Ráth-Végh István: Az emberi butaság

RÁTH-VÉGH ISTVÁN
ÖSSZEGYŰJTÖTT MŰVEI

RÁTH-VÉGH ISTVÁN

Az emberi butaság

GONDOLAT
BUDAPEST, 1962

Az illusztrációk és a burkoló
Győry Miklós
munkája

A fordításokat
dr. Radó György
és
Sarkady János
készítették

Előszó

Ezzel a kötettel kezdi meg a Kiadó a nemrég elhunyt Ráth-Végh István összegyűjtött művelődéstörténeti munkáinak kiadását. Az emberi butaság történetéről írott trilógia (Az emberi butaság kultúrtörténete; Új butaságok az emberiség kultúrtörténetéből; Vége az emberi butaságnak), amelyet most – a régebbi három kötet anyagát tematikai szxempontoknak megfelelően egyesítve – átadunk az olvasónak, talán az író legjellemzőbb műve. Kuriózumok, anekdoták, érdekes kordokumentumok következnek itt a szépprózához közelálló népszerű esszé sajátosan Ráth-Végh-i műfajában. Az emberi gyarlóságok és szenvedélyek olykor elképesztő panoptikuma, mintegy az emberi művelődés történetének visszája bontakozik ki a könyv lapjairól, de oly módon, hogy az iró felvilágosult gondolkodása és igazságszeretete mindig a társadalmi és kulturális haladás nagy eredményeinek, céljainak árnyékában láttatja a századok során burjánzó butaságokat, aljasságokat.

Ráth-Végh István a társadalmak életének jellemző dokumentumaiként tartotta számon, és írta meg ezeket. Úgy gondoljuk, hogy ma is egyetérthetünk vele. Egyetérthetünk vele abban is, ahogy – Tóth Béla szavaival megfogalmazva – a maga írói hivatását látta. Ha akadnak majd, akiket e könyvekben halomra rakott tények és adatok az igazi műveltség megszerzésére és szeretetére serkentenek, „már jót cselekedtem és célomat elértem. Mert ezek az én olvasóim lesznek a tudományos magyar könyvek olvasói. A kuriózum tereli őket az igazság, a furcsaság a komolyság, a ritkaság a törvényszerű rend vizsgálására és kedvelésére...”

A Kiadó

Bölcs elöljáró beszéd

Az emberi butaság tudományának – ha szabad a két ellentétes értelmű szót párosítanom – eddig kevés művelője akadt. Talán a megművelendő terület végtelenségének volt visszariasztó hatása. Az amerikai W. B. Pitkin csak a kezdet kezdetéig érkezett el, tovább nem is akart jutni. Könyvének ezt a címet adta: *Rövid bevezetés az emberi butaság történetébe* (A short introduction to the history of human stupidity. New York, 1932.). A rövid bevezetés 574 oldalon terpeszkedik el, s már ezzel is elárulja a szerző vélekedését tárgykörének határtalan méreteiről.

Lehet-e a butaságot pontosan és szabatosan meghatározni?

Egyik nyelvtudósunk a magyar nyelvkincsből 325 kifejezést szedett össze. Mindegyikük a butaság népes családjának más-más árnyalatú tagját illeti meg.

A tudományos meghatározások fogyatékosak. Charles Richet így kerüli meg a kérdést: „Nem az a buta ember, aki valamit nem ért meg, – hanem, aki megérti ugyan, de úgy cselekszik, mintha nem értené.” Szellemes, de nem jutunk vele messzire.

Dr. L. Loewenfeld az orvos szemével vizsgálódik. Huszonkét ívre terjedő könyvének ezt a rugalmas címet adta: *Über die Dummheit* ([Az emberi butaságról] München, 1909. és 1921.). Két kiadást ért meg, ami arra vall, hogy a közönség fokozott figyelemmel kísérte a közérdekű tárgykört. A butaság megnyilvánulási formáit a szerző nagyjában így csoportosítja:

Általános és részleges butaság. Tehetséges emberek fogyatékos intelligenciája. Fejletlen felfogóképesség. Gyenge ítélőképesség. Figyelmetlenség, nehézkes gondolattársítás, rossz emlékezőtehetség. Tompaelméjűség, együgyűség. Nagyzás, hiúság. Befolyásolhatóság, könnyelműség. Önzés. Butaság és életkor; butaság és nem; butaság és faj; butaság és élethivatás; butaság és környezet. Butaság a közgazdasági és társadalmi életben; művészetben és irodalomban; tudományban és politikában.

A csoportosítás csábító. Sajnos, a témakör íve olyan szélesre hajlik, hogy a szerző nem bírja a kört kitölteni. A tudós orvos nem eléggé járatos a kultúrtörténet tájékán; adattára másod- és harmadkézből való; példái nem mindig vágnak a fejezetcímhez.[8]

Charles Richet imént idézett meghatározása *L’homme stupide* [Az ostoba ember] című könyvéből való. Ellentétben Pitkin munkájával, ez a könyvecske meglepően rövidre ütött ki. Egyébként a francia tudós nem sokat törődik a fogalmak tisztázásával; ehelyett jellemző képsorozatot vetít az olvasó elé, ha kissé rendszertelenül is. Néhány fejezetcím a könyvből:

Alkohol. Ópium. Dohány. Egyenlőtlenség: gazdag és szegény, rabszolgatartás, hűbériség stb. Háború. Divat és ékszerek. Nyelvek káosza. Babona. Állatkínzás: bikaviadal, galamblövészet. Műemlékek barbár rombolása. Úttörők vértanúsága. Védővámrendszer. Erdőirtás stb.

A könyv inkább elmés csevegés-füzér, semmint rendszerező tudományos munka. Akárhány fejezete nem is kívánkozik a butaság fogalma alá.

Max Kemmerich könyve: *Aus der Geschichte der menschlichen Dummheit* (Az emberi butaság történetéből) (München, 1912),

szenvedélyes támadás az egyházak és vallási dogmák ellen. Többi könyvéhez hasonlóan *(Kultúrkuriózumok, Modern kultúrkuriózumok)* ebben is szabadgondolkodóként mutatkozik be.

1785-ben, Lipcsében, névtelenül jelent meg egy hétkötetes mű, a címe: *Geschichte der menschlichen Narrheit* (Az emberi butaság története). Szerzője J. Chr. Adelung, termékeny író, nyelvész és a drezdai fejedelmi könyvtár főkönyvtárosa. A munkának semmi köze a történetíráshoz. Hatvan-hetven *életrajzot* tartalmaz; alkimisták, szélhámosok, vallási rajongók cselekedeteit ismerteti és bírálja.

A szatíra pengéjét forgatja Sebastian Brandt könyve: *Das Narrenschiff* (A bolondok hajója) (1494); valamint Thomas Murner műve: *Narrenbeschwörung* (Bolondűzés) (1512). A balgaság különféle típusait vonultatják fel, ma már avult humorral és prédikátori mellékízzel.

Zárom a szegényes bibliográfiát Rotterdami Erasmus halhatatlan könyvével, a *Balgaság dicséreté*vel. (Encomium moriae, 1509.) Tudjuk Thomas Morushoz intézett leveléből, hogy útközben, lóháton tervezte ki a ragyogó szatírát, mint ahogyan úgyszólván lóhátról szemlélte az egész zavaros, tülekedő emberi életet. Folyton fülembe cseng az alaphang, amelyet Erasmus megütött, s amelyről így ír Morushoz: „Tudom, hogy téged is gyönyörködtet az ilyen tréfa, s magad is vidám szemmel nézed az emberi életet, akár Demokritos… Nem lenne igazság eltiltani a tudományos tréfát, különösen, ha az olvasó – hacsak nem teljesen korlátolt – többet tanulhat belőle, mint akárhány tudósnak komoly és nagyigényű könyvéből… Ha akad, aki megsértődik, ezzel csak gyarlóságát vagy félelmét árulja el… Minden jóindulatú olvasóm meg fogja érteni, hogy szórakoztatásra, nem sértésre törekedtem.”

Anyagomat a kultúrtörténet területéről gyűjtöttem össze; lehetőleg nem az útszélről, ahonnan azt könnyűszerrel bárki is felszedheti. Elsősorban *olvasmányt* óhajtottam nyújtani, s emiatt folyamodtam ahhoz a módszerhez, hogy egyetemességre törő, rendszeresen felépített tanulmány helyett színes kultúrképeket sorakoztatok fel. Ha az olvasó összeadja a fejezeteket, mint a számoszlopokat szokás, egy darab kultúrtörténet fog elébe vetülni. Egy darab csupán, mert ezzel az egyetlen kötettel sok mindenre nem terjeszkedhettem ki. Talán lesz még módom, hogy az ezúttal szűken mért anyagot kiegészíthessem.

Adós maradtam a butaság fogalmának meghatározásával is. Arra kérem olvasóimat, szűrjék le maguk a tanulságot, hogy amit elébük tártam, mi abban a butaság. Úgy gondoltam, hasonló munkánál az író helyesebben cselekszik, ha tényeket mond el az olvasónak, semmint ha a saját elmésségét csillogtatja.

Éppen ebből az okból most utoljára írtam le ezt a szót: *butaság.*

Ráth-Végh István

Urak és királyok

Theatrum ceremoniale

Johann Christian Lünig, német történetíró, hosszú esztendők gyűjtésének eredményeképpen kiadott egy kétkötetes munkát ezzel a szépen hangzó címmel: *Theatrum Ceremoniale* (Szertartások könyve). (Leipzig, 1719.) Az ívrét alakú, két hatalmas kötet körülbelül tíz kilót nyomna, ha mérlegre tennék. Elmondja, leírja, feltárja, magyarázza, részletesen felaprózza bennük mindazt a szertartást, amely az európai fejedelmek udvarának életét a törvény szigorával szabályozza. Ráadásul az elszánt szerző egész tömegét hordja össze az udvari eseményeknek, a külsőségek pontos ismertetésével. Oldalszámra emlékezik meg róla, ha egy kis német fejedelem valahová bevonult, onnan megint kivonult, egy másik kis fejedelmet meglátogatott, s emez a vizitet viszonozta.

A hatalmas nyersanyag arra csábított egy másik írót, hogy tudományos rendszerbe foglalja. Julius Bernhard von Rohr ezt a címet adta könyvének: *Einleitung zur Ceremonial-Wissenschaft der grossen Herren* (Bevezetés a nagyurak szertartástudományába) (Berlin, 1729.). Mintha a szerény címmel azt a reményét fejezte volna ki, hogy a kis tudománycsecsemő meg fog még izmosodni, s elfoglalja a maga helyét az emberiség felnőtt tudományai között.

Lünig a szertartások szükségességét illetően véleményét így foglalja össze:

„Miután a nagy urak a mindenható képét viselik a földön, kell hogy lehetőleg hasonlítsanak is hozzá. Isten a rend istene, amely rend minden teremtett dologban megmutatkozik. Az ő földi képét viselők mennél inkább óhajtanak hozzá hasonlítani, annál nagyobb rendet kell tartaniuk a saját dolgaikban. A tömeg (Pöbel!) inkább igazodik uralkodójának példaadásához, semmint a törvényekhez. Ha annak életmódjában hasznos rendet észlel, ő maga is követni fogja; miáltal az egész ország jóléte mozdíttatik elő. Ha valahol csak zavart lát, úgy okoskodik, hogy az ilyen uralkodó nem valódi mása az eredetinek. (Ti. istennek.) Elvész a tisztelet, s az országok a zűrzavar áldozatai lesznek. Emiatt alkottak a nagy uralkodók szabályokat, amelyeket személyzetüknek követni kell, s amelyhez ők maguk is alkalmazkodnak.”

Bár túlzást látok elgondolásában, hogy a történelemből ismert, kifogásolható értelmű és erkölcsű uralkodók is a „mindenható” képét viselték volna, elindulok a Lünig által megszabott ösvényen.

Az isteni hasonmás elmélete legnagyobb megértéssel a *bizánci császárok* körében találkozott.

Arcadius és Honorius császárok 404-ben valamely eseményből kifolyóan megrendszabályozták az udvari tisztviselőket. A tilalmi rendelet záradéka ebben a fogalmazásban maradt ránk: „Mindazok pedig, akik *szentségtörő* vakmerőségtől indíttatva szembe merészelnek szállni *istenségünkkel,* megfosztandók hivataluktól és vagyonuktól.” A bíbortintával írt rendelkezést nem pogány római imperátorok, hanem *keresztény* császárok mennydörögték el. A bizánci császár levele *szent* volt, törvénye *égi kijelentés.* Megszólítani így kellett: *Örökkévalóságod.*

Mint égi hasonmást, őt is megillette az *adoratio, az imádás.* Nemcsak saját alattvalóit, de az idegen követeket is arra kötelezte a könyörtelen szertartási törvény, hogy *arcra boruljanak* az uralkodó előtt. Liutprand

cremonai püspök, Itália királyának követe semmiképpen sem akart leborulni földi ember előtt, de mégis rákényszerült. Követjárásáról szóló leírásában elmondja, hogyan ment végbe bemutatkozása. A császár aranytrónuson, aranyfa árnyékában ült. Valóságos aranyfa volt ez, aranygallyakkal és levelekkel. Az ágakon mesterséges madarak üldögéltek; a trón két oldalán színaranyból készült, életnagyságú oroszlánok meresztették a szemüket. Mikor a követet bevezették, a műmadarak fütyülni és énekelni kezdtek; a két oroszlán bömbölésbe tört ki. A püspök ellenállása megtört, kísérőivel együtt leborult a trón előtt. Mikor újra felpillantott, már *nem volt előtte se császár, se trón:* egy titkos gépezet az egész garnitúrát a magasba emelte, s a császár isteni szemvillámai onnan felülről nyilaztak le a megrökönyödött követre.

A többi európai fejedelem nem követelt meg ilyen Ázsiából átszármazott alázatosságot. Ők megelégedtek a *térdreborulással.* Úgy látszik, a hírhedt spanyol etikett termelte ki a tiszteletadásnak ezt a szép, bár kényelmetlen módját, mert találkozunk vele Bécsben is, ahová nyilván a spanyol etikett kíséretében érkezett meg. Az osztrák császároknak annyira megtetszett a dolog, hogy igyekeztek a térdelési alkalmakat szaporítani. Kérvényezők térdreborultak, és úgy nyújtották át az iratokat; egyéb alkalommal elég volt féltérdre ereszkedni. Ha a császár végigkocsizott a városon, mindenki köteles volt térdet hajtani előtte. Sőt magas uraságok sem mentesültek a *Knix* alól, ha kocsijuk véletlenül szembejött az uralkodóéval. Bizony, ki kellett abból szállni, és szépen féltérdre bocsátkozni. Mária Terézia alatt kissé enyhült a szokás. Mikor Lessing kihallgatáson jelent meg nála, a gyakorlatlan költő megbotlott a saját lábában, mire a császárnő elengedte a tornagyakorlatot. II. József teljesen véget vetett a komédiának. Már trónralépésének első napjaiban rendelettel tiltott be mindennemű térdhajtást és térdreborulást. „Nagy” Frigyes példáját követte, aki 1783. augusztus 30-án elrendelte, hogy valamennyi szószékről hirdessék ki a térdelési tilalmat, mert az ilyen tiszteletadás – mondotta a rendelet – csak Istent illeti meg.

A versailles-i udvar minden bálványimádása ellenére sem követte ebben a spanyol etikettet. A francia ízlés tiltakozott ellene. Viszont Angliában ugyancsak próbára voltak téve az udvari emberek térdkalácsai. Vieilleville marsall 1547-ben ebédre volt hivatalos VI. Edwárd angol királyhoz. Emlékirataiban ekképpen szörnyülködi el tapasztalatait:

„Az ebéden a térdszalagrend lovagjai szolgáltak fel. Ők hozták a tálakat s mikor az asztalhoz értek, mindnyájan térdrebocsátkoztak. A tálakat a főudvarmester vette át tőlük, s ő is térden állva szolgálta a királyt. Mi, franciák, nagyon furcsállottuk, hogy Anglia leghíresebb nemzetségeiből származó lovagok, jeles férfiak és hadvezérek így térdepeljenek, holott nálunk még a felszolgáló apródok is csak az ajtóban hajtják meg a térdüket, amikor bejönnek a terembe.”

Erzsébet királynő alatt az udvari térdek szereplési köre kiszélesült. Paul Henzner német utazó útleírásában[16] elmondja, hogy alkalma nyílott végignézni, amikor a királynő számára *terítettek.* Bejött egy udvari méltóság, a kezében szertartási bot; utána egy másik gentleman, a karján asztalterítő. Mindketten *háromszor térdet hajtottak az üres asztal előtt,* a második számú gentleman szétterítette az asztalon az abroszt, *megint háromszor térdet hajtottak,* és ünnepélyesen kivonultak. Utánuk ismét két gentleman érkezett, egyikük hozta a sótartót, tányért és a kenyeret, a

másik, komoly, pálcás úr, díszkíséret gyanánt lépegetett előtte. Három térdhajtás előzőleg is, utólag is az asztal előtt. Majd két lady tipegett be, ők hozták a kést. Villa akkor még nem szerepelt. Térdhajtás stb. Kürtrivalgás, dobpergés: érkezik a gárda, huszonnégy tál ételt rak le az asztalra aranytálakon. A királynő még mindig nem jelenik meg, ellenben becsődül egy sereg fiatal udvarhölgy. Nagy tisztességtudással felveszik a tálakat, és beviszik a királynő *belső termébe.* Ugyanis Erzsébet egymagában szándékozott ebédelni. Odabenn kiválasztott egy-két fogást, a többit visszavitték, és az udvari dámák fölfalatozták.

Még II. Károly idejében is térden állva szolgálták ki a királyt. A francia Grammont lovag jelen volt egy udvari ebéden. A királyt megszállta a dicsekedési vágy, és odaszólt a lovagnak:

„Ugyebár, odahaza nem lát ilyent? A francia királyt nem szolgálják ki térden állva!”

A franciából kibuggyant a válasz:

„Valóban nem, Sire. Én azonban tévedtem. Azt hittem, ezek az urak azért térdepelnek, hogy bocsánatot kérjenek a sok rossz ételért, amit Felségednek felszolgálnak.”

A SPANYOL ETIKETT

A spanyol etikett fattyú hajtásait ízes csemegeként szokták az anekdotagyűjtemények feltálalni.

A spanyol királyi pár fölkent személyét akárki nem érintheti. Mikor a királynét elragadta a lova, és kizuhant a nyeregből, két katonatiszt elkapta, kiszabadította lábát a kengyelből, és megmentette az életét. De az életmentők nyomban megeresztett kantárszárral vágtattak át a határon külföldre, hogy megmenekedjenek a halálbüntetéstől, mert hozzáértek a királyné testéhez.

III. Fülöp megégett a kandalló mellett, mert nem találták meg rögtön a *grandot,* akinek egyedül volt joga rá, hogy a király karosszékét arrébb tolhassa.

A királynénak télen este 9 órakor ágyban kell lennie. Ha esetleg 9 óra után is az asztalnál feledkezik, udvarhölgyei megrohanják, levetkőztetik, és ágyba cipelik.

IV. Fülöp menyasszonyát, Ausztriai Mária Annát átutaztában minden város ünnepélyesen fogadta. Egy helyütt a polgármester egy tucat selyemharisnyát nyújtott át neki, mint a helyi harisnyagyár remekét. De a major-domus zordonan tolta félre a skatulyát: „Tanulja meg, polgármester úr, hogy a spanyol királynénak *nincs lába.*” Állítólag a menyasszony összeesett ijedtében, mert azt hitte, hogy Madridba érve, amputálni fogják a lábát az itteni szigorú etikett szerint.

Ez az anekdota a legismertebb. Szerepelt a francia forradalomban is. Az alkotmány körüli viták során az egyik képviselő feliratot ajánlott a királyhoz, olyanféle kezdettel, hogy „a nemzet hódolatát rakja le a király lába elé”. De Mirabeau elrontotta a szép mondatvirágot. „A királynak nincs lába!” – kiáltotta közbe oroszlánhangján.

Az anekdotának azonban lába is van, szárnya is van. Benyargalja a világot, és átszárnyal egyik századból a másikba. Pedig ha ki akarnánk tapogatni az eredetét, levegőt markolnánk. Semmiféle hiteles adat sincs

arra, hogy ezek az etikett-bogarak csakugyan világra fajzottak volna. Lünig nagyon óvatosan emlékezik meg róluk, s azt írja, hogy bővebbeket találhatni D’Aulnoy grófnő emlékirataiban. D’Aulnoy grófnő szabályszerű kékharisnya volt; írt sok regényt és mesét; mind elmerültek a feledésbe. Egyetlen könyve maradt fenn a mai napig: 1690-ben kiadott emlékiratai a spanyol udvarról. Ez az írásmű volt az ősforrás, belőle meregettek a későbbi anekdotás könyvek, sőt olyan komoly művek is, mint az öreg Disraeli irodalmi furcsaság-gyűjteménye. Pedig nyilvánvaló, hogy a grófnő írás közben dús kozmetikát alkalmazott, és pletykára, tréfás szóbeszédre a valóság életszínét kente fel.

Bizonyos, hogy a korlátlan hatalomtól megkótyagosodott spanyol uralkodók beleszédültek a legmerevebb etikett sajátmaguk építette börtönébe. Aranybilincset raktak a tulajdon kezükre, lábukra. Életüknek minden órája az óramű gépezetének sohasem változó pontosságával pergett le. Még a szerelmet sem gyakorolhatta másképpen a spanyol király, mint ahogyan az etikett szabályai körülírták. A komoly és tekintélytisztelő Lünig így ismerteti a magasztos pillanatot, amidőn a király éj idején hitvesi látogatásra indult:

„Lábán papucs, vállára vetve fekete selyemköpeny. Jobbjában meztelen egyenes kard, baljában éjjeli lámpás. Bal karjáról szalagon palack lóg, amely »nicht zum trincken, sondern sonst bey Nacht-Zeiten gebrauchet wird«” (nem ivásra szolgál, hanem másként használatos).

A NAPKIRÁLY UDVARI ETIKETTJE

A régi francia királyok irtóztak attól, hogy a gall szellemesség friss és szabad hangját némára tompítsák az etikett hangfogójával. Átvették ugyan a burgundi udvar ceremóniáit, de ügyeltek, hogy maradjon elég rés, amelyen át közvetlenül érintkezhessenek a környezetükkel. IV. Henrik szerette a nyílt, természetes beszédet. Megtiltotta, hogy a gyerekei a hideg „Monsieur” (Uram) megszólítással illessék, egyszerűen „papa” akart lenni. Mellőzte a német udvarok idétlen intézményét, a *Prügelknabe* (bűnbak) tisztségét viselő nemes úrfiak alkalmazását, akik játszótársai voltak ugyan az ifjú hercegecskének, de ha a hercegfi rosszul viselte magát, a pajtásokat rakták el helyette. IV. Henrik külön utasította a fia nevelőjét, hogy csak jól verje el a gyereket, ha helytelenkedik. 1607. november 14-én ezt írja neki: „Akarom és elrendelem, hogy a Dauphint meg kell vesszőzni, valahányszor makacskodik, vagy valami rosszat csinál; tudom a magam tapasztalásából, hogy semmi sem válik úgy javára, mint a bőséges vesszőzés.”

XIV. Lajos alatt változott a helyzet. Ő szerette az udvari életet, kedvére való volt Versailles örökké mozgalmas világa; de a mozgást úgy értelmezte, hogy maga legyen a nap, amely körül a mindenség forog, s csakis az ő személyéből áradjanak az udvart éltető sugarak.

A spanyol etikettet átszabta és kicifrázta a saját ízlése szerint. Valahogy úgy írhatnám körül, hogy a nyakat szorító gallér megmaradt, de a merev spanyolgallért habos francia csipke helyettesítette.

Széthúzom a századok függönyét, és bepillantok a napkirály hálószobájába. Ott hasonlót cselekszik a főkomornyik: széthúzza az ágyfüggönyöket, mert immár reggel van. A király ébredezik. A lakájok

beengedik azokat az uraságokat, akiknek joguk van, hogy a felébredés ünnepi pillanatánál jelen legyenek. Bevonulnak a vérbeli hercegek, behajlong a főkamarás, a főruhatáros és négy kamarás.

A királyi felkelés szertartása, a *lever,* megkezdődik.

A király kilép a híres nyoszolyából, amely pontosan a versailles-i park tengelyének irányába van állítva, s éppúgy középpontja a kastélynak, mint a nap az égboltozatnak, a napkirály az ő udvarának. Rövid ima után a főkomornyik néhány csepp illatos borszeszt loccsant a kezére, ami a reggeli mosakodást jelenti. Az első kamarás feladja papucsát, majd átnyújtja a házikabátot a főkamarásnak, s ez rásegíti a királyra, aki most már leül a karosszékébe. Az udvari borbély leemeli a hálósapkáját, s megfésüli a haját, miközben az első kamarás tükröt tart elébe.

Unalomig érdektelen részletek ezek, de a versailles-i udvar életében nagyfontosságúak és jelentőségteljesek. Föladni a király papucsát, vagy rásegíteni a házikabátját: rendkívüli kitüntetés, amelyet irigységgel szemlél a többi udvari ember.

Magát az öltöztetés sorrendjét a király tervelte ki, s ő állapította meg egy számtani feladat kérlelhetetlen egymásutánjával. 77 éves koráig mindig az első kamarás adta fel a papucsot, és a főkamarás a házikabátot. Szerepcserét indítványozni: forradalmi gondolkodásra vallott volna.

Eddig tartott a *lever* első, intim szakasza. Következett a szertartás második, ünnepélyes része.

Az ajtónállók kitárták a szárnyas ajtókat. Bevonult az udvar. Hercegek és egyéb főurak, nagykövetek, Franciaország marsalljai, miniszterek, főbírák és vegyesen mindenféle udvari méltóságok. Felsorakoztak a termet kétfelé osztó aranyos korláton kívül, s áhítatos csendben nézték végig az elébük táruló parádét, akár egy díszelőadást, amelynek főszerepét Franciaország legelső embere és legnagyobb színésze játszotta.

Első jelenet: a hálókabát levetése. A főruhatáros segített jobbról, a főkomornyik balról. Úgy látszik, ez kevésbé nemes ruhadarab lehetett, mint az ing. Mert az ingváltás körülményesebb volt: egyik ruhatári tiszt átnyújtotta az első kamarásnak, emez pedig továbbadta az orleans-i hercegnek, aki rangban mindjárt a király után következett. A király átvette az inget a hercegtől, vállára vetette, s két kamarás segítségével megszabadult a hálóingétől, és felvette a nappalit. A gálaelőadás folytatódott. Az udvari tisztviselők sorban feladogatták a többi ruhadarabot, felhúzták a cipőjét, ráillesztették a gyémántos csatot, felkötötték a kardját és a rendszalagját. A főruhatáros – rendszerint Franciaország egyik legelőkelőbb hercege – fontos szerepet kapott. Ő tartotta a tegnap levetett ruhát, amíg a király kiszedte belőle apró tárgyait, és átrakta a mai zsebeibe – ő kínált aranytálcán három hímzett zsebkendőt választásra –, ő nyújtotta át a kalapot, kesztyűt és botot.

Borús reggeleken, ha világításra volt szükség, a nézőközönségnek valamelyik tagja is szerephez jutott. A főkamarás súgva megkérdezte a királyt, kit illessen meg a gyertyatartás joga? A király megnevezett egy előkelőséget, s az illető dicsőségtől duzzadva tartotta a kétágú gyertyatartót az öltözködés egész folyamata alatt. Értsük meg: *kétágút.* Mert Lajos még a gyertyatartók használati jogát is beillesztette az udvari etikett átgondolt és kicsiszolt szervezetébe. Csakis a királynak volt joga, hogy kétágút használhasson; mindenki más csupán egyágúval kellett

hogy világítson. Így ment különben az egész vonalon. Lajos szerette az aranysujtással kihányt kabátot, viszont az nem volt lehetséges, hogy akárkifia is ilyenben járjon. Ritka kivételes kegyként megengedte, hogy érdemes férfiak szintén varrathassanak a kabátjukra paszomántot. Az engedélyről pecsétes okmányt állítottak ki, a király aláírta, és az első miniszter ellenjegyezte. Az ilyen kiváltságos ruhadarab neve volt: *justaucorps ŕ brevet* – vagyis engedélyes kabát.

Mikor a mindennap megcsodált látványosság véget ért, a király elhagyta a hálótermet, s az udvar utánacsődült. Magában a hálóteremben továbbfolyt egy kis pótszertartás. A nevezetes nyoszolyát rendbe kellett tenni. Nemcsak úgy sebtiben, ahogyan a polgári ágyakat szokás. Ennek a műveletnek is megvoltak a maga írott szabályai. Egyik komornyik az ágy fejénél helyezkedett el, másik a lábánál, s az udvari kárpitos kellő gondossággal bevetette a legmagasabb fekvőhelyet. A kamarások valamelyike végig jelen volt, és ügyelt a szabályok megtartására.

Egyébként az ágyat is, mint a király személyével összefüggő használati tárgyat, megfelelő tisztesség illette meg. Bármikor, bárki haladt végig a hálóterem korláttal elválasztott részén, az ágy előtt mély térdhajlással kellett tisztelegnie.

Még nagyobb parádéval ment végbe az *ebédelés* aktusa.

Elérkezvén az idő, a főajtónálló botjával megkocogtatta a testőrök szobájának ajtaját, és harsány hangon bekiáltott:

– Uraim, terítéket a királynak!

A gárdatisztek mindegyike magához vette a terítéknek azt a részét, amelynek gondozása rá volt bízva, s a menet megindult az ebédlőbe. Elöl a főajtónálló az abrosszal, utána a tisztek, kétoldalt a testőrök. A teríték alkotó részeit lerakták a tálalóasztalra, s ezzel működésük egyelőre befejeződött. A *terítés* megint más udvari tisztviselők dolga volt. Ezek megterítettek; majd a soros kamarás felszeletelte a kenyeret, és szemlét tartott, minden rendben van-e? Az asztal rendben találtatván, a főajtónálló megint rákocogott a testőrökre:

– Uraim, pecsenyét a királynak!

A testőrök készenlétbe helyezkedtek, egy csomó uraság átvonult a tálalóhelyiségbe, s ott szorgos vizsgálat alá vette az asztalra szánt pecsenyéket. Az udvarmester elrendezte a tálakat, azután két szelet kenyérrel felitatott egy kevés mártást. Egyiket ő maga kóstolta meg, a másikat kóstolásra átnyújtotta az asztalnoknak. Az ízek zamatosnak találtatván, ismét megalakult a menet. Elöl megint a főajtónálló a bottal, utána az udvarmester a díszpálcával, mögötte a soros kamarás az egyik tál pecsenyével, az asztalnok a másikkal, a konyhaellenőr a harmadikkal, esetleg még néhány tisztviselő még pár tállal. Magukat a pecsenyés tálakat az a külön megtiszteltetés érte, hogy tőlük kétoldalt *testőrök meneteltek, vállukon karabéllyal.*

A becses szállítmány épségben érkezvén meg az ebédlőterembe, megfelelő formaságok között jelentették a királynak, hogy tálalva van. A felszolgálás hat nemes kamarás dolga volt. Egyikük húst szeletelt, másikuk tálalt, harmadikuk kínált, és így tovább. Mikor a király inni akart, a pohárnok elkiáltotta magát:

– Italt a királynak!

Térdet hajtott a király előtt, odament az ebédlőszekrényhez, s átvett a pincemester kezéből egy tálcát két kristálypalackkal. Egyikben bor volt, a

másikban víz. Ismételt térdhajtás után átadta a tálcát a felszolgáló kamarásnak; ez egy kevés vizes bort kevert a saját külön poharába, és megízlelte, majd visszaadta a tálcát a pohárnoknak. Mindez kellő komolysággal és ünnepélyességgel megtörténvén, a király végre ihatott.

Ugyanez a parádé ismétlődött meg minden egyes fogásnál. Amikor a szertartásokkal agyonnyomorított nap eltelt, s a király nyugovóra tért, megint lejátszódott körülötte a reggeli felkelés ceremóniája, de ezúttal megfordított sorrendben, mint egy visszafelé forgatott film. Elég belőle annyi, hogy most már a tisztálkodás nagyobb méreteket öltött, mint a reggeli borszeszcsöpögtetés alkalmával. Két aranytálca között egy törülközőt hoztak, ennek az egyik vége nedves, a másik száraz volt. A király a nedves résszel végigtörülte az arcát és kezét, a száraz résszel pedig felitatta a kevéske nedvességet. Mondani sem kell, hogy a törülköző átnyújtása igen nagy tisztességszámba ment, és csakis vérbeli hercegek külön joga volt. S az udvari etikett még ennél az egyszerű aktusnál is hajszálfinom megkülönböztetésekkel élt. Ha a király fiai vagy unokái is jelen voltak, a törülközőt maga a főkamarás adta a rangidős princ kezébe. Ha egyéb hercegfiak vették körül a királyt, a törülközőt csupán az egyik komornyik szállította.

Ebből a kis ceremónia-részletből megtudhatta az utókor, hogy a napkirály fürdött a dicsőségben, fürdött az alattvalók imádatos hódolásában, fürdött sok egyéb mindenfélében, csak éppenséggel vízben nem fürdött.

A mindennapos bálványimádás az udvari méltóságoknak és tisztviselőknek akkora sokaságát foglalkoztatta, hogy rangjuk és hivataluk megjelölésére a magyar nyelvnek nincs is elegendő kifejezése. Magának a királyi konyhának felügyeletével 96 uraság foglalkozott, köztük 36 asztalnok, 16 ellenőr, 12 udvarmester és egy főudvarmester. A konyhaszemélyzet 448 főt tett ki, nem számítva a személyzet szolgáit és a szolgák inasait.

VIASZKIRÁLYOK A RAVATALON

A londoni Westminster-apátság egyik termében beléptidíj ellenében királyi ornátusba öltöztetett *viaszfigurákat* mutogatnak. Nem Madame Tussaud panoptikuma számára készültek ezek, hanem valódi király-temetéseken szerepeltek, mint az elhalt uralkodó *helyettesei.*

Furcsa dolog, meg kell magyarázni. A magyarázat végett ismét vissza kell térnem Franciaországba; itt ugyanis hasonló szerepe volt a viaszbáboknak, s a körülöttük lezajló ceremóniákról részletes leírások maradtak ránk.

Az elhalt francia királyok testét bebalzsamozták, de csak 40 nap múlva temették el. Addig a koporsó díszes ravatalon pihent, hermelinszegélyű aranybrokát terítővel letakarva. A terítőn a király viaszhasonmása feküdt, fején koronával, kezében az uralkodói jogarral.

A viaszképmást ugyanolyan tisztességben részesítették, mint magát a királyt, amikor még élt, ebédelt és vacsorázott. A felkelés és lefekvés szertartását természetesen nem játszották el, de annál pontosabban végigcsinálták az étkezések teljes parádéját. Ugyanolyan külsőségek közepette hozta be az udvari személyzet a tálakat; ugyanúgy vették át és

adták tovább a főméltóságok; rendületlen komolysággal keverték és kóstolgatták a bort; pontosan megtartották a rangelsőbbség szabályait az asztalkendő felajánlásánál. A szolgálattevő méltóságokon kívül megjelent az egész udvar; akinek joga volt, hogy jelen legyen az élő király étkezésénél, ragaszkodott a jogához, amikor az élettelen viaszbabát etették.

A viaszbáb némán tűrte a bevonulásokat, kivonulásokat és hajbókolásokat. Még csak el sem mosolyodott.

Mi lehetett szülőoka az idétlen komédiának?

Mindenesetre részes benne az udvari nép határtalan hiúsága. Negyven napig lehetett szerepelni, ranggal és előkelőséggel hivalkodni. Mihelyt egyik udvari ember szerepet kap, nincs többé megállás. A másik is követeli a maga jogát, a harmadik is, a századik is. Célszerű volt hát valamennyinek a hiúságát megetetni a viaszbaba ebédjével és vacsorájával.

De honnan származott magának a viaszképmásnak bolond gondolata?

Vissza kell nyúlnunk a római császárokig, ott megtaláljuk.

Herodianus leírásából tudjuk, hogy amikor a császár meghal, *viaszképmását* elefántcsont nyugágyra helyezik, és kiteszik a palota előcsarnokába. Egész nap gyászruhás szenátorok állják körül a betegszínűre festett viaszcsászárt. A nép kívül tolong, és lesi a híreket. Koronként megvizsgálják az orvosok a viaszbeteget, és fejcsóválva jelentik, hogy állapota egyre rosszabbodik. A hetedik napon hivatalosan közlik a halált. Csak ekkor következik a valóságos temetés, az *apoteózis,* vagyis az óriási díszmáglya és a császár istenné avatása.

XVIII. Lajosról is viaszszobrot mintáztak. De az etetés szertartása az ő ravatalánál elmaradt. Ugyanis a Bourbonok idősebbik ágának e tagja híres volt elsőrendű étvágyáról, s az udvar tartott tőle, hogy az utca röhögése be fog hallatszani a ravatalos terembe.

A NÉGER NAPÓLEONOK UDVARA

Az 1810. esztendőben Haiti-sziget nyugati része köztársaság volt. Az elnöki méltóságot Christophe Henrik viselte. Rabszolgának született, majd felszabadult, és szakács lett egy francia grófnál. Azután beállt katonának, s a hadakozásokban ügyesnek mutatkozván, fokról fokra emelkedett, tábornok lett belőle, végül elnöke e köztársaságnak.

Becsületére vált, hogy a feleségét nem kergette el, mikor nagy módba jutott, ámbár egyszerű teremtés volt az asszony.

Az elnök szeme előtt Napóleon példája villogott. Bár köztársaságnak volt az elnöke, cézári tekintélyt tartott. Megmaradt az utókor számára a haiti hivatalos lapnak egy példánya, amely részletesen leírja nem is az elnök, hanem az *elnökné* születésnapján rendezett ünnepségeket.

A lap címe: *Hayti állam hivatalos közlönye, 1810. augusztus 30-án, a függetlenség hetedik évében.*

Követem a hivatalos közlönyt.

„Augusztus 15-ét – írja a vezércikk – általános örömujjongás jellemezte. Mindenki átérezte az ihletett elragadtatást, amely a Főmagasságú Elnökné születésnapjának ünnepét szokta kísérni. Miután az igazi haiti polgárokat a legcsekélyebb részlet is érdekli, amely az ő szeretetüknek és

tiszteletüknek tárgyához kapcsolódik, apróra ismertetni fogjuk mindazokat a pompázatos gyönyörűségeket, amelyek e becses ünnepet oly magasztossá avatták.”

A magasztos örömök már előttevaló este kezdődtek, amikor is nagy ágyúzások adtak jelt „az általános örömmámor kitörésére”. Örömtüzek égtek a hegyeken. A fővárost kivilágították. Hízelgő és dicsőítő feliratok a házakon és zászlókon. Éjfélkor szabadtéri hangverseny az elnöki palota előtt, ahol is: „az ünnepeltet dicsőítő szólók és kettősök hangzottak el, azzal a belső tűzzel és felfokozott kifejező erővel, amelyet csakis az erényt ünneplő hódolat képes sugallani. A szerenád után a közönség sajnálkozva tért pihenőre, hogy kora hajnalban ismét felkeljen a dobok és trombiták ébresztő riadására, amelyek jelezték, hogy immár közeleg a szenvedélyesen várt pillanat, s a szertartások gyönyörteljes pompája megkezdődik.”

Reggel hat órakor ágyúdörgés közepette gyülekeztek az előkelőségek a palotában, ahol is a szertartásmester sorra bemutatta őket a *Főmagasságú Elnökné Ő Kecsességének.* A miniszterelnök üdvözlő beszédet tartott, s hálaimával végezte az „Egek Urához”, amiért remekművét, a Főmagasságú Elnökné Ő Kecsességét, Haitinak juttatta. (Így a hivatalos lap.)

Az elnökné meghatottan, de igen röviden válaszolt. Csupán három sornyit mondott. Ez is szép teljesítmény volt tőle, mert nem tudott sem írni, sem olvasni. Így felelt:

„Uraim! Szívem, mely teljes mértékben méltányolja az Önök hódolatát, nem óhajt egyebet, mint hogy napról napra méltóbb legyen Haiti népének becsülésére és szeretetére.”

Meg kell adni, hogy rendes, jóravaló beszéd volt. Annál dagályosabbra pöffedt a hivatalos lap kommentárja:

„E szavakra, amelyeket maga a szerénység és a megtestesült jóság sugallt, a meghatottság moraja tört ki a hallgatóságból. A vándor, aki hosszú sivatagi útja során üdítő forrásra bukkan, s végre csillapíthatja égő szomját, nem érezhet nagyobb gyönyört, mint aminő a haiti polgárság lelkét elárasztotta e nemes szavak hallatára.”

Sok egyéb programpont után díszlakoma következett, amelyen az előkelőségek égő szomjukat a valóságban is lecsillapíthatták.

Christophe elnök nem állott meg a feleúton. Követte eszményképének, Napóleonnak példáját, és 1811. június 2-án *királlyá koronáztatta magát I. Henrik néven.*

Legelső dolga volt, hogy a királyi udvar fényét megalapozza. Ebben is hűségesen másolta Napóleont. Az 1813. évi *haiti udvari almanach* felsorakoztatja a királyi családot és az udvari méltóságokat. Pár szemelvény belőle:

A királyi család: Ő Felsége *Henrik,* Haiti királya és neje, Ő Felsége *Mária Ludovika,* Haiti királynéja. Ő Felségeik gyermekei, nevezetesen a *Dauphin,* továbbá *Jakab Viktor* herceg, *Emethyste* és *Athenais Henriette* hercegnők, akik közül *Emethyste* hercegnőt a *Madame premičre* (első úrnő) cím és az azzal járó jogok illetik meg.

Vérbeli hercegek és hercegnők: Noele herceg Ő Királyi Fensége, a királyné bátyja. Madame *Célestine,* ennek felesége. *János* herceg Ő Királyi Fensége, a király unokaöccse. Madame *Marie Augustine,* az elhunyt Gonaives herceg özvegye.

A királyság főméltóságai: Noele herceg, a gárda ezredese. *János* herceg, tengernagy. A királyság marsalljai (következik egy csomó gróf és herceg).

A korona főméltóságai: A főalamizsnás, a főpohárnok, a főkamarás, a főistállómester, a fővadászmester, főszertartásmester. *A királyné udvara:* Egy főalamizsnás, két személye körüli udvarhölgy, tizenkét palotahölgy, egy főkamarás, két kamarás, négy istállómester, egy magántitkár és egy csomó apród.

A *Dauphin* is külön udvartartást kapott, megtetézve egy palotakormányzóval és két nevelő-tanárral.

Honnan került elő ez a temérdek előkelőség?

Megtudjuk az almanachból, hogy Ő Felsége *örökös főnemességet alapított, éspedig 11 hercegi, 20 grófi, 39 bárói és 11 lovagi címet adományozott.*

Az almanach az udvari ceremóniákról is említést tesz. Megtudjuk, hogy Ő Felségeik minden csütörtökön fogadónapot tartanak. A király és a királyné *karosszékben* ül, a többi előkelőség pedig rangjához igazodó széket kap, pontosan a francia udvar szabályzata szerint. A vérbeli hercegnőket *támlásszék* illeti meg, a többi hölgyet csupán *tabouret,* vagyis támla nélküli, összehajtható ülőke.

Ő Felségeik jelenlétében nem szabad a meghívottaknak egymást üdvözölniök. Tilos Ő Felségeiket megszólítani. Ez csak akkor történhetik meg, ha előzetesen a főszertartásmester megadja az engedélyt.

És így tovább. Egészen 1820. október 8-áig, amikor a rendes haiti recept szerint katonai forradalom tört ki. Henrik király, látva, hogy a trónja összedől, főbelőtte magát.

A királyi család, udvar és főnemesség eltűnt a névtelenség sötétjében, ahonnan jött.

*

De pár évtized múlva Haitiban ismét felragyogott a korona fénye. Ezúttal nem királyi, hanem *császári.*

Faustin Soulouque néger tábornok fölverekedvén magát a köztársasági elnökségig, magasabbra vágyott, s kikiáltatta magát *császárnak.* 1849. augusztus 26-án történt meg a nevezetes aktus. Aranykorona nem lévén kéznél, bearanyozott kartonból ütöttek össze egyet, s a szenátus elnöke ünnepélyesen az új császár I. Faustin fejére illesztette.

Császári udvarát ugyanazon minta szerint szervezte meg, mint Henrik király. Főurakat és főméltóságokat kreált, lovagrendet alapított. Az udvari méltóságok között volt egy fősütőmester is, a francia *grand panetier* hasonmására. De baj történt, mert senki sem tudta megmondani neki, mi a hivatalának a lényege? Zavarában kihallgatást kért a császártól, aki kegyesen ezzel bocsáotta el: „C’est quelque chose de bon.” (Ez valami jó dolog.)

A fősütőmester neve volt: Gróf *Limonádé.*

Ej de furcsa. De imhol egy másik főúr: Herceg *Marmelád.* Olvassuk tovább az új arisztokrácia névsorát:

Herceg *Pirospozsgás.* (Duc de Dondon.) Herceg *Előőrs.* (Duc de l’Avancée.) Gróf *Záporzuhatag.* (Comte de l’Avalasse.) Gróf *Vöröskutya.* (Comte de Terrier-Rouge.) Báró *Klistély.* (Baron de la Seringue.) Báró

Piszkos-Lyuk. (Baron de Sale-Trou.) Gróf *Numero Kettő.* (Comte de Numero-Deux.)

E bolondságnak ez a magyarázata:

Mikor Faustin császár főnemességet alapított, egyszersmind *birtokot* is adományozott nekik, kisebb-nagyobb *ültetvényeket,* amelyeket eddigi tulajdonosaiktól elkoboztak. Miután ismeretes volt, hogy a majmolt francia főnemesség tagjait birtokaikról szokták elnevezni, illőnek találtatott, hogy az új arisztokrácia is birtokainak nevét vegye fel. Ámbár az ültetvényeknek nem volt olyan dallamosan klasszikus nevük, mint a francia főúri kastélyoknak. Régi tulajdonosaik meglehetősen pórias nevet adtak földjeiknek, aszerint, minő terményeket dolgoztak fel bennük, milyen volt a telek fekvése, miféle különös tulajdonság jellemezte stb. Így került a citromliget új tulajdonosának adománylevelébe a *comte de Limonade* név, a lekvárgyártótelep új gazdája pedig büszkélkedhetett vele, hogy ő már ezentúl *duc de Marmelade.* Az is lehetséges, hogy sem ők, sem a többiek meg sem értették az új nemesi név valódi jelentését.

Faustin császár 1852. április 28-án megkoronáztatta magát és a császárnét. Immár valódi aranykoronával. A szertartás Napóleon koronázásának mintájára folyt le.

Még csak a gárdáról kell megemlékeznem. A császár szemefénye volt, nem sajnált tőle semmi költséget. Pazar egyenruhát terveztetett a gárdisták számára; a csákókat egy híres marseille-i cégnél rendelte meg. Ez valóban gyönyörű kalpagokat szállított; mindegyiken külön dísz gyanánt egy kis fémlapocska is csillogott.

Egyszer egy francia utazó vetődött az udvarhoz és végignézte a katonai díszszemlét. Szeméhe ötlött a különös fémlapocska. Odament egyik gárdistához, megnézte közelről. Apróbetűs felírás volt a fémlapon, de nem valamely fejedelmi jelmondat, hanem csak egy polgári egyszerűségű címirat: *„Sardines ŕ l’huile, Barton et Cie, Lorient.”* (Szardínia olajban, Barton és Tsa. Lorient.)

A marseille-i szállító biztosra ment; tudta, hogy sem a gárda, sem a császár nem tud olvasni, és nyugodtan szerelte fel a csákókra az ócska szardíniás skatulyák fémlapjait.

A gárda nem mutatkozott méltónak a kalpagokhoz. 1859-ben a bekövetkezett forradalom során hűtlenül elhagyta a császárt; mire ez is cserbenhagyott limonádét, marmeládot; megszökött családostul Jamaika szigetére, és ott végezte be koronátlan életét, ebben is követve a napóleoni példát.

A pirossarkú cipő

Bizáncban csak a császár hordhatott piros cipőt. Egyik jelvénye volt ez a császári hatalomnak, akár a diadém. Bizánc bukása után a piros cipő Párizsba menekült, de útközben talpa-feje lemaradt, s csak a sarka vonult be a Francia királyok udvarába. A piros sarok – *talon rouge* – az udvari viselet kiegészítő része lett; ez különböztette meg az udvarhoz tartozó nemest a többi embertől.

Minden fejedelmi udvar zárt világgá tömörült, a ragyogó Versailles-ban és a komor Escorialban éppúgy, mint a majmolástól majd megszakadó kis német hercegecskék kastélyaiban. Ez a világ nem széltében terpeszkedett el, hanem lépcsőzetesen. Úgy kell elképzelni, mint egy lépcsős piramist: legtetején trónol az uralkodó, s a lépcsőkön felfelé nyomakodik az udvari nép, mindegyik addig a lépcsőfokig jutva el, amelyet számára a rangsor kijelölt.

A rang! minden udvari embernek álomábrándja! Egy lépcsővel a másik elé vágni, egy lépcsővel közelebb jutni a fenn trónoló bálványképhez. Még ha az a trón nem is ünnepi aranytrónus, hanem hétköznapi célokra alkalmas bútordarab, a közepén nyílással. Már I. Ferenc francia király idejében szerepelt az udvari rangsorban a *székhordozók* (Porte-chaise d’affaires) méltósága. Ezek külön díszes egyenruhában, érdemrendekkel, kardosan látták el feladatukat. A szék körüli teendők a legirigyeltebb udvari szolgálatok sorába tartoztak, mert kedvező eredmény esetén Ő Felsége nem fukarkodott a kegyosztással. Régebben ez a látványosság is nagy nyilvánosság előtt zajlott le. XIV. Lajos korlátozta a publicitást. Helyes érzékkel úgy ítélte, hogy az ilyen intim cselekmény nem való nagy közönség elé. Mikor a hétköznapi trónt igénybe vette, arra a rövid fél-háromnegyed órára nem tűrt meg mást maga körül, mint a vérbeli hercegeket és hercegnőket, Madame Maintenont, a minisztereket és az udvari főméltóságokat.[35]

A rangelsőbbség rendkívül kényes, gyakran hajszálfinom megkülönböztetéseket igénylő kérdései szükségessé tették, hogy maguk a fejedelmek állapítsák meg a rangsort. A legkisebb német herceg is hivatalos rendeletbe foglalta az udvari tisztségeket megillető sorrendet. Például Károly Tivadar pfalzi választófejedelem a főistállómesteri hivatal körébe osztotta be mind a lovak személye körüli tisztviselőket és cselédeket, mind a nemes apródok nevelőit és oktatóit. *Praeceptores* és *Professores Philosophiae* (a filozófia tanítói és professzorai) – mondja a rendelet; tehát nem a lótudományok tanítóiról volt szó. A jámbor tudósok bizonyára megnyugvással vették tudomásul, hogy udvari rangjuk egy sorba helyezte őket a lovászokkal és kocsisokkal, hiszen bizonyára az udvari lovak is megelőzték rangban a közönséges lovakat. Legfeljebb a fizetés alacsonysága miatt búsulhattak. Jogosan. Az udvari kocsis 300 forint, a vicekocsis 250 forint évi fizetést kapott. A 12 udvari trombitás is 250 forint fizetést élvezett, de a *Professor Philosophiae* kénytelen volt beérni 200 forinttal. (Tudjuk, hogy az egyik Eszterházy herceg udvari zenészévé fogadta Haydnt, s a nagy művésznek livrét kellett hordania, s a szerződésben az is benne volt, hogy szolgálatakor tartozik *tisztán* megjelenni… Ámbár az is igaz, hogy utóbb az oxfordi egyetem doktorrá avatta, ami szintén valami.)

Az udvari rangkérdések bonyolult szövevénye megérdemli a tudományos érdeklődést. Legeredményesebb, ha a versailles-i udvar vérkeringését tanulmányozzuk, mert a rangláz higanyoszlopa itt szökött legmagasabbra.

A piramis legfelső fokain helyezkedtek el a vérbeli hercegek, egyéb hercegek és a *pair*ek. Az utóbbiak ősi jogon Franciaország főrendei voltak, egyben a párizsi parlament és az államtanács tagjai. Ezt a legfelső csoportot illette meg a legtöbb rangbéli dísz és kiváltság. Jóval utánuk következett sorjában az egyéb főnemesség.

Meg kell jegyezni, hogy mást jelent a *rang,* és mást a hatalom. Lehetett valaki nagyhatalmú miniszter, győztes hadvezér, gyarmati kormányzó; az udvari életben kisebb rangja volt, mint akár egy pelyhedző állú fiatal hercegnek. Franciaország marsalljai a táborban megelőzték a hercegeket és a paireket, de az udvari életben rangtalanná süllyedtek, és feleségüknek nem járt ki az irigyelt és sóvárgott *tabouret.*

„Az isteni tabouret!” – mint ahogy Sévigné asszony rajongja egyik levelében. Régi szótárak így fordítják magyarra: *guggony.* Kartalan, támasz nélküli bútordarab volt, összecsukható zsámolyféle inkább, semmint szék. S a maga jelentéktelensége ellenére hallatlanul fontos szerepe volt a francia udvarban.

Ha a király vagy a királyné az udvar körében helyet foglalt, valamennyi udvari úr állva maradt. Hölgyek közül csak a hercegnők ülhettek le, azok sem karosszékbe, hanem a nevezetes *tabouret*-re. Ám azért a sanyarú álldogálásra kényszerült hölgyek előtt is nyitva volt a reménység útja. Ők is részesülhettek a tabouret vigaszában, amikor a királyi pár nem volt jelen. Az ilyen esetek lehetőségeit az udvari etikett gondosan kibogozta, és szabályait rendszerbe foglalta. A tabouret-jog kialakult a jogélet terén irányt szabó döntvények mintájára.

Tehát:

A király gyermekei apjuk vagy anyjuk jelenlétében tabouret-n ülnek, egyébként őket is karosszék illeti meg. A királyi unokák a királyi gyermekek jelenlétében csak tabouret-t igényelhetnek, viszont minden más esetben ő alájuk is karosszéket tolnak. Vérbeli hercegnők a királyi pár s a királyi gyermekek előtt tabouret-n szerénykednek, de már a királyi unokák társaságában külön, közbeiktatott kedvezményt élveznek: kar nélküli *támlásszéket* kapnak. Azért ők sincsenek elzárva a karosszék dicsőségétől, de csak akkor, ha náluk alacsonyabb rangú dámák körében foglalnak helyet.

Ezzel még nem zárult a jogkérdések sora. Gondoskodni kellett magas állású méltóságok elhelyezéséről is. Bíbornokok a király előtt állva maradnak, a királyné és a királyi gyermekek előtt tabouret-re ülhetnek, vérbeli hercegek és hercegnők között már karosszékre formálhatnak jogot. Külföldi hercegek és spanyol grandok: a királyi pár és a királyi gyermekek előtt állva; a királyi unokák előtt tabouret-n, vérbeli hercegek és hercegnők között karosszékben.

A tabouret-jog kígyója tovább is tekergett, de vonaglásaira nem szentelhetek több időt, mert előttem van Galeotto Marzio könyve, s Mátyás király ültetési rendjéről olvasok egyet-mást. Beatrix azt az olasz szokást hozta magával, hogyha ő leült, a többi udvarhölgy is leülhetett, ahová akart, minden külön engedelem nélkül. Egy finomkodó udvari ember nagy fejcsóválások közt tette ezt szóvá Mátyás előtt, mondván,

hogy az lenne illő, ha állva maradnának. „Csak hadd üljenek le – nyugtatta meg a király –, hiszen olyan rondák, hogy még jobban bántanák az ember szemét, ha állnának.”

A tabouret-jog csak kevéske ízelítő a hatalmasan megrakott hors d’oeuvre-es tálból, amelyben a legfőbb nemesség ínycsiklandó kiváltságai voltak felhalmozva. Nem komoly táplálékról volt szó, csak rafinált csemegékről, s fő zamatukat az adta meg, hogy ország-világ láttára történt a szabadalmas majszolásuk.

Udvari fogadásokon a kisebb rangú hölgyek megcsókolták a királyné ruhaszegélyét. Hercegnőket és pairek feleségeit is kötelezte a csók, ám a kiváltság abban mutatkozott meg, hogy ők a szoknyát a szegély fölött *valamivel magasabban* csókolhatták meg.

A *ruha-uszály hosszát* Saint-Simon szerint így szabta ki az udvari törvény:

Királyné 11 rőf.

Királylányok 9 rőf.

Királyi unokák 7 rőf.

Vérbeli hercegnők 5 rőf.

Egyéb hercegnők 3 rőf.

A hárommal is elég szemetet lehetett összeseperni, amennyiben 1 párizsi rőf 1,19 métert tett ki.

Udvarhölgyek kis talpas pohárból ittak. Hercegnőknek az volt a kiváltságuk, hogy az ő poharuk alá *üvegaljat* tettek. Történt egyszer, hogy a vérbeli Valois hercegnő mellé utazásának idejére udvarhölgyül a vérhíjas hercegi rangban levő Villars asszonyt osztották be. Mind a kettőnek kijárt tehát az üvegalj. De már az első ebédnél kitört köztük a határvillongás. Valois kisasszony azt követelte, hogy a másiknak ne adjanak aljat, mert ha az is kap, mi tünteti fel az ő magasabb rangját? Villars asszonyság viszont kijelentette, hogy őt, mint hercegnét megilleti az alj. Az „aljas” kérdésben tökéletesen összevesztek. Igazságot nem lehetett tenni köztük, mert az üvegalj-jog még nélkülözte az irányító gyakorlatot. Úgy oldották hát meg a kérdést, hogy az egész úton a közös ebéd és vacsora alatt egyik sem ivott egy cseppet sem, s inkább szomjan epedtek el, de a kiváltságukból nem engedtek.[39]

Minima non curat praetor – mondja a latin közmondás; magyarra ilyenformán lehetne átültetni: kicsire nem nézünk. Versailles-ban bezzeg néztek a kicsinek a töredékére is.

Hercegasszonyoknak kiváltságuk volt, hogy hintajuk tetejére skarlátszínű takarót teríthettek. A királyi gyermekeket és unokákat mégis valahogyan meg kellett különböztetni, tehát az ő kiváltságuk oda bővült, hogy a takarót a kocsi tetejére *rá is szögezhették.* Emiatt komoly perpatvar is kerekedett egyszer, mert a vérbeli Condé herceg azt követelte, hogy a vérbeli hercegnők is odaszegeltethessék a takarójukat. Az udvari intrika elgáncsolta Condé igényét, mire ez felháborodásában ledobatta felesége hintajáról a skarlát takarót, és mindenki elszörnyedésére anélkül hajtatott be a királyi palotába.

Be a palotába – ez is fontos volt, mert a hercegi rangon aluli főnemesség kocsija nem kerülhetett túl a belső udvaron; ott meg kellett állnia, kiszállania, és gyalog igyekeznie a bejáratig.

Ha a király valamelyik vidéki kastélyát látogatta meg, az udvar velecsődült. A kastélyban mindenkinek kijelölték a szobáját olyképpen,

hogy kékruhás apródok krétával az illető személyiség ajtajára írták a nevét: Monsieur X vagy Madame Y. De még ez az egyszerű művelet sem játszódhatott le békességgel. A rangelsőbbség manója végigvihogta Marly és Fontainebleau folyosóit is. Kivételes rangú urak és hölgyek – legnagyobb örömükre megkapták a *pour*t.

A *pour* négy krétabetűje aranycsillogású értéket jelentett. Ugyanis vérbeli hercegek, bíbornokok és külföldi fejedelmi személyek neve elé az apród ezt a négy betűt pingálta. A felírás tehát így hangzott: *Pour Monsieur X.* (Vagyis X úr *számára.*) A hajszálfinom, elmés megkülönböztetés olyasfélét jelképezett, mintha maga a vendéglátó király tisztelgett volna a vendég küszöbe előtt.

Külföldi követek nagy sérelmet láttak abban, hogy az ő ajtajuk a *pour* nélkül puritánkodott. De minden erőlködésük meddő maradt; a konok királytól nem bírták a négy krétabetűt kicsikarni. Annál nagyobb szenzáció-számba ment, amikor egy *Ursins* hercegnő megkapta a *pour*t. Az asszonyságnak sikerült kimutatnia, hogy szegről-végről külföldi fejedelmi családból származik, amire a kékruhás apród megjelent ajtaja előtt, és felmázolta a *pour*t.

„Egész Franciaország – lelkendezte férjéhez írt levelében – hozzám tódult, hogy szerencsekívánatait fejezze ki a szenvedélyesen óhajtott *pour*hoz. Illő tisztelettel vettek körül. A dolog igen nagy zajt ütött Párizsban.”[40]

Még nagyobb erővel, gejzír módjára buggyant fel a szenzáció, amikor XIV. Lajosnak Montespan kisasszonytól származott két fia a párizsi parlamentben *keresztülment az ülésterem közepén*. Igenis, keresztül; igenis, a közepén.

Ehhez a következőket kell tudni. Lajos törvényes utódjánál is jobban szerette a két törvénytelen gyerekét. Elhalmozta őket címekkel, méltóságokkal. Az egyik, Maine hercege, már négyéves korában ezredes volt, s tizenkétéves korában fölvitte Languedoc préfet-je (prefektus) állásáig. A másik, Toulouse grófja, csak tizenegy éves korában érte el a prefektusi hivatalt, viszont ötödik évének betöltése alkalmából Franciaország tengernagyává nevezte ki az apja. Szép pályát futottak meg, ám a *rangsorban* nem jutottak kellően előre. A törvényes vérbeli hercegek előttük voltak. Ezen segíteni kellett. 1714. július 29-én királyi rendelet rendezte a két fiú szereplését a párizsi parlamentben, s ezzel a vérbeli hercegek rangjára emelkedtek.

A *parlament* az ancien régime alatt a legfőbb bíróságot jelentette. Tagjai voltak a pairek, hercegek és vérbeli hercegek. A vérbelieket jelentékeny kiváltságok illették meg. A névsorolvasásnál az elnök nevüket nem olvasta fel, csupán *rájuk nézett.* Ha megszólította őket, levette a fövegét. Érkeztükben-távoztukban két ajtónálló kísérte őket. Ez még semmi. A java kiváltság a módban mutatkozott meg, amellyel helyüket elfoglalták. Pairek és egyszerű hercegek nem mehettek keresztül a terem közepén, hogy székükhöz jussanak, hanem *oldalvást, a fal mellett* kellett ülőhelyüket felkeresniük. A terem közepén csakis az elnök és a vérbeli herceg vonulhatott keresztül.

Saint-Simon részletesen leírja az emlékezetes napot, amelyen a két fiú a dicsőségtől mámorosan haladt át a terem közepén.

SZERVILIZMUS

Miután Szobieszki János lengyel király elverte a törököt Bécs alól, megesett a találkozás közte és Lipót császár között. A lengyel király helyettese, a palatinus leborult a császár lába elé, és meg akarta csókolni a lovaglócsizmáját. Szobieszkit elöntötte a vér, és felrántotta a palatinusát: *„Palatin! point de bassesse!”* – kiáltott rá. Semmi alacsonyság, lealacsonyodás, alacsonyrendűség – lefordíthatjuk a francia szót többféleképpen, de a jelentése egy: *szervilizmus.*

A szervilizmust bajos magyarra átírni. Szolgaiság, szolgalelkűség, alázkodás, hunyászkodás, csúszás-mászás, talpnyalás – ezeket a szavakat szokták helyette ajánlani magyarítóink, de egyik sem fedi pontosan a latin szó értelmét.

Megmaradok hát a szervilizmusnál.

A szervilis udvari erkölcs ebben az alaptörvényben jegecesedett ki legszemléltetőbben: *fejedelmi vér nem gyaláz meg.* Egyszerű polgár, dölyfös főnemes egyformán boldog büszkeséggel vette tudomásul, ha lányát vagy feleségét vérbeli herceg, esetleg maga az uralkodó kívánta meg. A fejedelmi udvarok botránykrónikái duzzadásig tele vannak efféle szerelmi esetekkel. Vezetnek a francia királyok, XV. Lajos hírhedt szarvasparkjáig bezárólag. Nem sokkal maradnak mögöttük II. Károly angol király galantériái, vagy akár Erős Ágost közismert szeretkezései.[42]

Ismeretes a *felszarvazott* férjekről szóló mondás. Állítólag Andronicus bizánci császárnak köszönheti az eredetét, aki is szeretőit az udvari méltóságok feleségeinek sorából válogatta ki. Kárpótlásul a férj hatalmas vadászterületeket kapott, s az új birtokjog jeléül szarvasagancsot szögezhetett ki a kapujára. Az ilyen agancsos háztájról azután mindenki tudta, miképpen füstölög benne a hitvesi erény illata. Ha nem is így volt, az anekdota tükre a közfelfogást veri vissza.

Épületes történetet olvashatunk Anglia egyik legismertebb államférfiának, lord Clarendonnak életleírásában. Mint lordkancellár, éppen az államtanács ülésén vett részt, amikor értesítették, hogy Anna leányát a yorki herceg (a későbbi II. Jakab) feleségül akarja venni. Sőt, hogy az esküvő sürgős, mert a herceg érdeklődésének már mutatkoznak a következményei. Saját emlékiratai szerint a gyengéd atya ott a tanács színe előtt a legnagyobb felháborodással fakadt ki a lánya ellen. Nem azért, mert kedvese lett a hercegnek, hanem *mert feleségül akart menni hozzá.* Kérte, hogy a tanács azonnal zárassa a leányt a Towerbe, s ott lökjék a legmélyebb odú fenekére. Egyszersmind terjesszen a tanács vádindítványt a parlament elé, és kérjen halálos ítéletet a leány fejére. Ő maga lesz az első, aki megszavazza!

Nem így történt! A herceg elvette a lányt, s az utóbb Anglia királynéja lett, a szigorú erkölcsű atya nagy szomorúságára.[43]

Ártatlanabb eset emlékét őrzi egy augsburgi polgárcsalád otthona. Üveg alatt látható Gusztáv Adolf svéd király viaszképe és hímzett gallérja. A gallér-ereklye történetét kegyeletes emléktábla örökíti meg, következőképpen:

„Ezt a gallért Gusztáv Adolf svéd király hordta, és szeretett nőmnek, Jakobina Laubernek ajándékozta abból az alkalomból, midőn a tiszteletteljesen említett király Augsburgban időzött, és szeretett feleségem a legszebb hajadon lévén, Ő tiszteletteljesen említett Felsége

által arra érdemesíttetett, hogy vele a bálban táncoljon. Az ajándékozás indítóoka ama körülmény volt, hogy midőn a király az említett hajadonnal enyelegni próbált, ő hajadoni szeméremből bizonyos dolgokat nem engedett meg, s ujjaival a galléron látható lyukakat idézte elő.”

A gallér erősen át volt lyuggatva, amiből az enyelgés viharosságára lehetett következtetni.[44a]

Viszont:

La Garde gróf a bécsi kongresszus élveteg forgatagáról szóló emlékezései között elmondja a magyar Koháry grófnő esetét. Egy gálaelőadás után a lépcsőkön lefelé hullámzó tömeg megtorlódott, s ekkor valaki szokatlan bizalmasságra vetemedett a szép lánnyal szemben, sőt nem éppen szemben, inkább az ellenkező oldalról. A gróflány jogosan gondolhatta, hogy ennyire vakmerő fickó csakis igen nagyrangú uraság lehet, talán egy az ott hemzsegő temérdek uralkodó herceg közül. Mindegy, nem sokáig elmélkedett, hirtelen megfordult és az illető uraságot szabályszerűen pofonteremtette. Lord Stewart volt, az angol nagykövet.

*

A szervilis meghunyászkodáson és talpnyaláson nincs semmi csodálnivaló. A pirossarkú cipő tudta, mi a kötelessége, mikor a fejedelmi vadászcsizma meredt elébe. Máson kell csodálkozni. Azon, hogy a tömjénezett földi bálványképnek nem csípte az orrát és a szemét a sűrű tömjénfüst.[44b]

Bámulatos, hogy a bálványkép minő szemérmetlen szembedicséréseket tűrt el arcpirulás nélkül. Ismét francia példákat kell idéznem; másutt ugyan épp olyan mélyre bicsaklott az emberi derék, ám a francia irodalom szolgál legbőségesebb adattárral.

Ronsard-t lelkes kortársai úgy ünnepelték, mint a költők fejedelmét és a fejedelmek költőjét. Utóbbi minőségében üdvözlő ódát szerkesztett III. Henrikhez, akiről viszont mindenki tudta, hogy nála erkölcstelenebb és hitványabb király alig ült még franctia trónon. A csengő-bongó rímek szárnyán lendülő vers szürke prózai fordításban ilyenformán hangzik:

„Európa, Ázsia és Afrika túl kicsiny a te számodra, aki az egész világ királya leendesz; az Ég azért tárta fel a tenger közepéből Amerikát, hogy ez a Nagy Egész mind francia birodalom legyen, a te parancsodnak engedelmeskedjék, s valamint jogarod leigázta az Északi Sarkot, úgy hajtsa jármába a Délit is. Ha egyedül leszel ura majdan a Földnek, be fogod záratni mindenütt a Háború templomait, s béke és erény virul majd a földön. Jupiter és Henrik megosztoznak a világon: egyik mint az Égnek, másik mint a Földnek a császára.”[45]

A gyönyörű békeálom, mint tudjuk, nem vált valóra.

A tömjénfüst legsűrűbben XIV. Lajos személye körül gomolygott. Aki bejárja a versailles-i kastély termeit, álmélkodhatik a *Galerie des Glaces* freskóinak pompázatos sorozatán: győzedelmes Hadúr képében ábrázolják Lajost, diadalmas csaták hősét, népek leigázóját. Addig tolakodtak a napkirály szeme elé a szemérmetlen ecsettel festett műalkotások, amíg maga is elhitte, hogy a csatákat ő nyerte meg és nem a hadvezérei. Az is igaz, hogy a vesztett ütközeteket nem festette meg senki.

Le Brun saját maga előtt talán azzal védekezhetett, hogy nála ilyen tartalommal rendelték meg a képeket, ő csak kicifrázta a megadott témát. De a *francia akadémiát,* a halhatatlanok gyülekezetét senki sem kényszerítette, hogy pályadíjat tűzzön erre a közérdekű kérdésre: *„A király erényei közül melyik érdemli meg az első helyet?”* Utóbb észbe kaptak, hogy ennyi mégis sok lenne a jóból, s a pályázatot valahogyan elsüllyesztették.

Még egy másik kudarc is szeplőt pettyentett az akadémia nimbuszára.

1684. október 1-én a nagy Corneille halálával megüresedett széke a halhatatlanok között. Hogy, hogy nem, a tizennégy éves Maine herceg, akiről tudjuk, hogy ekkor már Languedoc prefektusa volt, még magasabbra vágyott. Megüzente Racine-nak, az akadémia igazgatójának, hogy ő Corneille utóda akar lenni. Racine összehívta a halhatatlanok gyülekezetét, s előterjesztette a hercegfi óhajtását. Az illusztris gyülekezet megbízta az igazgatót, tolmácsolja az akadémia következő válaszát:

„Még ha nem volna is üresedés, nincs az az akadémiai tag, aki boldogan ne halna meg, hogy a hercegnek helyet csináljon.”

Ezúttal, nem a saját személyéről lévén szó, Lajos megsokallta a tudományos előzékenységet, és lefújta a jelölést.

Másszor nem szokott ennyire kényes lenni. Jelmezbál volt Versailles-ban. Egyik udvari uraság ügyvédnek öltözött, talárba, parókával. Mellén táblácska lógott, rá egy *quatrain* volt írva. A négysoros versike szerint az illető ügyvéd olyan ügyet képvisel, amelynek az a tárgya, hogy *Lajos a legnagyobb az emberek között,* s ő teljesen bizonyos benne, hogy a pert meg is nyeri.[46] A nyálas költeményt átnyújtotta a királynak, aki kegyes volt elfogadni, s az ötlet szellemességét megelégedéssel nyugtázni.

Soha még úgy el nem burjánzott a lakájirodalom, mint Lajos alatt. Valóban érdemes pályatétel lenne összegyűjteni pár kötetre való anyagot, mint érdekes emberi dokumentumot. Hogy az írók mögött a nyomdász se maradjon el, egy Colombar nevű udvari nyomdász tanulmányt adott ki a király vadászatainak eredményéről. Gondos utánjárás, szorgos nyomozás segélyével megállapította a szerző, hogy a király a mű nyomdába adásának napjáig 104 szarvast ejtett el, nemkülönben 27 őzbakot, 57 nyulat, sőt 50 vaddisznót és 4 farkast is. Pontos számítások segélyével azt is kiderítette, hogy mindeme vadászatok során a király összesen 3255 mérföldnyi utat tett meg.

*

A szervilizmus legkevésbé ötletes megnyilatkozása volt az *utánzás.* Úgy gondolkodni, mint az uralkodó; hasonlóan cselekedni, mint az uralkodó; akár a külsőségeknek is elcsípni valamely részletét, s abban megközelíteni a bálványképet.

Mikor Marie Antoinette végre valahára megérkezett az anyai örömök küszöbére, az udvari hölgyek a tarlótűz gyorsaságával megteremtették az *áldott állapot divatját.* Olyan szoknyákat szedtek magukra, amelyek jól elhelyezett párnácskák segítségével a viselőt viselősnek tüntették fel. Majd tovább kergették egymást a siker káprázatáért. Iparkodtak a párnákat a *királyné állapotának előrehaladásához igazítani.* Időnként változtatták a szoknya duzzadásának méreteit, s megszülettek az

állapotos szezonszoknyák, az akkori elnevezés szerint: *quart de terme, demiterme* stb. Harmadkori szoknya, ötödfélhavi szoknya és így tovább a kilencedig.

A kis dauphin megérkezvén az akkor még feudális világra, legelső dolga volt, hogy az egybegyülekezett udvari méltóságok előtt a pelenkájába feledkezzék. Nem tehetett róla, noha akkor már a Szent Lajos-rend lovagja és több ezred tulajdonosa volt. Az udvar elragadtatással tapsolta meg a magas biológiai folyamatot, s másnap a párizsi műhelyek nem győzték gyártani a legfrissebb divatszínt, a *Caca Dauphin*t. Ez divattörténeti tény, nem anekdota.

A versailles-i udvar egyik legizgalmasabb eseménye körül nagy riadalom keletkezett. Az eset *XIV. Lajos fisztulája* címen vált az udvari történetben ismeretessé. Röviden, az ide nem tartozó részletek elhagyásával mondom el. A napkirály fisztulától szenvedett. Nem is valamely napos oldalon. Sőt. Sok meddő kísérletezés után rászánta magát az operációra. 1686. november 18-án történt meg a műtét, Madame Maintenon és Louvois jelenlétében. Sikerült, úgy a betegre, mint az orvosokra nézve. Az első sebész nemesi rangot és 300 000 livre pénzjutalmat kapott, a többi három orvos 40-60-80 ezer livret, a négy gyógyszerész fejenként 12 000-et.

Képzelhető az izgalom, amely az operáció előtt, alatt és után a versailles-i udvar idegein végigtáncolt. Hónapokig nem volt egyébről szó, mint az operációról. Az volt a szerencsés, akinek hasonló baja keletkezett. Az orvosok rajta is elvégezték a *királyi műtétet* (opération du Roi), s a királynak jelentést kellett tenni az illető úr állapotáról. Mérhetetlen értékű kitüntetés volt ez, a boldog illetőt élesen kiemelte a közirigység sötét hátteréből. S most következik a csattanó. *Még akinek nem volt fisztulája, az is felkereste titokban a sebészeket, s nagy pénzeket ígért nekik, ha rajta is elvégzik a királyi műtétet.* Dionis, Párizs egyik akkori neves sebésze, *harminc* urat számolt össze; mind lázasan követelte, hogy operálják meg rajta a nagy semmit. Az orvosok nem vállalták a mű-műtétet, amire az urak rendkívül megharagudtak, mondván, hogy nem a doktoroknak fáj az operáció, mit okoskodnak hát, és mit kerítenek olyan nagy feneket a dolognak.[49]

*

Búcsúzom a versailles-i udvar fényétől, ragyogásától. Búcsúzom a pirossarkú cipellőtől, az udvari hölgyek habos selymeitől és csipkés ingfodraitól. Kár, hogy a bűbájos ingecskéket havonként csak egyszer váltották.

Nem én mondom, Scarron mondja:

Que sur elles blanche chemise
N'est point que de mois en mois mise,
Et qu'elles prennent seulement
Le linge blant pour l'ornament.

(Hogy bár mind fehér inget vesz fel,
Nem váltja, csak havonta egyszer,
S hogy csak azért hord fehér vásznat,

Mert fő az ékesség, a látszat.)

Scarronnak igazsága volt. Túlzott tisztálkodással nem lehetett Versailles hölgyeit vádolni. Hiszen ennek a kornak találmánya volt a *grattoir,* aranyból vagy elefántcsontból készült, hosszúnyelű karmocska. A több napi, sőt heti tartamra fölépített, összevissza tapasztott és ragasztott frizura őstalajként óvta meg a fejbőrt, s lehetővé tette, hogy ott egy és más megteremjen. Az etikett úgy segített a dolgon, hogy udvarképessé tette a *grattoirt* (vakaró). Adott esetben szabad volt azzal a frizura alá nyúlni, és a támadásnak kitett helyeket gyöngéden megvakargatni.

Címkórság

Mikor Burmában még királyok uralkodtak, ez volt a címük:

„A királyok királya, akinek minden más uralkodó engedelmeskedik; az évszakok szabályozója; a dagály és apály teljes hatalmú irányítója; a nap öccse; a huszonnégy esernyő tulajdonosa.”

A szumátrai fejedelmek is tetszetős címeket használtak:

„A mindenség ura, akinek a teste világít, mint a nap; akit az isten oly tökéletesnek teremtett, mint a telihold; akinek szeme ragyog, mint a sarkcsillag; aki ha feláll, beárnyékozza egész birodalmát; akinek lába édesen illatozik stb.”

Ami a legutóbbi tulajdonságot illeti, tudjuk, hogy IV. Henrik épp az ellenkezőjéről volt nevezetes; be is érte a szerény *Sire* megszólítással.

Perzsa sah, török szultán, indiai maharadzsa is megkövetelte, hogy neve után hosszú füzért kanyarítsanak csupa puffadt címvirágból.

A címkórság Ázsiából ragályozott át Európába. A kis német fejedelmek udvarában tárult elébe a legkedvezőbb talaj. Csodálatosképpen nem is a fejedelmek személye körül szöktette magasra a címlázat, inkább a köznemesség, majd a polgárság hiúságát forrósította át. Az uralkodó hercegek megelégedtek a *Durchlaucht* (főméltóságú) címzéssel, amely később egy fokkal feljebb tornászta magát, és *Allerdurchlauchtigster* lett belőle. Királyok ennek tetejébe még megkövetelték a *Legnagyhatalmúbb (Grossmächtigster)* címet. Egy II. Lipót császár idejében megjelent úgynevezett *Titularbuch* (Címzések könyve) szerint a német császárt e kettőn felül a *Leglegyőzhetetlenebb (Unüberrewindlichster)* cím is megilleti.

Grófok a XV. század derekán *Jólszületettek (Wohlgeboren)* voltak, s egészen a XVII. századig kellett várakozniuk, amíg fölvihették a *Magasanszületett (Hochgeboren)* címig. Csodálatosképpen a két cím egyesítése kevesebbet jelentett. *Magasan* és *jólszületett (Hochwohlgeboren)* az alacsonyabb rangú bárónak dukált. Ha ez birodalmi báró volt, a címe kinyújtózkodott és *Reichsfreyhochwohlgeborner* lett belőle.

A köznemesség is úgyszólván a *plundranadrág* divatját követte, amely eleinte beérte huszonöt rőf posztóval, majd a nekivadult ízlés felszaporította a rőfök számát nyolcvanra, kilencvenre, százharmincra.

Samuel Baur göttingai dékán három századig követte a nemesi címzések színeváltozását.[52] Némelyiket alig lehet magyarra fordítani. Azt még megértjük, hogy az *Ehrbar, Wohledler, Hochedler, Hochedelgeborner, Hochwohlgeborner* címek magyar jelentése: *Tiszteletreméltó, Valóbannemes, Magasannemes, Magasnemesenszületett, Magasanjólszületett.* Bajosabb átültetni az *Ehrenvester* és *Gestrenger* jelzőket. Az előbbi olyasvalakit jelez, aki megtartja a becsületét; az utóbbinak jobbágyíze van, s azt fejezi ki, mennyire örvendezik az alattvaló, hogy az ő ura *szigorú.*

Baur összeállítása szerint a nemesi címzések így fejlődtek:

1446. Ehrbarer Junker.

1460. Gestrenger Herr.

1569. Ehrenvester.

1577. Ehrenvest und Ehrbar.

1590. Edler, ehrenvester und gestrenger Junker.

1600. Wohledler, gestrenger, grossgünstiger Junker.

1624. Wohledler, gestrenger, vester und mannhafter grossgünstiger Junker, mächtiger Förderer.

1676. Hochedelgeborner, Wohlgeborner, gestrenger, vester und mannhafter, grossgünstiger Junker, mächtiger Förderer.

1706. Hochwohlgeborner s mint fentebb.

1707. Hochwohlgeborner, gnädiger s mint fentebb.

A sűrű használattól a címek csillogása megkopott. S mint ahogyan az udvari dámák nyűtt ruháin kapva-kapnak a polgárasszonyok, az elhasznált címekkel boldogan ékesítette magát a polgári osztály. A városi tanácsúr immár *Jólszületett* gyanánt vonult be a tanácsterembe, még ha púpos volt is vagy sánta. A nemességről levedlett címekhez új, polgári csengésű toldalékokat fűztek, s büszkén legyezgették magukat a saját külön címpávatollukkal.

Említettem a XVIII. század végéről való *Titularbuch*ot. Ez mindenféle rendű és rangú személyiségekhez írandó levelek címzésére ad útbaigazítást. Szabad birodalmi város polgármesterének így kell írni:

„A Jólszületett, Szigorú, Becsülettartó, Nagy- és Jelestudományú, Nagy- és Jelesbölcsességű Polgármester úrnak itt és itt.”

(A polgári toldalékot a *Hoch-* és *Wohlgelehrter* s a *Hoch-* és *Wohlweiser* jelző képviseli.)

Udvari orvos ekként tisztelendő meg:

„A Magasanszületett, Nagytapasztalatú, Becsülettartó Felettetanult N. N. úrnak, az orvosi tudományok hírneves Doctorának, egyszersmind hercegi Magasankirendelt udvari orvosnak.”

Mint ahogyan a tolatásnál meglökött vasúti kocsi továbbadja lökést a másiknak, egészen a „szerelvény” végéig, úgy rándult végig a címzési kórság a polgári társadalmon. Le egészen a komornyikig és a foltozó vargáig.

Egyetemi hallgatót Nemes és Nagytudományú N. N. úrnak kellett címezni, „aki a bölcsesség körül szorgalmatoskodik”. Könyvkereskedő, parókacsináló, ékszerész igényt tartott az „előkelő” jelzőre. Szabómester nevéhez hozzá kellett fűzni: becsülettartó és óvatos. *(Dem Ehrenvesten und Vorsichtigen Meister N. N., Schneider zu X.)* Csizmadia is megkövetelhette az „óvatos” címzést, de valamely alig érthető árnyalati különbség folytán ő nem becsülettartó volt, hanem tiszteletreméltó. (Ehrengeachter.) A hercegi komornyik nem dicsekedhetvén tanult mesterséggel, neki már csak a „jólkinevezett” (Wohlbestalltet) címzés jutott.

Asszonyok persze nem pályázhattak a férfiillatú, pompázatos címekre. Úgy segítettek magukon, hogy hozzátársultak a férjük állásához, hivatásához, mesterségéhez. Lett belőlük doktorné, tanárné, tábornokné, tanácsosné. Hagyján. De a meglökött kocsi tovább lódult. Megjelent a színen az adószedőné, udvari trombitásné, belső huszárné, lovas kerülőné, udvari gombkötőné, lovasított erdészné, urasági puskamívesné *(Frau Einnehmerin, Hoftrompeterin, Kammerhusarin, Landreiterin, Hofknopfmacherin, reitende Försterin, Leibbüchsenspannerin).*

Az asszonyok betonba ágyazták a címigényüket. Néhány század sem volt képes megmozgatni. Rég elványadt és lefoszlott a férfiak címpaszománya, de a nők konokul hivalkodtak a magukéval.

A DÉLIBÁBOS CSALÁDFÁK

Egy londoni levéltárból érdekes irat került elő. Az angolszász királyok leszármazási rendjét tartalmazta. *Ádámig visszanyúlva.* Való, hogy a biblia értelmében valamennyien Ádámtól származunk, de nincs rá módja minden szegény embernek, hogy temérdek őst *név szerint, fiúról apára* kimutassa. Nagy úrnak kellett lennie, aki képes volt zsoldjába fogadni a tudományt. Valamikor ezeken a délibábos családfákon tudósok serege törte a fejét; munkájukat busásan fizették meg a fejedelmek; a kutatás eredményét pompázatos könyvekben tárták a világ elé.

A londoni lelet alighanem Statyer angol író műve alapján készült. A görnyedt derekú tudós I. Jakab királyt hízelegte körül a nagyterebélyű családfával, amelynek tövébe Ádámot ültette. Prudencio de Sandoval spanyol történész a spanyol királyok szálra akarta elhódítani az adamita származást, s V. Károlyról könyvében irgalmatlan fáradsággal *százhúsz* nemzedéket dolgozott fel, amíg elérkezett az ősatyához. Hasonló buzgalom fűtötte a svéd Messeniust; történetírói tollának támogatásával a svéd királyok másztak fel az adamita családfa legfelső ágaira.

Át kell látni a szitán. Nem Ádám volt itt a legfontosabb személy. Ha nemzedékről nemzedékre kúszva sikerül eljutni Ábrahámig, onnan már könnyű követni Máté evangéliumának adat és *kideríteni a rokonságot* Szent Józseffel, vagyis – *magával* Jézussal.

A jó ízlésről megfeledkezett uraságok rászolgáltak Boileau szatírájára, aki aggályait fejezte ki, hátha a leszármazás egyenes vonala valahol törést szenvedett? Tekintettel a gyakori kísértésnek kitett hitvesi hűség netáni gyengeségére...[55]

ÓTESTAMENTOMI ATYAFISÁGOK

Az angol, spanyol és svéd királyok dicsőségét megirigyelte az ősrégi francia *Lévis*-család. Előkelő, gazdag nemzetség volt. Már a XVII. század elején feltűnt Franciaország történetében; a századok során marsallokkal, nagykövetekkel, kormányzókkal gyarapodott a család dicsősége. Később hercegi rangra emelkedtek. De nem érték be a rendes, mások számára is kijutó hírnévvel. Kerítettek egy genealógust, s ez kinyomozta, hogy a hercegi család az *ótestamentomi Lévi-nemzetségből* származik. Adva volt a névhasonlóság; a kiegészítő adatok összekeresgélése játék a történelemben jártas tudós számára. Abban az időben ki merészelte volna kifogásolni az adatok hitelességét?

Ez időtől fogva a *Lévis*-k hallatlanul büszkék voltak a bibliai atyafiságra.

Lady Morgan franciaországi élményeiről írt könyvében (London, 1818) elmondja, hogy a Lévis hercegek vendégül látták a kastélyukban. Az egyik teremben nagy olajfestmény függött; Szűz Mária volt rajta látható, előtte egyik Lévis térdelt, kalaplevéve. Mária szájából – régi modoros festőízlés szerint – szavak tekergőztek elé, s ez a mondat alakult ki belőlük:

– Tegye fel a kalapját, *rokon! (Mon cousin, couvrez vous.)* – Mintha Mária ezt mondta volna.

Mikor egyik Lévis herceg hintajába szállt, hogy a Nôtre-Dame templomba menjen istentiszteletre, mindig hangosan odakiáltott a kocsisnak: *„Az unokanénémhez, kocsis!” (Chez ma cousine, cocher!)*[56]

A Pons bárói család nem volt ennyire igényes. Ők Poncius Pilátust vallották az ükapjuknak. Egyszer összekerült a két család széniorja. A Lévis-családfő enyhe szemrehányással egy feszületet tartott a másik elé: *„Látja, báró, az Ön rokonsága, hogy elbánt az enyémmel!”*[57a]

A Lévis hercegek családi képének méltó párja van a francia Croy-család birtokában. A vízözön látható rajta. Egy kéz nyúlik ki a hullámok közül; nemesi diplomát szorongat; mellette az árban már-már elsüllyedő emberfő, szájából a már ismert szalagon ez a mondat kígyózik elé: *„Mentsétek meg a Croy-család iratait!” (Sauvez les titres de la maison de Croy.)*[57b]

A francia Jessé-család is pályázott az ótestamentomi atyafiságra. Családfa-szerkesztőjük szintén a névhasonlóságra építette a nemzetség-piramist. Máté evangéliumában foglaltatik: *„Obed nemzé Jessét, Jessé nemzé Dávid királyt.”* Nagyobb hitelesség kedvéért 1668-ban hivatalos bizottság elé terjesztették a címert és a családtörténeti iratokat. A bizottság beható vizsgálat után részletes és agyafúrt jelentést szerkesztett, s oda lyukadt ki, hogy a dolog valószínű, s a családi kapcsolat Dávid királlyal csakugyan elhihető.[57c]

NOÉ A HABSBURGOK ŐSE?

Hajszálon múlt, hogy a Habsburgok bibliai eredetét hivatalosan meg nem állapították.

Volt Miksa császárnak egy udvari történésze, Johann Stab, latinizáltan Stabius nevezetű. Nagy tudományú férfiú volt, a költészettel is kacérkodott, akkora eredménnyel, hogy 1502-ben a bécsi poéta-kollégium ünnepélyesen megkoszorúzta. Karrierjét jórészt a császár kegyének köszönhetvén, igyekezett meghálálni. Szerkesztett egy családfát, amely a Habsburgok őséül *Noé fiát, Chamot tüntette fel,* s a leszármazást apáról fiúra, pontosan és indokoltan keresztülvezette. A császár igen sokat adott családja régiségére, és nem bánta, ha tudósai hol ezzel, hol azzal a szenttel derítették ki a császári ház rokoni kapcsolatait.

De Noé, mint ős? Gyanús volt a dolog.

Gondolta: legjobb az egyenes út. *A kérdést döntés végett áttette a bécsi egyetem teológiai fakultásához.*

A fakultás urainak melegük lett. Hiába átkozták Stabiust, hogy ekkora bajt csinált, a döntés elől, úgy látszott, nem lehetett kitérni. Az lett a szerencséjük, hogy miközben a határozathozatalt húzták-halasztották, a császár *meghalt.* Utóda nem reflektált a bibliai atyafiságra és Stabius remekművét csendesen irattárba tették.[58]

Egyébiránt a családfagyártás egyre népszerűbb irodalmi iparrá fejlődött. Pénzt lehetett vele keresni. A brandenburgi ház genealógiájának összeállításánál *59 író dolgozott!* Hallatlan szorgalommal, levéltárak és krónikák eldugott adataiból, sírkövek feliratainak figyelembevételével dolgozták fel a becses anyagot. A kész munkának gyönyörű címet adtak: *Brandenburgischer Cedern-Hain* (Brandenburgi cédrusliget).

NAPÓLEON BOURBON-VÉRE

Jellemző, hogy az emberek az illusztris családfa utáni lihegésükben azt sem bánták, ha a magas származás *törvénytelen* szerelem eredménye. „Fejedelmi vér nem szennyez be” – mint tudjuk.

Ez a mentalitás szülte a hallatlan burleszk leszármazási táblázatot, amellyel Napóleonnak kedveskedett a szervilis családfaipar.

A genealógus a *vasálarcos* legendájából indult ki.

Akkoriban még általános volt a hiedelem, hogy a Bastille rejtélyes foglya, akinek csakis vasálarcban volt szabad őrei előtt mutatkoznia, nem volt más, mint XIV. Lajos ikertestvére. Azért dugták a Bastille-ba, mert pár perccel Lajos előtt született, s így voltaképpen őt illette volna meg a trónus. Sőt Gleichen báró még tovább ment: szerinte a vasálarcos volt a valódi trónörökös, Lajos pedig Mazarin és a királyné viszonyából származott, de a király halála után a szerelmes pár *kicserélte* a két gyereket. A fattyút a trónusra csempészték, a törvényes királyt pedig börtönbe zárták, és vasálarcot kényszerítettek rá, hogy soha senki az arcát meg ne láthassa, s a Bourbon családi hasonlóságot rajta fel ne ismerhesse.

Ma már tudjuk, hogy a rejtélyes fogoly Matthioli olasz gróf volt, a mantuai herceg párizsi követe. A nemes gróf valami csúnya kémkedést követett el, amin a király úgy felbőszült, hogy a nemzetközi jog megsértésével Matthiolit elfogatta, s előbb Pignerol erődjébe záratta, majd Sainte-Marguerite szigetére szállíttatta, végül a Bastille-ba vitette, ahol 1703-ban meg is halt. A vasálarc tulajdonképpen selyemálarc volt, s egyszerűen *kedvezményt* jelentett a fogolyra nézve, amennyiben nem kellett állandóan a szobájában maradnia, hanem kimehetett sétálni az udvarra, de csak úgy, ha felvette az álarcot. Az eset kényes természete indokolta a kis elővigyázatot.

Napóleont a genealógus a következőképpen hozta kapcsolatba a vasálarcossal: Sainte-Marguerite szigetén a parancsnok leánya megszánta a szegény foglyot; a szánalomból szerelem fejlődött, a szerelemből egy *fiúgyermek.* A gyereket el kellett távolítani. Megbízható személyek elvitték a közeli Korzikába, s ott felnevelték. A gyermek anyja nevét viselte. Az anya neve pedig *Bonpart* volt. A többihez már nem kellett sok fantázia, A *Bonpart* névből *Bonaparte* lett, majd olaszosítva *8uonaparte.* Ennek a fiúnak leszármazói voltak a Bonaparték, vagyis röviden: Napóleon a vasálarcosnak, tehát Franciaország törvényes királyának volt a dédunokája, s így nem bitorolta a trónust, hanem mint a rabkirály vér szerinti leszármazottja érvényesítette a jogait.

Voltak, akik a rettenetes bolondságot el is hitték. Funck Brentano közli egy plakát szövegét, amelyben a vendée-i felkelés alkalmával figyelmeztették a királypártiakat, hogy ne higgyenek a híreszteléseknek: *nem igaz, hogy Napóleon Bourbon-ivadék, s így joga lenne a trónusra!*[60]

S hogy mit szólt mindezekhez maga Napóleon?

– Ostobaság – mondotta. – Akit érdekel, mely időtől kell a Bonaparte-család eredetét számítani, megmondhatom: *brumaire 18-ikától.*

MÉG EGY TÖRVÉNYTELEN ŐSANYA

A legszemérmetlenebb családfa-gyárosok egyike volt Antoine du Pinet (1515–1584), egyébként századának egyik legtudósabb írója. Számos könyve közül különösen Plinius-fordítása aratott nagy sikert.

Megbízatása arra szólt, hogy szerkesszen az illusztris *Agoult*család számára illendő családfát. A tudós nekilátott a munkának. Kiindulópont: egy *farkas* a család címerében. Ehhez a farkashoz komponált egy nem létező pomerániai birodalmat, egy még kevésbé létező Valdugue nevű királyleányt, s egy soha a világon nem volt Hugo nevű fiatalembert, Szerelem, gyerek, mint már tudjuk. A gyereket titokban dajkaságba küldik, de útközben az erdőszélen egy *farkas* kiragadja a dajka kezéből, hazaviszi a vackába, s ott a többi kölykével együtt megszoptatja. Másnap a király arrafelé vadászik, a farkast lelövi, a gyereket megtalálja. Minden kiderül, apai áldás, utólagos házasság. A gyerek felnő, elveszi a bizánci császár leányát, ettől született gyereke „benősül” az orosz cári családba, és így tovább, egészen Detre szászig vagy még tovább.

Az *Agoult*-család örvendezve fogadta a kalandos családfát. Nem úgy Pierre *Bayle,* aki rettenetesen nekimegy a vénasszonymeséket kiagyaló áltudósnak, és méltatlannak mondja a tudósnévre.[61]

Hát még ha olvasta volna Saxo Grammaticusnak, a XII. század nevezetes historikusának csiklandós történetét arról az előkelő leányról, akit sétája közben egy *medve* elrabolt. A parázna állat a leányt barlangjába cipelte, s hónapokig ott tartotta. Ételt-italt hordott neki, közben pedig – a többit már tudjuk. Vadászok lelövik a medvét, s hazaviszik a leányt, aki pár hónap múlva egy tökéletesen fejlett, csak kissé túlbozontos testű fiút hoz a világra. A gyerek *Bjorn* (medve) nevet kap. Erős, hatalmas férfivá fejlett, egészen a törzsfőnökségig küzdötte fel magát. Igazságszerető főnök volt. Ez abból is kitűnik, hogy amikor megtudta, kik voltak a medveölő vadászok, *kivégeztette őket,* mondván: *igaz, hogy hálával tartozik nekik az anyja megmentéséért, de viszont az is igaz, hogy az apja halálát meg kell bosszulnia.*

E főnök ivadékaiból lettek a *dán királyok.*

SZÉP MELUZINA UNOKÁI

A legbolondabb családfát kétségtelenül Etienne de Lusignan ácsolta össze. Ez a tudós historikus (1537–1590) távoli atyafia volt a nagytekintélyű francia *Lusignan*-családnak. A család címere: *szirén,* balkezében tükröt tart, jobbjával a haját fésüli.

A szirén azt a bizonyos *Szép Meluziná*t ábrázolja, akit mi nem csupán Jean d’Arras XV. századbeli lovagregényéből, hanem a hazai ponyváról is ismerünk. Tündér volt, beleszeretett a breton királyfiba, hozzá is ment feleségül, de megfogadtatta vele, hogy a *szombati napját* mindig szabadnak hagyja, és nem kutatja, mit csinál ezeken a szombatokon, amikor bezárkózik a szobájába. A férj állta is egy darabig a fogadást, boldogan éltek, gyerekeik lettek. Egy napon úrrá lett rajta a kíváncsiság, belesett a kulcslyukon: s íme, a feleség a fürdőkádban ült, mint *félig asszony, félig kígyó.* Ez valami rejtélyes tündér-törvény folyománya volt.

A meglesett asszony nyomban visszament tündérnek, akárcsak Lohengrin Grál-lovagnak. A gyermekektől származtak a későbbi Lusignan

és Sassenage grófok – már ahogyan a történészrokon a leszármazást kifejtette.

Az egész genealógiának semmi egyéb alapja sem volt, mint hogy a család *Lusignan* kastélyban lakott, s a népmonda szerint valahányszor valaki meghal a családban, megjelenik *Mélusine* tündér, és panaszos vijjogással repdesi körül a kastélyt. A monda alkalmasint onnan ered, hogy a pogány világban *Lucina* volt a szülés istennője, akit a vajúdó nők panaszos sikolyokkal szoktak segítségül hívni. *Mater Lucina – Mčre Lucine.* Az utóbbiból korcsosult el a *Mélusine.*

Mindazonáltal a címer nagyon szép lehetett: ezüst fürdődézsa, azúrkék abronccsal, s kimeztelenkedik belőle a csábító testű szirén…

Nem minden nemesi címer sikerült ilyen festői szépen.

IX. Károly francia király nemesi rangra emelte a dajkája férjét. A címer így ütött ki: Piros mezőben ezüst *tehén,* szarva között koronával. Szimbólum, az szimbólum.

1430-ban Dabi Mihály udvari borbélynak Zsigmond király nemességet adományozott. A címer képét maga az új nemes választotta. Látható benne *három zápfog,* a negyediket a címerpajzs tetejéből kinyúló kéz mintegy kérkedően magasra emeli.

Még szemléltetőbb és csattanóbb hatású Várallyay István nemesített huszti polgár címere. Báthory Gábor jutalmazta meg abbeli érdemeit, hogy kiváló ügyességgel végzett bizonyos operációkat, amelyekkel a ménesekben a csődörök felesleges tüzét szokták lehűteni. Kék színű mezőben emberi jobb kar fakalapácsot emel ütésre, alatta pedig élethű és félre nem ismerhető rajza látható az operáció tárgyául szolgáló csődöri ékességnek.[63]

A TUDÓSOK ARISZTOKRÁCIÁJA

A XVI. és XVII. század német egyetemei ezerszámra ontották a Magistereket és Doctorokat, s kialakult egy új társadalmi rend: a tudósok arisztokráciája. A tudomány férfiai nagy tisztességnek örvendeztek; fejedelem megbecsülte, nép megsüvegelte őket. El is bízták magukat erősen, soha olyan magasan nem hordta az orrát tudós ember, mint akkoriban. Csak egy baj volt: az új arisztokrácia nem hivalkodhatott olyan előkelően csengő, patinás nevekkel, mint a régi. Ők a polgári szülők egyszerű, sőt pórias nevével terhelten lódultak neki a halhatatlanságnak, s bizony ezek a nevek kegyetlen kakofóniával csendültek ki az ékes latin szövegek közül.

Schurtzfleisch és Lämmerschwanz!

Ilyen nevekkel nem lehet az Olymposra felkapaszkodni, a Múzsák lepofozzák onnan. Kellett hát valami módot találni, miképpen volna lehetséges, hogy az efféle torzonborz nevet szalonképesre keféljék.

Az egyik módszer meglehetősen primitív volt. Egyszerűen azt cselekedték, hogy a német névhez hátul hozzá ragasztották a latin *us*-t. Így azután Konrad Samuel Schurtzfleischius, a wittenbergi egyetem tudós tanára megszabadult alacsony származásának szégyenletes ismérvétől, s az *us,* mint egy nemesi *y,* méltó tagjává avatta a tudósok nemesi rendjének.

Évszázadokon keresztül használták ezt az *us* ragasztékot a tudományos könyvek szerzői, és valóban elérték vele azt, hogy az *us* végződést holmi előkelőség burkolta körül; ha valaki *us* volt, bizonyára tudós volt, viszont közönséges halandónak ezt a toldást nem engedélyezték. Könyvek címlapján, idézetekben tudós ember csakis *us*-szal szerepelhetett, ami nem csupán előkelően hangzott, hanem praktikus is volt, mert ragozni lehetett. Ha valakit például egyszerűen csak Bullingernek hívtak, az a latin szövegben örökös merevségre lett volna kárhoztatva, mint konok és mozdulatlan nominativus, ellenben a *Bullingerus* már kecses hajlékonysággal bírt, és deklinálva efféle változatossággal hangzott: *Bullingerum, Bullingeri, Bullingero.* Sőt, ha a Bullingercsaládnak több tagja szerepelt a tudományos irodalomban, így is fel lehetett őket vonultatni: *Bullingeros, Bullingerorum.*

Ami azonban igen furcsa: senkinek sem jutott eszébe, micsoda rettenetes barbárság a latin *us*-t hozzáenyvezni egy német névhez, s az ilyen torzcsinálmányt belecsempészni a klasszikusok nyelvén írt szövegek egységes harmóniájába, még ha a szöveg konyhalatinsággal íródott is. Az egyszerűbb német nevek még megjárták. *Hallerus, Gesnerus, Mollerus, Happelius, Morhofius, Gerhardus, Forsterus* és még sok száz latinizált német név az évszázados használat során megszokottá vált, s még a mai olvasó is beletörődik, lassanként észre sem veszi a groteszkséget. De már a *Buxtorfius, Nierembergius, Ravenspergius, Schwenckfeldius, Pufendorfius* cifrábban hangzik; ami pedig *Schreckefuchsius* freiburgi matézis-professzort illeti, a derék úr nevét ki lehetne tenni a szőlőbe madárijesztőnek.

A csikorgó, kenetlen germán nevek megszorult tulajdonosai maguk is érezték, hogy az *us* nemigen fogná azokat dallamosakká varázsolni, azért más módszerhez folyamodtak: *lefordították* a kemény zörgésű nevet nemesen zengő *görögre* és *latinra,* s a durva szőrű germán hernyó klasszikusan ékes pillangóvá alakult. A kitűnő *Lämmerschwanz* a jenai egyetemen már mint Casparus *Arnurus* tanította a logikát és etikát, – a tudós *Rindfleisch* doktor *Bucretius* lett, – a pomerániai *Brodkorb* pedig a gyönyörűen csengő *Artocophinus* néven jegyezte írásait.

Íme egy kis kollekció egyéb lepkévé vált kukacokról:

Oecolampadius ezelőtt Hausschein
Melanchton ezelőtt Schwarzfeld
Apianus ezelőtt Bienewitz
Copernicus ezelőtt Köppernik
Angelocrator ezelőtt Engelhart
Archimagrius ezelőtt Küchenmeister
Lycosthenes ezelőtt Wolfhart
Opsopoeus ezelőtt Koch
Osiander ezelőtt Hosenenderle
Pelargus ezelőtt Storch
Siderocrates ezelőtt Eisenmenger
Avenarius ezelőtt Habermann
Camerarius ezelőtt Kammermeister
Parsimonius ezelőtt Karg
Pierius ezelőtt Birnfeld
Ursisalius ezelőtt Beersprung
Malleolus ezelőtt Hemmerlin

Pepericornus ezelőtt Pfefferkorn

A bolond divatnak bedőltek más nemzetek is. Így latinizálta el becsületes francia nevét *(Chauvin)* a svájci *Calvinus,* így lett a belga *Weier*ből *Wierus,* a lengyel *Stojinszky*ből *Statorius,* a francia *Ouvrier*-ból *Operarius,* az angol *Bridgewater*ből *Aquapontanus.*

Százakig, talán ezrekig lehetne a névsort kiegészíteni. A furcsa divaton nem segített az *Epistolae Obscurorum Virorum* (Sötétfejű férfiak levelei) gyilkos szatírája sem, amely ezekbe a klasszicizált nevekbe is beledöfte fullánkját, efféle neveket szerepeltetve a hírhedt levelekben: *Mammotrectus Buntemantellus* (Tarkaköpenyes Csecsfogdosó), *Pultronius Cultifrex* (Késcsináló), *Pardormannus Fornacificis* (Kályhacsináló Fingó-ember) stb. Tiszta szerencse, hogy maga a könyvnyomtatás feltalálója, Hans Gensfleisch nem került bele a megkergült névsorba. Ha száz évvel később él, talán ma az iskolában Johannes *Ansericarnosus* vagy más efféle nevet kellene a diákoknak bemagolniuk a halhatatlan *Gutenberg* helyett.

AZ ÚJ NEMESI REND CSALÁDTÖRTÉNETEI

Az új arisztokrácia ugyan szerzett előkelő hangzású neveket, de más tekintetben nagyon elmaradt a régitől: hiányzott a *családfájuk.* Ezen segíteni kellett, s valami más módon kanyarítani nimbuszt az újkeletű nevek fölé. Ennek az iparkodásnak köszönhetjük azokat a családtörténeteket, amelyekben össze vannak gyűjtve mindama nevezetes férfiak, akik az igen elterjedt Schmidt, Wolf, Müller – azaz a Schmidius, Wolfius, Müllerus családokhoz tartoztak. Goez lübecki szuperintendens könyvet írt a híres Schmidtekről *De claris Schmidiis* (A dicső Schmidtekről) címmel. A Wolfokat egy disszertáció örökítette meg, amelyet a túlságosan elszaporodott családnak egy tudós tagja a lipcsei egyetemen tartott *De Nominibus Lupinis* (A Farkas nevekről) címmel, elmésen Lupusra latinosítva a jelentéktelenül hangzó Wolf nevet.

Ami a Mülleceket illeti, azokról nagy és alapos mű volt készülőben, de sajnos, csak töredék maradt. Johannes Müllerus flensburgi professzor *Homonymoscopia* (Azonos nevek vizsgálata) című könyvében megígérte, hogy meg fogja írni a Müllerek történetét *Mola Musarum Castalia* címen, ami magyarul ilyesmit jelent: *A malom, mint a múzsák castaliai forrása.* A sokat ígérő, nagyszerű hangzású cím alatt a nagytudományú dán polihisztor össze szándékozott gyűjteni mindazokat a tudósokat, akiknek a neve a malommal s a molnársággal állott kapcsolatban. A műbe belekerült volna minden nevezetes *Moller, Müller, Molitor, Molináry, Molina, Molinetto, Mylius, Meulen, Mollenbeck, Mühlrad, Mühlberg, Mühlbach* stb. stb., sőt a magyar *Molnárus*ok is szerepelnek a névsorban. A malmok és molnárok dicsőségének örök kárára a nagy mű sohasem jelent meg. Mindössze ízelítőt adott belőle a szerző, említett könyvének függeléke gyanánt ötven darab Müllert sorolva fel irodalmi tevékenységük pontos részletezésével. A többi Müllerről csak egy *statisztikát* közöl; de ez a rövid összeállítás is elég arra, hogy a tudós világ szájában összefusson a nyál, majd viszont keserű íz maradjon utána: íme, ez a nagyvonalú elgondolás nem válhatott valóra.

A statisztika arról szól, hogy a Müllerek között kinek-kinek mi a *keresztneve.* Megtudjuk belőle, hogy a Molitorok között 4 János volt, a Myliusok között 8, a Molanók között 3, Mühlmannok között 4, a Mühlpfortok között sajnos egy sem, viszont bőven kárpótol e jánosbeli szegénységért a Müller-család, amelynek kebelében nem kevesebb, mint 44 Jánosok találhatók 1697-ig bezárólag. Bizonnyal érdekelni fogja a mai olvasót az is, hogy a Müllerek sorában ezeken kívül akadt még 9 András, 3 Arnold, 2 Baltazár, 5 Bernát, 2 Károly, 6 Gáspár, 7 Keresztély, 6 Dániel, 7 Joachim, 2 Tóbiás stb., stb., sőt a névsor gondosabb elolvasása után az is kiderül, hogy volt még 4 János György és 4 János Jakab, akikkel együtt a híres és leghíresebb Jánosok serege 52 főre szaporodott.

De mi ez mind a *Mayer*ekhez képest! A kitűnő Paullini doktor, a barokk idők egyik legsokoldalúbb és legszeretetreméltóbb írója összeállította a híres Mayerek névsorát. Nem kevesebb, mint 207 nevezetes Mayert csoportosított aszerint, amint jogász, orvos, teológus stb. volt az illető. A díszes csapatba tartozott mindenki, aki *Mayer, Maier, Meyer, Meier* névvel, vagy az alapnév valamely toldalékával rendelkezett. Példák az utóbbiakra: *Strohmeyer, Stolmayer, Listmayer, Gastmayer, Ziegenmayer, Spitzmeyer, Kirchmeyer, Stallmeyer, Hintermeyer, Wischmeyer, Distelmeyer, Hunermeyer, Mönchmeier, Buchmeyer, Hundemeyer* és még temérdek efféle *meyer.* Paullini doktor nem akart pávatollakkal ékeskedni, és közölte, hogy az összeállítás munkájában nagy segítségére volt Joachim Mayer göttingai professzor.

Úgy látszik, a Mayerek felvonultatása tetszéssel találkozott a tudományos világban, mert Joachim Mayer függetlenítette magát Paullini doktortól, önálló kutatásokat kezdeményezett, és fáradságos munkájának gyümölcsét egy hallatlanul érdekes könyvecskében foglalta össze, amely *Antiquitates Meierianae* (A Meier-család régiségei) címmel jelent meg Göttingában 1700-ban.

Diplomatafrakk

A müncheni udvari és állami könyvtárban 50-60 vaskos kötetnyi kézirat porosodott egy emberöltőn keresztül. A múlt század hetvenes éveinek elején Sebastian Brunner pápai prelátus, tudós és író nekivágott a félelmetes méretű anyagnak, s böngészete eredményét két érdekes kötetben tárta a világ elé. (*Der Humor in der Diplomatie etc.* Wien, 1872.) (Humor a diplomáciában.) Az ijesztően vastag kéziratnyalábok a müncheni Habsburg császári követek jelentéseit tartalmazták 1750-től 1790-ig. Hogyan kerültek Münchenbe, nem tudni.

Mint a könyv címe jelzi, az anyag humoros. Amit nem úgy kell érteni, hogy a követ urak attikai sóval fűszerezték a közlendőiket. A mondatok a diplomata komolyságával és az udvari etikett illendőségével vonulnak el az olvasó előtt, s íróik aligha gondoltak arra, hogy a hálátlan utókor humoros olvasmányt kivonatol belőlük.

Apró udvari cselszövények tárulnak elénk; jelentéktelen személyek fontoskodásai; cím- és rangkérdések; elefánttrombitálássá hangolt szúnyogzümmögések.

1756. április 10-én a követ azt sérelmezi, hogy bérruhás lakájainak *kapupénzt* kell fizetniük, ha este zárás után érkeznek a város kapujához. Vajon a bajor követ lakájai Bécsben fizetnek-e kapupénzt? Válasz: igen. A császári követ tehát úgy segít magán, hogy elcsapással fenyegeti azt a lakájt, aki livrében merészel kimaradni. Tizenhárom ívoldalt foglal el a kérdés fejtegetése. Végre április 30-án jelenti a követ, hogy a fejedelem *elengedte a kapupénzt.* „Nem tudom eldönteni, hogy a kedvező eredmény az én kitartó állhatatosságomnak köszönhető-e? avagy a választófejedelem személyemet illető jóakaratának akarta-e bizonyságát adni? avagy a kedvezmény a császári és a választófejedelmi követ közti különbség elismerését jelenti-e?”

1770-ben április 6-án négy ív egy Habsburg főhercegnő müncheni látogatásának előkészületeiről. Megdöbbentő súlyú nehézség gördült a parádé színterére. A császári követ azt követelte, hogy a főhercegnőt kísérő nemesi gárda belovagolhasson a fejedelmi palota *belső udvarára.* A választófejedelem konokul ellenszegült; csak a palota *kapujáig* kísérhetik a vendéget. Ezúttal hasztalan állhatatoskodott a követ, minden próbálkozása megtört a fejedelem ellenállásán.

1778. március 27: Konferencia a választófejedelem elnökletével, eldöntendő a kérdést, hogy a bajor Szt. György-rend szalagját balról jobbra, avagy jobbról balra haladótag kell-e a mellen keresztülkötni? Az értekezlet az utóbbi irány mellett döntött. Nagy volt a követ meglepetése, amikor a legelső udvari ünnepélyen a fejedelem a rendszalagot arra ítélte, hogy mégis *balfelől* induljon meg jobbfelé. Mintegy engesztelően teszi hozzá a jelentés: „mindazonáltal gondja volt rá a fejedelemnek, hogy az aranygyapjat feltűnő helyre akassza.”

A jelentésözönben a *praecedentia,* az elsőbbség körüli viták áradnak el legszertelenebbül. A követek polipként szívták rá magukat erre a kérdésre. Parókahajszálnyit sem engedtek a gazdájukat megillető kiváltságokból. A vezető elv kettős volt: kiharcolni azt, ami a megbízójuknak jár, s megakadályozni, hogy más uralkodó követe ugyanezt élvezhesse.

1761-ben Podstaski gróf a német császár képviseletében részt vett a passaui püspökválasztáson. Ti. nem egyházi, hanem világi aktusról volt szó; a császár, mint hűbérúr adományozta a hűbérjószágokat az új püspöknek, Kelemen szász királyi hercegnek. Nagy volt a parádé. De mindjárt az elején sajnálatos súrlódás keletkezett a császári biztos és a káptalan között. A gróf egy 1723-ban történt választás szertartási jegyzőkönyvére hivatkozott, és azt követelte, hogy az ünnepélyes fogadtatásra kirendelt két kanonok a teljes püspöki udvartól körülvéve, az *első lépcső* alján várja őt, s ugyanez a díszkíséret vezesse fel a következő *második lépcsőn* a díszteremig. Azonban a káptalan szertartásmestere elébetárt egy még régebbi, 1680-ból kelt jegyzőkönyvet; ebből bizony az derült ki, hogy a két kanonok nem az első lépcső alján köteles fogadni a császári biztost, hanem csupán az *első és második lépcső között.* A gróf kénytelen volt az idő rövidsége miatt engedni, azonban a legteljesebb jogfenntartással, nehogy a jövőre irányadó példát lehessen az esetből kovácsolni s így a német császár jogai teljesen sértetlenek maradjanak.

Annál nagyobb sikere volt az ültetés körül. A választásnál fekete mennyezet alatt ült, fekete posztóval behúzott karosszéken. Mikor a káptalan meglátogatta, a karosszéke abban különbözött a kanonokitól, hogy aranyos rojtok fityegtek le róla. Az ünnepi ebéden egész karosszéke vörös bársonnyal volt behúzva. A császár egészségére *aranytálcán nyugvó kristálykehelyből* ivott; a káptalant és tagjait sorjában rang szerint *közönséges pohárral* köszöntötte fel; viszont mikor a püspök a grófot éltette, *födeles pohárból* hajtotta fel a bort.

Azt sem mulasztja el leírni a gróf, hogyan foglalta el helyét a tanácskozó asztalnál. A kanonokok *a dextro latere* (jobboldalról) szorosan az asztal mellett álltak, a baloldaliak azonban hátratolták a széküket, úgyhogy a császári biztos *köztük és az asztal között* vonulhatott az ülőhelyére.

Ilyenkor, a részletekbe mélyülés alkalmával érti meg az ember, milyen nehéz volt a diplomatapálya.

A követ sohasem tudhatta, mikor csúszik meg a századokon át simára csiszolt etikettpályán, és mikor töri ki a nyakát. Innen származik az örökös aggodalom, állandó résenlét, folytonos gáncsoskodás a kiváltságok és az elsőbbségi jogok táján.

Ottingen gróf, I. Lipót császár követe Zalánkeménnél találkozott a szultán követeivel. Mindegyik a másikat leste, hogyan száll le a lóról. Mert ha valamelyik hamarább érintené talpával a földet, ezzel megalázkodást mutatna a másik előtt, aki még fenn ül a nyeregben. Az osztrák gróf koros ember volt, nehezen mozgott, nem bírt lepattanni egy lendülettel a nyeregből. Miközben lefelé kászolódott, *a törökök is úgy maradtak, féllábbal a kengyelben állva.* Végre a gróf talpra vergődött, s azon pillanatban ők is a földre zuhintották magukat.

Nemcsak a talpnak volt fontos szerepe a diplomáciában. Egy másik testrészre is gondosan kellett ügyelni; noha fordított arányban, mint a talp esetében. Aki hamarább ül le, tekintélybeli elsőbbséget ragad el magának. A karlovici béketárgyaláson, a Habsburg, török, lengyel és velencei követ rangféltésén ügyes ötlettel segítettek. Kerek épületkét ácsoltak össze, egyetlen teremmel, közepén kerek asztallal. Négy ajtaja volt a teremháznak, mindegyik ajtóval szemben egy-egy követ sátra. Adott jelre a követek egyszerre léptek ki a sátrukból, egyszerre nyitottak

be az ajtón, és katonás pontossággal egyszerre zöttyentek le a tárgyalóasztal mellé. Nem esett rangsérelem egyiken sem.[73]

Nagy Frigyes egy *félkezű* ezredest küldött követül Versailles-ba. A francia udvar sarokba szorult. Ha Franciaország követe gyanánt épkézláb ember megy Berlinbe, a porosz király a markába fog nevetni. Addig tanakodtak, amíg találtak egy *féllábú* diplomatát; ez a nyomorékságának köszönhette, hogy megkapta a díszes porosz nagyköveti hivatalt.

Lehetséges, hogy csak anekdotáról van szó, ha jellemzőről is. Ellenben színigazságot tartalmaz Sir John Finett angol főszertartásmester naplója a ceremoniális furcsaságokról, amelyekben része volt.[74] A napló csak halála után jelent meg, tehát bizonyos, hogy a közzététel nem járt az eszében, s csupán a maga gyönyörűségére írta össze az emlékeit.

Legtöbb baja a csökönyös velencei követtel akadt. Udvari ünnepségre hívták meg az olaszt, de mielőtt válaszolt volna, magához kérette Sir Johnt, és azt követelte, *mondja el szóról szóra a francia követnek szóló meghívás szövegét.* Makacsul kötötte magát hozzá, hogy az ő meghívója pontosan úgy hangozzék, mint a franciáé; ne hiányozzék belőle egy betű sem. Sir John megtette, s mint aki jól végezte dolgát, hazament. De megint hírnök érkezett, s azt pihegte, hogy a velencei tudni óhajtja, vajon a nagyhercegi követ is ott lesz-e az ünnepségen? Igen. Ebben az esetben kegyeskedjék Sir John közölni: melyik követ kapta meg hamarább a meghívót, ő-e vagy a nagyhercegi? mert ettől függ, hogy elmegy-e? Sir John mit tehetett? Megnyugtatta, hogy igenis, Velencét hívták meg hamarább.

Sir John legsikerültebb mesterfogását akkor vitte végbe, mikor az örökösen marakodó spanyol és francia követ között kellett igazságot tennie. Arról volt szó, hogy egy konferencia alkalmával *ki üljön a pápai követ jobb oldalán?* Az nem volt kétséges, hogy a követnek csupán egy jobb oldala van. A megszorult szertartásmester fejéből fényes ötlet szikrázott elő. Megkérte a pápa követét, rendelje Londonba a Párizsban székelő pápai *nunciust.* A követ nevetett, és megtette. Most immár természetes volt, hogy a követ jobb oldala a nunciust illeti meg. A két fogcsattogtató követnek szabad választást engedtek, ki hová akar ülni? A francia a baloldalt választotta, mert így közelebb került a követhez; a spanyol a jobb oldalra szavazott, mert bár a nunciuson keresztül, de mégiscsak az előkelőbb helyet kapta. Mind a kettő meg volt elégedve.

Volt úgy, hogy nem segített semmi fortély, ügyeskedés, elsimítás. A követek maguk rendezték egymás között az elsőbbség kérdését, *fegyverrel.*

A hihetetlen eset Londonban történt, 1661 szeptemberében. Új svéd követ érkezett Londonba a Temzén. Az udvari etikett értelmében a Towernál a parton a király fogata várta a követet, ez beszállt a hintóba, s megindult a Whitehall felé. A menethez csatlakoztak a külföldi követek díszhintai is. Kirobbant, és nekidühödött a vita: melyik kocsi szegődjék közvetlenül a svéd követ nyomába, a spanyol vagy a francia? Károly király a vállát vonogatta; intézzék el az urak egymás között. Rendben van, majd elintézik.

Az angol kormány tudta, hogy az elintézés csúnya csetepatévá fog fajulni; intézkedett tehát, hogy a saját polgárait távoltartsa tőle. A kikötő elé katonaság vonult, s a tengernyi kíváncsi népet hátraszorította. Jó

angol szokás szerint azzal nem törődtek, hogy az idegen urak egymást miképpen verik fejbe.

Délután három órakor kellett a svéd követnek megérkeznie. A spanyol hintó már tíz órakor a helyszínen volt, ötven fegyveres ember kíséretében. A franciák késtek keveset, s hátrányosabb helyre kerültek. Viszont nekik százötven emberük volt; száz gyalogos és ötven lovas.

Feltűnt a bárka, kiszállt a svéd követ, elfoglalta helyét a királyi hintóban. Alighogy megindult a kocsi, a farkasszemet néző ellenfelek egymásnak rontottak. A spanyolok csatasorba fejlődtek, és elállták az utat, hogy fedezzék a kocsijukat, amely kihasználva az előnyös helyzetet, már a svéd hintaja után ügetett. A franciák pisztollyal és karabéllyal sortüzet adtak, majd kivont karddal rohantak rájuk. Szabályszerű ütközet fejlődött ki. A spanyolok elszánt dühvel harcoltak a fölös számban nekik zúduló franciák ellen, nem engedtek tapodtat sem. *Tizenkét ember esett el, negyven sebesült meg.* A halottak számát egy londoni polgár is szaporította. Kíváncsisága veszedelmes helyre csalta, keresztüllőtték a fejét.

De úgy látszott, hogy a spanyol vak hősiességgel szemben a franciák jobban értenek a hadtudományokhoz. Dugaszban tartottak minden eshetőségre egy lovascsapatot; ennek az volt a feladata, hogy nyargaljon a spanyolok kocsija után, támadja meg és *vagdossa el az istrángot.* Úgy is történt. Azonban csodák-csodája: az istrángon nem fogott a fegyver. *A spanyol még ravaszabb volt: láncot használt szíj helyett, és behúzta bőrrel, hogy szíjistrángnak lássék.*

A harc eldőlt, az elsőbbség kérdése nem. XIV. Lajos a parókáját rángatta dühében. *Megszakította a diplomáciai viszonyt Spanyolországgal.* Átadta útlevelét a spanyol követnek, a magáét visszahívta Madridból. Háborús szelek viharzottak a Pireneusok felett. Spanyolország gyengébbnek tudta magát, kénytelen volt a derekát beadni. Fuentes márki spanyol követ a versailles-i udvar és huszonhat külföldi követ jelenlétében ünnepélyesen kinyilatkoztatta, hogy Spanyolország *elismeri* Franciaország elsőbbségi jogát. Lajos a nagy jelentőségű esemény emlékezetére *érmet veretett.* Egyik oldalán koszorús feje látható, a másikon trónjának mennyezete alatt állt, előtte az alázatos tartású Fuentes márki, körülötte egyéb külföldi követek. Az érem körirata: JUS PRAECEDENDI ASSERTUM, CONFITENTE HISPANORUM ORATORE. Az elsőbbségi jog megerősítést nyert, a spanyolok követe elismerte.

Az úr a pokolban is úr

Az életnek is megvan a maga sztratoszférája. Ide nem párázik fel a szünet nélküli versengés verejtékszaga; akinek pólyáit idefenn teregette ki a sors, „versenyen kívül" élheti le az életét. Gondja csak arra van, hogy mindenkivel megtartassa a kötelező három lépésnyi távolságot. Eddig és ne tovább – figyelmeztették az óvatlan közeledőt a láthatatlan fotocellák, amelyekkel a szülők már a születés pillanatában körülvették a legújabb úrpalántát.[78]

Ismerjük a divat történetéből az *uszály* magyarázatát. Nagy ünnepségeken előkelő személyiségek azzal fokozták méltóságosabbra a fellépésüket, hogy a palástot hátul megnövesztették. A mögöttük leomló és maguk után vonszolt ruhatöbblet nemcsak az alakjukat nagyította meg, de járásukat is ünnepélyesre szabályozta. A nehéz, drága szövettel végbevitt pazarlás viselőjének előkelősége, gazdagsága mellett tett szemmel látható bizonyságot.

Gondos szülők tehát azzal indítják el az előkelő csecsemőt életének ünnepségére, hogy pazar bőkezűséggel *névuszályt* fércelnek össze a számára. Egy hajdani olasz uralkodócsalád tróntalan sarja 1878. november 20-án házasságot kötött a francia Clichy-ben. A maire-nek főtt a feje, hogyan szorítsa bele az anyakönyv rovataiba a menyasszony uszályán messze túlhullámzó névuszályt. Edouard Lévy, a *Le Manuel des prénoms* szerzője nem sajnálta a fáradságot, és kijegyezte a tiszteletet gerjesztő névtömeget:

Pasquale, Baylen, Maria del Carmine, Giovanni Battista, Vincenzo, Feneri, Michele, Arcangelo, Francesco di Paola, Ferdinando, Francesco di Assisi, Luigi Re, Alfonso, Gaetano, Giuseppe, Pietro, Paolo, Gennaro, Luigi Gonzaga, Giovan' Giuseppe della Croce, Gaspare, Melchiore, Baldassare, Alberto, Sebastiano, Giorgio, Venanzio, Emmanuele, Placido, Andrea, Avellino, Rocco, Pacifico, Francesco di Geronimo, Felice, Terziano, Anna, Filomena, Sebazia, Lucia, Luitgarda, Apollonia.

Ha jól számoltam, negyvenkét név. Alkalmas anyag spleenes angolok fogadásai számára: el tudja-e mondani az illető princ valamennyi nevét egy lélegzetre?

Spanyol példa nem esett a kezem ügyére, pedig tudvalevően a névuszály náluk a leghasználatosabb. Mikor Erzsébet angol királynőnél jelentkezett a spanyol követ, a királyné fölkért egy dúsgazdag és nagytekintélyű polgárt, rendezne ünnepélyt a követ tiszteletére. A spanyolnak fogalma sem volt róla, mit jelent Londonban a City, csupán a nevét hallotta a jövendőbeli házigazdájának. Ez bizony rövid volt: *John Cuts.* A spanyol felháborodva szaladt a főudvarmesterhez: a spanyol király méltósága nem engedi meg, hogy képviselője *egysz6tagú* embereknél ebédeljen. Nagynehezen rendbehozták az ügyet; úgy látszik, az ételsornak és az ajándékoknak szokatlanul hosszú uszálya engesztelte ki az öntudatos spanyolt.

A „PRÜGELKNABE"

A gyerek növekedik, tanulnia kellene, de nem teszi. Polgári gyermeknél ilyenkor nádpálcával élénkítik a szellem renyhesBégét. Az arisztokratikus *fotocella* ezt nem engedte meg. Fejedelmi házaknál egy elmés intézmény segítségével áthidalták a nehézséget. A hercegfiak mellett játszótársat tartottak, aki együtt nőtt fel velük, s a tudomány morzsáit is az ő asztaluknál csipegette fel.

De akármilyen jámbor volt a játszópajtás, bármilyen jól tanult, őt verték el a hercegfi helyett, ha ez helytelenkedett vagy nem tudta a leckéjét. *Prügelknabe* volt az áldozat neve. A XVI. században bukkant fel először Németországban. Még Miksa császárt, mint ő maga írja, derekasan megpofozta a tanítója, ha nem tanult.

Az életrevaló intézmény Angliába is átszivárgott; szenvedő alanya itt a *whipping boy* nevet viselte.

Azt hinné az ember, hogy ennél értelmetlenebb és ostobább ötletet a nagyúri gőg még nem termelt ki. Pedig igenis kitermelt. Bajor Izabella, VI. Károly francia király felesége a kilencnapos imádságot maga helyett az udvari orvosával végeztette el. Ugyanő fogadalmat tett egy avignoni zarándoklásra, el is végezte, de úgy, hogy helyettesként egy kengyelfutót gyalogoltatott Avignonba. Az udvari számadásokból is egy érdekes tétel került napvilágra: 1417-bea a királyné 9 livre-t és 6 sout fizettetett ki, mert az illető 36 napig böjtölt helyette.[81]

Hasonlót ír Saint-Simon herceg emlékirataiban Olonne grófnőről. Ez egy prédikáció hatása alatt fölismerte a böjt szükségességét, tehát nyomban, amint a templomból hazaérkezett, parancsot adott, hogy az egész személyzet böjtöljön az ő érdekében.

MIT JELENT A TÖMJÉNEZÉS?

A feudális rangtobzódás a templomot sem kímélte. Ott ment végbe valóságban a ma már csak képletesen élő cselekmény: *a tömjénezés.* A kegyúr valamely ősi kiváltság alapján megkövetelhette, hogy istentisztelet alatt a tömjénfüstben ő is külön részesülhessen. Ez volt az úgynevezett *droit d’encensement,* a tömjénezés joga. A kiváltságlevél pontosan megszabta, hányszor kell a füstölőt meglóbálni a családfő, a feleség és a gyermekek előtt. Főbb rangú nemes embert több „coup” illetett meg, mint egy alacsonyabb rendűt. Akárhányszor perre is mentek miatta, s ítélettel kellett eldönteni, kinek hány lóbálásig terjed a kiváltsága.

A lyoni Szent János-káptalannak csak olyan nemes származású személy lehetett a tagja, aki apai és anyai ágon egyenes vonalban tizennégy nemes őst tudott kimutatni. Ez ellen nem lehet kifogást tenni. Az alapítók úgy rendezkednek be, ahogyan akarnak. Benn, az úr házában úgyis egyformán isten alázatos szolgája mindegyik kanonok, ha indigó lüktet is az ereiben. Tévedés. A tizennégy ős szelleme a nemes urak térdébe szállt. A Szent János-káptalan kanonokjai úrfelmutatáskor *nem hajtottak térdet.* Állva maradtak, amint ez őspróbát tett nemesemberekhez illő. A párizsi *Sorbonne* – abban az időben bizonyos egyházi ügyek joghatósága – megbotránkozott a világi ízű előkelősdin és betiltotta. A nemes urak nem hagyták magukat, fellebbeztek a koronatanácshoz. Ez körültekintő határozatot hozott: megsemmisítette ugyan a Sorbonne döntését azon az

alapon, hogy nem volt joga eljárni az ügyben – de óvakodott kimondani, hogy a szokatlan kiváltság csakugyan megilleti-e a lyoni káptalan tagjait.

A középkori sötétség denevérszárnyú szellemei suhogtak a templom bolthajtásai alatt. Mai ember értetlenül áll a fából faragott vaskarika előtt, hogy *az is lehet kanonok, aki nem fölszentelt pap.* Magyarázat: a káptalanoknak dús jövedelmeik voltak; illőnek mutatkozott, hogy a nagyrangú hűbérurak is részesedjenek bennük. Megalkották az *örökletes kanonokság* intézményét. Például az imént említett lyoni káptalannak a Berry hercegek voltak az örökös kanonokjai. A beiktatásoknál azután furcsa jeleneteket kellett az isten házának eltűrnie. 1403-ban az orléans-i herceg, mint a Saint-Agnan-templom káptalanjának tagja, kanonoki öltönyben csinálta végig a szertartást, azután megint visszaöltözködött hercegnek.

Az auxerre-i káptalan saját elhatározásából választotta tagul Chastellux grófját, mert megmentette a templomot egy garázda rablócsapat dúlásától. A derék úr a beiktatáson kardosan, csizmásan, sarkantyúsan jelent meg, jobb öklén vadászsólyma ült, egyházi méltóságát mindössze a bal karjára vetett kanonoki fej- és válltakaró, az úgynevezett *aumusse* jelezte. Így vonult be a templomba, és ebben a harcias öltözékben foglalta el kanonoki székét.[83]

Az egyház mindebbe beletörődött. Hová menjen panaszra? Maguk a francia királyok is számos nagyjövedelmű káptalannak voltak a kanonokjai.

Az úr a templomban is úr…

A NEMESEMBER SZÉLZÁSZLAJA

Az idegen, aki a régi Franciaországban utazgatott, azt a megfigyelést tette, hogy a házak ormán nem szélkakas mutatja a szél irányát, hanem szélzászló. S ez sem fordul elő sűrűn, csak imitt-amott. Alakja is változó: az egyik szabályos négyszögű, a másikat kétnyelvűre hasították – az egyiknek hosszabb a nyele, a másiké rövidebb.

Nem a gazda ízlése szabatta őket különbözőre. A szélzászlók nemcsak csikorogtak, de jelbeszédet is folytattak: messzire hirdették a háztetőről, hogy a ház ura nemesember, s a nemesség ranglétráján emezt vagy amazt a helyet foglalja el.

Ez volt a *droit de girouette,* amely körül még több jogvita tombolt, mint a tömjénezés kiváltsága körül. Általában az a jogkép alakult ki, hogy a négyszögletes zászlóforma csak a zászlósurakat[84] illeti meg – a kisebb rangú nemesség érje be a hasított, két nyelvre oszló szélzászlóval. Aki ezeken az osztályokon belül is elsőbbségre tart igényt, megtoldhatja a maga forgattyúját a nemesi rangjával arányos hosszúságú nyéllel. Szabad a vaslemezre a címert is ráfestetni, vagy apró lyukakkal szitaszerűen kipettyegtetni.

A „szélkakas” szó tehát a francia szélmutatókra nem illik. De a *girouette* átvitt értelemben ugyanazt jelenti, mint nálunk a szélkakas. Napóleon bukása után egy kaján kézikönyv jelent meg ezzel a címmel: *Dictionnaire des girouettes. Lexikonszerűen,* betűrendes sorban vonulnak fel benne mindazok a politikusok és egyéb közéleti férfiak, akik pályájukon aszerint csapongtak ide és amoda, amint a köztársaság, a császárság vagy

királyság felől fújt a szél. (Amennyiben valaki hasonló könyv eszméjével foglalkoznék, közölhetem, hogy az eredeti 1815-ben jelent meg Párizsban az A. Eymery cégnél. A szerző, érthető okokból, nem nevezte meg magát.)

VIGYÁZAT! ÚR KÖZELEDIK!

A girouette-nek nem volt ugyan kakasformája, ehelyett maga az úr utánozta a kakast, amikor a háza kapuján kilépett. Ruhája tarka volt és pompázatos, mint a kakas tolla, és éppolyan büszkén lépkedett is. Éppen csak hogy nem kukorékolt.

Századokon át a kukorékolást egy különös ruhadísz helyettesítette: a *csörgő.* Eleinte az övet díszítették a csörgők, majd, amikor itt már nem fértek el, átterjeszkedtek a ruhaszegélyre, cipőre, vállszalagra, kalapra. Urakon, asszonyságokon százával fityegtek a csörgők, s akkora csengést-bongást csináltak, hogy a templomokban el kellett tiltani az esztelen módit, mert zavarta a papot.

Hogyan keletkezett a kótyagos divat? nem tudni – csak annyi ismeretes, hogy Németországból indult el hódító útjára. A hűbéri kor urai kapva-kaptak rajta, mert nem csupán csillogó aranyával jelezte viselőjének előkelőségét, de hangos szóval hirdette is: vigyázat! uraság közeledik! félre az útból!

A régi groningeni krónika így ír egy 1370-ben a szó szoros értelmében „lezajlott” udvari ünnepségről: „Fényes ruhában jöttek el a lovagok, dámák és kisasszonyok; arany-ezüst csengő volt az övükön; hosszú köntös hullott le a vállukról; volt itt aztán *surr-surr és kling-kling!*”

Lichtenstein Ulrik, a lovagkor édesszavú költője és gyógyíthatatlan nőbolondja tudvalevően többszáz tornát vívott hölgye tiszteletére. Egyik viadalon egy másik bolonddal akaszkodott össze, aki Ulrik úr leírása szerint igen derék lovag volt, és nagyszerű ruhában vágtatott be a küzdőtérre: *ötszáz csörgő* volt a ruháján, s még a kopjája hegyén is apró csörgők csilingeltek.

Később a csörgők nem érték be vele, hogy csak számbelileg szaporodjanak. Elkezdtek növekedni. Diónyi, majd baracknyi nagyságúra domborodtak. Utóbb ezzel sem érték be. A csörgőket *csengettyűkkel* keverték vagy helyettesítették; azután a csengettyűk is nőttek-nőttek, s elérték az apró harangocskák méreteit. Egy régi német krónika leírja az 1400–1430 közti időszak divatját, s azt mondja a szalagokra akasztott harangokról, hogy 10–15 márka súlyuk volt, sőt akadt olyan, amelyik megütötte a 20 márkát. (Körülbelül 10 fontot!)

A csörgődivatot századokon át annyira komolyan vették, s az előkelőség olyan hallatlanul nagyszerű hangsúlyozásának tekintették, hogy nem látták meg a kegyeletsértést, amikor szentképeken még a szentek ruháit is megrakták csörgőkkel. Úgy gondolták, ez a legnagyobbfokú hódolatnyilvánítás. Halle városában látható Szent Móric szobra, amelyet 1411-ben készített Konrad von Eimbeck mester. A szent szobrán csörgők lógnak. A nép ma is így hívja: *Der Schellenmoriz.*

A ruhadivatnak egész sora gyorsan jött és gyorsan elenyészett. Szinte hihetetlen, hogy a csörgődivat a XII. századból átcsilingelt még a XV.-be is. Hogy ilyen makacsul szembeszállhatott a divat változatosságot

követelő törvényével, csakis a csörgők beszédének köszönhette. Csörgő, csengő, harangocska a rangnak volt csengő-bongó szavú heroldja, akár a vezérürü rangjáé a nyakába akasztott kolomp.

Örökké azért semmi sem tart. A csörgő nagysokára mégis lekerült a lovag urak és asszonyságok köntöséről. De végképpen nem tűnt el az emberiség szeme elől. Ma is látható kártyafigurákon, játékcsörgettyűn, s egy különösen hozzáillő helyen: a bohócok sapkáin.[86]

A RUHARENDELETEK

Ami egyébként a külső megjelenést illeti, a rang és pénz hajdani harcában a pénz alul maradt. Gazdag polgárnak módja lett volna, hogy öltözete pompájával túlpáváskodjék a szegényebb főnemesen, de a rangtörvények eltiltották tőle. A feudális felfogás megkövetelte, hogy a rangelsőbbség már a ruhán szembetűnjék. Mihelyt felbukkant valamilyen szeszélyes új divat s a ranghagyományok tisztelete nem mutatkozott elegendőnek, hogy a kellő keretekbe szorítsa: a rangkórság lökött egyet a törvény kezén, s ez sietett beavatkozni. A csónakorrú cipők divatjának idején azt szabályozta a törvény, hogy kit mekkora kunkorodás illet meg a rangja szerint. Ruhauszályoknál az uszály hossza igazodott az asszonyságok rangjához. Mikor a XV. század közepe táján megjelent a nők fején a cukorsüvegformájú *hennin,* a hatást azzal fokozták, hogy a süveg csúcsáról fátyolt lengettek alá. Természetesen minden dáma azon igyekezett, hogy minél hosszabb fátyollal főzze le süveges asszonytársát. Az elfajult versengésben a hatóságoknak kellett rendet csinálni. Rendeletekkel szabták meg a fátyol hosszát, többnyire úgy, hogy polgárasszony fátyla csupán derékig érhet, nemesasszonyé lefityeghet a sarkáig, uralkodóházbeli hölgyeké pedig a földet söpörheti.

Keletkeztek az általános öltözködést agyonszabályozó *ruharendeletek* is.

Kettős céljuk volt:

Gátat emelni a nekivadult fényűzési szenvedélynek –, egyszersmind hangsúlyozni a hűbéri világ jelmondatát: „Semmi szabadság, semmi egyenlőség, semmi testvériség!”

A középkor egyik legrégibb ruharendeletét Szép Fülöp francia király bocsátotta ki 1298-ban. Elsősorban a polgárságot szorította kordába. Polgár nem viselhetett hermelint vagy szürke nemes prémet, nem hordhatott aranyékszert, drágakövet, arany vagy ezüst fejdíszt. A nemességet egymás között a ruhaszövet finomsága különböztette meg. Herceg és gróf akármilyen drága szövetből varrathatta a ruháját; báróé nem kerülhetett többe rőfönként 25 tours-i garasnál, zászlós uraságé 18-nál, gróf fiáé 16-nál, báró fiáé 15-nél, tekintélyes és vagyonos polgáré 12-nél, egyéb polgáré 10-nél. Az asszonyok számára a lovagias király pótlékot engedélyezett: báró felesége egy ötödével drágább szövetben parádézhatott, mint az ura; tekintélyes polgári feleség 4, egyéb polgárasszony 2 garassal drágább szövetek közt válogathatott. Hercegné és grófné törvényen felül lebegett; felöltözhetett akár paradicsommadárnak.

Sűrűn találkozunk az általános ruharendeletekkel a németeknél. Krünitz panaszosan említi, hogy még a birodalmi gyűlések is akárhányszor ruharendeletek megvitatására fecsérelték az idejüket. A polgárság a saját

hatáskörében gyártotta a maga külön kasztrendszerét megóvó szabályokat. Lipcse város levéltárában például az 1550., 1595., 1628., 1634., 1640., 1649., 1698. évekből származó rendeleteket őriznek.

1786-ban egy különös nyomtatvány járt kézről kézre Bécsben.[88] Részletesen, osztrák bürokrata-pontossággal kidolgozott ruharendelet tervét tartalmazta. A későbbi hivatkozások nem fűznek hozzá semmiféle megjegyzést, mintha rést akarnának hagyni olyan felfogás számára is, hogy a tervezet hivatalos megbízásból készült. A szöveg kétségtelenül magánkézre vall.

A társadalmi karámok felállításánál a szerző nagyjában ragaszkodik a feudális elgondoláshoz. Az állam polgárai közül kiemeli a nemességet és főnemességet, a többit pedig 12 csoportba gyömöszöli ilyenképpen: 1. Államhivatalnokok, elnöktől titkárig. 2. Egyetemi tanárok. 3. Jogi doktorok. 4. Orvosdoktorok. 5. Gyógyszerészek. 6. Sebészek. 7. Művészek. 8. Bankárok, kereskedők, gyárosok. 9. Polgárság. 10. Polgárjoggal nem bíró, de engedélyes iparosok. 11. Egyéb kézműves és mesterlegény. 12. A többi ember. (Die übrige Gattung der Mannspersonen.)

A nemességet a kalapra tűzött toll különbözteti meg. Herceg fehér és fekete tollra jogosult, ami a fejedelmi hermelinre emlékeztet. A gróf tolla egészen fehér kell hogy legyen, báróé fehér és vörös, egyéb nemesé fekete.

A hivatalnoki kar járjon egyenruhában, mint a katonaság. A rangkülönbséget paszomántsávokkal és a fémgombok változatosságával lehet kifejezni. Segédtisztviselő szövettel bevont gombot kap. Ha az illető hivatalnok nemes ember, feltűzheti a tollat is, amely megilleti.

Egyetemi tanárt a ruhaujj hajtókájára varrt háromsoros aranypaszománt különbözteti meg. Egyéb tudósról nem kell külön megemlékezni, mert olyan tudós alig képzelhető el, akinek valamilyen hivatala, következésképp egyenruhája ne lenne.

Jogi doktort két sor aranypaszománt illet meg, orvosdoktort szintén kettő, de csak ezüst. Azért kellett az orvosokat a jogászok mögé sorozni, mert jogász nélkül a világ nem képzelhető el, orvos nélkül ellenben igen, ha az emberek többet fognak törődni az egészségükkel. Egyébként igazság szerint a jogászok számára teljesen fekete ruhát kellene előírni, mert tintából élnek – az orvosok és sebészek számára pedig vérszínű vöröset.

A művészek több alcsoportba oszthatók: zenész, színész, tűzijátékcsináló, könyvnyomdász, szobrász, rézmetsző, festő, pecsétnyomó-metsző. A zenészek ismét három csoportra tagozódnak: 1. Tulajdonképpeni zenészek, vagyis zeneszerzők, karmesterek, magánművészek. 2. Zenekari tagok és zenetanárok. 3. Egyéb muzsikusok. Mindezt a népség-katonaságot a hajtókára varrott zsinórok számával és színével lehet egymástól széjjelkülönböztetni és felismerni.

Így piszmog tovább a bürokrata szabatossággal kidolgozott tervezet, le egészen a „többi ember” gyűjtőnév alá foglalt páriákig. Legvégül megállapítja, hogy akadhatnak olyanok is, akikre a „többi ember” fogalma sem alkalmazható. A páriáknak ezek a páriái jelentkezzenek a rendőrségen, az majd kiutal nekik megfelelő gúnyát.

A bécsi cenzúra szigorú homlokráncai még a jozefinista időkben sem simultak ki. Ha ezt a nyomtatványt szabadjára engedte, abból azt kell következtetni, hogy valami igazság meglapult mögötte. Erre mutat a

Magyar Hírmondó 1784. évi 82. levelében foglalt bécsi jelentés is, amely egy készülő ruharendeletről ad hírt. „Amit régtől fogva jövendölünk – írja –, most jön világosságra, ti. az öltözetnek kicirkalmazott minősége, melyről már most mindenütt beszéllenek. A szolgálatban lévőknek Tsukaszín egyforma köntös engedtetik, melynek külömb-külömb színű hajtókája s prémje fogja a Tisztségeknek nagyobb s kisebb voltát megkülömböztetni… Mikor ezen Rendeletek egészen talpra állanak, akkor lészen aztán sírás-rívás, fogaknak csikorgatása, mert a szolgát az úrtól, szűcsöt-vargát-szabót a Tanátsosoktól meg fogjuk esmérni.”

Vagyis: az úr, ha gyalog jár is, úr.

AMIKOR A GYÁSZRUHA TESZI AZ EMBERT

A halálban mindenki egyforma…

Szó sincs róla.

A ruhatörvény a gyászházban is parancsolt. Egyszerű polgárember gyászolhatott ugyan a szívével, de nagyúri társaságnál a bánat fokozatait a *gyászruharendeletek* szabályozták. Eleinte a gyász külső jelei körül összevisszaság uralkodott. A lovagkorban – mint ezt a Lancelot-mondakörből tudjuk – a lovagok feketére mázoltatták a pajzsukat, rövidre vágták a hajukat és szakállukat, sőt levágták a nadrágharisnyájuknak a fejét, úgyhogy mind a tíz ujjuk gyászosan meredt a külső világba. Hölgyek kifordítva vették fel a ruhájukat, és lenyisszantották a lovuk farkát rövidre. Mindez nem volt kötelező, s a gyász időtartama sem volt meghatározva.

A fejlődő francia udvari élet a gyász szabályait is fejlesztette, tökéletesítette, rendszerbe foglalta. Az utókort egy összefoglaló mű tájékoztatja az üdvös rend részleteiről. 1765-ben jelent meg ezzel a címmel: *Ordre chronologique des deuils de cour* (Az udvari gyász időrendi szabályai).

Elsősorban megismerkedünk a *nagy gyász* fogalmával. Ezt a szülő, nagyszülő, házastárs, testvér halála után kellett viselni. Időtartama három részre oszlott: a gyapjú, a selyem és a félgyász (petit deuil) szakaira. Szülők után a gyapjúkorszak 3 hónapig tartott, ez idő alatt a szabály csak szövetruhát engedélyezett, hozzáillő egyszerűbb felszereléssel. A 3 hónap eltelte után további 6 hétig fekete selyemruhát lehetett hordani fekete ékszerrel – az utolsó 6 hetes szakaszon pedig a gyász komorsága fekete-fehér félgyásszá enyhült, a ruha akármilyen finom anyagból készülhetett, s szabad volt gyémántékszereket is felrakni.

Távolabbi rokonoknál és hozzátartozóknál az öltözködés szabályai egyszerűsödtek; mindössze egy fekete és egy fehér korszak volt kötelező.

A gyász időtartamát a jogszokás így szabta ki:

Házastárs: 1 év 6 hónap.

Szülő: 6 hónap.

Nagyszülő: 4˝ hónap.

Testvér: 6 hét.

Nagybácsi, nagynéni: 3 hét. Unokatestvér: 15 nap.

Unokatestvér gyermeke: 8 nap.

A szabályzat aprólékosan felsorolja, hogy az egyes határidők egyes szakaszaiban mikortól meddig milyen ruhákat és tartozékokat kell

hordani. Sajnos, divattörténeti elmélyülésre lenne szükség, hogy a gondos részletezést méltányolhassuk.

A kákán is csomót kereső mai embert inkább az érdekelheti, hogy minő számítási kulcsot sikerült olyankor alkalmazni, amikor feleidőt feketében, felet fehérben kellett tölteni, azonban az időtartam *páratlan számú napokból* tevődött össze? A megoldás egyszerű volt: a határidő *nagyobbik felét* nyelte el a fekete. Például 15 napos gyász esetén 8 napra tágult a fekete korszak és 7-re szűkült a fehér.

Mint látható, a szabályzat szigorúan formalisztikus alapelveken épült fel. Egy helyen mégis rést hagyott az érzelmek számára. Nevezetesen, ha a gyászoló rokon az elhunyttól *örökölt.* Így például testvér halálánál a gyászidő csak 6 hét lett volna, de ha örökség is mosolygott a túlélő testvérre, a szabály arra kötelezte, hogy 6 teljes hónapon keresztül jelezze gyászköntösével megszomorodott lelkiállapotát.

A halottak mindenesetre nyugodtan hunyhatták le a szemüket. Gondoskodás történt, hogy holtuk után is megkapják a tisztességet, ami a rangbeli embert megilleti.

Az úr a koporsóban is úr…

ANGLESEY MÁRKI LÁBÁNAK SÍREMLÉKE

Gyászszertartás, temetés nem való a könyvcímem alá.

De tudvalevő, hogy néha a templomi faragványok között is elénk torzul egy-egy groteszk, hogy csak a flamand „miséricorde”-okon szeszélyeskedő ábrázolatokra utaljak.

Ilyen groteszk jelenet lehetett Anglesey márki, Uxbridge lordja lábának a sírbatétele. A waterlooi csatában a vitéz katonának ellőtték a lábát, le kellett vágni. A lefűrészelt lábat az a tisztesség érte, hogy Waterloo község egyik kertjében eltemették, és díszes emlékkövet állítottak föléje ezzel a felirattal:

Ci est enterrée la Jambe
de l’illustre et vaillant Comte d’Uxbridge
Lieutenant-Général de S. M. Britannique,
blessé le 18. Juin 1815.

Vagyis: itt van eltemetve a dicső és vitéz Uxbridge grófnak, ő brit királyi Felsége tábornokának a lába; megsebesült 1815. június 18-án.

Mikor 1844-ben a híres és hírhedt amerikai *Barnum* európai körútján Brüsszelbe érkezett, kirándult a waterlooi csatatérre is. Megcsodálta a Láb síremlékét, valamint a golyótépte Csizmát, amely a műtét előtt a Lábon volt, s amelyet ugyanott mutogattak. Barnum kapott az alkalmon, s meg akart szerezni ritkaságmúzeuma számára a nevezetes csizmából egy darabkát. Néhány frank ellenében az ereklyét őrző asszonyság lehasított belőle egy három hüvelyk hosszú és egy hüvelyk széles szeletet. Barnum elégedetten távozott, és útközben kiszámította, hogy ha minden látogató megszerez magának titokban egy ekkora nyesedéket, 1815-től 1844-ig pontosan 99 867 csizmának kellett elfogynia.

Egy másik ilyesfajta síremlékről Weber számol be nálunk is sokat olvasott *Demokritos*ában. Egyik padovai templomban volt olvasható ez a sírfelirat:

Sereniss. Perdinandi Caroli Gonzaga
Ducis Mantuae etc.
Clementissima Viscera.

Gonzaga Károly Ferdinánd mantuai herceg Ő Fensége *legkegyelmesebb belei!* Nyilván arról a Károly Ferdinándról van szó, akit József osztrák császár a mantuai hercegi trónról elkergetett, s aki 1708-ban Padovában meghalt. Holttestét nem lehetett egyszeriben hazaszállítani, tehát bebalzsamozták, a kevésbé értékes részeket pedig illő hódolattal a templom kriptájában eltemették.

Az úrnak az aprólékja is úr…

RANGSOR A VÉRPADON

A fejezetcímül használt közmondás helyszíni magyarázatával természetszerűen adósnak kell ugyan maradnom, de a *pokolba vezető útról* már vannak értesüléseim.

Salisbury székesegyházának látogatóját egy időben szokatlan látvány lepte meg: címeres márványsíremlék, amely fölött egy *selyemzsinór* lógott. Ezzel akasztották fel 1557. március 6-án Lord Stourtont. Ősrégi angolszász családból származott, de a keresztes háborúkban vitézkedő őseinek emléke sem tudta megmenteni attól, hogy gyilkosság bűntette miatt halálra ne ítéljék. Csak azt a kedvezményt köszönhette a rangszerző ősöknek, hogy közönséges szőrkötél helyett selyemzsinórt hurkoltak a nyakára. A zsinór addig lógott a síremlék fölött, amíg el nem rothadt.

Utoljára 1760. május 4-én jutott szerepe a főurat megillető, kiváltságos selyemzsinórnak. Lord Ferrers gyilkosság bűnébe esett. A lordok háza parádés külsőségek között tárgyalta az ügyet és a törvénynek megfelelően bitóhalálra ítélte. A gyilkost ugyanaz az akasztófa várta Tyburnben, mint a közönséges gonosztevőket, de a főúr a bitóhoz vezető útra rangjának megfelelő dísszel vonult fel. Ezüstpaszománttal kihányt, csipkedíszes, fehér selyem esküvői ruháját öltötte magára, s a saját hatlovas díszhintóján hajtatott a vesztőhelyre. A selyemzsinór utóbb Sir Thomas Thyrwitt akasztott emberek köteleiből összehordott hírhedt gyűjteményébe került.

A politika bűnöseire pallos vagy bárd várakozott. A főrangúakat megillető tisztesség ott is kijárt nekik. Struensee kivégzésénél a lakájai is fölmehettek a vérpadra, uruk holttestét a koporsóba teendő, nehogy a hóhérlegények érintése megfertőzze. Ezt még meg lehet érteni. A groteszk elem akkor vihog bele a drámai színjátékba, amikor csoportos kivégzésnél megtartják a *rangsort.* Hamilton hercege, Holland earlje és lord Capel egymás után ment fel az emelvényre, rang szerint: elsőnek a herceg, utána az earl, utolsónak a legalacsonyabb rangú lord. Az 1746. évi Stuartösszeesküvés két főbűnöse közül lord Kilmarnock volt a magasabb rangú, lord Balmerino rangban utána következett. A fekete lepellel borított vérpadon fehérruhás, fehérkötényes bakó várt rájuk. Lord Kilmarnock udvariasan át akarta engedni az elsőbbséget idősebb társának, de a sheriff kijelentette, hogy ilyen szabálytalanságba nem mehet bele. Ragaszkodott a rangsorhoz, s így Kilmarnock feje hullott le először.

Az úr, ha veszteni viszik is, úr…

ELADOTT ÉS MEGVETT ESZTENDŐK

Valódi nagyúr azt is megteszi, hogy megvesz a szegény embertől néhány esztendőt, s azokkal megtoldja a saját életét.

Ez nem tréfa; valósággal megtörtént. Igaz, hogy a Keleten. Az odavaló jogtudósok fölfedeztek Mohamed tanításai között egy csűrhető és csavarható tételt, amelyet az ilyen esetre rá lehetett húzni, s a nem mindennapi ügyletről a jogi formáknak mindenben megfelelő, ajándékozásinak álcázott szerződés készült. Az okiratot Hammer-Purgstall báró fedezte fel, és egész terjedelmében közzétette *Fundgruben des Orients* című folyóiratában. (Wien, 1810–19. I. 891.)

Így szól:

„Jelen ajándékozási szerződést szerkesztette Allah (kinek nagysága dicsőíttessék) szegény szolgája, Hafazáde Mohammed emír, a jól őrzött Galata város kádija.

Mai napon magas bírósági ülés tartatott a tenger partján Besiktás kerület Mahalézi negyedében (amely is a jól őrzött Galata város alá tartozik), amaz úri lakban, amelynek tulajdonosa nagyságos Jusszuf aga ő kegyelmessége, fia néhai Izmail agának, aki nagy tiszteletre méltó főudvarmester volt ő császári fenségénél, a mi boldog, kegyes és főméltóságú asszonyunknak és parancsolónknak, a szultánának anyjánál (akit a Legjóságosabb vegyen mindenkor oltalmába). Ezen az ülésen Hadzsi Szadullah aga, Ahmed agának fia, akinek kívánságára jelen kitűnő okirat szerkesztetett, fent megnevezett ő kegyelmességének jelenlétében a következő nyilatkozatot és szóbeli közlést tette:

Átengedek teljes érvényű bírósági ajándékozás útján nagyságos Jusszuf aga ő kegyelmességének, néhai Izmail aga fiának *hét teljes esztendőt* életéveimből, amelyek részemre örök időtől fogva, a lelkek teremtésekor előre engedélyeztettek, és az Allah által őrzött lapon feljegyeztettek. Minthogy több ízben nevezett ő kegyelmessége előtt ismeretes, hogy már Ádám próféta (üdv és áldás reá) az ő előre meghatározott nemes életéből bizonyos számú esztendőket Seth prófétának (üdv és áldás reá) ajándékozott és Seth próféta (üdv neki) ezt az ajándékot elfogadta, az okból ő kegyelmessége méltóztatott az e célból tartott mai ülésen személyesen megerősíteni, és alábbi tanúk előtt élőszóval kijelenteni, hogy az ajándékozást valóban elfogadja. A jelen okirat bevezető részében megnevezett effendi (kinek sora menjen jól úgy ezen, mint a túlvilágon) megszívlelte ez alkalommal a nagyon tiszteletre méltó ige nemes értelmét, mely szerint: Allah azt törli ki és azt vezeti be, ami neki tetszik, és Ő tartja kezében az Élet Könyvét – és ehhez képest, a mondottak megörökítésére, szerezte és leírta ezt a jelen okiratot.

Az 1211. évben, Rebjul-akir hónap 28-ik napján.[97]

Tanúk:

A nagyon tiszteletre méltó Urfanzáde Aarif effendi.

Mohamed Szadik effendi, ő császári Fenségének kamarása.

Omer effendi, ő kegyelmességének csohadárja.

Ahmed effendi, ő kegyelmességének kiajája.”

1807-ben, amikor III. Szelim szultánt a lázadó janicsárok trónjáról letették, a szultán kegyenceként gyűlölt Jusszuf agát Brusszában kivégezték. Tehát a szerződés keltétől fogva még tizenegy évet élt. Ebből mennyi volt a sajátja, mennyi Szadullah agáé, csak Allah tudná megmondani.

ÚTLEVÉL A MÁSVILÁGRA

Ha már eljutottam a Keletre, átnézhetek a régi Oroszországba is.

Mikor a hajdani orosz nagyúr az utolsó útra készülődött, indokolt aggodalmai támadtak, hogy vajon eddigi életmódja alapján kedvező fogadtatásra számíthat-e a másvilágon? S egyáltalán, beeresztik-e a mennyországba? Úgy okoskodott hát, hogy célszerű lesz már idelenn megfelelő *útlevélről* gondoskodni. Az útlevelet az illetékes pravoszláv főpap állította ki, s a koporsóban nyugvó halottnak a kezébe tette. Hogy-hogy nem, egy ilyen útlevél nem jutott el rendeltetése helyére, s a British Museum gyűjteményébe került. Ez a szövege:

„Mi, Makárius, Isten kegyelméből Kijevnek, Halicsnak és minden Oroszországnak érseke, a mi urunkhoz és barátunkhoz, Szent Péterhez, a Mindenható kapusához.

Ezennel bizonyítjuk, hogy a mai napon meghalt Istennek egy szolgája, név szerint Vlagyimirszkij Tódor herceg. Felkérünk, hogy bocsásd be őt minden nehézség és késedelem nélkül Isten királyságába. Feloldoztuk őt valamennyi bűne alól, és elláttuk áldásunkkal. Következésképpen semmi sem áll útjában bebocsáttatásának, s avégből, hogy így legyen, kiállítottuk részére ezen levelünket.

Kijevi klastromunkban, 1541. július 30-án.

Makárius, az Alázatos,
Kijev, Halics és minden Oroszország érseke.”[98]

A másvilági útlevelek története ismét továbbvezet egy világrésszel. 1938-ban történt Dél-Afrikában, hogy hittérítőknek öltözött csalók járták be a néger telepeket, s útleveleket árultak a mennyországba. Darabja 1 angol fontba került. Pár hónap alatt 1500 darabot varrtak az elszédült feketék nyakába. Lehetett *helyfoglalást* is biztosítani. Ennek nem volt szabott ára; ki mennyivel többet fizetett, annál jobb helyet kapott a paradicsomban. Legdrágábbak voltak a központi fekvésű helyek, az úristen közelében.

Másik hír 1936 októberéről: Bukarestben összeállították egy moldvai kolostor elcsapott harangozójának a bűnlajstromát. Kiderült, hogy megtette magát püspöknek, sorbajárta a falvakat és mennyországi lakóhelyeket adott el a parasztoknak. Négyzetméterenként 16 lej volt egy parcella ára, ami nem is sok.

Egyszerű emberek megdöbbentő hiszékenységéről van szó. Olcsó áraknak, szabálytalan okiratoknak ugrottak be. Nem gondoltak rá, hogy ilyen fontos ügyletet csakis hiteles személyek útján, szabályszerű okirattal lehet lebonyolítani.

Úgy mint Châtillon hűbérura cselekedett.

Ez szerződést kötött a cluny-i apátsággal, amely szerint birtokából egy nagy darab földet átengedett a rendnek. Ellenérték gyanánt kikötötte, hogy a rend védnöke köteles neki és utódainak *ugyanannyi hold területet*

biztosítani a mennyországban, mint amennyit az átengedett birtokrész kitesz…

Az ember hajlandó lenne hamisítványra gondolni, ha megbízható tanú nem igazolná az irat valódiságát, Bonaventure d'Argonne kartauzi szerzetes, aki *Vigneul-Marville* néven érdekes történelmi és irodalmi apróságokat gyűjtött össze, *Mélanges d'histoire et de littérature* (Vegyes irodalmi és történelmi esetek) című munkájában (Párizs, 1725, III. kötet, 473. oldal) ismerteti a szerződést, és kijelenti, hogy annak egy hiteles példányát *ő a tulajdon szemével látta.*

Az úr a másvilágon is úr…

Arany! Arany!

Arany! Arany!

A Csendes-óceán hullámai a Karolinák táján megtörnek egy magányos szigetcsoport partjain. Úgy hívják: Yap. Talán 7-8 ezren éldegélnek rajta.

Akármilyen paradicsomi ősártatlanságban élnek is, ismerik a civilizáció ötletes találmányát: a pénzt. De a Yap szigetek testében nem rejtőzik semmiféle érc, más valutát kellett hát kieszelniük. Helyes ösztönük azt súgta, hogy a kagylóvaluta, kutyafogvaluta, s más efféle könnyen szerezhető pénznem a komoly értékmérő szerepére nem alkalmas. Kell hogy a pénznek magas csereértéke is legyen. Választásuk a 200 mérföldnyire eső Pelew-szigetcsoport termékére, egy malomkőnek alkalmas kőfajtára esett. A lelőhely messze van, a követ fáradságosan kell malomkővé csiszolni: íme a csereértékkel büszkélkedő pénznem.

Egy láb átmérőjű malomkő körülbelül a váltópénznek felel meg. A közepébe fúrt lyukon botot lehet keresztüldugni, s vállra akasztva el lehet vele indulni a vásárra. Amennyivel nagyobb a kő, annyival nagyobb az értéke. Valóságos ezresbankót jelent a *tizenkét láb* átmérőjű nagy malomkő; ennek a közepén már akkora lyuk van kikanyarítva, hogy elférhet benne akármilyen kövér ember.

De csak nem hengergetik ezt a sokmázsás kőtömeget ide-oda, amikor vesznek valamit rajta? Nem is. Az őslakónak van magához való esze. A malomkő ott marad, ahol eredetileg volt, az első tulajdonos udvarában, s egyszerűen *átírják* az új tulajdonos nevére. Persze, csak szóbeli szerződéssel, de ez náluk többet ér, mint az írás, mert nem lehet ráfogni, hogy „papírrongy”. Gazdag szigetlakók vagyona emitt is, amott is hever idegen telkeken. Meglátogathatják, beleülhetnek a közepébe, és élvezhetik a tulajdon tudatának örömeit, akár a nagyvárosi zsugori, mikor odahaza az asztalán végigpergeti megtakarított aranyait.

Most jön a java.

Vihar zúdult végig a szigeteken, a tengerár kicsapott a partra, s mikor visszahúzódott, magával sodorta néhány jómódú polgár lábatlan jószágát, az udvarokon tehénkedő óriási malomköveket. A vész elmúltával felkutatták a kincset: ott pihentek szépen a tenger fenekén, közel a parthoz. Fölösleges volt a kiemelésükre fáradságot szánni; mindenki tudta, hol van a víz alatt az ő saját külön malomköve, s így a család gazdagsága semminő csorbát nem szenvedett…

Olvasom, hogy az Egyesült Államok aranykincsét veszély esetén víz alá lehet süllyeszteni. Az arany nyugodtan pihenhet akármeddig a *Fort Knox* (Knox erőd) víz alatti kazamatáiban, ez semmiképpen sem érinti az odafönn keringő sok milliárdnyi dollárbankjegy értékét. Az aranyfedezet hiány nélkül megvan, ha a víz alatt is…

Csak az a meglepő, hogy Yap-sziget tanulatlan vademberei milyen fölényes intelligenciával előzték meg a mi modern civilizációnk nemzetgazdászait.

AZ ARANY BÚJÓSDIJA

A felkelő nap tündöklő fénykorongja, a déli verő tüzes lángolása sohasem volt képes az ember képzeletét úgy fellobbantani, olyan lázasra

forrósítani, mint az *arany* alattomosan sugárzó, hideg sárga fénye. Jámbor napimádók istenként tisztelték ugyan a napot, de a megszokásnak rajongás nélküli tiszteletével, aminő egy kötelességét híven teljesítő, megbízható, becsületes istenséget megillet. Hiszen még nem esett meg, hogy ha a nap hátul lement, elöl megint fel ne jött volna.

Ámde az arany! az arany! Hol emitt, hol amott sárgul a mosolya. Ahol nem keresik, aranyrög gyanánt gurul az utas lába elé, aranyfövenyként veti ki a víz, vagy váratlanul felkínálja aranytól dagadó hegykebelét a bányászcsákány mohó tapogatásának. Ahol keresik, egy villanásra megmutatkozik, mint a kacér asszony, azután úgy elbújik, hogy többé nem akadnak a nyomára. Az is megtörténik, hogy az aranymező ugarrá szikkad, a folyók aranypora elfogy, s a bányák telt ereiben elapad az aranytej.

Amikor az aranydüh spanyol megszállottjai az elmenekült kacikák aranykincsére vadásztak, felkutattak minden indián sátort, kunyhót, falut, várost, de aranynak nem akadtak nyomára. *Pedig csak le kellett volna hajolniuk a földre, ott csikorogtak az aranyszemcsék a talpuk alatt.* Álmodtak El boradóról, és nem tudták, hogy benn járnak El Doradóban!

Az arany büszke lehetett tréfájára, amelyet imádóival űzött!

Háromszáz éven keresztül jöttek-mentek Európa szerencsekergető kalandorai Kalifornia földjén, de soha, senkinek sem jutott eszébe, hogy belemarkoljon a folyó partján csillogó fövenybe, és megvizsgálja, vajon csakugyan értéktelen csillámkő-e az, amivel a napsugár játszik? 1848-ban Sutter svájci kapitánynak *Marshall* nevű emberét bosszantani kezdte az úton-útfélen rávigyorgó csillogás, végre-valahára meghajtotta a derekát, és fölszedett egy tenyérrevaló darabos homokot. Mintha az arany csak ezt a *meghajlást* várta volna háromszáz esztendeig: *tiszta aranymorzsák alakjában* kacagott a szerencsés emberre!

Az arany saját sarlatánságához illő óriási reklámmal dolgozik. Az ókor krónikái telve vannak hallatlan aranycsodák híreivel; ezek még a mai ember fantáziáját is képesek felizgatni.

Salamon király sokezer mázsányi aranya, Mídász és Krőzus aranykincse, a Heszperidák aranyalma-termése, Jázonék aranygyapja csillog-villog az antik világ krónikáinak lapjain. Föníciá gazdagságáról az a hír terjedt el, hogy Hispaniából kapja a temérdek aranyat. Annyira, hogy hajói *aranyhorgonyokkal* térnek haza nyugati útjukról, mert rendszerint elfogy a csereárujuk, s a vashorgonyokat cserélik be aranyra. Szicíliai Diodoros megmagyarázza a hispaniai aranybőséget. Az őslakók nem ismerték az aranyat, de egyszer a Pyreneusokban hatalmas erdőégés keletkezett, a lángok egész hegyláncokon tomboltak végig, *megolvasztották a hegyekben rejtőző aranyat,* és valóságos aranypatakokban folyt le a völgybe az ismeretlen csodafém…

AZ ARANYTÚRÓ HANGYÁK

Az emberek még furcsábbat is elhittek. Azt képzelték, hogy az emberiség legszínesebb vágyképének értékét az állatok is ismerik.

Aelianus értesülése szerint az óperzsa Baktria kietlen hegytorlaszaiban *griffmadarak* tanyáznak. Érckemény karmaikkal aranyat vájnak a

sziklából, s a halomba hordott kincset dühös féltéssel őrzik, nehogy az ember hozzáférhessen.

Plinius a legendás madár lécezését nem hiszi. De igenis komoly valóság gyanánt tálalja fel az *aranytúró hangyát.*

„Csodájára járnak az eritreai Hercules-templomban őrzött indiai *hangya-csápoknak.* India északi részében macskaszínű hangyák élnek; akkorák, mint az egyiptomi farkas. *Aranyat túrnak ki a földből.* Tél idején halmozzák fel, nyáron a hőség elől a föld alá bújnak. A hinduk ilyenkor lopják el az aranyat. De ugyancsak sietniök kell, mert a hangyák az emberszagra kibújnak a lyukakból, utánuk vetik magukat, s ha a tevék nem elég gyorsak, szétmarcangolják a tolvajokat. Ekkora sebességet és vadságot vált ki belőlük a szenvedély.”[107a]

Hérodotos szerint néhányat sikerült elfogni, s azokat a perzsa király udvarában őrizték.

Strabón az aranylopásról azt írja, hogy tanyáikhoz közel mérget szórnak el, s amíg a falánk állat a lenyelt méreggel vesződik, az aranyat gyorsan össze lehet szedni. Strabón más szerzőkre is hivatkozik, amiből az derül ki, hogy a különös szenvedélyű hangya létezését az antik világ írói vita nélkül elfogadták.

És miután a középkor tudósai majdnem szentségtörőnek bélyegezték, aki a klasszikus szerzők írásaihoz kommentár helyett kételyt merészelt fűzni, az aranytúró hangya bevonult a középkotí természettudomány állatseregletébe.

Brunetto Latíni, Dante tanítómestere 1240 táján egy hatalmas művet írt ófrancia nyelven. A *Kincsek Könyve* – így lehet lefordítani a címet.[107b] Valóban a középkor tudásának kincsét tartalmazza. Nagyméretű enciklopédia: kezdi a világ teremtésével; összehord minden ismert anyagot földrajzról, természetrajzról, csillagászatról – de még erkölcstanról és politikáról is.

A nevezetes hangya is betúrta magát a természetrajzi részbe.

Latini szerint a kapzsi állat nem Indiában gyűjti az aranyat, hanem Etiópiának egy szigetén. Aki közeledik hozzájuk, halálfia. De a furfangos szerecsenek ravasz módon fognak ki rajtuk. Egy anyakancának az oldalára ládákat erősítenek, áteveznek a szigetre, s a kancát *csikaja nélkül* kiugratják a partra. Odaát a kövér legelő izgatja a ló étvágyát, s el is legelget napestig. Közben a hangyák észreveszik a ládákat, s úgy okoskodnak, hegy íme, milyen pompás tartályok ezek az arany számára. Megrakják a ládákat arannyal. Napszálltakor az elmés etiópok kivezetik az innenső partra a csikót, ez panaszosan nyerít az anyja után, az anyakanca meghallja, nosza nekiiramodik, bele a vízbe, és átúszik az aranyrakománnyal.

Ugorjunk át *három századot.* 1544-ben jelenik meg Sebastian Münster hatalmas világképe: *Cosmographia universalis* (Egyetemes világatlasz). Az aranytúró hangya itt már szép rézmetszetben mutatkozik be. A naiv rajz olyannak ábrázolja, aminők közismert szerény fajrokonai, csupán rettentő nagyra felpuffasztva.

A szívós állat még ekkor sem fejezte be ragyogó pályafutását. De Thou, Franciaország nagy bírája, politikusa és történetírója elmondja, hogy 1559-ben a perzsa sah dús ajándékot küldött Szolimán szultánnak. A nagyértékű küldeményben szerepelt egy indiai hangya is, akkora, mint egy középnagyságú kutya, vad és harapós állat…[108]

Később, mikor a tudomány beragadt szeme nyiladozni kezdett, igyekeztek megmagyarázni a hangyamese születését. Egyik elmélet szerint a szibériai rókának köszönheti világrajöttét, mert ennek az a szokása, hogy halmokat túr, mint a vakond. Azt pedig nem lehet feltételezni az okosnak ismert rókáról, hogy puszta magánszorgalomból túrja fcl a földkupacokat: bizonyára aranyat keres a föld színe alatt. Gyenge magyarázat, akárcsak a másik, amely szerint valamikor valóban létezhetett egy óriáshangyához hasonló, azóta kiveszett állatfajta.

Talán ésszerűbben lehet a hangya-legendakör magvához hozzáférni. A föld mélyében dolgozó *bányászok* munkáját hasonlíthatta valaki a hangyákéhoz. A hasonlat találó volt és tetszetős. Megtette a rendes utat szájról szájra. Ezt az utat pedig ismerjük a mendemondák történetéből. Itt is, ott is ragad rá valami; mindegyik hírhozó érdekesebb akar lenni az elődjénél, és megtoldva adja tovább; végül a nyers pletykaanyag műértő kézbe kerül, ez lecsiszolja, és időálló mendemondává formázza.

A MAGYAR SZŐLŐTŐKE ARANYTERMÉSE

Nem az aranyszínű tokaji borról van szó, hanem századok gördülő kerekébe szívósan kapaszkodó legendáról, amely szerint Magyarországon némely helyen a *szőlő valóságos tiszta színaranyat terem.* A bomlott aranyfantázia nem érte be azzal, hogy állatokra is ráfogja az aranyéhséget: a *növényt* is megrágalmazta, hogy arannyal táplálkozik.

Már az antik világot végigkísérte a gondolat, hogy az ércek éppúgy növekednek és fejlődnek, akár a növény. Aristotelés neve alatt sokáig kalózkodott egy könyvecske *A csodálatos történetekről.* A könyv apokrif, de a korabeli hitet tükrözi vissza. Az van benne, hogy valahol elástak egy aranyat, s ez úgy neki indult a fejlődésnek, hogy *kinőtt a földből.* A középkori természettudomány hűségesen igazodott a klasszikusok írásaihoz, s tovább fejlesztette az elméletet. Az arany helyenként lágy állapotban húzódik meg a föld mélyén – mondották. Megtörténhetik hát, hogy néhány növény, különösen a szőlőtőke, gyökerét beleereszti a lágy, sőt olykor *folyékony* aranyba, és a drága ércet *felszívja.* Az arany ilyen módon felszivárog a növény törzsén keresztül gallyába, levelébe, de még gyümölcsébe is.

Petrus Martyr, a XVI. század híres tudósa, oxfordi egyetemi tanár írja, hogy Hispaniolában sűrűn akadnak ilyen aranyszívó fákra. Egy portugál királykisasszony eljegyzésének örvendetes alkalmából a vőlegény szavójai herceg 120 000 birodalmi tallér értékű jegyajándékot küldött a mátkájának. A lisszaboni udvar készpénz híján ritkaságokkal viszonozta a vőlegény bőkezűségét. A küldemény nevezetesebb tételei voltak: 1. Tizenkét szerecsen, köztük egy *szőke.* 2. Egy eleven cibetmacska. 3. Egy nagy tömb termésarany. 4. Egy természetesen növekedett, *színarany fácska.*

Legtöbben a *szőlőtőkét* emlegették, mint amely arannyal szeret táplálkozni. Franciaországban St. Martin la Plaint falu szőlejében találtak aranyvenyigét, aranyrügyekkel. Elküldték IV. Henrik királynak, aki bizonyára örvendezett, hogy íme, nem csupán vasárnapi tyúk fő alattvalóinak fazekában, de aranyat vet ki a szőlejük is. Német tudósok németországi szőlővidékek aranyrügyeiről küldözgettek cikkeket a

tudományos lapokba. A Duna-, Majna- és Neckar-vidéki szőlőkben – írták – tiszta arany hajtások fakadnak a tőkéken, levélbe bomlanak, s az aranylevél gyarapodik, növekedik.

Leghíresebb aranyterméssel a *magyarországi szőlők* szolgáltak.[110]

A mesemagot még Galeotto Marzio hintette el Mátyás királyra vonatkozó anekdotagyűjteményében.

Az illető rész Kazinczy Gábor fordítása szerint így hangzik:

„Egy hallatlan s csodadolgot említek, miről azt mondják, hogy máshol sehutt sem fordul elő. Ott ugyanis arany terem, vessző alakban, hasonló a spárgához, néha meg a szőlőtőke körül tekergőzött kacs formájára, többnyire két arasz hosszúságban; mit sok ízben láttunk. Azt tartják, hogy e természetes aranyból csinált gyűrűk, könnyen készülvén – mert semmi munkába nem kerül a karikára hajlított aranyat ujjunkra vonni – meggyógyítják a szemölcsöket. Aminthogy nekem is van efféle arany vesszőből gyűrűm.” Így indult el az *aurum vegetabile,* vagyis a „nőtt arany” karrierje.

Annyi igaz belőle, hogy ilyen kacs formájú, vagyis *spirális aranydrótokat* csakugyan találtak a magyarországi szőlőtőkéken.

E. W. Happel német orvos *Relationes Curiosae* című munkájában (Hamburg, 1683) összegyűjtötte a korabeli nevezetes leletek adatait. Íme két eperjesi eset. M. H. Franckenstein eperjesi orvos írta meg barátjának, *Sachs ŕ Lewenheim* híres breslaui orvostudósnak.

Egy nemes úr vincellérje munka után pihenvén, egyszercsak észrevesz valami sárgát, ami a földből kiáll. Odamegy, megvizsgálja: a sárga valami mélyen a földben gyökerezik. Hozzávagdos a kapájávai, de az meg se mozdul. Nagy keservesen letör belőle egy jókora száracskát. *(Einen ziemlichen Zahn.)* Elviszi az aranyműveshez. „Ez bizony a legtisztább és legfinomabb arany” – mondja a mester. A vincellér boldogan beváltja az aranyat pénzre, és visszazarándokol a sárga csodához. Csakugyan csoda történt: pár nap alatt az aranytőkén a letört rész helyébe *új aranyszáracska nőtt.* Az eset hitelességét egy *per iratai* is bizonyítják, mert a vincellér addig hordogatta az aranyhajtásokat a míveshez, mígnem a dolognak híre kelt, s az egyoldalú zsákmányolás miatt a földesúr is, a kincstár is pert akasztott a nyakába.

Másik eset: egy parasztember ekevasa szántás közben felvetett pár rőfnyi hosszú aranygyökeret. Nem ismerte az értékét, hát *járomszöget kovácsolt belőle.* Mikor egyszer fát fuvarozott Eperjesre, s pihenőt tartott egy aranymíves háza előtt, ez meglátta a különös járomszöget, és potom pénzért megvette.

A magyarországi nőtt aranyon még a XVIII. század tudósai is törték a fejüket. A *Breslauer Sammlungen* (Boroszlói Gyűjtemények) című tekintélyes folyóirat 1718 nyarán foglalkozik vele bőségesen, s még 1726. évi XXXVI. kötetében is közöl egy késmárki híradást. Eszerint Andrásfalván Pongrácz András földesuraság cselédei aratás után, hordáskor jókora, természetesen nőtt aranyat találtak, és becsületesen átadták a gazdájuknak. 68 forintra becsülték a leletet. (Abban az időben egy kölni márkából 72 forintot vertek. A talált arany tehát majdnem megütötte a kölni márka súlyát, vagyis 233,81 grammot.)

S még ez sem volt elég az éhes aranyfantáziának. Valóságos aranyszőlő-kúrával hizlalta magát kövérre. Mert híre kelt, hogy a *szőlőbogyók* is aranytartalmúak.

Held Máté, Rákóczy Zsigmond erdélyi fejedelem udvari orvosa azt mesélte, hogy Sárospatakon egy lakomán aranyhéjú szőlőt tálaltak a fejedelem asztalára.

A gavallér Batthyány Károly herceg hasonló aranybogyóval lepte meg Mária Teréziát. Szép aranyládikában egy aranyszarvas szájába illesztette az ékszerész a szőlőszemet. A ládika visszaszerzett műkincseinkkel Bécsből a Nemzeti Múzeumba került, s ott mint „tokaji szekrényke” szerepel. A bogyó megtöppedt, kettéhasadt, de héjában *valódi aranyszemcsék* csillognak. (Világos, hogy az ékszerész mesterkedte bele.)

A csodagyümölcs híre átterjedt a határon, át a kontinensen, egészen Angliáig. Weszprémi István debreceni főorvos 1773-ban megjelent értekezésében elmondja, hogy amikor ő Londonban tanult, árverésre került Richard Mead udvari orvos hagyatéka.

„Vett ott egy anglus lord, gazdag nagyságos úr, egy megaszott szőlőfürtöt felettébb nagy áron, a mely Magyarországból odakerültnek lenni tartatott, mint amelyen arany módra sárgán fénylő morzsalékok is bőven találtatnak.”

A gazdag nagyságos úr elvitte a becses fürtöt megvizsgálás végett Morris vegytantanárhoz. Weszprémi jelen volt a kísérletnél. Az bizony balul ütött ki, az aranyszemcsék nem állták a próbát, s a tűzben csakhamar elhamvadtak. „Így kevés idő alatt az anglus lordnak minden magyarországi szőlőaranya egészen füstbe ment és hamuvá lett, a sok font sterling aranyával egyetemben.”

Mi hát a veleje ezeknek az aranykáprázat-szülte híreknek?

Aranygyökér, aranyrügy, göndörödő aranydrót nem egyéb, mint régi kelta vagy egyéb származású ékszereknek a maradványa. Háborús időkben a gazdájuk elásta a kincseit, s mikor a veszedelem elmúltával értük ment, valami elhullott közülük vagy letört belőlük. Az is lehet, hogy a – gazda elpusztult, s az ékszer a föld alatt lappangott, mígnem egy gyökér megszánta, belekapaszkodott, és magával vonszolta a föld színére. Efféle spirális drótokat minden múzeum tárlóiban tömegével őriznek.

Az aranymorzsalékok egy poloskafaj sárgás csillámú üres petéinek bizonyultak. A poloska kibújt belőlük, és csalóka petéit otthagyta a gazdag nagyságos urak szórakoztatására.

Vagyis az egész legenda nem volt egyéb, mint az arany-tífusztól felhevült agyvelők mendemondája. A derék, józan Weszprémi pompás kifejezése szerint: *bolyongó vélekedés.*

AZ ARANYFOGÚ FIÚ

A sárga hagymáz aranyos ködképei tovább gomolyogtak. Fel, fel a magasba, a csillagokig, még azokon túl is. Maga az égi hatalom is az *aranyat* bízta meg, hogy jósigéit tolmácsolja az emberiségnek.

Weszprémi említett értekezésében ez a mondat foglaltatik: „Úgy jártunk mi mindeddig ez mi nötevény aranyunkkal, mint Horstius Jakab a sziléziai gyermeknek aranyfogával, aki Rulandus Mártonnal és több alacsonyrendű tudósokkal azt a természet egy nagy csudájának állította lenni, egy egész könyvet írván róla.”

Horstius Jakab a helmstädti egyetem tanára és vicerektora volt. Említett könyve hatalmas tudományos vihart robbantott ki a tudós világban.[114]

Abból a csodálatos alkalomból íródott a könyv, hogy egy tízéves sziléziai gyereknek *aranyfoga nőtt.* Valóságos aranyzápfoga, mégpedig alul a baloldalon, amely elhelyezkedés fontossága mindjárt ki is fog derülni.

Ha abban az időben valamely tudós azzal állott volna elő, hogy látott egy gyereket, akinek higany csurog a füléből vagy vörösrézből sarjad a körme: beszállították volna a bolondok tornyába. De mert *aranyról* volt szó, kalaplevéve kellett közeledni az égi csodához, s a tudomány csalhatatlan eszközeivel keresni a megfejtést.

Horstius professzor vaslogikájú eszmefűzése röviden a következő:

A gyerek 1585. december 22-én született. Ekkor a nap a Kos jegyében állott, conjunctióban a Saturnusszal. A kedvező csillagászati helyzet folytán a gyerek testét tápláló erők olyan rendkívüli héwel működtek, hogy csontmassza helyett *aranyat választottak ki.*

Ez már magában véve is megmagyarázza a rejtélyt. De a csillagok befolyásához még egy, az orvosi tudományban közismert hatású esemény csatlakozott. Miközben az anya várandós volt a gyerekkel, aranytárgyakat vagy aranypénzt látott, s véletlenül ujjával a zápfogához nyúlt. Tudnivaló, hogy ha a terhes nő valamit *megkíván,* s ugyanakkor keze hozzáér arcához, orrához, nyakához vagy egyéb testrészéhez, a gyermeken ugyanott meg fog jelenni a megkívánt tárgy képe *anyajegy* formájában.[115]

Következő kérdés: mi a szokatlan zápfog jelentősége?

Kétségtelen – írja a professzor –, hogy *égi jel* gyanánt küldetett a földre. Magyarországon a füleki fényes győzedelmet a keresztény seregek súlyos vereségei követték, mintegy bűneink büntetéseképpen. De íme, az ég reményt csillant fel előttünk, mert az aranyfog *aranyidőket jelent.* Vagyis a római császár ki fogja verni a törököt Európából, s megkezdődik az ezeréves aranykor. De miután a fog az *alsó* állkapcson nőtt ki, mégpedig *baloldalt:* ne bízzuk el magunkat, mert az aranykort bajok és csapások előzik meg.

Az okfejtés annyira tetszetősnek bizonyult, hogy egy másik tudós is megcsodálta, pennához nyúlt, és hasonló anyajegyű művet szült a világra. Martin Ruland regensburgi orvos volt az illető. Még abban az esztendőben írt könyvével sietett csatlakozni Horstiushoz. Viszont Johann Ingolstädter nem hitt a dologban, megtámadta Rulandot. Ruland visszalőtt. Beleszólt a vitába Duncan Liddel, és kifejtette, hogy Horstiusnak nem lehet igaza. Miért? Mert 1585. december 22-én *a nap nem állhatott a Kos jegyében.* A vita terjengőssé fajulván, a nagyhírű koburgi vegyész, Andreas Libavius összefoglalta és kommentálta valamennyi véleményt.

Így villogtak-csattogtak a tudományos pengék.

Végre egy breslaui orvosnak egészséges ötlete támadt. „Meg kellene a gyereket vizsgálni" – mondotta. Csakugyan, eddig nem gondoltak rá. A vizsgálat eleinte a gyerek javára ütött ki. Aranymívesért küldtek, ez próbakővel megdörzsölte a fogat, s a kövön maradt vonás tiszta aranynak bizonyult. Azonban egy Rhumbaum nevű odavaló orvos gyanús kis rést fedezett fel a fog tetején. Megpiszkálta: lám, *valami megmozdult. A fogat aranylemez borította!* Nem a modern fogászatban ismeretes aranykorona

volt ez; a találékony szülők egy *üres belsejű aranygombot* préseltek a gyerek fogára.

A csillagfényű szép jósbuborék széjjelpattant. A törököt száz év múlva kiverték ugyan Magyarországból, de az ígért aranykor nem következett be.

Avagy mégis Ovidiusnak lenne igaza?

Kell nő? Kell szerelem? Mindent kapsz aranyért!
Ím beköszöntött már az aranykor: urunk az arany lett.

ARANYPATIKA

Egyszer bejárta a lapokat a hír, hogy egy francia fürdőorvos *aranyinjekciókat* ad a betegeinek, és biztos sikerrel gyógyítja a reumát. Nem kételkedem a sikerben, akár a beteg, akár az orvos oldaláról szemlélem az ügyet. De bármennyire tisztelem a modern orvostudományt, meg kell mondanom, hogy a felfedezés nem új.

Már Plinius idejében[117a] használták gyógyszerül az aranyat, majd az arab orvostudomány is besorozta a parádés orvosságai közé. A középkori gyógyászat tisztelettel őrizte meg a hagyományokat. Ami természetes is, mert az ércek királyában bizonyára nagyobb gyógyító erő rejlik, mint holmi egyéb nemtelen fémben.

Legkedveltebb, úgyszólván egyetemes gyógyszer volt az *aurum potabile,* az iható arany. Ennek a hatásáról majd hogy ódákat nem énekeltek az orvosok. Általában szíverősítő gyanánt itták, de jó volt egyéb bajok ellen is. XI. Lajos francia király udvartartásából ránk maradt egy számla, ez azt tanúsítja, hogy a királyt gyötrő nyavalyatörések ellen aranyat itattak vele az orvosai, s a nemes italhoz 96 aranytallért használtak el.

Többféleképpen készült az iható arany. A sok recept közül bennünket az érdekelhet legjobban, amelyet Marsilius Ficinus ajánlott Mátyás királynak:[117b]

„Az aranyat minden szerző javasolja, mint valamennyi anyag közül a legenyhébb és minden romlástól leginkább mentes szert. Fénye miatt a napnak volt szentelve, enyhesége miatt a Jupiter csillagnak; ennélfogva képes a természeti meleget a nedvességgel csodálatos módon mérsékelni, és a testi nedveket a romlástól megóvni. Képes a nap melegét a jupiteri meleggel együtt a test részeibe bevinni.

E célból szükséges, hogy az arany felette kemény állománya finomabbá és felszívódásra alkalmasabbá tétessék. Ismeretes ugyanis, hogy a szívre ható szerek akkor fejtik ki hatásukat, ha bennük a hatóerő legkevésbé szenved. Hogy a szervezet minél kevesebbet szenvedjen, lehetőleg gyengéden, a legenyhébb anyagok adagolandók. Legjobb lenne tehát, ha az aranyvíz minden idegen anyagtól mentesen volna készítető. De ezt eddig legfeljebb összetörve vagy lemezzé lapítva tudják adni.

Elmondom tehát, hogyan kapsz aranyvizet.

Gyűjts borago, buglosa, melissa-virágot, amely utóbbit mi citromfűnek nevezzük, akkor, amikor a nap az Oroszlán jegyébe lép. Főzd ezeket a virágokat rózsavízben oldott fehér cukorral, s a főzet minden egyes

unciájára keverj *három aranylapot,* ezt idd éhgyomorra kevés aranyszínű borral.”

Az arany hatása még nagyobb, *ha áttüzesített* állapotban dobálják bele a kotyvalékba. De *jó* aranynak kellett lennie. A magyar aranypénznek volt a legnagyobb becsülete; közte főképpen Mátyás király hollós aranyainak. Ezeket *sárgaság* ellen is használták, mert nyilvánvaló, hogy sárga betegségnek sárga orvosság az ellenszere; valamint a himlő vörös kiütéseit is vörös lepedővel kell gyógyítani.

Némi szerep azért jutott az arany számára a himlő körül is. Mi egyéb akadályozhatná meg az elcsúfító himlőhegek keletkezését, mint az arany, amely tudvalevően *szépítőszernek* is alkalmas? Franciaországban 1726 táján új, kifogástalan tisztaságú aranypénzek jelentek meg. A divatos kozmetika javallata szerint a hölgyek az *ajkukat dörzsölgették vele.* Az arany ugyanis odaszívja a vért, s az ajak szép rózsás színt kap, anélkül, hogy festékkel kellene nyomorítani.

Efféle elmélet tanácsolta az aranyat himlős szépasszonyok esetében is. Vékony aranylemezt kell a beteg arcára borítani, s az arany csillagsugaras ereje meggátolja a himlőhólyagok gonosz roncsolását. Így cselekedtek az orvosok Bercsényi Miklós feleségével, amikor meghimlőzött. Az eredmény nem volt kedvezőnek mondható, mint Mikes Kelemen írja 17288. december 28-i levelében:

„Az úri asszonyokat másképpen gyógyítják, mintsem a közönségeseket. Mihent megbetegedett, egy sereg doktorokat gyűjtöttek össze – ki egyet, ki mást javallott, hogy a himlő meg ne lássék, és a szépség megmaradjon. Egyik a többi közt azt javallotta, hogy meg kell aranyozni az orcáját. Ennek a voksát bévették, és levél-arannyal bétapasztották, és eleven képet csináltak belőle. E meglévén, egy ideig annak úgy kellett maradnia, de azután csak le kellett venni az aranyot; mert aranyos orcával nem lehet járni, és a piros orca csak inkább tetszik, mint az aranyos. De már az volt a mesterség, hogy vegyék le? A sokféle víz le nem mosta, hanem tőheggyel kellett lassanként lefeszegetni az aranyot az orcájáról; mégis mind leásták, de az orrára inkább odaszáradott volt, azért nehezebb is volt a munka: végtire onnét is lefeszegették, de *feketén maradott.* Azért nem javallom senkinek, hogy megaranyoztassa az orcáját.”

Sok egyéb változata volt az aranyterápiának. Lábadozó betegek *aranylapocskákat* rágcsáltak, hogy megerősödjenek. A régi velenceiek *aranyreszelékkel* fűszerezték az ételeiket. XIV. Lajos szemölcseit Vallot nevű orvosa *aranyolajjal* kúrálta ki. Cabančs doktor arról tud, hogy a nemes ércet méltatlan módon is alkalmazták: *klistélyvizet* pácoltak vele.

Nem tudom megállapítani, minő cél szolgálatába szegődött az *illatosított arany?* Egy Tritton de Nanteville nevű párizsi aranyművesnek volt a találmánya. 1766-ban foglalkoztak vele a német újságok; nyilván irigységből tagadták a találmány jelentőségét.

Akadtak óvatos orvosok, akik attól tartottak, hogy a közvetlenül szedett aranyorvosságok esetleg megárthatnak a betegnek. Kieszeltek hát egy valóban elmés módot arra, miképpen juttassák az arany hatóerejét *közvetett* úton a beteg testébe. *Aranyreszeléket* kell keverni a *tyúkeledelbe.* A tyúk viseli a kockázatot, s mindegy, ha megárt is neki az arany; akkorra már a *virtus* felszívódott a testébe, s amúgy is le kell vágni. Az ilyen tyúkhús épp olyan hatékony orvosságnak számít, mint akármely egyéb aranykészítmény. A zúzáját azonban ne egye meg a

beteg. Nem mintha megártana neki, de abban még némi arany rejtőzhetik, amit újra fel lehet használni. Ugyanez okból a tyúkot ketrecben kell tartani, nehogy a könnyelmű állat a becses anyagot a rét virágaira pocsékolja el.

Az egész aranypatika kritikáját rábízom a nagytudományú Köleséri Sámuelre, aki így vélekedik róla *Auraria Romano-Dacica* (Román–dák aranybánya) című, 1719-ben – vagyis az aranykúra virágzása idején – megjelent könyvében:

„Hogyan rímel egymással Érték és Orvosság? (Pretium et Medicamentum.) Úgy fest a dolog, mint annak a bizonyos parasztlegénynek az esete. Mikor az apja megbetegedett, kiválóan finom eledellel akarta táplálni. Vett egy szépen fütyülő kanárimadarat; azt sütötte meg pecsenyének.”[120]

A REJTELMES OPHIR

Közel negyedszázada egy londoni egyetemi tanár kiderítette, hogy a *földgolyó közepe aranyból van.* Mikor a Földet alkotó mindenféle folyékony elem szilárdulni kezdett, a neheze lefelé süllyedt, a könnyebbje felfelé bugyborékolt. A mérhetetlen sokaságú arany tehát lenn pihen a feneketlen mélységben.

Milyen örömriadallal fogadta volna ezt a hírt a régi embert Hiszen akkor nem volt lázálom az Ophir aranybányáiról és El Dorado aranykincseiről dédelgetett hirl Hacsak néhány kölyökhulláma rekedt is meg itt-ott a folyékony aranytengernek, már igazolva vannak a nemzedékről nemzedékre átörökített legendák.

Legrégibb, legpatinásabb közöttük az *Ophir-rejtély.*

A Királyok I. könyve IX. részének 27–28. verse így szól: „És elküldé Hirám az ő szolgáit, akik jó hajósok és a tengeren való járásban tudósok valának, a Salamon szolgáival.

Kik Ophirba menvén, hozának onnét négyszázhúsz tálentom aranyat, melyeket vűnek Salamon királyhoz.”

Az ószövetség eredeti szövegében nem „talentom” foglaltatik, hanem „kikkar”. A. Soetbeer Ophirról írt könyvében a kikkart mai súlyban 42,6 kilogrammra számítja át. Eszerint az aranyhajók terhe 17 892 kilogrammra rúgott.

Az ószövetség egyéb elszórt helyeiből azt is megtudjuk, hogy Salamonnak és szövetségesének, a tirusi Hirámnak hajói hároménvenként ismételték meg a kirándulást Ophirba, és mindig arannyal megrakodva tértek haza.

Ez lett volna a magyarázata Salamon király aranytrónusának, ötszáz aranypajzsának, aranyedényeinek és egyéb káprázatos aranykincsének, amelyeknek megcsodálhatásáért Sába királynője nem restellte a hosszú túra fáradalmait.

Egyszerre elhallgat a biblia. Nincs többé szó Ophirról.

A szűk szavú mondatok még nagyjából sem igazítanak útba, hogy merre lehetett a rejtelmes Ophir? vagy, ami az utókort legfőképpen érdekelte: hol voltak Salamon király aranybányái?

Az Ophir-kérdés befúrta magát a tudomány testébe, mint egy végtelen hosszúságú galandféreg, amely tintával táplálkozott. Sok kikkar aranyba került a tinta és nyomdafesték, amit rápazaroltak.

Eleinte íróasztal mellől verejtékezték el mondókáikat a rejtvényfejtők. A nyelvész hasonló hangzású földrajzt neveket keresgélt össze. Amelyiknek a hangzása megfelelően csendült a fülébe, arra rábökött: ez volt a régi Ophir. Az arab Dhofar Arábiába csalt egy Ophir-kutatót; az Indus-vidéki Abhera-törzs neve az indiai partvidékre csábított egy másikat. Volt, aki a szentírás verstömegéből kikeresett egyet, amely „Parvaim” aranyról emlékezik meg. Világos, hogy Ophir sehutt másutt nem keresendő, mint éppenséggel csak – Peruban.

Akik a bibliai elnevezést *Afrika* nevével vetették egybe, közelebb jártak a titokhoz. Persze, mindez szobatudósok nyelvészkedő játéka volt csupán. Komolyabbra fordult a rejtvényfejtés, amikor felfedező utazások kezdték mind kisebb területre szorítani Afrika térképének fehér foltjait.

A nagy meglepetés Portugál Kelet-Afrikában, a mai Szofala vidékén érce a tudós utazókat. Már maga a név is érdekesen hangzott, mert némely bibliafordítás Ophir nevét *Zofora* alakban is említi! Még szenzációsabban hatott, hogy a partvidékről befelé, körülbelül 300 kilométernyire *csakugyan találtak ősrégi aranybányákat!* A bányák felé vezető útvonalon, a mai *Zimbabwe* mellett meglelték egy hajdankori templom romjait, és megállapították rajtuk a régi Fönícia, Hirám király országa lakóinak kezenyomát.

Tehát Salamon király aranybányái megkerültek…

Aranybányái?

Itt nagy fejrázást rendeztek a legfrissebb Ophir-nyomozók. Lehetetlenség – mondották –, hogy a bányászatban járatlan zsidók és föníciabeliek olyan bányakultúrát tudtak volna szervezni, amely képes volt akkora méretű aranytermelésre. Lehetetlenség, hogy 300 kilométer távolságból, Afrika őserdein keresztül összeköttetést tudtak volna teremteni a tengerparttal. Ha ott aranyat bányásztak, azt csak az őslakók cselekedhették.

Legyen úgy, mondották Ophir szerelmesei, Salamonék tehát cserekereskedéssel csalták el az őslakók aranyát.

Ismételt fejrázás. Fönícia maga is kereskedő ország volt. Hirám király nem bolondult meg, hogy olyan vállalkozásra társuljon Salamonnal, amelyet maga is nyélbe tudott ütni. Különösen, hogy ő vigye a társaságba a legértékesebb „apportot”, a képzett tengerészeket.

Úgy látszott, az Ophir-kutatók hajója zátonyra futott.

Ekkor beleszólt Karl Niebuhr egy ügyes szófejtéssel. Az mondatik a bibliában, hogy az Ophir-flotta nemcsak aranyat hozott haza, de ritka állatokat is. *Tukkijim* – mondja a héber szöveg. Vagyis páva, strucc, ilyesféle. Niebuhr szerint sajtóhiba zavarta meg az értelmet. Nem *tukkijim,* hanem *szukijim: rabszolga!*

Richard Hennig érdekes könyvében[123] ebből az egyetlen sajtóhibából fölépíti az egész történetet. Nem voltak Szofala vidékén Salamonéknak bányái; nem is kereskedni mentek oda. *Szervezett kalózhadjáratról volt szó!* Hirám király tudta, mit csinál. Az ő népe csak hajózáshoz, kereskedéshez értett. Hajózásaik során fölfedezték ugyan a szofalai aranyországot, de a cserekereskedés, úgy látszik, nem vált be. Más módon kellett az őslakók aranykincsét megkaparintani. Salamon királynak

hadban gyakorlott serege volt. Adja hát Salamon a harcosokat, Hirám a tengerészeket. Így azután egyesült ésszel és erővel sikerült az Ophir-belieken megvágni az aranyeret…

Az aranyábrándozás ekként kancsalított ide-amoda. Pedig hátha csak festett egek voltak, amerre a szemét meregette. Mindenesetre ártatlan szórakozás lehetett egy ismeretlen vidéknek a hűlt helyét keresni. Nem úgy, mint az El Dorado felé törő kalandor-karavánok vérbe fulladó aranyhajszái.

EL DORADO

Aranybércek, aranykupolák
Vérem a föld pora issza…
Ady

1530-ban indult el az első kalandorcsapat El Dorado meghódítására; 1618-ban az utolsó.

Az akaraterőnek példátlan megfeszítésével tűrték ezek az emberek a legszörnyűbb megpróbáltatásokat.

Tűrték a kínfacsaró éhséget: ki gondol arra, mikor nagyobb kínnal gyötri az aranyéhség, az *auri sacra fames.*

Kiszáradt torokkal lihegték át a pampák napégette végtelenségeit; semmi az, mikor oltásra vár a tengerivó aranyszomj.

Amerre tévelyegtek, méreg lesett rájuk: méreg a mocsarak gőzében, méreg a felhőnyi bögölyrajok fullánkjában, méreg az indián nyilak hegyén. Mit bánták, tajtékosabb veszettséggel hajszolta őket az arany mérge.

Ember nemjárta őserdőkön törtettek keresztül; zuhatagos vizeken, halálos forgatagokon vágtak át; rogyadozó lábbal bolyongtak be ezer és ezer mérföldnyi távolságokat: majd megpihennek *Manoa* város aranykupolái alatt.

S ezek a verejtéket és vért hullató álhősök nem tudták, hogy gyermekjátékot játszanak csupán: a gyermek és a szivárvány meséjét.

Mikor a spanyolok kezdtek szóba állni az indiánokkal, ahelyett, hogy egyszerűen csak öldösték volna őket: egy mese szivárványlott eléjük.

„Van egy ország – beszélték –, amelynek fejedelme minden reggel kimegy a tó partjára, ott mezítelen testét bekenik illatos olajjal, s *meghintik aranyporral.* Olyan lesz, mint egy eleven aranyszobor. Este papjainak kíséretében kievez a tóra, megfürdik, és lemossa magáról az aranyat. Másnap megint elölről kezdődik az aranyosdi. Történik pedig mindez amaz országnak *Manoa* nevű fővárosában, ahol a napisten aranyos kupolája fénylik, s ahol a házaknak aranyból van a tetejük.”

Elég volt ennyi, hogy a spanyolok fantáziája tüzet fogjon. Nyomban el is keresztelték a legendás országot *El Dorado,* vagyis „az aranyozott” névre. Hírtoldalékok még jobban szították a tüzet. A meseországban valóságos *aranyhegyek* törnek az ég felé; naplemente idején ragyogásuk a szemet kápráztatja.

Utóbb egy eleven spanyolt is találtak, aki megjárta Manoát és jegyzőkönyvbe foglalt vallomásával tett bizonyságot, hogy az aranyhírek igazak. Juan Martinez volt a neve. Diego de Ordaz csapatában szolgált, s

csúnyán kirúghatott a katonai fegyelem hámjából, mert halálra ítélték, majd megkegyelmeztek neki olyan módon, hogy csónakba ültették minden evező nélkül, és nekieresztették az Orinoco folyó sodrának. Szerencséje volt, jóindulatú indiánok kihalászták a folyóból, s mint soha nem látott fehérbőrű emberfajtát elvitték Manoába, bemutatandó a kacikának. Ott vendégeskedett hét hónapig. Az aranyváros csakugyan olyan, aminőnek a hírek leírták, sőt még olyanabb, amennyiben egyik utcájában *háromezer aranyműves ütötte fel* a boltját, s a háromezer műhelyben éjjel-nappal aranyat kalapálnak. Hét hónap múltán a kacika útjára bocsátotta Martinezt megfelelő kísérettel, és annyi arannyal, amennyit csak elbírtak a kísérői a hátukon. Sajnos, útközben egy rosszindulatú indiántörzs megtámadta őket, és az aranyat mind elrabolta.

Mikor Sir Walter Raleigh kikötött Trinidad szigetén, és meglehetős barátságtalanul fölégette a spanyolok fővárosát, az ijedt spanyol kormányzó megcsillogtatta előtte a Martinez-féle útleírást. Alkalmasint azért, hogy menne már tovább El boradót keresni. Bizonykodott, hogy az eredeti jegyzőkönyv Porto Rico sziget fővárosában, az ottani állami levéltár okiratai között található. Raleigh elhitte a mesét, tovább csillogtatta Erzsébet királyné felé, s megtoldotta azokkal az adatokkal, amelyeket Francisco Lopez de Gomara hordott össze *Historia general de las Indias* (Az Indiák általános története) című könyvében. (Medina, 1533.) Az alcalai retorika-professzor négy évig utazgatott Amerikában, hogy nagy művéhez az adatokat összegyűjtse. De úgy látszik, a retorika-tanár legyűrte a történelemtudóst, mert könyvében ilyeneket ír *Guaynacapa* kacika palotájáról:

„Minden edénye, még a konyhaedénye is aranyból van. Termeiben óriási színarany szobrok állnak. Továbbá életnagyságú aranymása látható minden állatnak, amely országában él, legyen az bármekkora négylábú, vagy madár, vagy hal. Van egy díszkertje, ahová üdülni jár, ebben valamennyi fa, bokor, virág és egyéb növény tiszta merő aranyból készült. Egyéb aranykincsei között mérhetetlen mennyiségű nyersanyaga van hasábokban felmáglyázva, mint ahogyan a tűzifát szokás."

Később Humboldt megkísérelte, hogy a gyönyörű mesegyümölcsnek lehántsa a héját, és bepillantson a gerezdjei közé. Őszerinte az Amazonas és Orinoco közötti vidéken bőséggel található egy aranycsillámú, de értéktelen érc, az úgynevezett *mica.* Szabadon verődik ki a hegyek oldalán, s a lemenő nap ferde sugarai valóban aranyos fénnyel törnek meg rajta. Néhány indián törzs harcosai ugyanezzel a mica-porral dörzsölik be a testüket, ahelyett, hogy tetoválnák vagy vastag festékréteget kennének rá, mint a férfias díszt kedvelő egyéb vademberek.

Az indiánok ezzel a mesével bolondították és ugratták a gyűlölt spanyolokat – Martinez pedig azért tódította a mesét, hogy a hírhozónak kijáró dicsőségben megfürödhessen, és lemossa előélete gyanús ragadványát. A híres vallomási jegyzőkönyv semmiféle levéltárban sem létezik, s a dallamos nevű kacika aranykertje csakis az alcalai professzor fantáziájában virult kl.

Az emberiség történetében alig akadt rá példa, hogy efféle gyermekes dajkamese majdnem egy századon keresztül szédítsen nemcsak hevült agyú kalandorokat, de józan kormányokat és számító bankárokat is.

Íme az eldoradói aranyüzlet elszámolása, főkönyvi rövidséggel.

1530. Ambros Dalfinger az augsburgi Welser-ház megbízásából elindul kétszáz emberrel és néhány száz rabszolgával. A rabszolgák nyaklánccal voltak egymáshoz fűzve. Ha valamelyik kidőlt, nem vesztegettek időt sem az ápolására, sem a nyaklánc lefűrészelésére; egyszerűen lecsapták a fejét, és a többin csattogott az ostor. El Doradót nem találták meg, ellenben Dalfinger indián nyilat kapott a nyakába és belepusztult.

1536. Megint egy német, Georg Hohemut vág neki az útnak pár száz német és spanyol kalandorral. Teljes sikertelenség. Ő maga ágyban hal meg, de spanyol orgyilkos tőrétől.

1541. Utolsó német vállalkozás Philipp von Hutten vezérlete alatt. Mikor az eredménytelen kalandból hazatért, a venezuelai kormányzó lefejeztette.

1552. Első nagyobb spanyol kísérlet. Don Pedro de Úrsua navarrai nemes ember a vezér. Hogy a vad törzseket eleve rettegésbe ejtse, barátságos lakomára hívja meg főnökeiket, s valamennyit lemészároltatja. Alvezérét, Pedro Ramirót két tiszttársa féltékenységből meggyilkolja. Ursua a két tettest lefejezteti.

1560. Ursua második útja. Aguirre nevű tisztje összeesküvést szít ellene, s a tulajdon katonái megölik.

1561. Az expedíció Aguirre vezérlete alatt zsiványbandává alakul. Ölnek és fosztogatnak. Ennek ellenére néha úgy elfogy az élelmiszerük, hogy megszámlálva osztják ki a kukoricaszemeket. Aguirre megbízásából Martin Perez megöli a gyanúba fogott Sancho Pizarrót. Majd gyanúba kerülvén Perez, a vezér megöleti őt is. Antonio Llamosa nevű embere, hogy kimutassa hűségét, iszik az árulónak mondott Perez véréből. Akire a gyanúnak csak az árnyéka vetődött, a dühöngő Aguirre megölette. Öthónapi garázdálkodása során feldúlt négy várost, s a tulajdon spanyoljai közül megöletett hatvanat. Köztük három papot és öt asszonyt. A megfékezésére kiküldött katonaság bekerítette, hívei elszökdöstek. Mikor látta, hogy nincs menekvés, tőrével leszúrta a *tulajdon leányát.* Elfogták, főbelőtték. Hűséges, vérivó cimboráját néhány társával együtt felakasztották.

1595–1618. Sir Walter Raleigh ismételt útjai. Ez a shakespeare-i méretű alak, egyszemélyben tudós, hadvezér, udvaronc és kalandor, vakon hitt El Dorado meséjében. Saját költségén szerelt fel hajókat, 40 000 fontot költött a meddő kalandozásokra. Utolsó útján alvezére felégetett egy spanyol várost, emiatt I. Jakab király Sit Waltert 1618. október 29-én lefejeztette.

Vagyis a *szaldo:* vér, vér és vér.

Ó, arany, a Föld sárga salakja…

Az aranydémon megszállottjainak sorát ki kellene még egészítenem az ábrándosokkal, akik azt képzelték, hogy az arany az ő parancsuknak fog engedelmeskedni. Az *alkimista* nem futkosott az arany után; kényszeríteni akarta, hogy az jöjjön el ő hozzá. De aranyrevüm túlságosan hosszúra nyúlt; le kell zárnom.

Vágyak vágyképe: pénz!

Örökifjúság, mesterséges élet: csalóka ábránd, a dolgozószoba fülledt melegétől az ablakon kicsapódó s megint elolvadó jégvirág. *Fantóm,* mint a palingenesis árnyalakja. Örökké nem lehet élni, az élet rövid. S ha rövid, ki kell használni jól.

„Szürke minden elmélet, ám zöld az élet aranyfája.”

Ha Goethe sejtette volna, minő rettenetesen el fogja az utókor koptatni Mefisztó hasonlatát, talán le sem írta volna. Mégis, azért használom százezredszer, mert tovább szeretném fűzni. Ha az élet fája aranyból van, abból kell lennie a *magjának* is. A magyar szólás képletesen *pénzmag* néven ismeri azt a terményt, amelyet ha elvetnek, az élet gyönyörűségei kelnek ki belőle.

AZ ELVETETT PÉNZMAG

Íme azonban a lovagkor krónikáiból elénk fintorul egy eset, amikor *a pénzmagot valósággal elvetették,* jó kövér szántóföldbe.

1172-ben Beaucaire-ben a toulouse-i gróf udvarában nagy sürgés-forgás keletkezett. Főrangú uraságok gyülekezete tette a fényes udvart még pompázatosabbá. II. Henrik angol király javaslatára gyűltek egybe; háromhatalmi egyezményt kellett nyélbeütni a toulouse-i gróf, valamint Anglia és Arragonia királyai között. Akkoriban az ilyen diplomáciai tárgyalások nagy dísszel és parádéval mentek végbe; a vendég főurak versenyre keltek, hogy minél ragyogóbbá színesítsék az ünnepségeket. Pénz nem számított, sőt volt a nemes versenynek egy külön műsorszáma: melyik nagyúr képes úgy szemléltetni a gazdagságát, hogy a példa szellemes is, ámulatba ejtő is legyen.

Martel Vilmos háromszáz lovagot hozott magával. Harcedzett, gyomoredzett leventék voltak; képzelhető, hány konyhában kellett főzni a lovag urak és csatlósaik, apródjaik, lovászaik, lakájaik számára. A főúr tudomásul vette, hogy nem elegendő, ha ő maga beszél a tárgyalásokon; a pénzét is beszéltetni kell. Megtiltotta hát, hogy a konyhákon közönséges fával tüzeljenek, és elrendelte, hogy a kíséret minden eledelét *drága viaszfáklyák lángjánál* kell sütni, főzni, melegíteni.

Az ötletet megtapsolták. Úgy látszott, ennél haszontalanabb módon csakugyan nem lehet pénzt kidobni az ablakon. A siker nem hagyta nyugodni Raimond de Venous lovagot. Ő is megmutatja, mire képes az igazi úr, akinél a pénz és érték nem számít. A várudvarra vezettetett harminc nemesvérű paripát, s az előkelő vendégsereg szemeláttára valamennyit *elevenen megégettette.* A hihetetlennek látszó, vadállati kegyetlenségű tréfát a lovagkor krónikásai megtörtént valóság gyanánt mondják el.

Szinte látom Bertram de Rambaud lovagot, amint ezenközben a bajusza alá mosolyog. Ő valamennyivel különb ötletet agyalt ki. Ekék elé fogatott tizenkét pár ökröt, felszántatta a földet a vár körül, s mikor az uraságok kíváncsiskodtak, hogy mi lesz ebből: felvonultak Rambaud lovag emberei nagy tarisznyával a nyakukban, és a barázdákba *elvetettek harmincezer darab jófajta ezüstpénzt!*

Bolond vetés volt. Csak sok száz esztendő múlva kelt ki: 1789. július 14-én…

A pénz történetének gazdag anyagából könyvembe csak a szélsőségek kívánkoznak. A beaucaire-i ötletverseny tanulságaként le lehet szűrni a *pénzkidobás* legesztelenebb módjának alaptörvényét: nagyértékű dolgokat minden cél nélkül, vagy az értékkel arányban nem álló, jelentéktelen céllal kell megsemmisíteni.

A NYÁRSON SÜLT BESZÉLŐ FÜLEMÜLE

Az ötlet nem új. Az elsőbbséget át kell engedni a régi Rómának. Ismerjük a római ínyencek buzgólkodását, miként kellessék a vendégek elkopott ínyét újszerű, ritkánál ritkább fogásokkal felüdíteni. Nem valószínű, hogy az elefántormányt vagy struccvelőt ma ínyesfalat gyanánt fogadnók el. Talán akkor sem rajongtak érte, de az a tudat alkotta a fűszert, hogy temérdek pénzt kellett az ilyen tál ételért kidobni. Heliogabalus egyetlen lakomáján *hatszáz* strucc velejéből csináltak valami habarmányt. Az előkelő asztal másik népszerű fogása volt a kakastaréj és fülemülenyelv keverékével kotyvasztott vagdalék. Hány szegény fülemülét kellett összefogdostatni, hogy dalos nyelvükből pástétomot gyúrjanak az eszefogyott gazda eszement vendégei számára.

Még ez sem volt elég. Egy időben nagy keletje volt Rómában a betanított énekesmadaraknak. Nem csak énekelni tanították őket, de beszélni is. Plinius mint kortárs tanúsítja, hogy a császári udvarban fülemüléket és seregélyeket képeztek ki a császárfiak mulattatására. A madáriskola növendékei hosszú szavakat, sőt egész mondatokat tudtak latinul és görögül elcsipogni. Drága volt az ilyen madár, némelyik többe került, mint egy tudományosan képzett rabszolga.

Plinius írt egy Clodius Aesopus nevű színészről. Olyanforma népszerűség dicskoszorúzta, mint ma a legelsőrendű mozicsillagot. Cicero is órákat vett tőle, tökéletesítendő magát a szónoklás művészetében. Akkora jövedelme volt, hogy nyakára nőtt a pénze, alig győzte eldobálni. Többek között nem sajnált előfizetni százezer sestertiust tizenhat betanított énekesmadárért. Szép pénz a szereptanulás elemi iskoláit végző apró kartársakért. De a színész nem avégett költekezett, hogy szárnyas pályatársakat csacsogtasson a házában. Másra kellettek a madarak. *Nyársra húzatta, megsüttette* és feltálaltatta vendégeinek, bár ezek még jól sem lakhattak velük, s bizonyára jobban örültek volna egy becsületes, kövér libacombnak.

A történelem szekerének dübörgése mellett minő elhaló semmiség néhány szegény kis madár halálcsipogása. Ám ha a múltat tőlünk elválasztó évtorlaszon keresztül akarunk látni, teljesen mindegy, széles ablak vagy apró hasadék engedi-e meg a bepillantást. Ha tovább vizsgálódunk az idők mélyében az apró hasadékon át, s felkeressük a szigorú erkölcsök köztársasági Rómáját: megtaláljuk a harmadik pun háború idején hozott törvényt, amely megtiltotta, hogy ínyeskedési célra a tyúkokat meghizlalják. Ilyen puritán korszak is volt Róma történetében. Később persze finomultak az erkölcsök és úgy játszották ki a törvényt, hogy tyúk helyett *kakast* hizlaltak. Azután következett a struccvelő, fülemülenyelv, betanított madár. Tehát egyetlen tál étel példázata

elegendő rést nyit ahhoz, hogy elénk ásítson az erkölcsi hanyatlás szakadéka, amelybe majdan bele fog omlani az egész császári Róma.

CLEOPATRA GYÖNGYE

Mikor Plinius a színész madárlakomáját elbeszéli, a máskülönben hűvösen száraz tudós kivágódik a sodrából, s keményen megrója a szemérmetlen fickót, aki megfeledkezett róla, hogy ő maga is a hangjának köszönheti a vagyonát. De ilyen volt a fia is, a gyöngynyelő; bajos eldönteni, melyik méltatlanabb kettejük közül.

Hogyan? Az ifjabbik Clodius gyöngyöt nyelt? Nem Cleopatra volt az egyetlen, aki ezt a bolondságot megcselekedte, ha ugyan igaz a híres fogadás? A történetírók azt mondják, nem igaz, mert a gyöngyöt az ecet nem oldja fel. A vegyész azt feleli: de bizony feloldja, ha nem is egy-kettőre. Erős, hideg ecetben órákig is eltart, amíg semmivé oszlik; forró ecet apró gyöngyöket 8-15 perc alatt felold. De a Cleopatra fülbevalója óriási, ritkaságszámba menő keleti igazgyöngy volt!

Hol az igazság?

Clodius kerge ötletéről annyit tudunk – megint csak Plinius nyomán –, hogy a kíváncsiság gyötörte, milyen ízű lehetett a Cleopatra gyöngyitala. Ő is csináltatott magának igazgyöngy-oldatot, s jó ízűnek tapasztalta. Mint előzékeny házigazda, vendégeit is részesíteni akarta benne, s mindegyik vendégével megitatott egy-egy gyöngyöt.

Az eset elhihető, mert a lakomán ráértek megvárni, amíg holmi apró gyöngyök a fortyogó ecetben szertemállottak. Az ecetet nem kellett azon mód felkortyantani; lehetett azt salátára is locsolni. Mindenesetre, úgy látszik, Cleopatra gyöngyének története akkor még friss emlékezetben élt, nem lehetett hát puszta kitalálás.

A nevezetes fogadás akkor történt, amikor az egyiptomi királyné Antonius társaságában dőzsölte át a forró afrikai éjszakákat. Antonius nagy ínyenc volt, asztalát napról napra a legválogatottabb és legdrágább ínyesfalatokkal rakatta meg. Tudjuk, hogy Cleopatra szeretett asszonymódra incselkedni a római vezérrel. Ismeretes az a tréfája, amikor a hajóról horgászó Antonius bosszantására búvárt bújtatott a hajó alá, s ez egy besózott halat akasztott a horogra. Tombolt örömében, mikor a diadalmasan felrántott madzag végén ez a furcsa zsákmány himbálódzott a nagy triumvir orra előtt. A lakomákon is fitymálta, ócsárolta a fejedelmi asztalt, s amikor Antonius sértődötten kételkedett, hogy bárki is képes lenne különb fogásokat felszolgáltatni, asszonyi könnyűvérűséggel fogadást ajánlott: ád ő olyan lakomát, amelyik *tízmillió sestertiusba* kerül. Másnap megvolt a lakoma. De mind csak afféle étel-ital szerepelt, mint egyébkor. Antonius győzelmesen mosolygott. Ekkor behoztak egy ecettel töltött csészét. Cleopatra kivette egyik füléből világhíres gyöngyfüggőjét, s a csészébe dobta. A gyöngy az ecetben felolvadt, s a könnyelmű asszony az immár milliós értékű italt felhajtotta. Ki akarta kapcsolni a másik függőt is, de Plancus, a fogadás bírája megsokallta az őrült pazarlást, elkapta a nekivadult asszony kezét, s kimondta az ítéletet: Antonius vesztett.

A különös gyöngy-koktél sok történetírónak csiklandta az orrát. Nem bírták eldönteni, igaz-e? nem-e? pedig még könyveket is írtak róla.[134]

Friedlaender ismert nagy művében [*Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms* (Képek Róma erkölcstörténetéből)] nem vall színt, mindössze idéz néhány véleményt; ezek szerint a gyöngy oldódik ugyan ecetben, de Cleopatra a maga gyöngyét nyilván egyszerűen csak lenyelte.

A ma emberének éppen elég egyéb dolga van, mint hogy ezen törje a fejét. Bennünket csak abból a nézőpontból érdekel, meddig a határig képes ellihegni a fékét vesztett prédálási ösztön, ha az illető asszony, s tetejében királynő. Bizonyos, hogy még egy berúgott egyiptomi királynőről sem lehet feltételezni akkora bolondságot, hogy felhörpintsen egy csészényi gyomorgyilkos ecetet, még ha fel is olvadt benne a gyöngy. Az sem valószínű, hogy egy darabban nyelte le az óriási gyöngyöt, hiszen a torkán akadhatott volna.

A fogadást más módon is meg lehetett nyerni: porrá kellett zúzni a gyöngyöt, s meghinteni vele az ételt vagy meginni édes borban.

Ami engem illet, igyekszem a tudomány nehezékétől megszabadulni, s az író egyszerű szemével nézni a dolgot. Ha szabad hozzászólnom a tudósok súlyos vitájához, úgy gondolom, Cleopatra egyáltalában nem olvasztotta fel, nem törte porrá és nem nyelte le a gyöngyöt. Odáig el lehet hinni az esetet, hogy valóban fel *akarta* olvasztani a tízmilliós függőjét. Bizonyára hitt az ecet rendkívüli oldó erejéről szállongó hírekben; ahogyan mindenki hitte, hogy például Hannibal ecettel porlasztotta a sziklákat, amikor átkelt az Alpeseken. Csupán kevéssel igazítom ki az események lefolyását: Plancus nem a második gyöngynél ragadta meg Cleopatra kezét, hanem *már az elsőnél.* Akár amiatt, mert meg akarta akadályozni a nekilódult asszony fölösleges prédálását, akár amiatt – ami még valószínűbb –, mert arra gondolt: ha ez a bolond nőszemély elpusztítja a méregdrága ékszerét, *majd vehet neki Antonius újat.*

A pletykát nem elégítette ki a bölcs mérséklet *happy end*je; a valóságos felkortyantás tetszetősebb csattanónak mutatkozott.

A FAHÉJJAL MEGRAKOTT KANDALLÓ ÉS AZ ÖTVENEZER TALLÉROS ALÁGYÚJTÓ

A mendemonda születése olyanformán történik, ahogyan a régi természettudomány a medve világrajöttét képzelte. A mi derék Miskolczi Gáspárunk némi kételkedéssel bár, de ismerteti a medvebocs születését illető korabeli tudományos álláspontot, ekképpen:

„A medve nősténye felől azt írják, hogy oly undok és minden forma nélkül való fajzatot ellik, hogy csak merő húsnak láttatik lenni; sem feje, sem szeme, sem szőre; az egérnél nagyobb, a macskánál pedig kisebb. Amely minden forma nélkül való darab húst osztón szüntelen való nyalogatásával formálja eleven állattá.”

(A furcsa tantételnek nyoma van a francia közmondásban is. *Un ours mal léché* – mondják a faragatlan, bárdolatlan emberre.)

A mendemonda is így születik: ha a híranyag nyers és idomtalan, a pletyka nyelve addig nyalogatja, amíg formás anekdotává nem nyalkásodik.

Az értékpusztító esztelen prédaságról sok magyar anekdota is kering. Elhiszem, hogy az elmúlt idők virtusa mulatozás közben poharat tört,

tükröt zúzott, tán még egyéb bolondságot is művelt – de a barbárságba átbicsakló virtuskodást nem hiszem el. Ráismerek a medve nyelvére: a valóság aligha több egy kis egérnyi torzszülöttnél.

Nem hiszem Eszterházy Pál herceg esetét a versenylóval. 1807-ben – mondja az anekdota – a herceg a londoni nagykövetségnél szolgált. Egyszer egy híres ménesben eladó telivéreket nézegetett. Megkérdezte egy fekete csődör árát. „Kissé drága lenne az ön számára” – mondotta a ménes intézője. „No de mégis.” „Tízezer font.” „Megvettem” – mondotta a herceg és kitöltötte a tízezer fontos csekket. Másik zsebéből pedig pisztolyt vett ki, s a lovat azon nyomban agyonlőtte.

Nem hiszem, hogy ugyanez a magyar arisztokrata arany patkókat veretett a lovaira, s ezeket is csak lazán, hogy mikor követ gyanánt bevonul az idegen városba, útközben valamennyit elveszítse, s az ujjongó utcanépe felkapkodhassa. Így akarta volna lefőzni mesébeillő fényűzéssel más fejedelmek képviselőit. Ez a patkóhistória nem egyéb, mint régi *vándoranekdota.* A francia Richelieu herceg apokrif emlékirataiban is az mondatik, hogy amikor a francia király követe gyanánt bevonult Bécsbe, ilyen laza patkókat hullatott el az utcán. Ambár nem aranyból voltak, csupán ezüstből. – Buckingham hercegről, I. Jakab mindenható kegyencéről az a hír szállongott, hogy egy udvari bálon gyöngyökkel dúsan kivarrt ruhában jelent meg, de a gyöngyök olyan vékonyan voltak odafércelve, hogy minduntalan lepotyogtak, és szanaszét peregtek a teremben. A hölgyek nagy kacagások közben csipegették fel a drága morzsalékot, s mikor vissza akarták adni rendetlen gazdájuknak, az mély bókkal kérte a szerencsés találót, tartaná meg az ő emlékezetére.

Hogy végezzek Eszterházy herceg sokat emlegetett személyével, azt sem hiszem, hogy egy előkelő vendégének tiszteletére ezres bankók lángjánál főzött teát –, amit különben Grassalkovichra is ráfogtak. A beaucaire-i viaszfáklyákkal fűtött tűzhelyek története hihető, de a későbbi oktalan tűzgerjesztő történet többnyire vándoranekdota. Meggazdagodott bankárokról mesélték, hogy drága keleti fákkal fűttették a kandallójukat; gőgös bankárkisasszonyokra fogták rá, hogy szantálfát használtak a reggeli kávéjuk felforralásához. Különösen az augsburgi Fugger-család került hasonló hírek középpontjába. Mondják, hogy mikor V. Károly megszállt a házukban, a családfő a nagy tisztesség fölötti örömét azzal fejezte ki, hogy a császár hálószobájának kandallóját rendes fahasábok helyett *fahéjjal* rakatta meg. Azután engedelmet kért, hogy olyan papirossal gyújthasson be, amelyen a *legmagasabb császári aláírás* látható. A császár belepillantott az iratba és megadta az engedelmet. Jó oka volt, mert az irat nem volt egyéb, mint egy 50 000 talléros kölcsönről szóló császári kötelezvény…

Hasonló fonák udvariasságot híreszteltek a Fugger-család egyik Magyarországba szakadt tagjáról, Pálffy-Fugger grófnéról. Ezt Mária Terézia látogatta volna meg. Ebéd után akkori szokás szerint kifüstölték a termet. A füstölésre használt parázs már izzott az ezüstserpenyőn, amikor a grófné egy több ezer aranyról szóló kötelezvényből ezüstollóval kinyírta a királynő aláírását, s az okmányt rádobta a parázsra. Aki csak valami keveset olvasott is Mária Terézia puritánságáról, nem tételezheti fel, hogy ekkora ízléstelenséget mertek volna elölte elkövetni. Olyan világkóborló anekdota ez is, mint a hírhedt *nyári szánkázás* története. Ami úgy esett volna meg, hogy mikor Mária Terézia meglátogatta Gödöllőn

Grassalkovich herceget, ez Pesttől Gödöllőig felhintette az országutat *sóval,* hogy a királynő rázás nélkül, szánkón tehesse meg az utat. Tóth Béla szerint kár szót vesztegetni az idétlen pletykára, amellyel Mária Terézián kívül hol leányát, hol Dubarry grófnét szokták megtisztelni. Én Károly württembergi hercegről olvastam, hogy nyáron havat hordatott le a hegyekből, s megszánkáztatta a vendégeit.

Akár megtörténtek a híres esetek, akár nem, mindenképpen ebbe a könyvbe tartoznak. Vagy a hősük ostoba, vagy az, aki áhítatos csodálattal szerzi és terjeszti a hírt, ahelyett, hogy szégyellené és elhallgatna vele.

A GYÉMÁNTPORZÓ ÉS A ZÖLDBORSÓVAL HIZLALT TEHÉN

Viszont nem tartoznék egészen ide, de nem állhatom meg, hogy néhány kis történettel ne fessek képet arról, miként lehet a pénzkidobás oktalanságát ügyes ötlettel enyhíteni. A történetek hitelesek.

Madame Genlis mondja el emlékirataiban, hogy egy fiatal udvari dáma beszédbe elegyedett Conti herceggel, s megemlítette, mennyire szeretne miniatűr képet festetni kedves éneklő madaráról. Pár nap múlva kap a dáma a hercegtől egy teljesen egyszerű aranygyűrűt, közepén üveg alatt a madárnak remekbe készült parányi képe. Igen, de az üveg nem volt üveg. hanem laposra köszörült nagyértékű *gyémánt.* Az asszonyság – De Blot volt a neve – megköszönte a kedves figyelmet, de a gyémántot visszaküldte azzal, hogy ilyen drága holmit nem fogadhat el. A herceg válaszlevelében csak annyit írt, hogy mélységesen sajnálja a visszautasítást. Azonban a *porzó,* amelyet szárítás végett a tintára hintett, *a visszaküldött és összezúzott gyémántnak a pora volt.*

A másik eset ugyancsak a francia udvariasságnak a példája. XV. Lajos fényűző uralkodása alatt egyik bolond divat a másikat kergette. Volt olyan divatparancs is, hogy minden finom ebédhez gyenge, héjas zöldborsót kell felszolgálni; természetesen februárban, amikor a legdrágább. Egy Boutet nevű, mértéktelenül gazdag bankár pompás lakomákkal szokta elkápráztatni az előkelő világot. Egyik ebédjéről a legszebbik hölgyvendége mégis lemondott. Azzal mentegette magát, hogy beteg, csak tejet szabad innia, s megszakadna a szíve, ha néznie kellene, minő kárörömmel falatozza a többi asszony a divatos eledelt. „Bízzék bennem - nyugtatta meg a bankár –, csak tejet kap, s mégsem marad le a többi mögött.” Az asszonyság enged, és elmegy az ebédre. Mikor belép a palota csarnokába, pillantása egy *tehénre* esik, amint ragyogóra kefélt állapotban ezüstvályúból habzsol valamit. „Íme a tehén, amelynek szerencséje lesz, hogy tejét felajánlhassa Önnek.” A vályúban héjas zöldborsó volt, tehéni étvágyhoz méretezett boglyányi adag.

Még egy bankár-ebéd története. A Chigi-család egyik őse, Agostino, szédületesen gazdag pénzember volt. Egyik ebédjét Róma legnagyobb előkelőségei tisztelték meg; maga a pápa is ott volt bíborosaival. Ebéd végeztével a háziúr rövid szónoklatot tartott. „Immár senki sem méltó – mondotta –, hogy azokról a tányérokról egyék, s azokból a kelyhekből igyék, amelyeket ez a vendégsereg használt.” Intett a szolgáknak, azok összeszedték valamennyi ezüsttányért, ezüsttálat, arannyal futtatott ezüstkelyhet, kihordták az erkélyre, s a vendégek szemeláttára *belehányták a Tiberisbe.* Nagyvonalú ötlet volt. De másnap Rómában

suttogni kezdett a nép. Azt suttogta, hogy az ötletes bankár még egy ötletet ötlött az ötlethez: ebéd előtt *hálókat feszíttetett ki az erkély alatt,* s a vendégek oszlása után az ezüstkincset az utolsó darabig visszahalászatta.

AZ ELKÁRTYÁZOTT GYORSVONAT

Nem szükséges mindig a múlt idők elfolyt vizeiben vetni ki a hálónkat, hogy kihalásszuk a dőre pénzdobálás eszeficamodott világbajnokait. A régi Rómát hiánytalanul pótolja a modern Amerika.

Az asszonyi pompa hajdani rekordere Lollia Paulina volt, Caligula felesége. Azt írták róla, hogy ha valamely ünnepségen megjelent, szinte roskadozott ékszereinek a terhe alatt. Feje, haja, nyaka, karja, valamennyi ujja tele volt rakva és fűzve drágakővel; negyvenmillió sestertiusnyi érték szikrázott le róla. A mai Amerikában efféle ékszerkészlet nem menne csodaszámba. Vanderbilt Cornelius (e néven a harmadik) felesége nem sajnált háromszázezer font sterlinget, hogy megcsináltassa Viktória királynő koronájának mását, s a saját dollárkirálynői fejére pávásítva, üljön le vele páholyába az Operában. Sőt Anglia sem maradt el Amerika mögött. Egy télen a londoni Claridge-szállóban az angol főúri társaság jótékonycélú ünnepséget rendezett. Bemutattak egy *Ékszerdoboz* című élőképet. A hölgyszereplők összesen *hatvanmillió* pengő értékű ékszerrel díszelegtek. Egyik lady *ötezer* darab igazgyönggyel ékesítette fel magát, ami becslés szerint hatmillió forint ára osztriga-betegséget jelentett.

Egyik Astor 1902-ben lakodalmát ülte Philadelphiában. Csupán az asztalok virágdísze 20 000 dollárba került. A legénybúcsún 33 milliomos-cimbora vett részt; a vendéglősnek 6500 dollárt fizettek ki.

A kártyások világában sokat beszéltek egy bostoni kártyacsatáról. Csupa fejedelmi személy ülte körül az asztalt: vasútkirály, bányakirály, olajkirály. A vasútkirály elfelejtett pénzt hozni magával; mindössze 15 000 dollár volt nála, ezt az utolsó centig elvesztette. A játékot nem lehetett abbahagyni. Készpénz híján feltett a kártyájára egy *mozdonyt.* Elvesztette. Feltett egy Pullman-kocsit, Az is elúszott. Apránként elvesztett egy egész *gyorsvonatot.* Adott egy utalványt a nyertesnek, s ez másnap egy mozdonyvezető és fűtő kíséretében megjelent a gyárban. Összeállították a gyorsvonatot, befűtöttek a mozdonyba, s a szerencsés nyerő azonmód elgőzölt a nyereségével. A vasútkirálynak 150 000 dollárjába került a mulatság.

AZ ELÁRVEREZETT VILÁGBIRODALOM

A butaság ranglétrájának mely fokára kell állítani azt a férfiút, aki *árverésen megvette a római világbirodalmat,* és azt hitte, jó vásárt csapott vele?

A párját ritkító eset valóban megtörtént.[142]

Nyolcvanhat napig uralkodott mindössze Pertinax, a becstelen emlékű Commodus utóda. Bölcs, tiszta jellemű férfiú volt. A Commodus alatt keletkezett erkölcsi mocsarat igyekezett lecsapolni; ki akarta irtani a

közéletből a rothadást; könnyített az agyonsanyargatott nép adóterhein. Az ilyesmit a mocsár lakói nem szeretik. A praetoriánus gárda rádöbbent arra, hogy hatalmát veszedelem fenyegeti. Néhány mindenre elszánt nagyszájú kiadta a jelszót, hogy a császárral végezni kell. A tisztek gyáván visszavonultak; várták, merre dől a kocka. Háromszáz gárdista felvonult a császári palota ellen. Az ősz császár fegyvertelenül, csak a császári tekintély fényétől övezetten állt eléjük. Hivatkozott a hűségesküjükre. Egy percig úgy látszott, mintha észbe kaptak volna, de egy megvadult idegen zsoldos a császár felé sújtott, arra a többi is rátámadt, és Róma egyik legderekabb férfiát halálra kaszabolták.

Nem hiszem, hogy a világtörténetnek lett volna még egy napja, amelyiken annyi becstelenség sűrűsödött volna össze, mint ezen a március 28-án, időszámításunk 193. esztendejében.

A mozgolódás első hírére Sulpicianus, Róma kormányzója és Pertinax apósa, a praetorianus táborba sietett. Tárgyalni kezdett a józanabbakkal, hogyan lehetne a forrongást lecsillapítani. Közben megérkeztek nagy diadalmi zajjal a háromszázak, egyikük lándzsán hordozta a császár levágott fejét. A józanabb elemek jónak látták, hogy egyelőre eltűnjenek a színtérről. Sulpicianus pedig – ahogyan mondani szokás – a helyzet magaslatára emelkedett, s még ott a helyszínen, a véres fő látványától egy cseppet sem rettenve vissza, immár a veje gyilkosaival kezdett tárgyalni, ki legyen az új imperator. Elsősorban *saját magát* javasolta. A gyilkos banda összedugta a fejét. Rövid tanácskozás után meghozták a döntést: azé lesz a trón, aki a *legtöbbet ad érte.* Egyik katona felugrott a sánc tetejére, és hangos szóval hirdette ki, hogy *a római világbirodalom nyilvános árverésen eladó!*

Róma polgárságán a szégyenteljes megalázás fájdalma nyilallott keresztül. De élt ott akkor egy dúsgazdag szenátor, Didius Julianus nevű. A vén bolondot megrohanták a hírrel tányérnyalói, csatlakozott hozzájuk felesége és leánya, s elébe tárták a páratlan alkalmat, amelyet botorság lenne elszalasztani. A hiú vén ember engedett. Lóhalálában sietett ki a táborba, megállott a sánc tövében, és bejelentette, hogy árverezni kíván. A gárdisták nagy örvendezéssel üdvözölték az új igénylőt, s megkezdődött az árverés. Megbízott katonák vették át az ajánlatokat, s közölték a másik féllel. Egyik a másikra ígért, és verte föl a római birodalom árát. Sulpicianus már ott tartott, hogy minden egyes praetorianusnak 5000 drachmát, vagyis Gibbon számítása szerint 160 font sterlinget ígért. A másik megijedt, hogy még el találják ütni a kezéről a trónt, s egyszeriben felszöktette ajánlatát 6250 drachmára, azaz körülbelül 200 font sterlingre. Sulpicianus abbahagyta a küzdelmet, a gárdisták kitárták a tábor kapuit, kikiáltották Didius Julianust császárnak, s nyomban letették a közismert értékű hűségesküt.

Egymillió fontra szokták becsülni a vételárat, amelyet Julianusnak ki kellett izzadnia. De ha hitelesnek fogadjuk el a megajánlott 200 fontokat, a végső összeg okvetlenül többre rúgott. Vitellius óta a praetorianus gárdának 16 000 tagja volt, tehát a vételár meghaladta a hárommillió fontot.

A történet többi része már csak a teljesség kedvéért kívánkozik ide. Septimus Severus, a pannoniai légiók parancsnoka, értesült a császárválasztás részleteiről, s ugyancsak a helyzet magaslatára emelkedett. 400 fontnyi összeget ígért fejenként a katonáinak; még

egyszer annyit, amennyiért Didius Julianus a birodalmat megszerezte. A seregben fellángolt a régi római erkölcs; lelkesülten vállalkozott, hogy felvonul a gárda ellen, és a gyalázatos vásárt megsemmisíti. A légiók gyors menetben Róma alatt termettek, a gárda meghódolt, a szenátus kikiáltotta Septimius Severust császárnak, s további hűségeskük következtek. Julianust betessékelték a palota fürdőszobájába, s ott lefejezték, mint egy közönséges gonosztevőt.

Hatvanhat napig uralkodott.

Nem érte meg a pénzt.

PÉNZEN VETT HALHATATLANSÁG

Az utas megáll a genfi Quai du Montblanc közepén, s elnézeget keletre, ahol a havasok fejedelmének sziklatömege magasodik. Mikor megtelt a látvány gyönyörűségével, megfordul, s ekkor egy földi fejedelem feltornyosuló emlékműve döbbenti ámulatba. Ki lehet a nagy uralkodó, aki itt pihen, a világ egyik legszebb pontján, örökké szemben a Montblanc örökös havával?

II. Károly braunschweigi herceg – világosítja fel az emlékmű felirata.

Az utas áhítatos lélekkel mélázik az emlékmű előtt. Mégis csak szép dolog, ha a hálás utókor ilyen áldozatos pompával örökíti meg elhunyt nagyjainak emlékét. Pedig voltaképpen ez a braunschweigi herceg nem is volt svájci, tehát igen jeles erényei lehettek, hogy az idegen föld ekkora dísz közepette őrzi haló porait.

A valóság az, hogy uralkodói trónon még sohasem terpeszkedett ennél haszontalanabb ember.

Tizenkilenc éves korában jutott trónra, s ettől kezdve minden cselekedetét egyetlen alapelv irányította: hogyan lehet az országból és a népből minél több pénzt kicsikarni. Adókat emelt, állami birtokokat kótyavetyélt el, s a befolyó pénzeket a saját pénztárába irányította. Hét esztendei zsarolás, erőszakoskodás és garázdálkodás után nem maradt egy jó embere sem, s az 1830. évi forradalmak vihara őt is elsöpörte országából. De volt annyi szimatja, hogy mielőtt még lecsaptak volna rá, óriási vagyonát és híres gyémántjait átcsempészte a határon.

Párizsban telepedett le, s ott úri kedvtöltésnek és gyémántjainak élt. Ezeket vasajtókkal biztosított, elfalazott titkos fülkében őrizte, s külön könyvet vezetett róluk. A könyvben pontosan le volt írva minden egyes darab; az is, hogy mikor vette? hol vette? mennyit adott érte? A francia császárság bukása után elment a kedve a párizsi élettől. Genfbe költözött, még néhány évig élt, s végre 1873. augusztus 19-én rokonsága megérte a várva várt napot: a herceg immár a túlvilági vasajtókat próbálta nyitogatni. A nagyúri atyafiság összegyűlt Genfben a végrendelet kihirdetésére. Vajon kikre hagyta óriási vagyonát? ki kapja a sok milliónyi értékű részvényeket és aranyrudakat? melyik hercegasszony keblén fognak szikrázni a világhírű gyémántok?

Egyelőre az atyafiak szeme szikrázott a pofontól, amelyet a halottnak végrendelkező kezétől kaptak. Általános örökösül Genf városát nevezte meg, azzal a kikötéssel, hogy temetéséről és emlékének megörökítéséről a város köteles gondoskodni. A temetés legyen fejedelmi személyhez illő; koporsóját nyilvános helyen emelendő mauzóleumban kell elhelyezni. Ez

a síremlék a veronai gótikus művészeti csoda, az *Arche degli Scaligeri* másolata legyen; kiegészítve őseinek márványmásaival és a tulajdon bronz lovasszobrával.

A nemes herceg megrendelte a saját halhatatlanságát.

A városi tanács a hagyaték nagyságából meggyőződött az elhunyt férfiú lelki nagyságáról, és engedélyezte a halhatatlanságot. A halandó testet tömör ezüstkoporsóba zárták, erre még egy paliszander-burkot ácsoltak, s harangzúgás és ágyúdörgés közepette, búsan lefüggő gyászzászlók árnyékában elhelyezték az ideiglenes sírban. A végleges emléken hat szobrász dolgozott; nem takarékoskodtak sem márvánnyal, sem bronzzal.

Tehették, a hagyaték értéke *huszonkétmillió* svájci frankra rúgott.

HARPAGONÉK PÉNZESZSÁKJA

A pénzköltés művészeinek és kontárjainak ellenlábasaként a *zsugori* csak avégett oldja meg pénzeszsákjának a száját, hogy tovább tömje a duzzadásig.

Crescit amor nummi, quantum ipsa pecunia crescit.

(Nő a pénzszeretet a növekvő pénzzel arányban.)

Juvenalis örökérvényű megállapításából következik, hogy miután csak az lehet valójában fösvény, akinek pénze van: a legtöbb zsugori ott található, ahol a legtöbb a pénz. Amerika fellendüléséig az újkor leggazdagabb állama Anglia volt, tehát ott kell keresgélnünk, ha a zsugori őstípusait gombostűhegyre akarjuk tűzni. Nem is kell sokáig kutatnunk; a régi angol újságok annak idején bőséges helyet szenteltek a hírhedtebb fukarok nevezetes tetteinek.

1852 őszén a londoni újságok beszámoltak róla, hogy meghalt John Camden Neild uraság, híres zsugori, életének 72. esztendejében. Életrajzi adatai szerint Cambridge-ben tanult, lerakta a vizsgáit, ügyvéd lett, szóval rendes embernek indult. Harmincnégy éves korában 250 000 fontnyi hatalmas vagyont örökölt az apjától, s ekkor áttért a zsugori pályára. Szabályszerű fukar volt: nem szeretett fizetni, alkudott minden garasért, nem tett jót senkivel, és az volt a boldogsága, ha valahol potyázhatott. Egyszer postakocsin utazott, zimankós tél idején, mindenféle szegény ember között. Miközben lovat váltottak, a kispénzű utasok bementek a kocsmába, hogy néhány pohár brandy mellett melegedjenek; a takarékos úr ellenben tovább didergett a kocsiban. Azok megsajnálták, összeadták a pénzt egy kupica pálinkára, és kiküldték „a szegény úrnak” a kocsiba. A szegény úr hálálkodott, és megitta.

Mint minden telivér zsugori, saját magát is úgy kezelte, mintha üzleti ellenfele lett volna. Nem adott neki enni, csak holmi száraz kenyeret, kemény tojást és kevés tejet. Puszta deszkán hálatta, és minél kevesebb szappant engedélyezett a mosakodásra. Nem engedte meg, hogy a ruháit keféljék, mert a posztó hamarább kopott volna el. 1828-ban súlyos csapás érte a tőzsdén, a papírok értéke váratlanul lezuhant. Elkeseredésében megint csak saját magán állt bosszút: elvágta a torkát, és el is vérzett

volna, ha bérlőjének felesége, bizonyos Mrs. Neal, segítségére nem fut, és meg nem menti fukarságban eltöltendő további élete számára.

Mindez még nem lett volna elég, hogy a lapok hasábokat írjanak róla; Angliában akadt elég sok hasonló különc zsugori. A nagy meglepetés a végrendelet felbontásakor következett. Kiderült, hogy Neild apai örökségét Felszaporította 500 000 fontra, és ezt az összefukarkodott teméntelen pénzt *Viktória királynőre hagyta.* Nem kívánt semmi ellenértéket; megkérte a királynőt, fogadja el a hagyatékot, és fordítsa a saját céljaira. Mint sejthető volt, Viktória az örökséget elfogadta. Tisztességesen eltemettette a vén zsugorit, rendbehozatta birtokán a romladozó templomot, és életjáradékot rendelt ama Mrs. Neal számára, aki a gégemetszési kísérlet után Neild úr életét megmentette, és lehetővé tette, hogy a derék úr még egy negyedszázadig élvezhesse a takarékosság örömeit, és gyarapíthassa a hagyatékot.

Hasonló különös ember volt az előkelő családból származó Daniel Dancer. Ugyanolyan ellenségesen viselkedett saját magával szemben, mint valamennyi hamisítatlan fukar. Nem volt több inge, csak egy, s addig hordta, amíg le nem rothadt róla. Ezt majdnem szó szerint kell érteni, mert a mosakodást is úgy fogta fel, mint többi zsugoritársa: sajnálta a pénzt szappanra. Napos időben kisétált a szomszédos patak partjára, ott megmosdott *homokkal,* utána hanyatt feküdt, és megszárítkozott a napon. Együtt élt a nővérével, aki minden vasárnap megfőzte az egész hétre való ebédet: csontokból összekotyvasztott levest, és tizennégy darab puddingot, minden napra kettőt számítva. Ezt ették hétről hétre, évről évre, amíg csak az öreg lady meg nem betegedett. A fivéren erőt vett az istenfélelem, ami abban nyilvánult meg, hogy nem hívatott orvost. „Bűnt követnék el – mondotta –, ha beleavatkoznám a gondviselés határozatába. Ha az öreg hölgy napjai megszámláltattak, nem segít rajta semmiféle orvosi kuruzslás.” A gondviselés persze elszólította az agyonéhezett teremtést, s Daniel úr kénytelen volt szóba állni a temetkezési vállalkozóval. Hosszas alkudozás után úgy kötötték meg az üzletet, hogy a vállalkozó megcsinálja a koporsót, de a fát Daniel úr adja a saját erdejéből. A temetés után a gyászoló bátya még sokáig zúgolódott, hogy a vállalkozó túlságosan sok szöget használt a koporsóhoz, kevesebb is elég lett volna.

Ő maga hetvennyolc évet ért meg, s minthogy nem cselekedhette azt, amit Aszalay József ír egy zsugoriról, hogy tudniillik végrendeletében örökösként *saját magát* nevezte meg: vagyonát unokahúgára, Lady Tempestre hagyta. Tekintélyes vagyon volt, 3000 fontot tett az évi jövedelme. De úgy kellett részletekben összeszedni. 2500 fontot találtak a tehéniscállóban elrejtve; 500 fontnyi arany került elő a lovak vályújából; 200 font volt a kéményben; 600 font értékű bankjegy egy öreg teás ibrikben. A többi pénz a szalmazsákokból került elő.

Ez mind hiteles adat. Akit a fukarok anekdotaszerű esetei érdekelnek, sok jellemzőt találhat a *Harpagoniana* című gyűjteményben.[149a]

Mint tudjuk, az irodalomban Plautus és Moličre állított maradandó emléket a fösvénynek. Kevésbé ismeretes az a könyváradat, amely egy nem létező, kitalált zsugori-klub alapszabályaival és életével foglalkozott. A tréfa Itáliából indult el a XVI. század közepén. *Compagnia delta Lesina* (Fukarok társasága) lett volna a tiszteletre méltó klub cinre.[149b] Egyebek közt a tagok arra kötelezték magukat, hogy 45 napig nem váltanak inget;

lábuk körmét levágják az eleven húsig, nehogy kilyukassza a harisnyát; a levélre nem hintenek porzót, hogy könnyebb legyen és kevesebb bérmentesítést kellessék fizetni; a levélírásnál pedig nem teszik fel az i betűre a pontot, mert így megtakarítanak valamit a tintán.

Szó eshetnék még a zsugoriaknak egy különös fajtájáról, a *gazdag koldusokról.* Régebben a napilapok minduntalan hírt adtak róla, hogy ennek vagy amannak a sarki koldusnak halála után szalmazsákjában zacskószámra találtak ezüstpénzt, kötegszámra bankót. Talán legnevezetesebb volt köztük a berlini nyelvtanár, aki nappal nyelvleckéket adott, éjjel az utcán koldult. 1812-ben halt meg. A küszöbe alatt 20 000 tallér volt elrejtve. A skót William Stevenson (meghalt 1817-ben) nyolcvanhét esztendőt töltött el szorgalmas koldulással. Nyomorúságos vackában valóságos gyűjteményére akadtak a különféle ezüst- és aranypénzeknek, sőt *adóslevelek* is kerültek elő, 1000 font körüli summákról. Ezeket a koldusokat mégsem sorolnám a vérbeli fukarok közé, mert hiszen a pénzt nem magának a pénznek a kedvéért rakták élére. Inkább az aggodalom ösztönözte őket: mi lesz velük, ha rájuk köszönt az öregség és betegség nagy elhagyatottsága.

Viszont szemlém végére hagytam a minden idők zsugorijainak fejedelmét, a halhatatlan emlékű Sir John Elwes angol baronetet. 1789. november 26-án halt meg, mint az angol parlament tagja. Hagyatékát 800 000 fontra becsülték. Jellemét mintha két különböző emberéből szőtték volna össze. Életrajzírói kellemes modorú úriembernek mondják; mindig kész volt, hogy barátainak szívességet tegyen. Még akkor is, ha pénzébe került. Furcsa egyénisége egy newmarketi lóversenyen bontakozott ki a legszemléltetőbben. Meghívta a versenyre birtokának a papját. Reggel hét órakor indultak el lóháton, s a pap nem reggelizett, gondolván, hogy a versenyen úgyis vendége lesz dúsgazdag földesurának. De ez jónak látta, hogy a futamok izgalmainak közepette megfeledkezzék mind a kettőjük gyomráról. Délután lett, hazatérőben voltak, s ekkor végre a szegény pap bátortalanul jelentette, hogy ő bizony éhes, alkalmasint a newmarketi friss levegő idézte elő a rendkívüli állapotot. „Persze, persze” – felelte Sir John. Előkotort a zsebéből egy darab száraz kalácsot, megosztotta papjával, s biztosította, hogy azt ugyan még hat hete hozta Londonból, de épp olyan jó, mint a friss sütemény. Este kilenckor értek haza. Sir John derűs kedvvel tért nyugovóra, mert sikerült a fölösleges vendégeskedést elkerülni, és három shillinget megtakarítania. Ellenben ugyanezen a versenyen történt, hogy a fukar úr barátja, Lord Abingdon, elvesztett egy hétezer fontos meccset, és nem tudott fizetni. Sir John szemrebbenés nélkül vállalta a lord helyett a fizetési kötelezettséget, azzal a biztos tudattal, hogy a pénzét sohasem fogja viszontlátni.

Penny-wise and pound-foolish – írták róla. Bölcs, amikor rézgarast kell megtakarítani, és bolond, amikor kidobja az aranyat. Klubjában éjszakákon át kártyázott, néha ezreket vesztett, de reggel gyalog kullogott haza, hogy megtakarítsa a bérkocsit. Fűtetlen szobában lakott, viszont 26 000 fontot jegyzett egy kétes amerikai szénbánya-vállalkozásra. El is úszott a pénze, de könnyebb szíwel viselte el, mint néhány esett birkáról szóló szívszaggató jelentést. Volt egy csomó háza Londonban: egyiknek a bérlete balul végződött, a bérlő tönkrement, és nem Fizetett. A sors beleavatkozott: a ház leégett. Sir John

megkönnyebbülten fogadta a hírt: „Hála istennek, máskülönben nem tudtam volna megszabadulni a haszontalan fickótól, és ingyen lakott volna.”

Ha valamelyik bérlője felmondott, és a lakás üresen maradt, úgy hasznosította, hogy ő maga költözött be, s ott lakott, amíg sikerült újra bérbeadni. Ennélfogva sohasem volt rendes londoni lakása, mert minduntalan vándorolt egyik helyről a másikra. Könnyen tehette; nem volt egyéb bútora, mint két ágy, két szék, egy asztal és egy öregasszony, aki takarított rá.

Mint a többi szabályszerű fukar, ő is ellenfélnek tekintette a saját személyét. Kemény tojáson élt, és száraz kenyéren rágódott. Csizmáját nem engedte tisztítani, mert azzal is kopik; új ruhát sohasem csináltatott. Mindig ugyanabban az egy rend ruhában járt, úgyhogy képviselőtársai elismeréssel mondogatták róla: íme a politikus, aki sohasem változtatja a színét. Bérkocsiba még akkor sem ült, ha zápor ömlött, vagy havas eső csattogott a nyakába. Inkább bőrig ázott, s odahaza óraszámra üldögélt a nedves ruhában, amíg megszáradt rajta. Egyszer talált az utcai csatornában egy keshedt parókát, valami koldus hajíthatta el, az is restellt már vele mutatkozni. Sir John felszedte a váratlan zsákmányt, s azontúl azt hordta. Ha lóháton ment egyik birtokáról a másikra, zsebében a legendás tojásokkal, ez így történt: lehetőleg gyepen lovagolt, hogy a patkó ne kopjék. Keskeny, sövénnyel szegett utakon lassított, hogy közben lova lelegelhesse a szénaszálakat, amelyek a sövényen fennakadtak. A sorompókat messze elkerülte, mert sajnálta a pennyt a sorompóőrtől; inkább a nyaka kockáztatásával mély árkokon hajszolta keresztül a lovát. Ha kivételesen hideg tél köszöntött be, s vidéki kastélyában mégiscsak be kellett fűteni, összekerestetett hulladékfőt, maradékszalmát, állatcsontot, és azzal rakatta meg a kandallóját. Birtokos szomszédja azon érte, hogy kócos varjúfészkeket rángat le a fákról. „Gyalázat – magyarázta az álmélkodó szomszédnak –, hogy ezek a varjak mennyi anyagot pocsékolnak a fészekrakáshoz. Valamivel takarékosabbak lehetnének.”

Minden hiábavaló kiadás között attól irtózott legjobban, amit az orvos rakott volna zsebre. Egyszer mégis orvos kezére került. Szokása szerint egy éjszakai parlamenti ülésről gyalog iparkodott haza, a vaksötétben nekiment valaminek, elesett, és mind a két lábát összezúzta. Otthon betegen vergődött az ágyában, amíg unokaöccse véletlenül meg nem látogatta, s rá nem beszélte, hogy hívasson orvost. Sir John nagy nehezen engedett, s magához eresztette az orvost. De hogy a tiszteletdíj felét megtakarítsa, azt füllentette, hogy csak az egyik lába fáj. *Csak ezt az egyik lábát szolgáltatta ki az orvosnak,* a másikat rábízta az anyatermészetre.

Az elhazudott láb két héttel hamarább gyógyult meg, mint amelyiken az orvos gyakorolta a tudományát.

Irodalmi kacattár

Irodalmi kacattár

A könyvtárak asztalain elém tornyosuló könyvhegyek között szép számmal akadt irodalmi limlom, tudományos kacat. Nem löktem őket félre, lapoztam bennük, s sok mindent földjegyeztem „curiositatis causa”.
A böngészet eredménye bőséges volt; csupán egy töredéke az, amelyről beszámolhatok.

A LEGHASZONTALANABB TUDNIVALÓK

A hiábavalóságok gyűjteményeinek művelődéstörténeti kiegészítőjéül ajánlkozik a haszontalan tudnivalók tudománya. Már Flögel tűhegyre szedte egy fajtájukat. Könyvében (*Geschichte der komischen Litteratur* [A nevetséges irodalom története], 1784) *mikrológus* írónak nevezi azt, aki semmire sem használható, teljesen hiábavaló anyagra fecsérli az idejét. Mintha csak a cseresznyemag-faragó *mikrotechnikus* irodalmi mására gondolt volna.
Atyamesterük, Flögel szerint G. H. Goez lübecki szuperintendens volt. (1667–1729.) Elég egy szemelvény műveinek jegyzékéből:

Disszertáció amaz ikrekről, akiket a szentírás megemlít.
Puer decennis, vagyis ama tudósokról, akiket életük első tíz esztendejében valamely baleset ért.
Princeps hebraice doctus, vagyis azokról a fejedelmekről, akik a héber nyelvben járatosak voltak.
Azokról a tudósokról, akik vízbe fulladtak.
Híres teológusok fiairól, akik szerencsétlenül jártak.
De claris Schmidiis, vagyis a „Schmid” nevezetűekről, akik bírességre tettek szert.

Ezek a Schmid-nevezetűek kétségtelenül meg is érdemelték, hogy a híres emberek sorába iktassák őket, következtetve *Sam. Theod. Schmid* 1707-ben megjelent művéből: *Dissertatio de Theologis in utero Deo consecratis.* (Értekezés a már az anyaméhben az istennek szentelt teológusokról.) Vagyis a Schmideknek ez a gyöngye nem sajnálta a fáradságot, és felkutatta, listába szedte mindazokat a teológusokat, akiket szüleik még születésük előtt erre a pályára szántak. Nagy kár, hogy a híres Schröderekről nem jelent meg életrajz-gyűjtemény, mert bizonyára közéjük kívánkozott az az M. Schröder nevű tudós, aki bátor elfogulatlansággal tette közzé 1717-ben értekezését: *Diss. historico moralis de Misocosmia Eruditorum* (Történet-erkölcsi értekezés a tudósok rendetlenségéről). Vagyis a *piszkos* tudósok jegyzékét állította össze. Az ember alig érti, miként ragadhat valakire annyi temérdek tudomány, hogy annak segítségével képes legyen a könyvek százaiból kipiszkálni minden adatot, amely tiszteletre méltó tudós egyéniségek mosdatlanságára és egyéb tisztátalanságaira vonatkozik.
Ráakadtam az irodalmi zabhegyezésnek egy összefoglaló művére is. J. A. Bernhard *könyve* ez, ez a címe: *Kurzgefasste curieuse Historie derer Gelehrten* (A tudósok rövidrefogott furcsa története), (Franckfurt am

Mayn, 1718.) Mondanom sem kell, hogy a *rövidrefogott* történet 894 oldalra terjed. Azt sem kell mondanom, hogy nem történetről van benne szó, hanem a tudósoknak a legfurcsább szempontok szerint való csoportosításáról. A mű összesen nem kevesebb, mint *215* fejezetre oszlik. Íme néhány fejezetcím azok közül, amelyeket föltétlen érdektelenségük tesz érdekessé. A tudósok osztályozása ezek szerint következőképpen történik:

Akik szerelmes természetűek
Akik szűzies természetűek
Akik mértékletesek
Akik haragosak
Akik összeférhetetlenek
Akik jámborak
Akik vidámak
Akik nagyravágyóak
Akik félénkek
Akik fösvények
Akik pazarlók
Akik hízelkedők
Akik játékosok
Akik zenészek
Akik kertészek
Akik állatkedvelők
Akik dohányosok
Akik szegények
Akik eladósodottak
Akik jó írásúak
Akik rossz írásúak
Akik hivatalukban szorgalmasak
Akik hivatalukban hanyagok
Akik podagrások
Akik hülye ábrázatúak
voltak.

Szó esik azokról a szerencsétlen tudósokról is, akiket *száműztek, bebörtönöztek, felakasztottak, lenyakaztak, megégettek* – viszont felsoroltatnak a szerencsések is, szerencséjük egyre fokozódó méretei szerint: akik sok pénzt szereztek, nemességet nyertek, hírnévnek örvendettek, fejedelmek kegyeibe jutottak és megkoszorúztattak. Sőt haláluk után is figyelemmel kíséri őket a lelkiismeretes szerző, és fejezetek szerint szedi jegyzékbe azokat, akik szép sírfeliratban részesültek, akiknek tiszteletére érmet vertek és végezetül: *akiket szentté avattak.* Író, tudós ennél többre már nem viheti. Természetesen legtöbb köztük az egyházatya, de van sok orvos és egyéb foglalkozású tudós is. A szerző epésen állapítja meg, hogy ügyvéd csak egy akadt: Szent Ivo. „Könnyű kitalálnunk – mondja finoman –, miért bajos az ügyvéd urakat nagyobb számban kanonizálni.”

A könyörtelen szerző a tudósok házaséletébe is belekotorászik. Sorra szedi, kik azok a tudósok, akik nőtlenek maradtak, akik korán nősültek, akik későn nősültek, akik többször házasodtak, akiknek kevés gyerekük

volt, akiknek sok gyerekük volt, akiknek gyerekeikben örömük telt, akiknek gyerekei csak bajt szereztek, akik házi kereszt súlya alatt nyögtek, akik szeretőt tartottak, akikhez hű volt a feleségük és akiket *megcsalt a feleségük.* A legutóbbi felsorolás – az olvasó nagy csodálkozására – igen rövidre sikerült, alkalmasint amiatt, mert a tudós urak saját életrajzi adataik közlésekor ilyesmire nem szoktak kiterjeszkedni.

Hát a vallás? Különösen a vallásváltoztatás! Ezen az alapon a tudósok így csoportosíthatók (ne tessék szédülni): katolikusok, akik lutheránussá lettek; lutheránusok, akik katolikussá lettek; lutheránusok, akik reformátussá lettek; reformátusok, akik lutheránussá lettek; katolikusok, akik reformátussá lettek; reformátusok, akik katolikussá lettek; zsidók, akik kikeresztelkedtek; keresztények, akik zsidóvá lettek; keresztények, akik törökké lettek; törökök, akik megkeresztelkedtek; kikeresztelkedett zsidók, akik megint zsidóvá lettek.

És mindenütt nevek, nevek, valóságos rengetege a neveknek. Nem lombkoronás, árnyas erdő, ahol az olvasó meg-megállhat, megpihenhet – nem, vigasztalan faiskola csupán, törpe csemetéknek sorba ültetett, megcédulázott, reménytelenül egyforma sokasága.

Csupán egyetlen helyen lel Felüdülést az olvasó, a III. könyv 7. részének 22. fejezeténél, amely ezt a címet viseli: *„Tudósokról, akik munkájukat haszontalan anyagra pazarolták."*

A kétszáztizenöt szorgalmi feladat írója nem saját magára célzott. Dehogy is. Többek között azokat rója meg kemény szavakkal, akik az *egyiptomi hieroglifák* kihüvelyezésére adták magukat. Meddő és hiábavaló dolog ez, senkinek sincs haszna belőle, *akárhogyan törik rajta a fejüket, úgysem fogják sohasem megfejteni...*

Bernhard mester bámulatos munkát végzett, de nem mondható eredetinek. Volt egy elődje: Ravisius Textor, mérhetetlen tudományú humanista, a párizsi egyetem rektora. Nevezetes könyvének első kiadása 1522-ben jelent meg, azután egyik a másikat érte. Címe: *Joannis Ravisii Textoris Nivernensis Officina* (A nivernumi Joannes Ravisius Textor Iskolája). Ő nem a saját korának tudósait zsúfolta skatulyába, mint Bernhard. Magasabbrendű célja volt: az egyetem diákjai számára akarta könnyebbé tenni a humanista tanulmányokat. Evégből a klasszikus és újlatin irodalomban előforduló *minden nevezetes személyt* könnyen áttekinthető csoportokba sorozott. Az osztályozást a legváltozatosabb elvek alapján vitte keresztül. Külön-külön csoportokba osztotta a hírességeket aszerint, milyen volt a *jellemük:* igazságos, igazságtalan, bátor, gyáva, nagylelkű, állhatatos; kétszínű, dölyfös, irigy, perlekedő, elpuhult, korlátolt, kegyetlen, szigorú, kegyes, szerény, hallgatag, fecsegő, vendégszerető, fösvény, tékozló.

Külön fejezetben szerepeltek a rendkívül tiszta életűek (castissimi). Például az a Clitomachus nevű atléta, aki annyira szemérmes volt, hogy ha az utcán a tavaszi ismerkedés körül szorgoskodó ebeket látott megfordult és másfelé vette az útját. Sajnos, ez a francia diákok épülésére szánt fejezet rövidre ütött ki. A rektor nem tudott elegendő számú és minőségű hírességet toborozni a fejezet címe alá. Viszont mi tagadás, a parázna életű nagy emberek (libidinosi et lascivi) fejezete jelentékenyen bővebbre sikerült.

A szerző hallatlan olvasottságát és páratlan hangyaszorgalmát az az összeállítás mutatja meg legszebben, amelyet a híres személyiségek *elhalálozásának okairól* szerkesztett. Nemcsak azoknak a nevét lehet belőle megtanulnunk, akik a betegségek legkülönbözőbb nemeiben haltak meg, de az Argus-szemű szerző az erőszakos halállal kimúltakról is tüzetes, pontos, részletekbe ágazó jegyzékeket állított össze. Nem elég neki, ha valakit vadállat ölt meg; külön csoportokba osztotta azokat, akiket oroszlán tépett szét, vaddisznó döfött, kutya mart halálra stb. Szabatos gondolkodásmódra vall, hogy nem gyömöszöli közös csoportba azokat, akik lónak köszönhetik halálukat, hanem elosztja őket két csoportba: külön azokat, akiket a ló *agyonrúgott* és külön, akik a lóról *leestek* és úgy lelték halálukat.

Hányféle halálnem leselkedik szegény híres emberekre! Orrvérzésben pusztult el Attila, Grimoaldus longobard király és Alexandros császár. Vízbe fulladt a bibliai Fáraó, Ikaros, Leander és Sappho. Kígyó ölte meg Laokoont és Cleopatrát. Voltak olyanok, akiket *villám* sújtott agyon; *akik megcsúsztak a lépcsőn* és agyonzúzták magukat; akiket megölt a *nevetés;* voltak természetesen olyanok is, akiket akkor csapott meg a halál szele, amikor ajkuk a csókok tüzében égett…

IGEKIRÁLY ÉS FŐNÉVKIRÁLY HÁBORÚJA

Lehetséges, hogy a diák fejébe könnyebben vonult be a hírességek sokadalma, ha a tanári gondosság rendet teremtett köztük, s ki hová tartozott, a saját zászlaja alatt menetelt.

Hát még, ha az egyszerű felvonultatás helyett életet, mozgást, sőt *harcot* sikerült varázsolni a lomhán terpeszkedő tantárgy unalmába! Andrea Guarna olasz humanista ötlete volt, hogy a legbékésebb tudományok egyikét, a *nyelvtant* az ifjúságban szunnyadó harcias ösztönök segítségével kedveltesse meg. *Nyelvtani Háború* (Bellum Grammaticale) címen vált a furcsa könyv ismeretessé.[161] Sikere példátlan volt: *több mint száz kiadást ért meg!*

Az a rövid tartalma, hogy Nyelvtanországban két király uralkodik: *Igekirály* és *Főnévkirály.* Ezek összevesznek azon, kit illessen az elsőség. Nem tudnak megegyezni, és háborúra kerül a sor. Akcióba lép valamennyi megszemélyesített nyelvtani fogalom, véres küzdelmek következnek, végül az Ige marad győztes és a felek békét kötnek. Súlyos olvasmány a mai ember részére, aki maga is hadilábon áll az egész latin grammatikával, amióta a gimnáziumból kikerült. Francia átdolgozásait – az egyik 1616-ból, a másik 1811-ből való – nem sikerült előkerítenem, de találtam egy német átdolgozást a XVII. század elejéről, amelyet H. Schottel nevű filológus végzett jobb ügyhöz méltó szorgalommal.

A Schottel-féle *Bellum-grammaticale* szintén két királyt szerepeltet. *Igekirály* neve *Hör,* Főnévkirály neve *Mensch.* Sokáig békességben éltek egymással, de egy lakoma alkalmával szégyenletesen beboroztak, és elkezdték az elsőbbség kérdését feszegetni. *Főnévkirály* ilyen érveket vágott ellenfele fejéhez: „Én vagyok az első, mert a mondatban én állok legelöl. Mit kezdhet az Ige én nélkülem? épp olyan kevéssé értenék meg, mint hogyha néma tanítana süketet. Azt is figyelembe kell venni, hogy isten, aki a mindenséget teremtette, maga is főnév.” *Igekirály* nem

hagyta magát: „*Verbum regit nomen* (az ige uralkodik a főnév fölött). Nélkülem és népem nélkül a főnév nem ér semmit, mert egymaga nem tud értelmet adni a beszédnek. Sőt! A főnév tulajdonképpen belőlem és alattvalóimból született meg, tehát a legkomiszabb hálátlanság, ha a fiú el akarja nyomni az apját."

A vita annyira elmérgesedett, hogy szétterjedt a nép közé, s azt is megmételyezte.

Az indulatok forrpontig hevültek, és kirobbant a háború. A két király hadat üzent egymásnak.

A döntő ütközet előtt *Igekirály* személyesen rendezte el a seregét. Két hadosztályt alakított: egyet a rendes, egyet a rendhagyó igékből. Az elitcsapatokat a segédigék alkották: a *Sey, Werde* és *Hab.* A tisztikar élén két tábornok állott: a *Cselekvő* és *Szenvedő ige.* Rangban utánuk következett öt ezredes: *Jelen, Múlt, Félmúlt, Régmúlt, Jövő.* Kapitányi rangot kaptak az igemódok: a *Jelentőmód, Parancsolómód, Óhajtómód* stb.

Főnévkirály hadállásainák közepét a ragok sűrű serege alkotta. Jobbszárnyon állottak a névelők és névmások, balszárnyon az összetett szavak, csupa kipróbált, kemény vitéz. Csatlakozott hozzájuk a szövetséges melléknevek közül a fokozómódok segédcsapata, még pedig *ostromlétrákkal* felszerelve. A létráknak három foka volt, a fokozás módja szerint. (Például nagy, nagyobb, legnagyobb.)

Csak pár epizódot mondhatok el a nevezetes csatából, mert az egyébként hősi viadalt a modern olvasó számára élvezhetetlenné teszi a temérdek nyelvtani fogalom, amely mind megszemélyesítetten küzd, lő és vág a zászló becsületéért.

A két sereg összecsapott. A küzdelem véres volt. Mindjárt az elején a névelők súlyos veszteséget szenvedtek, mert a vitézek közül a *Derer* és a *Denen* elveszítette mind a két lábát, s ezentúl *Der* és *Den* lett belőlük. (Itt bontakozik ki a furcsa háború oktatói célzata: rávezetni a diákot a nyelv fejlődési törvényeire, bemutatni az élő nyelv elkopott, archaikus formáit.) Ugyanúgy járt a hős *Seiner* lovag; ez is csonkán kelült ki a csatából, mert a végét le kellett amputálni, s lett belőle *Sein.* A főneveket gyilkos sortűz fogadta, és valamennyiből kilőtték a *r* betűt, úgyhogy például a *Der Gnädiger* ezentúl csak mint *Der Gnädige* szerepelt a polgári életben. Az *Auss, Auff* és *Umb* vitézek heves tusában vesztették el egy-egy tagjukat. Az ellenséges harcosok csapásai alatt lehullott róluk a *s, f* és *b* betű, s csupán mint *Aus, Auf* és *Um* maradtak életben.

„Zúg a harcoknak haragos rivadása, keményen csattog az összeütött fegyver" – énekli Vörösmarty. Ilyesformán viharzott a *Bellum Grammaticale* gyilkos viadala is. Az előbbi epizódok kellő képet adnak arról, minő elszántsággal küzdött a két sereg – csupán az osztó igazság kedvéért álljon itt még, hogy Igekirály seregéből is sok derék hős esett el a becsület mezején, más vitézek pedig csak nehéz sebek árán maradtak életben; így például *Liebet* és *Saget* lovagokból kilőtték az *e* betűt s a kórházból csupán mint *Liebt* és *Sagt* kerültek ki.

A vérontásnak csak a beállott éjszaka vetett véget. Ekkor a semleges részesülők és kötőszók elérkezettnek látták az időt, hogy békét közvetítsenek. Némi tárgyalás után a béke létre is jött. Feltételei: mindkét király és országa teljesen egyenjogúnak tekintendő, egyszersmind a két király barátsági szerződést köt, biztosítva egymás részére valamely

harmadik hatalom ellen a kölcsönös segélynyújtást. Hadikárpótlás nincs, ki-ki viseli a maga kárát.

A ZENEKIRÁLYOK HADMŰVELETEI

A Guarna által elvetett mag úgyszólván századokon keresztül burjánzott a dudva szívósságával. Nem volt elég a *Bellum Grammaticale* (Nyelvtani háború) száz kiadása és mindenféle átdolgozása, a gyom átlopta magát a *zene* területére is. Sebasciani metzi orgonista 1563-ban kiadott egy Guarna kaptafájára szerkesztett *Bellum musicale* című könyvet. Nála a régi gregorián korális és az új menzurális zene királyai keveredtek háborúságba. Az előbbinek seregében a katolikus papok, szerzetesek és apácák indultak a harcba, sőt segítségükre jött az *angyalok kórusa* is. A modern zenekirály csapatainak sorában a kántorok, orgonisták, lutheránusok, zsidók és anabaptisták vitézkedtek. A moll-hangnemű csapatok zászlói *b,* a dúr-hangneműeké # jelvénnyel voltak ékesítve. A várak felvonóhídjainak őrzésével természetesen a *zárlatokat* (cadenza) bízcák meg, a kapuk *zenei kulcsait* pedig biztonságos szekrényekben tartották. A csata itt is elkeseredetten zajlott. A harci epizódokból elég lesz annyi, hogy a hősiesen küzdő hegedűsökre váratlan ellenség támadt: *macskák* és *birkák* rohanták meg őket, hogy bosszújukat töltsék rajtuk, amiért az ő beleikből készült húrokat használtak a hegedűkön.

Ez a bolondság *latin nyelven íródott meg.* De nehogy a latinul nem értő zenei közönség híjával maradjon az effajta csemegének, Johann Beer szász-weissenfeldi hercegi koncertmester 1701-ben pótolta a hiányt. *Bellum Musicum oder musicalischer Krieg etc.* (Zenei háború) címmel jelent meg a hézagpótló munka. Furcsa olvasmány manapság.

Némi dicséretet mégis megérdemel Beer mester, amiért nem szerepelteti a két versengő királyt. Őnála Németország kontár zenészei gyűlnek seregbe, és foglyul ejtik *Compositio* királynét. Compositio levelet ír *Harmonia* nevű leányának Olaszországba és segítséget kér. Harmonia legott összehívja titkos tanácsosait: *Piano, Mezzopiano és Pianissimo* uraságokat. (Nem is rossz ötlet a *titkosság* zenei festésére!) A tanács a háború mellett dönt. Harmonia királynő hadba indul. A sereget két tábornok vezeti: *Dúr* és *Moll* generálisok. A főtisztek közül megemlítendő *Fuga* vezérőrnagy és négy ezredese, névszerint *Szoprán, Alt, Tenor* és *Basszus* tiszt urak, valamint *C, D, E, F, G* kapitányok.

Harmonia királynő serege megtámadja a kontárok gyülevész népét, de azok temérdek sokaságukkal visszaverik, sőt ellentámadásba mennek át, és beszorítják Harmonia csapatait Systema várába. A várat ostrom alá veszik. Az ostrom legfélelmetesebb pillanata akkor következik be, mikor a kontárok nekitámasztják a *hanglétrákat* a falaknak, és bizonyára el is foglalják a várat, ha a hősök virága, az ifjú *Forte* hadnagy egy vakmerő kirohanással szét nem szórja őket.

Most már a kontárok menekülnek, és Harmonia serege belekergeti a vert hadat a *Lacus ignorantiae,* vagyis a Tudatlanság tavának mocsarai közé.

A kontárok békéért könyörögnek és *Compositio* királynét szabadon eresztik. A békét megkötik. De mielőtt Harmonia viszszatérne Itáliába, összehívja a haditörvényszéket, s ez ítélkezik a szökevények és gyávák fölött. A *Szünet,* mert nem harcolt mindig egyfolytában, arra ítéltetett,

hogy ki kell tépni a nyelvét. A gyáva hangjegyekkel a bíróság még szigorúbban bánt el: *felnégyelték,* sőt hatvannégy részre szabdalták őket, úgyhogy a fájdalomba belefeketedtek. Akadt egy főtiszt is, aki gyáván viselkedett: *Punctum* tábornok. Ezt lefokozták, és arra ítélték, hogy ezentúl a hangjegyek után haladjon, pont alakjában, mint tisztiszolga.

Még csak egyet a békepontozatokból, amely esetleg ma is érvényes lehetne. Ha valaki az *Inventio* tavából nem képes egyetlenegy *Téma* nevű halat kihorgászni, akkor megszerezheti a halat egyéb úton is, de köteles legalább *újfajta mártással elkészíteni.*

AZ EMLÉKEZÉS MANKÓJA

Visszatérve Guarna kísérletére, a nyelvtan keserű piruláit más módon is igyekeztek megcukrozni. Dom Claude Lancelot, a klasszikus nyelvek kitűnő ismerője *versek* mézét kente a rágós tantárgyra. 1657-ben tette közzé népszerű könyvét: *A görög szógyökerek kertje.* A bevezetésben ügyes kis versikék intik az olvasót, hogy ne reméljen olyan kertet, amelyben hiú virágok illatoznak; ebben a szellem táplálására hivatott gyökerek teremnek.

Jóval később Louis Barthélemy abbé (*La Cantatrice Grammairienne* [A nyelvtani énekesnő], 1788) a tanverseket zenével kapcsolta össze. Művét különösen a francia hölgyek figyelmébe ajánlja s azzal kecsegteti őket, hogy a könyvben található versikék, sanzónok és *pikáns dalocskák* segélyével a legrövidebb idő alatt megtanulhatják a helyesírás és a nyelvtan szabályait…

A vers, mint az emlékezés mankója, ősidők óta használatos. A salernói iskola egészségügyi tanácsai azért csengenek ezer év múltán is a fülünkben, mert versekbe szedték.

De voltak ennek a műfajnak Vergiliusai és Homérosai is. Ezek nem érték be tanversikék farigcsálásával, hanem hatalmas tan-hőskölteményeket ácsoltak össze. 1811-ben egy költői tehetségtelenségű jogász a teljes Napóleon-kódexet rímes alexandrinusokban oldotta fel. (*B. M. Decomberousse: Côde Napoléon mis en vers français.* [A Côde Napoléon – francia versbe szedve].) Az eszme különben nem új. Ugyanezt cselekedte egy magyar szerző. 1699-ben jelent meg Kolozsvárott a verejtékillatú mű: *Verbőtzi István Törvénykönyvének Compendiuma, Melly közönséges Magyar Versekbe formáltatván, íratott és kiadatott Homoród Sz. Páli N. Ferencz által.* A megtévedt szerző egyetlen szakaszt sem hagy ki Werbőczy törvénykönyvéből s valamennyit konokul átkölti régies lejtésű versekre. A rímek bizony nagyon gyengék, akárhányszor az emlékezet mankójává ajánlkozó verssor maga is sánta. Kérdés, hogy a jurista nem járt volna-e jobban, ha a bukdácsoló versezetek helyett az eredeti sima latin szöveget magolja be.

Példaképpen idézem azt a *Titulust,* amely a *Notával* foglalkozik, értve a *Nota infidelitatist,* fej- és jószágvesztést. Notát érdemelnek:

A kik Király személye ellen felindúlnak,
És fegyverrel élete után ólálkodnak,
Házát megostromolván reája támadnak,
Vagy méreggel nékie étetőt tsinálnak.

És mikoron valaki úgy elbízza magát:
Hogy ő megháboríttya Ország állapottyát,
Megbántya mind a Királyt és mind a koronát,
Effélék patratori, érdemelnek Notát.

Viszont azok kik hamis levelet tsinálnak,
És hamis petséteket mettszenek, faragnak,
S azokkal a Törvényben élnie akarnak,
Avagy kik tudva áll pénzt vernek s usuálnak.

Ismét negyediziglen kik Attyokfiával
Vétkeznek s latorkodnak mostoha Annyokkal,
– – – – – – – – – – – – – – –
Hitetlenekké tétetnek örökké Notával.

Az orvostudomány Homérosa gyanánt Claude Binet lyoni sebész mutatkozott be 1664-ben kiadott művével: *Anatómiai versek az emberi test csontjairól és izmairól, egyszersmind a vérkeringésről.* A könyv ma már alig található; nem volt módom meggyőződni, miképp oldotta meg a költő-kirurgus a nehéz feladatot, hogy változatossá üdítse a huszonnégy oldalborda unalmas egyformaságát. A *patika* megverseléséről Johann Joachim Becher gondoskodott 1663-ban összekotyvasztott rigmusaival: *Parnassus Medicinalis Illustratus.* (Illusztrált orvosi Parnassus.) Külön érdekessége, hogy versekbe szedi azokat a becses orvosszereket is, amelyeket maga az emberi test nyújt a tulajdon betegségei ellen. Az orvosi tankölteményekben legerőteljesebben tombolta ki magát Reinhard sziléziai orvos: *hét* könyvet adott ki, mind merő latin versekben különféle lázakról és egyéb betegségekről.

A maratoni bajnokság megnyerése kétségtelenül Sacambe doktort illeti, ő ugyanis 1815-ben *Lucinade* címmel nem kevesebb, mint tíz énekben és *tízezer* verssorban énekelte meg a szülésnél követendő szabályokat és eljárási módokat.

A komoly mérnökök sem maradtak el a költői versenyben. 1804-ben jelent meg Párizsban egy könyv a mértan alapelveiről versekben. (*Géometrie en vers techniques* [Mértan – műszaki versekben].) Amíg ebből a könyvből mutatványt nem olvastam, nem is tudtam, hogy az egyenlőszárú háromszög, a konvex és konkáv minő pajzánul képes egymással kergetőzni. Sajnos, nem tudom lefordítani, mert nem vagyok jártas a szakkifejezésekben. Ellenben egy névtelenül kiadott francia *vegytani* munkából már fordításban idézhetek. Ha a fordítás együgyű, az eredeti még inkább az.

Hogy hidrogént készíthessünk,
Egy porcellán tubust veszünk,
Teszünk bele vasat s vizet,
Alatta meg gyújtunk tünet.
Vastól a víz széjjelbomlik
S a hidrogén kiáramlik.

Alig van a tudománynak ága, amely ki ne termelt volna hasonló megátalkodott versiparosokat. Ismerünk 1655-ből egy könyvet, amely a *filozófia* új irányait verselte meg. 1784-ben eszébe jutott valakinek, hogy *Marcus Aurelius gondolatait* szedje versbe; s a *történelem* adatainak megrímelésére egész sereg vállalkozó akadt. A *földrajz* is csábította a költői tehetséggel bíró tanférfiakat; nem is olyan nagyon régen, 1883-ban került könyvpiacra Radiguet abbé közhasznú munkája: *Geographie physique, politique et économique de la France* (Franciaország leíró, politikai és gazdasági földrajza). Pár sor a politikai részből:

Immár örökre vége a vén monarkiának,
Örvendjünk, franciák az új respublikának.

De az a baj történt a szerzővel, hogy a nagy fáradságot igénylő versfaragások során megfeledkezett politikai álláspontjáról s egyik későbbi fejezetben már így énekel:

Biz jobban ment sorunk a vén monarkiában,
Mint nagy bajunkra most, az új respublikában.

A *biblia* sem kerülhette el a sorsát, azt is átköltötték. Ismerünk verses bibliát 1753-ból és 1862-ből, – versbe szedett katekizmust 1703-ból. Flögel említ egy grenoble-i papot, aki jámbor igyekezettel feküdt neki az ószövetségnek, hogy versekbe foglalja, de csak Mózes öt könyvéig jutott el, mert az egyházi hatóság úgy megriadt a mutatványtól, hogy betiltotta az egész vállalkozást. Amire jó oka lehetett, példa rá a mutatóba közölt részlet. Mózes I. könyvének XVIII. részében az angyal megjósolja az öreg Ábrahámnak, hogy Sára gyerekkel fogja megajándékozni. Az öreg Sára asszonyi szokás szerint az ajtóban hallgatózott s nevetett magában a jósigén. A vers szerint így monologizált:

Sára csak nevetett: én hajlanám a szóra,
De sajnos, öregek vagyunk ily akcióra.

Dicsőség a poézisnek, melyet a legszárazabb tárgy is meg tud ihletni. Találtam könyvet, amely a *domino* szabályait énekelte meg, a *whist-szabályokat* pedig három is foglalta versekbe. Egy reklámfüzet versekben magasztalta a francia északi *vasútvonal* érdekességeit. A költői versenyben legalábbis dicséretet érdemel Lesné párizsi könyvkötőmester éposza a *könyvkötő* mesterségről; ebben az alexandrinusok százai tanítják meg az olvasót, hogyan kell a lapokat összefűzni, ragasztani, vágni és préselni.

Az oktató költészettel kapcsolatosan egy értelmes kiadóról is meg kell emlékeznem. Párizsi volt, 1649-ben kiadott egy könyvet ezzel a címmel: *La Passion de nôtre Seigneur en vers burlesques* (A mi Urunk kínszenvedésének története burleszk versekben). El kell képzelni a botrányt, amely erre keletkezett: minő őrült istenkáromlás megírni Jézus kínszenvedéseinek történetét *burleszk versekben.* A kiadót fülönfogták, törvénybe idézték és akkor kiderült, hogy a szerencsétlen azt sem tudta, mi van a könyvben. Ugyanis abban az időben rendkívül divatosak voltak az Itáliából átplántált burleszk versek, mindenki burleszk verset olvasott s

a kiadók a szerzőktől burleszk verseket követeltek. (Például Leydenben 1653-ban Picon nevű szerzőtől megjelent egy mű: *Homéros Odysseiája burleszk versekben.* 1652-ben névtelen szerző Párizs leírását adta ki burleszk versekben.) Jókor érkezett tehát a passióról szóló vallásos költemény; a kiadó azt hitte, hogy ami rövid versekben van írva, az nem lehet más, mint burleszk, tehát a kelendőséget biztosítandó odanyomatta: „burleszk versekben”.

A HEVENYÉSZKÖLTÉSZ

Poézis-anyának másik „latorkodó” mostohagyermeke a *versrögtönző.*

Szemere Miklós 1837-i külföldi útja során Párizsban meghallgatta egy *improvizátor* előadását. Útjáról írt könyvében „hevenyészköltő” néven emlékezik meg róla.

„A föladott tárgyrul – írja Szemere – néhány drámai jeleneteket verselt, színészi mozdulatokkal kísérve; verselt adott rímekre is, végül pedig három kijegyzett tárgyat három lapra írt föl s a mint a közönség kiáltá, most egyikre, majd másikra írt s mind a hármat fölolvasá. Egyébiránt a költészettől ez oly távol áll, mint a szótár Homértul, mint a kövek az épülettől, mint a forgács az élőfától, mint a csillag, mit a gyermekek vesszővégről hajigálnak föl, a csillagtól, mely az égen ragyog.”

Különös, hogy a hevenyészet éppen Itáliában: Dante, Petrarca, Tasso és Ariosto hazájában burjánzott el legjobban; talán éppen azért, mert ők olyan csillogó-ragyogó szókincset halmoztak fel, hogy hagyatékukat bőséges eredménnyel rabolhatták meg a méltatlan utódok. Persze, csak a szavak csillámló fémpettyeit kalózkodták össze, a gondolat időálló szövedéke nélkül.

Nálunk Magyarországon hivatásos rögtönző sohasem szerepelt. Arany és Csokonai híres volt ugyan talpraesett rögtönzéseiről, de ők csakugyan olyan messze estek a professzionista rögtönzőktől, mint Homér a szócártól. Még Kovács Józsefet, a „Rímkovács” néven ismert múltszázadeleji poétát sem lehet közéjük sorolni, mert ha értett is a rögtönzéshez, költői termésének java mégiscsak íróasztalon született meg. (Java termésén persze nem a belső tartalmat, hanem rímeinek tökéletességét értem, Még a mai fülbe is vígan csengenek az afféle rímek, aminők például a festett arcú dámákat megrovó versében csapnak össze: *„Fested magad! Fested! Mert különben szattyán – Bőr sárgulna tested ráncos ábrázattyán.”*) *Száz év előtti* magyar lapok említenek egy *Henkay* nevű, latin rögtönzéseiről híres „hevenyészt” és sokan emlékeznek még Kerekes Sámuel marosvásárhelyi lapszerkesztőre, aki banketteken reggelig sem fáradt ki a verses felköszöntők gyártásában. Rákosi Viktor tréfája (Kerekes Sámuel – én téged bámuel) már régi és annyira közismert, hogy alig merem e helyen leírni.

Itáliában századokon át virágzott az improvizátorok búzája. Elképzelhetetlen, milyen népszerűek voltak. Nem csupán a nép rajongott értük, fejedelmek is meghívták az asztalukhoz. Ki ismeri ma Serafino Aquilano nevét? Pedig a saját korában ez az 1466–1500 között élt rögtönző poéta olyan híres volt, hogy valósággal versengtek érte Itália uralkodói. Még Borgia Cézár is büszke volt rá, hogy udvarában tarthatta az ünnepelt gyorsköltőt, akiről megrészegült rajongói azt hirdették, hogy

magánál Petrarcánál is különb. Hát Bernardo Accolti nevére emlékszik-e valaki?

Pedig még a nép is kitüntette a maga egyszerű módján: az *Egyetlen (L'unico)* nevet adományozta neki. Amikor Rómából el-eltávozott vidéki szavaló-körútra, a megtisztelt városban minden boltot bezártak, mintha ünnep lett volna s a nép apraja-nagyja köréje csődült.

A későbbi idők leghíresebb improvizátora Bernardino Perfetti volt (1681–1747). Kortársai leírják, hogyan rögtönözte verseit: szeme kigyulladt, halántéka lüktetett, színe elváltozott – s amikor befejezte a rögtönzést, félig halott volt, mint aki önkívületi állapotból ocsúdik fel. Ők Apolló jósnőihez hasonlították; ma azt mondanók, hogy *transz*ban volt, amikor költött. Egyébiránt jogtanár volt Pisában s így nem esett nehezére, hogy ne csupán lírai verseket költsön, hanem bármely jogi vagy filozófiai témáról azonnal tetszés szerinti mennyiségben ontsa a pattogó jambusokat. 1725-ben római polgárrá nevezték ki s a „koszorús költő" címét adományozták neki. A derék hevenyész diadalmenetben vonult fel a Capitoliumra, ahol a koszorút a fejére tették. (Összegyűjtött hevenyészetei Firenzében jelentek meg 1748-ban *Saggi di Poesie* [Költészeti ízelítő] címen.)

Kevésbé zajos külsőségek között tett szert hírnévre Marc-Antonio Zucchi. Mint csodagyerek indult el, nem a verselésben, hanem a tudományokban: 13 éves múlt, amikor elvégezte az egyetemet és nyilvános disputát rendezett bölcsészeti tételekről. Rögtönzési tehetsége később bontakozott ki. Annyira vitte, hogy képes volt a feladott tárgyról azonnal egy végben *100 terzinát* kibuggyantani. Ha megadták egy szonett végrímeit, nyomban hozzájuk költötte magát a szonettet, sőt nem is egyet, hanem *ötöt-hatot.* 1764-ben halt meg magas főpapi méltóságban, mint Monte Oliveto apátja.

Zucchit nem izgatta a Rómában osztogatott költői babérkoszorú. Annál tüzesebb vágyakozással vetette magát a kitüntetés után a nápolyi Lodovico Serio. Vesztére *nővel* akadt össze a versenyen s a pálmát a nő vitte el, a híres Maddalena Morelli, akiről még szó lesz. A hevesvérű Serio felháborodásában megvádolta Róma egész bíbornoki kollégiumát, hogy a koszorút érdemetlennek juttatták, csak azért, mert asszony, sőt szép aszszony. Persze, a legnagyobb gyorsasággal szaladnia kellett Rómából, haza Nápolyba. Itt áttért a politikára, késő öregkorig harcos republikánus maradt s tán hosszú élete átnyúlt volna a XIX. századba is, ha 1799-ben az öreg hevenyész a royalisták ellen hevenyészett csetepatéban ott nem hagyia a fogát.

A XIX. század éppolyan melegágya volt ennek az irodalmi gombatermésnek, mint az előtte lepergett századok. Két jóbarát jár az élen: Benedetto Sestini (1792–1822) és Tommasso Sgricci (1788–1836). Az első egyszemélyben festő, építész és matematikus; kacérkodik a magasabbrendű költészettel is és ír egy elbeszélő költeményt Dante purgatóriumi alakjának, Pia de' Tolomeinak történetéről. A másodiknak szűk volt Itália, kiment Párizsba, s ott hatalmas sikert aratott azzal a csodálatos képességével, hogy a közönség által feladott témáról *egy teljes verses tragédiát* tudott rögtönözni. Hasonló adottságú volt Lodovico Cicconi (1807–1856); ez is kikerült Párizsba s ott egy sereg tragédia rögtönzésével szerzett pénzt és dicsőséget.

Még egy egész oldalra való nevet lehetne Felsorolni az olasz improvizátorok közül, különösen, ha a népköltőket is számbavennők, akik nem pályáztak babérkoszorúra s beérték vele, ha a nép bámulatát szerezték meg vásári vagy utcasarki hevenyészetükkel. Üresen kongó név ma már valamennyi. Rögtönzéseik elenyésztek a kimondott szóval; ha pedig akadt bámuló mecénás, aki összegyűjtötte és kiadta a sebtében lejegyzett hevenyészeteket: ezek ma már kibírhatatlan unalmú olvasmányokként lapulnak meg a könyvtárak polcain.

Az olaszok rögtönző képessége magyarázza meg, hogy csakis olasz földön születhetett a *commedia dell’arte,* amelyet hiába próbáltak átültetni más színpadra; a vége mindig az lett, hogy a színészek előre betanult szöveget rögtönöztek. Más nemzetiségű színművész képtelen az olyanféle produkcióra, aminővel Bertinazzi, a párizsi olasz színpad dédelgetett Carlinje kápráztatta 42 éven keresztül a franciákat. Képes volt öt teljes felvonást végigrögtönözni, sohasem untatva, hanem mindig megkacagtatva hallgatóságát.

Ha irodalomban járatos francia embert megkérdezünk, ki volt az ő leghíresebb improvizátoruk, habozás nélkül Pradelt fogja említeni. Teljes neve ennek a párizsi hírességnek Pierre-Marie-Michel-Eugčne Courtray de Pradel; 1777-ben látta meg a napvilágot és 80 esztendőt sikerült megérnie. Eleinte komoly irodalmi babérokra pályázott, de semmi sikere sem volt. Viszont felfedezte magában a versrögtönző tehetséget és megtalálta a sikert is, a pénzt is. Az a híre volt, hogy felülmúlja Itália legjobb rögtönzőit. Képességeiről három kis füzet ad számot, amelyek gyorsírással lejegyzett rögtönzéseit tartalmazzák. Magyarázatul elegendök a füzetek címei:

A salins-i tűzvész. 1825. augusztus 28-án 17 perc alatt rögtönzött költemény. (8 nyolcadrét oldal.)

Moličre és Mignard Avignonban, egyfelvonásos vaudeville, 5 óra és 10 perc alatt rögtönözve az avignoni városháza dísztermében, a közönség által feladott témára. (32 nyolcadrét oldal.)

A Bertalan-éjszaka egy epizódja, rögtönözve 1834. március 19-én a Chantereine utcai színházban. (16 nyolcadrét oldal.)

Vén korára megfogyatkozott a tehetsége is, a pénze is. Párizsban ráuntak; elment Németországba s ott a főúri társaság fürdőhelyein rögtönözgetett a franciákat majmoló divatvilágnak. Itt is rosszul ment a dolga s a vén bárd 1857-ben Wiesbadenben befejezte a saját élete szomorújátékát, miután előzően összesen *százötvenet* hevenyészett össze igen hosszúra nyúló élete során.

A legöregebb francia hevenyész ellentétéül felidézem a feledés homályából a legfiatalabbat, a tízéves François de Beauchâteau-gyereket. Párizsi színész gyermeke volt, 1645-ben született. Ötéves alig múlt, amikor már több nyelven beszélt; 8 éves korában ismerte a görög és latin klasszikusokat. Tizedik évében már a párizsi szalonok dédelgetett kedvence volt, mint csodálatos könnyedségű improvizátor. Rögtönzött verseit lejegyezték és közzétették az akkori újságokban. Amikor megelégelte a sok párizsi szereplést, Angliába kívánkozott, hogy megtanulhasson angolul. A francia követ magával vitte az apró gall hírességet Londonba. Cromwellnek is bemutatták. Az angol szalonokban is a hölgyek kedvence lett; ölükbe ültették és cirógatták. Egyik szép angol lady ölében ez a vers fakadt ki a gáláns fiatalúrból:

Öledben istenek ihlették ajkimat,
Ezer vers is kevés dalolni mind e bájt.
De míg Apoll maga hangolja lantomat,
Ámor, a kis betyár, nyilával eltalált.[176]

Ha a fordítás gyenge is, az eredeti nem rossz, persze az akkori idők ízlésének a mérlegére téve. Akárhány felnőtt akadémikus költő sem tudott okosabbat összehordani, mint Apollon lantját, Ámor nyilát s más efféle mitológiai butaságot.

Angliában a versrögtönzés nemzeti bajnoka Theodore Hook volt, egyebekben jónevű színpadi szerző és regényíró, népszerű lapszerkesztő, majd Mauritius angol gyarmatsziget főadószedője és kincstárnoka (1788–1841). Akik hallották rögtönözni, azt írták róla, hogy az emberi elmének ilyen kápráztató tűzijátékát el sem tudták volna képzelni, ha nem lettek volna fültanúi. Nemcsak a verset rögtönözte, hanem a *zenekíséreteket* is, zongorán. Egész kis operákat hevenyészett össze a zongora előtt, a hallgatóság által kívánt és tetszés szerinti változatú versformákban. Egyszer egy hatvantagú társaságot szórakoztatott azzal, hogy minden egyes vendégre többsoros epigrammot rögtönzött, megfelelő zenekísérettel.

Kedves embere volt a régens-hercegnek is, aki azzal jutalmazta a szerzett gyönyörűségekért, hogy kinevezte Mauritius főadószedőjévé és kincstárnokává évi 2000 font fizetéssel. De valamelyik tisztviselője sikkasztást követett el, őt tették felelőssé, hazahívták és bedugták az adósok börtönébe. Évek múlva kiszabadult s aztán mint lapszerkesztő kereste meg kenyerét.

Hook színpadi termékei között volt egy magyar tárgyú is: *Tekeli or the Siege of Mongratz* (Thököly avagy Mongcác ostroma). Miután tizenhatéves korában követte el, nem kell rovására írni a szörnyű torzítást, amit Thököli nevével és Munkács várával elkövetett.[177]

A német versrögtönzők közül a legnevezetesebb volt Daniel Schönemann. Ő arra is példa, amire az olasz Perfetti: hogy ti. némelyikük transzba esik, amikor rögtönöz. Schönemann tudatosan idézte elő a transzot. Amikor például a halálról kellett rögtönöznie, koponyát vett a kezébe, szemét rámeresztette s az ájulásig fokozódó szívdobogás közt pergette le a rögtönzött verset, olyan sebesen, hogy alig bírták lejegyezni. Fénykora az 1720. esztendőre esik, amikor is a porosz király előtt szerepelt. Egyszer a királyi könyvtárnokra kellett verset hevenyésznie. Ez a latinos *Brunsenius* névre hallgatott. Schönemann nagyhirtelen tíz strófában dicsőítette a könyvtáros úr érdemeit, ami még nem lenne különös, de az erőpróbát azzal tette le, hogy az első versszak *B* betűvel kezdődött, a második *R*-rel, a harmadik *U*-val, és így tovább, amíg a megtisztelt férfiú teljes neve ki nem jött a versfejekből. Máskor azt a feladatot rótta rá a király, hogy énekelje meg Berlin nagy katasztrófáját, a lőporos torony levegőbe repülését, amely abban az esztendőben történt. Schönemann neki fohászkodott, *transz*ba esett és 21 strófát vágott ki a szomorú eseményről.[176]

Kétségtelen, hogy ezek a villámköltők nem közönséges természeti adománnyal jeleskednek; bízvást meg is hallgathatja őket, aki hasonló artista-mutatványokban kedvét leli. Némely cirkuszi művész tótágast

állva hegedül, ezt Paganini sem tudta volna megcsinálni. Az ízlés akkor áll tótágast, amikor a versartistát úgy ünnepli, mint az igazi költőt. A régi Magyarországon két ízben járt ilyen rohamköltő. Jellemző a száz év előtti németajkú polgárság ízlésére, hogy egy Dr. Langenschwarz nevű német versköpő négy hevenyészetet is rendezhetett Pesten. Pár év múlva jött egy olasz is, ennek bemutatkozását azonban már csak negyven hallgató tisztelte meg. Ellenben egy művészpártoló főúri hölgy a saját palotájában meghívott közönség előtt léptette fel. Nem tudom, merre volt az a palota? Pest még nagyon is kis város volt akkor, talán közel lehetett a Bástya utcai csizmadiamester házához, ahol Kisfaludy Károly talált menedéket az éhenhalás elől.

A *Honművész* 1833 évi 4. számában ez a beharangozás olvasható:

„*Dr. Langenschwarz hevenyész-költész.* Ezen 26 esztendős nagyhírű ember megérkezvén Pestre, az itteni városi kisebb táncteremben vasárnap, április 14-én akadémiát adni s hevenyében költeményeket fog készíteni, és így méltán hevenyéncznek (improvisator) nevezhetjük őtet magyarul.”

A lezajlott hevenyérzetről így számol be a lap:

„A hevenyész úr három szót kért adatni magának, melyekre a jelenvolt asszonyságokhoz idvezlő költeményeket fog készíteni és pedig írásban azért, mivel azokat kinyomatja s jövő hevenyérzete alkalmakor kiosztja, hozzáteszi azt is, hogy a szók ne legyenek olyanok, melyek már magokban is valamely dicséretet vagy szépet jelentenek; a többek közül tehát e három szót választotta: Blödsinn, Schreckbar, Marodeur.”

Húsz percre volt szüksége a hevenyésznek, hogy a rímszavakat, amelyek egyébiránt a saját irodalmi működésének a jellemzésére lettek volna legalkalmasabbak, megfelelő hozzáköltéssel átidomítsa a dámák tiszteletére. Közben zene játszott. A felolvasás után kitörő tapsvihar lecsillapulván, különböző feladott témákról rögtönzött a költő, például erről: „A dinnyeevés befolyása a magyar történetre.” Ezt a feladatot is fényesen, hatalmas sikert aratva, oldotta meg, eltekintve attól a kis tévedéstől, hogy Mátyás király halálát a dinnyeevésnek tudta be.

„Végre – írja a *Honművész* – kért 20 szót, melyek közül minden 2-2 szó egyforma rímmel végződik, ezekből a neki feladott *Két vándorlegények búcsúzását* négyféle költeménybe önté és pedig mindenik vándor egyszer víg, másszor szomorú újabb költeményben szólott a társához; végre Langenschwarz úr a papirosra rendbe írt említett 20 szókat visszáról (alulról) kezdvén, egy ötödik költeményt mondott azokra, melyben hallgatói kegyességét köszöné s a magyaroknak örök háláját ígéré. Bár ezen 20 szók között voltak ollyak is, melyeket igen nehezen lehetett neki kihasználni, p. o. Maroni – Tarroni (bécsi kávés a Grabenen), courage – bagage, s. a. t., mégis lehetetlen vala a hevenyében penderített részint tréfás, részint érzékeny verseket zajos tapssal nem jutalmazni.”

A már említett olasz, Bindocci nevezetű, 1837 májusában örvendeztette meg a magyar fővárost. A közönség érdeklődésének hiányát pótolta némely újság lelkesedése. A *Rajzolatok* éppen csak hogy babérkoszorút nem fonatott a számára.

A derék verspendítő egyik feladatul a *visegrádi romokat* kapta.

A *Rajzolatok* szerint: „bámulatos ügyességgel lábolt át a nehézségen, melyet a *Palma* szóra társul adott Talma gördített eléje; oly lelketemelőknek állítván Visegrád romjait, hogy az egy Talmát is lelkesíteni képes leendett.”

Nagy és szép gondolat volt, Vörösmarty sem tudta volna szebben kipenderíteni. A könnyed tételek nehézségein is baj nélkül gázolt át. „A hölgyek állhatatlanságáról” kellett verset ötlenie. „E valóban igen bájos feladást – írja a lap – nagyon sok ügyességgel s hízelgő szeszéllyel közmegelégedésre fejté meg.”

Az élvezetes rímzuhanyt szép búcsúztatóval viszonozta a szerkesztő:

„Mi, kiket művészete az elragadtatásig kielégített, óhajtanók, miszerint a jeles rögtönző Hunnia fővárosából a részvét és pártfogásnak azon visszemlékeit vihetné magával honába, mellyel Európa minden művelt városai őt méltánylották.”

Ekkor már tizenkét esztendeje múlt, hogy a *Zalán futása* megjelent. De úgy látszik, még mindig akadtak, akik Vörösmarty nyelvének viharzó ereje elől Európa művelt városaival kacérkodó szerkesztőségek szélmentes sarkaiba menekültek. Példa rá Bindocci mester 18 versszakasznyi rohamköltemény ének teljes magyar fordítása, ugyancsak a *Rajzolatok* hasábjain. Az olasz nem tehetett róla, az ő csodálatosan szép hazai nyelvén a leglaposabb gondolatok is édességtől olvadoztak. József nádor akkoriban épült fel betegségéből, ezt az eseményt kellett gyorsrímekbe önteni. A névtelen fordító rímlottyantása így ütött ki:

Nem roskadott, nem húnya el,
Övéi közt nyugalmban él.
A hír igaz, félelmivel
Megszűnt a visszhangzó veszély.
Borús följeg kerülgetett,
De ime szólt a természet:
Oszolj! s az nyomban elrepült.

Porró ölelkezés között
Mosolyg a bölcs, igaz fönség.
A hősi nemzedéknek őt
Visszaadá az istenség.
És Tiszától az Iszterig
Még a szellő is szende s víg,
Örül, hogy ily szép nap derült.

Szemlém túlságosan hosszúra nyúlt s most már csak hevenyészve emlékezhetem meg néhány női versrögtönzőről. Mert ilyenek is voltak. Persze, mind pergő nyelvű olasz. A XIX. században leghíresebb volt Giannina Milli, akiről Manzoni azt mondta, hogy felülmúlt valamennyi eddig élt férfi és női versrögtönzőt. Rosa Taddei arról volt nevezetes, hogy a közönség által kívánt versformában tudott rögtönözni s mindjárt zenét is szerzett hozzá.

A XVIII. században három nőt ért a megtiszteltetés, hogy egy római irodalmi akadémia, az *Arcadia,* tagjai közé választotta őket. Egyik a táncosnőből költővé emelkedett Teresa Bandetti volt, másik a hosszúnevű Fortunata Sulgher-Fantastici-Marchesini, harmadik az ünnepelt és

körülrajongott szép Mária Maddalena *Morelli.* Ez volt az, aki Rómában költői, helyesebben gyorsköltői versenyen legyőzte Lodovico Seriót s akit azután diadalmenetben vittek fel a Capitoliumra, a megkoszorúzás ünnepi szertartására. Az arcadiaiak akadémiájában a *Corilla Olimpica* névvel tüntették ki. Híre később hozzánk is eljutott. Egy rövidéletű régi magyar folyóirat, a *Kedveskedő* 1824. évi 3. számában ír róla, az ismertetéshez ezt a rendkívül gyöngédtelen megjegyzést fűzve:

„Talán Hazánkban erre a dicsőségre akartak törekedni Molnár Borbála és Besenyei Anna; de a kiket egy érett ítéletű hazafi a versificálástól a guzsalyra igazított.”

A „PENNÁRA CITÁLT” SZAVAK

Az irodalmi tótágasnak volt egy prózai fajtája is. Eleinte csak játékból csinálták; a XVII. század német szalonjaiban volt szokásos. A játékvezető feladott egy csomó össze nem illő szót, például: béka, kehely, temető stb. A társaságnak ezekhez a szavakhoz kellett mesét rögtönöznie. Ártatlan mulatság colt, talán okosabb is, mint estétől reggelig össze nem illő kártyafigurák hajcihőjét lesni.

A regényirodalomban egy színpadi író lelkén szárad a furcsa erőmutatvány. Kotzebue követte el, talán tréfából vagy unalmában. A magyar fordítást aligha érte meg. Márpedig egy derék színészünk gyürkőzött neki, Benke József, Jókainé Laborfalvi Róza édesapja. Kotzebue – Benke zamatos fordításában – így vallja be a regény születését okozó ballépését:

„Kértem egyik barátomat, hogy *citáljon pennámra* akármilyen tizenkét szót s én azon iparkodom, hogy ebből a tizenkét szóból egy kis Románt foglaljak össze. A szók, miket mondott, ezek: *Tűzokádóhegy, Prédikátor, Cserebogár, Struccmadár, Égiháború, Bánya, Óceán, Farkas, Ón, Félénkszívűség, Pokol, Megvesztegetés.*”

Kotzebue rászabadította pennáját a citált szavakra. A regényt tizenkét fejezetre osztotta; mindegyiknek címe a megadott vezérszó volt s a tartalom ehhez igazodott.

A regény címe: *Az atyám története vagy hogy esett az, hogy én születtem.*

Fejezetek.

I. A tűzokádóhegy. A szerző nagyapja 70 éves, nagyanyja 19. A fiatalasszony rábeszéli az öreg férjet egy olaszországi utazásra. Velük utazik egy fiatalember is, a család barátja. Nápolyban az asszony felmászik a Vezuvra, a megerőltetéstől váratlanul lebetegszik s egy fiúcskát hoz a világra. „Hogy’ mehettél fel a nyolcadik hónapban a Vezuvra – mondja szemrehányóan a férj –, lám, most a gyerek korai lett.” – „Nem korai az” – feleli titokzatosan az asszony.

II. Prédikátor. A gyereket meg kell keresztelni, elhívnak hát egy prédikátort. Az illető pap német nemzetiségű, van egy kis lánya is. A fiatalasszony megragadja a kedvező alkalmat és otthagyja az újszülöttet a papéknál dajkaságban.

III. A cserebogár. Polikárp, az újszülött, felnevelkedik, a paplánnyal együtt. 13 éves korában egy cserebogarat kerget az erdőn, eltéved, haramiák közé kerül, ezek ottfogják kuktának.

IV. Struccmadár. A haramiák rosszul bánnak vele. Megtörtént, hogy „teste ártatlan alsó részét egy korbácsos kegyetlen kéz dühének által kénteleníttetett engedni.” Megszökik, de cseberből vederbe esik: egy manezsériás ember kezébe kerül, aki magával csalja. Feladata: a struccmadarat etetni. Elhagyják Itáliát, Németországba jutnak.

V. Az égiháború. Polikárp, aki immár felnőtt ifjú, hallott valamit a struccok vasgyomráról s próbaképpen megetet a madárral egy kapukulcsot. A strucc beledöglik. Polikárpot elkergetik. Étlen-szomjan vándorol, vihar tör ki, kunyhóba menekül, ugyanoda bever a vihar egy vadászembert. Elmondja neki balsorsát.

VI. A bánya. A vadászról kiderül, hogy bányakapitány. Az is kiderül, hogy *ő volt a fiatalember,* aki Polikárp mamáját Itáliába kísérte. *„Keblemre!”* – kiáltja és Polikárpot a bányában alkalmazza. De az történik, hogy Polikárp kineveti a bányarémről szóló történeteket, amire a bányászok istentelen hírét költik és elzavarják.

VII. Az óceán. Egy szabóhoz kerül, aki egyben alkalmi költő. Megtanítja Polikárpot költeni. Ez ír egy époszt 33 énekben. Címe: *Az óceán.* Így kezdődik: „Mélyen az égnek szürke leple alatt, a soha meg nem elégedő bámulás irtóztató barlangjában elömölve tébolyog vándor lelkem az elrepült ezernyi esztendők árnyékain, az örökkévalóság kebelében gyűjtögeti az örökké virágzó pálmának gyümölcseit, éles fogakkal rágódik a természet csudáin és tüskés nyelvvel nyalakodik a teremtés mesterdarabjain.” Az époszt bemutatják az uralkodó hercegnek s mivel senki sem ért belőle egy szót sem, remekműnek kiáltják ki. Polikárpot kinevezik a hercegi vadaskert felvigyázójává.

VIII. A farkas. Sajnos, egy farkas rést tört a kerítésen és pusztítja a vadakat. A résen egy gavallér is bemászik s bizonyos pusztítást visz végbe a hercegi barátnő erényében. A dolog kisül, Polikárpot börtönbe zárják.

IX. Az ón. Íróeszköz híján kitör az ablaküvegek ónkeretéből egy darabot és dicshimnuszt ír a herceghez. Kegyelem. Kieresztik.

X. Félénkszívűség. Vándorlása során segélykiáltást hall az erdőben: két fickó bicskáz egy védtelen embert. Rájuk ront: a két fickó gyáván elszalad. Az áldozat ki más? A bányakapitány!

XI. A pokol. A bányakapitány sebe halálos. Papot hívnak. A pap olyan élénken ecseteli a pokol borzalmait a haldokló előtt, hogy az rémületében magába száll és megvallja a titkot, hogy Polikárp nem a nyolcadik hónapban jött a világra, hanem szabályszerűen a kilencedikben. Vagyis ő az apja. Meghal. Polikárp általános örökös.

XII. Megvesztegetés. A nápolyi prédikátornak, Polikárp nevelőapjának Mimi leánya gyönyörű hajadonná serdült. Egy előkelő úr kiveti rá a hálóját. Kerülő úton akar hozzájutni: a prédikátort hamis vád alapján perbe fogatja. Emberei azt tanácsolják a papnak, vesztegesse meg a vádlót, akkor szabadul. Mivel vesztegessen, hisz szegény ember? A lánya becsületével! A pap inkább megszökik családostul. Németországba menekül, ott Polikárp kastélyába tévednek. Felismerés, szerelem, házasság.

Sűrített kivonatom csak vázlatosan mutatja be a regény fordulatait. Egyhuzamban elolvasva semmivel sem tűnik ostobábbnak, mint akármelyik mai detektívregény.

Sőt bizonyos haszon is háramolhatott belőle kezdő írókra. A szerző az előszóban erre a haszonra céloz és így menti magát:
„Annyi mégis igaznak tetszik előttem, hogy az násnek ilyen munkálódása az ifjú, magukat gyakorolni kívánó Íróknak igen hasznos lehet, mert az Ideákat egybekapcsolni és olyan dolgokat összefűzni tanít, melyek első tekintetre oly távol látszanak egymástól, mint az ég a földtől.”

ÍRÓ-TANFOLYAMOK ÉS ÍRÓ-KÍSERTETEK

Kotzebue nem is álmodott róla, hogy az ifjú írók kiképzésére célzó ötlet a XX. században mennyire el fog terebélyesülni. „A költő nem születik, hanem lesz” – hirdetik az íróképzéssel foglalkozó üzleti vállalkozások.
Párizsi irodalmi lapokban fel-feltűnik egy csábító hirdetés. Rövid címe: *„Devenez écrivain!”*
Legyen íróvá!
Arról van szó, hogy egy élelmes francia *író-iskolát* szervezett; valóságos tanfolyamot, amelyen pár hét alatt bárkit íróvá képeznek ki. Szó szerint közlöm a csábító hirdetés szövegét:

„L e g y e n í r ó v á !
Eszméi vannak, de nem tudja őket kifejezni. Tárgyát már teljesen megérlelte s minden irányban átgondolta. Kezébe veszi töltőtollát... és íme, a fehér papiros előtt egyszeriben szorongás és szédülés fogja el. Úgy érzi, hogy agyveleje éppolyan üres, mint a papiros. Mindaz, amit elméjében elrendezett, most forgószél módjára táncol körülötte. Amiről azt hitte, bogy íme megfogta, most végképpen kicsúszott a kezéből.
Tehát mi a módja annak – kérdi Ön –, *hogy kivetítsem magamból, ami bennem van? Hogyan fogjak hozzá? hogyan fejezzem be?*
Minő gyötrelmet érezhet az értelmes és elszánt fiatal lélek, ha érzi, hogy szinte elevenen van befalazva! S minő súlyos tehertétel ez az élet versenyében!
Az A, B, C iskola (micsoda találó cím!) *kiszabadítja Önt szellemi börtönéből, napfényre hozza teljes értékükben természeti adottságait és szerzett képességeit, vagyis más szóval: énjének legjavát. Teljesen újszerű metodika segítségével pár hét múltán már tapasztalni fogja, minő könnyűvé vált, ami eddig oly nehéznek látszott. Gondolatainak kifejezésére szükséges szavak megválasztása, azoknak elrendezése és összekapcsolása: mindez játék lesz az Ön számára; olyan játék, amely nem csupán kellemes, hanem jövedelmező is, mert feljavítja anyagi helyzetét s emeli írói tekintélyét.*
Írjon tehát még a mai napon nekünk s mi megküldjük részletes prospektusunkat, amely a szükséges tudnivalókat tartalmazza.”

A tanfolyam módszeréről semmit sem sikerült megtudnom. Eredményeiről többet: maga a hirdetés sorol fel név szerint hét ismeretlen nevű hölgyet, az iskola növendékeit, akiknek tollából ismeretlen újságokban ismeretlen novellák jelentek meg.
Több részletet ismerünk az *amerikai* író-tanfolyamokról. Elég lesz egy vizsganap leírása, amely a los-angelesi írógyárban zajlott le.[187]

A tantermet összesen *százhúsz* tanítvány lepte el. Férfi-nő vegyesen, többnyire 45-70 közöttiek. Öreg urak, anyák, nagyanyák, köztük a jól ismert példány, a festett haján nefelejcsekből font kalapot viselő női Matuzsálem.

A fekete palatáblára a tanár egy *várfalat rajzolt* s közepére vastag csomagolópapírból irdatlan nagy várkaput ragasztott. A magyarázat szerint a kapu *a sikeres írásművészet várába való bejáratot jelképezi.* Aki be akart jutni a várba, fel kellett mutatnia az „okmányait”, azaz valamely magacsinálta írásművet. Ha a tanár rendben levőknek találta az okmányokat, vagyis ha a mű megfelelt a tanfolyamon előadott szabályoknak, a tanítvány bemehetett a jelképes várba. De ha nem – jaj volt neki. *Lefejezték,* persze szintén jelképesen, egy papirospépből készült hóhérbárddal, amelyet egyik vállalkozó öregúr kezelt.

Előállt az első tanítvány, helyesebben *vándor.* Be akart jutni a várba. A tanár, helyesebben *várúr,* igazoló okiratokat követelt a vándortól, aki *Helyes Jellemzés* néven mutatkozott be, holott valójában magas, sovány asszonyság volt, sárga ruhában, vörös sapkával és zöld fülbevalókkal.

A várúr felolvasta a kéziratot, de rossznak találta, átadta a boldogtalan vándort a hóhérnak s ez a kegyetlen bárddal lesújtott az áldozat fejére. Két és fél órán keresztül tartott a vérengzés. Hét fej hullott le, viszont hét vándor műve annyira sikerült, hogy bejutottak a várba, mégpedig a „kitűnőségek galériájába”.

Egyik írásmű annyira fölötte állt valamennyinek, hogy a tanár üvölteni kezdett a gyönyörűségtől. Fényképészek után kiabált, hogy örökítsék meg a frissen született új tehetséget. A mű fényes sikerrel oldotta meg azt a feladatot, amely a tananyagban *„a drámai összeütközés helyes felépítése”* címen szerepelt. Arról volt benne szó, hogy a hős egy csónakban ül a tengeren és olvas. Feltekint a könyvből s íme: a csónak végéből hatalmas *mérgeskígyó* sziszeg rá. Vízbe akarja magát vetni, de ó borzalom, a csónak mellett egy *cápa* úszik!

A menekülés módja homályban maradt, mert a tanár nem engedte tovább olvasni a novellát. Azt bömbölte, hogy elég ennyi, mert ennél érdekesebb szituáció novellában nem fordulhat elő.

Most legalább tudjuk, hogy az amerikai magazinokat elöntő limonádéáradat citromlevét hol nyomkodták ki.

De hát nincs mindenkiben akkora szorgalom, hogy hónapokig járjon tanfolyamokra, amíg végre teljesülnek írói ambíciói és nyomtatásban látja meg a nevét egy irodalmi mű alatt.

Akad erre egyszerűbb mód is.

Írja meg a művet más, ő majd megveszi készpénzért és aláírja a nevét.

Az ötlet olyan jó, hogy érdemes volt irodát nyitni, amely az eladót és vevőt összehozza. Hol van ez az iroda? Amerikában, persze. Pontos cím: New York, East 49. utca, 17. sz. A *Nouvelles Littéraires* tudósítója fedezte fel és ismerteti a lap 1936. augusztus elsejei számában. A hirdetés szerint a vállalat címe: *„Az író-kísértetek irodája.”*

Az „író-kísértet” szó nem adja vissza pontosan az angol *„ghostwriter”* értelmét. Az amerikai műszó azt akarja kifejezni, hogy a valódi író csupán *kísértetszerűen* lebeg a háttérben, elvált a munkájától, mint a lélek a testtől s földi maradványait teljes tulajdonjoggal rátestálta a vevőre.

A francia irodalmi *argot*-ban a nevük *nčgre,* a magyarban *kuli.*

Az iroda mindent szállít. Regényt, novellát, verset, cikket, tudományos tanulmányt, szónoklatot, felköszöntőt, bizalmas leveleket… Összesen *százhúsz* munkatársat tart nyilván. Megfelelő kartoték segélyével nyomban kihalássza azt az írót, aki rendelkezik a kívánt műhöz szükséges képességeken vagy szaktudáson. Mert természetesen szakemberek is dolgoznak az iroda számára. Egyik a földműveléshez ért; másik a vegytanhoz, harmadik a porcelánhoz. Sőt legfőképpen szakembereket keres az iroda, mert általános tehetség akad fölös számmal. Akkor sem jön zavarba a vállalat, ha valamely kívánt műhöz nincs kész szakember. Ezekre az esetekre a könyvtári kutatásokban jártas *könyvtár-molyokat* tart nyilván. Ők elvégzik a forráskutatást a könyvtárakban, beszállítják az anyagot az irodába s ott egy ügyes kísértet feldolgozza.

A díjazás különféle. Szavanként 1″–6 centig terjed. Az írót a munka minőségéhez mérten díjazza az iroda. A megrendelőt vagyoni helyzetéhez képest vágják meg; 40-50 dollárt is elkérnek némelyiktől. A vékonyabb pénzű, egyszerű polgár már 5 dollárért is kaphat egy halotti búcsúztatót.

Amint látható, a vállalat józan alapokon nyugszik és megbízható. Tisztességes volta különösen a szépirodalom körébe vágó rendeléseknél nyilatkozik meg. A tudósító érdeklődött az effajta szállítmányok részletei iránt, mire az igazgató elismerésre méltó üzleti tisztességgel így felelt:

„Ha mi szépirodalmi kéziratot szállítunk, kezeskedünk a helyesírásért, az írásjelekért, a fogalmazás szabatosságáért, ámde minden felelősséget elhárítunk magunktól a mű irodalmi értékét illetően.”

Arra a kérdésre, kapott-e a vállalat elismerő leveleket, az a meglepő válasz hangzott el, hogy *egyetlenegyet sem.* A megrendelő *restelli* az ügyletet, szó nélkül átveszi a megrendelt munkát, fizet, távozik és többé nem látható.

Mint a kísértet…

A PÁRIZSI PLÁGIUM-AKADÉMIA

Hiszen, ha mindenki becsületesen, nyílt üzletben vásárolná a pávatollait! De minduntalan hallunk irodalmi tolvajokról, sőt – akármilyen hihetetlen – létezett olyan tanfolyam, ahol arra tanították meg a növendékeket, miként kell rajtakapás veszedelme nélkül *lopni.* Igaz, hogy a XVII. század végén működött.

Az idősebbik Disraeli említi meg *Curiosities of Literature* (Irodalmi kuriózumok) című könyvében. Mint írja, Richesource volt az alapító neve. Kételkedtem a hír igazságában; nagyon is anekdotaszerűen hangzott, annál inkább, mert a tanár úr neve lefordítva ezt jelenti: gazdag forrás. Aki csak írt később róla, mind Disraelire hivatkozott s így épségben maradt a gyanúm, hogy hátha valamely tréfacsináló ugratta be az angol ősszerzőt.

De véletlenül kezembe került D’Artigny abbé könyve [*Nouveaux mémoires* (Új emlékiratok) etc. Paris, 1772] s ebből kiviláglott, hogy *a plágium-professzor valóban élt és vállalata virágzott!* Teljes neve volt Jean de Soudier, *sieur de Richesource.* Az abbé adatai szerint a plágium-akadémia 1655-től az alapító haláláig, 1695-ig állt fenn, tehát a mester teljes 40 éven át élt meg abból, hogy becsvágyó növendékeit lopásra

tanítsa. Húsz művecskét is adott ki; mind a plágiummal, mint tudományággal foglalkozott.

A plágium-iskola címe volt: *A bölcsész-szónokok akadémiája. (Académie des Philosophes-Orateurs.)* Többféle ágazata volt; nem csupán szónokok, hanem írók számára is. A tandíj nem volt sok, még a pénznek akkori értékét tekintve sem: mindössze három arany. Hogy ezért a pénzért mi mindent lehetett megtanulni, arra nézve Richesource mester nyomtatásban megjelent művei szolgálnak adatokkal.

Alapvető munkája, egy 64 oldalas füzet, 1667-ben jelent meg ezzel a címmel: *„A szónokok álorcája, azaz annak a módja, miként kell álöltözetbe burkolni a szónoklat minden fajtáját, nevezetesen védőbeszédet, ünnepi szónoklatot, prédikációt, elmélkedést, halotti beszédet stb. (Le Masque des Orateurs etc.)”*

Az érdemes akadémia-igazgató kifejti, hogy igen sokan vannak, akiknek kenyere az ékesszólás, de saját maguk nem rendelkeznek elég felhasználható anyagon. A szerző tehát segítségére siet mindazoknak, akiknek kertjében nem teremnek megfelelő gyümölcsök és megtanítja őket, hogyan szakítsanak más kertjéből. Ezt ő nem tartja lopásnak, hanem a „plagianismus” műszóval jelöli meg. „A plagianismus – mondja – az a művészet, amellyel mások műveit ügyesen és sikeresen elváltoztatjuk és úgy öltöztetjük álruhába, hogy maga a szerző sem ismerhet rá a tulajdon művére.”

A mester erre a könyvére megszerezte a királyi privilégiumot is, vagyis *szabadalmaztatta és minden netáni plágium ellen eleve biztosította azt a művet, amely megtanítja az olvasót arra, hogyan kell plagizálnia.*

Ha valamelyik idegen szerző művében megtetszik nekünk egy frázis és fel akarjuk használni, álruhába kell öltöztetnünk, vagyis el kell változtatnunk a következő módon: 1. megcseréljük a szórendet; 2. az egyes szavakat más, hasonló értékűekkel helyettesítjük.

Példa: az idegen szerző arról ír, hogy milyennek kell egy teljhatalmú követnek lennie. Szerinte a jó követet három tulajdonság jellemzi: *feddhetetlenség, rátermettség, bátorság.* Tehát elsősorban meg kell a fogalmakat cserélnünk s akkor a jó követ tulajdonságai ilyen sorban következnek: *bátorság, rátermettség, feddhetetlenség.* Ezek után a fogalmakat más, hasonló értékűekkel kell helyettesítenünk. Bátorság helyett azt lehet írni: *állhatatosság, szilárdság, lelkierő.* Feddhetetlenség helyett *erény, jámborság, becsületesség.* Rátermettség helyett *képzettség, tanultság, ügyesség.* Így azután a frázisnak szülőapja nem fog ráismerni a tulajdon gyermekére, mert az ellopott szólam az álruhában emígy fog díszleni: *„a jó követ legyen szilárd jellemű, becsületes és ügyes.”*

A mester metodikája ma is sikerrel alkalmazható. Alkalmazzák is, úgy tudom. Sőt tőle ered annak a műveletnek tudományos megalapozása is, amelyet a mai újságcsinálás ezen a néven ismer: *szósz.* Példát is dolgozott ki a tanítványok számára, miként lehet egy harmincsoros idegen művet pontosan a duplájára, hatvan sorra felhígítani. Példa gyanánt Guez de Balzacnak (1594–1654), az irodalmi levelezés akkoriban Európa-szerte ünnepelt mesterének egy levelét használta fel. Íme az eredeti és a felhígított rész a levélből, amellyel Balzac egy ismerősét ajánlotta a parlament ügyvédének jóindulatába:

Balzac: „Ismerősöm ügye, amely a parlament döntése alatt áll, nem valami nehéz ügy és az ékesszólás kisebb foka is elegendőnek mutatkozik, hogy sikerrel legyen védhető. Csakis oly feltétellel ajánlom ügyét Önnek, hogy nem fogja minden idejét erre fordítani s nem hanyagolja el emiatt egyéb dolgait.”

A mártás: „Ismerősöm pere, amely a parlament előtt folyik s amely miatt ő Párizsba kénytelen utazni, nem tartozik a nehéz és zavaros ügyek közé; bátran mondhatom, hogy akármelyike a kisebb ügyvédeknek, akik Önt csodálják, de utánozni képtelenek, alkalmas lenne arra, hogy az ügyet dicsőségesen védje és diadalra vigye. S bár eszerint az ügy nem jár azokkal a nehézségekkel, amelyek rendszerint csak annál is inkább sarkallni szokták Franciaország Ciceróját, mégis bátor vagyok Önnek ajánlani, mert meg vagyok győződve róla, hogy az Ön számára ez nem lesz egyéb, mint kellemes játék és szórakozás, s ez ügyben kifejtendő tevékenysége csupán üdülést fog jelenteni rendes fárasztó munkája után.”

A baklövés elmélete és példatára

Ez a cím maga is baklövés. Saját magának egyik alosztálya, a Leiter Jakabok családjába tartozik. A német eredeti így szól: *einen Bock schiessen.* A német szólásnak semmi köze sincs a vadászathoz, annyit jelent, mint *felbukfencezni,* vagyis hibásan lépni, kisiklani, elvágódni. (A szólás változata: *Purzelbock, Purzelbaum.*) Jó régen történhetett, hogy valaki szó szerint magyarra fordította s a magyar gondolkodásmód elfogadta a mondás átbicsaklott értelmét, mert hiszen vadászember szerint csakugyan öreg hibát követ el, aki az őznek tehenére céloz s a bakját találja.el. Ilyen értelemben sorolta be Erdélyi János is a magyar közmondások gyűjteményébe. Jobb híján kénytelen vagyok én is ezt használni, mert nincs egyéb magyar kifejezés, amely a *lapsus*ok változatos alakjait egy kalap alá foglalná.

A latin hármas megkülönböztetést tesz: *Lapsus linguae, lapsus calami, lapsus memoriae.* Aszerint, amint nyelvbotlásról, tollkisiklásról vagy emlékezetbeli zavarról van szó.

A franciák összefoglaló szava: *bévue.* Ennek keretében temérdek kifejezésük van a baklövések egyes árnyalataira, ami nem csoda, mert maguk is elismerik, hogy a legbőségesebb adattár náluk található.

Az angolok nem törődnek a szabatos megkülönböztetésekkel. Őnáluk minden baklövés *bull.* Hogy miért „bika”? ma már nem tudja senki megmondani. Van egy változata: *Irish bull,* vagyis írországi bika. Ezzel az íreket szokták bosszantani, állítólag azon az alapon, hogy VII. Henrik király idejében élt Londonban egy Obadiah Bull nevű írországi származású ügyvéd, aki védőbeszédeit a legelképesztőbb baklövésekkel fűszerezte. Ennek későbbi honfitársa, a XVIII. század híres írója, Edgeworth, megelégelte a sok rosszindulatú kötődést, s kiadott egy védekező iratot az írekre kent rágalmak ellen. *Essay on Irish bulls* volt a címe. Az angol közvéleményt nem volt képes megingatni. Mindössze annyi lett az eredménye, hogy a párizsi könyvkereskedők – bikáról lévén szó – besorozták a *földművelést* tárgyaló művek jegyzékébe. (Talán a francia *boule* szóban lehetne a származásra ismerni? *Boule* golyó, *bouler* régi franciasággal a földön gurulást, hemperedést jelenti. Közös kép a német felbukfencezéssel.)

Ha az angol megteheti, hogy *bull*-nak nevez mindenfajta baklövést, mi is nyugodtan mondhatjuk baklövésnek mindazt, ami *bull.*

Mielőtt megpróbálkoznám vele, hogy a baklövéseket valahogyan osztályozzam, néhány példával világítom meg, milyen szerencsés az angol *bull,* mi mindent lehet vele jellemezni. Nálunk a balul sikerült fordításokra a rosszhangzású *Leiter Jakab* gyűjtőnevet szokás használni. Az angoloknál ez is *bull.* Szerintük a legrégibb a bibliában található, Jezsaiás próféta könyvének XXXVII. fejezetében, ahol is a 36. vers így téved meg:

„Annak okáért kijővén az Úrnak angyala, levága az asszíriabéliek seregében száznyolcvanötezer embert; és mikor ezek felköltek vala reggel, íme mindnyájan halva feküsznek vala.”

Nyilván az első latin fordítók felelősek az ős-bull miatt.

A komoly könyvek rangsorában a biblia után a törvénykönyv következik. És íme, a Mississippi államlbeli Canton város határozatai között ez a *bull* incselkedik:

A városi tanács elrendeli, hogy:

1. Építtessék egy új fogház.

2. Az építkezésnél a régi fogház anyaga használandó fel.

3. Mindaddig, amíg az építkezést befejezik, a foglyok a régí fogházban őrzendők.

Tudvalevő, hogy minden amerikai állam, város és község ezerszámra ontja a törvényeket és rendeleteket s így meg lehet érteni, ha a törvényalkotási lázban ez a kis félrecsuszamlás megesett. Amerikai jogászok tömegével halásszák ki a törvényáradatból a legfurcsább határozatokat. L. E. Cook st. louisi ügyvéd könyvalakban is kiadta törvénykuriózum-gyűjteményét, ebben egyebek között felhívja a figyelmet Kansas államnak nyolcvan éve hozott, de ma is érvényben levő törvényére, amely szerint:

„Ha két vasúti vonat valamelyik sínkeresztezésnél találkozik, mindkettő köteles megállni s egyik sem indulhat el mindaddig, amíg a másik el nem haladt."

Megkíséreltem, hogy a baklövések zagyva társaságában, úgy-ahogy, rendet teremtsek és tartalmuk szerint osztályozzam őket. A határok olykor összemosódtak, nevezetesebb baklövéseket ide is, meg amoda is lehetett volna betuszkolni, de úgy gondoltam, nem vagyok köteles túlzott pontosságra, amikor a pontatlanságokat osztályozom.

Nagyjában hét csoportra való anyagot tudtam összeválogatni.

1. *A hebehurgya írótoll.*

Legártatlanabb fajtája a baklövéseknek. Hanyag és pongyola fogalmazás, sietség okozta elhamarkodás, vigyázatlanság jellemzi. Legtöbbjét a szerkesztőségi asztalokon cseppenti el a nekiiramodott írótoll. De akárhányszor komoly tudós is elköveti, merő szórakozottságból. Egy jeles irodalomtörténészünk nem szenvedhette Baudelaire dekadens költészetét s ezt írta róla: „Ízlése szerelem dolgában is természetellenes volt, mert ifjú leány helyett neki a túlérett asszony kellett." A bírálatot Baudelaire számos olvasónője aligha helyeselte. Viszont bizonyára általános megelégedéssel fogadták női körök egy másik neves műbírálónk Ódry-búcsúztatóját, amelyben azt mondja elhúnyt nagy művészünkről: „Szerette a nőket s az *élet egyéb jó dolgait.*" (Nyugat, 1937. május.)

Íme kicsúszott tollam alól a szerencsétlen *amely,* amely csúnya kukacként fúrja be magát a mondatok közepébe. Mennyire igaza van az *Édes anyanyelvünk*[197] szerzőjének, amikor könyvében oldalakon keresztül pellengérezi ki az ilyen „amelyes" mondatokat. Ha legalább helyesen alkalmaznák! De a kukac gyakran rossz helyre furakodik s a mondat értelmét ilyen furcsán torzítja el:

„T. P. a bécsi operaházhoz szerződött. Harmincöt estére kötötték le a kiváló énekesnőt, amely hatvanra bővíthető." (Függetlenség, 1938. július 10.)

„Szombati főérdekességünk a Pesti Színháznak bemutatója, a *Feleségem nadrágja,* amely sok-sok meglepetést tartogat." (Pesti Hírlap, 1933. május 33.)

„Kiadó a II. emeleten 3 utcai szoba, 2 előszoba. W. C. benn a lakásban, amely ügyvédi irodának különösen alkalmas.” (Lakáshirdető cédula egy régi Bálvány utcai ház kapuján.)

Mihelyt átestem az elméleti fejtegetéseknek nehézségein, dúsabb példatárral fogok szolgálni.

2. *Az ember feje nem káptalan.*

A színsor rendkívül gazdag. Halvány felületességgel kezdődik, rikító tudatlansággal végződik. Esetei legbujábban a párizsi televényben tenyésznek. Tudjuk, hogy a franciák nem kedvelik a mértéktelen alaposságot. Ennélfogva rendületlen nyugalommal írják le, hogy Galilei máglyán fejezte be életét, – Octavianus Cleopatra fia volt, – Pompadour asszonyt lenyakazták, – Judit levágta Góliát fejét, – Velence a Balti-tenger partján fekszik és így tovább. Ha rajtakapják őket, maguk nevetnek legjobban s még csak a kezüket se mossák, mint *Heródes.* (Ez is francia megállapítás.)

Nálunk azt olvastam, hogy Abbázia előtt a tenger hullámai az *otrantói öbölbe* hemperegnek, de a cikkíró legfeljebb néhány tengeri mérföldet tévedett; ha a hullámok folytatják dél felé a hempergést, mégis csak elérkeznek az otrantói szoroshoz. (Vagy talán *Quarnerót* akart mondani?) Az is kicsi hiba, hogy egyik kiváló írónk Miksa császárt Mexikóban *felakasztatja* – a másik Napóleonnal kivégezteti *Egalité Fülöpöt* (természetesen Enghien herceg helyett) –, a harmadik az öngyilkosságra kényszerítect Senecát *angina pectorisban* halasztja meg.

Csekélység. A világ folyása emiatt nem áll meg. Pedig elég rossz világ ez. Meglátszik rajta, hogy *nyolc nap alatt teremtették!* (Le Matin, 1924. augusztus 7.)

3. *Képzavar*

Tudományos neve: *Katachresis.*

Ezért nem kell a szomszédba mennünk. Álljuk a versenyt a franciákkal. Amit ők tudnak, mi is tudjuk, ahogy az az alábbi példákból is jól megfigyelhető.

„Petőfi ránézett a leánykára, akinek fehér homlokán rózsák gyuladoztak a belső izgalomtól, míg beszédes két szeme mint egy zsinóron csüngő imakönyv függött a költő arcán.” (*Farkas Emőd:* Petőfi.)

„Az utcán végighömpölygő tömeg ordítozása csakúgy gőzölgött az állati vérszomjtól.” (Pesti Hírlap, 1903. június 15.)

„Foglalkozzunk már egyszer behatóan azzal az erős kézzel és nézzünk a szemébe!” (Budapesti Hírlap, 1903. okt. 15.)

„Lakásán nem tudták megtalálni a csempészvezért, aki úgy látszik, neszét vette, hogy lába alatt forró a talaj.” (Mai Nap, 1937. július 29.)

„Jövőre Magyarország már síkra szállhat a nemzet érdekeiért a levegőben is!” (Az Est, 1938. május 8.)

Gort angol tábornok életrajzából: „Teljesítették régi óhaját: a vezérkarból a frontra helyezték. Itt érdemelte ki a *tigris* nevet. Ypres, Cambrai, Arras mellett nekiszegezett fejjel, mint egy *bika* vezette rohamra katonáit.” (Magyar Nemzet, 1939. október 21.)

Bővebbet a részletes példatárban. A néhány előlegezett adat csupán a csoportcím magyarázatát célozza.

4. *Anakronizmus.*

Magyarul: *kortévesztés.* Csínján kell vele bánni, mert az irodalom és művészet legragyogóbb századai tele vannak kortévesztéssel,

Shakespeare színpadán a római hősök angol lordoknak öltözködtek. A reneszánsz festői saját korukbeli ruhákat aggattak a biblia alakjaira. A korszellem kívánta így.

Óvakodni kell a kicsinyességtől is, amellyel ráérő irodalombúvárok nagy írók műveiből apró tévedéseket halásznak ki. Schillerre rábizonyították, hogy *Wallenstein*-ben Butler villámhárítóról beszél, holott akkor még nem találták fel. *Tell Vilmos* nagy jelenetéről kiderítették, hogy annak november végén kellett lejátszódnia, márpedig nem lehetséges, hogy ebben a télbe hajló időszakban még almák lógjanak a fán. Egy irodalmi bogarász diadalt ült, amikor a *Fiesco*-ban azt olvasta, hogy a hős felesége csokoládét iszik. Tévedés! A Fiesco-féle összeesküvés 1547-ben történt, viszont az első csokoládégyárat 1606-ban alapították Itáliában. Szörnyű!

Miután Goethe idejében már feltalálták a villámhárítót, nyugodtan mondhatom, hogy az ő feje fölött is sűrűn cikáztak a kritika villámai. Elég a *Faust*ról beszélni. A darab nyilván a XV. században játszik s lám, pezsgőt isznak benne, holott ez csak 1670-ben kezdett el gyöngyözni –, parókát emlegetnek, noha ezt 1640-ben illesztette XIV. Lajos első ízben a fejére –, dohányról beszélnek, ami Kolumbus előtt képtelenség –, gyóntatószékről is szó esik, pedig ez csupán száz év múlva jelent meg Németországban. A mese kákáján a legnagyobb csomót Márta asszony sopánkodásai közben fedezték fel, amikor Mephisto közli vele, hogy az ura meghalt. Mire az asszony:

Nagy baj, hogy bizonyságom nincsen,
Hol halt meg és mikor a kincsem.
A rend csak rend; s jó, mentül hamarabb
Jelentse holt hírét a hetilap.

Faust idejében mindez nem volt lehetséges, mert az egyházi hivatalok csak a XVIII. század táján kezdték az anyakönyvi kivonatokat kiadni – hetilapok pedig akkoriban egyáltalán nem léteztek.

Irodalmi hangyák még sok efféle tévedést hordtak kupacba, de elég belőlük ennyi. Kissé keserves szórakozást jelent egy parányi baklövés kedvéért súlyos indokolásokon keresztülrágódni.

5. *Leiter Jakab.*

Az általánosan elterjedt műszó jelentését mindenki ismeri.

A legifjabb nemzedék kedvéért röviden megismétlem a szó eredetének történetét, amint azt Tóth Béla ismerteti *Szájrul-szájra* című könyvében. 1863 októberében az egész világ figyelme Párizs felé fordult. Nadar óriási léghajója, a Géant tette meg első vakmerő légi útját. A Magyar Sajtó 1863. október 13-i számában „párizsi levél” alakjában beszámolt az eseményről. A párizsi levelet Ágai Adolf írta, természetesen itt helyben a szerkesztőségi asztalnál, bécsi lapok tudósításait fordítva magyarra. Egy helyütt ez a rejtelmes mondat döbbentette meg az olvasót:

„Midőn a legfelső felhőrétegen is átröpültek, a gömb megrezdült, kissé oldalt hajolt, de – így állítják az utazók – egyikük sem ijedt meg. Előhítták Godardot, a tapasztalt léghajóst: Fel, fel; oly magasra akarunk szállani, mint Leiter Jakab.”

Senki sem ismerte ezt a Leiter Jakab nevű úttörő léghajóst; csak később derült ki, hogy a bibliai Jákob-lajtorjáról volt szó. A párizsi levél német eredetijében ez állott: „Jakob’s Leiter.” A fordító a gyors munkában nem

vette észre a szerényen meghúzódó *s* betűt s a bibliai képet tulajdonnévnek olvasta. Ágai utóbb letagadta a tévedést. Azt mondta Tóth Bélának, hogy szánt-szándékkal cselekedte a botlást; meg akarta tréfálni a pedáns Gregus Ágostot. Aki akarja, elhiheti.[201]

6. *Galimatiász.*

A szó Franciaországból szivárgott át hozzánk. Eredetét maguk a franciák sem tudják. A tudós Huetius szerint egy régi párizsi ügyvéd lett volna a szó akaratlan szerzője. Valami peres ügyben tartott latin nyelvű beszédet. Bizonyos Mátyás nevű polgár kakasáról volt szó a perben s az ügyvéd a lelkesedés hevében folyton összezavarta a genitivusokat. *Gallus Mathiae* helyett ismételten ez csúszott ki a száján: *Galli Mathias.* Azóta alkalmazták a szógyúrmányt a zagyva beszédre. Az anekdotának túlságosan tudományos az íze. Valószínűbb, hogy a szó nem egyéb, mint a francia *galimaufrée* eltorzítása. Ez a konyhászati műszó ragút, azaz húsvagdalékot jelent. Azt pedig tudjuk, mi mindenféle kétes eredetű, vegyes alkatrész szokott meglapulni a vendéglői étlapok emez előkelő illatú műsorszáma alatt: *ragú.*

Boileau megkülönböztetése szerint a galimatiásznak két fajtája van: az egyszerű és a dupla. Az elsőt csak az olvasó nem érti, a másodikat maga a szerző sem.

A *formát* illetően a franciák külön szavakkal jellemzik a galimatiász két megnyilatkozási módját.

1. *A pátosz.* A szerző lapos és erőtlen mondanivalóit szenvedélyes hév színlelésével iparkodik felduzzasztani s végül belefullad az érzelmi dagályba.

2. *A phébus.* Eredete a görög *phoibos,* a fény istenének, Apollonnak mellékneve. Tehát szócsillogtatás, nagy szavak alkalmazása jelentéktelen tárgyakra. A *pátosz* szellemi emelkedettséget szenveleg; a *phébus* a stílusbeli nagyzolást jelenti: a tehetségtelen tollrágó minden áron meg akarja mutatni, hogy az ő íróművészete mennyire fölötte lebeg a rendes hétköznapi firkászatnak.

Ha a galimatiász vers alakjában, rímekkel ékesítve jelentkezik: *amphigouri* a neve.

Még mindig nem fejezhetem be avatatlan kirándulásomat az irodalomtudomány komoly csarnokaiba.

Hátra van a *gongorizmus.*

Ez a kolomphangzású szó Luis de Gongora y Agote spanyol költőnek (1561–1627) köszönheti a világrajöttét. Voltaképpen nem egyéb, mint *szándékos galimatiász.* Gongora tehetséges költő volt, de verseinek erkölcsi sikere nem elégítette ki. Azt hitte, a közönség nem érti meg kellően. Gondolt egyet – s ezt azóta is sokan gondolták utána -: majd értelmetlenül szólok hozzátok, akkor meg fogtok érteni. Kiagyalt egy mesterkélt, cifrálkodó, dagályos, képekkel és szóvirágokkal teletűzdelt zagyva stílust s íme: a közönség lelkesen fogadta az újszerű mondatcsillámokat.

Ugyanaz időben Itáliában Giambattista Marini írt efféle szivárványos stílusban és megalapítója lett a *marinizmus* néven ismert hasonló irodalmi iránynak. A barokk csavarodású szivárvány ívének másik szára átbillent Franciaországba s csalóka ragyogásával a *presziőzöket* szédítette el.

A sallangos, cicomás írásmód tökéletesen megfelelt a barokk szeszélyes ízlésének. A spanyol Gracián[203] elmélete szerint a stílust legszebben az

olaszok által *concetti* néven ismert elmesziporkák ékesítik; az írónak arra kell törekednie, hogy mondatait teleszórja ilyen gondolatszikrákkal. Tele is szórta, az olvasónak még a szeme is szikrázik tőle. Magáról a gondolatról így sziporkázik:

„A gondolat elindul az emlékezet partjairól, áthajózik a képzelet tengerén, végül megérkezik a szellemesség kikötőjébe s ott a megértés vámhivatala elvámolja.”

Hogy a hajókázás miként megy végbe, pár soros mutatvánnyal világítom meg. Eleve értesítem olvasóimnak értelmi vámhivatalát, miről van szó. Egyszerűen arról, hogy közeledik a nyár. Csillagász nyelven: a Nap az állatöv égi jegyei közül elhagyja a Bikát és az Ikrek felé halad. Szerepel Gracián hasonlatában egy Phlegon nevű állat is; erről csak annyit kell tudni, hogy egyébként a mitológiában a Nap szekerének egyik lova gyanánt szokott szolgálatot teljesíteni.

„Íme a mennyei amfiteátrumban a Nap lovagja Phlegon hátán bátran küzd meg a Bikával, gerely gyanánt arany sugarakat villogtatva, miközben rohamait megtapsolja a csillagok bájos nézőközönsége, amely, hogy a lovag előkelő alakjában gyönyörködhessék, a Hajnal erkélyére könyököl. Majd egy különös átalakulás történik: Phoibos, a szőke lovag kakassá változik, tolla nő és taraja sarjad s élére áll egy ragyogó csillagcsoportnak. Ezek a mennyei mezők tyúkjai, körülöttük a Tyndareos tojásából kikelt csillagcsibék…”

Folytatnám az ékes hasonlatot, de sohasem érnék a végére, mert most meg Tyndareos tojásait kell átsegítenem az értelmi vámhivatal szigorán. Az áru megjelölése téves, a tojásokat Léda tojta, Tyndareos csak a férje volt. Mint tudjuk, Zeus hattyú képében közelítette meg Lédát. Ennek a közeledésnek volt eredménye az első számú Léda-Eéle tojás, amelyből két ikertestvér kelt ki: Helena és Polydeukes. (A rómaiaknál Pollux.) Azután Léda, aki ragaszkodott az anyaságnak ehhez a különös megnyilatkozásához, a férjét is megajándékozta egy törvényes tojással, ebből más két iker, Kastor és Klytaimnestra jött a világra. Így végre valahára kiderül a keserves hasonlat értelme: a Nap az *Ikrek* jegyébe lépett!

7. *Vegyes mindenféle.*

Vannak baklövések, amelyeket az előbbi csoportok egyikébe sem lehet betuszkolni.

Ilyen osztályon kívüli pária a *ballhornizálás.* Állítólag Johann Ballhorn XVI. századbeli lübecki nyomdász követte el első ízben, innen a neve. Valamelyik német mesekönyvben a képek között egy kakas is díszelgett. A nyomdásznak nem tetszett a kép s a könyv új kiadásában új rajzot közölt; ezen már nem volt a kakasnak sarkantyúja, viszont egy kosár tojás volt látható mellette. Tyúknak nézte-e a kakast s mint tyúkot meg nem illető felszerelést távolította el a sarkantyút? nem tudni. Ám a kép fölé ezt a büszke felírást illesztette: *Verbessert durch Johann Ballhorn* (Javította Johann Ballhorn). Ezóta *ballhornizálásnak* mondják a helyreigazítás ama fajtáját, amelyik az eredeti hiba helyébe még nagyobbat lottyant.

Például:

Lapunk múlt számában megjelent vezércikk második bekezdésének második sorában – sajnálatos nyomdahiba folytán *„heórikus”* szó helyett *„teórikus”* szót szedtek. A mondat tehát helyesen a következőképpen hangzik: „Micsoda hősi eposz telne a magyar hon védőinek heórikus

tetteiből.” (Magyar Világ, 1938. szept. 20.) Ha a cikkíró *heroikust* írt volna, még a sajtóhiba ördöge sem zilálhatta volna így össze a szót.

Egyik csoportba sem tudtam betessékelni érdemes írónk, P. Szathmáry Károly mellszobrának esetét. Az illetékes hatóság a Várhegy tövében helyezte el a szobrot s rávésette a költő néhány verssorát:

Dőre, ki letűnt napra néz,
Ott éj közelg. Én a felkelőt lesem.
Magyar hajnal hasadására várok.

Mi szükség volt e sorok hatását elrontani azzal, hogy a szobrot *háttal állították a felkelő napnak?!* Arccal nyugatnak fordul, a budai hegyek felé s a napot bizony csak lenyugodni látja…

Végül a vegyesek közé tudtam csak besorozni a parlamentek és törvényszéki tárgyalótermek szónokainak nyelvcsuszamlásait s a választási küzdelmek hevében esett baklövéseket.

*

Most pedig, gongorista nyelven szólva: ideje, hogy megnyessem elméleti fejtegetéseimnek túlságosan nagyranőtt szárnyait a mértéktartás ollójával s áttérjek a *gyakorlati példatárra.* Itt már nem követem az elméleti osztályozás rendszerét. Úgy gondoltam, elevenebb lesz a kép, ha szabadon, megkötöttség nélkül csoportosítom a baklövéseket.

FLAUBERT BUTASÁGGYŰJTEMÉNYE

A baklövések első rendszeres gyűjtője Gustave Flaubert volt.

Olvasmányaiban azonnal fölfedezte és kijegyezte a *bévue*-ket. Maupassant szerint csodálatos tehetsége volt hozzá.

Scribe akadémiai székfoglaló beszédében megjelölte ezt a frázist:

„Vajon Moličre színművei felvilágosítanak bennünket XIV. Lajos századának nagy eseményeiről? Vajon ejt akár egy szót is a nagy király tévedéseiről, gyengéiről, hibáiról? Vajon beszél-e a nantes-i ediktum visszavonásáról?”

Alatta Flaubert megjegyzése:

A nantes-i ediktum visszavonása: 1685.

Moličre halála: 1673.

Bouvard et Pécuchet című regényéhez hallatlan méretű adatgyűjtést végzett. Saját bevallása szerint több mint *ezerötszáz* könyvet olvasott el! Az volt a terve, hogy megírja a regény második részét is. A „megírás” kifejezés nem födi a tervet, mert a kötet legnagyobb részét *idézetekből* akarta összeállítani. A két hős nekilát a másolásnak és az olvasott temérdek könyvből kimásol minden baklövést. Az emberi butaság enciklopédiája lett volna a könyv, de az író kezéből a halál kiütötte a tollat, mielőtt az első részt befejezhette volna.

Hagyatékában a jegyzeteknek, kivonatoknak, újságkivágásoknak, leveleknek, hirdetéseknek, hivatalos iratoknak óriási halmazát találták. Valamennyi tárgy szerint volt osztályozva és más-más *dossier*-be helyezve. Külön boríték rejtette a híres baklövésgyűjteményt, amelyet

Flaubert életrajzírói *sottisier* (Bolondságtár) vagy *dossier de la bętise humaine* (Az emberi butaság dossziéja) néven szoktak emlegetni.

Ez volt az alapja minden későbbi *bévue*-gyűjtésnek. Az utódok alaposan megdézsmálták, anélkül persze, hogy az eredeti forrást megnevezték volna. Magam is válogattam belőle, de csak keveset, mert különben az amúgy is dús francia anyag még jobban megduzzadt volna.[207]

NAGY EMBEREK KIS MONDÁSAI

A dolog könnyebbik végét fogom meg és a francia irodalom nagyjait *betűrendben* állítom sorba.

About. (1828–1885.)

„Victorine behunyta szemét és tovább olvasott.” (Les mariages de Paris.)

„Persze, ön német. Egy angol az ön helyében meghalt volna érettünk s én lányom kezével jutalmaztam volna!” (Le Roi des Montagnes.)

Balzac. (1799–1850.)

„Nem látom tisztán a dolgokat – mondotta az öreg vak.” (Scčnes de la vie privée: Beatrix.)

Egyik szereplőnek bekötik a szemét, hogy ne lássa, merre vezetik s a vezető így figyelmezteti: „Jól vigyázzon! Ne veszítse szem elől egyetlen jeladásomat sem!” (La Muse du Département.)

„Azaleák futottak fel a falra és szőnyegként borították be a házat.”

„Egy fülemüle ült az ablak peremére.” (La Peau de chagrin.)

A madarak a francia irodalomban nem tartják meg a természet törvényeit. A fülemüle nemcsak hogy az ablak peremére nem szokott ülni, de *decemberben* sem énekel, amint ezt a Goncourt-fivérek állítják. (Idées et sensations.) Lamartine kenyérrel eteti a fecskét (Les Confidences), amely tudvalevően csak férgekkel táplálkozik. Chateaubriand repülni látta a pinguineket. (Souvenire d’enfance etc.) Hugo Victort úgy fellelkesítette két magaalkotta alakjának, Mariusnak és Cosette-nek ártatlan és fehér szerelme, hogy nem tudván hamarjában fehérebbet kitalálni, így jellemezte a szűzies szeretőket: „Két hattyú találkozott a Jungfrau tetején!” (Les Misérables.) A strucc képességeiről is furcsa fogalmai lehettek annak az újságírónak, aki egy hindú yoghitól küldött értesítést lapjának mondván, hogy a yoghi szent önkívületében beledugta a fejét a homokba vállig s így maradt nyolc óra hosszat. „Csak a strucc képes ilyesmire – fejezte be a tudósítást –, az is csupán veszély esetén.” (Le Journal, 1914. február 6.)

Meg kell védelmeznem a strucc becsületét. Még soha se látta senki, hogy fejét a homokba dugta volna. Ennyire mégsem ostoba, habár Plinius, a természettudományi pletykák ősforrása, butának mondja is. De Plinius is csak amiatt terheli a „stoliditas” vádjával, mert a fejét beledugja egy *bokorba (frutix)* s azt hiszi, ilyenkor nem látják. Honnan származott a vád, nem tudni; de bizonyos, hogy olyan bolond strucc még nem szaladgált Afrikában, amelyik ijedtében furcsa öngyilkosságra szánta volna el magát. Nincs semmi alapja a „struccpolitika” szólamnak.

Bernardin de St. Pierre. (1737–1814.)

Pál és Virginia gyengédlelkű költője hálával szokott megemlékezni az anyatermészet jóságos kezéről.

„A kutyák rendszerint tarkák s a foltok elütnek egymástól: egyik világos, a másik sötét. Ez azért van, hogy észre lehessen őket venni a lakásban, akárminő bútorra ülnek, amelynek színével ellenkező esetben össze lennének téveszthetők.” (Harmonies de la nature.)

„A dinnyén a természet intézkedése folytán azért vannak a gerezdek, hogy a család asztalán felosztható legyen.” (Ugyanott.)

„A bolhák rendszerint a fehér színre vetik magukat. Ezt az ösztönt azért oltotta beléjük a természet, hogy könnyebben megfoghassuk őket.” (Ugyanott.)

Viszont a jámbor Gaume abbé (1802–1869) kételkedik a természet céltudatosságában, amikor ezt írja: „Ami a halakat illeti, érthetetlen, hogyan képesek élni és tenyészni a *sós vízben* s valóságos csoda, hogy fajuk már régen ki nem pusztult.” (Catéchisme de persévérance.)

Banville. (1823–1891.)

Germania vezeti a táncot
Odafenn a halottak dombján,
Vadabbul, mint a zabla nélküli paripa,
Vagy mint az urna, melynek nincsen már füle.

(Idylles prussiennes.)

Megvadult paripa nem ritkaság; megvadult urnával viszont senki emberfia még nem találkozott. Akkor sem, ha letörött mind a két füle.

Coppée. (1842–1898.)

„Az asszony leült lányai közé. Ikrek voltak; egyik is, másik *is 18 éves.*”

Chateaubriand. (1768–1848.)

„Napóleon hadi dicsősége? Eh! annak híre már szétfoszlott. Való igaz, hogy nagy csatanyerő volt, de *ettől eltekintve,* a legkisebb tábornok is szakavatottabb volt nála.” (Mélanges politiques et líttéraires.)

Daudet. (1840–1897.)

„Négyezer mezítlábas és hadonászó arab futott a teve után; nevettek, mint a bolondok és hatszázezer fehér fogat villogtattak a napfényben.” (Tartarin de Tarascon.)

Ha megcsináljuk a számítás ellenpróbáját, kiderül, hogy minden egyes arabnak pontosan 150 foga volt. A számvetés nem írónak való mesterség. Híres számtani bakot lőtt maga Flaubert, amikor a *Madame Bovary* egyik szereplőjével leszámoltatott 75 frankot, csupa *kétfrankosban.* – Léopold Stapleaux, nálunk kevéssé ismert francia író egyik alakjának előrehaladott korát szemrebbenés nélkül így jellemezte: „70 éves volt, de még egyszer innyinak látszott.” – Egy másik (majdnem azt írtam: névtelen) párizsi író, Charles Mérouvel, regényhősnőjének nádszáltermetét ekként érzékeltette: „Olyan karcsú volt, hogy *egyetlen* férfikéz átfoghatta a *tíz ujjával.*” – Szörnyű képet fest Clovis Hugues egyik kevéssé rokonszenves alakjáról. Ezt írja róla: „Félig tigris, félig sakál, félig kígyó!” Ennek a százötven százalékos csodaszülöttnek párjára akadtam egy berlini csodarészvényben. A *Le Journal* 1927. május 14-i számában beszámol a berlini tőzsde fekete napjáról s azt írja, hogy nem csupán 80 és 100%-os áresések rázkódtatták meg a piacot, de a Glanzstoff- és Elberfeld-részvények *értéküknek 150%-át veszítették el!* Ez a párizsi lap egyébként sem mutatkozott járatosnak a százalékszámításban. 1910. április 29-i számában ez a mondat található: „Ön háromnegyedrészben túloz, merő

udvariasságból és ifjúkori lelkesültségből. De amit mond, abban mégis ötven százalék a valóság.” – A rejtelmes törtszámok is tőrbecsalják olykor a gyanútlan közírót, mint ez Clément Caraguel esetében történt, aki ezzel a figyelmeztetéssel fordult a párizsi színigazgatókhoz: „Ne nagyon sokallják a jegyekre kivetett egytized illetéket, mert még megtörténhetik, hogy felemelik *egytizenötödre vagy akár egy huszadra!*”

Dumas, az atya. (1803–1870.)

Emlékirataiban kajánul Chateaubriand-ra fogja ezt a furcsa mondatot: „Mentem, mentem akaratom ellenére, mint egy szikla, melyet elsodort az ár s most íme, közelebb vagyok önhöz, mint *ön énhozzám.”* De arról nem beszél, hogy ő maga a híres nyakláncper történetében így szólaltatja meg az egyik szereplőt, bizonyos Don Manoelt: „Ah! ah! – mondotta Don Manoel portugálul.” – A velős mondásnak magyar párjára is akadtam. Mikor a walesi herceg meglátogatta Budapestet, egyik budai vendéglőben megtetszett neki az ügyes kiszolgáló pincér. „Hogy hívják?” – kérdezte a herceg. „Vitéz Rohonczy – válaszolt *kifogástalan angolsággal* a pincér.” (Az Est, 1935. szeptember 13.) – Hasonlók: „P. Morgan kérdéseimre csakis *egytagú* szavakkal válaszolt: Igen. Nem. Bizonyára.” (*Certainement,* Le Matin, 1913. április 1.) „Clemenceau, aki szeretett egytagú szavakkal visszavágni, csak ennyit mondott nekem: Próbálja meg!” (*Essayez!* Grousseau képviselő beszéde a francia kamarában 1911. december 30-án.)

Flaubert. (1821–1880.)

„Megállottak s hátat fordítva a viharnak, egymáshoz tapadtak, szemtől szembe, négy kézzel tartva az esernyőt.” (Bouvard et Pécuchet.) Hasonló helyzettévesztést követett el Yvette Guilbert, amikor emlékirataiban ezt írta: „Az ebéd alkalmával a walesi herceg jobboldalán ültem, baloldalamon pedig az osztrák követ foglalt helyet.”

Gautier. (1811–1873.)

„Kockakő kell hogy legyen a *hasában* szív helyett!” (Mademoiselle de Maupin.)

Egyik versében (Sérénade) a szerelmes lovag az erkély alatt áll, a hölgy pedig fönn az erkélyen. Fel kellene jutni hozzá, de hogyan?

Ó bontsd le fürtjeidet
Bocsásd le hajad hosszú hullámát
S e különös hágcsó segít majd
Hogy felkússzam hozzád könnyedén.

A hölgy válaszát a költő nem közölte…

Labiche. (1815–1888.)

A termékeny vígjátékíró műveiben hemzsegnek a kövér *bévue*-k.

„Egy omnibuszban ismerkedtem meg vele. Első szava egy rúgás volt.”

„Még egy székem sincs, amelyre feleségem lehajthassa a fejét.”

„Ott az a szokás, hogy ha egy fiatal színésznőt megkedvelnek, nem érdeklődnek sem neve, sem származása, sem *neme* után.”

„Mi az? Hát süket a mi levelezőnk? Úgy látszik, emiatt nem válaszol a leveleinkre.”

„A házasság kölcsönös kötelező szerződés… 146. §… A házasfeleknek franciáknak, szabadoknak és *különböző neműeknek* kell lenniök.”

„Izzó vasat szeretnék a szívébe döfni, izzó vasat, amelynek neve lelkifurdalás… izzó vasat, amely követné mindenüvé és szétroncsolná máját, mint egy keselyű… s amelynek engesztelhetlen tükre megmutatná bűnét, ezt kiáltva feléje: Nyomorult, te megcsaltad barátodat!”

Musset. (1810–1857.)

„A száj elhallgat, hogy figyeljen a szív beszédére.” (Nuit de mai.)

Költői kép, a kritikusi szájnak is el kell hallgatnia. De a májusi éjszaka édesszavú költője visszaél a költői szabadsággal, mert máshol meg ezt mondja:

„Guilleaume jóravaló ifjú volt, de sohasem jutott eszébe, hogy a szív egyébre is való, mint lélegzeni.” (Le Chandelier.)

J. H. Rosny aîné. (1856–1940.)

„Oly szomorú volt, mintha az utolsó élő lény temetési menetét követte volna.” (Marthe Baraquin.)

A NÉMASÁG BESZÉDE

„Nagy szellemek találkoznak” – mondja a közhely. Néha a találkozás úgy történik, hogy mindegyik ugyanabban a kőben botlik meg.

„– Honnan vetted ezt a cukrot?

– Nanon szerezte Fessardéktól.”

„Nem lehet elképzelni, minő hatása volt ennek a néma jelenetnek.” (Balzac: *Eugénie Grandet.*)

Philarčte Chasles, akinek egy magyar tárgyú műve is megjelent *(Scčnes des camps et des bivouacs hongrois pendant la campagne de 1848–49),* egyik könyvében leír egy társaságot. „Este volt, a kandalló mellett ültek s teájukat szürcsölték, anélkül, hogy egy *szót szóltak volna.* Egy óra hosszat tartott ez az ártatlan *társalgás,* azután hazamentek.” (Souvenirs d’un médecin.)

„Dániel nem felelt. Ez volt az első eset, hogy így beszélt ar apjával.” (Párizsi tárcaíró.)

„Dingler, rendületlenül, néma maradt. – Ez az ön utolsó szava? – kérdezte a pilóta.” (Le Petit Parisien, 1913. július 18.)

„Miközben a vendégek osztrigát szürcsöltek és a ház híres csemegéjét, a pirosra főtt rákféléket élvezték, a zenekar Van der Zanden maestro vezénylésével műsorának legszebb darabjait játszotta. Valóban, ez az utolsó francia szalon, amelyben még *csevegnek.*” (Comoedia, 1908. október 9.)

„A hatodik kép, a király koronázása, *néma* kép lévén, a színház egész személyzete Kölcsey himnuszát énekelte zenekarkísérettel.” (Győri Hírlap, 1914. október 8.)

„Tápiósápon Kramár János földmíves rövid *szóváltás* után egyetlen fejszecsapással agyonsújtotta testvérbátyját, a *siketnéma* Kramár Józsefet. A csendőrök a gyilkost beszállították a pestvidéki törvényszék fogházába.” (Független Magyarország, 1906. február 26.)

A SZERKESZTŐSÉGI ASZTAL

Az irodalom nagyjainak bőven volt idejük, hogy odahaza rághassák a tolluk szárát, de a szerkesztőségi szobákban röpülnek a percek. A hajszolt írótoll pocát vet. Íme némi mutatvány belőlük:[214]

„Vilmos császár ma reggel Londonba érkezett s ott fog tartózkodni egészen elutazásáig.” (Lyon Républicain, 1905. december 10.)

„A pilóta annyira fáradt és álmos volt, hogy enni sem akart s mint I. Ferenc a marignani csata után, elaludt biplánjának védő szárnyai alatt.” (Le Matin, 1914. augusztus 15.)

„Táviratilag értesülünk, hogy Poincaré úr személyes közbenjárására Primo de Rivera tábornok a viszonosság címén érvenytelenítette előző rendelkezéseit s megengedte, hogy a kasztíliai sajtó ezentúl francia szakkifejezéseket is használhasson, mint: lawn-tennis, basket-ball, five o’clock, lavatory, watercloset.” (L’Auto, 1924. május 16.)

„Muley Hafid az eset alkalmával méltóságteljesen viselkedett és nagy hidegvért tanúsított. Ezer botot veretett a lovászra.” (La Presse, 1909. február 2.)

„Esze ágában sem volt, hogy abbahagyja ezt az életmódot. Ha sírt, ez a krokodil sírása volt, amiatti bánatában, hogy nem zsebelhette be a hatalmas összeget.” (Henri Rochefort cikke a La Patrie, 1908. június 13-i számában.)[215]

„A préfet úr elhagyta a termet. A tanácsosok jórésze már előbb követte példáját.” (La Dépęche de Lille, 1913. október 9.)

„A klerikalizmus elleni küzdelemben elbuktam, mielőtt célomat elértem volna. Példámtól elriasztva, elődeim is abbahagyták a küzdelmet.” (André tábornok nyilatkozata. Le Matin, 1906. július 7.)

„Egy kétnapos utazás közönséges, mindennapi élmény volt számára.” (Lectures pour tous, 1912. február 1.)

„Deschanel úr, aki teljesen elvesztette a fejét, föltette a kalapját és távozott.” (L’Humanité, 1913. március 7.)

„A polgárőrség a levegőbe lőtt. Számos sebesülés történt.” (Paris-Journal, 1910. október 4.)

„A csendőrség letartóztatott egy fiatalembert, akinek egyelőre a nevét sem sikerült megállapítani. Az a gyanú, hogy megmérgezte az apját.” (Le Temps, 1924. május 8.)

„A folyóban megtalálták a zsákot a katona szétdarabolt hullájával; ez kizárja az öngyilkosság gyanúját.” (Le Constitutionel, 1859. január.)

Viszont:

„Bordeaux-ban úgy vélik, az illető öngyilkosságot követett el, mert egy nő látta, amint a folyó felé futott és belevetette magát. Vajon elegendő ok ez a következtetésre?” (Le Petit Journal, 1907. április 11.)

„Tegnap reggel nagy csődület támadt a tengerparton. Egy fiatalember teljesen mezítelenül jelent meg s a téboly jelenségei látszottak rajta. Sem igazoló okmányt, sem pénzt nem találtak nála.” (Le Petit Niçois, 1925. augusztus 9.)

„Íme pár szóval életének története. Papi nevelésben részesült, de követte a Renanok példáját s igyekezett a vallás fegyelmétől menekülni: már ifjú korában belépett a Posta- és Távirdahivatalba.” (L’Essor Congressiste, 1909. február.)

„*Öt vagy hat* úriember megfeledkezett róla, hogy Népszövetség is van s megpróbálta, hogy egy *triumvirátust* alkosson.” (Le Temps, 1926. március 22.)

„Az utolsó verssornál a diákok felemelkedtek és a *Gaudeamus Réaumur* éneklésébe fogtak, amelyet minden jelenlevő állva hallgatott végig.” (Masques et Visages, 1914. április 18.)

„A fehér ember általában ellenséges indulatú mindenkivel szemben, akinek ereiben fekete vagy sárga vér folyik.” (Le Sičcle, 1907. december 3.)

„Úgy látszik, ezek az ellentétes közlemények nem egyebek kísérleti léggömböknél, amelyeknek célja kitapintani a közvélemény ütőerét.” (Le Journal des Débats, 1907. május 1.)

„Bizony, közelről szemlélve, Roosevelt elnök puskája inkább háborús fegyvernek látszik, semmint olajágnak.” (L’Éclair, 1905. május 13.)

Még a nagyok nagyja is pocát ejt, amikor hírlapi cikknek szalajtja a tollát:

„Apponyi gróf nem valamely hasznos madár, hanem falánk holló. Ez a magyar ragadozó szeretné úgy felfalni a bárány fejét, hogy maga a bárány életben maradjon. *A huszadik században ez nem lehetséges!*” (Leo Tolsztoj cikke a Ruszkoje Szlovo 1907. szeptember 29-i számában. A nagy író Apponyi Albert nacionalista iskolapolitikáját bírálhatta.)

Szemelvény a hazai anyagból:

„Megnyílt az új L.-kávéház, a lipótvárosi úri közönség kedvelt *találkahelye.*” (Társadalmunk, 1936. június 12.)

„A budapesti nemzetközi újságírókongresszuson a francia sajtót többek között B. bárónő, a *Revue des demimondes* előkelő lap szerkesztője fogja képviselni.” (Dolgozó Asszonyok Lapja, 1933. július. Persze, hogy a *Revue des deux Mondes*-ról volt szó.)

„A villamos keresztülgázolt a gyermeken s nyomban meghalt.” (Pesti Hírlap, 1903. április 26.) Bár halt volna meg – gondolja a mai pesti ember a várakozás hosszú percei alatt.

„Ámbár a szélhámos a felismerhetetlenségig elváltoztatta külsejét, felismerték és letartóztatták.” (Magyar Hírlap, 1903. 202. szám.)

„Egy embrionális kutya hasonlíthat egy embrionális tyúkhoz, de megfordítva ez nem lehetséges.” (Jövendő, 1904. 3. szám.)

Sajnos, nem emlékezem pontosan, hol olvastam ezt a meghökkentő megállapítást: „A modern költőknél ritkák a tiszta lábak.”

„Pünkösd hétfőjére virradó éjszaka két fiatalember állta útját F. J.-nek… Rátámadtak és ütlegelni kezdték. F. J. segélykiáltásaira a járókelők üldözőbe vették a menekülő útonállókat és el is fogták őket. A *rendőrség ittas állapotban* vette őrizetbe mindkettőt.” (A Reggel, 1933. június 6.)

„A havazás következtében sok volt a baleset. Pestújhelyen az Andrássy-út sarkán megcsúszott és eszméletlen maradt egy öreg férfi. A kórházban az éjjel meghalt. *Súlyosabb* baleset érte a Tétényi út sarkán dr. K. L. tanárt, akit belső sérüléseivel szanatóriumba szállítottak.” (Ugyanott, 1937. december 27.)

Ha ilyen példával jár elöl az újság, nem csoda, hogy az olvasó tolla is kibicsaklik. Az *Új Nemzedék* levelesládájába 1938. október 12-én panaszos levél érkezett. Írója igen helyesen megró bizonyos árdrágítókat, akik ezer százalékos haszonra dolgoznak. Majd az illetékes körökhöz fordul ezzel a felszólítással: „Jó volna a fenekére nézni az illetékeseknek az ilyen dolgoknak.”

Ma már az iskolában tanítják a diákokat a helyes fogalmazásra. S így csak a múlt emléke gyanánt kísért a győri állami főreáliskola 1903. évi értesítőjének 45. lapján közölt cikk. *Tanulmányút a pozsonyi*

mezőgazdasági kiállításon cím alatt egyik tanár beszámol a kiállításról, ahová későn érkezett ugyan, de valamit még látott: „A házi szárnyasok lármás ketrecében ritka szép példányokat láthattunk, végül a szarvasmarha- és lókiállítás utolsó maradványait is az istállóban találhattuk.”

A VONAL ALATT

Így lő a tárcaíró:

„*Harminchat*-féle koktélt tudok keverni, annyit mint ahány csillag látható az Egyesült Államok lobogóján.” (*Pierre Benoit* tárcája a Figaro 1926. december 21-i számában.) Remélhető, hogy mióta a cselekménykeverésben ís jártas regényírót beválasztották halhatatlannak a francia akadémiába, továbbfejlesztette képességeit, és felvitte saját külön koktéljeinek számát *negyvenkilencre.*

Mert ennyi a csillag az Egyesült Államok lobogóján…[214]

„Egy hideg decemberi *éjszakán* látta meg Paul először a *napvilágot.*” (Le Radical, 1884. július 22.)

„Mindazt, ami arcát oly kellemessé tette, *születése alkalmával* kapta ajándékul: a kékesfekete szakállt, a ragyogóan fekete göndör fürtöket…” (Le Journal, 1911. december 12.)

(Érdekes, hogy a férfi-írók mily kevéssé tájékozottak a születés nagy pillanatának misztikuma körül. *Louis Reybaud* múlt századbeli regényíró *Coq du clocher* című könyvében egy férjről ír, akit felesége egymásután csupa leánygyermekkel ajándékozott meg. Végre megszületett a várvavárt fiú. A regény egyik szereplője lelkesen üdvözölte az apát: „Gratulálok! Ezúttal önnek szerencsés keze volt!”)

„Vajon joga volt-e, hogy megölje a szerelem szavainak röptét, mint ahogyan elpusztítják a szép tarka pillangókat, csakis azért, mert másnap már falánk hernyókká változnak?” (La Mode du Jour, 1927. január 20.)

„A gázt lecsavarták és a sötétségben székek s az asztalok márványlapjai röpködtek, *mint őszi szélben a sárguló falevelek.* A kávés közbelépett. Félrelökte Melindát: »Kisasszony, ne tartson itt pofozó gyakorlatokat, mert kirúgom! Maga pedig, vén barom, lóduljon innen!«” (Új Hírek, 1903. október 16.)

„Az igaz – szólt Jakab –, mi tényleg oly sötétségben éltünk, mintha egy kéményseprő kebelében laknánk.” (Ugyanott, 1904. szeptember 6.)

„Krisztina szépségének nem volt szüksége a pírra. Az *arc* márványfehérségét csak emelte a szép, fehér strucctolldísz, mely úgy környezte *uszályát,* mint a hópehely.” (Budapesti Hírlap, 1904. szeptember 15.)

„Messziről kutyaugatás hallatszott. Csupán ez jelezte, hogy vannak még emberek is a világon.” (Budapesti Napló, 1904. november 15.)

VIDÉKI LAPSZEMLE

A vidéki lap lényegét a *Felsőborsodi Lapok* című újság 1904-ben így határozta meg:

„A lokális lap mindenütt a társadalmi élet középpontja, a fórum, melyen minden jelentősebb mozzanat kolportáltatik. Belletrisztikájával ambicionál és vibráló elemeket hoz az egyhangú köznapiságba.”

Íme egy vibráló hír a társadalmi élet eseményei közül:

„D. J. családi öröme. Kereskedelmi és iparkamaránk országos hírű, agilis és jeles titkárát tegnap nagy családi öröm érte: nagyapa lett. Eddig ugyanis csak *nagyanyai* örömöket élvezett, egy leányunokája révén.” (Felsőmagyarországi Kassai Napló, 1903. május 14.)

Egyéb közlemények:

„A harcias függetlenségiek újabb vulkánokat akarnak teremteni, hogy szőrével gyógyítsák az ebharapást… Pedig nem üszökkel, hanem pálmaággal kell a mai válságos idők gordiusi csomóját megoldani.” (Brassói Lapok, 1903.)

„P. Z. novellája értékes elbeszélő tehetséget fedezett fel számunkra. Egy kishivatalnok pária-életének fanyar mosolyból dermedt tragédiába hulló színeit rázta fel elbeszélésének vásznán.” (Hevesmegyei Lapok, 1937. december.)

Pontos forrásmegjelölés nélkül közölte *A Reggel* 1935. december 2-i számában egy vidéki napilap esetét Pablo Casals budapesti hangversenyével. A budapesti tudósító távbeszélőn továbbította a hírt, a vidéki lap gyorsírója sohasem hallotta Casals nevét, csak a „Pablót” értette meg s a tudósító kénytelen volt a spanyol vezetéknevet lebetűzni: Cézár, Adolf, Sámuel, Aladár, Lajos, Simon. A gyorsíró fejében derenghetett valami arról, hogy a spanyol büszkeség kedveli a sok keresztnevet, tehát nyugodtan ezzel a címmel látta el a hírt: *„Pablo Cézár Adolf Sámuel Aladár Lajos Simon világhírű gordonkaművész hangversenye a fővárosban.”*

Hogy miért nem vette észre a szerkesztő? Hát miért nem vette észre a *Szegedi Napló* szerkesztősége azt a szörnyű misztifikációt, amelyet néhány eltávolított munkatársa cselekedett? Ezek beküldtek egy hírt s a lap 1932. évi június 9-i számában szó szerint közölte:

„(Saját tudósítónktól.) A szegedi egyetem tanárai ma adják át a polgármesternek Mussolini mellszobrát, amelyet *M. Angelo,* a kiváló olasz szobrász készített. A szobrot abból az alkalomból nyújtják át, hogy a város a múlt hónapban, mint emlékezetes, szívélyes vendégszeretettel fogadta a tudós *Cavour* volt olasz miniszterelnököt. Ez alkalomból a neves publicista, *C. I. Cerro* szerkesztésében Rómában megjelenő *Acta Diurna* (napi közlöny) című lap közli a fogadalmi templom képét.”

Lehetséges, hogy a szerkesztő nem gyanakodott sem az álcázott nevű Michelangelóra és Ciceróra, sem a Krisztus előtti időkben szereplő *Acta Diurna* című falragasz-újságra. Utóvégre modern újságíró nem tarthatja számon kétezer év előtti kartársait. De azt tudnia kellett volna, hogy Cavour nem járt 1932-ben Szegeden, aminthogy nem is járhatott, mert már 1861-ben meghalt.

Végül egy francia vidéki báli tudósítás:

„Meg kell még említenünk egy merész kivágású, legújabb divatú tüllruhát is. Itt is, ott is smaragdzöld selyemből szabott, bő duzzadmányok zárták redőik közé a gyengéd tiltott gyümölcsöket.” (La Réveil de la Côte-d’Or, 1928. március 10.)

MITOLÓGIA, TÖRTÉNELEM

Baklövés-bölcseleti fejtegetéseim folytában csak röviden emlékeztem meg arról a csoportról, amelyet ezzel a címmel jeleztem: „Az ember feje nem káptalan.” Azonban az olvasó sem az, s a nyomtatott betű hitelességébe vetett bizalma folytán gyakran meglepő adatokkal tölti ki ismereteinek hézagait.

Amerikai gyerekek értelemgyakorlataiból jegyeztem ki ezt a megállapítást: „A *szenátor* olyan lény, amely félig ember, félig ló.” Természetesen *centaur*-ra gondolt a gyerek. Nem kell restelkednie. Felnőtt írók sincsenek tisztában a mitológiai csodalénnyel. Napóleonról azt írta egyik tisztelője, hogy *centaurként üli meg a lovat.* A nagy Larousse-lexikon még két elrettentő példát közöl. (*Bévue* címszó alatt.) Egyikért a *Le Sičcle* munkatársa felelős, aki arról írt, hogy a hippodrom ismét elfoglalta helyét a párizsiak szórakozásai között. „A porondon – írta – körülvágtatnak a paripák, keringőt és polkát járnak, *hátukon* valódi *centaurokkal.*” A másikat a *Le Petit Journal* tudósítója szolgáltatta, ezt írván egy még idomítatlan csikóról: „olyan megátalkodott ugrándozásokkal igyekszik lovasát ledobni, hogy még egy *centaur is elvesztené a sarkantyúját!*”

„Szomorú, hogy ki kell mondanunk, de szükségünk van egy új *Augiasra,* aki majd kitakarítja ezt az istállót.” (Le Figaro. Maga a szerkesztő írta. Közli a Le Radical 1885. okt. 1-i számában.)

„…És hogyan beszél velem a mesterem! Néha valóságos rejtvényeket ad fel, mint Oedipus a Szfinksznek!” (Comoedia, 1926. február 20.)

„Bern története tele van dicsőséggel. Ha meg kellene írnom, Hérodotos példájára tizenkét könyvre osztanám s a *tizenkét* Múzsának ajánlanám.” (La Semaine Littéraire, Genčve, 1925. július 18.)

„Mucius Scaevola, aki egymagában *védett egy hidat* egész ellenséges sereg ellen…” (L’Intransigeant, 1905. nov. 17.) A cikkíró, aki baklövésével Mucius Scaevolánál is jobban égette meg a kezét, Henri Rochefort volt!

„Londonból jelentik: Az alexandriai kikötő 2300 éves világítótornyát, amelyet valaha a világ hetedik csodájának mondtak, összeomlás veszélye fenyegeti. Az egyiptomi kormány régészeti osztálya elrendelte az épület alapjainak megerősítését a tenger rongálásainak megakadályozására.” A *Magyar Távirati Iroda* tette közzé 1934 júniusában ezt az egyiptomi szent skarabeusznál is csodálatosabb bogarat. Úgy látszik, a londoni jelentés arról a modern világítótoronyról szólt, amelyet 1842-ben építtetett Mehemed Ali. Míg a hír ideért Londonból a villamosság szárnyán, 22 századot öregedett. Londonban ne tudták volna, hogy a hetedik világcsoda már 800 esztendeje eltűnt a föld színéről?

TERMÉSZETTUDOMÁNYOK, FÖLDRAJZ STB.

Egy regényben a hős és a hősnő megünnepelte első csókjuk évfordulóját. „Felkeresték a kis padot és leültek egymás mellé, egymáshoz simulva. A hold épp úgy sütött, mint egy éve; a csönd is hű maradt hozzájuk.” (Ráth-Végh István: *Októberi rózsa,* 163. oldal.) Ez így nem lehetséges. A csönd hű maradhatott a szerelmesekhez, a hold nem. Mert ha az illetők egy bizonyos esztendő bizonyos hónapjának bizonyos napján – meglehetős

bátorsággal – teliholdnál csókolóztak: az évforduló alkalmával már csupán a fogyó hold parányi csücske pisloghatott rájuk. A hold nem alkalmazkodik a regényírók elképzeléseihez.

„Az eső zuhatagokban ömlött s a hőmérő zérus alatti hideget mutatott.” (Le Journal, 1911. okt. 13.)

„London, január 2. (Saját tudósítónktól.) A hideg nagy. A *barométer* több fokkal zérus alá esett.” (Le Matin, 1907. január 3.)

„A színdarab cselekménye két *párhuzamos* vonal gyanánt halad, amelyek kellő időben *metszik egymást.*” (Sarcey írta a Le Soleil 1897. szept. 11-i száma szerint.)

Francia hölgyíróktól nem követelünk túlságosan elmélyült tudást, de mégsem osztozhatunk Adčle Esquiros regényalakjának szomorúságában, aki egy tűzvész után főképpen azt siratta, hogy elégtek a csipkéi és *elolvadtak a gyémántjai.* (Un Vieux Bas-Bleu.)

Meglepő újszerűséggel alkalmazta a lavináról szóló közkedveltségű hasonlatot a limogesi *Courrier du Centre* politikai cikkírója (1908. május 19.): „Lavina ez, amely még mindig tör *fölfelé, fölfelé.* A nehézkedés törvényei épp oly végzetesek a politikában, mint a természettudományban.”

Jules Janin, a sziporkázó szellemességű kritikus mondotta volna ezt a szellemességet: „Nem szeretem megnézni a színdarabot, amelyről írok. Így legalább bizonyos vagyok benne, hogy nem engedek semmi befolyásolásnak.” Úgylátszik, a tudományos szabatosság befolyását sem engedte hatni magára. Ő találta fel az elmés megjelölést a tengeri rákra: *a tenger bíbornoka.* Sohasem látott még eleven tengeri rákot, csak a vendéglői asztalon találkozott vele, amikor már bíborvörösre főtt. Ugyanő Smyrna városát kinevezte szigetnek – a Rhône-t Marseille-nél ömleszti a tengerbe s elszántan emlegeti *Cannes* kettős nevezetességét: itt szállt partra Bonaparte és itt győzte le Hannibál a rómaiakat. Igaz, hogy Hannibál *Cannae* mellett győzött, de miért hívják a római várost franciául szintén *Cannes*-nak? Úgy kell neki.

A földrajzi baklövésekből több oldalra valót lehetne összehordani, de tömegük egyhangúságba fullad. Elég belőlük ennyi:

„Sarah Bernhard asszony folytatja diadalmas körútját *Dél-Amerikában.* Tegnap Cincinatti közönsége tapsolt neki.” (Le Figaro, 1910. március 20.)

„És bár a *Stromboli* eltakarta az eget vérvörös fellegével, másnap reggelre újraéledt a reménység Nápoly lakosaiban.” (Le Journal, 1909. január 6.) Aki a Vezuvot összetévesztette a Strombolival, a francia akadémia tagja volt: Gabriel Hanotaux.

Ha az akadémiai tag ekkorát botlik, nem lehet megróni az egyszerű hírlapírót, amiért a tulajdon hazája földrajzával sincs tisztában:

„Poincaré úr *Svájcban* volt és megmászta a *Montblanc*-t.” (Les Hommes du Jour, 1913. szeptember 13.)

„Íme, egy telivér londoni történet, telítve a Temze ködös hangulatával: Egy nő izgatottan járkál ide-oda a *Brooklyn* hídján…” (La Vie Parisienne, 1928. január 7.)

„Belgrád bizonyos értelemben keresztútja Nyugat- és Kelet-Európának: középúton fekszik egyrészt Párizs és Berlin, másrészt Konstantinápoly és Varsó között.” (L’Ere Nouvelle, 1926. augusztus 26.)

IRODALOMTÖRTÉNET

„*Sic transit gloria mundi* (Így múlik el a világ dicsősége) ahogyan Homéros énekli.” (Comoedia, 1910. december 12.)

Más írók a klasszikus zengésű mondást Horatiusnak szokták tulajdonítani. Egyikük sem szánja rá magát a csekély fáradságra, hogy felüsse akármelyik lexikont. Ott megtalálhatná, hogy a pápa koronázásakor elégetnek egy marék csepűt s amikor hamuvá porladt, a szertartásmester ezt mondja: „Szentatyánk, így múlik el a világ dicsősége!”

„Egy lengyel hetilap közli az izgató tartalmú könyvek jegyzékét. Az eltiltott *francia* könyvek sorában ott látjuk *Gullivert* és *Robinsont.*” (La Revue, 1907. május 1.)

„A Vasálarcos című film megihletett egy Alexandre Dumas nevű francia regényírót, aki *Le Vicomte de Bragelonne* című regényébe beillesztette. De azzal a szemrehányással kell őt illetnünk, hogy *Douglas Fairbanks* filmjének izgalmas cselekményét túlságos szabadon dolgozta fel.” (Egy amerikai magazin közleménye. Gonosz örvendezéssel ismerteti a *Nouvelles Littéraires* 1931. december 26-i számában.)

Hazai irodalmi hír:

„A drámát eredetileg Dickens *Karácsonyi ének* című elbeszéléséből *Boz* írta.” (Magyarország, 1935. december 19.) Ha nem csalódom, Jókai használta fel Dickens írói álnevét arra a tréfálkozásra, hogy milyen fránya nehéz az angol helyesírást megtanulni. Úgy írják: *Dickens* és így ejtik: *Boz.*

MŰTÖRTÉNET

Csak a milói Vénus pályafutását ismertetem a francia irodalmon keresztül. Tudjuk, hogy 1820-ban akadtak rá a görög Milos, másként Milo szigetén.

„Valóságos csoda ez a gyönyörű szobor, a nagy művész Milo alkotása, akinek hírneve századokon át fennmaradt.” (Le Petit Parisien, 1911. február 1.)

„Féltérdre ereszkedett és tiszteletteljes csókkal illette a kezet, amely fehér volt és kövérkés, mint a milói Vénusé.” (A Le Voleur közlése, 1879. január 31.)

„Így szólt, miközben fölemelte fehér, márványragyogású karját, amely a milói Vénus karjával vetekedett.” (La Nation, 1889. július 19.)

A *L’Opinion* című lap 1885. október 15-i számában megemlékezik az Hôtel Drouot árveréséről (amely árverési csarnokot műfordítóink Drout-szállodának szokták magyarítani), s elmondja, hogy mikor a szolga a kiállítási asztalra helyezett egy milói Vénust ábrázoló másolatot, harsány hangon kiáltotta a közönség felé: „Ha megtaláljuk a hiányzó karokat, a vevő meg fogja kapni.”

Lehet, hogy ez csak anekdota. De alkalmasint igaz a *Le Radical* (1887. március 19.) sanfranciscói híre. Egy odavaló műbarát megrendelte Párizsból a milói Vénus másolatát. Meg is érkezett, persze kar nélkül. A műbarát beperelte a Central Pacific Companyt kártérítésért. Következik a csattanó: a bíró elmarasztalta a vasúttársaságot, kimondván, hogy felelős a szállítás közben letörött karokért.

ZENE

„Merész ellentét gyanánt az Isola-fivérek színházukban *Salome* előtt a *Sevillai borbély*t fogják adni, az isteni Mozarttól.” (L’Intransigeant, 1910. április 24.)

„Kérdéses, hogy Wagner Richárd valamelyik leánya, például Wagner Cosima asszony…” (Comoedia, 1913. január 20.)

„R. úr még egyszer elragadta hű hallgatóságát a híres Rákóczi-induló dübörgő előadásával, amelyet Berlioznak *Symphonie fantastique* című művéből Liszt írt át zongorára.” (La Dépéche Algérienne, 1926. január 19.)

„Ma, pénteken reggel már nyolc órakor megkezdték a *Láng* próbáit, amelynek esti előadására *Respighi,* a szerző is megérkezik.” (Esti Újság, 1938. május 7. Bár megérkezhetett volna, de a modern zene kárára a nagy művész akkor már két éve halott volt.)

„Egy érdekes kísérlet: a wagneriánus magyar opera bölcsőjénél.” Ezzel a címmel a Magyarság 1935. dec. 25-i száma hosszabb cikkben méltatja K. Gy. fiatal zeneszerzőnek első operáját, amelynek zenéjét bemutatta egy kisebb társaság előtt. „Két és fél óra telt el – írja a cikk. – K. fáradtan, de csillogó szemekkel kel fel a zongorától. Végigjátszotta és végigénekelte *hors d’oeuvre*-jét.”

Chicagóban egy külföldi zenekar hangversenyezett. Beethoven-műveket adott elő. Hangverseny után bankett. Az ünnepi szónok elkezdte beszédét:

„Ladies and gentlemen! Valamennyien hatása alatt állunk Beethovennek. (Angolosan így ejtette: Bíszófn.) Chicago, ami a sertéshizlalást és bőrgyártást illeti, egyedül áll a világon. De úgy hiszem, nem túlozok, ha azt állítom, hogy városunkban talán húsz ember sincs, aki ilyen szimfóniát tudna komponálni…” (Közli az Újság 1936. június 23-i számában.)

Ismerve a derék amerikai átlagpolgár zenei készültségét, csepp kétségem sincs, hogy az eset megtörtént. Ugyanez okból nincs okom kételkedni abban sem, ami a Léner-kvartettel esett meg. Szintén amerikai körút, nagy anyagi siker, ünnepi bankett. Felszólalt a polgármester s mint valódi sportember, legbővebben a bevétel rekordszerű nagyságára terjeszkedett ki. „A rekordbevételnek – fejezte be a szónoklatot – remélhetőleg az lesz az eredménye, hogy ön, Mr. Léner, a jövő évadban már megduplázhatja nagyszerű művésztársainak számát…” (Az Est, 1936. január 4.)

Tegyük párhuzamba az egyszerű amerikai polgárt a francia műveltség hivatalos képviselőjével, a közoktatásügyi miniszterrel. És íme: a két párhuzamos vonal metszi egymást, ahogyan Sarcey mondotta: A különös találkozás 1890. január 1-én történt. A párizsi Conservatoire tanári kara Thomas vezetésével tisztelgett Combe közoktatásügyi miniszternél. A miniszter lelkes szavakkal köszönte meg az üdvözlést:

„Örülök, uraim, hogy megtiszteltek. Én is szeretem a zenét különösen, ha vidám, mert ez felüdíti az elmét. Uraim! a haladás századában élünk! Minden tökéletesedik, főképpen a gépipar tesz napjainkban bámulatos előrehaladást s bizonyára apránként könnyíteni fog a terhen, amellyel

Önökre nézve *hangszereik kezelése jár…*” (J. B. Weckerlin: *Dernier Musiciana,* Paris, 1899. 319. o.)

A TUDOMÁNY MŰHELYÉBŐL

A tudomány tekintélyével nem illik vitatkozni. Fogadjuk el ellentmondás nélkül egy bölcsészeti mű megállapítását:

„Nem kétséges, hogy rendkívüli emberek sikereik egy részét ama kiváló tulajdonságoknak köszönhetik, amelyekkel őket a természet megáldotta.” (Damiron: *Cours de philosophie.*)

Még nagyobb tekintélye kell hogy legyen a tudósnak, ha egyszersmind az állam szervezetében is a legnagyobb rangot érte el. III. Napóleon császártól származik ez a meggyőző érvelés:

„Egy nemzet gazdagsága az általános jóléttől függ.”

Hasonló tudományos értékű tétel:

„Mikor egy francia átlépi a határt, idegen területre érkezik.” (Az idézetek Flaubert dossier-jéből valók.)

A Fodor-féle *Egészségtan*ból:

„Az ember egész életén keresztül bármikor megbetegedhetik és meghalhat.” (1. oldal.)

Jogosult kételkedéssel kell azonban fogadnunk a kitűnő természettudósnak, *Thouvenel*-nek ezt a csavaros következtetését:

„Mi egy művész a művésznőhöz képest?! Semmi, vagy igen kevés. A természet, mikor a férfi mellét laposra alkotta meg, ezzel nyilvánvalóan megfosztotta a legszebb indulathullámzások kifejezhetésétől.” *(Le Monde des Oiseaux.)* Az elméletet tovább is fűzi:

„Éppenséggel a világ két leghatalmasabb nemzete, az angol és az orosz az, amelynek férfia legjobban iparkodik hasonlítani a nőhöz: az angol folyton borotválkozik, az orosz kitömi a mellét.” (Ugyanott.)

Ugyanő megemlít egy európai utazót, aki egy ismeretlen tengerpartra vetődik, ott ide-oda bolyong, végre megpillant egy *akasztófát* s térdre hullva ad hálát a gondviselésnek, hogy íme *civilizált földre* vezette. *(L’Esprit de bętes.)*

A meggondolt tudós ritkán esik a pontatlan fogalmazás hibájába, mint ezt a szeleskezű hírlapíróknál láttuk. Követendő példa gyanánt idézem egyik legkiválóbb jogtudósunk gondosan kicsiszolt mondását:

„*Alapítvány* íme csakugyan nem egyéb, mint a két (személyes [már személyesített] és személytelen új személlyé personifi

kálandó) részeltetetteknek változatos egyensúlyú konkurrenciája ugyanazon egy delibáció intenciójában.” (Zsögöd: *Fejezetek kötelmi jogunk köréből.* 1897. évi kiadás. I. 119. alulról a 8. sor.)

Ismeretes, hogy a budapesti József nádor műegyetem hallgatói két célból csüggnek feszült figyelemmel az előadó tanár ajkán. Először, hogy a magyarázatokat emlékükbe véssék; másodszor, hogy a tanári baklövéseket ott helyben följegyezzék. Ezeket később *Vicinális Dugóhúzó* című, remek humorral szerkesztett almanachjukban szokták közzétenni. Néhány mutatvány:

„Csonka-Magyarország téglatermelése évi húsz millió darab; tehát nálunk egy-egy fejre minden évben két egész tégla esik.”

„Érdemes lesz önöknek, uraim, mint leendő gépészmérnököknek ezt a tárgyat alaposan tanulmányozni. Ugyanis csupa olyan közigazgatási fogalommal fogunk foglalkozni, ami önöket kell hogy érdekelje. Mint például útlevélkiadás, anyakönyvezés, a házassággal és a törvénytelen gyermekekkel kapcsolatos kérdések stb.” (Közigazgatási jog.)

„Tegyük fel, hogy én mint irodakisasszony feljegyzem a kisebb költségeket a könyvecskébe…

tegyük fel, hogy búzakereskedő vagyok és tudok kalkulálni…

tegyük fel, hogy mint vezérigazgató, elszámoltam magamat…

tegyük fel, hogy most egy gázgyár vagyok, amely csak egyféle gázt állít elő…” (Magángazdaságtan, különböző órák anyagából.)

„Az ember a természet legszebb törvényei ellen is követhet el merényletet. Nem egyszer nyúlnak oda, ahova nem kellene éspedig balkézzel, mind a két balkezükkel nyúlnak bele.” (Közjog.)

„Építészembernek a várbazár olyan, mint házasembernek a felesége. Napról napra látja és a végén már valahogy nem is nagyon tetszik neki.” (Építészet.)

LEXIKONOK

1840-ben egy párizsi kiadó nagy tudományos lexikont adott ki *Dictionnaire des dates* (Adatok lexikonja) címmel. A munka részletekben jelent meg. Amikor már a *Mi* kezdetű címszavaknál tartottak, a szerkesztőség nagy ijedelemmel vette észre, hogy a *Mediciek* kimaradtak. Végzetes hiba volt, valamiképpen ki kellett javítani. De hogyan, amikor a betűrend kényszere folytán immár lehetetlen volt a nagyhírű családot beiktatni a kellő helyre. Ötletesen segítettek a bajon. Az ismertetésnek helyet szorítottak a Mi kezdetű cikkek között, ezzel a kis címszóváltoztatással:

Midici, helyesebben Medici.

Antoine Facetǐcre (1619–1688), a francia tudományos akadémia ádáz tollú ellenfele, maga is kiadott egy tudományos lexikont (*Dictionnaire universel* [Egyetemes lexikon]). Ebben a zsiráfot így ismerteti: „Vadállat, több szerző említi, de még senki se látta. Általában az a vélemény, hogy nem is létezik.”

A. Boniface ifjúsági írónak 1836-ban jelent meg *Mosaďque Littéraire* (Irodalmi mozaik) című műve. Az előfizetők sorában ott díszlett maga a király s a királyi család is. Szép hazafias olvasmányok voltak a könyvben; jeles idézetek, hogy a haza iránt miként kell lelkesedni. A szerző még a német irodalomból is idéz egy példát, mondván: „Valóban megható az érzés, amellyel *Mignon* dalolja: Ismered a hont, hol a citrom virul?” A *Mignon* név után figyelmeztető jel látható s a jel alatt a jegyzetrovatban a lelkiismeretes szerző ezt a megjegyzést teszi: *„Ennek a szerzőnek neve az életrajzi lexikonokban nem található.”* (Intermédiaire des chercheurs et curieux. 1864. február 15.)

Francia író nem köteles Goethe műveit ismerni. De még magyar író sem. Egyik lélekszaglász (pszichoanalitikus) írónk egy híres német tudatböngész könyvét lefordítván, Goethe *ökléről* beszél. Igazsága van. *Faust* a szótár szerint csakugyan öklöt jelent. (Sapka Géza felfedezése a *Literatura* 1935. évi július 15-i számában.)

Élt a XVI. században egy *I. Lemaire* nevű francia költő. Ez *A zöld szerető diadala (Triomphe de l'amant vert)* című könyvét Osztrák Margarétának, Miksa császár leányának ajánlotta. Harmadfél századdal később a tudós Goujet abbé egy hatalmas, 18 kötetes irodalomtörténeti munkát szerkesztett. (*Bibliothčque françoise ou Histoire littéraire de la France.* Paris, 1740 s a köv. években.) Bizony nagyon megrója benne a szemérmetlen és fecsegő költőt, amiért ilyen nyíltan a világ elé tárta a bizalmas viszonyt, amely a fejedelmi hölgyhöz fűzte. Sőt, nem átallotta a könyvet magának a hercegnőnek ajánlani! A cím, úgy látszik, arra céloz, hogy a szerző zöld ruhában szokott találkára járni. Azt is állítja magáról a szerző, hogy *Etiópiában* született; ez csak szófia beszéd.

A költő már rég elporladt, nem védhette magát, nem mondhatta el, hogy igazat írt: a hercegnő szerelmese csakugyan zöld ruhában járt és Etiópiában született. A hercegnő kedves *zöldtollú papagája* volt.

1929-ben Lipcsében megjelent egy vaskos kötet: *Minerva-Lexikon berühmter Persönlichkeiten aller Zeitalter* (Minden kor nevezetes személyiségeinek Minerva-lexikonja). Az igényes címet a szerkesztő ezzel a büszke jelszóval egészíti ki előszavában: „A tudás hatalom!”

A következő magyar vonatkozású adatokat találtam benne:

Szent Erzsébet. András *bajor* király leánya stb.

Huniady. Magyarország kormányzója 1450 körül. Nagyon kegyetlen ember volt, katonái „istentelen Jánosnak” nevezték.

Jókai Mór. Magyarország nemzeti költője. Végtelenül szorgalmas és bámulatra méltó mesélőkészséggel megáldott író. 300 kötetet írt össze s ezekkel nagy vagyont szerzett. Ma már legizgalmasabb regényei is a feledés birodalmába süllyedtek.

Mátyás magyar király, ha nem volt pénze katonái fizetésére, éjszakánként játékon elnyerte tisztjeinek zsoldját. Egyszer parasztnak öltözve bemerészkedett a török táborba s egész nap árpát árult a török császár sátora előtt. Este a kémkedés után sértetlenül hazatért.

Rákosi Jenő, magyar hírlapíró. Újságírói munkásságán felül életében 219 000 levelet írt és 483 000 autogrammot adott. 11 000 könyvet olvasott el és 6240 lakomán tartott ünnepi beszédet. Érdekes az is, hogy 2000 gyermeknek volt a keresztapja és kereken *6000 őstehetséget fedezett fel.*

Kerestem a híres emberekről szóló lexikonban Rákóczi Ferencet, Kossuthot, Deákot, Munkácsyt – egyikük sem fordul elő.

Ellenben megtalálható *Strassnoff Ignác* és *Rigó Jancsi.*

A tudás hatalom!

PARLAMENTI GYÖNGYFÜZÉR

A francia parlament szónoki emelvényéről gurultak le az alább következő gyöngyszemek. A szónokok nevét fölösleges közölnöm; a politika gyors színváltozásainak velejárója, hogy aki tegnap még a bölömbika hangján rengette a parlament palotájának falait, ma már „ölbetett kézzel lapul a mocsár fenekén, mint a béka.” (Ez is a gyöngyszemek közül való.)

„Tengerészekre feltétlenül szükség van, nélkülük tengerészet nem lehetséges.”

„Önöknek elég nagy hangjuk van ahhoz, hogy kiabáljanak, de ahhoz már nincs, hogy meghallgassanak.”

„Pártolni a sertéstenyésztést annyi, mint pártolni saját magunkat.”
„A merénylő bombája nemcsak a hivatalnokokat robbantja fel, de az ártatlanokat is.”
„A köztársaság olyan anya, akinek nem szabad fájdalmat okoznunk, még a vajúdás fájdalmait sem.”
„Az egyszerű munkás zubbonya alatt dobogó szív van olyan derék, mint az, amely a nyárspolgár cilindere alatt ver.”
„Ezekben a kopott bőrnadrágokban a bátrak szíve dobog.”
„Nem kívánom egyik képviselőtársamat sem felizgatni, épp azért mondanivalóimat fügefalevéllel takarom el.”
„Annyira összekötözték a kezüket, hogy azt sem tudják már, melyik lábukra álljanak.”
„Nem engedhető meg, hogy ilyenképpen szakítsák el a férfiakat feleségeiktől, gyermekeiktől, özvegyeiktől.”
„Azáltal, hogy a lóhúsevés terjed, új jövő virrad a lovakra.”
„A javaslat ellen azt kiáltjuk: *non possumus;* sőt azt is kiálthatnók: *non possumi,* mert sokan vagyunk.”
„Mikor a bányász fekete ábrázatával kilép a bányából, irigyen gondol a napsütésben élő kapitalistára, amely fehér a bőség rizsporától.”
„Önök keresztúton állanak. Két út nyílik meg önök előtt: az egyik a haladás felé vezet, a másik a közömbösség útja, a harmadik az összeomlásé. Válasszanak!” (Miniszteri beszédből.)
„Igen, ők szívesen meghalnak az ügyért, de csak egyszer, akkor is az ágyban.”
„Értsék meg azoknak a szavát is, akik nem beszélnek.”
Az írországi parlamenti élet „bull”-jainak úgyszólván kifogyhatatlan raktárú szállítója volt bizonyos *Sir Boyle Roche.* 1775-ben került be az ír képviselőházba. Felszólalásai közül ezek voltak a leghíresebbek:
„A csapás sohasem jár egyedül. A nemzetünkre lesújtó *legnagyobb* csapásokat rendszerint egy *még nagyobb* követte.”
„Elnök Úr! Minden hazájához hű polgárnak kötelessége feláldozni az *utolsó* aranyát is, hogy ezáltal megmentse a *többit.*”
A leghíresebbnél is híresebb mondása:
„Nem értem, miért hivatkoznak folytonosan az utókorra? Miért kell áldozatokat hoznunk az utókor javára? Vajon tett már valamit az utókor a mi érdekünkben?”
A kitört derültség a szónokot magyarázkodásra késztette:
„Utókoron (posterity) természetesen nem az ősöket kell érteni, hanem azt a nemzedéket, amely közvetlenül az ősök után következett.”
Aznap nem lehetett tovább tanácskozni.
Egy másik írországi „bull” az elkövető személye miatt okozott általános elképedést. A Home Rule párt vezére volt az illető, Shaw nevezetű. Szemére vetették, hogy a földmívesek és gazdák érdekében vasárnap tartott gyűlést. Így vágta ki magát:
„Azzal vádolnak, hogy megsértettem a vasárnap szentségét. De, ugyebár, az meg van engedve, hogy ha valakinek ökre vagy szamara verembe esik, akár vasárnap is kihúzhassa? A mi testvéreink, a földmívesek és gazdák is bizony verembe estek, tehát ki kell őket onnan húznunk, ha vasárnap is.”

VÁLASZTÁSI PROPAGANDA

Az egyes pártok igen harciasak.

Velük szemben kevés eredménnyel járhatott annak a kormánypárti jelöltnek az érvelése, aki meg akarta nyugtatni a választókat, hogy nem lesznek új adók:

„Kérdezik, hogy a vázolt célokat elérhetjük-e új adók rendszeresítése nélkül? Klotz pénzügyminiszter úr biztosított, hogy ezek fölöslegesek, s elegendő lesz, ha a már létező adókat lényegesen felemelik.”

Egy nyugdíjas tisztviselő így ajánlkozott:

„Polgártársak! Húsz évet töltöttem el az adókivetési hivatalban, majd az adóbehajtási osztályban teljesítettem szolgálatot s ez feljogosít arra a kijelentésre, hogy még hasznára lehetek a hazának.”

Egy másik a hazafias érzelmeket igyekezett felajzani:

„Választópolgárok! Legyetek méltóak nagy halottainkhoz, legyetek méltók a győzelemhez! Lélekben emelkedjetek fel a megoldandó kérdések nagyságához, amelyek a hazára nehezednek. Szavazzatok rám!”

A családatyákra kívánt hatni ez a kijelentés:

„A születés problémája a legnehezebb kérdéseink közé tartozik. Családapák! Mi más mentalitással hozzuk létre gyermekeinket, mint a nőtlenek.”

Egy másik jelült a munkásnőket kecsegtette:

„Kijelenthetem, hogy az egy szál ingben dolgozó munkásnők a miniszter teljes rokonszenvét bírják.”

S hogy egy győzelmi torról is beszéljek, a strassburgi választások lezajlása után a *Derničre Nouvelles de Strasbourg* 1924. szeptember 24-i számában így emlékezik meg a lakoma legkiemelkedőbb pontjáról:

„A jelenlevők tapsai között a préfet úr arra ürítette poharát, hogy a *gall kakas* és az *elzászi hattyú* nászát áldásos termékenység kövesse.”

TÖRVÉNYSZÉKI SZÓNOKLATOK

Nincs szebb, mint a hév és lelkesedés, amellyel a védőügyvéd síkraszáll ügyfele mellett, hogy a törvényszakaszok erdejében járatlan, magárahagyott és gyámoltalan embert megvédje a törvénytudó bírák és ügyészek fölénye ellen.

A párizsi Candide és Opinion gyűjtéséből valók ezek a kiszólások:

„Szerencsétlen ügyfelemet rossz életre csábították; állandó látogatója volt egy nyilvános háznak, amelyet a törvényszék jól ismer.”

„Ez az érv olyan emberek szájából való, akik elvesztették a fejüket.”

„Kegyelmezzenek ennek a szegény nőnek, aki háromszor volt anya, mielőtt nagyanya lett volna.”

„A rendőri jelentés nyilvánvalóan elfogult és rosszindulatú; amiért ezt az embert hétszer büntették meg lopásért, épp olyan tisztességes lehet, mínt én vagy önök.”

„Hivatkozom Franciaország lobogójára, amelyben a fehér szín a hitet jelképezi, a vörös az izzó felebaráti szeretet, a kék pedig, ha zöld lenne, a reménységet.”

„Ügyfelem a szégyentől lesütött szemmel tekint önökre és várja határozatukat.”

„Bizonyos részletek elkerülhetik a legokosabb és legtapasztaltabb emberek figyelmét is, hát még a tisztelt törvényszékét.”

Nemcsak a védői gárda szürke tagjainak a nyelve szokott

botlani. Jules Favre, a legélcesebb szavú francia védőügyvéd és parlamenti szónok, egyszer egy főúri házaspár ügyében szerepelt. Döntő súlya volt annak a körülménynek, hogy az asszony megtagadta a hitvestársi kötelességek teljesítését. Az ügyvéd beszédét még jobban szította a politikus nemzetvédő szenvedélyessége:

„A házasság intézményének célja: a nemzedékek folytonos megújhodása. Értse meg, asszonyom, hogy nem méltó a nőkhöz, ha a megújhodás kulcsát rozsdásodni engedik!”

A védőbeszédek hevét le szokta hűteni az ügyész jéghideg szigora.

„Már pedig a vádlott nem távozhatik innen másképpen, mint szabadságától megfosztva!”

„Esküdt urak! Figyeljék meg jól a vádlott ábrázatát: olyan ez, mint a tükör, amelyben önök közül bármelyik felismerheti egy bandita arcvonásait.”

LEITER JAKAB

„Új Dickens-regény jelenik meg február folyamán, Charles Dickens *A mi lordunk élete* (Life of our Lord) című regényéről van szó.” (Magyar Hírlap, 1934. január 27.) A fordító dicséretes munkát végzett: mindjárt a címnél rálépett Jakab lajtorjájának első fokára. *Our Lord* angolul a *Megváltót,* Jézust jelenti.

„Csak három szót mondj, angyalom, három édes, boldogító szót, azt, hogy: »szeretlek!«” A német eredetiben valóban három szó tartalmazta az igényelt boldogítást: ich liebe dich. (Halász Gyula közlése *Édes anyanyelvünk* című könyvében. A gyöngyszemet magában rejtő kagylót nem nevezi meg.)

Louise Bourgeois-nak, Medici Mária udvari szülésznőjének pályafutását ismerteti egy orvostörténeti tanulmány az Újság 1935. szeptember 8-i számában. Elmondja, hogy a tudós asszony csakugyan tudós volt, írt is egy háromkötetes könyvet „A szülés körüli *tisztaság* kellékeiről”. De hiszen akkor ez az asszony több mint háromszáz évvel előzte volna meg a mi Semmelweisünket?! A következő sor azonban tisztázta a tisztaság kérdését. *Observations diverses sur la stérilité* volt a könyv francia címe. Vagy úgy. Mai orvosi nyelven szólva csakugyan *steril* módon kell a szülés körül fáradozni, de az ördöngös szó voltaképpen *magtalanságot, meddőséget jelent.* A helyes cím tehát: „Megfigyelések a meddőség körül.”

Vigasztalásul mondva, a Leiter-család előkelő ősökkel dicsekedhetik. A tudós Ludovic Lalanne egész fejezetre való anyagot gyűjtött össze nagy irók nyelvészeti botlásaiból. (*Curiosités Littéraires* [Irodalmi furcsaságok]. Párizs, 1857.) Csak Prévost abbét említem meg, a *Manon Lescaut* halhatatlan szerzőjét. Az angol Towston tengeri utazását fordította le s egy helyütt ezzel a tengerészkapitányi remekléssel képesztette el az olvasót: „Ekkor Towston egy *öreg főkötőt* vonatott fel az árbocra és így

sikerült Wight szigetére eljutnia.” Persze, hogy „bonnet” főkötőt jelent. De hát tapasztalt tengerész még szélcsend esetében sem cselekszik ilyesmit, hanem a bonnet szó másik jelentéséhez folyamodik és felvonatja a *mellékvitorlát.*

Florian, a népszerű meseköltő arra is vállalkozott, hogy lefordítja a *Don Quijote*-t. A IX. fejezetben szép és okos leányokról beszél, ezek nyolcvan éves korukban haltak meg, épp oly szűzen, mint az édesanyjuk.

A fordító-ipar verejtékes művelői közül győzelmi pálmaágat kell a markába nyomni annak a gimnáziumi tanárnak, akinek esetét a politikus-bölcsész, Jules Simon mondja el. (*Mémoires des autres: Un Normalien en 1832* [Mások emlékei: egy tanítóképzős 1832-ben]). A tanár felkereste Simont s szerényen átadott neki egy kéziratot azzal a kéréssel, nézné át, alkalmas-e a közzétételre? A kézirat Descartes *Discours de la Méthode* című főművének volt a *francia fordítása, latinból.* Ugyanis a világtól elzárkózottan élő tanár egy *latin fordítást* nézett eredetinek, s azt fordította vissza franciára. „Tudom, létezik egy másik francia fordítás is, de az nagyon gyenge” – tette hozzá. Így bukott meg a latin tanárnál Descartes mesteri francia szövege.

A *műfordítás* mesterembereit Leiter Jakabék családjába szokták besorozni, de helytelenül. Ők nem amiatt lövik a bakot, mert nem értik az idegen nyelvet, hanem mert nem tudnak magyarul. Régi operák régi fordításaiban mintha a kótafejek apró buzogányokká változtak volna, s a fordító velük verné agyba-főbe a magyar nyelvet.

Bellininek *Az alvajáró* című operájához a szöveget bizonyos Romani írta. Mindent elkövetett, hogy művét a tökéletes bárgyúság valamennyi kellékével ellássa. A magyar fordító segítségére sietett, és a szöveg együgyűségeit még jobban kidomborította.

Egyik szereplője eldalolja, hogy voltaképpen mi is az alvajárás?

Létez oly kór sok személyen,
Hogy midőn szunnyadva mélyen,
Fel szokott ez alva kelni
S mint ébren mindent mívelni.
Alvajáró az ily neve,
Mert ő mélyen alva jár,
Ily némely már szörnyeket teve,
Ez igaz, te arád épp olyan már.

Amina, az alvajáró, szép leány volt:

Bőven, áldva szórta rája
Kellemét a báj s erény.
Szűz pír éke szép arcának,
Szent tűz ég galamb szemében
Nyájas éd ing termetében,
Szende ő, tiszta, hű, szerény.

Volt is vőlegénye, ki volt tűzve az esküvő s az ara és a kar szóról szóra így dalolt az örvendetes napon:

KAR *Ily öröm be drága bére*

AMINA *(A kéj árjával)*
(Bírni tovább)
(Nincs erő).

KAR *Gondjaiért egy jó anyának AMINA* *Kéj tanyája.*

KAR *Az ám, szívem ma kéj tanyája!*
AMINA *Oh be drága bér e már,*
Árja tódul rája, tódul rája.

Megérkezik a vőlegény:

ELVINO: *Drágám, vedd e virágot tőlem,*
Erényidet példázolja.
Nem szorult az ég sugalma
Tunya szók hűlt hangzatára.
Egy sugár szép szemeidből
Már gyönyört önt kebelembe,
Ha szép hangod zeng fülembe,
Forr a vérem, elfog a báj.

AMINA: Ah,
Úgy olyan lészen életünk folyama,
Mint a nyári nap bájkoránya
Bájkoránya.

Félreértés történik. A kar így ismerteti:

KAR: *Már ez furcsa történet,*
Itten egy hölgyet találni,
Hol a gróf készült ma hálni.

Érthető, hogy a vőlegény a sok éd, kéj, báj, sőt bájkorány ellenére, féltékeny lesz:

ELVINO: *Oh nem ily jövendőt vára*
Szép reményim báj egére.
Bár szívem hő lángja bére,
Lelkem oly negédes álma romjain
Bánatot talál ma.
Keblem üdve szép hajnalából
Vissza az emlék kínja szól.
Gyászba vonva áll
Kéjes álmaim bájtó láthatára,
Keblem üdve, légi vára
Bús éjbe száll.

Végül a félreértés mégis tisztázódik. Amina volt az alvajáró és minden rendbe jön. Az esküvőnek nincs akadálya.

KAR: *A hibátlan szenvedőnek nyomdokára*

Rózsa nő! Menjünk!

AMINA: *Önmagam fel alig találom*
A kéj árja ily özönében stb.

A fordítás a múlt század hatvanas éveiben készülhetett, de ez nem menti, hogy a magyar Operaházban magyar művészekre évtizedeken át ezt az elképesztő szöveget kényszerítették. S ha még csak Romani mester verseit ültették volna így magyarra; ő rajta ugyan nem esett sérelem. De Wagner Richard mást érdemelt volna. Nem a fordítótól, hanem a magyar Operaháztól. *Lohengrin* magyar fordítása szégyenszemre nyomtatásban is megjelent, 1889-ben!

Elza az első felvonásban így mondja el az álmát:

Midőn búsan nyögelve
Egy hang hatott felém,
Mely mindig növekedve
Hangzott a lég ürén:
E hang majd elenyészett,
Alig hogy hallhatám;
És édes bájos érzet,
Mély álom szálla rám.

Ortrud a második felvonásban így liheg:

A mért egy órán önbecsemmel játsztam,
Azt hiszed, előtted csúsznom kell csupán?
E gyötrelmért kell, hogy bosszúmat álljam;
Illő helyem elfoglalom nyilván.

Elza és *Lohengrin* nászünnepe:

NŐK KARA: *Az ég avat boldoggá,*
Mi élvben társakká,
Szerelm karján e perczre
Gondoljatok soká.

MIND: *Hűn védve itt maradj tehát,*
Hol a szerelmi üdv áldása vár:
Áldás, szerelm és bátorság
Hőn egybeforraszt, mátkapár!
Védje a rénynek, az otthonod,
Ifjúkor gyöngye, ez itthonod.[244]

A rény védje Elzával magára marad. Kezdődik a „szerelm”.

LOHENGRIN: *Elhalt az édes dal s mi egyedül*
Először most, mióta láttalak.
Elvonultunk világi zűr elől,
Keblünk tanutlanul kitárulhat.

Elza keble kitárul:

Bírom a menyország egész üdvét!
Édes szereimben lángol szűm teérted,
Nálad varázs-gyönyört lehel a lég.

Száz szűnek is egy a vége, megtörtént a baj. Lohengrin szerint: „nőm elárult aljas rágalm végett”. Azután eloszlatja a fajvédelmi aggályokat:

Előtted titkomat feltárom híven,
Aztán vérem, nemes fajom bíráld.
(So hört, ob ich an Adel euch nicht gleich!)

A Grál lovagi köréről így énekel:

Távol hazába ha megy pártfogoltja
Oltalmazni a rény igaz jogát,
Tőle szent hatalmát meg ott se vonja,
Míg lovagja ismertelem marad.
De oly magas-szerű a Grál adánya,
Híve – ha felfedék avatlanok –
Eltávozik, a Grál visszakívánja
Annak innen válnia kell legott.
Most jutalmazzam meg a kiváncsot:
A Grál küldött el hozzátok engem,
Atyám Parczival ő általa bír trónt
S én lovagja vagyok, Lohengrin nevem.

ELZA: *A föld ing velem, – milyen éj!*
Léget! léget a gyötröttnek!
(O Luft! Luft der Unglücksel’gen.)

Ismétlem, a fordítás 1889-ben jelent meg. Érdeklődők megtalálhatják a Széchényi-könyvtárban.

Léget, léget a gyötröttnek.

HIVATALOS TOLL

A régi Népszínház idejében a színház előcsarnokában ez a főkapitányi rendelet volt kifüggesztve:

742/882. szám.

A budapesti színházak tűzbiztonsága tárgyában.

37. §.

„A színházban sem a színpadon, sem a nézőtéren, sem a csarnokokban, folyosókon, lépcsőkön, szóval sehol és senkinek dohányozni vagy szivarozni, sem pedig rágyújtani *vagy olyasmit tenni nem szabad, ami ez irányban gyanút kelthetne.*”

A szövegezés szabatossága ellen nem lehet kifogást tenni. Minden helyi és cselekvési lehetőségre kiterjed s mint rendőri intézkedéshez illő, a gyanúnak még az árnyékát is üldözőbe veszi.

Ellenben kételyekre adott okot a budapesti I–III. kerületi járásbíróságnak egyik régi hirdetménye. Magam is sokat töprengtem előtte.

Szóbeli panaszok felvétele
földszint 2. szám alatt
minden kedden és pénteken
(vasár- és ünnepnapok kivételével.)

Eszembe jutott az angol parlament, amelynek hatalmáról azt szokták mondani, hogy mindent megtehet, csak a fiút nem tudja leánnyá változtatni. A hirdetmény még hatalmasabbnak bizonyult: lehetővé tette, hogy a kedd vagy péntek vasárnapra essék.

Hasonló a francia közgazdasági évkönyv *(Bottin des départements)* tájékoztatása:

„*Fourchambault, város* 5616 lakossal. Vásár mindennap, kivéve keddet, csütörtököt és szombatot.”

Belátom, hogy fogalmazni nehéz. Tehát elnézőnek kell lenni és nem szabad a kákán is csomót keresni, ahogyan én most cselekszem, mikor idézem a fővárosi villamoskocsikban egykor kifüggesztett figyelmeztetést:

„A m. kir. államrendőrség 47279/913. számú rendelete szerint a kocsin dohányozni vagy égő szivarral helyet foglalni tilos.”

Akadékoskodó utasok ezt úgy is értelmezhették, hogy csakis a kocsi tetején nem szabad dohányozni, odalenn lehet. Égő szivarral is szabad a kocsiban álldogálni, csak leülni tilos.

Budapest főváros 1938 szeptemberében pályázatot hirdetett tizenkét tűzoltói állásra. A hirdetmény szerint *harminc éves korig* lehetett az állásokra jelentkezni. A kérvényekhez a szokásos temérdek okmányt kellett mellékelni, azonfelül: „a tűzharcos pályázóknak a Károly-csapatkereszt viselésére jogosító igazolványaikat is csatolniok kell.” Az *Új Nemzedék* közölvén a hirdetményt (1938. szept. 24.), azon elmélkedett, miként szerezhettek elemi iskolás gyerekek Károly-csapatkeresztet? miután a harminc éves korhatárt véve figyelembe, a legöregebb pályázó is legfeljebb tíz éves lehetett a háború befejezésekor…

A hivatalos *Budapesti Közlöny* nyilván nem akart lemaradni a fogalmazási versenyben, mert 1939. évi 227. számában közzétette, hogy P. Gy. ügyében megindították a holttányilvánítási eljárást. Nevezett P. Gy. „az orosz harctérre került, ahol a tűzvonalban elesett és meghalt *s azóta magáról életjelt nem adott*”.

Egy poroszországi rendelet a vendéglők női alkalmazottaira vonatkozóan intézkedett:

„Tilos a női alkalmazottaknak: a) feltűnő és illetlen magatartással vendégeket édesgetni; b) a vendégektől ételt vagy italt kérni vagy elfogadni, vagy a vendégeket ivásra ösztökélni.”

„A vendéglősnek vagy helyettesének felesége a fenti rendelkezés értelmezésénél női alkalmazottnak nem tekinthető.”

(*Preussische Gesetzsammlung* [Porosz törvénygyűjtemény]. 1930. Nr. 19. Közli a *Die Stimme der Freiheit* 1930. évi 10. számában.)

Tehát a feleségre az a) és b) pontok nem vonatkoznak…

GALIMATIÁSZ

„A stílus olyan, mint a kristály: tisztasága teszi ragyogóvá.”
(*Victor Hugo: Odes et Ballade*
Az 1826. októberről keltezett előszóban.)

Az ember, mint a vad, melyet megitatott a semmi,
Éjente kiüríti az álom fekete kelyhét.
(L’homme, comme la brute, abreuvé du néant,
Vide tous les nuits le verre noir du somme.
Victor Hugo: Les Contemplations.)

A gördülékeny vers a dupla galimatiászok tárából gördült elő. Valószínű, hogy maga a szerző sem értette már, amikor a verskötete megjelent. Az álom fekete éjjeli edényéről szóló hasonlatban még felcsillan valamelyes értelem, de a „vadakat itató semmi” talányát eddig nem sikerült megfejteni.

Avégett kezdem példáimat Victor Hugóval, hogy a következő többiek ne sértődjenek meg, amiért mondataikkal megitatom olvasóimat. Ha maga a költőóriás is írt galimatiászt (már pedig idézhettem volna még jóegynéhányat), a „kisebb nagyságoknak” sem kell restelkedniük. *A bove maiore discit arare minor.*

„Helyes utakon halad-e a magyar gyógyszerészet akkor, ha *homokba dugott fejjel strucc módjára* a valóban gyökeres és feltétlenül a száguldó élet realitásaihoz közelebbi reformokra szoruló és sokat szekírozott 1876:XIV. tc. szakaszainak fenntartásához továbbra is mereven ragaszkodik?”

A népszerű struccmadár ezúttal nem a veszedelmek elől dugja fejét a homokba, hanem a törvényszakaszokhoz való ragaszkodása készteti a furcsa bujósdira. Majd rátér a cikkíró a német viszonyokra. Ezt írja Németországról: „Az élet *taposómalma* rajta is *keresztülszáguldott.* Nyomorúság, gazdasági krízis, nyomasztó és a zülléshez közelálló cselekedetek orgiái közepette is vigyáz romjainak még ép állapotban levő és patinás szellemben felépített részeire. Egyik ilyen pillére a gyógyszerészet. Ha kell, fúr-farag rajta, a düledező részeket az időszabra újítások segítségével alátámasztja, a szociális szakadékokat a megértés szellemével tölti ki.” (Újság, 1931. augusztus 8.)

Az élet taposómalmának száguldását követve, elérkeztem a társadalmi problémák fortyogó katlanához. Ezt a katlanos mondatot Halász Gyula közlése alapján másolom ide. Honnan böngészte, nem mondja.

„Nehéz volt félszázad előtt a maradiság és társadalmi előítéletekkel szemben a testi kultúra új útjaira elindítani a haladás szekerét, de kétségkívül sokkal súlyosabb a ma feladata, mikor az X-klubnak eszmetársaival a világnézletek és társadalmi problémák fortyogó

katlanában kell fenntartani azt a lélekvesztőt, mely magával viszi a népek katasztrófájának elcsendesedése utánra az ősi magot, hogy a történelem egy új optimista világnézetű etappjában a makulátlan klasszikus sportgondolat a maga fennkölt tisztaságában újból virágba bomoljon.”

A gondolat szépsége ellen nem lehet kifogást tenni, csupán a mozgástechnikai részek tekintetében mutatkoznak nehézségek. Amilyen valószínűtlen, hogy egy taposómalom elkezdjen száguldani, épp oly kevéssé hihető, hogy egy lélekvesztő kijusson a nyílt vizekre, ha már egyszer beleesett a katlanba.

Adós vagyok még a *gongorizmus* magyar példájával. Íme, mit szült annak az órának hangulata, amelyben találkozott a gongorista és a zongorista (Pesti Napló, 1938. február 16.):

„Cortot nem sokat törődik az írástudók szabályaival. Teheti, mert erkölcsi normáik helyébe új erkölcsöt állít, az egyén tiszteletét. Chopin költői rejtélyét még senki sem kutatta ki mélyebb, emberibb eszközökkel, mint Cortot. Szinte személytelenségig menően személyi ebben a hadjáratában. Nem szokványos képeket emel ki a Chopin-művekből, hanem szuggeráló röntgentekintettel új, csodálatos társulásokat, eddig ki nem fürkészett mélységeket fedez fel a látók (?) és a hallók számára… Chopinje körül benépesül a levegő azzal a szellemvilággal, amelynek kapuja egyben a zsenialitás küszöbe. Hangok forrósodnak át a levegőben, érzelmek hevülnek, mozdulatok születnek, melyek az élet melegét árasztják, fejek, emberi portrék vetítődnek ki a félhomályban, különös színjáték tanúi valamennyien, jóság vegyül iróniával s könnyeken át villan fel a mosoly, mennyire igaz ez az egymásnak ellentmondó sokféleség, mennyire megindító Cortot művészetének egybeívelő hídja, mely a sátánit köti össze a vértanúság gondolatával.” stb.

„A közönség megértette a művész szavát.”

Valószínű, mert akkor még a kritikát nem olvasta.

Mindez, akármilyen szépen hangzik, mégiscsak próza. Hogy a versbe szedett homályt is *megvilágítsam,* két versikét idézek egy különös verskötetből: „*Kebel-versek.* Keletkezte (így!) *Zsarnóczy* Antónia, hitnős (így!) Takách Györgyné. Pest, 1855.”[251]

A RÁK MAGÁNY-DALA

Én is! hátra hátra – rúddal:
Módot értő járni!
Nem kell ingyen, szavam-dúddal:
Jövők után várni.
Csababacs, farkal-bajuszt! Csababacs.

Elég nékem dalom-tárgyhoz:
A múlt amit foglal;
Mint, hátommal menő hártyhoz:
Koppantóm, jobb és bal.
Csababacs, bajusz-tüllem! Csababacs.

Egyik a külst nézi czélul:
S a belsőt, fogja-se;
Palléros külső aczélul:
Néz csak ha tolljas-e?
Csababacs, vizen tükör! Csababacs.

Jobb lenn' annak, hátra sarkal:
Magabelé járni,
Mintsem nyergelt, külső-tarkal
Koppasztot elvárni.
Csababacs, veres főtt-színt! Csababacs.

Még tizenhárom strófán keresztül közli a rák vélekedését a világi dolgokról s végül bejelenti:

De vigyázva szavam-bábbal
Hogy fogt ki ne törjek,
Sietek nagy betűk-lábbal,
Hol lyukamra görjek.
Csababacs, búvóm lyukra! Csababacs.

A költőasszony verselési ügyességét azzal ís be akarta bizonyítani, hogy úgynevezett *aeiou* verseket költött. Nálunk Édes Gergely volt a műfaj megalapítója.[253] Minden versben csak egy s ugyanazon magánhangzónak szabad előfordulni. Édes Gergely beérte annyival, hogy csupán egy-egy distichonba pofozza bele a kiválasztott betűt. Példa rá sokszor idézett *ü* betűs verse:

Szűz! űzfűz fült bűz? űzfűz, süt füsttül ürült tűz?
Szűz, bűztül szűkülj; tűrj, sürü tűztül ürülj.

Édes magyarázatot is „fűz" a vershez. „Füsttül ürült tűz" füst nélküli, vagyis nagyobb lobogással égő tüzet jelent, vagyis ilyen lobogású tűz, vagyis tilos szerelem lángja emészti a hajadont, aki tehát ürüljön a tűztől, vagyis kerülje a buja szerelmeket. (Még egy vagyis: eszerint ami keservesen füstöl, az a törvényes szerelem.)

A Kebel-versek „keletkeztetője" túl akart tenni Édes Gergelyen és strófaszámra ontotta az egyhangzós verseket. Írt *ü*-betűset *Szűz-üdv, – ö*-betűset *Köny-csöpp, – u*-betűset *Nyúl-bú, – i*-betűset *Irigy-kín* címmel. Az utóbbit szemeltem ki a közlésre. Ím így sír, rí, sikít, virít:

Mit vidítsz, irígy, kiki bilincsin:
Szívi kint; mit bírsz, mihint
Vigszín-kit híszsz; sír-szirtín kint.
– S kinyílt kiki-sínt:
Mindig ismint nyitsz; friss, ifj, kilincsin?

Hidd, kicsiny mindig illy szívi-mirígy:
Kínbb, mint kiki bilincsi.
Kicsinyb, mint mindki tiszt-kincsi.
– S mit nyitsz, kilincsi:

Mind sír-kinid kinszrítik nyílni, irígy!

Imígy tiltsz, czikkint; hiridi hintig:
Idvt szívit, kicsi mívit.
S irtsz hiti-dijt sincski – hívit.
– S sinyílsz kincst – bívit.
Sziníiig billikt itt, szídti-sirintig.

Eredetileg a szerző sokkal több írásjelet alkalmazott, de ezek csak zavarták volna a mai olvasót. Egy részüket tehát kihagytam s ez által a gondolatok értelme jobban kidomborodott.

A SZEDŐ APOLÓGIÁJA

Szokás a sajtóhibákat is a baklövések közé sorolni. Igazságtalanul, mert a szedő keze épp úgy félrecsúszhat a szedőgép billentyűin, mint a zongoraművészé a zongorán. S ha egy rövid, művészi, előre megtanult zenedarab előadása közben is hamis billentés történhetik, mennyivel könnyebben hibázhat a szedő, amikor hosszú órákon át kell gyatra fogalmazású kéziratokon keresztülrágnia magát. Arra való a korrektor, hogy a sajtóhibák apró manóit ceruzájával halálra döfködje.[254]

A Brockhaus-féle lexikon múlt századbeli elsö kiadásában annyi volt a sajtóhiba, hogy a kiadó külön füzetbe gyűjtötte össze őket, a füzetet kinyomatta és megküldte ingyen az előfizetőknek. A jegyzék élén ez a cím virított: „Verzeichniss der *Drufkehler* etc.”

Ez már – amint mondani szokás – könyökével súrolja a baklövés határát. Teljesen átbukdácsol a határon a *tördelési hiba.*

A *Magyarország* 1901. évi november elsejei száma akkori szokás szerint részletesen közölte az aznapi színielőadások színlapját, a szereposztással együtt. E napon a Nemzeti Színház színlapja így torzult el a lapban:

NEMZETI SZÍNHÁZ.
Pénteken, 1901. november 1-én.

MEDEA.

Tragédia 5 felvonásban, 6 képben.
Írta Grillparzer. Fordította Ambrus Zoltán.

Pollacsek………………..Vizvári
Róza, neje……………….Paulayné
Rátky, szerkesztő…………Náday
Flóris báró………………Dezső

1938-ban az egyik estilap érdekes társasjátékot rendezett olvasói részére. Rejtett szóra kellett a lap szövegében vadászni. A verseny végeztével a lap szemlét tartott az olvasók levelei fölött, s az érdekesebbeket közölte. Egyik mutatvány így sikerült:

„*B. Baby levele.* A kapott többszáz kedves levél közül ma vált időszerűvé az alábbi, amely hangulatosan jellemzi a versenyzők idegállapotát, részint találóan fejezi ki azt az eredeti, derűs hangot, amely vadászaink és a vezérkar között kialakult. A levél így szól:

»– Ha influenzája van, gondoskodjék arról is, hogy gyomra és belei a természetes Ferenc József keserűvíz használata által gyakran és alaposan kitisztíttassanak. Kérdezze meg orvosát.«" (8 Órai Újság, 1938. szept. 6.)

Legsűrűbben az a tördelési hiba fordul elő, hogy a sorok elcserélődnek, összekeverednek. Ilyenkor a szöveg értelmetlenné válik. Esetleg az összedobált sorok nem kívánatos értelemmel lepik meg az olvasót. Ez történt az *Újság* 1934. április 30-i számának hymenhírével; összezavart mondatfoszlányai ilyen pajkos táncot jártak az olvasó szeme előtt:

„*A fiatalító Voronoff megnősült.* Bukarestből jelentik: Voronoff professzor… A fiatalasszony 21 éves, míg Voronoff… működésében továbbra is segítse a magyarok istene."

Szerelemről lévén szó, ide kívánkozik még a *Magyar Hírlap* 1937. június 5-i számából a folytatásos regény utolsó mondata. A regény Ady Endre nagyváradi életét beszéli el s az aznapi regényfolytatás arról szól, hogy Ady és Léda együtt sétált Nagyvárad utcáin:

„Bandi fölszegett fejjel ment mellette, kalapját levéve a kezében tartotta. Szép hullámos hajának fürtje a halántékára omlott, szoborszerű széles arcán, bőrének bronzbarnaságán játszott a délelőtti napfény. Kis ideig hallgatott s akkor csendesen azt mondta: *(Folytatjuk.)*"

*

Befejeztem.

Dada

„A kivétel megerősíti a szabályt."

A szörnyű közhely nyilván azt akarja kifejezni, hogy ha kivételt emlegetünk, ez már önmagában véve föltételezi a szabály létezését.

Az irodalom termelte ki. Az egyre szédítőbb iramú versenyben elbukik az író, ha maradiság súlya nyomja a vállát. El kell dobni az ócska terhet és szabadon, az Újnak friss fuvallatától dagadó mellel kell a siker célszalagja felé rohanni.

Az Új, ami feltörekedett a nap alá, a *Dada.*

A dadaizmus zászlaját 1916 februárjában bontották ki a zürichi Cabaret Voltaire írói asztalánál. Az alapítók közül a román Tristan Tzara, a német Richard Huelsebeck és az elzászi Hans Arp nevét kell megemlíteni. Utóbb, amikor a Dada hullámgyűrűi Európa-szerte szétterjedtek, egyidőre a zászló alá tévelyegtek olyan francia írók is, mint Blaise Cendrars és Jean Cocteau, sőt – mi tagadás – Guilleaume Apollinaire.

Első kérdés: mit jelent a mozgalom gyűjtőneve, a *Dada?*

Francia értelme a szónak: vesszőparipa. De az ősdadaisták tiltakoznak ellene, hogy ők jelszavukat tudatosan választották volna. Szerintük Tzara az évezredes múltú *bibliomantia,* a könyvjóslás módszere szerint cselekedett. Felütötte találomra a *Petite Larousse* vaskos kötetét, odabökött az ujjával s a *Dada* szóban akadt meg a körme. A nevezetes esetet Hans Arp így mondja el:

„Kijelentem, hogy Tristan Tzara 1916. február 8-án este 6 órakor találta meg a *Dada* szót. Én magam jelen voltam tizenkét gyermekemmel, amikor Tzara első ízben ejtette ki ezt a szót, amely bennünk a legnagyobbfokú törvényes lelkesedést váltotta ki. Ez a zürichi kávéház teraszán történt, én éppen egy briost dugtam a bal orrlyukamba. A szónak nincs semmi jelentése; csupán a hülyék szoktak érdeklődni az értelem iránt. Ami bennünket érdekel, az a Dada szelleme, s mi valamennyien dadaisták voltunk, mielőtt a Dada létezett."[258]

A tudósítás, noha már dadaista fogalmazásban jelentkezik, meglepő szerénységre vall. Utóvégre azt is írhatta volna a szerzője, hogy a tizenkét gyermekét dugta a jobb orrlyukába, a nyilatkozat értelme nem csorbult volna. Meg kell hát nézni hiteles helyen, mi az új irány veleje? A lexikon ekként világosít fel:

„Verseik célja: az asszociációk nyers sorozataiból alkotni önkéntes kompozíciókat. Ezek a versek néha persziflálό irányúak, sokszor azonban nemcsak a mondatokban és a mondattöredékekben hiányzik a logikai kapcsolat, hanem maguknak a szavaknak sincs értelmük, és így tisztára a hanghatásra vannak felépítve."

Így a tömör lexikon. Ámde a kutatót nem elégíti ki az ilyen rövidre fogott jellemzés. Meg kell hallgatni magát az alapítók egyikét, ő tudja legjobban, mit akartak. Richard Huelsenbeck részletesen kifejtette a dada- hitvallást; ebből a kiáltványszerű célkitűzésből ismertetem a legfontosabb vezéreszméket.[259]

„Az embernek dadaistának kell lennie, hogy saját dadaizmusával szemben dadaista álláspontra helyezkedhessék. Vannak hegyek, házak, tengerek, vízvezetékek és vasutak. A pampákon széles lasszóikat repítgetik a cowboyok és a nápolyi öböl milliószor lefestett hátterén

himbálódzik a romantikus gondola. Dada megértette mindezeket, Dada kihasználta a fizikai mozgás valamennyi lehetőségét. Dada a világszemléleteket átfolyatta a kisujja körmén. Dada a földkerekség moráljai fölött a táncoló szellem. Dada a ma relativista filozófiájának óriási paralel jelensége. Dada nem axioma, Dada lelkiállapot, amely független iskoláktól és teóriáktól, mely magát a személyt támadja meg, anélkül, hogy megerőszakolná. Dadát nem lehet paragrafusokba foglalni. A kérdés: »Mi a Dada?« dadátlan és iskolás… Dada nem érthető meg, Dadát át kell élni. Dada közvetlen és magától brtetődő. Dadaista az ember, ha él. Dada az indifferenciapont tartalom és forma közt, asszony és férfi közt, anyag és szellem közt, amennyiben ő a mágikus háromszög kulcsa, mely az emberi dolgok és fogalmak lineáris polaritása fölé nyúlik. Dada a buddhizmus amerikai oldala, tombol, mert tud hallgatni, cselekszik, mert nyugalomban van. Éppen ezért Dada sem politikai, sem művészeti irány, nem szónokol sem az emberiességért, sem a barbárságért; a békét és a háborút tógájában tartja, de a cherry brandy flip mellé határozza el magát…”

Kicsinyesség részemről, ha a hatalmas és átfogó tartalmú kiáltványból kipécézem a nápolyi öbölben himbálódzó gondolát s azzal akadékoskodom, hogy a gondolák a velencei lagunákon ringatóznak. Az ilyesmi dadátlan és iskolás. Lehetséges, hogy nincs is kisiklásról szó; Dada szándékosan telepítette át a gondolákat Nápolyba. Dada mindent megért; Dada gondos tyúkanya, szárnyai alatt melengeti a záptojást is.

Dada idegen csecsemőket is dajkál, ha anyatej helyett cherry brandyvel is. Magához fogadott két újszülött szellemi porontyot; szülőapjuk a *haptizmus* és *odorizmus* nevet adta nekik. A berlini dada-mozgalom egyik vezető tagja, Raoul *Haussmann,* ekként fejtegette az új izmusok alapvető tételeit:

„…Először is a mereven egy dologra összefogott tekintetet akarjuk feloldani, mert a mi tudomány által megszélesített tekintetünk kerek és teljes lett, felvettünk nézésmódunkba minden optikai lehetőséget és most az optikában továbbhaladunk a fény alapjelenségéig… A villamosság lehetővé teszi számunkra összes *haptikus* emanációinknak mobilis színekké, zajokká, újszerű muzsikává való átformálódását… Mi összes érzékeink kiszélesítését és meghódítását követeljük. Szét akarjuk robbantani eddigi határait. Olaszországból kapjuk Marinetti *taktilizmusának* hírét! a homályosan fogta meg benne a *haptikus* érzés problémáit és megrontotta azt! Marinetti ellenszenves nekünk, mert a véletlenből indul ki és nem a fölényes tudatból. Le minden megnyugtatással! Képzeljük el, hogy minden érzékünknek csaknem döntő alapja a tapintás érzéke, a *haptikus* érzék, melynek emanációi a föld 600 kilométeres páratakaróján át a Göncöl-szekérig hatolnak – és akkor nem látható be, miért ne tennénk észleleteinknek ezt a legfontosabbikát önállóvá, korábban nem létezett új műfajjá.

A haptizmust követeljük, aminthogy az odorizmust is követeljük! Terjesszük ki a haptikust és alapozzuk meg tudományosan az eddigi puszta véletlenségen túl! Mivégre ragaszkodnánk szentimentálisan a szem vagy fül régi művészetéhez? Az új embernek legyen bátorsága újnak lenni!… Lássunk hozzá legfontosabb érzékünk kifinomításához: éljen a *haptikus emanáció!*”

Satöbbi.

Itt egy pillanatra el kell térnem a tárgytól, hogy a tájékozatlan olvasót megismertessem Marinetti becsmérelt *taktilizmusának* alapfogalmaival. A költő számos futurista kiáltványának sorában a taktilizmus számára is helyet szorított. Ennek az izmusnak az lett volna a célja, hogy utat nyisson a *tapintó* érzékek számára. Az úgynevezett *taktilikus értékeket* Marinetti hat kategóriába osztotta:

I. Elvont, hideg tapintásúak, mint például a sztaniol vagy az üveg.

II. Rábeszélő, gondolatébresztő tapintásúak: sima selyem, selyemfátyol.

III. Ingerlők, langyosak, vágyakoztatók: bársony és gyapjúfélék.

IV. Meleg, de akaratos: mintázott selyem és spongyaszövet.

V. Meleg, erőteljes: kikészített finom bőr, lóbőr, kutyabőr, emberi haj, pihe.

VI. Meleg, gyöngéd, érzéki: szivacs, reszelő, mindenféle kefe, a vaskefe is – nemkülönben a plüssnek és a barackfajtáknak a hamva.

(A csoportosításnak nyilván csak általános tájékoztatás volt a célja, mert hiszen kimaradt belőle igen sok érdekes tapintású felület, például csomagolópapír, sósperec, esslingeni redőny hevedere, sündisznó, csalán stb. stb.)

A taktilizmus gyakorlati alkalmazása úgyszólván minden téren lehetséges. Egyebek között Marinetti lehetővé tette az úgynevezett *kézi utazásokat.* Taktilikus táblákat készített s ezeken olyan fogású anyagokat helyezett el, amelyek az utazás során érintendő helyeket különösen jellemzik. *Párizst* erőteljes, igen finom, egyszerre meleg és hideg taktilikus értékek vannak hivatva jellemezni, tehát a táblára selymeket, bársonyokat, tollakat és rojtokat kell erősíteni. Ha *tengeri* úton óhajtunk Afrikába jutni, a tenger érzékeltetésére sikamlós, metallikus, friss értékeket kell alkalmazni, különösen üveget és sztaniolt. *Szudán* durva, csiszolatlan és szúrós, viszont égető és buja értékeket igényel, tehát kefe, vaskefe, szivacs, gyapjú s más efféle kell a táblájára. Az ilyen taktilikus táblák hivatva voltak a butító sakkjátékot pótolni, amennyiben sokkal különb élvezetet szerez, ha a játékosok kezükkel tapogatják ki a változatos taktilikus utazásokat.

Hasonló elven alapul a *taktilikus színház.* A közönségnek nem szükséges szemét a színpadra meregetéssel megerőltetni. Hosszú taktilikus szalagok vonulnak végig forgató szerkezet segítségével a széksorokon, minden néző (ezúttal helyesebben tapintó) átfuttatja kezén a szalagokat és csodálatos tapintó-harmóniákban fog gyönyörködni. Esetleg lehet zene- és fénykíséretet alkalmazni.

Színpadról lévén szó, meg kell említenem, hogy Dada is vállalkozott egy színpadi csecsemő szoptatására. Törvényes apja Hans Schwitters hannoveri író-festőművész. *Merz-színpad* néven ismertette az új előadóművészet lehetőségeit, ekképpen:

„A drámával és operával ellentétben, a *merz* színpadi munka valamennyi része szervesen egymásba kapcsolódik; a részek nem írhatók, olvashatók vagy hallgathatók – végig kell őket *élni* a színházban. Azelőtt minden tényezőt külön dolgoztak fel, a merz-színpad csak a tényezőknek az összműben történő felolvadását ismeri. A színpadi kép anyagát alkothatja minden szilárd, folyékony vagy akár légnemű test, így ember, drótkerítés, vízsugár, kék messziség, fénykéve… A partitúra anyaga lehet minden hang és zörej, amely hegedűvel, trombitával, varrógéppel, óratiktakozással, vízsugár fecskendésével előidézhető. A költemény

anyaga bárminő élmény lehet, amely izgatóan hat az érzelmekre vagy az értelemre… Mennél inkább széttöri a mű az értelmileg tárgyias logikát, annál több lehetősége nyílik a művészi felépítésre. Stb.”

Bővebb magyarázatra nincs módom, mert őszintén megvallva, magam sem értem teljesen a *merz*-színpad kigondolójának szándékait. Viszont festészeti téren teljes világossággal bontakozik ki előttünk a *merz* úttörő jelentősége. Schwitters volt az, aki első ízben ragasztott képeire szardíniás dobozt, madzagot, újságpapírt, tojáshéját s hasonló kellékeket. Egyik hannoveri rajongója így fejtette ki az új művészet értelmét:

„A festő számára egyéb lehetőségek is kínálkoznak, mint a festék és vászon. A merz-festő semmit sem hanyagol el, amit felhasználhatónak tart. Mert minden része az egésznek és mindenben benne van az egész. Olyannyira, hogy tréfás és nevettető dolgokból, amelyek esetleg a szemétdombon hevernek, megépíti a világot. *Merz*-et nem szabad egyszerűen festői fogásnak minősíteni. Végeredményben olyan *világszemlélet* ez, amelyből egyéb művészi alkotások is sarjadhatnak: vers, színpad. *Merz* a kozmikus megérzésből származván, lényegéhez tartozik, hogy átfogó.”

(A világszemléletre vonatkozó „kozmikus” jelzővel állandóan találkoztam a különféle izmusok magyarázóinak írásaiban. Nem sikerült magyarra lefordítanom.)

A merz-költészet szemléltetésére találtam egy kedves szerelmi költeményt, de bemutatását későbbre kell tartogatnom, mert dadaista példatáramat nem kezdhetem illőbben, mint hogy magának az alapítónak egyik leghíresebb művéből idézek néhány részletet. Tristan Tzara írói pályájának ez a maradandó alkotása már a címével is igazolja a várakozást, amellyel a Cabaret Voltaire titánjai mesterük tehetségén csüggtek. A cím: *Antipirin úr első mennybéli kalandja.* Mondják, hogy a szerző a régi polgári irodalom eszményeit és erkölcseit akarta kigúnyolni. Mások úgy vélik, hogy a dadaista anyatej, a cherry brandy érzik ki belőle. Szerkezetileg a mű párbeszédekből áll. A mutatványokat igyekeztem akként összeállítani, hogy a kiszakított részek az egésznek értelmét ne zavarják meg. Az első szereplő bizonyos *Kékkék* úr, aki a szerző szerint:

a sivataghoz ér
üvöltve vág utat a ragadós homokban
érdobogást fülel pióca és staphylin
Matavy Lunda Ngami egy öngyilkos gyermek buzgalmával

Ezen a helyen máris aggodalmam támadt, hogy a dadaizmusban járatlan olvasó esetleg nem érti meg teljesen a szerző gondolatait. Különösen a nagy kezdőbetűk és az írásjelek hiánya zavarhatja. Közlöm hát, hogy a dadaista irodalom nagy kezdőbetűt és írásjelet lehetőleg nem használ. Ámbár elgondolása nem eredeti. Marinetti mondta ki először az elvet 1912. május írén kelt futurista kiáltványában.[264] Az írásjelek – mondotta csakúgy, mint az elavult nyelvtani szabályok, megakadályozzák az új stílusnak lüktető és rohanó sebességét. Legfeljebb számtani jeleket lehet használni: + — = > <, hogy bizonyos mozgások súlyát és irányát hangsúlyozzuk. Dada szolgai módon átvette Marinetti elméletét. Ez okból mellőzi a nyelvtan megszokott szabályait, mint azt látni fogjuk.

A néger hangzású, értelmetlen szavak már Dada találmányai. Ilyeneket nagyon szerettek használni, mert vannak mély gondolatok, amelyeknek kifejezésére a modern nyelvek teljesen alkalmatlanok. Vissza kell nyúlni az emberiség őskorába, amelynek nyelvkincsét a vademberek őrizték meg. Az ilyen ősnyelv megtanulása azonban fölösleges fáradsággal járna. Elég, ha a *hangzását* vesszük igénybe, az ilyen hangzási alapon alkotott műnyelv mindennél pontosabban fogja megvilágítani a gondolatot. Amint ezt Kékkék úr esetében máris tapasztalhattuk.

Ami a *staphylint* illeti, magam sem értem. A *staphylinus* valami bogárféle, nagyon sok fajtája él, ezek közül kerülhetett egy a sivatagba.

Megszólal *Krikri* úr:

maszkák és rothadó hó cirkusz Pskowban
gyárrá növök a pskowi cirkuszban
portugál rakpart tropikus és parthenogenézis
hosszú ólomdolgok bujkálnak
Oszikolo Mgabati Bájlunda

Kékkék úr teljesen megértette az utolsó sort, mert így válaszol:

Farafamgana Szoko Bgáj Affahu

Fellép egy új szereplő, *Pipi:*

istentelen keserűség gyerünk gyerünk koksz teve
tevődik templomos keserűség ságség
függönyök nyöknyöknyök

Végre megszólal *Antipirin* úr, belekapcsolódik Kékkék úr négerzengésű mondókájába és megtoldja hasonló, nyilván valamely érzelmet kifejező szavakkal:

Szoko Bgáj Affahu
Zumbáj zumbáj zumbáj zum

Krikri úr tisztázza a helyzetet:

nincs emberiség gázlámpák vannak és kutyák
dzin aha dzin aha bobobo Tyao oahiu hébum
icha icho

Kékkék úr egyetlen szóval nyugszik bele:

nyilván

Majd ismét *Antipirin* úr nyilatkozik:

zárt ajtó mint testvér sötétek vagyunk hom
vin drum skolopendrum a tornyon
üszömön tüszödöm tünödöm tünödöm tünödöm
mechanizmus fájdalommentes 179858555

icho bibo fibi

....

Szoko Bgáj Affahu
a kőolaj mocsarak nyugalma
ahonnan déltájban nedves sárga pólyák felpárolognak
Farafamgáma a molluszkok Pedro Ximenez de Batuman
duzzasztják a madarak párnáit C a/2 OU SP h
a vulkánok szétterjengései Szoko Bgáj Affahu
egy szabálytalan sokszög
modern ugró hangra és szép idő

Így lüktetnek tovább a párbeszédek, részben nyomtatásra nem alkalmas kitételekkel. Végül megszólal maga a szerző, kifejti meglehetősen „odorikus” szólásokkal a dadaizmus lényegét s így fejezi be a művét:

a fényképész három ikret szült olyanok, mint a hegedű
nadrágok nőnek a hold levelei himbálóznak szekrényemben
szerelmem üveg a melled a karjaid hamu mellett
igazítsd meg a gyomromat a babát eladjuk
meghalt valahol egy rossz fiú
az agy hadd dolgozzon tovább
ferdén fut át az egér az égen
csaknem elgázolták az agyvelőt mustár folyik belőle
mi pedig gázlámpák leszünk
gázlámpák gázlámpák gázlámpák gázlámpák
gázlámpák gázlámpák gázlámpák gázlámpák
gázlámpák gázlámpák gázlámpák gázlámpák
gázlámpák gázlámpák gázlámpák gázlámpák
aztán megyünk tovább

Gyerünk hát tovább. Következzék egy másik alapító, Hans Arp, aki annak idején a bal orrlyukába tolt egy briost. *Die Wolkenpumpe* című verscsoportjában ismét szerepel a kedvenc testrész:

a füvek közt lógtak a kolompok és a májuszsongást kolompolták
a hajlatokról repültek a csőrök
a vizet madzaggá és szalagokká fonták és görcsökbe kötötték
már akkor csóválta fejét valaki a hókuszpókusz világ fölött egy kéz a tavaszi eső és az égből lenőtt füvek függönyeit félretolta
szivárvány szivárványba ölelkezetten volt az a bizonyos perec, melyben a tonzurás éneklőmadarak, mint molyok tartották karmaik között a tengereket
a maszkok egyik orrlyukukon belélekzették a hegyeket
és kifújták füstnek a másikon

....

adjátok ki szekrényemből a spanyolviaszköpenykéket a madaraknak

Most már sorát ejthetem Dada továbbfejlesztett ágának, a *merz*-költészetnek. Hans Schwitters, a merz feltalálója, egy kötet szerelmes verset adott ki *Annablume* címmel. Egyik így énekli meg a költő eszményképét:

Ó mind a 21 érzékem szeretője, szeretek néked! Te tied téged nékem, én neked te nékem – Mink?
Ez (körülbelül) nem ide tartozik.

....

Almavirág! Anna, a-n-n-a, nevedet csöppentem. Csöpög a neved, mint puha marhafaggyú.

....

Hátulról is olvasható vagy és te, te mindenkinél remekebb,
Hátulról olyan vagy, mint elölrül: a-n-n-a.

....

Marhafaggyú sávosan csöpög a hátamon
Annavirág, te balga állat, szeretek néked.

Az Anna-szerelem hatása alatt a költő engedményekre volt hajlandó: írásjeleket és nagy kezdőbetűket használt. Viszont kérlelhetetlenül ragaszkodott merzista világszemléletéhez *Cigarren* című költeményében. A vers hosszúkásra nyúlt alakja indokolja, hogy térkímélés céljából egy másik merzista művet is melléje szorítsak. Az utóbbinak címe: *Taba ciklon,* szerzője: Dragan Alexič.

CIGARREN.

Cigarren.
Ci
gar
ren
Cé
i
gé
á
err
err
e
en
Cé
Cé I
Cé I Gé
Cé I Gé A e R
Cé I Gé A e R e R

Cé I Gé A e R e R
Cé I Gé A e R e R
Cé I Gé A e R e R
E R E e N
E e N
Cé
i
gé
á
err
err
e
en
Ci
gar
ren
Cigarren

TABA CIKLON.

t A b A
T a B u tabu mimemamo tabu
t A b *A*
Tabu ABU Ta Bu a Bu Tab U
bu t Abbbu
Tabu
a Bu ta Bu (popokatepetl)
a Bu (popopo) Ta Bu (kakaka)
abua abu U abu E abul
a Bu Kiabu abukiabu
Ta Ba ubata tabu
....
taba
re re re Re Re
Rn Rn Rn Rn
Reb en en Rn
abu tabu abua u tabu abnaaa
ab tabu abaata
babaata tabu tabauuuta
taba R N
tabaren
tabaren Enen tabarerem
(parlevúfranszé)

Érzem a magyarázó szöveg hiányát. Enélkül olyasmit kell gondolnom, hogy a *Cigarren* című szerzemény a rövidebb-hoszszabb szippantásokat akarja érzékeltetni, esetleg magát a szivar alakját próbálja megjeleníteni a középen kidomborodó betűpocakkal. A másik mű a ciklon viharzásának betűket szanaszét dobáló, agyrázkódást kiváltó erejét akarja idézni.

Híven követve a dadaista hagyományok gondolattársító rendszerét, hozzászegődöm a *Taba ciklon* utolsó sorához és egy kis francia csemegét tálalok fel, abból az időből, amikor Jean Cocteau agyvelejébe is belegázoltak a Dada szekerének kerekei és ez a mustár folyt ki belőle:

A hegy orma egy ökör, a fején egy szék van,
A templom megmozdul, tehén volt.
A tehén egy árnyékkal teleszórt hegy.
A hegység megremeg, hogy elkergesse a hátát csipkedő nyájakat. Az öszvér forgatja a hegyet. A szeme tintatartó. A legyek isszák a tintát. Amit balról láttam, most jobbra van s találkoztam a tengerésszel, aki veszedelmesen hintázott húshagyókedden. Ide dobta le a hinta. De most kevésbbé mulatságos, gyalog kell lemenni.
A kékruhás angyalok
Isten körül úsznak gyalog.

Körülbelül öt esztendeig örvénylett a Dada-ciklon Európa irodalmi bozótjaiban. Azután lanyhulni kezdett a zürichi barlangból kitört vihar ereje, egyre gyöngült, végre 1921 táján kifogyott belőle a szusz. Európának a háborús évek nyugtalanságától, izgalmaitól meglódult agyveleje helyrebillent. Dada úttörő harcosai elszéledtek, új irodalmi irányok uszályát segítettek cipelni, a kezdeti tábor megfogyatkozott. Itt-ott még hadakozott egy magános harcos, talán már nem is meggyőződésből, inkább dacos akarással a zászló becsületéért.

Ebből az időből való a dadaizmus utolsó manifesztuma. Magyar nyelven jelent meg; érezni belőle a keserű gúnyt, amelylyel a szerző odavágja a meg nem értő világ szemébe: igenis; őrült vagyok. Mondanivalóinak különös hangsúlyt adandó, felhasználja a tipográfia lehetőségeit és igénybe veszi a nyomda teljes betűkészletét.

A ZÖLDFEJŰ EMBER

vagy
egy aktív hulla kiáltványa a konflislovakhoz és az elevátorokhoz
vagy

A VILÁG ÖSSZES TÜDŐVÉSZESEIHEZ

vagy
tisztelt emberiség
vagy
minden hit mélysége a tehetetlenségi erők összegével egyenlő.

ÉN A KONFLISLOVAK ÉS ELEVÁTOROK TESTVÉRE VAGYOK

MERT *ők a tűrő anyag és sem hinni, sem tagadni nem tudnak*
MERT *ők a nyerítő malter az én építkezéseimhez*
házak

utcák
kikötők
ágyékában

AZ ŐRÜLTEK EGYETLEN KOMOLY TAGJAI
A TÁRSADALOMNAK

az őrültek éjjel énekelnek
az őrültek nappal énekelnek
és a fehér kerítések mögül átlegelnek a napba.

ÉN ŐRÜLT VAGYOK
MERT AZ ŐRÜLT A LEGSZUGGESZTÍVABB ANYAG
MERT AZ ŐRÜLT A LEGTISZTÁBB HARMÓNIA

a NAP *őrült, a* VÍZ *őrült, az* ÉJSZAKA ŐRÜLT,
az őrültek állnak a hegyeken és villámhárítókon
és énekelnek

Így megy tovább, két teljes nagy kvart oldalon. A végső sorokból teljes meghasonlás csendül ki, ez némileg érthetővé teszi a Kiáltvány értelmetlenségét.

ÉN MÉG CSAK AZT SZERETNÉM TUDNI

milyen szaga lehet a Sziriusznak
és aztán úgyis mindegy volna minden de most már este van a szél
kipréselt macskafejeken gurgulyázik a sikátorokban
a szívem helyéből pedig zöld tehenek bőgnek a tornyok fölé.

A dadaista agón-nak ez volt az agóniája.

A kortárs ítélkezik!

Aki botor szemmel kémleli a jövőt, az sohasem látja meg, és nem érzi át, hogy mi történik körülötte a jelenben. Szaladgál titkos jóstól reklámjósig, álprófétától álmédiumig s nem hallja meg a *valódi jós* szavát. Pedig a szeme láttára, a nagy nyilvánosság előtt tárja elébe a jövő egy-egy darabját az igazi jós: a *tudós* és a *költő.*

Egyszer már seregszemlét tartottam az újabb kor tudósai fölött, akiket a hagyományokba belezápult kortárs babér helyett a gúny szalmakoszorújával tisztelt meg. Régen akárhányszor ennél is rosszabb pályadíj várt rájuk; szalma helyett tövisből fonták a koszorújukat.[274] A középkor nem egy tudósának az volt a végzete, hogy nem bírt világosságot árasztani a körülötte feketülő sötétségbe. A lángész fellobbanása még jobban megvakította a kortárs szemét. Nehéz és fáradságos munka lett volna követni a lángelmét a magasba. Kényelmesebb volt megmaradnia a biztonságos lapályon s a jövő hírnökének szemébe vágni a vádat: *tehetségtelen csaló!*

JÓKAI MÓR SZECSKASTÍLUSA

A *Nemzeti Újság* 1846-i évfolyamában a 254. oldalon ez a színházi bírálat olvasható:

„Bizonyos Jókay Mórnak legújabban kétszeresen is fércelt *Két gyám* című nép (?!) színműve (?!) halt meg siratatlanul a nemzeti színpadon… Isten bocsássa meg szülőjének bűneit, ki ily idétlenséget hozott a világra s béke az elhúnyt hamvainak.”

A kérdő- és felkiáltójeleket parentézisbe rakó műbírálót még lehetne valahogyan mentegetni, hiszen tudjuk, hogy Jókai szélesen hömpölygő tehetsége nem bírt belezsugorodni a színdarab zárt formáiba. De egyéb írásai is kénytelenek voltak elszenvedni a kritika fellegvárából alámennydörgő ménkűcsapásokat.

A *Honderű* 1847. évi II. évfolyamában *Irodalmi ABC* címmel *Severus* álnevű kritikus sorozatos cikkekben méltatja az akkori írófiatalságot. A Jókaira vonatkozó méltatás így ütött ki:

„A Hiradó, úgy mellékesen egyszer egy kis kritikát közölt ezen fiatal emberről, melyben ezt mondá: ha szorgalmasan tanulni kezdene, lehetne belőle valami.

Ha az ember sem logikai éllel, sem kifejezési humorral nem bír, ha az ember kénytelen prózai mindennapi dolgokat apró tételekben elmondani, az oly stíl épp úgy néz ki, mint a – *szecska.* Jókay úr, kinek még eddig természetesen nem volt ideje a megkívántató ismereteket megszerezni, jobb stíl hiányában ily *szecskastílben* ír. Írásai jó stílgyakorlatok, de a kifejezés, az érettség bélyege teljesen hiányzanak s ezáltal gyakorlatai kissé emészthetetlenekké lesznek.”

A nemzetnek jobb gyomra volt, mint Severus úrnak; Jókai írásait jó egészséggel megemésztette. Nem szántam rá időt, hogy kinyomozzam, mely műbíráló lapult meg az álnév alatt. De nem lehetetlen, hogy Jókai a *Jövő század regényé*ben azért adta a Severus nevet a rút jellemű szerecsennek, mert eszébe jutott hajdani jóakarója.

A TEHETSÉGTELEN PETŐFI

Nagyon felülről nézett le akkor a kritikus a költőre. A példabeszédes Dugonics András azt mondotta volna rá: Kevély, mintha ő ültette volna a fiastyúkot. Hagyján a fiastyúk, de a magyar ég legragyogóbb üstökös csillagát is ketrecbe akarta szorítani.

A *Honderű* hasábjain sűrűn tündöklik elénk Petőfi Sándor neve. A lapcsináló uraknak nem éppen tündököltetés volt a céljuk, sőt inkább serény buzgalommal igyekeztek a nagy nevet a nyomdafestéknél is sötétebbre feketíteni.

Az 1844. évi 25. számban magának a szerkesztőnek, Nádaskay Lajosnak pennája akad bele Petőfi verseibe és telefecskendi kritikai pocákkal. Különösen a *Helység kalapácsa* fűszeres magyarságától fájdult meg a divatlap finom szerkesztőjének finnyás gyomra. Elismeri a költő verselési könnyűségét, azonban így folytatja:

„De kénytelen vagyok kimondani, mikép e népköltői tehetség álirányban kezd indulni s hogy kimondjam hímezés nélkül, a pórias verselés alanti régiójába kezd mindinkább alásüllyedezni. Szomorú példája ennek a *Helység kalapácsa.* A könnyűség könnyelműséggé kezd válni s ahelyett, hogy a költő leereszkednék a néphez, melynek nyelvén szól, lealjasul a pórhoz, hogy sületlen vicceivel azt megkacagtassa… Szolgál-e ily olvasmány mulatságul művelt olvasónak s ízlés nemesítésére, művelésére a népnek? Nyer-e általában az irodalom ily művekkel valamit? szóval: megfelel-e ily mű azon igényeknek, miket tekintélyes műbírák a népköltészet eszméjéhez mindenhol s mindenkor kötének s miket Petőfi úr is igen jól ismerend? Bizonnyal nem. Petőfi úr még igen fiatal költő s így megbocsátható, ha ízlése még nem oly tiszta, nem oly művelt, minőt költőtől igénylünk, mi nélkül minden tehetség köszörületlen gyémánt, nem egyéb. Nem tisztem efölött leckét tartani, Petőfi úr ismerni fogja az ízlése nemesbítésére szolgálandókat, szabadjon csupán megjegyeznünk, mikép ezeknek egyike s talán nem leghatálytalanabbja lenne elismert classicitású műveknek olvasása.”

A lapvezér fején találta a szöget. Nagy mulasztása volt Petőfinek, hogy nem olvasott „elismert classicitású” műveket. Igaz ugyan, hogy ekkor már eredetiben olvasta Victor Hugót és Béranger-t, majd utóbb Shakespeare-t fordította, de úgy látszik, ezek a kócos lángelmék divatlapi felfogás szerint szintén a köszörületlen gyémántok sorába tartoztak. Viszont elismert classzicitású költő lehetett akkoriban Laube Henrik; ugyanis a *Honderű* 1846-i évfolyamában *Zerffi* tollából cikksorozat jelent meg ezzel a címmel: „Irodalmi levelek Dr. Laube Henrikhez Lipcsében.” Más kérdés, hogy Laube Henrik olvasta-e a leveleket? Nem muszáj mindent elolvasni; e sorok írója sem olvasott Laubétól egy betűt sem. A divatújság gárdája hiába tette magát süketnek a nép nyelvével szemben, a *Helység kalapácsá*nak szilaj hangja a mellébe rezdült, nem lehetett előle kitérni. Zerffi hát vállalta, hogy végez vele. Kerülő úton kezdte a támadást, összehasonlította Petőfit Heinével.

„Míg Heinétől minden torzképei mellett is a genialitást megtagadni nem lehet, Petőfinél a genialitást csupán torzképeiben kellene keresnünk. Heine minden illetlenségei mellett is mindig a szellemi salon embere volt,

míg Petőfi mindig a nyers puszták és csárdák fia maradt. Salon nevezet alatt a nagyobb szellemszabadság helyét értem, hol a szenvedélyes világszerelem szavai miként lángpallosok zengenek, hol a minden valódi nagy iránti lángoló fogékonyság szócsillagokat, fénylőn és égetőn löveltet alá; míg a puszták fia az eszmék tengeteg hiányában sinylvén, untalan ugyanazt ismétli s magát a korlátolt nézlet bilincseiből kiszabadítani nem bírja.”

A zengő lángpallos csapásai imígy zuhogtak a költőre, aki akarva sem bírt volna megjavulni, mert nyilván nem értette meg, hogy ő miféle eszmék tengeteg hiányában sínylik.

Következnek a Helység kalapácsára lövellt szócsillagok.

„Petőfi szép reményeket nyújtott a jövő iránt. De ő – fájdalom – e reményeket meghiúsítá. Első bizonysága volt tetemes hátramenésének a *Helység kalapácsa,* víg hősköltemény, mely a legtriviálisabb nyerseségtől duzzadoz. A jellemek a legalsóbb söpredékből vévék; nyelve legkeresettebb durvaságokkal tele; úgy hogy ily minden poézis nélküli, eszmeüres valami nem egyhamar jelent meg egy 66 lapnyi könyvecskében. Igyekezett az aljas tárgyat tehetségig a *legeslegaljasabb* előadásmodor által komikaivá tenni s ezáltal – *ízetlenné* lőn.

Vessünk egy pillanatot e munkácska költészethíjú dictiojára s kérdjük aztán, hol van az egészben csak egy szikrája is az ízlés- és poézisnak?

Csend vala hát,
Csak két éhes pók harcolt
Életre, halálra
Egy szilvamagon hízott légy combja felett.

Majd:

Szintén így kiderül
A sötétlő konyha is éjjel
Ha kólyika kezdi gyötörni
A mopszlikutyácskát.

Nem torzul-e el illyesekre arca magának a legaljasb komika aljas múzsájának s nem hullat-e keserű könnyeket, hogy köpenye alatt illyesek irathatnak? Végezzünk a legszebb képpel:

A nap gombóca piroslott,
Valamint a paprika,
Vagy mint a spanyolviasz.

Szerző itt elfeledé, hogy képe mindamellett még hiányos is – minthogy nemcsak vörös spanyolviasz van a világon, hanem másszínű is, például fekete, zöld és így tovább.”

Megértem a divathírek légycombján hízott kritikus felháborodását. A nap gombóca úgy hathatott az ő világában, mint a régi világban a föld gömbölyűségéről hirdetett vakmerő tantétel. A föld nem gömbölyű, hanem lapos. A szalónképes stílus is.

Azt hinné az ember, hogy a *Helység kalapácsa* tomboló szilajságát a költő jóvátette a *János vitéz* megenyhült mesehangulatával. Szó sincs

róla. Zerffiéket nem lehetett megengesztelni. Iluska rózsájára fekete spanyolviasz cseppent.

„*János vitéz* című népregéjével a költő egy lépést sem tőn sem előre, sem hátra. Stíleredetiség, új gondolat, figyelemfeszítés, allegoriai mélység nem lepi meg benne az olvasót; benső melegség nem hevíti, emeli, boldogítja őt. Az egész népregén, kivéve a puszta leírását s a tündérországét, nincs semmi különös.

Csak barátai s párthősei fújják fel, már pedig: pajtásság senkit sem tesz költővé. Ki csak egy párt számára ír, örökre meghasonlik az igazság és a szépség egyedül uralkodó istennőivel s nem veheti rossz néven a kritika bírószékétől, ha ez őt minden tiszteletreméltó politikai nézetei dacára is – *rossz költőnek* kénytelen nyilvánítani."

A nagy szót kimondták. Petőfi rossz költő. Az ember kíváncsi most, hogy ki a jó költő? Fel kell tenni, hogy a *Honderű* csakis jó költőknek a verseit közli. Találtam is az 1843-i évfolyamban *Népdalok* címmel két költeményt, ezek megmutatták volna Petőfinek az utat, amelyet népies költőnek követnie kell. Az egyik egy bús legény lelkiállapotát ecseteli:

Zöld erdő sátora hűvösen lengedez,
Mit ér, ha alatta bús legény epedez.
Ha szerelem tüze lánggal ég szemében,
Forró könnyek úsznak fekete szemében.
Előtte a patak játszva csörgedez el
S ő elandalogva most erre nem figyel.

A másik versben a bús legény kijött az erdőből és megvigasztalódott:

Jegenyeszál, sudár jegenyeszál,
Te ég felé magasra felnyulál.
Előtted elterül a nyilt mező,
Tövedben kis pad áll, pihentető.

Én áldalak s az Isten is megáld,
Hiszen lelkem nyugalmat itt talált.
A kis leány alattad ült velem,
Mikor fogott szivén a szerelem.

Nem fűzfa volt az a jegenye?

Nyersen dübörgő szókincsét is finomíthatta volna Petőfi, ha ügyet vet a *Honderű* nyelvpallérozó kísérleteire. *Társaséleti szemle* című rovatában bizonyos Huszthy úr néhány idegen szó helyébe újakat ajánlott, imígyen: Miniszter: iglár. (Hadiglár, beliglár stb.) Kortes: bujtár. (Nem bojtár, hanem olyan ember, aki bujtogat.) Almáriom: zárta. Sublát: rejteg vagy rejtönc. Ferslág: födeg. Skatulya: rekecs vagy rekely. Tinta: irma, a gyurma analógiájára. Tucat: csom. Organum: küllöny. – A szerkesztő hozzáteszi: Néhányait magunk is elfogadjuk és használandjuk.

Ezek után már csak a *Cipruslombok* gyönggyé fagyott könnycseppjeiben bíztam. Azoktól tán meglágyul a kritikus kőkemény szíve. Zerffi nem puhult meg:

„Itt mutathatta volna ki Petőfi lelke mélyeit, szíve tűzérzelmeit a kétségbeeső szerelem izzó vörös lángjaiban – s tette-e azt? Mindennapos

jeremiádokat nyújtott csupán; sóhajtozást és óhajtozást rímekben, minőket már ezer költő ajkiról hallottunk – kiket azért még lángeszméknek nem kürtöltenek. (S egy idézet után): Mily üres, lapályos, minden költői él, minden gondolat nélküli e nyolc soros költeményke!”

Azonban Zerffi ellene mondott a tulajdon lapjának, mert az elmúlt esztendőben, a *Cipruslombok* megjelenése alkalmával a *Honderű* elismeréssel fogadta a verseket s nőolvasóinak figyelmébe ajánlotta. Petőfi szíve repeshetett az örömtől, amikor a költői szárnyalású ajánló sorok a szeme elé kerültek.

„A *Cipruslombok* olvasása bizonnyal megragadandja nőolvasóink szívét s részvétsugarat villámoltatand át keblükön, ha az a vesztett szívkincs fájdalmát tán még nem ismerné is; mennyivel inkább pedig, ha a panaszkodó lant bús accordjai a fájdalom rokonhangzatával ütköznek össze. Pedig van-e nőkebel, amely nem ismerné töviseit is a szívérzelem üdvadó melegében nyíló rózsának – a szerelemnek! S viszont van-e nőkebel, melynek édes élvezetül ne szolgálna olykor, a szívmagány óráinak minden csendében, ha szívpanasznak kesergése lopózik be kebleig, mint visszhangra váró zene ön méla ábrándjainak édesbús ködfátyolképeihez.”

Tehát: szívkincs, szívérzelem, szívmagány, szívpanasz. És még nyafog a *Honderű,* ha kólyika kezdi gyötörni a mopszlikutyácskát.

SHAKESPEARE, A RÉSZEG BARBÁR

Shakespeare kortársai szemében csak sikeres színdarabíró volt. Még barátai és színésztársai sem látták meg, hogy akivel a Hableányhoz címzett kocsmában borozgatnak, minden idők legnagyobb színpadi költője. Maga Ben Jonson, a jóbarát sem szalasztotta el az alkalmat, ha csíphetett egyet a kasszadarabok szerzőjén. A *Globe* színészei elismeréssel mondogatták, hogy Shakespeare kézirataiban nincs egy sor törlés sem; mire a kebelbarát rávágta: „Bár törölt volna vagy ezret.”

Év év után hullott az Idő feneketlen sírvermébe, nemzedékek váltották fel egymást s szemük még mindig rövidet látott, nem bírta teljes nagyságában áttekinteni a felmagasodó óriást.

II. Károly király korának egyik legbecsesebb adattára az a napló, amelyben Samuel Pepys jegyezte fel napról napra, mit csinált, mit látott. Megnézte a Romeo és Juliát s megjegyezte: ez a legrosszabb darab, amelyet valaha láttam. A *Vízkereszt* után ez a velős vélemény olvasható: *silly play.* Együgyű darab. *Szentivánéji álom:* úgy meg voltam vele elégedve, hogy soha többé nem nézem meg. A legízléstelenebb és legnevetségesebb színdarabok egyike.

Pepys csupán egyszerű színházlátogató volt, az ő vélekedése nem döntő. Thomas Rymer már a kritikus súlyos szavával mondta ki a lesújtó ítéletet: „A ló nyerítésében, a láncos kutya morgásában több az értelem, mondhatnám több az emberi érzés, mint Shakespeare tragikus dagályában. Brutus és Cassius jelenete olyan, mintha a vásári komédiás és a vasgyúró mutogatná magát és birkóznék két garasért a nézők előtt.”

Későbbi kritikusok is buzgón röpítgették parittyaköveiket Avon hattyúja ellen; azt hihették, verébre lőnek. Nem érdemlik a megnevezést, inkább a

lövedékeket gereblyézem össze. Nagyjában így lehet a kritika vádpontjait sorba állítani:

Érthetetlen. Nincsen sem tragikai, sem komikai tehetsége. Tragédiái a színpadi ipar termékei. Komikuma vaskos, nem lehet rajta nevetni. Nem eredeti, csupán másoló. Maga nem talált ki semmit; varjú, aki idegen tollakkal dicsekszik. Valószerűtlen, képtelen, túlzó, dagályos, keresett, affektált, obszcén, erkölcstelen. A csőcselék számára ír; szörnyűségekben leli kedvét; nincs benne sem báj, sem kecsesség; szellemtelen, nagyzoló.

A német kritikusok közül Gottsched háborodott fel legjobban, mert a merev színpadi szabályok korlátalt szétrobbantó tragédiákat nem volt képes skatulyákba, bocsánat: rekecsekbe gyömöszölni. Egyéni helyesírással *Schakespear*-nak írja a költő nevét és így szedi le róla a keresztvizet:

„Az a rendetlenség és valószínűtlenség, amely a szabályok áthágásából származik, Schakespear-nél annyira kézzelfogható és undorító, hogy senki sem lelheti benne örömét, aki csak valaha valamely értelmeset olvasott. Julius Caesar, amelyet sokan legjobb darabjának ítélnek, annyi aljasságot tartalmaz, hogy nem lehet undor nélkül olvasni. Mindent összedobál benne. Majd kézművesnépség és egyéb csőcselék lép fel, gazfickókkal tülekednek és otromba tréfákat űznek; majd a legnagyobb római hősök jelennek meg s fontos államügyekről folytatnak beszédet."

Azóta a szigorral bélelt bíráló szabályaival együtt eltűnt a feledés süllyesztőjében. De hát akkor a forma volt a fontos. Még Voltaire is úgy beleáporodott a francia formatiszteletbe, hogy nem átallotta csalánnal koszorúzni a szabályokat nem követő költőt.

„Részeg barbár! – Durva bohóc! Hamlet olyan barbár mű, hogy a legalacsonyabbrendű francia vagy olasz közönség sem bírná elviselni. Bármely esetlen vidéki fickó választékosabban és előkelőbben lenne képes kifejezni magát, mint Hamlet az ő monológjaiban."

Voltaire áhítatos tisztelője, Nagy Frigyes is igyekezett francia barátjának nézeteihez igazodni. Egyik levelében így pattog a fegyelmetlen angol ellen:

„Ha meg akar győződni a Németországban uralkodó ízlésbeli fogyatékosságról, nem kell egyebet tennie, mint a színházakat látogatni. Látni fogja, hogy németül adják Shakespeare megvetésre méltó darabjait, s a közönség gyönyörtől ájuldozva hallgatja a nevetséges bohóckodást, amely Kanada vadembereihez lenne méltó. Azért mondom ezt róluk, mert vétenek a színpad elemi szabályai ellen. Shakespeare-nek talán még meg lehetne bocsátani bizarr elkalandozásait, mert a kezdetleges művészetet nem szabad az érettség fokmérőjével mérni. Ámde itt van ez a *Götz von Berlichingen,* a rossz angol darabok hitvány utánzata. A földszint tapsol és lelkesen követeli, hogy tartsák műsoron ezeket az ocsmány laposságokat. Tudom, ízlésről nem kell vitázni…"[284]

Hiába, rendnek kell lenni az irodalmi fronton. Különösen elítélendő a súlyos fegyelemsértés, amelyet Goethe darabjának hőse cselekedett, amikor olyan csúnyát üzent a kapitánynak…

GOETHE NEM TUD VERSET ÍRNI

A német költőfejedelemben sem látta meg mindenki a váteszt. Böttinger, drezdai múzeumigazgató a *Faust*ból idéz néhány sort: „Ha olyan költő, mint Goethe, efféle verseknek ad helyet a művei között, nem kell csodálkoznunk, hogy a franciák ízléstelenséget vetnek a németek szemére. Egyébként képtelen vagyok megérteni, Goethe úr az emberi gondolatok és cselekedetek ábrázolására miért választott olyan itatóspapír-jellemeket, mint Clavigo, Egmont, Faust.” – Franz von Spaun akkori közíró is a Faustba köt bele: „Lázbeteg nem fecseg annyi bárgyúságot, mint a Goethe-féle Faust. Kiesik a toll a kezemből. Ennek az Augias-istállónak a kitakarításához több mint herkulesi munka kellene. Nem beszélek a verselés gyámoltalanságáról; amit olvastam, eléggé megmutatta, hogy a szerző a régi iskolának legközépszerűbb tehetségeivel sem mérkőzhetik. Lehet, hogy a Faustban rejlik valamelyes célkitűzés, de a jó költő nem mázolja azt oda; értenie kell a rajz és a festés művészetéhez… Vannak emberek, akikből ömlik a vers, mint a víz, de az unalmas rímelésnek ez a cukorbajos áradata jó költőtől sohasem ered.”[285]

Nem rossz az a búcsúztató sem, amelyet félévvel Goethe halála után a *Sachsenfreund* című folyóiratban tartott fölötte egy *weimari* névtelen cikkíró: „A mi Goethénk el van feledve, nem mintha a weimariak érzéketlenek lennének tiszteletreméltó jelenségekkel szemben, hanem a saját egyénisége miatt. Nem volt benne semmi emberi, csak saját magával törődött, az emberiség nagy érdekei idegenek voltak neki… Művei, nos igen, azok túl fogják élni őt, tudniillik az a hat-nyolc kötet, amelybe majd egy kritikai kéz össze fogja gyűjteni a negyven kötetnyi pelyvából a búzaszemeket.”

Ha maga a német kortárs ilyen véleményeket hullat el nemzete legnagyobb költőjéről, mit lehet remélni az idegentől? Coleridge szerint Faust nem egyéb, mint vetített képek sorozata, írásmódja közönséges és szabadszájú. – De Quincey még szigorúbb: „Sem a legalacsonyabbrendű egyiptomi babona, sem az elvarázsolt Titania, sem Caliban részegségében nem álmodott olyan üres és gyatra bálványképről, mint a németek Goetheje.”

Victor Hugo-t elöntötte az epe, amikor Goethét említették. „Szörny! Vadállat! Egyetlen művét sem érdemes elolvasni, kivéve a *Haramiák*at.” Egyik hallgatója szerényen közbeszólt: „A *Haramiák*at nem Goethe írta, hanem Schiller.” A nagy francia nem jött zavarba és tovább zúgolódott: „No látják, ezt sem ő írta!”

Ami Schillert illeti, neki is volt mit eltűrnie a kortársi bölcsességtől. Egy szépnevű újság, a *Königliche privilegierte Berlinische Staats- und Gelehrte Zeitung* 1784. évi július 21-i számában így röffen neki az *Ármány és szerelem*nek:

„Megint valami, ami szégyent hoz napjainkra. Minő ábrázattal mer valaki ilyen értelmetlenséget leírni és kinyomatni. De nem kívánunk szónokolni. Ítéljen maga, aki képes végigolvasni 167 oldalnyi undorító ismétlést és istentelen kiszólást, ahol egy ficsúr a Gondviseléssel perlekedik egy buta, affektált leány miatt s ahol hemzseg a pórias élc és érthetetlen szóhabarék. Így írni annyi, mint lábbal tapodni az ízlést és a józan ítélőképességet. E művében a szerző felülmúlta saját magát. Néhány jelenetből lehetett volna valamit csinálni, de amihez ez a szerző hozzányúl, buborékká oszlik a keze alatt.”

Mikor Kleist *Heilbronni Katicá*ja megjelent, a *Morgenblatt* című újság azt írta róla, hogy érdekes olvasmány olyanok számára, akiket a józan eszük elhagyott.

S nem is kell a régmúlt időkben keresgélnünk. A nemrég annyira divatos Max Nordau szerint Ibsen képtelen egyetlen gondolatot is világosan átgondolni, egyetlen itt-ott odakent vezérszót megérteni, egyetlen tételből a helyes következtetést levonni. – Az irodalomtörténész Eduard Engel megállapítja, hogy Thomas Mann nem tud németül. A *Buddenbrooks* nem egyéb, mint két vastag kötet, amelyben a szerző érdektelen emberek érdektelen történetét érdektelen fecsegéssel írja le.

Végezetül hallgassuk meg az előkelő körök véleményét is az újító irodalomról. Hohenlohe-Schillingfürst herceg, német birodalmi kancellár megnézte Gerhart Hauptmann költői darabját, a *Hannelé*t. Úgy emlékezik meg róla, hogy szörnyűséges realista csinálmány, amellett betegesen érzelgős misztikum, kellemetlen, idegtépő, egyszóval utálatos.

„Utána elmentünk egy vendéglőbe, hogy pezsgő és kaviár segítségével ismét emberhez méltó hangulatba lendítsük át magunkat.”

Azt mindig tudtuk, hogy udvari felfogás szerint az ember a báróknál kezdődik. A hercegi kritikus talpraesett megjegyzése arra is megtanít, hogy az emberi gyomor a kaviárnál kezdődik.

WAGNER ÉS A JÖVŐ ZENÉJE

1850-ben jelent meg Wagner Richárdnak egy füzete *Das Kunstwerk der Zukunft* (A jövő műalkotása) címmel. Azóta él a mi nyelvünkben is szállóigeként a jövő zenéje. Igen természetes, hogy ezt a zenét a jelen épp olyan megértő szeretettel fogadta, mint a tudósnak és a költőnek jövőbe villanó látomásait.

A hírlapolvasó bőségesen értesül az évfordulók szokásos felfrissítése alkalmával, hogy ennek meg annak a nagy zeneszerzőnek ezt meg amazt a művét miként buktatta meg a nemesen maradi ízlésű közönség. Mozart, Schubert, Beethoven, Weber, Bizet s még sok-sok más zeneköltő bukott bele, amikor a jövő zenéjével akart kedveskedni a múltba ragadt jelennek. (Húsz éve az egyik külföldi rádióállomás ötletes zeneszámot iktatott a műsorába: *Kifütyült mesterművek.*)

A sok közül egynél állapodom meg, annál, aki magát a szállóigét alkotta. A körülötte süvöltő hangorkánt nehéz lenne kottára szednem, azért a wagneri zenéhez alkalmazkodva csupán a *vezérszólamot* ragadom ki. Ez a durván dübörgő szólam a *gorombaság.*

Munkám könnyű. Wilhelm Tappert elismerést érdemlő fáradsággal összegyűjtötte mindama gorombaságokat, amelyeket annak idején Wagner fejéhez vagdostak s 1877-ben kiadta *Ein Wagnerlexikon* címmel. Rendszerét nem követhetem, mert ő a gorombaságfüzért betűrendbe szedetten pergeti le. *Albernheit* van az elején és *Zuchthausstrafe* a végén, amin azt kell érteni, hogy a fegyháznál már csak az a súlyosabb büntetés, ha valakit Wagner hallgatására ítélnek. Másként kell a figyelemre méltó anyagot csoportosítanom.

Wagner *személyét* a következő jelzőkkel ékesítették fel kortársai, csak a legkifejezőbbeket válogatva össze: Sarlatán. Dilettáns. Agyalágyult. Nagyszájú. Tudatlan. Vandál. Őrült. Unalomcsősz. Zenei szörnyeteg. Don

Quijote. Zenei Heliogabaal. A zene Marat-ja. A modern művészet hóhéra. Berlioz tolvaja. Törpe alak Gluck vállán.

A *Kerl* vezérszónál arról értesülünk, hogy egyik kritikusa feljajdult: „Miért kellett ezzel a fickóval egy században születnem!”

Alkotásairól általában efféle jellemzések tájékoztatták az irányítást váró közvéleményt: Káosz. Zenei köd. Gyerekesség. Idegláz. Zenei nyavalygás. Zenei humbug. Hókusz-pókusz. Erkölcsi macskajaj. Zenei szélhám. Gyilkos lárma. Fülfájdító, fülrepesztő zaj. Téboly. Szemét. Kófic. Tohuvabohu.

Tannhäuser: A nyitány az értelmetlenség megdicsőülése, a szöveg „wischi-waschi”, az egész opera kutyának való. – A francia sajtó is hozzájárult a német wagneri szókincs gyarapításához egy akkori divatos kifejezéssel. *Se tannhauser* annyit jelentett, mint unatkozni.

Bolygó hollandi: Pokoli zenebona. Zenei szörnymű, egyenlően van benne adagolva az ízléstelenség és brutalitás. A bolygó tengerésztől tengeri betegséget kapni.

Lohengrin: Lapos és unalmas. Vigasztalanul meddő. Hattyú által vontatott vízi fiáker. Meyerbeer művei között leggyengébb az Afrikai nő, mégis úgy aránylik a Lohengrinhez, mint az áldott India földje egy északi pusztasághoz.

Tristan: Agyalágyult szöveg. Locsogás-pocsogás. Esztétikai torzszülött. Színpad helyett kínpad. Nyerít benne a bujaság. A hős nem más, mint egy megveszekedett eunuch; a harmadik felvonásban úgy bőg, mint a mészárszéken ledöfött ökör.

Nürnbergi mesterdalnokok: Laposságok és bárgyúságok halomba hordva. Zenei patkánykirály. Csinálmány. Szemét. Macskazene. Zagyvaság. Zűrzavar. Suszterinas-opera.

A *Nibelungok gyűrűje* általában mint cirkuszkomédia szerepel, megfelelő állatsereglettel, mármint a walkürök lovaival, sárkánnyal, beszélő madárral. A walkürök lovaglása a lexikon szerint *Viehmagd-Cavallerie,* a Rajna kincse sellőivel pedig ugyanott *Huren-Aquarium* néven ismerkedünk meg. A szelídített magyar fordítás gyengítené az eredeti kifejezések zamatát. Az efféle szójátékokat sem lehet magyarra átültetni: *Nebeljungen, Reinblech, Keingold.*

Kiegészítem a szószedetet a hivatásos kritika összefüggő megnyilatkozásával.

Ludwig Speidel, a *Neue Freie Presse* munkatársa:

„Felette kényelmes módszer minden szereplőnek minden alkalommal ugyanazt a vezérszólamot akasztani a nyakába, mint egy kutyajegyet… Az egész zene egy kérődző szörny, súlyosbítva a vezérszólamok időnkénti visszataszító felböffentésével… Az embernek olyan érzése támad, hogy beszennyezi magát, ha a Nibelungokkal foglalkozik. A németek oly sokat tartanak műveltségükre, tudományukra, művészetükre; ez a nagyhagyományú nép mindent eldobna magától olyan ember kedvéért, mint Wagner, aki a kontárságot a legmagasabb fokra fejlesztette?… Nem, nem, háromszor is nem; a német népnek nincs semmi köze ehhez a szégyenletes zenedrámai majomsághoz s ha mégis örömét lelné a Nibelungok gyűrűjének hamis aranyában, már maga ez a tény *kitörölné őt a nyugati kultúrnépek sorából.*”

Végeztem a kortárs bölcsességével.

A nagyérdemű közönség

Húsz évvel ezelőtt egy New York-i újságíró farsangi kedvében fogadást ajánlott a kollégáinak. A legelképesztőbb ostobaságot fogja kérelmezni az elnöknél – mondotta – s vállalja, hogy a kérvényt egész sereg intelligens polgárral jóhiszeműen aláíratja. A fogadást megkötötték. Három nap sem telt el, már ott vigyorgott a szerkesztőség asztalán a Roosevelt elnökhöz címzett kérvény, amelyben *hetvenöt aláíró* arra kérte az elnököt, szavaztasson meg a törvényhozással évjáradékot *az ismeretlen katona özvegyének.*

Az eset teljesen hihető. Brisbane, az amerikai Hearst-lapok híres közírója azt mondta az olvasóközönségről, hogy naivitása határtalan, mindent elhisz, csak megfelelő módon adagolják. Az amerikai átlagember, a *man of the street,* szalad a dolga után, nem ér rá gondolkozni, s még ha ráérne, sem jutna messzire, mert az általános műveltsége megdöbbentően fogyatékos.[290]

Az európai átlagolvasónak nem lehet a műveletlenség vádját a nyakába akasztani, de ő is siet, őt is magával sodorja az álal4nos rohanás. Az események gyorsan kergetik egymást, a reggeli lap újdonságai délre elavulnak, a hajsza átragad az olvasóra, szeme nyargalva siklik át a sorokon, nem ér rá bírálni és kételkedni, a hamis hír szenzációja együtt forrong és kavarog benne a valódival.

Az újságolvasó hiszékenycégét még jobban megejti a *nyomtatott betű varázsa.* Önkéntelenül érzi, hogy a nyomtatásban feketülő mondatokat hatalmas vezérkar állította csatarendbe: író, szerkesztő, kiadó, nyomdász stb. Ez a nagyszerű bonyolult szervezet csak nem fogja megcselekedni, hogy hamis hírek maszlagát zúdítsa a százezernyi olvasótábor nyilvánossága elé? Nyomtatva van, tehát igaz – a nagy tömegek ezt a képzetet fűzik az újsághírekhez. A bírálók és kételkedők száma aránylag kicsiny. A betű szuggesztív erejére érdekes példával szolgálnak a lapokban hirdetésszerűen elhelyezett könyvkritikák. A szöveget legtöbbször maga a szerző írja, s mégis, amikor a saját bírálatát nyomtatásban olvassa, boldog megelégedéssel élvezi, milyen szépen emlékezett meg róla a lap. Vagyis *elhiszi, amiről maga tudja legjobban, hogy nem igaz.*

Ilyesféle lélektani alapja lehet a sikernek, amely a *hírlapi kacsa* röptét világszerte kísérni szokta.

Hogy miféle tojásból kotlották világra a csodaállatot, vagyis mi az elnevezés eredete, senki sem tudja megmondani.

A németek szerint már a XV. században ismeretes volt a „blaue Ente” kifejezés, amely kék kacsát, azaz lehetetlen dolgot jelentett. A reformáció idejében megszületett a *Legende-Lugente* szójáték; állítólag Luther alkalmazta volna.

A franciák Monsieur Crac-nak, a gascognei Münchhausennek ismeretes kalandjából származtatják, aki tudvalevően fonál végére kötött szalonnadarabbal 12 kacsát fűzött fel sorjában a madzagjára.

Az angolok nem használják a „kacsa” kifejezést. Náluk mindenféle misztifikáció közös neve: *hoax.* Ezzel a szóval különben éppúgy meg vannak akadva, mint mi a kacsával: nem tudják, hogy honnan eredt. Állítólag a *hocus-pocus* eltorzítása lenne; de itt megint zsákutcába

érkezett az oknyomozó tudomány, mert most meg azzal a kérdéssel nem bírt megbirkózni, hogy maga a nálunk is népszerű kókusz-pókusz merről furakodott be a nyelvjárásba?

A belgák egy Cornelissen nevű antwerpeni újságíró világhírű koholmányához kapcsolják a kifejezés eredetét. Az eset a múlt század húszas éveiben történt. Cornelissen megsokallta az akkori lapok együgyű hazudozásait s példát akart mutatni, hogyan kell szellemesen lódítani. Lapjában cikket írt egy tudományos kísérletről, amely a kacsák falánkságának a méretét volt hivatva kideríteni. A tudósok *húsz kacsát* berekesztettek egy baromfiudvarba. Egyet közülük nyomban levágtak, tollastul-bőröstül aprólékot metéltek belőle és odavetették a többinek. Azok kannibál módra nekiestek és felfalták. Maradt tizenkilenc. Megint levágtak egyet, felaprózták, odadobták a megmaradt tizennyolcnak. Ezt is bekapták nagy hirtelen. Ismét feldaraboltak egyet, maradt tizenhét. Így folytatták az etetést, mindig egy-egy kacsát aprítva ragúvá, s odaszórva a megmaradtak elé. Az utolsó kacsának feltálalták az utolsóelőttit s ez ínyes falattá metélt társát változatlan étvággyal fellakmározta. Íme tehát bebizonyult, hogy a kacsa a földkerekség legmohóbb és legfalánkabb állatja, mert *egyetlen kacsa képes volt pár óra alatt tizenkilenc másik kacsát fölfalni.*

Az újsághír fényes karriert csinált. Bejárta Európa valamennyi újságját és átjutott Amerikába. Onnan pár év múlva ismét hazakerült európai szülőföldjére, megtoldva *a kacsa boncolásáról készült hiteles jegyzőkönyvvel,* amely szerint az odavaló professzorok ilyen meg amolyan elváltozásokat találtak a csodaállat belsejében.

Végül is Cornelissen színt vallott, a tüneményes bolondságról lehullott a lepel s ettől fogva a lapok álhíreit *kacsának* nevezték el.

Ha nem lehetséges is éppenséggel ehhez a történethez fűzni a kacsa eredetét, annyi valószínű, hogy népszerűségét antwerpeni atyafiának köszönheti. A XIX. század második negyedében egyre-másra születtek meg a párizsi bulvár-lapok, kihívó őszinteséggel keresztelve el magukat *kacsának.* Ilyenek voltak *Canard raisonnable* (Okos kacsa) és *Canard véridique* (Igazmondó kacsa) (1834), *Canard en colčre* (Dühös kacsa) (1835), *Canards de l’année* (Az év kacsái) (1847), végül a híres *Le Canard* (A kacsa) (1848), Xavier Montépin és társai szabadszájú lapja. A *Canard enchainé* (A láncravert kacsa) ma is használja a patinás címet.

Bármikor keletkezett is az elnevezés, bizonyos, hogy maga az álhír, vagyis a kacsa egyidős az újsággal. Még csecsemőkorát élte az újság, még csak egyetlen oldalra terjedt az egész lap, a kacsa máris elhápogta magát rajta. Többnyire valamilyen szenzációs kép díszítette a lapot, megfelelően idegbőszítő és vásárlásra csábító szöveggel. Egyiken kutyává változott lengyel földesúr volt látható; ezt amiatt érte a büntetés, mert rosszul bánt a jobbágyaival. A másikon tevefejű emberi szörny rémtettei voltak megörökítve; ismét egy másik arról számolt be, hogy a németországi Bönningheim községben egy házaspár összesen *ötvenhárom* gyermekkel ajándékozta meg a hazát. A nürnbergi Germanisches Museumban őrzött példányon szép színes fametszet igyekszik hitelessé tenni a csodálatos esetet; látható rajta valamennyi gyerek, harmincnyolc fiú és tizenöt leány. Távoli országok csodás lakóiról is hoztak híreket a lapok, Plinius hetedik könyvének mesés adatai nyomán. Találkozunk az *egylábú* emberek országával, ahol a lakosoknak

csak egyetlen lábuk van ugyan, de viszont a talpuk akkora, hogy a legtüzesebben sütő déli nap alatt is békésen hűsölhetnek a tulajdon felemelt talpuk árnyékában. Értesülünk, hogy léteznek elefántméretű füllel megáldott népek; ezek éjszaka az egyik fülükre lefekszenek, a másikkal betakaróznak. Se szeri, se száma a kétfejű borjakról és hatlábú tehenekről szóló híradásoknak. A hasonló monstrumok között legtanulságosabb a *dupla nyúlról* szóló közlemény. Ennek a nyúlnak nyolc lába volt: négy rendes alul és négy rendkívüli felül. Ha üldözték és elfáradt, ügyesen bukfencet vetett és továbbszaladt a felső négy pihent lábán.

Magyar vonatkozású kacsák is bólogatnak felénk a külföldi múzeumok gyűjteményeiből. Egyikük lefőzi az összes kétfejű borjút és hatlábú tehenet, de még a dupla nyulat is: ez az 1620-ik esztendőben Kolozsvárott világrajött csodabirka. A rajz szerint voltaképpen nem is egy, de három birkáról volt szó s ezek elöl *egyetlen egy fejben egyesültek.* Dolmányos magyarok és németruhás szászok gyönyörködnek a jól fejlett és a közös fej irányítása mellett békés egyetértésben éldegélő tripla állatban. Lehetséges, hogy az egész álhír valamely meg nem értett allegória akart lenni az erdélyi három nemzetről: a magyarról, székelyről és százról, amelyeknek egy közös fejjel kell bírniuk.

Még vadabb hírrel lepi meg közönségét egy 1664-ből származó újságlap; található a müncheni képtár gyűjteményében. A hír szerint Zrínyi Miklós egy *zsiráfnyakú tatárt* fogott el a törökökkel vívott harcai során. A nevezetes hadifogolynak olyan hosszú a nyaka, mint a karja. A zsiráfnyakú ember sorsáról nélkülözzük a további híradásokat; éppúgy, mint az 1530-i magyarországi kígyójárvány lefolyásáról, pedig a zürichi *Wickiana*-gyűjtemény egyik újságpéldánya szerint a járvány rendkívüli rémségekben bővelkedett. A tiszavidéki községekben *háromezer* embert martak halálra a kígyók. Bemásztak az emberek torkába s csak akkor bújtak elő, ha az illető kifeküdt a napra. De ha meg akarták őket fogni, megint visszacsúsztak.

A sok bolondság nem volt olyan ártatlan, mint az ember gondolná. A nyomtatott betű ismert varázsa, az illusztráció megjelenítő ereje aláaknázta a tömegek ítélőképességét s kirobbant a babona mérges gázfelhője. Ha igaz a kutyává változott nemes úr esete, miért ne lehetne valóság a *farkas-emberek* létezése, akik bűbájossággal farkassá változnak, gyermekeket rabolnak s kegyetlen dúlást rendeznek nyájban és kondában? Miért ne létezhetnének *vámpírok?* miért ne lappanghatnának a falvakban *varázslók,* és átkozott *boszorkányok?* miért ne rémíthetnék a jámbor polgárt hazajáró *kísértetek?*

Lélekrontó művét a kacsa akkor is folytatta, amikor a hírlapírás magasabb fokra lendült s rendszeresen kezdtek megjelenni a műveltebbeknek szánt újságok. Még elevenen élt a *boszorkányhit,* még piros lánggal lobogtak Európa-szerte a máglyák s a kiadói profitvágy nem átallotta még jobban szítani a tüzet. Özönlöttek a hírek a boszorkányok gonosz rontásairól. Kedvelt híranyag volt a félelmes viaszbáb-varázslat: valaki viaszképet csinált egy fejedelmi személyről, tűvel szurkálta a babát s a fejedelem minden szúrást fájdalmas döfés gyanánt érzett a tulajdon testén. Másszor a spanyol király ágyában találtak egy szárított békát; nyilván titkos bűbáj tört a király életére. Viharcsináló, gyermekrontó, betegséget bűvölő, ördög szombatjára járó boszorkányokról szóló

megtörtént eseteket kürtölt szét a hírtrombita. A berlini *Sonntagischer Postilion* 1681. évi 11. számában ezt a gonosz kacsát szállítja az előfizetőknek:

„Stockholmban egy fejvesztésre ítélt asszony kivégzésénél az a csodálatos eset történt, hogy mikor az elítélt lehajtotta fejét a tőkére és a hóhér teljes erővel rásújtott: a bárd *visszapattant* a nő nyakáról, mintha acélba ütközött volna. Az asszony még csak meg sem sérült, csupán egy vörös sáv mutatkozott a nyakán. A hatóság megvizsgáltatta a bárdot és beretvaétesnek találta."

A kacsafantázia nem érte be az ördög szolgálóinak szerepeltetésével. Az olvasók szeme elé vetítette magát az atyamestert, az *ördögöt* is. A müncheni *Wochentliche Ordinari Zeitung* 1628. évi 37. számában így rémüldözik:

„Itzehoe városában az *ördög tulajdon személyében* mutogatja magát. Több mint húsz ökörnek kitekerte a nyakát s akkora erővel nyomta be a földbe őket, hogy csak a szarvuk meredt ki. A szekerek rúdját egymással *összefonta,* fejszével kellett a rúdfonadékot szétvagdosni. A város kapuját fölemelte s pár lépésnyivel beljebb lódította a városba. Mi lesz még ebből?"

Az lett belőle, hogy a kacsa nem érte be a hírlapok szintjével s magasabbra akart repülni. Fel, a *tudomány* hűvös és tiszta régióiba. A XVII. század egyik legnagyobb tekintélyű folyóirata volt a frankfurti, remek nyomdaművészettel kiállított *Theatrum Europaeum* (Európai látványosság). Ez a komoly, súlyos folyóirat hideg tárgyilagossággal kijelentette, hogy 1630-ban Milánó városának egész lakossága megdöbbentő és csodálatos eseménynek volt a színhelye: *megjelent a városban az ördög,* a saját alvilági valóságában!

Honnan ásta ki az újság ezt a szörnyű pöfeteg bolondgombát?

A véletlen nyomra vezetett.

A kis hesseni *Rinteln* város 1621-ben egyetemet kapott. A tanári kar dísze volt J. P. Lotichius professzor, akkor igen híres, nagytudományú férfiú. Talán, hogy a friss-sütetű főiskola tekintélyét emelje, 1631-ben szenzációsnak ígérkező értekezéssel lepte meg a régi nagy egyetemeket. Latinul írta[297] s még ugyanabban az évben német fordítását is kiadta. Az értekezést felolvasta az egyetem nagy nyilvánossága előtt. Csodálni való, hogy a hallgatóság nem rohant fel a pódiumra és nem kötözte meg a professzort. Mert ez foglaltatott az előadásban:

„Mint számos nagytekintélyű férfiú híradásából értesülünk, az ördög jelenleg Milánóban ütötte fel tanyáját s ott valóságos udvartartást szervezett. Naponként mindenki szemeláttára négy pokolfajzatú lótól vont hintóban hajtat végig a városon, mintegy diadalmenetben. Számos udvaronccal vételi körül magát, ezek aranyhímzetű zöld bársony egyénruhában hivalkodnak. Nem is tagadja, hogy ő a pokol fejedelme s Mammon hercegnek hívatja magát."

Tovább nem tudtam nyomozni a tudományos, hízott kacsa röptét. Csak sejtem, hogy valamely szélhámos jelenhetett meg hlilánóban s kuruzslók szokása szerint nagy parádéval lépett fel. Valaki fejcsóválva rámondhatta, hogy a különös ismeretlen talán maga az ördög s ennyi elég volt a kacsának, hogy felrebbenjen és Rintelnen keresztül Frankfurtig repüljön.

Ezekre az időkre esik a kacsa hőskora: komolyan vették. Később, a XIX. század felé maga is úgy járt, mint kedvelt híranyaga, az ördög. A primitív

festők rémséges ördögábrázolásaitól félve és borzongva riadozott még a kései középkor embere is. Azután csökkent a képhatás, már csak szimbólumot láttak benne; végre az ördög képe karikatúrává torzult és nevettek rajta. Aminő termékenységgel szaporodott el a kacsa a modern újságok hasábjain, akkora mértékben csökkent a veszedelmessége. Az olvasó legfeljebb felhorkant, azután megrázta a fejét s ezzel lepergett róla a hamis szenzáció, mint a szárítkozó eleven kacsa szárnyáról a pocsolyavíz.

Az álhírek is ártatlanokká szelídültek. Szirének, tengeri emberek, tengeri kígyók lubickoltak a múltszázadbeli híráradatban. Ötletszegény hírecskék voltak ezek, akárcsak a régi egylapos újságok monstrumait tálalták volna fel újból, mindössze divatos köntöst húztak rájuk. Egyik díszpéldányuk volt a hírhedt *chilei monstrum.* Ezt különösen a szerző személye tette nevezetessé. Nem kisebb ember volt, mint a *pruvence-i gróf,* aki később XVIII. Lajos néven Franciaország királya lett. Akkoriban azzal szórakozott, hogy álnéven mindenféle bolondságot küldött be a lapoknak. A chilei szörnnyel a *Journal de Paris*-t örvendeztette meg. A csodálatos állatot – írta előkelő tudósítója nyomán a lap – spanyol vadászok ejtették el a chilei tengerparton. Hasonlított a szfinxhez, ámde oroszlánfeje volt, bikaszarva és óriási szamárfüle. Hátán szárnya nőtt, mint a denevérnek. Mellső része két hatalmas kacsalábra támaszkodott s hátul fókatestben végződött, uszonyokkal. A szörnyeteg úszott is, repült is, szaladt is; élőlény nem menekülhetett előle.

A kacsatenyésztést Amerika fejlesztette legnagyobb tökéletességre. Az újságok ádáz versenyében az kerekedett a másik fölé, aki érdekesebb riporttal kápráztatta el az előEizető szemét. Ötletesen kieszelt, tetszetősen csiszolt álhírrel sok pénzt lehetett keresni.

Túlságosan vastagra bővülne ez a könyv, ha valamennyi híres amerikai kacsát fel akarnám tálalni. Felesleges is, hiszen úgy szólván a szemünk előtt húznak el manapság is a tengerentúlról érkező kacsarajok. Szemléltetésül csak egyet ismertetek a régiek közül, a legnevezetesebbet.

A New York-i *Sun* 1835. évi 615–619. számaiban nagyfontosságú csillagászati felfedezésről számolt be. A cikksorozat alapos készültséggel és tudóshoz illő hűvös tárgyilagossággal részletezte a tudományos szenzációt.

Herschelt, a nagy angol csillagászt kiküldte a kormány Dél-Afrikába, hogy ott csillagászati megfigyeléseket végezzen. Hivatalos jelentése még nem készült el – írta a *Sun* –, de sikerült megszerezni dr. Grant nevű tudós kísérőjének jegyzeteit. Miután a század legizgatóbb érdekességéről van szó, a *Sun* kötelességének vélte, hogy olvasóit elsőnek tájékoztassa róla.

Herschel a legnagyobb titokban olyan messzelátót szerkesztett, amelynek segítségével sikerült a Föld és Hold közötti távolságot az emberi szem számára *100 yardig lecsökkenteni.* A messzelátó 42 000-szeres nagyító lencsének, valamint mikroszkópnak és vetítő készüléknek elmés összekapcsolásával készült, úgyhogy a Holdnak megcélzott részletét egyenesen *a falra feszített vászonra lebuett vetíteni.*

Január 10-én este fél tíz tájban került sor a Hold megfigyelésére. És íme, olyan látvány vetítődött a vászonra, aminőt szem még sohasem pillantott meg: hatalmas bazalthegyek, a *lejtőkön zöld erdők és virágos rétek!* Tehát a Holdat levegőréteg veszi körül! A meglepett társaságot elfogta az

izgalom láza: hiszen akkor kell hogy élőlények is legyenek a halottnak vélt égitesten!

A messzelátó lencséje előtt a Hold lassan továbbfordult. Lila tűzben égő *ametisztsziklák ragyogtak* fel a vásznon, majd megjelent egy békésen legelésző *bivalycsorda.* Közelükben kedves kis állatok fickándoztak, hasonlítottak a mi kecskéinkhez, de csupán *egy szarvuk volt* a homlokuk közepén. Miután a legendás állat az angol király címerében is látható, tiszteletére Herschel doktor elnevezte a bűbájos tájat az *Egyszarvú völgyének.*

Január 11 és 12-nek éjszakáján felhős volt az ég, a megfigyelés szünetelt. (Milyen ügyes ötlet volt ez: naplószerű ízzel valószínűsíteni a történések folyamatát.) 13-án ismét elébük tárult a holdkorong s ekkor következett a meglepetések meglepetése, a világraszóló nagy felfedezés.

Egy meredek szikláktól övezett völgyben kövér, gyapjas birkák mutatkoztak, százszámra, mint juhász nélküli nyáj. Szakasztott olyanok voltak, mintha angol juhtenyésztők exportálták volna őket a Holdba. A nézők egyre jobban reszkettek a felindulástól. Ha van holdbeli juh, kell lennie *holdbeli embernek is!*

A végső ámulat nem sokáig késett.

A sziklák peremén emberi alakok jelentek meg. Hogyan fognak ezek lejutni a nyájaikhoz? Percek alatt lejátszódott a vásznon a megfejtés. A holdbeli emberek hatalmas *szárnyakat* feszítettek ki és lassan lelibegtek a völgybe. Ott már közelebbről lehetett őket szemügyre venni. Túlságos szépséggel nem dicsekedhettek, amennyiben magasságuk alig ütötte meg a négy lábat, testük rézszínű szőrrel volt benőve, arcuk csak valami kevéssel volt nemesebb az orángutánénál. Viszont a földi embernél nagyobb tökéletességre vallott a hátukból kinőtt, összecsukott állapotban bokáig érő *denevérszárny.* Herschel doktor nyomban el is keresztelte őket a *Vespertilio-homo,* azaz *denevér-ember* névre. Egy darabig ott nyüzsögtek a tágult szemmel bámuló nézők előtt; jöttek-mentek, megfürödtek a tóban s boldog, ártatlan teremtmények látszatát keltették, ámbár a cikk szerint „kedvtöltéseik közül néhányat bajos összeegyeztetni az illemről táplált földi felfogással”.

Azután a denevér-emberek szárnyat bontottak, elrepültek és Grant doktor beszámolója véget ért.

De nem ért véget az izgalom, amely végignyilalt egész Amerikában. Mikor a *Sun* példányai elfogytak, a kiadó különlenyomatot csináltatott a cikkből. Pár nap alatt 60 000 példányt kapkodtak el belőle. A közönség riadó lelkesedéssel üdvözölte a holdbeli atyafiság hírét. A kételkedőknek kicsiny csoportja alig merte kinyitni a száját. Edgar Poe hasztalan jelentkezett, hogy a cikk alapgondolata őtőle való: a közvélemény lehurrogta. Pedig nem kellett körülményesen bizonykodnia: bárki meggyőződhetett róla, hogy a *Southern Literary Messenger* már három héttel a *Sun* cikksorozata előtt elkezdte a fantasztikus Poe-novella folytatásos közlését *Hans Pfaall’s Journey to tbe Moon* címmel. Mindegy volt; az amerikai közönségnek annyira megtetszett a tudományos kacsa, hogy nem *akart* kételkedni. A nagy New York-i és vidéki lapok kijelentették, hogy a *Sun* cikke teljesen valószínű és tudományosan indokolt.

Vagyis az a páratlan eset következett be, hogy a szenzáció mákonyával elkábított közönség egyszerűen *nem hitt a tulajdon szemének.*

A lelkesedés csak akkor hűlt le, amikor hiteles hírek futottak be Dél-Afrikából. Kiderült, hogy egy betű sem igaz az egészből, a csodatávcsőtől a denevér-emberig. A kacsa szerzője egy R. A. Locke nevű New York-i újságíró volt. A felültetés akkora mértékben sikerült, hogy a naiv amerikai újságfogyasztó fejében még évtizedek múlva is kísértett a holdbeli emberek meséje. Olyannyira, hogy 1876-ban a *Chicago Times* bátran felröpítette a második számú holdkacsát, amely szerint Párizsban óriási csillagvizsgáló távcsövet szereltek fel s ez feltárta a holdbeli élet ismeretlen részleteit. Épületek mutatkoztak, sőt látni lehetett építkezéseknél dolgozó munkásokat is, még pedig *egymáshoz láncolva,* ami arra mutat, hogy a Holdban ismerik a *rabszolgaság intézményét…*

A MISZTIFIKÁCIÓ

A misztifikáció közeli atyafia a hírlapi kacsának.

Le kellene a szót fordítanom, de nem találom a magyar megfelelőjét. Ezek között lehetne válogatni: *rászedés, becsapás, megtévesztés, félrevezetés, beugratás, ámítás, áltatás, koholás, hamisítás, lóvátétel.* De valamennyiből hiányzik a szintétikus kifejező erő. Melyikük lenne képes pontosan jelezni azt a műveletet, amellyel Litteráti Nemes Sámuel régi magyar nyelvemlékeket *koholt,* az irodalmi köröket *megtévesztette* s néhány gyűjtőt a vételbe *beugratott?* Ez röviden misztifikáció.

A dús anyagból csupán egyetlen jellemző mutatványt szemelhettem ki. Azért esett rá a választásom, mert legtalálóbban példázza ezt a paradoxont: *hihetetlen, mi mindent el nem hisznek az emberek.*

1785-ben történt, hogy két francia katonatiszt mértéktelenül unatkozott a nancy-i helyőrségen. Fortia de Piles és Boisgelin volt a nevük. Mindkettő tollforgató ember. *Fortia* írt színdarabot, operákat, útleírásokat, politikai tanulmányokat is. Olvasván egyik nancy-i helyi lapot, szemükbe tűnt, hogy a külső munkatársak között szerepel *Le Cat* abbeville-i ügyész, aki is elárasztja a lapot a legkülönbözőbb dilettáns irodalmi termékekkel: költeménnyel, epigrammal, mi egyébbel. A két cimbora összenézett: itt az alkalom, hogy felüdítsék a garnizon egyhangú unalmát. Kitalálták egy nemlétező alakot, elkeresztelték Caillot-Duval névre. Ez a *Caillot-Duval* levelezésbe bocsátkozott az ügyésszel és addig csiklandozta az írói hiúságát, amíg sikerült a leghallatlanabb bolondságokba beugratnia.

A cimborák a sikertől vérszemet kaptak. Folytatták Caillot-Duval nevében az ugratást és levelezés útján lóvá tettek még egy csomó kiszemelt áldozatot. Később Fortia úgy gondolta, kár lenne, ha az épületes levelezés elveszne az utókor számára. Összegyűjtötte egy kötetbe a leveleket és válaszokat s 1795-ben kiadta ezzel a címmel: *Correspondance philosophigue de Caillot-Duval* (Caillot-Duval bölcseleti levelezése). A könyvnek ma már alig egy-két példánya ismeretes; az érdeklődők *Lorédan Larchey* új kiadására vannak utalva, amely 1905-ben jelent meg, kis példányszámban, bibliofil köntösben.

A könyvet nemcsak furcsa tartalmáért érdemes lapozni. Igen érdekes dokumentumokat találunk benne arra, hogy az emberi hiúság nemcsak vak, de falánk is, bekapja a legotrombább csalétket.

Le Cat ügyész elbolondítását hízelgő levéllel kezdték, amelyben Caillot-Duval fiatal kezdő íróként szerepel, gratulál az ügyésznek pompás

verseihez és engedelmet kér, hogy bírálat céljéból beküldhesse neki egyik saját gyarló költeményét. Az ügyész azon mód bekapta a horgot. Megköszönte az elismerést és biztatta az ifjú költőt, küldje csak el a zsengéit. Caillot-Duval újra ír s levelében most már a legszemérmetlenebb dicsőítések rakétáját pukkantja széjjel. Ami a saját művét illeti, az egy huszonnégy énekből álló s a falusi mulatságokat tárgyazó költemény. Időközben Párizsba küldte a nyomdába, de mihelyt az első levonat elkészül, azonnal továbbítani fogja Abbeville-be. Végül szerényen említi meg az örvendetes hírt, hogy Ő Felsége, az orosz cárnő kinevezte őt, Caillot-Duvalt, *a pétervári császári akadémia tagjává!*

Le Cat válasza: Ég a vágytól, hogy a költeményt olvashassa és szívből gratulál a kitüntetéshez. Szép dolog valamely akadémia tagjává lenni; őt bizony az ilyen kitüntetés nagyon boldoggá tenné.

Caillot-Duvalnak sem kellett több. Látva, hogy minő pompás médiumra bukkantak, szabadjára eresztették fantáziájukat és szemérmetlenségüket. A válaszlevélben Caillot-Duval kifejti, hogy irodalmi társaságba csak úgy lehet bejutni, ha az írónak megvan a kellő összeköttetése. Egymagában az érdem nem elegendő. Ő a szentpétervári akadémiába azon a réven került be, hogy sikerült megnyernie *Kabardinski* herceg barátságát, aki *Heraclius* cirkassziai fejedelem öccse és a szentpétervári udvarnál igen fontos személyiség. Caillot-Duval nem kétli, hogy a herceg megtenné neki a szívességet és szót emelne a cárnőnél Le Cat úr akadémiai tagsága érdekében. De ehhez szükséges, hogy Le Cat úr maga is igyekezzék megnyerni a herceg kegyét, ami legegyszerűbben és legsikeresebben egy Kabardinski herceget dicsőítő költemény segítségével lenne lehetséges. Azt indítványozta tehát, hogy írjon Le Cat úr egy ilyen ódát és kellő kommentárral el fogja juttatni a herceghez. A tartalmat illetően elég annyit tudni, hogy a herceg fejedelmi vérből származik és felesége annak idején *ötös ikreknek adott életet.* Mind az öt fiú lett, jelenleg is élnek s a cárnő hadseregében vitézkednek.

Így kivonatolva mindez a legbadarabb képtelenség. De a bolondság oly ügyesen volt adagolva, s a dilettáns költőt hiúsága és ambíciója úgy elvakította, hogy nem vette észre a pokoli ármányt. Bekapta ezt a falatot is és boldogságtól ájultan vergődött Caillot-Duval horgászmadzagján. Hálálkodva fogadta a jó tanácsot. Szerinte is szükséges egy óda költése Kabardinski herceghez, immár hozzá is fogott s mihelyt elkészül vele, nyomban küldeni fogja.

A cimborák üvöltöttek a gyönyörűségtől és izgatottan várták az ódát. Tíz nap múlva megjött; ennyi időre volt szűksége a költőnek, hogy kiverejtékezze.

Azzal a kérelemmel kezdődik, fogadja el Kabardinski herceg egy szerény költő hódolatát, aki mindig megvetette és kerülte az aljas hízelgést. Ámde most más az eset, mert maga Minerva is tapsolni fog, ha hallja annak a férfiúnak dicsőítését, aki nagy családból született, de még nagyobbá teszik saját erényei. Ékes alexandrinusokban dicsőíti az ügyész az orosz herceget, s végül csak annyit kér a Sorstól, vajha Kabardinskivel együtt juthatna be a Hír Templomába.[305]

A sors teljesítette Le Cat úr óhajtását. Caillot-Duval könyve révén jutott a Hír templomába, de ezenfelül semmiféle kegyben sem részesült, mert a levelezés hirtelen megszakadt és a szentpétervári akadémia ábrándja szétfoszlott, Minerva tapsai ellenére.

Kabardinski hercegnek egyéb dolga akadt.

Levelet írt Saulnier kisasszonynak, a párizsi opera ünnepelt első táncosnőjének. Válogatott szavakkal írta meg neki, hogy híre eljutott a messzi északig és ő ég a vágytól, hogy megismerkedhessék vele, mihelyt Párizsba érkezik. Pár hónapig még Németországban kell tartózkodnia egy fejedelmi udvarnál, de udvarmesterét már előreküldte Nancyba s őt bízta meg levele kézbesítésével is.

Az udvarmester, Caillot-Duval, áradozva küldi meg a herceg levelét Saulnier kisasszonynak. Választ kér Nancyba.

De az opera tündére óvatos. Helyette nővére bonyolítja le az ügyet. A nővér tapintatosan érdeklődik, hogy mik a herceg szándékai? Caillot-Duval felel: Szándékozik egy kis palotát felajánlani, bebútorozva; rendelkezésre bocsát két lakájt és egy kocsist, a kocsishoz hintót is ad, lovakat is; végezetül a teljes ellátáson felül felajánl havi ötven aranyat, nem beszélve az apró ajándékokról. Mindez persze másodrendű kérdés, elsősorban a kisasszony érzelmei a fontosak, döntését a rokonszenvnek kell sugallnia. Csatolva a kisasszony számára egy levél, amelyben a herceg erényei felsoroltatnak, aki bár nős, de házassága érdekházasság és szíve egy másik megértő szív után eped. Az ötös ikrekről Caillot-Duval ezúttal nem beszél.

Az aranyfácán belement a csapdába. Ámbár Saulnier kisasszony, mint prímabalerina évi 7000 frank fizetést kapott s palotát is bérelt, kocsija-lova is volt – a hercegi ajánlat mégis megfontolandónak mutatkozott. Hónapokig tartó levelezés következett, amelynek során a nővér és Caillot-Duval megtárgyalták a részleteket. De egy napon szétszakadtak az ármány fonalai, ugyanis a két párizsi lánynak több esze volt, mint a vidéki ügyésznek. Kerítettek maguknak egy gótai almanachot s abból kisütötték, hogy Kabardinski herceg nem is létezik. A levelezés megszakadt, a kisasszony lemondott a hercegi szerető délibábjáról és beérte a szerényebb párizsi valósággal.

A két irodalmi betyár egyéb levelezéstől sem sajnálta a fáradságot.

Írtak egy párizsi udvari suszternek, tudna-e nekik *varrásnélküli* cipőt csinálni? A megpedzett hiúság itt is reagált: a suszter azt felelte, igenis tudna, de jelenleg nem ér rá, mert az udvar minden idejét lefoglalja. – Felajánlottak vételre egy könyvkereskedőnek egy illusztrált, rendkívüli ritka művet, amelyet *1400-ban nyomattak.* A könyvkereskedő izgatottan érdeklődött a *könyvnyomtatás föltalálása előtt* nyomtatott mű iránt, de sajnos, időközben Caillot-Duval eladta a királyi könyvtárnak 3000 frank készpénzért és 300 frank életjáradékért, amely járadék halála után átszáll a nagyanyjára. – Írtak a francia gárda kapitányának, hogy Caillot-Duval szeretné két unokaöccsét bejuttatni a gárdába. Mindkettő egyforma termetű, csupán a fiatalabbik magasabb három hüvelykkel, mint a bátyja; életkoruk is teljesen egyforma, mindössze az egyik tizennyolc éves, a másik huszonhét. A derék katona nem vette észre a sorokban bukfencező bolondériát és írt, hogy a fiúkat szívesen látja, egyszersmind mellékeli kitöltés végett a belépéshez szükséges blankettákat. – Hízelgő levelet írtak egy becsületes nyergesmesternek: Caillot-Duval óhajtana rokoni kapcsolatot teremteni az iparában jóhírű mesterrel s amennyiben lenne egy férjhez adandó leánya, bátorkodik annak kezét megkérni *egyetlen idősebb fia* számára. A nyerges haladéktalanul felel: csakugyan van egy 16 éves csinos, jólnevelt leánya és szerencséjének tartja, ha olyan jó

családból való fiatalemberhez adhatja, mint az ifjú Caillot. – Egy párizsi természettudósnak Caillot-Duval madártenyésztő gyanánt mutatkozott be. Jelentette, hogy kísérletképpen közös kalickába zárt egy baglyot és egy sárgarigót s ezek úgy megszokták egymást, hogy nagy meglepetésére *össze is párosodtak.* A bagoly két tojást tojt, kikeltette őket, s *egy szarka és egy kampóscsőrű veréb jött* a világra. Hogyan lehetséges ez? A tudós méltóságteljesen válaszolt, hogy bár az eset nem mindennapi, a természetben minden lehetséges. Szíveskedjék Caillot-Duval úr bővebb részleteket közölni a fiókák tollazatáról s különösen arról, hogy a veréb a sárgarigó vagy a bagoly közeledtére csap-e nagyobb lármát? utóbbi esetben nem éri meg a tavaszt.

Ami a levélíró két jómadarat illeti, összesen 120 levelet szerkesztettek és küldtek széjjel. Szívósságot illetően a misztifikációk történetében övék a pálma.

A LONDONI „BOTTLE HOAX”

Fogadással kezdtem ezt a fejezetet, fogadással végzem.

Caillot-Duvalék külön-külön bolondították el az embereket. A portlandi herceg 1749-i híres fogadása, amelyet ma is *Bottle Hoax* néven emlegetnek, arról tett bizonyságot, milyen könnyű nagy tömegeket elszédíteni a legátlátszóbban együgyű reklámhirdetéssel.

A herceg fogadást ajánlott a klubjában, hogy ha egy mutatványos akármilyen képtelen tárgyú hirdetést tenne is közzé, a londoni közönség beugrana és megtöltené a színházat.

– Talán mégsem – mondotta Chesterfield earlje. – Ha azt hirdetné, hogy a közönség szemeláttára bebújik egy borospalackba, nem hinné el senki.

A herceg állta a fogadást.

A londoni lapokban nemsokára ilyen szövegű hirdetés jelent meg:

Hétfőn, e hó 16-án, a Haymarketi színházban egy művész meglepő mutatványokkal lép a közönség elé.

1. Kívánatra bárkinek a sétapálcáján tetszés szerinti hangszert fog a legnagyobb tökéletességgel utánozni s melléje utolérhetetlen szép hangon énekelni.

2. Felmutat egy közönséges borospalackot, amelyet bárki megvizsgálhat. Ráteszi a színpad közepén álló asztalra s minden bűvészkedés nélkül, a nézők szemeláttára bebújik a palackba és ott benn folytatja az éneket.

Földszinti és páholybeli nézők álarcban is jöhetnek s ő meg fogja nevezni, hogy ki kicsoda.

Jegyek ára: Földszint 7 s. 6 d. Páholy 5 s. Erkély 2 s. Jegyek a pénztárnál válthatók. Előadás kezdete 6 órakor, vége 8 óra után.

Megjegyzés: Amennyiben előadás után valamely gentleman vagy lady elhalt hozzátartozójával óhajtana érintkezésbe lépni, a művész külön tiszteletdíj ellenében létrehozza a kapcsolatot. Az illetők úgy fogják látni az elhunytat s úgy beszélhetnek vele, mintha élne.

E mutatványokat végignézték Európa, Ázsia és Afrika fejedelmei. A nagyközönségnek csupán ez az egyetlen alkalma lesz rá. Magánházban a mutatvány díja 5 font.

A hatás felülmúlta a herceg legvérmesebb reményeit. Londonban napokig csak a palackba bújó emberről volt szó. Az előadás estéjén a közönség elárasztotta a színházat; nem maradt üres szék, még az állóhelyekért is majdnem verekedtek.

Az izgatottság nőttön-nőtt. Az órák hatot mutattak s még mindig nem történt semmi. A várakozás feszültsége bosszús kiabálásban, lábdobogásban kezdett feloldódni. Végre megjelent a függöny előtt egy színházi ember. Sűrű hajlongások közepette bocsánatot kért a késedelemért. Az igazgatóság maga is fel van háborodva; amennyiben a művész egy negyedórán belül nem jelentkezik, a pénztár visszafizeti a jegyek árát. A fegyelmezett angol közönség várt egy negyedóráig. Mikor az utolsó másodperc letelt, egyik páholyból égő gyertyákat kezdtek a színpadra hajigálni. Szerencsére tűz nem keletkezett, de a pánik kitört. Mintegy jeladásra, a közönség megrohanta a színház berendezését és tört, zúzott, ami a kezébe akadt. A nők sikoltoztak és menekültek, a férfiak tomboltak. Mikor minden apróra volt zúzva, kihordták a törmelékeket az utcára, máglyát raktak belőlük és meggyújtották örömtűznek.

A színház igazgatója kétségbeesetten védekezett. Tőle kibérelték a színházat, ő nem tehet semmiről.

A klub hallgatott. Csak évek múlva derült ki a fogadás titka.

Londont kacagóvihar söpörte végig. A lapok humoristái heteken át éltek a *hoax*-ból. Gúnyiratok, karikatúrák özöne jelent meg. Egyik pamflet – talán maguk a tréfaszerzők adták ki – igyekezett megmagyarázni a balsikert. Az történt szerinte, hogy a művész egy gentleman lakásán 5 font ellenében mélyen belebújt a palackba, ám a gentleman hirtelen bedugaszolta a palackot s azóta a boldogtalan művész ott él az üvegbörtönben, mint az ezeregyéjszakai szellem. A gentleman időnként kihúzza a dugaszt s a művészt megeteti. Nemsokára a nyilvánosság előtt szándékozik a rabot kiengedni; az időpontról a közönséget a hírlapok útján fogja értesíteni.

Talán akadt ember, aki ezt is elhitte.

A mesterséges ember

A mesterséges ember

A HOMUNCULUS

Ha az alkimista az ő lombikjában képes olyan szert előrotyogtatni, amely örökifjúságot ad, vagyis legyőzi a *halált;* miért ne győzhetne a másik póluson is, ahol a születés rejtelmének örök kérdőjele mered felénk? Miért ne tudná életre hívni a *mesterséges embert?*

A *homunculus,* a mesterségesen tenyésztett ember, Paracelsus óta kezdett erőteljesebben kísérteni. Addig csak ködös fogalmak szállongtak felőle. Paracelsus volt az első, aki pontos utasításokat adott, miképpen kell világra hozni. Ez a csodálatos, keverékagyú ember – hol sikerrel gyógyító orvos, hol kuruzsló, hol tudós feltaláló, hol zavaros szellemhitű okkultista – *De nature rerum* (A dolgok természetéről) című értekezésében foglalja össze a homunculust illető tudnivalókat:

„Sok vita folyt akörül, vajon a természet és a tudomány adott-e kezünkbe olyan eszközt, amelynek segítségével embert hozhatunk a világra, asszony közbejötte nélkül? Én szerintem ez nem ellenkezik a természet törvényeivel és valóban lehetséges. Így kell hozzáfogni: Tégy lombikba emberi petét bőségesen, pecsételd le, negyven napig tartsd olyan melegen, amely megfelel egy ló belső része melegének (vagyis ásd el lótrágyába), amíg elkezd erjedni, élni és mozogni. Ekkor már emberi formája lesz, csupán átlátszó és anyagtalan. További negyven hétig naponként kell gondosan táplálni embervérrel s ugyanazon a meleg helyen kell tartani, mire valódi és élő gyermek lesz belőle, éppen olyan, mint a nőtől született csecsemő, csak jóval kisebb. Ez az, amit *homunculusnak* nevezünk. Tovább kell nevelni gonddal és szorgalommal, mindaddig, amíg megnő és az eszes lény jeleit kezdi mutatni.”[314a]

A folytatás már a paracelsusi zavarosság ködébe vész. Annyi mégis kiderül belőle, hogy a homunculus hasznos lény, mert létét a tudománynak köszönhetvén, mindent tud tanulás nélkül, belát a természet titkaiba és gazdáját hatalmas diadalokhoz segíti.

Úgy látszik, a nagy sarlatán beérte a maga tudományával és nem szorult a műemberke tanácsaira, mert életírói nem tudnak arról, hogy családtagjainak körében homunculusok is szerepeltek volna. Az ő utána következő alkimisták írásai is mélységesen hallgatnak a lombikifjak világramelegítése körüli kísérletekről.

Egyetlen olyan esetet ismerünk, amelyben sikerült nem is egy, de *tíz homunculust* a világra csábítani.

Egy Kammerer nevezetű grófi titkár 1773-tól kezdve pontos naplót vezetett gazdájának, Kueffstein Ferenc József grófnak kiadásairól, bevételeiről, utazásairól s a napi eseményekről.[314b] Száraz tárgyilagossággal sorolja fel, mennyit fizettek a szállodai szobákért és a parókához szükségeltető rizsporért s miképpen történt a tíz homunculus életrekeltése.

A napló szerint a gróf olaszországi utazása során megismerkedett bizonyos Geloni abbéval. Ez is a rózsakeresztes gondolatkörbe ásta be magát, mint Kueffstein. A két rokonlélek bezárkózott Geloni titokzatos műhelyébe s ott öt héten keresztül, éjjel-nappal lobogó tűz mellett feszegette az élet titkát. A kitartó munka sikeres volt: egy napon a

lombikok öblében megmozdultak a tudomány szülöttei. Tíz homunculus nyüzsgött az ámuló titkár szeme előtt: *egy király, egy királyné, egy építész, egy barát, egy bányász, egy apáca, egy szeráf, egy lovag, egy kék és egy vörös szellem.*

Mindegyiket külön beledugták egy-egy vízzel megtöltött, kétliteres lombikba s ezt gondosan lekötözték marhahólyaggal. Akár a befőttes üveget. Még viaszpecsétet is illesztettek rá, hogy a kis békaember ki ne szökhessék. A lombikokat kihordták a kertbe s beásták a trágyadombba. Négy héten át naponként meglocsolták valamely titokzatos folyadékkal a trágyadombot, mire az erjedni kezdett. Az erjedésnek erőteljes hatása lehetett az apró lényekre, mert cincogtak odabenn, mint az egerek. A huszonkilencedik napon kiásták a lombikokat, bevitték a műhelybe s néhánynapi titkos utókezelés után Kammerer viszontláthatta új ismerőseit.

Elámult a változáson. Megnőttek, kifejlődtek s már kiütköztek rajtuk jövendő életük jellemző vonásai. A férfiaknak szakálla nőtt, az asszonyok arcán angyali bájosság csillogott. Az abbé fel is öltöztette őket: a király koronát és jogart kapott, a lovag kardot és lándzsát, a királyné drága nyakéket.

De növekedésükkel a gondok is szaporodtak. Háromnaponként kellett őket etetni egy titkos összetételű eledellel s mindannyiszor újra lepecsételni a lombikot, mert a rabok egyre nagyobb hajlandóságot mutattak a szökésre. Különben is nagyon gonosz természetük volt; a barát etetés közben megharapta az abbé hüvelykujját.

Idáig Kammerer naplójegyzete úgy fest, mintha E. T. A. Hoffmann valamely ismeretlen elbeszélését másolta volna bele a könyvébe. De azután egy hiteles adat következik: a gróf hazatért Bécsbe s az ottani rózsakeresztes-páholyban bemutatta a teremtményeit. Bővebb részleteket a bemutatásokról a titkár nem ír, csak annyit jegyez meg, hogy az egyik nézőt a gróf kitiltotta, mert azt találta mondani a homunculusokról, hogy „ocsmány varangyosbékák”. Viszont megemlít egy Thun grófot, aki teljes hittel szegődött Kueffstein mellé s később együtt kísérletezett vele. Ez a Thun gróf akkor valóban szerepelt Bécsben. Csodaorvos híre volt, kézrátétellel gyógyított, állítólag kitűnő eredménnyel. Pályája 1794-bon szakadt meg Lipcsében, ahol jöttének hírére annyi beteg csődült össze, hogy képtelen volt valamennyivel foglalkozni. Azt eszelte hát ki, hogy *bekötötte a betegek szemét* és segédeivel végeztette el a megfelelő hókuszpókuszokat. A dolog kisült s a gróf ez időtől fogva eltűnt a nyilvánosság elől.

Folytatom a titkári napló ismertetését.

Ahogyan idősödtek a homunculusok, egyre rakoncátlanabbak lettek. Eddigelé bölcs beszédekkel világosították fel a gazdájukat s okos tanácsokat osztogattak. De azután minden megváltozott. A király csakis politikai kérdésekről nyilatkozott; a királyné hallani sem akart egyébről, mint etikett-szabályokról; a bányászt csupán a földalatti világ eseményei érdekelték. Ha rossz kedvük volt, csúfolódó értelmetlenségekkel bosszantották a grófot, akit különben is borús kedvűre hangolt egy gyászos esemény. Meg akarta kérdezni a barátot, miképpen lehetne előkeríteni egy elkallódott Paracelsus-kéziratot s ekkor megtörtént a szerencsétlenség. A lombik kicsúszott kezéből, összetört, a barát kiesett és összezúzta magát. Hiába próbálták gyógyítani, élesztgetni, még Thun

gróf delejező tudománya is csődöt mondott. A barát kiszenvedett. Fekete keménypapírból ragasztottak neki koporsót, eltemették a kertben és nevelőapja könnyeivel locsolta a sírt.

A bajok folytatódtak. Mikor egy napon Kammerer benyitott a műhelybe, rémülten látta, hogy a király kiszökött a lombikból és lázas izgalommal feszegeti a királyné lombikján a pecsétet. A titkár lármát csapott, a gróf berohant s üldözőbe vették a szerelmes homunculust, amely – vagy aki – bútorról bútorra ugrált sátáni szemforgatással. Csak akkor bírták elcsípni, amikor már összeroskadt a fáradtságtól. Még ekkor is volt annyi ereje, hogy csúnyán beleharaphasson a gazdája orrába.

Még egy csalódás várt a homunculus-családfőre. Nem bírt belenyugodni a barát elvesztésébe. Új kísérletet végeztek Thun gróffal: egy *tengernagyot* akartak a világra kotyvasztani. A műadmirális meg is született, de csak akkorácska volt, mint egy pióca; néhányat vonaglott és rövid életét befejezte.

Itt elhallgat a titkári napló. Nem mondja el, mi lett a vége az embertenyészetnek? Az okkultista almanach szerint a grófot meglágyították az istenkísértés miatt bánkódó feleségének kérelmei és feloszlatta a természetellenes családot. Mi módon végzett velük? hová lettek? nem tudni.

Válasz nélkül marad az a kérdés is, hogy a csodálatos történetnek volt-e valami alapja? avagy csak a titkár eszelte ki az egészet? Ha igen, mi volt a célja? Paracelsista hozzászólók cseppet sem kételkedtek az eset hitelességében; szerintük Kueffstein nyilván Paracelsus utasítása nyomán habarta és főzte világra e valóságos homunculusokat. Mások – bár megmaradtak a paracelsusi vonalon – túlságosan kalandosnak ítélték a homunculus elméletet. A természet törvényeit így kiforgatni nem lehet, mondották. Ellenben minden adat arra vall, hogy a műemberkék nem lehettek mások, mint a Paracelsus tanításaiban szereplő *elemi szellemek,* ezek a természetfölötti, de a természet törvényeinek alávetett, az ember és a valódi szellemvilág közt elhelyezkedő középlények.

Ennek a magyarázatnak annyira világos a homályossága, hogy magam is elfogadnám, ha a szemem meg nem akadt volna a *marhahólyagon,* amivel a lombikokat bekötözték. Eszembe jutott a régi városligeti mutatványos-telep, ahol gyerekkoromban annyiszor elcsodálkoztam az üvegcsőbe zárt, Minimax nevű kis ördögön. „Minimax, tedd kötelességedet” – parancsolt rá gazdája az ördögfire s ez lebukott az üveg fenekére, majd új parancsszóra megint felfelé kalimpált. Az ügyes fizikai játékot a francia vásárokon *diable cartésien* néven mutogatják, ámbár nem bizonyos, hogy Descartes találta volna fel. Az a veleje, hogy vízzel színig töltött edénybe kis ördögfigurát tesznek és lebegővé egyensúlyozzák. A bábú belseje tele van levegővel, ami a hasa alján levő lyukon át jutott beléje. Az edény *marhahólyaggal* van lekötve. Már most, ha valaki ujjával nyom egyet a hólyagon, a kiszorított víz betódul az ördögfi hasába s így megnövekedett súlya lehúzza a fenékre. Mikor a nyomás enged, a vizet a levegő kihajtja s az engedelmes Minimax ismét visszatáncol az előbbi helyére.

Azt lehetne erre felelni: rendben van, a gróf Itáliából hozta magával a játékot s hogy a szélhámosság ki ne derüljön, a titkárát is elbolondította. De miként volt lehetséges, hogy az egyik Minimax-homunculus kiszabaduljon a vízbörtönből és a bútorok tetején ugrándozzék?

A választ a boszorkányperek szomorú történetében találtam meg. 1603 június havában a párizsi parlament máglyahalálra ítélt egy Marguerite Bouchey nevű asszonyt. Az volt a vád ellene, hogy ördögi lényt, eleven *mandragórát* tartott magánál, táplálta és gondozta. A szerencsétlen asszony a kínpadon bevallotta, hogy a vád való, a *mandragórát* egykori gazdája bízta rá. Fertelmes, garázda kis manó volt, olyasféle, mint egy csúf kis *majom...*

Kueffstein gróf szerelmes királya is itáliai szerzemény lehetett: valamely vándor szavojárd betanított kis törpemajma. Geloni abbé nem okkult titkokra, hanem bűvész-fogásokra tanította a grófot. Az elkápráztatott titkár nem csinált egyebet, mint amit a rejtélyes események hírterjesztői rendesen cselekedni szoktak: színezett, cifrázott, hozzátoldott s a végén talán maga is elhitte, hogy szerelmes homunculust látott garázda majomfi helyett.

AZ ÁLOMKÉP GYERMEKE

Tehát Paracelsus tanítása szerint lehetséges emberi lényeket teremteni *asszony nélkül.* Ha ez az elmélet áll, következik belőle, hogy viszont asszonyok is hozhatnak a világra gyermekeket a természet szabályaitól eltérő alapon.

Van is rá bizonyítékunk, mégpedig *bírói ítélet* alakjában![319]

Történt Montpellier városában, hogy bizonyos Aiguemčre nevű nemes úr Valette bíboros szolgálatába szegődött, s azzal együtt Elzászba távozott. Négy esztendei távollét után odakünn, az idegen földön meghalálozott. Különféle okoknál fogva felesége nem követhette férjét a bíboros úr udvarába, otthon maradt a franciaországi kastélyban, s a négy esztendőt tisztes visszavonultságban töltötte.

Nagyon elcsodálkoztak tehát az elhunyt nemes úr öccsei, De La Forge és De Bourg-le-Mont uraságok, amidőn bátyjuk halála után kis időre arról értesültek, hogy Madeleine asszony, az özvegy, *áldott állapotban találtatik lenni.* Csodálkozásuk felháborodássá erősödött, amikor közölték velük az örvendetes eseményt is, hogy az özvegy *egy kisfiúcskának* adott életet. Ugyan nem sokat törődtek volna a sógornőjük erkölcseivel, azonban a fiúcskát bevezették az anyakönyvbe néhai Aiguemčre úr törvényes gyermeke gyanánt, majd pedig annak rendje és módja szerint beiktatták az elhalt úr minden hátrahagyott javaiba *törvényes örökösként.*

Ezt már nem lehetett lenyelni. A két öcs megindította a törvénytelenítési pert. Az eredmény előrelátható volt. Miután bebizonyult, hogy az özvegy négy éven át színét sem látta a férjének, a bíróság kimondta, hogy a férj nem lehetett az apja, miért is a gyermeket törvénytelenítette és az örökségből kizárta.

Az özvegy nem nyugodott meg az ítéletben. Fellebbezett a grenoble-i parlamenthez. (A parlament abban az időben felsőbíróságot jelentett.) Azt panaszolta a fellebbezésben, hogy ő férjének távolléte alatt tiszta és erényes életet élt, férfiembert még csak a közelébe sem engedett, s így teljes képtelenség, hogy a fiúnak idegen férfi lehessen az apja. Ellenben az történt, hogy kevéssel halála előtt férje őt meglátogatta. Nem a valóságos életben, hanem *álmában.* De az álompásztoróra pontosan úgy zajlott le, amint éber állapotban szokott szerető hitvesek között

végbemenni. Nemsokára a következmények is mutatkoztak, s ő ekkor rögtön elmondta az esetet több tanúnak. Kérte a tanúknak, esetleg szakértőknek a kihallgatását.

Most következett a fordulat, amelynek hírére minden józan embernek leesett az álla.

A grenoble-i parlament *elrendelte a bizonyítást.*

Kihallgatták a tanúkat, név szerint Elisabeth Delberiche, Louise Nacard, Marie de Salles stb. nemes asszonyságokat. Ezek hit alatt vallották, hogy Madeleine asszony már állapotának legkorábbi idejében csakugyan elmondotta nekik csodálatos álmát, s biztosította őket, hogy idegen férfival sohasem volt dolga, tehát születendő gyermeke csakis a rendkívüli élénk álomkép gyümölcse lehet.

Ezt az értékes bizonyítási anyagot kiegészítette négy szülésznő: Guillemette Garnier, Louise Dartault, Perrette Chauffage és Marie Laimant. A négy tudós asszony egyértelműen azt vallotta, hogy a dolog valóban lehetséges, ők több hasonló esetről bírnak tudomással.

A bíróság lelkiismeretes volt. Nem érte be az asszonyhad vallomásaival. Megidézett négy nagytekintélyű orvost, s kihallgatta őket szakértők gyanánt. Denis Sardine, Pierre Meraud, Jacques Gaffié és Alienor de Belleval részletesen megindokolt szakértői véleménye az volt, hogy az eset éppenséggel nem valószínűtlen. Egyik döntő súlyú érvüket a *török háremek* szolgáltatták, ahol is a szakértők szerint gyakran megesik, hogy bár a háremhölgyek teljesen el vannak zárva a külső világtól, s a férj sem gyakorolja mindegyikkel szemben házastársi jogait, mégis megajándékozzák őt egyoldalú szerelmük gyümölcsével. Az indokolás Harsdörffer szerint „nem való szemérmes füleknek”.

A grenoble-i parlament e súlyos bizonyítékokat elhelyezte az igazság mérlegének serpenyőjén, s az nyomban lebillent Madeleine asszony javára. A párját ritkító ítélet így hangzott:

„Tekintettel a bizonyítékokra, véleményekre és okfejtésekre, amelyeket többrendbeli Montpellier-beli orvos, szülésznő és más, rangbeli egyén nyilvánított a szóban levő tény lehetőségéről és valóságáról: a bíróság elrendeli, hogy a szóban levő gyermek nyilváníttassék Aiguemčre uraság törvényes fiának és örökösének. Kötelezi továbbá De La Forge és De Bourg-Le-Mont uraságokat, mint a per megindítóit, hogy a szóban levő Aiguemčre asszonyságot nyilvánítsák tisztes és erényes úrihölgynek, s jelen ítélet jogerőre emelkedése után állítsanak ki részére erről bizonylatot. – Kelt 1637. február 13-án.”

Ez már több volt a soknál. Még hagyján, hogy a fattyúgyerek viselje a nevet, beleüljön a vagyonba – de hogy erkölcsi bizonyítványt állítsanak ki a céda sógornőnek, s esztendőkön át röhögtessék Montpeilier közvéleményét, azt már nem. Mert nyilvánvaló volt, hogy az egész város összebeszélt az özvegy érdekében. Az álomapa meghalt, nem szólhatott közbe, ámde a valódi apa alkalmasint ott ült valamely magasrangú hivatalban, s onnan rángatta a furcsa bábjáték szálait.

A két fivér elkeseredetten fellebbezett a harmadfokú bírósághoz. Az akkori idők törvénye szerint ez a párizsi felsőbíróság volt. Idáig nem ért el a montpellier-i és grenoble-i összeesküvők keze. A felsőbíróság hamarosan rendet csinált. Megsemmisítette a grenoble-i ítéletet, mint a legnagyobb mértékben téveset; az álomkép gyermekét törvénytelennek mondta ki, és az örökségtől megfosztotta.

A magyar szólás azt mondaná a montpellier-i orvosok szakértői véleményére és a parlament ítéletére: *bolond lyukból bolond szél fúj.* Ezúttal a mondás szó szerinti értelmében is találna, mert abban az időben még erősen hitték a régi tudományos babonát, amely szerint a *szélnek megtermékenyítő ereje van.*

Mint annyiszor, ezúttal is a klasszikus kor írásai között akadunk a sajátságos élettani elmélet forrására. Vergilius a Georgikonban (III. 271.) álmélkodva verseli meg Zephyrust, a napnyugati szellőt, amely képes rá, hogy ménesekben magára vállalja az apamén szerepét s ennek kikapcsolásával tegye anyává a kancákat. Plinius tudományos formába önti a csodát és szokásos tömörségével így mondja el:

„Ismeretes, hogy Portugáliában, Lisszabon és a Tajo környékén a kancák a nyugati szél ellenébe fordulnak s éltető tartalmától megfogannak. Az ilyen csikó rendkívül gyors lesz, de nem él tovább három esztendőnél."[323a]

Bayle a portugál kancák furcsa szeretkezését méltónak ítélte arra, hogy bőségesen foglalkozzék vele.[323b] Mert még jónéhány latin szerző is készpénznek vette Zephyrus enyelgéseit. (Varro, Solinus, Columella.) Ami nem lenne baj, de a pajzán szél még a XVI. század végén sem akart elállni. Bayle a sok közül Louis Carrion louvaini egyetemi tanárt említi meg, mint aki meggyőződéses híve volt a Szélatyának. Jellemző a szélpletyka a szobatudós eszejárására: nem mozdul el az íróasztala mellől s inkább hisz a betű tekintélyének, mint az utazóknak, akik Portugáliában jártak s ott hasztalan kérdezősködtek a széltől vemhes kancák iránt. Nem látott olyant soha senki; az ottani csikónak mind törvényes az apja.

Apránként kiderült, hogy mi volt a legenda alapja. Valamikor régen föníciai hajósok bekalandozták Ibéria nyugati partjának akkor még ismeretlen tájait s azzal a hírrel tértek haza, hogy ott a langyos óceáni szellő termékennyé teszi a földet s többek között olyan lovak tenyésznek a dús réteken, amelyek sebesek, mint a szél, akárcsak *maga a szél lett volna az apjuk.* Valaki az elhullatott hírmorzsákat összezagyválta, tudományos lével meglocsolta és feltálalta.

A grenoble-i parlament talán nem mert volna eléállni vakmerő ítéletével, ha abban az időben még mindig nem rágódtak volna a klasszikus hírpecsenyén. Ha a portugál kancák áttörtek a természet törvényeinek korlátjain, miért ne tehetné meg azt egy francia nemesasszony is, főképpen ha a tulajdon férjével vagy legalábbis annak álomképével cselekedte.

Állítólag további száz esztendő múlva, a XVIII. század derekán a londoni tudós társaság, vagyis maga az angol tudományos akadémia is foglalkozott egy hasonló esettel. Részletes adatokat nem ismerünk sem a tárgyalásról, sem az eredményről; de hogy valaminek kellett lennie a dologban, bizonyítja egy harapós szatíra, amelyet Sir John Hill, londoni orvos, az akadémia ádáz ellensége adott ki Abraham Johnson álnéven. Az ügyes tudományos nyelvöltögetés kapós olvasmány lett; francia fordítása megvolt Marie Antoinette könyvtárában is. Címe: *Lucina sine concubitu.*[324]

Abból az akkor divatos tudományos elgondolásból indul ki, hogy a levegőben nagymennyiségű úgynevezett *animalcula,* vagyis szabad szemmel nem látható élő lényecske nyüzsög. Ha ezek a női szervezetbe jutnak, ott erőre kapnak s kedvező feltételek esetén valóságos ember fejlődhetik belőlük. Ez a magyzrázata a portugál kancák örvendetes szaporulatának, ugyanis a nyugati szél tele van ilyen animalculákkal. Ő,

Abraham Johnson, feltalált egy *Cilindrico-catoptrico-rotundo-concavo-convex* nevű szerkezetet. Ennek segítségével a nyugati szélből kiszűrt egy csomó animalculát s kiteregette őket papírra, mint a selyemhernyó petéit. A mikroszkóp alatt tisztán meglátszott, hogy tökéletesen fejlett parányi nők és férfiak voltak. A tudományos cél érdekében tovább kísérletezett velük: beadta őket italban a cselédjének s ez szabályszerű áldott állapotba került tőlük.

A galád kis gúnyirat végleg lekopasztotta Zephyrus apai pávatollait. A franciák persze továbbfűzték a fonalat s a következő évben már kézről kézre adták a szatíráról írt szatírát ezzel a csiklandós címmel: *Concubitus sine Lucina, ou plaisir sans peine.* (Londres, 1752.)

Egyébként a Lucina könyvsikerének legkedvesebb epizódja az volt, hogy a nagy Haller komolyan vette és *Bibliotheca anatomica* (Anatómiai könyvtár) (1774–77) című munkájába bejegyzékelte!

A portugál kancík példaadása az anekdota-írók képzeletét is megtermékenyítette. Ámbár náluk nem a szél szerepel apa gyanánt, hanem a *hó.* A *Cent Nouvelles Nouvelles* (Száz új novella) címen 1432-ben megjelent gyűjtemény XIX. számú novellája meséli el a különben sokszor feldolgozott történetet, hogy a kereskedő tízévi távollét után hazaérkezik, s egy gyerekkel többet talál, mint amennyit annak idején otthagyott. Az asszony kész a magyarázattal: „Esküszöm, hogy kívüled más férfit nem ismertem, de az történt, hogy egy reggel kimentem a kertbe sóskát szedni, s egy levelet meg is rágtam és lenyeltem. A sóskalevélre rá volt tapadva egy kevés frissen hullott hó. Alighogy lenyeltem, ugyanolyan érzésem támadt, mint amikor többi gyermekünkkel kerültem más állapotba. Világos hát, hogy ez a szép fiú a mi gyermekünk.” – A férj óvatos kereskedő-ember volt; úgy tett, mintha elhitte volna a bámulatos történetet. Várt pár esztendőt, amíg a fiú felserdült, akkor magával vitte egyik üzleti útjára s Afrikában eladta száz aranyért rabszolgának. Hazatértekor az asszony firtatni kezdte, hol a gyerek? „Hajh, kedvesem – sóhajtott a férj –, az a baj történt, hogy mikor Afrikában partra szálltunk, ott igen nagy volt a hőség, s a mi fiúcskánk, aki tudvalevően hóból született, egyszerre csak elkezdett *olvadni,* s mielőtt segíthettünk volna rajta, a déli nap tüzétől a szemünk láttára elolvadt.”

A tréfa mindenesetre arra vall, hogy abban az időben nem tartották lehetetlennek az efféle apaságot.

(Később Grécourt is feldolgozta a témát *L’enfant de neige* [A hóból való gyermek] című versében. A magyar Andrád Sámuel átalakította a havat jégcsappá, nyilván a behavazott sóskát nem tartotta valószínűnek. Így mondja el az asszony mentségét *Jégtsap Gáspár* című tréfájában: „Egy télben kimenék a kertbe sétálni és olyan nagy óhajtással gondolkodtam rólad, mintha veled lettem volna: ott a kertben levevék ez eszterháról egy nagy jégtsapot és megevém; abból lett ez a fehérhajú gyermek, kit emlékezetül Jégtsap Gáspárnak kereszteltem.”)

A férj távollétében történt szaporulatnak legcifrább példáját Jókai dolgozta fel. *Egy hírhedett kalandor a XVII. századból* című regényében. Persze, Jókai tollából színesen patakzott a mese, amelyet az eredeti forrás, a *Rheinischer Antiquarius,* néhány rövid mondatban így foglalt össze: A kalandort – aki Hollandiában gazdagon nősült – hiú felesége rábeszélte, hogy vállaljon katonai szolgálatot Kelet-Indiában és szerezze meg a tiszti rangot. Évek múlva tiszt lesz, hazajön stb. Az asszony

magyarázata: egy éjjel vágyakozva gondolt férjére, ekkor csodálatos módon Kelet-Indiába „vitetett”, onnan rövid hitvesi együttlét után megint „hazahozatott”. A férj bölcsen viselkedett: úgy tett, mintha elhitte volna, de rá nemsokára kirándulásra csalta az asszonyt és beletaszította a futóhomokba.

Ezzel az álombeli pásztorórával a legendakör visszakanyarodott a montpellier-i özvegy álmához. Hogy a kört teljesen bezárjam, még csak annyit, hogy a hollandi álomfuvart a tudós Martin Zeiler is elbeszéli. Könyvének ez a címe: *Miscellanea oder Allerley zusammen getragene politische, historische und andere Denckwürdige Sachen* (Miscellanea avagy mindennemű összeszedett politikai, történelmi és egyéb emlékezetes dolgok). (Nürnberg, 1661.) Az ulmí professzornak bővebb értesülései vannak az esetről. 1657-ben történt Vlissingenben – írja – s úgy ment végbe, hogy a szalmaözvegy asszonyt jóindulatú szellemek szállították a férjéhez Kelet-Indiába.

A könyv címéből ítélve, szerző a regényes légifuvart figyelemre méltó igaz történetként iktatta a gyűjteménybe.

A FŐNIKSZMADÁR

A tudomány tovább gombolyította az emberi élet titkát rejtő misztikus gubó szálait. Vegyi műhelyének egyik lombikjában a mesterséges élet teremtésével próbálkozott, a másikban gőgös elbizakodással magát a *halált* akarta új életre kényszeríteni.

Úgy hívták ezt a műveletet: *palingenesis* (újjászületés).

Hogy jól megérthessük, előbb meg kell ismerkednünk a *főnikszmadár* csodálatos újjászületésének részleteivel.

A főniksz, mint jelkép, az antik világban a halhatatlanságot, az örökkévalóságot jelentette. Ugyanilyen jelentőséggel verették érmeikre a bizánci császárok. A későbbi európai fejedelmek érmein évszázadokon át szerepel a halhatatlan madár, s ekkor már hozzátapad a hibátlanság, tökéletesség és tisztaság eszméje is. Krisztina svéd királynő 1665-ben érmet veretett a főniksz képével. Az ábrázolás fölött ez a görög betűkkel írt, kifogástalan görög hangzású szó állott: *Makellos.* De a rejtélyes szó semmiféle görög szótárban sem volt megtalálható. A tudósok betegre törték rajta a fejüket, mégsem tudtak az értelméhez hozzáférkőzni. A fejedelmi kékharisnya nagyokat mulatott magában s végre lerántotta a titokról a fátyolt: nem görög szó ez, hanem német. Annyit jelent: *makellos,* vagyis hiba nélküli.

A főnikszmadár külsejét illetően valamennyi leírás egyetért abban, hogy gyönyörűségesen szép állat. Olyanféle, mint a paradicsommadár, de sokkalta nagyobb: akkora, mint a sas. Feje és nyaka aranyragyogású; mellét tüzes kék színű pihe fedi; testét piros-zöld-sárga színben fénylő tollak borítják, hosszú farkán rózsaszíntől bíborig váltakozó színek pompáznak. A főniksz leírása körüli egyetértés annál figyelemreméltóbb, mert még *soha senki sem jelentkezett, aki a madarat a tulajdon szemével látta volna.* Valaki valamikor elképzelte, milyennek kellene a dicső madárnak lennie s a képzeletszülte leírás az egyik könyvből átszármazott a másikba, mint ahogyan a madár szokott ágról ágra szállani.

Az újjászületés csodája az egyiptomi Heliopolisban, a napisten templomában megy végbe. Mikor a madár érzi, hogy ideje letelt, nagy szárnysuhogással megérkezik kelet felől, a napisten oltárán máglyát hord össze illatos száraz füvekből s belefekszik a fészekbe. A ragyogó tolláról visszaverődő napsugár tüzétől a fészek meggyullad s a főniksz porrá ég. Másnap a porból kis féreg kúszik elő, gyorsan nő és tollasodik s pár nap alatt teljesen kifejlődik az új madár, hogy szárnyra keljen és megkezdje felújult életét, amely voltaképpen örökkévaló.

Az örökéletű madár egyes életszakaszait a görög és latin írók 500-54o esztendőre becsülik. Az egyiptomi források pontosabbak: szerintük a főniksz minden 652-ik évben repül be a napisten templomába, hogy porrá égesse magát. Feljegyezték, hogy i. e. 2555-ben Sesostris fáraó uralkodása alatt mutatkozott, majd 1904-ben Amos fáraó idejében és így tovább. Ezekből a feljegyzésekből a modern tudomány kiokoskodta, hogy a 652 éves élettartam, vagyis az úgynevezett *főniksz-periódus* megegyezik azzal az időközzel, amelyben a Merkur-csillag elvonul a Nap előtt. Vagyis a főniksz nem egyéb, mint *csillagászati* jelkép, a Merkur átvonulását kifejező *hieroglifa.*

Tehát tulajdonképpen egy közönséges írásjel volt a kukac, amely öreg könyvek porából kikelt, s a későbbi tudomány gondolatvilágában káprázatos madárrá tollasodott. Meg kell adni, azért nem minden tudós fogadta el valóság gyanánt a főniksz-hagyományt. Akadtak kételkedők, s bár a mítosz eredetére nem bírtak rátapintani, a madár létezését mégis alaposan megcáfolták. Mégpedig azzal az érveléssel, hogy a biblia szerint Noé minden állatfajtából egy pár hímet és egy pár nőstényt szállásolt el a bárkában, tehát az özönvíz utáni állatvilág csupán természetes szaporodás útján terjedhetett el. Ezzel a tanítással merőben ellenkezik minden afféle mendemonda, amely nem párosodásból származó, hanem hamuból született kukacból keletkező madárról szól.

Nem vagyok hivatva, hogy a tudományos magyarázatokhoz hozzászóljak. De amikor egy téli alkonyon a kairói citadelláról lepillantottam a piramisok felé s elém bíborlott a vad tűzben izzó sivatagi naplemente: a főniksz meséjére kellett gondolnom. Keleten feljő a Nap, elvégzi a nappali kötelességét s este lebukik a sivatag pereme alá, olyan hihetetlenül vérpiros tűzcsóvákat lövellve az égre, mintha felgyújtotta volna a sivatagot s annak lángjai csapdosnák és festenék vörösre a mennyboltozatot. Az ősidők ősemberének képzelete könnyen úgy magyarázhatta a mennyei tűzijátékot, hogy íme: a Nap megég a saját tüzében s másnap új életre kel…

De a régi tudós nem mozdult el az íróasztala mellől. A pergamenbe kötött öreg kódexek tiszteletgerjesztően sorakoztak fel előtte, híres nagy elődök tanúságtételét rejtve magukban. Egyszer régen valaki leírta a főnikszmadarat; tőle átvette egy másik; ettől egy harmadik s végül a bizonyságtételek húszra, huszonötre szaporodtak. Az pedig nem lehet valótlan, amit huszonöt nagyhírű tudós egybehangzóan állít.

A PALINGENESIS

A főniksz módszere utat mutatott a tudománynak a *palingenesis,* vagyis újjászületés elméletéhez.

Egyelőre még nem vállalkozott arra, hogy magát az embert is feltámassza haló poraiból. Első kísérletként beérte néhány virággal. Semmi sem vész el a természetben – mondották a tudomány álmodozói. Ha a virágok királynőjét, a gyönyörűséges rózsát megfelelő eljárással elporlasztjuk, a hamuban megmaradnak a *sók,* amelyeket az élő virág tartalmazott. Minden parányi szemer *sóban* benne rejlik a növény valamennyi alkotó eleme, akárcsak a magban. Tehát vegyi úton ki kell választani a sókat a hamuból, lombikba zárni és a tűz fölé tenni. A meleg hatása alatt az alkotó elemek kiszabadulnak a sókból és a szimpátia törvényei szerint egyesülnek. Szemünk láttára fog a virág szárba szökkenni, kipattannak a rügyek és a bimbók s végül teljes pompájában jelenik meg a kinyílt rózsa. A különbség mindössze az, hogy a lombikvirág nem valódi, hanem a holt növénynek csupán a *fantómja,* szellemárnya. Ha a lombikot elhúzzuk a tűzről, a mesterséges életre keltett virág ismét zsugorodni kezd.

Ezt meséli az elmélet. De hát sikerült-e valakinek rábukkanni a „megfelelő eljárás” tikára, s új életre támasztani a halott virágot?

Igenis sikerült. Tanú rá maga Sir Kenelm Digby, I. Károly király kamarása, Descartes barátja, majd II. Károly kegyeltje, számos nagyhírű tudományos írás szerzője.

Sir Kenelm ugyan nem tanú a saját személyében, ő csupán a tanúnak a tanúja. Más szóval: hivatkozik Quercetanusra, aki a tulajdon szemével látott egy bizonyos lengyel vegyésznél 12 lepecsételt palackot. Egyikben rózsának a hamva volt, a másikban tulipáné és így tovább. A lengyel enyhe tűz fölé tette a palackokat s lám: egy-kettőre kisarjadt és virágba bomlott a csodálatos növény-főniksz. Mikor elhúzta a tűzről az edényt, a virágfantom ismét hamuvá omlott.

Ki volt ez a bizonyos lengyel és hol űzte a virágfantom-tenyészetet? nem mondja meg sem Digby, sem forrása. De mindazok, akik utóbb a palingenesisről értekeztek, áhítatosan hivatkoznak az angol és francia orvoson keresztül a csodálatos lengyel eredményeire.[331]

Másik tanú, akit elő szoktak rángatni, Kircher Atanáz, a tudós római jezsuita. Azt híresztelték, hogy ő is feltámasztott hamvaiból egy virágot; megmutatta Krisztina svéd királynőnek; de egy téli éjszakán az ablakban felejtette a lombikot s a váratlan éjjeli fagytól az üveg szétrepedt. Digby persze itt is tanúskodott. „Kircher közölte velem az eljárás titkát – írja –, de *sok egyéb dolgom miatt nem értem* rá elvégezni a kísérletet.”

Ez bizony kár volt. Sőt még nagyobb kár volt, hogy Sir Kenelm nem mutatkozott olyan közlékenynek, mint Kircher s nem tette közkinccsé a még fontosabb titkot: miként lehessen *állatokat is, mégpedig valóságos, élő és ehető állatokat újrateremteni a hamvaikból.*

Mert ő ezt is megcsinálta. Kiszemelt egy szép nagy eleven rákot s a saját titkos módszere szerint addig főzte, sütötte, porlasztotta, áztatta, párolta – amíg megújhodásra képes sókban bővelkedő rákhamu lett belőle. Ezt a hamut megint addig gyötörte, amíg egyszer csak rámosolygott a siker: a hamuból parányi rákocskák másztak elő, nőttek, növekedtek, húsosodtak s végül ehető és jóízű csemege-rákokká gyarapodtak.

Csúnya önzés volt Sir Kenelm részéről, hogy a titkot magának tartotta s megakadályozta, hogy a kevésbé tehetős emberiség is olcsón hozzájuthasson az úri csemegéhez. Mások önzetlenebbek voltak s kutatásaik eredményét gavallérosan közzétették. *Eckartshausen* művének

második kötetében *harminc* leírást ismertet, amelyeknek segítségével növényeket és állatokat fel lehet támasztani poraikból. Sajnos, a leírások egyike sem alkalmas arra, hogy ínycsiklandó előételekkel gyarapítsa az egyszerű polgári asztalt. Sajátságos módon csak arra adnak útmutatást, miképpen kell feltámasztani és szaporítani elporlasztott szúnyogokat, skorpiókat, kígyókat és gilisztákat. A giliszták kezdetben kicsinyek, mint a sajtkukac, de gondosan kell őket kövér földdel táplálni s a szorgos ápolás jutalma nem marad el, a kis férgek hatalmas gilisztákká fognak növekedni.

Aki nem érdeklődik a giliszták és skorpiók iránt, megcsinálhatja a következő kísérletet: Tojásból imént kikelt csirkét tegyen lombikba, szabályszerűen porlassza el s a légmentesen zárt lombikot ássa be egy trágyadombba. Napok múlva az erjedés hatása alatt a lombikban sűrű nyálkás anyag keletkezik. Töltsön meg vele egy üres tojáshéjat, zárja el a nyílást, tegye tyúk alá s ez ki fogja költeni az eredetileg elporlasztott kis csirkét.

A *palingenesis* bolond délibábjának lehetett valamelyes alapja. A sokat emlegetett *sók* csakugyan ott rejtőzhettek a növény hamujában s ha a lombikot hirtelen hidegről melegre tették, az üveg falán kicsapódhattak holmi rajzos lerakódások, mint télen az ablakra a jégvirág. A többi már a csapongó képzeletnek s a hírhordásnak volt a dolga.

Vallemont abbé könyvében egy lombikba zárt *verébnek* a rézbe metszett képe látható. Ez egy Claves nevű francia vegyésznek volt a műalkotása; porból lett és porrá lett aszerint, amint a lombikot a tűz fölött ide-oda húzogatta. Az ilyen *fantom-élet* lehetősége elvezette a tudományt a végső következtetéshez. Igyekszem pontosan és tárgyilagosan megszövegezni a nevezetes tételt. Nem tartom ildomosnak, hogy tréfálkozzam egy komoly tudományos megállapítással.

Tehát; köztudomású, hogy temetőkben gyakran láthatók az elhunytak szellemei, amint sírjukból kikelve ide-oda lebegnek. A babonás nép oktalan módon azt hiszi, hogy az ilyen jelenés maga a halott; mások viszont azt a téves hitet terjesztik, hogy *démon* ölt magára szellemalakot és sátáni módon incselkedik a halandókkal. A *palingenesis* tana a tudomány kezébe adta a titok kulcsát. Az emberi testben rejlő *sók* az erjedés folytán felszabadulnak, a föld felszínére jutnak s ott a *szimpátia* törvénye alapján összekögül az elhalt személy testének *árnyképe.* Mesebeszéd tehát mindaz, amit a cintermek éjjeli látogatói kísértetekről összebeszélnek. Az állítólagos szellemek egész egyszerűen *fantomok,* vagyis a tudomány szempontjából közönséges, hétköznapi jelenségek.

Derék, hogy a tudomány így kiütötte a fegyvert a babona kezéből. Még derekabb, hogy tönkretette a halottidéző bűbájosok gonosz üzletét is, akikről eszerint kiderült, hogy nem valódi lelkeket idéznek, csupán emberi *sókból* varázsolnak elő álszellemeket, mesterséges árnyakat. Az endori boszorkánynak is ez lehetett a titka; talmi Sámuelt idézett fel, nem a valódit.

A KAIRÓI TEMETŐ FELTÁMADT HALOTTAI

Egy helyütt azonban megakadtam.

Nem éjjeli csalóka szellemárnyakról van szó, hanem fényes nappal, mindenki szeme láttára történő valóságos feltámadási kísérletekről.

Úgynevezett hitelt érdemlő utazók rendkívül csodálatos eseményről adtak hírt s a tudomány ezúttal adós maradt a magyarázattal.[334]

Kairó határában félmérföldnyire a várostól van egy elhagyatott temető. Minden év márciusának végén, az utolsó csütörtöki napon a kíváncsiak tömege csődül a városból a temetőbe, hogy megnézze az ott végbemenő hallatlan dolgokat. Ugyanis a századok óta pihenő halottak ezen a napon fognak bele évről évre megismétlődő *feltámadási kísérleteikbe.* Mintha vajúdna a föld: majd egy kar nyúlik ki a földből, majd egy láb mered ki belőle s ismét visszasüllyed. Itt-ott egy emberfő kerül felszínre; néha egy-egy teljes emberi test is felküzdi magát a napvilágra, de csak derékig; azután, mintha nem győzné tovább erővel, megint viszszahanyatlik a jeltelen, halomtalan sírba. Nehogy azt higgye valaki, hogy a Fata Morgana ugrat be csalóka játékkal jámbor utazókat. Oda lehet menni, s akár *meg lehet érinteni* a vonagló, rángatódzó testrészeket. Több utazó meg is cselekedte. Egyikük tovább merészkedett s ki akart emelni egy fürtös gyermekfejet, dt az arabok rákiabáltak: *Kali, kali, ante matarafde!* Vagyis: hagyd abba, nem tudod, mi az! Csütörtöktől szombatig tart a kísérteties színjáték, akkor a föld abbahagyja a vajúdást s a halottak békében pihennek a következő évfordulóig.

Mivel bolondították el az arabok az európai utazókat? nem tudhatni. Talán múmiáknak lett volna lelőhelye a temető? De a múmiák keze-lába nem mozog és nem vonaglik. Kénytelen vagyok egy végső hivatkozással zárni be a hivatkozások sorát; hivatkozom Simon Goulard-ra, aki a kérdést ekként dönti el:

„Az olvasó ítéletére bízom, hogy azt higgye a dologról, amit jónak lát.”

Az örökifjúság titka

Bevezetésül néhány bölcs dologról kell számot adnom.

Más a hosszú élet titka, más az örökifjúságé.

A hosszú életű emberek között előkelő rang illeti meg a karánsebesi születésű Rovin Jánost és feleségét, Sárát. A férfi 172, az asszony 164 esztendőt ért meg s ebből a temérdek esztendőből 147-et egymás mellett, elégedett és boldog házasságban töltöttek el.[336]

Az öreg emberpár hosszú életének titkát így magyarázza meg a róluk készült írás:

„Az eledele mind a kettőnek volt Téj és hamu alatt sült Török búzából való pogátsa. Aki tehát hosszú életet akar élni, tanúllyon ezeknek példájokkal szükön és mértékletesen, kenyérrel s téjjel, és ennek fogyatkozásában vízzel élni.”

Bármily kecsegtetőnek mutatkozott is a kilátás, hogy tej és kukoricamálé szorgalmas fogyasztása útján lehetséges lenne 147 esztendőt eltölteni egy és ugyanazon asszony oldalán: a jómódú emberiség inkább a rövidebb életet választotta s a különbséget kiegyenlítette a terített asztal örömeivel.

Pedig már a *salernói* iskola is ebben a hármas szabályban foglalta össze a hosszú élet titkát:

Haec tria: mens hilaris, requies, moderata diaeta.

(Három: lelki derű, nyugalom, mértékletes étrend.)

Az orvosi tudomány azóta sem szűnt meg a hármas igazságot szegénynek-gazdagnak a fülébe dobolni. *Ramazzini,* a padovai egyetem rektora külön a *fejedelmek* számára is írt egy egészségtani útmutatót.[337] Ebben azt tanácsolja, hogy a fejedelem ne egyék-igyék sokat, tartózkodják a fellobbanásoktól s szórakozásai legyenek fejedelemhez méltóak. Ha pedig járvány üti fel fejét – végzi be egészségügyi tanácsait a professzor –, a fejedelem tüstént hagyja el a várost, és helyezze máshová a székhelyét.

Érthető, hogy a padovai egyetemen a mértékletességnek ilyen tekintélyes szószólói voltak. Itt élt és halt meg ugyanis a *mértékletesség világbajnoka: Lodovico Cornaro.*

Ez a velencei nemes úr negyvenéves koráig homlokegyenest ellenkezően élt, mint ahogyan a salernói iskola javallta. Mikor azután kicsapongásai már-már a sír szélére sodorták, hirtelen lekanyarodott a világi örömök széles országútjáról a mértékletesség keskeny ösvényére. Ezen a csapáson jó messzire jutott el. Nyolcvanhárom éves volt, amikor tapasztalatait egy értekezésbe foglalta össze. Három esztendő múlva megtoldotta egy újabb tanulmánnyal, öt esztendő múlva megint eggyel. De még mindig úgy vélte, hogy nem árt, ha további tapasztalatokat gyűjt az ügy érdekében. Várt tehát még hét esztendőt s végre *kilencvennyolc* éves korában rászánta magát és nyilvánosság elé lépett nagyhírű összefoglaló tanulmányával: *Discorsi della vita sobria* (Beszélgetések a józan életről.) (Padova, 1558.) Még hat évig élvezte a betegség nélküli aggkor szelíd örömeit s 104 éves korában, 1556. április 26-án karosszékében csendesen elaludt örökre.

A könyv himnuszokat zeng a mértékletességről, amely szerinte az ész leánya, az erények anyja, az élet támasza; megtanítja a gazdagot, hogy

okosan élvezze a bőséget s a szegényt, hogy zúgolódás nélkül viselje a szükséget. Megtisztítja az érzékeket, erősíti a testet, megvilágítja az elmét, megkettőzi az emlékezőtehetséget, szépíti a lelket; meglazítja a röghöz kötő bilincseket, fölemeli saját maguk fölé stb. stb.

Amde a könyvet nem ezek a kétségen kívül bölcs és szép kijelentések tették nevezetessé. Az évtizedeken keresztül vasakarattal megtartott *diéta* leírásának köszönhette, hogy messze túlélte szerzőjének százados életét. Még *százötven* év múlva is szerepelt a padovai egyetem előadásainak során; éppen az előbb említett Ramazzini írt róla magyarázó értekezést.

Cornaro életrendjének az volt a titka, hogy éppen csak anynyit evett-ivott, amennyi okvetlenül szükséges volt az életbenmaradásához. Szerkesztett egy pontos mérleget s azon mérte le a napi adagját: *tizenkét uncia ételt és tizennégy uncia italt.* Egy olasz unciára 29-30 grammot lehet számítani. Ezen a rabkoszton megérte a nyolcvanadik esztendejét, amikor is a családja aggódni kezdett, hogy a nagy mértékletesség végre mégis csak meg talál ártani. Rábeszélték, egyék többet. Az öregúr engedett a csábításnak és felemelte az ételadagját *két unciával.* De ezzel a szerény többlettel úgy megterhelte a gyomrát, hogy ágynak esett s már azt hitték, belepusztul a ráerőszakolt mértéktelenségbe. Nagy nehezen kilábalt a gyomortágulásból s ekkor kijelentette, hogy ezentúl már csak a saját feje után akar élni, és kéri, hogy hagyják békében.

S a konok aggastyán tovább gyötörte az ész leányát és az erények anyját, mindaddig, amíg sikerült a röghöz kötő bilincseket annyira meglazítania, hogy életének támasza összezsugorodott *napi két tojássárgájára.* Két részletben lakomázta fel: egyet ebédre, egyet vacsorára.

A tanács eszerint így hangzanék:

„Aki tehát hosszú életet akar megérni, tanuljon Cornaro úr példájára napi két tojássárgájával élni…”

AZ IFJÚSÁG FORRÁSA

Idáig merő bölcs dolgokról írtam. A folytatás már könyvem címe alá tartozik.

A mértékletesség apostolai vajmi kis tábort tudtak összetoborozni. Az emberiség nem pályázott olyan hosszú életre, amelyet kukoricamálén és tojásrántottán kell átsanyarogni.

Az ilyen szürke valóság helyett színesen tündöklött fel előtte egy szivárványfényű álomkép: *az örökifjúság ábrándja.*

A mítosz ifjító forrásvizeitől kezdve, a modern majommirigy-átültető kísérletekig, újra meg újra fellobbanó erővel izgatta az emberiség képzeletét a gondolat, hogy kell léteznie csodaszernek, amely minden keserves önsanyargatás nélkül, rövid időn belül ifjúvá varázsolja az elaggott szervezetet.

A görög hitrege szerint Hera örök szépségének az volt a titka, hogy koronként fölkereste az *Ifjúság Forrását* és megfürdött benne. E mesét évezredek hagyománya valósággá érlelte az antik világ felfogásában, sőt a valósággá sűrűsödött meseköd átterjengett a középkorba is. Pedig a forrás ifjító erejének ellentmondott az a szinte végeszakadatlan

hosszúságú jegyzék, amelyet Zeus szerelmi kalandjairól állitott össze és jegyzett fel ugyancsak a görög mitológia…

A skandináv hitrege Iduna várkastélyába helyezi a csodaforrást, *a Jungbrunnent.* Lucas Cranach és társai tucatszámra festették meg a tetszetős témát: egyik oldalon csúf és nyiszlett öregasszonyok másznak be a vízbe, s a másikon tündérifjan szökdécselnek ki belőle.

A lovagregények is addig emlegették az örökifjúság forrását, hogy amikor az új, ismeretlen földrészek felkutatása megkezdődött, a délszaki világ kincseihez a csodaforrást is hozzászámították. Eleinte csak elmélkedtek róla, merre lehet? Vajon Indiában, ahol már Nagy Sándor is kereste? Avagy *János pap* csodálatos országában, amelyet a képzelőerő hol Ázsiába, hol Abesszíniába helyezett? Amerika felfedezése után az eszme testet öltött, s egy vállalkozó spanyol *conquistador* két hajót szerelt fel egyenesen arra a célra, hogy a nevezetes forrást felkutassa.

Ponce de Leon volt a spanyol vezér neve, *s Bimini* lett volna a sziget, ahol az öregeket ifjakká bűvölő forrás felbugyog. Kemény, mindenre elszánt, véres csatákban megedzett hódítók vágtak neki az ismeretlen tengernek, az ismeretlen sziget felé. S nem a tudomány delejtűje irányította a vakmerő vállalkozást, hanem csodálatosképpen nem egyéb, mint *félvad bennszülöttek ostoba fecsegése!* Semmi sem jellemzőbb az életet kockáztató, férfias elszántságból és gyermeki hiszékenységből összerótt kalandor-lélekre, mint hogy a lovagregények lódításaiból és indián hazudozásokból fújt szappanbuborékot vezérlő csillaggá léptette elő. Valószínű, hogy a hódítókat gyűlölő bennszülött lakosság éppúgy beugratta őket Bimini varázsforrásának meséjével, mint ahogy El Dorado aranyát csillogtatta meg előttük, csakhogy elmenjenek a nyakukról.

Elég az hozzá, Ponce de Leon Biminit sehol sem találta meg, viszont észak felé vitorlázva partot ért s kikötött egy gyönyörű, virágos rétekkel pompázó vidéken. El is keresztelte csodaszép virágairól *Florida* névre. Egy darabig itt is széjjelnézelődött a forrás után, de azután megunta a dolgot és hazahajókázott, betegebben és öregebben, mint ahogyan elindult.

A Bimini-expedíció kudarca kiábrándította a megifjodni vágyó vén Európát. Világossá lett, hogy az örökifjúság forrásai voltaképpen jótékony hatású *gyógyvizek s* csupán a legendák gőzeiből vetült föléjük a megfiatalodás csalogató, de el nem érhető szivárványa.

MEGFIATALODOTT VÉNEK

De az emberiség nem bírt belenyugodni, hogy megfosszák legszebb álomképétől.

Bár az Ifjúság Forrása nem létezik, *megfiatalodott emberek* igenis vannak. Komoly tudósok, híres utazók bizonyították, hogy ilyenekkel találkoztak.

Legnevezetesebb volt a *monviedrói apácafejedelemnő* esete, amelyről Velascus de Tarento számolt be. A szentéletű leány békésen érte meg *századik* esztendejét a zárdában, amikor megesett rajta a csoda. Egyszerre csak kinőtt valamennyi foga; ősz haja helyett új, fekete sarjadt; arcának pergamenszerűsége üdére, rózsásra pozsgásodott. A jámbor öreg hölgy nemhogy örült volna a természet tréfás játékának, de szemérmesen

restelkedett miatta, annál is inkább, mert a zárdában rajzottak a csoda hírére odacsődülő kíváncsiak.

A kolostorok világával egészen ellentétes, másféle zárt világból is futottak be hasonló híradások. Paul Lucas francia régiségtudós és utazó, XIV. Lajos kedvelt embere, keleti útján Konstantinápolyba vetődött. Mint *Voyage dans la Turquie* (Utazás Törökországban) című könyvében (Paris, 1713) írja, épp akkor a szultán első felesége súlyos betegségben sínylődött. A francia tudósról feltételezték, hogy ért az orvosi tudományokhoz is. A szultán elhívatta, s megkérte, vizsgálná meg a feleségét. A franciát bevezették a *hárem* hét lakat alatt őrzött szentélyébe. Amikor belépett a szultána betegszobájába, két gyönyörű fiatal leánykát látott a szobából kisurranni. „Ezek a szultán háremhölgyei – magyarázta a kísérő eunuch –, a szultán iderendelte őket, hogy ápolják a beteget.” A francia csodálkozott: „Ha már rászánta magát a szultán, hogy ilyen bűbájos teremtésektől megváljon, mégis, hogyan bízhatta a felesége ápolását efféle tapasztalatlan gyereklányokra?” Az eunuch nevetett: „Nem gyerekek ezek, kérem, mindkettő megvan *hetvenéves.*” A továbbiak során kiderült, hogy az odaliszkok egy bizonyos növény főzetét isszák, attól maradnak fiatalok. Az óvatos utazó, nehogy a párizsi hölgyek ostromának legyen kitéve, mindjárt hozzá is teszi, hogy ama bizonyos növényt csakis a szeráj kertjében tenyésztik és nem adnak belőle senkinek.

Valamennyi megfiatalodási csodát veri a *háromszázhetven éves hindu* története. Csodálatos életsorsát egy portugál udvari történész, Lopez des Castanheda is méltónak ítélte a megörökítésre. Matuzsálemi életkorát a rendkívüli ember nem tisztes aggastyánként érte meg, hanem ifjú erőben, fekete hajjal; amennyiben hosszú élete során *négy ízben megfiatalodott.* Meg-megújuló fiatalságát bölcsen értékesítette: hol megházasodott, hol elvált a feleségétől, hol megözvegyült és újra nősült – egyszóval összesen *hétszáz asszonnyal* folytatott több-kevesebb ideig boldog házaséletet. Miután *udvari történetíró* írta, az eset hitelességéhez nem férkőzhet kétely.

A megifjodás csodája ismeretes az állatvilágban is. Mikor a sas megvénül, égető napsugárral perzselteti le a kopott tollát, újat növeszt, s elél akár száz évig is. A szarvasról meg köztudomású, hogy időnként meg szokott fiatalodni.

AZ ÉLETELIXIR

A megfiatalodásnak tehát nincs élettani akadálya, csupán a *szert* kell megtalálni, amely az emberi test elaggott törzsén új rügyeket fakaszt.

Van ilyen szer?

Van! – feleli az *alkimia.*

Ez ama titokzatos tinktúra, amelyen az alkimia tudományának bölcsei ezer éven át törték a fejüket, s amely hol *Bölcsek Köve,* hol *Nagy Magisztérium,* hol *Materia prima,* hol *Életelixir* néven szerepel az alkimisták titkos írásaiban.

A bűvös tinktúra nem csupán a hitvány érceket változtatja arannyá, de az a csodahatása is van, hogy meggyógyít minden betegséget és meghosszabbítja az életet. Sőt örökifjúságot, halhatatlanságot biztosít a

szerencsés halandó számára, akinek sikerült a nagy életbalzsamot lombikjaiban és tégelyeiben keservesen kikotyvasztania.

De sikerült-e valakinek?

Itt már az alkimisták ékesszólása dadogássá szerényül.

Bizonyára voltak – szokták válaszolni –, akik feltörték a nagy titok pecsétjét. De nem akartak szembeszállni Isten törvényével s a természet parancsával; inkább magukkal vitték a titkot a sírba.

Ebben az érvelésben annyi meggyőző erő rejlik, hogy nem is próbálok ellentmondani. Inkább magam is széjjelnéztem az alkimia irodalmában: hátha mégis ráakadok olyasvalakire, aki az életelixirt felfedezte s a maga javára felhasználta?

Mindössze hármat találtam. Ezek: Artephius, Flamel és a misztikus eredetű Saint-Germain gróf.

Artephius a XII. századnak volt nevezetes alkimistája. Kéziratos műveinek nagy lehetett a becsülete, mert századokon át fennmaradtak s a XVII. század elején nyomtatásban is megjelentek. Egyik könyve az élet meghosszabbításáról szól. Címe: *De vita propaganda* (Az élet meghosszabbításáról). Tanácsainak értékét kiemelendő, előszavában a szerző szerényen megjegyzi, hogy ő a könyvet *1025 éves korában írta.* Miután mindenki legjobban tudja saját magáról, hogy hány esztendős, nem marad egyéb hátra, mint elhinni a tisztesnek nevezhető életkort, aminthogy Pico della Mirandola állítása szerint egyes tudósok el is hitték. Sőt tovább mentek: azt vitatták, hogy a könyv szerzője nem más, mint maga Thyanai Apollonius, az i. sz. I. század nagy varázslója, aki a bölcsek kövének segítségével éldegélt a XII. századig s ekkor Artephius néven mutatkozott be. A vitában résztvevő tudósok figyelmen kívül hagyták a harmadik lehetőséget: hátha valamely ráérő idejű kartársuk ültette fel az alkimista láztól elködösült elméket.

Nicolas Flamel Párizsban élt a XIV. században. Alakját a tudományos hagyomány a legendák legcsillogóbb szálaival fonta körül. Fiatal korában néhány frankért vett egy fahéncsra írt könyvet, tele titkos jelekkel és képekkel. Értelmüket nem tudván megfejteni, fogadalmat tett és elzarándokolt San Jago de Compostellába. Hazatérőben találkozott egy zsidó orvossal s ez rávezette a megfejtésre. Otthon, Párizsban azután a könyv útmutatásai nyomán higanyból aranyat csinált, mégpedig sok millió értékűt s nagy vagyonát kegyes alapítványokra költötte. Miután valósággal igaz volt, hogy egy Nicolas Flamel nevű polgár csakugyan nagy alapítványokat tett, a folyton csodákat szimatoló középkori képzelgés összeköpülte a polgár alakját az alkimistáéval s mindent elhitt, amit a legenda hangszórója széjjelkürtölt róla. Olyannyira, hogy egy feltüzelt képzeletű hivő *megvette Flamelnek a Rue Marivaux 16. szám alatti házát s pincéig leromboltatta,* hátha valahol megtalálja a csodálatos fahéncskönyvet.

A bőséges Flamel-irodalom még sok egyéb titokzatosság kátyújában vergődik, de ezek már az alkímia történetéhez tartoznak. Ehelyütt elég annyi, hogy Flamel az életelixir titkát is ismerte. Nem is halt meg, hanem maga helyett egy fabábot tétetett a sírba s a feleségével együtt a Keletre utazott, ahol mind a ketten *még háromszáx év múlva is életben voltak,* mint ezt egy nagytekintélyű francia utazó megállapította.

„Kisázsiában – írja az utazó – megismerkedtem egy nagyműveltségű dervissel, aki járatos volt a titkos tudományokban. A dervis többek között

arról is beszélt, hogy e tudományok ismerője képes az életét akár ezer évig is meghosszabbítani. Én megemlítettem Flamelt; ez ismerte a bölcsek kövének titkát, mégis meghalt. A dervis nevetett és azt mondta, hogy mi, franciák, alaposan tévedünk. *Flamel a feleségével együtt életben van,* neki igen jó barátja s pár év előtt még együtt voltak Indiában."

„Még sok egyebet beszélt el Flamelről – végzi történetét az utazó –, de ezek közül a kevésbé hihetőket nem is említem meg."

Az érdekes híradást tartalmazó könyv címe: *Voyage dans la Grčce, L'Asie Mineure, le Macedoine et l'Afrique* (Utazás Görögországban, Kisázsiában, Macedóniában és Afrikában). Megjelent Párizsban, 1712-ben. Szerzője a könyvet XIV. Lajosnak ajánlotta. Maga a szerző ugyanaz a Paul Lucas, akiről tudnivaló, hogy tapasztalatait mindig megszűrte, mielőtt a nyilvánosság elé lépett velük. Mint erről meggyőződhettünk másik könyvében közölt élményéből, mely a szultán háremében látott 70 éves leánykákra vonatkozott.

Saint Germain gróf kalandos élettörténetéből ezúttal elég annyi, hogy bizalmas embere volt XV. Lajosnak; fényűző módon élt s nem tudták, honnan szerzi a pénzt; marékszámra mutogatta a legszebb drágaköveket, amelyeket állítólag ő maga csinált; ismerője volt a rózsakeresztesek titkának stb. Származásáról senki sem tudott semmit. Hol azt hirdették róla, hogy spanyol hercegnő volt az anyja; hol hogy portugál zsidó volt az apja. Élete végén híre kelt, hogy a gróf voltaképpen II. Rákóczi Ferenc törvénytelen fia, s ezt a bolondságot még a mi századunkban is megpróbálta bizonyítani egy lelkes angol hölgy.[346]

A sok rejtelem és sejtelem úgy felizgatta a kortársak képzeletét, hogy ők maguk segítették továbbszőni a titkok Isis-fátyolát. Megszületett a legenda: a gróf ismeri *az életelixir* titkát, s így *örökéletű.* Természetesen azonnal akadtak idős asszonyságok, akik esküdtek rá, hogy már a nagyanyjuk ismerte a grófot s ez akkor is olyan fiatalnak látszott, mint mostanában. Maga a gróf sohasem beszélt nyíltan a saját halhatatlanságáról, de itt-ott elejtegetett néhány homályos szót s ezekből következtetni lehetett arra, hogy csakugyan sok-sok száz esztendő óta van a világon. Kitűnő elbeszélő készsége volt, élénken tudott megjeleníteni évszázadok előtti eseményeket. Ilyenkor néha úgy tett, mintha megbotlott volna a nyelve. Például IV. Henrik életének egyik epizódját mesélve, így fűzte tovább a mondatot:

„…és ekkor a király mosolyogva fordult felém – akarom mondani, mosolyogva fordult X. herceghez stb."

Szóval, a párizsi előkelő társaság épp úgy elhitte Saint-Germain gróf halhatatlanságát, mint a Flamelét. Ha nem kételkedett az életelixir létezésében, miért kételkedett volna az eredményében? A hír egyre dagadt. A párizsi szalonok hölgyei már azt suttogták, hogy a gróf jelen volt a nicaeai zsinaton, ismerte magát Jézust, és többször ebédelt Pontius Pilátussal. Majd akadtak jókedvű tréfacsinálók, akik úgy vélekedtek, hogy ha a főúri társaság ennyire buta, butuljon meg egészen. Egy Gauve nevű, előkelő modorú kalandort bemutattak Saint-Germain gróf gyanánt. Az álgróf jelesül játszotta a szerepet. Elmesélte ezer év előtti kalandjait; nekimelegedve leírta Pilátus házatáját, a szent családot, sőt ismeretségét az öreg Szent Annával, akinek utóbb a nicaeai zsinaton nagy szolgálatot

tett, mert az ő információja jelentékenyen hozzásegítette szentté avatásához.

Mikor az igazi gróf értesült az istenkáromlás határát súroló bolondságokról, vállat vont. „Ha a hülye párizsiaknak örömet okoznak az efféle képtelenségek – mondotta Gleichen bárónak –, hát csak szórakozzanak. Annyi igaz az egészből, hogy öregebb vagyok, mint amennyire a fiatalos külsőm után becsülnek.”

A kacsa nem érte be Párizs közvéleményével. Átrepült a csatornán és megtelepedett egy előkelő londoni újságnak, a *London Chronicle*-nak hasábjain. A lap 1760. június 3-i száma hosszú cikkben emlékezett meg az örvendetes alkalomról, hogy Saint-Germain gróf Londonba érkezett. A cikkbe beleszőtt egy csodálatos esetet a gróf életelixirjéről. A híres eset anekdotává ócskásodott, mégis, akkoriban annyira komolyan vették, hogy maga a nagy Larousse-lexikon is az emberi butaságnak megörökítésre méltó példáját látta benne s a cikket egész terjedelmében közzétette a 14. kötet 70. oldalán.

Az elixirre vonatkozó rész kivonatosan így szól:

„Egy igen magasrangú hercegnő megkérte a grófot, adna neki pár cseppet a megfiatalító folyadékból. Olyan előkelő helyről származott a kérelem, hogy nem lehetett megtagadni. A gróf átnyújtott egy üvegcsét azzal a használati utasítással, hogy minden holdtöltekor tíz cseppet kell bevenni. A hercegnő Radegonde nevű vén komornája előtt el akarta titkolni a dolgot. Annyit mondott csak neki, hogy ez kólika elleni szer s betette a fiókba. Este bálba ment s miközben ott mulatott, az öreg komorna jól bevacsorált, annak utána pedig rájött a kólika. Kínjában előszedte az üvegcsét s egy hajtásra kütta. Mikor a hercegnő hajnaltájt hazatért, egy fiatal lánykát talált a hálószobájában: ő volt az öreg Radegonde.”

A felvilágosult XVIII. századból van egy magyar adatunk is arról, hogy a rózsakeresztes-alkimista tanítások nem csupán a mesterséges arany lidércfényével csalogatták a hivőket, de az életelixir aranyos cseppjeit is megcsillantották előttük. Tudjuk, hogy Báróczy Sándort, a testőr-írót is megszédítette az alkimistaláz. Mikor Kazinczy Ferenc megkérdezte, miért adta a fejét ilyen hiábavalóságokra, így válaszolt:

„Gyógyító kezek alatt lévén egyszer, mint ifjú, orvosom vágyást terjeszte bennem azon homálytszerető tudomány megtanulására, mely érceket nemesít s tanítványainak azt ígéri, hogy *háromszáz esztendőkre fogja kinyújtani életüknek napjait, sőt haláluk után ha testük összeapríttatik s nem tudom, mely lévben tartatik, őket újólag életbe hozza.”*

Báróczy mentségére legyen mondva: levelében nem írja, hogy ő maga is *hisz az* alkimista-feltámadásban, csupán megemlíti, hogy az alkimista mit *ígér.*[348]

CAGLIOSTRO MEGFIATALÍTÓ KÚRÁJA

Cagliostrót nem szokás az alkimisták közé sorolni, bár ő maga híresztelte, hogy ismeri az életelixir titkát. De nem mint alkimista férkőzött a titokhoz, hanem mint *Nagy Cophta,* vagyis feje egy óegyiptomi szertartású, zavaros misztikumokkal megtűzdelt, bődületesen ostoba szabadkőműves-páholynak, amelybe éppenséggel csak a kalandorok akkori hazájában, a

XVIII. századbeli Párizs arisztokrata köreinek bomlott világában lehetett híveket toborozni.

A páholy tagjait kettős újjászületéssel kecsegtette: erkölcsivel és testivel. Az előbbi nem izgatta túlságosan az amúgyis erkölcsös párizsiak képzeletét. Annál inkább a testi. Ennek részleteit maga a Nagy Cophta nem tárta a nyilvánosság elé. Egy névtelenül megjelent füzet izgatta fel vele a párizsiakat; lehet, hogy talán mégis a kalandor húzódott meg mögötte.

A füzet címe: *Secret de la régénération, ou Perfection physique par laquelle on peut arriver ŕ la spiritualité de 5557 ans* (A regenerálódás titka avagy testi tökéletesülés, amelynek révén 5557 éves szellemiség érhető el).

Tehát:

Falura kell vonulni egy hű barát társaságában s ott 32 napig szigorú diétán kell élni, közbe-közbe enyhe érvágásokkal tisztogatva a vért. A 32-ik napon ágyba kell feküdni s bevenni egy szemernyit *a materia prima* nevű anyagból. Természetesen ennek titkát csakis a Mester ismeri. A szer bevételét 3 napig tartó ájulás követi, de nem kell megijedni s másnap ismét be kell venni egy szemert. Következmények: magas láz, félrebeszélés, haj kihullik, fog kimozdul, bőr lehámlik. A 36-ik napon beveendő a harmadik szemer; a beteg ettől mély álomba süllyed és alszik a 39-ik napig.

Ez idő alatt haja, foga újra kinő, bőre megújhodik. A 39-ik napon fel kell hörpinteni Cagliostro életbalzsamából 10 cseppet borban; utána langyos fürdő veendő – s a 40-ik napon arra ébred a beteg, hogy *ötven évvel megfiatalodott.*

A kúrának az a rendkívüli előnye, hogy *ötvenévenként meg lehet ismételni.* Viszont hátránya, hogy az ismétlést nem lehet a végtelenségig gyakorolni, csupán addig, amíg az illető *el nem érte 5557-ik esztendejét.*

E sajnálatos korlátozás ellenére is bizonyára heves ostromnak lett volna kitéve a Nagy Cophta a *materia prima* ügyében, ha egy másik ügye nem keletkezett volna: belekeveredett – talán ártatlanul – a Rohan-féle gyémántnyakék körüli hírhedt szélhámosságba és sürgősen el kellett búcsúznia Párizstól, Franciaországtól, egyiptomi páholytól és fiatallá vedlést remélő öreg múmiáktól.

ARNALDUS VILLANOVANUS ÉLETBALZSAMA

Apponyi Sándor könyvtárában egy kis könyvecske szorong a kövér ritkaságok között. Ő maga is ritkaság, csak itt-ott található könyvbarát-csemege. Longueville-Harcourt nevű szerző adta ki Párizsban 1716-ban ezzel a címmel: *Histoire des personnes qui ont vécu plus d'un sičcle, et de celles qui ont rajeuni, avec le secret de rajeunissement, tiré d'Arnauld de Villeneuve* (Ama személyek története, akik egy évszázadnál tovább éltek és azoké, akik az Arnauld de Villeneuve-től vett visszafiatalítási titok által visszafiatalodtak).

A szerző tarka bokrétát köt száz éven felüli emberekből és megfiatalodott öregekből; köztük természetesen ott virul a monviedrói apáca és a 370 éves hindu is. De nem ezek a csalóka adatok teszik a

könyvet érdekessé, hanem Arnaldus Villanovanus értekezése az örökifjúságról.

Ki volt Arnaldus Villanovanus? A XIII. század jellegzetes tudósa: orvos, csillagász és alkimista, egyebekben is rengeteg tudományú férfiú, VIII. Bonifác és V. Kelemen pápa udvari orvosa.

A szóban levő értekezés nem található Arnaldus Villanovanus nyomtatásban megjelent művei között. Longueville-Harcourt azt mondja, hogy csak kéziratban maradt fenn; a latin nyelvű írás Vallemont abbéhoz került, ő attól kapta. Valódi? nem valódi? mindegy; a XIII. század szelleme ködlik elő belőle.

A módszer mintaképe a skolasztikus okoskodásnak: kifogástalanul rendszeres, csupán az alapgondolat hibás. Szabályszerűen építi fel a rendszer-piramist, de csúcsával lefelé, s a középkori orvostudomány babonás kockaköveit rakja egymás tetejébe.

Íme az elmélet alaptétele:

Az ásványi, növényi és állati alkatrészek különböző betegségek ellen hatalmas gyógyító erőket tartalmaznak. Tehát nem kell egyebet tenni, mint a legerőteljesebb gyógyszerek *kvintesszenciáját* kivonatolni s olyan gyógyító eljárást tervezni, amelynek során a megifjítandó aggastyán a kvintesszenciát, vagyis *valamennyi betegségnek egyetemes gyógyszerét* megfelelő adagolásban magához veszi. Ha a szabályokat megtartja, nem tehet egyebet, mint hogy megfiatalodik.

Mindenekelőtt be kell szerezni keleti sáfrányt, piros rózsalevelet, szantálfát, aloegyökeret és ambrát. Ezek elporlasztandók, majd viasszal és rózsaolajjal összekeverendők. Az így készült kenőccsel tapaszt kell csinálni s minden este, lefekvés előtt, a szív fölé ragasztani.

Következik a diéta. Tartama aszerint alakul, milyen temperamentummal van a beteg megáldva. Legrövidebb ideje 16 nap, leghosszabb 30. Az étrend látszólag egyszerű: naponként egy tyúk, levesben megfőzve. Igen ám, de nem akármilyen tyúk, hanem olyan, amelyet két hónapon keresztül megfelelő táplálékkal kövérre hizlaltak.

Az elrendelt tyúkeledel nagyon furcsa. *Nem egyéb, mint vipera.* (Tudni kell, hogy századokon keresztül valóságos viperaőrület szállta meg az emberiséget. Csodálatos gyógyító erőt tételeztek fel a viperáról s a viperahús hozzátételével készült theriak-balzsamról. Ez a balzsam – magyarul *terjék* volt a neve – pogácsákban, *trochiscus*-okban került forgalomba; innen a *trochista = drogista* elnevezés.)

Persze, a viperát nem úgy kapdosták fel a tyúkok, mint a gilisztát. Más módja volt ennek. Először is a viperákat meg kell nyúzni, fejüket-farkukat levágni, testüket ecetben lemosni, sóval erősen bedörzsölni és apró darabokra vagdosni. Az ízes vagdalékot fazékba dobjuk, összekeverjük egyenlő arányban rozmaringvirággal, ánizzsal és kaporral, hozzáteszünk félfont köménymagot, az egészet tiszta vízzel föleresztjük és főni hagyjuk. Mikor felfőtt, jó sok tiszta búzát dobunk a fazékba s az egész kotyvasztmányt tovább főzzük mindaddig, amíg a *búza magába szívja a vipera becses tulajdonságait.* Az immár kész eledelből apró gombócokat kell gyúrni, korpában meghengergetni s a tyúknak feltálalni.

A beteg semmi egyebet se egyék a kúra tartama alatt, mint naponként két adag tyúklevest, kevés kenyérrel. Letelvén a kezelés ideje, fürödjék meg tizenkétszer egymásután éhgyomorra olyan vízben, amelyet bizonyos meghatározott füvekkel illatosítanak.

Nem tagadható, hogy az elgondolás okszerű és következetes. A beteget nem lehet viperahússal táplálni, tehát a vipera gyógyító erejét szívja be a búza, a búzát egye meg a tyúk, a tyúkot az ember.

Idáig minden rendben volna. Ám most következik a kúra csattanója, a már említett csodálatos *kvintesszencia,* amely a szívtapasz és tyúkleves által előkészített szervezetben döntő csatára indul az öregség kóranyaga ellen és diadalra viszi az ifjúságot. A középkori orvos a régi görög és arab orvostudomány hagyatékaképpen temérdek babonás hitet dédelgetett cifránál cifrább, drágánál drágább, rendkívüli szerek hatásáról. Hitt a drágakövek gyógyító erejében, hitt gyöngy, korall, vízilófog, elefántagyar, szarvasszív stb. betegségoszlató hatásában. Már most Villanovanus összeállította a leghatalmasabb erejű szereket s azokból egy ellenállhatatlan erejű recipét szerkesztett. A keverés arányát mellőzöm; csekély a valószínűség, hogy valakiben hajlandóság ébredjen a megcsináltatására.

Vedd a következőket:

Arany,
Aloegyökér,
Szantálfa,
Igazgyöngy,
Zafír,
Hyacint,
Smaragd,
Topáz,
Fehér korall,
Vörös korall,
Elefántcsont-kaparék,
Szarvas-szív,
Ámbra,
Rubin,
Pézsma.

Mindezeket az értékes alkatrészeket porrá kell törni, citrom- és rozmaringolajjal keverni, cukorral megédesíteni s minden fürdő után fél evőkanállal bevenni.

Rövid idő múlva a hatás jelentkezni fog: az elaggott, kiszáradt életműszerekbe az ifjúság rügyfakasztó tavasza költözik. *Hétévenként kell az eljárást megismételni.* Aki lelkiismeretesen végigcsinália, fiatalságát újra meg újra visszanyeri.

Rosszul járna a kételkedő, aki nagy ravaszul azt a kérdést tenné fel, hogy hát a nagy alkimista miért nem próbálta ki a csodálatos életbalzsamot saját magán, s miért nem látjuk őt ma is, a középkori orvostudomány csalhatatlanságának élő bizonyítéka gyanánt?

Arnaldus Villanovanus bizonnyal megcselekedte volna, amit vártak tőle. De – sajnos – mikor Szicíliából Genova felé vitorlázott, *hajótörést szenvedett és a tengerbe veszett.*

AZ ELSŐ VÉRÁTÖMLESZTÉS

A XVII. század derekán egy új megifjodási ötlet hevítette lázasra Párizst.

Minek az ifjúság forrását hajszolni Biminiben, mikor itt bugyog a szemünk előtt! Az életadó *vér,* a valódi erőforrás mindenütt jelen van: a fiatalság ereiben áramlik. Meg kell hát csapolni az öregek javára, marad még elég a fiataloknak.

Robert Desgabets volt az első, aki megpendítette *a vérátömlesztés* eszméjét. Ő még csak elméletileg foglalkozott vele, de néhány év múlva, 1664-ben az angol Lowers sikerrel végezte el két kutyán. A hír felbuzdította Jean-Baptiste Denis-t, XIV. Lajos udvari orvosát s nekivágott a páratlanul merész vállalkozásnak, hogy *embereken* próbálja ki az ötletet.

A művelet még csak vak tapogatódzás volt a mai orvostudomány nagyszerű eredményeihez képest. Végső cél a *megfiatalítás* volt; úgy gondolták, ezt érik el, ha az öreg vért az erekből kieresztik s

helyébe a fiatalt beszivattyúzzák. Párizsnak öregedni sehogyan sem akaró hölgyei csodaszomjasan lesték a kísérleteket. Egy beteg, ványadt, vértelen munkásember vállalkozott, hogy tegyék meg vele a próbát, neki már úgyis minden mindegy. Egyelőre *báránynak* a vérét ömlesztette át Denis doktor s csodák-csodája: a beteg friss erőre kapott. Egy második műtét is fényesen sikerült s már-már sor került volna a valódi, emberrel végzendő kísérletre, amikor a harmadik próbaalany, nem tudni, mi okból, belehalt a vércsapolásba. Az özvegy a bírósághoz szaladt kártérítésért, meg is kapta, de egyben az ítélet a további kísérletezést megtiltotta.

A reményfakasztó szép álom szertefoszlott.

A SZUNAMITÁK

Az élet telébe dermedt s az elmúlt tavasz emlékeitől gyötört halandó nehezen bírt belenyugodni, hogy körülötte friss virulással illatozzék az ifjúság új tavasza s ő abból ne húzhasson hasznot.

Kiásták az ószövetségből Dávid király esetét, amelyet a Királyok Könyve ekként ismertet:

„Dávid király pedig megvénhedett és megidősödött vala; és őtet bétakarják vala leplekkel, de meg nem melegülhet vala.

És mondanák néki az ő szolgái: keressenek az Uramnak, a Királynak egy leányt, aki légyen a Király környül és őtet táplálja, és háljon mellette, hogy melegedjék meg az Uram, a Király.

Keresének annak okáért egy szép leányt Izraelnek minden határiban; és találák a Szunam városából való Abiságot, kit hozának a Királyhoz.

A lány pedig igen szép vala és a Királyt táplálja vala és szolgál néki; a Király pedig nem esméré őtet.”

A bibliai szöveg nem beszél a megfiatalodásról s nyilván csak annyit tartalmaz, hogy az öreg királyt fel akarták üdíteni a körülötte sürgő fiatalság vidám látványával – mellékesen valami régi orvosi babona alapján a lányt melegítő palack gyanánt is alkalmazták.

De az ártatlan szöveg vérmes reményeket költött sokakban, akik megvénhedtek és megidősödtek vala. A szunami Abiság történetéből kisarjadt a *szunamitizmus* hóbortja.

Fénykorát Párizsban érte meg, a XVIII. században, amikor úgy a század, mint az erkölcs végső vonaglásait élte s a megroskadt világfiak a délibábos gyógymódtól remélték, hogy elölről kezdhetik a betyárkodást.

Legrészletesebb krónikása Rétif de la Bretonne volt, ez a különös ember, aki még különösebb könyveiben a párizsi éjszakáknak valóságos adattárát halmozta fel. *Madame Janus* néven szerepelteti a letört öregurak udvari szállítóját. Intézetében szunamita célokra negyven, szakszerűen kiképzett fiatal lányt tartott raktáron. Egy melegedés díja tizennyolc frank volt; ebből hatot kapott a lány, tizenkettőt az asszonyság. A teljes gyógykezelés huszonnégy napig, helyesebben éjszakáig tartott. Három pár lány teljesített szolgálatot, nyolcnaponként váltották fel egymást. A figyelmes főnöknőnek még arra is volt gondja, hogy egyik lány szőke legyen, a másik barna. A vállalat ellen a legszigorúbb erkölcsbíró sem tehetett kifogást, mert csakis szeplőtlen multú, ártatlan fiatal leány kaphatott alkalmazást. A vonatkozó tudományos álláspont szerint csakis ilyen hajadonokra lehetett bízni a kezelést, – ellenkező esetben a kúra inkább árt, mint használ. Biztonság okáért a megrendelő köteles volt már előre tekintélyes óvadékot letenni; ha elsiette a dolgát és vétett a szabályok ellen, a biztosítékot elvesztette.

*

A szunamita elgondolás egy másik módot is kieszelt, miképpen lehessen a hamvadóban levő életkanócot új lángra lobbantani. Rá kell fújni, *rálehelni* a pislogó kanócra, a szó legszorosabb értelmében.

Thoman Reinesius (1587–1667), neves régiségtudós, a római feliratok alapos ismerője, *Syntagma inscriptionum antiquarum* (A régi feliratok gyűjteménye) című könyvében ismertet egy különös régi emlékkövet. Egy Gommarus nevű bolognai régész bukkant rá. Felirata így szól:

AESCULAPIO. ET. SANITATI.
L. CLODIUS. HERMIPPUS.
QUI. VIVIT. ANNOS. CXV. DIES. V.
PUELLARUM. ANHELITU.
QUOD. ETIAM. POST. MORTEM.
EIUS.
NON. PARUM. MIRANTUR. PHYSICI.
JAM. POSTERI. SIC. VITAM. DUCITE.

Vagyis, Aesculapiusnak és Sanitasnak állította L. Clodius Hermippus, aki 115 évet és 5 napot élt ifjú leányok lehelete segítségével s efölött halála után is felette csodálkoztak az orvosok. Utódok, ekképpen éljetek.

Kellemesebb évek lehettek, mint Cornaro aggkorának két tojássárgáján átsanyargatott esztendei.

De hát ki volt ez a Hermippus? Hol élt? Mikor élt? s ami a legfőbb: hogyan alkalmazta a megifjító lehelet-gyógymódot? A régészek nem törődtek a rejtély megfejtésével, őket csak a felirat kihüvelyezése érdekelte.

A választ Johann Heinrich Cohausen münsteri orvos adta meg *Hermippus redivivus* (Az újraéledt Hermippus) című, sok kiadást megért, sok nyelvre lefordított híres könyvében.[357]

Szerinte Hermippus esete teljesen valószínű. A tudomány álláspontja szerint, mint ezt idézet-áradatokkal bizonyítja, a tüdőből eltávozott levegő telítve van a test belső részében magába szívott párákkal és mindenféle atommal, amelyet a vér és a test egyéb nedvei termeltek. A tapasztalat szerint a beteg ember lélegzete megfertőz, mert a betegség csíráit hordja magával. Viszont, ha ez a tétel áll, állnia kell a fordítottjának is: egészséges ember lélegzete éltető balzsamos elemeket tartalmaz s ha ezeket más ember beszívja, a balzsamos elemek vérébe jutnak, azt felfrissítik, és erőteljes keringésre indítják.

Különösen áll a tétel erős és egészséges fiatal leányokra. Ezek időben még nem távolodtak el túlságosan a születés pillanatától; ugyanis akkor hozták világra magukkal a leghatalmasabb éltető balzsamot, amely azután később, az életkor előrehaladtával lassan-lassan megfogyatkozik. Kétségtelen tehát, hogy lélegzetük és párolgásuk telítve van az ősbalzsammal s ez az ősbalzsam belekerülvén az elaggott ember szervezetébe, annak lassú és lomha vérét felkavarja, vérkeringését gyorsüteműre serkenti.

Természetescn az illetőnek megfelelő életrendet kell megtartania s higiénikusan táplálkoznia, mert a fiatal lányok lélegzete egymagában nem elegendő a szervezet fenntartására, – bármennyire igaz is, amit a hermetikus iratok tanítanak, hogy a levegőben bizonyos tápanyagok reitőznek. Így *Plinius* írja, hogy India túlsó részén szájnélküli emberfaj él. Ezek nem esznek, nem isznak, csupán az orrukon felszívott levegőből, gyökerek és virágok szagából, vadalmák illó kipárolgásából táplálkoznak. Hermolaus Barbarus említ egy rómait, aki negyven éven keresztül csupán levegőből élt. Olympiodoros a neoplatonikus nagy görög, egy olyan emberről ír, aki étel és ital nélkül, csupán a napsugarak és a levegő éltető erejével tartotta fenn magát. Azt meg minden természettudós tudja, hogy a *strucc* egyes-egyedül levegőből él, mégis gyakran három mázsányira hízik meg tőle.[358]

A túlzásoktól azonban óvakodni kell. Némely író adatai nem egészen megbízhatóak. Mondják, hogy félhalottat is életre lehet téríteni, ha teste alá tyúkokat raknak. Mikor a beteg testének súlyával a tyúkokat agyonnyomta, a belőlük távozó *életszellem (Lebensgeist, Spiritus)* átszívódik a beteg testbe

s azt feléleszti. Az sem valószínű, amit a fecskékről írnak, hogy tudniillik amidőn tőlünk elvándoroltak, tengerparti barlangokban húzódnak meg télen át s ott sem nem esznek, sem nem isznak, mégis életben maradnak tavaszig, mert csőrüket ellenkező részükön egymásba dugják, s ezáltal az életszellemet kölcsönösen közlik egymással. Továbbá, ha igaz is, hogy Spanyolországban vannak emberek, akik *Salutatores* néven ismeretesek s a sebeket rálehelés útján gyógyítják, – az ilyesminek az orvosi tudományhoz semmi köze és inkább az ördöggel való szövetkezés művének tulajdonítható.

Még sok egyéb idézetet hemzsegtet könyvében a münsteri püspök udvari orvosa. Idézi a humanista Marsilius Ficinust, a nagy Verulami Bacont, – s összeadva a tudósok vélekedéseit, oda lyukad ki, hogy Hermippus csakugyan élt, mégpedig valóban 115 évig és 5 napig s ezt a szép eredményt kétségtelenül fiatal leányok lélegzetének támogatásával érte el.

Eldönti azt a kérdést is, miképpen szerezhette meg a vén római annyi évtizeden át a kívánatos lehelet-adagokat, hiszen a leányok megöregszenek, férjhez mennek vagy egyéb baj éri őket. Felelet: Hermippus nyilván valamely *leányárvaháznak* volt az igazgatója. A vélemény helyességének igazolásául hivatkozik Verulami Baconra, aki *Silva Silvarum* (Erdők erdeje) című könyvében azt a megfigyelést közli, hogy az ifjúságot oktató görög rétorok és szofisták mind nagy kort értek el. Gorgias, Isokrates, Pythagoras százéves koráig tanított, amit csakis az ifjúságból kiáramló életszellemnek köszönhettek.

Cohausen doktor könyvének nemcsak irodalmi sikere volt. Mikor angol kiadása megjelent, egész sereg londoni orvos próbálkozott meg a betegeinél Hermippus rendszerével. Akadt olyan, aki a maga személyét illetően is biztosra akart menni s *lakást bérelt egy leányinternátus épületében,* hogy az ifjú hölgyek lélegzetét állandóan beszippanthassa.

A leánylehelettel fújt szappanbuborék csakhamar szétpukkant.

Kiderült, hogy Cohausen doktornak esze ágában sem volt Hermippus megifjító kúráját igazolni. Egyszerűen becsapta a világot egy sikerült tudományos misztifikációval. Lehetséges, hogy a püspök

tisztafejű, okos orvosát bosszantotta a tudományos köntösben tetszelgő sok orvosi babona s ezt a formát választotta, hogy megszégyenítse a parókás nagyképűséget. De az is lehetséges, hogy nem volt semmi különös célja s csak a saját gyönyörűségére eszelte ki a világraszóló felültetést.

Ám a sok bolondság közepette egy helyütt az igazság komoly hangja csendül felénk. Verulami Bacon voltaképpen bölcsen szólott. *Ifjúság, szépség, egészség:* ha nem is életszellemet közvetít, de a szellem életét s ezzel a testet frissíti fiatallá. Igaz, hogy nem olyan forró fiatalság ez, aminőt az életelixir hivői reméltek. Be kell érniük a hideg visszfénnyel, amelyet Vajda János megénekelt:

És ekkor még szívem kigyúl,
Mint tiszta téli reggelen
Montblanc fehér hava, ha túl
A felkelő nap megjelen.

Állítom, hogy egy alföldi parasztfiú vagy pesti szabólegény sokkal nagyobb hős, mint a középkor harcos lovagja, aki a lova patájáig páncélosan indult el verekedni. Sőt a mítosz legendás hősei is mögöttük maradnak vitézség dolgában. Könnyű volt hősködnie Achillesnek, miután anyja belemártotta a Styx vizébe, könnyű Siegfriednek, miután megfürdött a sárkányvérben s a puhabőrű ellenség közepette sebezhetetlenné keményített testtel vitézkedhettek.

Ez nem *fair play.* Győzni lehet ugyan ilyen egyenlőtlen esélyekkel, de a hős koszorújára pályázni nem.

Akkor sem kedvező az összehasonlítás, ha a régi *zsoldoskatona* harci erényeit veszem közelebbről szemügyre. Ők voltaképpen nem rokonszenveztek a csatatéri halállal. Mondhatnám: *féltek.* Erre vall a temérdek babonás praktika, amelyhez a katonaurak folyamodtak, hogy magukat sérthetetlenné varázsolják, viszont a saját fegyverük biztosan találjon.

A SEBEZHETETLENSÉG CSODASZEREI

Johannes Staricius álnevű szerző 1615-ben kiadott egy könyvet ezzel a sokatígérő címmel: *A hősök titokzatos kincse.* (Geheimnissvoller-Heldenschatz.) Az úgynevezett *mágiás tudomány* elvei alapján készült. Akkoriban komoly tudósok is beleragadtak a csalogató lépes burokba, amellyel ez a tetszetős tudományág be volt vonva. A laikus közönség bomlott utána, mert a babona a tudomány köntösében mutatkozott be s aki alkalmazta, nem kellett félnie a boszorkány-mesterség vádjától. *A Hősök kincse* igen sok kiadást ért meg, szemelvényeimet az 1750-i kölni kiadásból szedegettem össze.

Íme egy javallat a sebesülés elkerülésére:

„Kutasd föl akasztott vagy kerékbetört ember koponyáját, amelyen már kiütközött a moha. Jegyezd meg jól a helyet s hagyd ott a koponyát érintetlenül. Másnap ismét eredj oda s igazítsd a koponyát olyan helyzetbe, hogy a mohát könnyű szerrel leszedhesd róla. Legközelebbi pénteken, napfölkelte előtt megint menj oda, kapard le a mohát, a kaparékot kösd kendőcskébe és varrasd a zubbonyod bélésébe, a bal karod alá. Amíg a zubbony rajtad van, védve vagy lövés, vágás vagy szúrás ellen."

A recept másik változata szerint ütközet előtt a mohából egy borsószemnyit le kell nyelni. Szerzőnek egy kapitány ismerőse bizonyította, hogy a gusztusos óvszer 24 órára sebezhetetlenné tette.

Ez a moha-óvszer nem cigányasszonyok értelmetlen vajákolása volt, hanem a *koponyamoha* hatásához fűződő tudományos vélekedésen alapult.

A koponyamoha – amelynek emléke már csak a *bemohosodott* koponyákról szóló mondásban él – a régi gyógyszertanban hatalmas erejű orvosszer gyanánt szerepelt. *Usnea humana* volt a hivatalos latin neve. Akkori felfogás szerint, miután maga az emberi koponya szolgáltatta, jó volt agybetegség ellen. Mohaszerű volta miatt vérzéscsillapitó hatással is dicsekedett; rá sem kellett tenni a sebre, elegendő volt, ha a sebesült az összeszorított markában tartogatta.

Tudjuk, hogy az emberi koponyán bizonyos idő múlva ilyen moha szokott kiütközni. De miért ragaszkodott a *Hősök kincse* kivégzett ember koponyájához?

A mágiás orvostudomány felfogása szerint akármilyen koponya nem használható, mert rendes körülmények között a halált betegség előzi meg s a beteg ember teste fertőzve van, gyógyszer céljára nem alkalmas. Olyan emberre van szükség, aki kifogástalan egészségben halt meg. Vagyis, akit kivégeztek. Csatatéri koponya is megfelelne, de ahhoz bajos hozzájutni, mert a csataterek nem mindenütt esnek a mohakereső katona kezeügyére.

Véletlenül elém került egy újsághír arról a kivételes alkalomról, amikor megfelelő emberi koponyákat *vásáron* lehetett beszerezni. A müncheni *Ordentliche Wochentliche Postzeitungen* 1684. évi 7. számában a lipcsei újévi vásár eredményéről referál. Mint a vásár különlegességét említi meg,

hogy néhány vállalkozó a nyílt piacon *hordókba gyömöszölt törökfejeket árult.* A Bécs körüli harcokból származhattak. Eleinte nem akadt vevő, bár darabját egy birodalmi tallérért vesztegették. De utóbb katonai körökben híre kelt a becses árunak, a kereslet megindult s a vételárat felverték nyolc tallérra.

Az állatvilág is hatásos óvszerekkel szolgált. Meg kell figyelni – írja Staricius – *a zergéket.* Vadászok körében ismeretes, hogy az év bizonyos szakában a zergéket nem fogja a golyó. Ez onnan van, hogy a zerge ismeri a sebezhetetlenné tevő füveket s míg a füvekben tart, vígan és félelem nélkül legel, mert tudja, hogy baja nem eshetik. Az ügy tehát egyszerű: meg kell szerezni e füveket. Igen, de melyek ezek és hol találhatók? A zerge nem árulja el. Ámde a természet gondoskodott róla, hogy az ember mégis hozzájuk juthasson. A zerge gyomrában a rosszul megemésztett, állati szőrrel keveredett füvek olykor golyószerű képződménnyé kögülnek össze. Ez a gombóc *zergekő* néven volt a régi gyógyszertárakban ismeretes. Szerényebb atyafia volt az ázsiai bezoár-kecske gyomrában termő *bezoár-kőnek,* amelynek hatóerejéről csodákat hittek.

A vadász tehát várja meg, amíg a csodafüvek elvirultával a zerge ismét lőhető lesz, szedje ki gyomrából a zergekövet s együtt Eogja találni benne valamennyi fűnek a varázserejét.

Használati utasítás:

„Mikor a föld Mars csillagának uralma alá jut, porlaszd el a zergekövet, végy belőle egy szemernyit malváziai borban, fuss teljes erővel mindaddig, mígnem az izzadság patakzik rólad. Ismételd meg a műveletet háromszor egymásután és tested sebezhetetlenné válik.”

A PASSAUI MŰVÉSZET

1611-ben a passaui hóhérnak, Kaspar Neithart nevezetűnek fényes ötlete támadt. Mindenféle különös varázsjelekkel és bűvös igékkel teleírt cédulákat mutogatott a nehézfejű zsoldos katonáknak.

Elhitette velük, hogy ha a nyakukba akasztják, vagy még inkább, ha *lenyelik,* védettek lesznek az ellenség fegyvere ellen.

A varázsjeleknek és szavaknak nem volt semmi értelme. Ilyesmi volt a cédulákra írva:

„Arios, Beji, Glaigi, Ulpke, nalat nasala, eri lupie."

Akár megfordítva is lehetett volna odafirkantani. De démoni hangzásuk és a hóhér személye körüli reitelmesség felizgatta a zsoldos-fantáziát s bedőltek a kezdetleges trükknek. Drága pénzen vásárolták a cédulákat s valóban elértek annyit, hogy bátran mentek a csatába, mert hiszen immár fegyver nem foghatta öket. Ha valamelyik mégis otthagyta a fogát, az már nem panaszkodhatott az amulett hatástalansága miatt. Ha megsebesült, kész volt a magyarázat, hogy az ellenfél *erősebb varázslatot* használt, ám azért az amulett mégis megtette a magáét, mert lám, a seb nem volt halálos.

Az egyszerű és ügyes fogás a hóhért gazdaggá tette. Sőt nevezetessé is, amennyiben a trükk híre sokáig élt a zsoldosok között *Passauer Kunst* néven s a legendáknak egész sorát koholták hozzá.

Később akadt egy vetélytársa, ez még biztosabb sikert ígért. Az úgynevezett *Mansfeld-tallér.* A Mansfeld grófok verették ősüknek, Mansfeld Hoiernek emlékezetére. Az ős nevezetes férfiú volt. Nem a rendes úton jött világra, hanem császármetszés segítségével, akárcsak Macduff, Macbeth legyőzője. Szerencsésen hadakozott, sohasem vesztett csatát. Saját dicsőségét ezzel a jelmondattal örökítette meg: *„Én, Hoier, ki nem születtem, csatát sohasem vesztettem." (Ich, Graf Hoier, ungebohren, Hab noch keine Schlacht verlohren.")* A harmincéves háború alatt vert Mansfeld-talléroknak egyik oldalán ez a jelmondat, a másikon Szent György lovasképe volt látható. Hatalmas volt a kereslet utána, szívesen fizettek minden egyes darabjáért 10-12 rendes forgalmú tallért.

A művelt, olvasmányos katona igényesebb volt, mint a tanulatlan zsoldos. Ő olyan amulettet hordott, amelyet alkimisták és asztrológusok készítettek, a titkos tudományok segítségével.

Ma már nem tudjuk kihüvelyezni az amulettekbe vésett bűvös szavak értelmét. Senki sem tudja megmagyarázni, miért használták még fejedelmek és hadvezérek is ezt a különös szót: *Ananisapta.*

Talán valamely bűvös erejű mondás kezdőbetűinek az összevonásából alakult. Az úgynevezett *Sator*-formula értelmét sem fejtették meg; lehetséges, hogy teljesen értelmetlen volt. Használtak mágikus kockákat is, számokkal teleírva. Ilyen kockán a számokat akárhogyan adjuk össze, lefelé, oldalvást vagy keresztbe, mindig harmincnégy jön ki. Ha pedig ezt a két számjegyet egymással adjuk össze, megkapjuk a hetes számot, amely tudvalevően valamennyi szám között a legislegnagyobb varázserővel rendelkezik. Ártatlan bolondságok voltak ezek, akár a modern autók hátsó ablakán fityegő torzszülöttek.

De volt a sebvarázslatnak gonoszabb fajtája is. A németek úgy hívták: *Festmachen.* Aki végbevitte, az ördöggel kötött cimboraságot. A korbeli újságok sok esetet jelentettek babonás rémülettel. Egy svéd katona áldozáskor nem nyelte le a szent ostyát, hanem kiszedte a szájából és pokolidéző amulettet csinált belőle. Nem sokat használt a boldogtalannak; amikor a bűne kiderült, először kitépték a nyelvét, majd kerékbe törték.

A német orvos-természettudományi társulatnak volt egy latin nyelven megjelenő, igen komoly folyóirata. Hosszú latin címét a rövidített *Ephemerides* (Napi feljegyzések) alakban szokták használni. Ez a szakállas és pápaszemes folyóirat pillanatig sem kételkedett, hogy az ördöggel való cimborálás révén a *Festmachen* valóban megtörténhet. Sőt hatásos ellenszert is javasolt. A latin szöveg nyers őszinteséggel ismerteti az eljárást; magyarul körül kell írnom valahogyan. Tehát, aki ilyen ördöggyanús emberrel viaskodni készül, mindenekelőtt mártsa kardja hegyét disznóhulladékba. A golyót, mielőtt beveri a puskacsőbe, dugja a szájába. Azaz dehogy oda, egészen máshová. Ezzel a két aktussal az ördög *meggyaláztatik,* dühös lesz, megszökik és cserbenhagyja a cimboráját, aki azután éppolyan sebezhetővé válik, mint akárki más.

Így festett az 1691. évi tudományos álláspont.

A GOLYÓÁLLÓ PÁNCÉL

Ami biztos, az biztos. Ha a sebezhetetlenség netán csődöt mondana, elébe kell vágni a bajnak olyan *páncéllal,* amelyen nem fog az ellenség fegyvere.

Nem kételkedtek, hogy amit az ókor klasszikusai leírtak, mind színigazság. Való, hogy Vulkán olyan páncélt kovácsolt Achilles számára, amelyet nem járt a fegyver, sőt az ellenség a puszta látásától is megrémült és inába szállt a bátorsága. (További adat a nagy görög hős lélektanához. Ezzel a felszereléssel könnyű volt nekimenni a trójaiaknak.)

A csodapáncél titkán sokáig töprengtek. Csak annyit tudtak róla, hogy az *Electrum* nevű anyagból készült; de a rejtélyes fém összetételét nem bírták kideríteni. Végre Paracelsus előállott a megfejtéssel.

Minden fém – mondotta – valamely csillag hatásának van alávetve. Ha tehát megfelelő fémeket megfelelő csillagjárás idején összevegyítünk, olyan új fémet kapunk, amely a csillagtól nyert titkos erőkkel van telítve. Paracelsus az új fémet *Electrum Magicum* névre keresztelte. Arany, ezüst, réz, acél, ón, ólom és higany összetételével készült. A recept igen nagy adag aranyat és ezüstöt rendelt, tehát a csodafém nem volt szegény embernek való.

De a gazdag sem juthatott a páncélhoz csak úgy egyszerűen. Az *Electrum Magicum* feldolgozásával foglalkozó mágiás könyvek bonyolult szabályok pontos megtartásához kötik a sikert.

Első szabály: az eljárás minden legkisebb részlete *martiális,* vagyis *harcias* kell hogy legyen. Martiális legyen az ég, a levegő, az idő, nap, óra, perc, hely, eszköz, tűz, – sőt az illetőnek lelke, erkölcse, hangja is. A felszerelés, vagyis üllő, kalapács, fogó és fújtató megfelelő csillagzatok alatt készüljön; erre nézve tudós csillagász tanácsát kell kikérni. *Mars,* a hadisten csillagának volt a legfontosabb szerepe.

De hát miképpen lehet harcias a *tűz* például?

Egyszerűen. A *villámcsapás* tüze az egyetlen, amelyet a martiális jelző megillet, mert a magas égből csap le irtóztató romboló erővel, lélekrázó dörgés közepette. Tehát lesni kell az alkalmat,

amikor a villám felgyújt valamely élőfát vagy faalkatrészt, abból tüzet venni, odahaza ampolnában gondosan őrizni és táplálni, amíg a páncélcsinálásra alkalmas csillagképletek ideje elérkezik.

A hét fémet hét különböző csillagképlet alatt kell összeolvasztani, ami elég bonyolult türelempróba. Még ez sem elég, hanem – amint említettem – magának a páncélkovácsnak is *martiális* hangulatban kell lennie. Kell hogy a munka kiemelie a hétköznapok szürke hangulatából s erélyes, harci indulatok lobogjanak benne. A célt úgy érheti el legbiztosabban, ha munkaközben *harsány hangon hősi hexametereket szaval.* Ezeknek ropogó, pattogó üteme állandó izzásra fogja szítani benne a harci indulatok zsarátnokát.[368]

A siker akkor lesz teljes, ha a páncélra valamely lelkesítő jelmondatot vagy jelképet véshetünk; továbbá, ha gondoskodunk róla, hogy a *páncélszíjak* is mágikus hatásuak legyenek. Hiéna- vagy farkasbőrből kell készíteni. Mind a kettő *martiális* állat. Az a Plinius korából ránk hagyományozott babona tapadt hozzájuk, hogy *ha előbb pillantják meg az embert, mint az ember őket:* pillantásuk az embert némává bűvöli és mozdulatlanná merevíti. Farkasbőr különösen hatásos, ha *eleven* farkas hátából hasították ki. Az elgondolás olyasféle, mint az *Usnea Humana* elmélete. Az elhullott állatból a kihamvadt életszikrával együtt a mágiás erők is eltűnnek, tehát azokat még életében kell kivonni belőle.

(Érdekesen alkalmazták ezt az elméletet a *pernyeréshez* segítő recepteknél. Az ügyvéd tépje ki egy eleven kaméleonnak a nyelvét és tegye a saját nyelve alá, mikor beszél. Biztosan megnyeri a perét. A kaméleonról tudjuk, hogy tetszés szerint változtatja a színét.)

A VARÁZSEREJŰ KARD

A mi katonánk, ekként sebezhetetlenné bűvölvén magát és felöltvén az át nem törhető páncélt, nyugodtan indulhatott a csatába. Ámde nem elég, ha ő maga védve van. Az ellenséget viszont pusztítani és vágni kell.

Erre való a *varázserejű kard.*

A középkori legendakör zsúfolva van a csodakardok történetével. Alig akadt hős, akinek oldalán ne függött volna a mindent keresztül vágó, eltörhetetlen szablya.[369] A legendák elkönyvelői nem gondoltak arra, hogy az ilyen penge birtokosának hadierény-készletéből legalább ötven százalékot le lehetne írni.

A varázskardhoz hátborzongató alkatrészeket kell összeszedni.

A penge olyan legyen, amellyel már embert öltek. A hüvely olyan kerék küllőjéből készüljön, amelyet a hóhér egy kerékbetörésnél használt. A markolat olyan vaslánc anyagából legyen kalapálva, amellyel valakit felhúztak az akasztófára. A hüvelyt pácolt posztóval kell behúzni – de ezt már nem merem részletezni, elég őrült a recept nélküle is.[370]

A BÁTORSÁG ITALA ÉS A BÁTOR PARIPA

Immár azt hinnők, hogy ilyen dús felszereléssel a vitéz úr csakugyan félelem nélkül lódulhat neki az ellenségnek. Dehogy is. Szükséges még a netáni félelem utolsó maradványát is kiűző szíverősítő, a *bátorság itala.* Úgy nevezték a harmincéves háború idején: *Aqua Magnanimitatis.*

A nemes zagyvaléknak ez a receptje:

„Nyár derekán lovaglóostorral csapkodj meg egy hangyabolyt, hogy a hangyák ijedtükben erősszagú, csípős nedvet fejlesszenek. Végy a hangyákból tetszés szerinti mennyiséget, tedd egy lombikba. Tölts rájuk tiszta erős pálinkát, tapaszd be a lombik száját és rakd ki a napra. Hagyd ott 14 napig, akkor desztilláld le s az így nyert szeszbe tégy féllat fahéjat.”

Használati utasítás: Ütközet előtt fél evőkanállal jóféle borban bevenni. A katonát hősi bátorság szállja meg tőle. Nem holmi vad vérengző indulat, hanem nagy tettekre hevítő, vitézi lelkesedés.

Ajánlatos a szeszt disznógyökér-fűből sajtolt olajjal keverni, a kezet és a kard pengéjét az olajjal bedörzsölni. Az így felkészült katona 10-12 ellenséggel is könnyen fog végezni, mert azoknak viszont inukba száll a bátorságuk. Az ital csodahatását a hangyák *martiális* természete magyarázza meg. Ismeretes, hogy minő harcias állatok.

Vajon mit szólt volna Kovács István magyar vitéz a javallathoz, hogy nyeljen le egy koponya-moha-gombócot és öblítse le hangyákra ágyazott pálinkával?

És még mindig nincs vége a hősi mesterkedéseknek.

A *csatalóba* is bátorságot kell önteni.

Patkót és zablát olyan vasból kell csináltatni, amellyel már megöltek valakit. A patkótól a ló bátor, fürge, értelmes és könnyű járású lesz, – viszont a zabla a legmakrancosabb lovat is engedelmessé szelídíti.

Arra is akad szer, hogy a ló ki ne fáradjon. Farkasfogakat kell a kantárra akasztani s így a ló akár napokon át elvágtat pihenés nélkül.

A TÁBORI ÉLET NÉLKÜLÖZÉSEI

Még mindig nem elég, ha a katona sebezhetetlen, a fegyvere legyőzhetetlen s a lelkében hősi indulatok gerjednek. A táborozás során súlyos megpróbáltatások várnak rá: hideg, szomj, éhezés.

Hideg ellen többféleképpen lehet védekezni. „Csavard körül papirossal a lábadat, húzd rá a harisnyát, tölts pálinkát a csizmába és húzd fel.” Nem is bolond ötlet. A másik sem, amelyik azt tanácsolja, hogy a pálinkát nem a csizmába kell tölteni, inkább a katona torkába. A harmadik módszer bonyolultabb. „Végy egy teli fazék galambszemetet, égesd porrá, csinálj belőle lúgot, a

lúggal mosd meg kezed-lábad. Ha ingedet és nadrágodat is beleáztatod a lúgba s megszárítod, 14 napig játszva tűröd a legnagyobb hideget.”

Sxomjúság ellen: A négyéves kappan májában babszemnyi, átlátszó kő képződik; a katona tegye a követ a nyelve alá s nem érzi a szomjúságot.

Éhség ellen ősrégi módszer használandó. Aulus Gellius írja, hogy ha a szittya vitéz élelem nélkül marad, *széles övvel erősen körülköti a hasát.* Szittya elgondolás szerint a gyomor és a has az erős szorítástól összeszűkül és nem fér bele semmi; ha pedig semmi sem fér bele, fölösleges a megtömésére igyekezni. Lehetséges. Az ellenkezője mindenesetre igaz, mert a szittyák késői utódainál bő lakomákon a nadrágszíj megoldása közmondásos tény.

Ezzel körülbelül kimerült az óvatos vitézek által követendő praktikák sorozata.

Sajnos, egészen mégsem válhattak be, mert a tapasztalat azt bizonyította, hogy a háborúban a katonák meg szoktak sebesülni.

SEBKEZELÉS ÉS FEGYVERKENŐCS

Ha a sebbe beletört a fegyver, *ráolvasáshoz* kellett folyamodni. Sok formulája volt, bár az egyház szigorúan tiltotta a ráolvasó-imádságokat, mint a régi pogány *incantatio* másait, amelyekben Jézusnak és a szenteknek felhívása tulajdonképpen a pogány istenek behelyettesítéseként szerepel.

Egy XVII. századbeli magyar kézirat ezt ajánlja:

„Igen szép imádságh nyil vasnak kivonyásárul.”

„Nikodem az jámbor és szent élető ember királyunknak kezébül lábábul az járomszeget kivonja, kik ollyan könnyen kimenének, ollyan könnyen kimennyen az nyíl belőled, ehez segéllyen az az ember, aki az magas keresztfán érettünk meghala; ezt mond el háromszor egymásután, harmadszor fogd megh az két nevetlen ujoddal az nyilat, úgy vonnjad véle ki.”

Ne csodálkozzunk a jámbor hivőn. Ha hite pogányságba bicsaklott is át, menti a naivitása. De mi menti a XVII. század orvostudományának rettentő kibicsaklását, amellyel kiagyalta a híres, nevezetes és népszerű *fegyverkenőcs* receptjét és alkalmazását?

A bámulatos szerhez bámulatos alkatrészek kellettek:

„Vedd vadkannak és házi kandisznónak háját, hím-medve zsírját, mindegyikből félfontot. Szedj össze jó csomó földigilisztát, rakd fazékba, a fazekat zárd el, a gilisztákat égesd porrá. A gilisztaporból végy háromszor féltojáshéjnyit, adj hozzá négyszer diónyi nagyságúra összenyomkodott koponyamohát, amely akasztott vagy kerékbetört ember koponyáján sarjadt ki. Végy még négy lat vérkövet és hat lat apróra reszelt vörös szantalfát, keverd össze mindezeket a zsiradékkal annak rendje és módja szerint, tölts hozzá kevés bort és kész az *Unguentum Armarium, a* nemes fegyverkenőcs.”

Az ember szédül, ha arra gondol, hogy ezt a szörnyű kotyvalékot rákenték a sebre.

Megnyugtatásul közlöm: *nem a sebre kenték, hanem a fegyverre!*

Úgy van. *Azt a fegyvert kellett bekenni vele, amely a sebet ejtette.* Feltéve, hogy meg lehetett keríteni. Ha nem került elő, mással kellett pótolni, mint arról alább szó lesz.

Pontosan meg kellett állapítani a fegyveren, hogy meddig hatolt be a sebbe. Ezt a részt kell bekenni – mondja az utasítás – éspedig aszerint más-más módon, amint vágó vagy szúró fegyverről van szó. Előbbi esetben a kenéssel az él irányában kell haladni, mert különben a seb kívül beheged ugyan, de belül nyitva marad. Szúrófegyvernél a kenés a fegyver hegye felé irányuljon, alulról felfelé.

A kezelés következő állomása: a bekent fegyver tiszta ruhával bekötözendő és langyos hőmérsékletű, szélmentes helyen elzárandó. Ha a fegyvert szél vagy erősebb hőváltozás éri, azt a *seb* azonnal megérzi. A kötést mindennap váltani kell, csakúgy, mintha magára a sebre tennénk tiszta kötést.

Kezd a tudományos értelmetlenség értelme kibontakozni. A furcsa eljárás nem egyéb, mint az úgynevezett *szimpátiás gyógymódnak* az alkalmazása.

A szimpátiás elmélet szerint embernek, állatnak, növénynek, sőt általában az egész világrendszer minden egyes alkotó részének viszonyát egymáshoz a *szimpátia* vagy *antipátia* határozza meg. Az a vér, amely a fegyveren maradt, teljesen azonos összetételű a sebben maradt vérrel, vagyis azzal *szimpátiás kapcsolatban van.* Éppen olyan titokzatos módon, mint ahogyan a mágnes vonzza a vasat, a seb is magához vonzza a fegyverkenőcs alkatelemeinek titokzatos gyógyító erejét. Tehát elegendő, ha csupán a fegyveren maradt vért kezeljük; a sebesült meggyógyul, akár negyven mérföldnyi távolságról is.

Ez eléggé titokzatos. De a tudományos közvélemény annyira vitán felülinek ismerte el a szimpátiás elméletet, hogy például betegség esetén a külön kezelt vér minőségéből következtettek a beteg állapotára. Venni kell a beteg véréből – mondották –, a vért üvegedénybe kell zárni s a szimpátia erejénél fogva az üvegben levő vér megmutatja a beteg vérének változásait: tiszta marad, ha a beteg javul, zavarodik, ha a betegség terjed.

Ha a sebokozó fegyvert nem lehet megtalálni, darab fával kell megpiszkálni a sebet, mígnem a vér újra megered. *Ezt a fadarabot* kell azután a kenőccsel bekenni.

Maga a beteg az egész kezelés alatt maradjon veszteg és ne csináljon semmit; tartsa tisztán a sebét és éljen diétán.

Most következik a legérdekesebb rész. Bebizonyult, hogy a fegyverkenőcsös kezelés folytán *a betegek jelentékeny része nzeggyógyult,* – míg akiket az orvosok más módszerrel gyógyítgattal, hatalmas százalékban *elpusztultak!*

Hol a titok kulcsa?

Hosszú orvostörténeti értekezés helyett csak egyetlen receptet közlök még a *Kopropharmacia* (Ürülékgyógyászat) néven ismert, nem mindennapi gyógyeljárás köréből.[375]

„Ha nagyon erős a vérzés, készíts tömjénből, sárkányvérből és aloéból, valamint szárított lótrágyából hintőport és szórd a sebre. Jó hatást várhatsz porlasztott kecskeszeméttől is, ecettel keverve. Készíthetsz sebtapaszt is akként, hogy libaszemetet habarsz erős ecetbe.”

Még hogy biztosabb legyen a hatás, jóféle italt is rendelt az orvos. *Albunz graecum*-ot kellett feltölteni sörrel, lepárolni s a párlatból reggelenként két evőkanállal beadni a sebesültnek. Ezt legalább könnyűszerrel lehetett összeállítani, mert a hangzatos nevű *album graecum* állandóan kéznél volt minden olyan házban, ahol *kutyát* tartottak…

Világos hát, hogy a *fegyverkenőccsel kezelt betegek azért gyógyultak meg, mert a sebhez nem nyúlt semmiféle orvos.* A természet háborítatlanul végezhette el a maga gyógyító munkáját.

FERENC DOKTOR TALÁLMÁNYA

A magyar katona történetében minderről a sok-sok praktikáról semmiféle adatot sem találtam.

Azaz hogy egyre mégis ráakadtam. A *Nemzeti Társalkodó* 1838. évi II. számában ismerteti Báthori Zsigmond udvari orvosának, Ferenc doktornak találmányát a golyó okozta sebesülés ellen.

Ferenc doktor híres orvos volt. Tudományát a fejedelem is nagyrabecsülte, állandóan maga körül tartotta. 1595-ben Báthori hadba vonult a törökök ellen és seregét a Havasalföldre vezette. Ferenc doktornák vele kellett mennie, ami sehogy sem tetszett a háborús kalandoktól irtózó békességes tudósnak. Azt eszelte hát ki, hogy néhány udvari embernek bizalmasan megsúgta: „tudna ő olyan orvosságot, mellyel aki élne, nemcsak mindennemű fegyverektől, hanem valamint a legkisebb puskák, úgy a legnagyobb ágyúk golyóbisaitól is bátorságban leendhetne.”

A hír természetesen eljutott Báthorihoz és befészkelt a fülébe. Ferenc doktornak temérdek a tudománya, hátha csakugyan van valami a dologban? A kísérlet nem árt. Elrendelte, hogy csinálja hát meg a doktor a csodaszert. Ferenc úr vállalta. De vissza kell mennie Brassóba – mondotta –, mert ott van az orvosságos ládája a szükséges óvószerekkel.

A fejedelem visszakísértette Ferenc urat Brassóba és várta az eredményt. A doktor értesítése váratlan gyorsasággal meg is érkezett. A *Nemzeti Társalkodó* így ismerteti a levelet:

„Az ő ládájában azt az óvószert találta, hogy az, aki a Havasalföldön csattogó fegyverek vágásaitól és dörgő ágyúk golyóbisainak csapásaitól mentesen kíván maradni, *üljön veszteg Brassóban.* S mivel ő ezt a legbizonyosabb orvosságnak hiszi lenni, tehát Brassóban is maradand s a háború kimenetelét ott várandja el; egyszersmind javallja, hogy mind a fejedelem, mind mások, kik a harc veszélyeitől menekedni akarnak, cselekedjék azt, amit ő cselekszik.”

A fejedelem válaszát nem ismerjük.

A CÍMKÉP ALÁ

Csakugyan megérdemli a szamár, hogy szamárnak kiáltsák ki? Hiszen a régieknél nagy tisztességben volt césze, amint ezt J. M. Gesner, a híres göttingai humanista részletesen elmondja *De antiqua honestate asinorum* (A szamarak régi tisztességéről) című értekezésében. A szamár a bátorság és félelmetlenség jelképe volt. Homér Ajaxot szamárhoz hasonlítja. Az arabok Mervan kalifának „a szamár” nevet adományozták, mert rettenthetetlen bátorsággal állt helyt a csatákban.

A barokk idők tudósai szerették játékos tételeken köszörülni a pennájukat. A sok tréfás *encomium* (dicsőítő vers) között megtaláljuk a szamár dicsőítését is. Az egykor nagyon kedvelt *Dornavius*-féle gyűjtemény[377] közli a szamarat megillető magasztaló iratot. *Des Esels Adel* (A szamár nemessége) címen azt fejtegeti a tudományos érvekkel megrakodott szerző, hogy már nagyszámú hasznai okából sem szabad a derék állatot lekicsinyelni. Bár nem tudjuk, hogy csöndes elmélkedései közben minő gondolatokat hullat el, de ami egyebet elhullat, gyógyszer alakjában az emberiség javára válik. Meg kell szárítani, porrá törni, borban feloldani s az így megnemesített italból néhány kortyot megitatni a vérzésben szenvedő beteggel: a vérfolyás nyomban eláll. Ugyanez a termék gyermektelen házaspárok számára is ajánlatos. Nem feloldva, hanem a maga természetes állapotában, megsütve – véleményezi a salernói iskola. Különben is a legnagyobb méltatlanság butasággal vádolni a szamarat, holott éppen ő szolgáltatja az emberi elme teljes elhomályosulása ellen a leghatásosabb gyógyszert. A giesseni orvos és természettudós M. B. Valentin hatalmas anyaggyűjteményéből, az 1707-ben megjelent *Musaeum Musaeorum* (A múzeumok múzeuma) című vaskos fóliánsból tudjuk, hogy a régi patika orvosságai között a *szamárvér* is helyet kapott. A szamáron eret vágtak közvetlenül a füle mögött, vagyis közel az agyvelejéhez. A vérrel átitattak hosszú, keskeny

vászonszalagokat s ezeket összegöngyölt állapotban raktározták el a gyógyszertárak fiókjaiban. A szalagból egy darabkát vízbe dobtak s mikor a vér kiázott belőle, a gyógyító erejű folyadékkal három napon át itatták a beteget. Mint mondják, még dühöngő őrültek elméje is derengeni kezdett tőle.

Az is becses tulajdonsága a szamárnak, hogy megérzi az időváltozást. Ha jókedve támad és a porban hengergőzik, szép idő lesz, – ha elbúsulja magát és a fülét hegyezi, az idő rosszra fordul. XI. Lajos nem volt megelégedve csillagászainak jóslásaival és valamennyit elkergette. Helyükbe egy szamarat hozatott és kinevezte udvari csillagásznak. Annyit, mint az elődei, ez is tudott.[378]

Csillagjóslásról lévén szó, meg kell emlékeznem a nagy hollandi tudós, Daniel Heinsius könyvecskéjéről. *(Laus Asini* [A szamár dicsérete] Elzevir-nyomda, 1629.) A tréfás kedvű szamárvédirat figyelmeztet arra az igazságtalanságra, amely a szamáron már születésének pillanatában megesik. Ugyanazon csillaghelyzet alatt születik, mint egy éppen akkor világra jött ember s mégis: belőle teherhordó állat lesz, a másikból főtisztviselő.

Ámbár a teherhordással úgy vagyunk, hogy valamennyien hordozzuk az életnek és bűneinknek terhét. Miskolczi Gáspár sokat idézett könyvében (Egy jeles vadkert, 1769) hivatkozik egy németországi udvari prédikátor ádventi prédikációjára, amely szerint:

„Az ő hallgatói igazán teher alá szoktatott Szamárok volnának, úgy mint kik sokféle gonoszságoknak málhájával legyenek megterheltetve. A Tanácsi fő Rendek nagyobb Szamárok, úgymint kiken a közönséges gondviselésnek sokkal több és nehezebb terhe fekszik, mint a közrendű embcreken. De a mi Kegyelmes Urunk Fejedelmünk mindeneknél legnagyobb Szamár, mert ő maga mindnyájunknak terhét kényszeríttetik hordozni.”

Csak azután a teherviselő elöljárók úgy ne cselekedjenek, mint a híres pannonhalmi szamár. Az eset valóban megtörtént; hitelességéért Kazinczy Ferenc kezeskedik, aki a tulajdon szemével látta. Abban az időben még alulról hordták fel a vizet az apátságba, szamárháton. Mindegyik szamár két puttonyt hordott, ezeket odalenn a faluban töltötték meg a kútnál. A hosszú szamárkaraván sorjában várakozott a töltésre; azt, amelyiknek a puttonyai megteltek, a hajcsárok félreterelték egy külön

csoportba. A bölcs szamár hosszú megfigyelés után kiderítette a rendszer titkát s azt cselekedte, hogy mielőtt rákerült volna a sor, üres puttonyaival átballagott a teliputtonyosok csoportjába. Így aztán, amíg a többi majd megszakadt a teher alatt, ő pehelysúlyával könnyedén fölsétált a hegyre. Igen ám, de odafönn a puttony-kiürítésnél kisült volna a turpisság. A szamár erre az esetre is kidolgozta a haditervét. Megfigyelte, hogy itt meg az üres puttonyosokat terelték külön csoportba, tehát várt, amíg a társaság körülbelül egyenlő nagyságú csoportokra oszlott s akkor átlopakodott az üresek közé. De hát nemcsak a szamárnak van esze. A hajcsárok a furfangos fülest leleplezték. Bántódása azért nem esett, mert a szerzetesek pártját fogták s maguk is mindennap jól mulattak a cseles állat pontosan végrehajtott haditervén. Az esetnek híre ment, sokan utaztak oda csak avégett, hogy lássák a csudát. Mikor Kazinczy Pannonhalmán volt látogatóban, maga is végignézte.

A Buridan szamaráról szóló példázat igazság szerint arra lenne jó, hogy éle azt vágja meg, aki kitalálta. Buridan rektor úr a XIV. század párizsi egyetemén akárhány alkalmasabb személyt találhatott volna a hasonlatára, mint a szamarat. Ismeretes, hogy az akkori skolasztika minő tételeken koptatta a fogát. Ilyen megrágandó tétel volt a szabad akarat kérdése. „Ha egy szamarat jól megkoplaltatunk és megszomjaztatunk, helyezzünk el egyforma távolságra tőle egy szénaboglyát és egy vödör vizet. A szamárnak döntenie kell, hogy éhségét csillapítsa-e vagy a szomját; Mit fog cselekedni?” Kétféle válasz volt lehetséges: 1. A szamár nem tud dönteni és egyhelyben marad. „Akkor megdöglik” – felelte Buridan. 2. A szamár rászánja magát és elindul akár a boglya, akár a vödör felé. „Akkor tehát van szabad akarata” – hangzott a diadalmas visszavágás. Az elmés példázatból az elmúlt századok alatt az oktató tartalom elpárolgott s ma már csak arra használják, hogy olyan embert jellemezzenek vele, aki nem tud dönteni. Igazságtalanul, mert egy valódi szamár bizonyára talált volna a skolasztikus okoskodásnál ésszerűbb, harmadik megoldást.

Eszmetársítás révén elém tárul a régi egyetemi életnek egy epizódja.

Avignonban történt, 1647 farsang utolsó napján. A város utcáin különös körmenet vonult végig. Hat szamár húzott egy feldíszített kocsit, a hetedik fenn ült rajta. Nem jelképes állat, mint a Buridáné, hanem valódi négylábú, nagyfülű szamár. Hatalmas pápaszem ékesítette, előtte könyvállvány hivalkodott, rajta nagyméretű tudományos könyv. Jobbra-balra két diák ült mellette; az egyik Platónt ábrázolta, a másik Aristotelést. A fogat nyomában ezernyi kísérő közönség csődült. A főtéren a szamarat ünnepélyesen *doktorrá avatták,* a szokásos szertartás részletes és pontos alkalmazásával. Az ünnepségen megjelent a város hatósága és nagyszámú előkelőség, többrendbeli hercegek és grófok.

Mi értelme lehetett a farsangi komédiának? Vajon a fejedelmi kegyből kinevezett doktorok, a vizsgák alól mentesült *doctores bullati* kipellengérezése volt a cél? Vagy általában a tudatlan diák ellen ment a cécó? Hogy diákok rendezték, kétségtelen. De a szertartás alatt felcsendülő kacagó kórus a tanárok fülét is kellemetlenül csiklandozhatta, mert akárhogyan fogták fel a bomlott parádét, kegyetlen szatíra volt az egyetem urai ellen.

Kérdés: a régi diákot a tudomány tápláló kenyerével etették-e avagy bogáncsot dobáltak eléje? Tisztelet-becsület a kivételes fényű elméknek, de az átlag-tanár nem áraszthatott világosságot a saját koponyája sötétségéből. J. B. Küchelbecker Bécs város nevezetességeit ismertető könyvében[381] az egyetemről is részletesen beszámol. A Baedekereknek ez az őse szomorú képet fest róla, hogyan tanítják Bécsben a tudományokat. A bölcsészet „Szent Aristotelésre” esküszik és egy fikarcnyit sem tágít tőle. A jogi karon rég elavult, ócska jogászok együgyű nótáját fújják és semmiféle újitást sem tűrnek meg. Az orvosi karon olyan képtelen meséket és elméleteket adnak elő, hogy minden épeszű embernek szégyenkeznie kell miatta. Ez az oka, hogy a tehetősebb hallgatók ellátogatnak a leydeni egyetemre s ott kiegészítik a tudománykészletüket.

Hogy „Szent Aristotelés” Bécsből Pestre is ellátogatott, bizonyság rá a meddő szőrszálhasogatás, amellyel a XVIII. században a pesti egyetem bölcsészettudományi karán bíbelődtek.[382] Például:

Vajon a filozófusnak előnyösebb-e a hazájában vagy azon kívül töltenie életét?

A nemes ember hadi erényeivel vagy jogi tudásával használhat-e többet hazájának?

A levegő vagy a tűz hasznosabb-e az emberiségnek?

Vajon a farkas örül-e jobban, megpillantva a bárányt, avagy a bárány fél-e inkább, hirtelen meglátva a farkast?

Az arisztotélikus formalizmus hasonló módon itatta át a németországi teológiát. Nem csoda, ha *Weislinger* páter, *a Friss Vogel oder stirb* (Zabálj madár vagy halj meg) híres szerzője megmérgesedett és kegyes haragjában ezt a fogas kérdést tette fel:

Vajon ha egy vénasszony cserebogarat szülne s ez negyednapos lázban elhalálozněk, lehetne-e fölötte gyászbeszédet tartani?

GALENUS ÉS AZ AVIGNONI SZAMÁR

Nemcsak a filozófus Aristotelés gáncsolta el a tudomány előretörtető lépteit. Ugyanilyen gáncsvetésre használta fel az orvosi vaskalap a régi orvostudomány nagyjait. Itt, az orvosi katedra történetében találkozunk az emberi elme legcsodálatosabb teljesítményével: az évezredes butaságnak minő hétlakatos börtönéből volt képes kitörni és a mai orvosi tudomány magaslataira felszárnyalni.

A régi egyetem régi professzorai elmagyarázták a régi tekintélyek régi írásait. Később ezekből kivonatokat, úgynevezett *summákat* készítettek, a summákhoz *glosszákat* szerkesztettek, a glosszákat *kommentárokkal* kísérték. Gyakran ezt sem cselekedték s az egész tanitás

szövegolvasásban merült ki. A nagy anatómus *Vesalius* (1514–1564) így emlékezik meg egyetemi éveiről:

„Sylvius professzor hozzáfogott, hogy felolvassa Galenus könyveit a szervek működéséről. Mikor az első könyv közepéhez ért, abbahagyta a felolvasást, mondván, hogy ami ezután következik, az nagyon nehéz kérdésekről szól, a diákok úgysem értenék meg, tehát csak időpocsékolás lenne, ha tovább olvasna. Azzal áttért hatalmas ugrással a tizedik könyvre és egyhuzamban felolvasott tíz fejezetet. A következő órákon ugyanezt folytatta, ide-oda ugrált a fejezetek között s hat nap alatt befejezte az egészet. A saját bölcsességéből egy betűt sem fűzött hozzá, mindent rábízott Galenusra. Boncolásról szó sem volt. Behoztak a terembe egy kutyának a testéből néhány darabot, de a diákok még ezekhez sem nyúlhattak hozzá, csupán a tanár mutogatott meg egyet-mást. Három nap alatt végeztek az anatómiával."

A skolasztika segített még meddőbbé tenni a tudományt. Pietro d'Abano, a híres padovai professzor (1250–1316) ilyenforma tételeket fejtegetett: Vajon a koponya az agyvelő, avagy a szemek céljaira alkottatott-e? Vajon a növekedést előidéző erő különbözik-e a tápláló erőtől? A növekedést formális vagy materiális részek okozzák-e? A hideg a természetnek lényeges műve-e avagy csupán járulékos?

A diák a doktorráavatás előtt disszertációt tartozott írni valamely orvosi kérdésről. Ezek voltak az úgynevexatt *tézisek.* A tézist megvitatták, néha félnapon keresztül, tudós professzorok elnöklete alatt. Hogy milyen fajta tudománytól csepegtek a viták, egy kis mutatvány szemlélteti, amelyet A. Franklin állított össze a párizsi fakultás naplószerű feliegyzéseiből.[384]

Est-ne foetus matri quam patri similior? (A magzat inkább hasonlít-e az anyához, mint az atyához?)

An aeris quam cibi et potus major necessitas? (A levegö szükségesebb-e, mint az étel és ital?)

An insanienti amore virgini venae sectio? (Szabad-e eret vágni olyan leányon, aki eszét vesztette a szerelemtől?)

An ex solo pane et aqua vita salubrior? (Egészséges-e csupán kenyéren és vízen élni?)

An formosae fecundiores? (Vajon a szép nők termékenyebbek-e?)

An ex salacitate calvities? (A parázna élet kopaszságot eredményez-e?)
Estne foemina viro salacior? (A nő paráznább-e, mint a férfi?)
An casti rarius aegrotant, facilius curantur? (A tiszta életű férfiak ritkábban betegednek-e meg és hamarább gyógyulnak-e?)
An singulis mensibus repetita semel ebrietas salubris? (Vajon egészséges-e havonta egyszer lerészegedni?)
Estne foemina opus naturae imperfectum? (Vajon a nő tökéletlenebb alkotása-e a természetnek?)

ROHAM A BETEG ELLEN

Nem feladatom, hogy az egyetemi orvosgyárak belső szerkezetét minden részletében kiteregessem. Több hely is kellene hozzá, mint amennyivel rendelkezem. Azt is érzem, hogy a magam ítélete nem lehet irányadó. Ehelyett néhány tekintély véleménye mögött húzódom meg.

A gyárból kikerült s az emberiségre rászabadított orvosról Moličre ezt mondatja Béralde-dal *a Képzelt beteg*ben: „Hallgasd őket, amikor beszélnek: a világ legbölcsebb férfiai. Nézd, amikor cselekszenek: a legtudatlanabbak valamennyi ember közt.”

Erre azt lehetne felelni, hogy vígjátékírónak nem minden szava készpénz. Szólaljon hát meg Boerhaave (1668–1738), korának legnagyobb orvosa, akinek híre más világrészekbe is kiterjedt. Egyszer egy kínai mandarin tanácsért folyamodott hozzá és levelét így címezte: *Boerhaave úrnak, orvos, Európában.* A levél pontosan megérkezet Leydenbe. Ez az átfogó elméjű nagy ember, aki a leydeni egyetemet világhírűvé tette, s akinek minden egyes szavát szomjasan itták fel a hallgatói, egyetlen mondatba sajtolta vélekedését elődeiről:

„Ha azt a kevés jót, amelyet féltucatnyi valóban hivatott orvosnak köszönhet az emberiség, egybevetjük mindazzal a rosszal, amelyet a többi orvos mérhetetlen tömege idézett elő: egy csepp

kétségünk sem marad, hogy sokkal előnyösebb lett volna, ha orvosok sohasem lettek volna a világon.”

Arnaldus Villanovanus, a XIV. századnak igen nevezetes orvosa, írásaiban figyelmezteti növendékeit, hogy a beteg előtt sohasem szabad habozni. „Tegyük fel, hogy nem vagytok képesek felismerni a beteg baját. Ez esetben a leghatározottabban ki kell jelenteni, hogy el van dugulva a mája. És bár a beteg tovább panaszkodnék, hogy nem a mája fáj, hanem a feje vagy egyéb testrésze, ti csak tartsatok ki amellett, hogy a betegség a májban fészkel. Legcélszerűbb, ha a dugulást az *opilatio* szóval fejezitek ki. Ezt a beteg nem érti s az a fontos, hogy ne értse.”[386a]

Őszinte beszéd. De akadhat beteg, aki ismeri a fortélyt s úgy védekezik, hogy több orvost hív meg tanácskozásra. Hiába minden, ez sem segít rajta. A párizsi erkölcsök mesteri rajzolója, Sébastien Mercier, így nyugtatja meg az életéért aggódó, súlyos beteget:

„Párizs betegei fel vannak osztva bizonyos számú orvos között. Ha valamelyikük végzetes hibát követ el, a többi elhallgatja, sőt jóváhagyja. Egyikük sem szól egy szót sem a kolléga rendelései ellen s a beteg meghal tíz orvos szeme láttára, akik nagyon jól tudják, mit kellene tenni, de a testületi szellem parancsa folytán megengedik, hogy társuk befejezze a rendszeres emberölést.”[386b]

Tudjuk, hogy a francia ember egy szellemes mondás kedvéért képes saját magát is kifigurázni. Egy párizsi orvostársaságban a bibliai Lázár feltámadásáról vitatkoztak. Mikor mindenki elmondta a véleményét, Cirac doktor csöndesen megszólalt: „Halt volna meg az én kezem alatt…”

A HÁROM ARCÚ ORVOS

Egy régi mondás azt tartotta a régi orvosról, hogy három arca van: rendes emberé a hétköznapi életben, – angyalé a beteg ágyánál, – ördögé, amikor a honoráriumot kéri. *Trifontes,* három arcúak, ezzel bosszantották őket a jogászok.

Nehogy elfogultság vádja érhessen, a harmadik ábrázat kérdésében orvosoknak adom át a szót.

A *salernói* iskola utasításai arra is kiterjeszkedtek, mihez tartsa magát az orvos a kezelés pénzügyi oldalát illetően.[387] Mindenekelőtt öltözzék pompás ruhába, járjon lóháton, mégpedig díszesen felszerszámozott lovon, mert az előkelő megjelenés révén máris nagyobb tiszteletdíjra tarthat igényt. A beteg előtt öltsön biztató arcot, de a családnak jelentse ki, hogy az eset súlyos. Ezáltal azt éri el, hogy gyógyulás esetén nagyobb honoráriumot kérhet, – viszont ha a bctcg meghal, felelőssége csökken.

Előfordulhat, hogy az orvos nem látja szükségét semmiféle gyógyszerszedésnek. Ebben az esetben is orvosságokat kell rendelnie, nehogy a beteg azt higgye, hogy magamagától gyógyult meg.

Aranyszabály: *exige dum dolor est.* Addig kérd a pénzt, amíg a beteg kínok közt vergődik. Mégis, mi a teendő, ha az orvos elszalasztja a kedvező időpontot és a beteg nem fizet? A Magister Salernus tanácsa kész: *ismét beteggé kell tenni a pácienst.* Ennek sokféle módja van; legegyszerűbb, ha az orvos utókúra gyanánt diétát rendel el és só helyett timsót kevertet az ételébe. A betegnek meg kell tudnia, hogy egészsége az orvostól függ.

A régi beteg tehát töprenghetett, mit tegyen, ha balsorsa orvos kezére juttatja? Ismét Boerhaave esetére hivatkozom. Lehet, hogy csak anekdota; az is lehet, hogy megtörtént, de mással s Boerhaave nevét használták fel, hogy a csattanó visszhangosabb legyen. Szóval, az orvostudomány dicsőséges nagyjának holta után egy lepecsételt iratot találtak a hagyatékában. Azt hitték, ez rejti tudásának leszűrt összefoglalását, csodálatos gyógyításainak titkát. Felbontották, Ez volt benne:

„Tartsd a fejedet hűvösen, a hasadat szabadon, a lábadat melegen és fütyülj az orvosokra.”

Az ember telhetetlen.

Nem éri be azzal, amije van, mindig többre vágyik.

Akit a természet megajándékozott a jótékony butasággal, föl van mentve a gondolkodás fáradalmai alól, védve van a kételyek zaklatásaival szemben. S ez mind nem elég neki. Gyarapítja, szaporítja s úgy jár, mint a tőkés a pénzhígítás esetében: a tőkéje szaporodik ugyan, de még kevesebbet ér.

Az agyhígítás legkedveltebb eszköze *az ital.*

Ments isten, hogy csak egy árva szót szóljak is a borozgatás, iszogatás, poharazás ellen. Amíg át nem lendül a tökrészegségbe, vízissza ember sem ütközhetik meg rajta. Petőfi Sándor színjózan állapotban írta bordalait. „Hányadik már a pohár!… csak ötödik? Teremt’ ugyse, becsülettel működik.”

Tudnunk kellene: milyen mély volt a régi debreceni pohár öble, hogy a teljesítmény értékét méltányolhassuk. Általában a nevezetes hazai ivások történetéből csak az eredmény híre maradt ránk, a felkortyolt italok mennyiségét illetően az adatok pontatlanok. Még Apor Péter is csak általánosságban beszél, amikor az erdélyi urak italozását így szemlélteti: „Két kézzel beadják vala az asztalhoz az nagy veres fazék bort, két kézzel viszik vala asztalhoz be, két kézzel fogván, úgy hajtják vala fel, így isznak vala, mégis jóízűn esik vala.” Azt is írja, hogy néha a gazda bekért egy nagy három *ejteles* fazekat és azt köszöntötték egymásra. Egy *ejtel* tartalma körülbelül 0,8 literre ment, tehát ha a vendég egymagában csúsztatta le a nagy fazéknyi bort, összesen 2,4 literrel öntözte meg a gégéjét. Szép vitézi tett, de ha idegen krónikákban lapozgatunk, sokkalta hatalmasabb toroklocsolásokról olvasunk pontos adatokat.

A régi római rekord 3 *congius,* vagyis 9,825 liter. (1 congius = 3,275 liter.) S nem apránként, hanem *egyhajtásra.* A szédületes eredmény Tiberius császár asztalánál született meg. A császár maga is

közismert kortyondi volt; katonái elég tiszteletlen szójátékot csináltak a nevéből. *Tiberius Claudius Nero* helyett így becézték: *Biberius Caldius Mero.* (Biberius = iszákos; Caldius = bortól felhevült; Mero = aki tisztán issza a bort.) Hírül hozták neki, hogy él Mediolanumban egy Novellius Torquatus nevű boriszák. Ez arról nevezetes, hogy akármekkora ivóedényt töltenek színig borral, ő azt egylélegzetre kiissza. Magához hívatta Rómába. Lakoma közben egy óriási kelyhet megtöltetett három congiusnyi borral és ráköszöntötte a gégehősre. Várta, mi lesz. Az lett, hogy a megtisztelt egyhuzamban, hökkentés nélkül csorgatta magába a teméntelen italt. Az érdem jutalma nem maradt el, a császár kinevezte a tehetséges embert proconsul-nak. Közéleti szereplése folyamán *Tricongius* néven emlékeztek meg róla, aminek magyar egyértékese a „Tízliteres” lehetne.

Azt hinnők, ez a rekord verhetetlen. Nem úgy van. Ismerünk egy még bámulatosabb teljesítményt. Ám igaz, hogy nem lakoma közben vitték végbe, hanem ahol a rekordok születni szoktak: *ivóversenyen.* Tudjuk, hogy Nagy Sándornak két szenvedélye volt: országokat meghódítani és saját magát leinni. Állítólag abba is halt bele, hogy merő virtusból felhajtott egy 2 congiusos kupát, amitől nyomban lekókkadt, hátrahanyatlott a vánkosaira és többé fel sem kelt. Volt neki egy öreg filozófusa, a bramin Kalanosz. Ez, amikor a vénség és betegség elgyengítette, nem akart tovább élni s az önkéntes halált választotta. Hinduhoz illő módon máglyát rakatott és elevenen megégettette magát. Sándor görög szokás szerint a halotti tor keretében versenyeket rendezett, köztük *egy ivóversenyt,* egy ezüst talentum első díjjal. Plutarchosból ismerjük az eredményt. Kemény verseny volt, harmincöten annyira kidőltek, hogy ott menten meg is haltak. Hat versenyző néhány nappal később követte őket a hősi halálba. Promachus nevű bajnok vitte el a díjat *négy congius, azaz keseken tizenhárom* liter bor benyakalásával. Három nap múlva őt is elvitte Thanatos a többi után.

Ezt a néhány adatot csak elöljáróban mondtam el, rövid tájékoztatásul, milyen fokú teljesítésre képes az emberi gége. Tulajdonképpeni tárgyamhoz nem az ital mennyisége tartozik, hanem a gőz, amely belőle felszáll s az agyvelőt porhanyítja, lazítja, hígítja. Az *agyhígítás* egyetemes története

még megíratlan. Részletesen lehetne tárgyalni az ivóedényeket, ivószokásokat és italnemeket, az ivás szerepét az egyes népek életében stb.

Mindezeknek a megírása erősebb tehetségre vár, olyanra, aki két kézzel ragadja meg a tudomány fazekát és úgy iszik belőle. Én csak arra merek vállalkozni, hogy mintegy kóstolóba, néhány kortyravalót merítsek abból a borözönből, amely Noé óta a világot elárasztotta.

Mi tagadás, eleinkre is áll, amit az egyszeri diák így fejezett ki: „Mindig mondtam, hogy ne igyatok, mégis mindig ittunk."

Mi lehetett az oka? Talán a rossz kútvizet pótolták nemesebb nedűvel? Vagy megszívlelték a régi orvosi tudomány tanácsát, amely szerint a borban nevezetes gyógyító erő rejlik s különösen a havonkénti rendszeres lerészegedéstől a szervezet általános megtisztulása várható? Egészségükre különösen kényes férfiak azután naponkcnt is végbevitték a tisztító műveletet. Vagy egyszerűen és röviden: kellett a mámor, jólesett az ital.

A részegséget nem tartották szégyennek; feltéve, hogy a berúgás *módszeresen* történik. Az ivást szabályokhoz kötötték. Legáltalánosabb volt az ősi ivászati regula: *a felköszöntés.* Ittak minden elképzelhető dologra; egymás egészségére, holtak emlékére, a haza üdvére, ellenség pusztulására. Cserey Mihály meg is rója az áldatlan szokást, a mértéktelen ivásnak tudva be a török veszedelmet.

„Addig ivék a szegény magyar – írja –, míg a józan életű pogány török elborítá szegény hazánkat s megitatá velünk a magunk vérünket s mi mégsem tudtunk tanulni, hanem pohár mellett való köszönetekkel akarjuk a török császár hadát megverni, amint helyesen mondja Pázmány Péter: amennyi bort megivott eddig a magyar a török veszedelméért, ha mind egy mély völgybe töltötték volna s a török császár táborát odavinnék, ki nem tudnának jönni, ott fulladnának meg a borban. Nem is tartják már véteknek a magyarok. Ha valaki egészségiért elköszönik rád a pohárt s meg nem ihatod, halálos ellenségeddé teszed; csúfolják, gyalázzák s még az asztaltól is kivetik."

Pedig ha a magyarok-megitta bor egy mély völgyet töltött volna meg, nem egy európai népről bízvást lehetne mondani, hogy annyi szeszt ittak össze, amennyi a Szaharát elárasztotta volna.

Meg kell állapodnom *a felköszöntésnél.*

Ez is, akár a többi ivószabály, éles fényt vet az iszákos eszejárására. Ő maga is tisztában van vele, hogy a részegség négylábú állat színvonalára butítja, tehát *mentséget keres.* Erre való az ivóregulák sokasága, kezdve a felköszöntésen, végezve a *Jus potandi (ivásjog)* rendszerbe foglalt szabályain. *Ő nem a saját mámorszomja kedvéért issza le magát, ő csupán a szabályoknak kénytelen engedelmeskedni.* Hogy miért megy oda, ahol ilyen szabályok uralkodnak, arról hallgat.

De nem hallgat ám az úgynevezett *ostorozó-irodalom,* amint Cserey Mihálynál épp most láttuk. Egyforma felháborodással ront neki a protestáns Heltai Gáspár[392a] és a katolikus Taxonyi János[392b].

A németeknél meg éppenséggel *harminchét* író kifakadását találtam összegyűjtve egy XVIII. századból származó könyvben; valamennyi a *Zutrincken* lélekmérgező és butító szokását támadja.[392c] Sebastian Franck, az első német nyelvű világtörténet írója, óriási munkaterületéről letért egy kis időre, hogy a harag korbácsával csapkodja a *Zutrincken* kárhozatos divatját. A könyvecske *tíz kiadást* ért meg.[392d]

Angliában többek között a kérlelhetetlen puritán, William Prynne kelt ki a felköszöntések ellen. A „pledging” néven ismert ivószabályt is bűnnek, keresztény emberhez méltatlannak bélyegezte. „Bűn, valóban az” – ismerték el az angolok és tovább ittak.

Pledge annyit jeĺent angolul, mint biztosíték, biztonsági intézkedés. Mi köze ennek a felköszöntéshez? Íme a magyarázat:

II. Edward angol királyt a mostohaanyja féltékenységből megölette. *Aközben szúrták le hátulról, amíg ivott.* A régi ember ivás közben teljesen védtelen volt, mert két kézzel fogta a hatalmas kupát s olyan hosszú ideig döntötte torkába a bort, hogy azalatt akárhányszor leszúrhatták. Ez időtől fogva

alakult ki a *pledging* szokása. Az inni szándékozó valamelyik asztaltársához fordult, hogy akar-e vele *biztonsági poharat* üríteni? Az persze igennel válaszolt, a felköszöntő mögé lépett s *kivont kardját annak feje fölött tartotta, amíg ivott.* Baráti szolgálat jelképe volt ez: őrködni a barát biztonsága fölött, amíg az védtelen helyzetben van. Azután, persze, sor került a viszontszolgálatra.

A „pledging” rég divatját múlta, de a *tószt* ma is él.

Hogy mi a tószt (toast), tudjuk. Egy szelet pirított kenyér. De hogy miért jelenti ez az angol szó a pohárköszöntőt, azt magában Angliában sem tudják bizonyossággal.

Egyik változat szerint a boroskupa fenekére szokás volt égy szelet pirított kenyeret dobni s erre töltötték rá az italt. Felköszöntéskor a kupa körbenjárt, mindenki ivott belőle egy kortyot s mikor visszakerült a gazdájához, ez kütta a maradék italt és megette a pirított kenyeret, *a tósztot.*

Mások egy II. Károly király idejéből származó anekdotában keresik a mondás eredetét. Az történt, hogy az egyik udvarhölgy, akit gyengéd kapcsolatok fűztek a királyhoz, megfürdött. Ez még nem lenne feljegyzésre méltó esemény, ámbár abban az időben a fürdést nem sorolták a mindennapi szükségletek közé. A nevezetes fürdés a gyógyvizeiről híres Bath városában történt. A rákövetkező udvari ebéden egy ötletes gavallér felköszöntötte az illető hölgyet, de nem borral, hanem *azzal a vízzel, amelyben a kegyencnő megfürdött.* Az ötlet sikert aratott, a kupa kötbenjárt s az előkelőségek lelkesen kortyantgatták az ekként megnemesített savanyúvizet. Ám a sorban legutolsó gentleman elhárította magától a kupát, mondván: „mit neki az ital, neki magára a *tósztra* lenne kedve.”

Ebből az anekdotából következnék, hogy ez időtől fogva az italban úszó kenyérszelet a felköszöntéssel megtisztelt úrhölgyet, majd átvitt értelemben magát a felköszöntést jelentette.

Könnyebb kideríteni a *körömpróba* születési körülményeit. Nálunk is ismeretes a mondás: „Körömpróbáig üríteni a poharat.” Nyomra vezet az eredeti latin név: *supernaculum.* A régi Rómában az ivónak az utolsó cseppig ki kellett üríteni a poharát. A szó szoros értelmében utolsó cseppig, mert a pohárban *egy cseppnél* többnek nem volt szabad maradnia. Úgy ellenőrizték, hogy ivás után fel kellett fordítania a poharát, alája tartani bal hüvelykujjának a körmét, s ha az alászivárgó utolsó

csepp megmaradt a körmén és nem csordult le róla, megvolt a bizonyíték, hogy becsülettel kiszivattyúzta a borospohár teljes tartalmát. Ám ha a maradék bor a körméről lecsordult, a szabály újabb kupa kiürítésére ítélte. Mondani sem kell, hogy a büntetés kedvezményszámba ment, a körömpróba népszerű szokása túlélte a római világuralmat és gyökeret eresztett a brit világbirodalomban is.

HOGYAN ISZIK A DIÁK?

Az alkalmi ivószabályok elhalványulnak a Rendszernek minden ivózugba bevilágító fénysugarai mellett. Volt egy társadalmi réteg, amely a többi rétegnél sokkalta bőségesebben ázott a boritalban. A diákság. Ők nemcsak irtóztatóan ittak, de mint a tudományokban jártas ifjakhoz illik, az ivás szabályait rendszerbe is foglalták. Ez volt a már említett *Jus potandi,* vagyis *Ivászati Rendtartás,*[395] a különböző diákegyesületek kötelező erejű ivási törvénykönyveinek, az úgynevezett „Komment-Buch”-oknak összefoglalása.

Megtudjuk belőle, hogy a pohárürítésnek általában kétféle rendszere volt érvcnyben: a *partialis* és a *totalis,* vagyis a részleges és a teljes. A részleges ürítésnél az illető nem egyszerre itta ki a borát, hanem apránként. Az efféle ivásnak nem is volt nagy becsülete. Annál nagyobb elismerésben részesült a *modus bibendi totalis.* Ennek ismét két alfaja volt: a *Hausticos* és a *Ploricos.*

A *Hausticos* nevű művelet akként történt, hogy az ivó ajkához emelte a poharat és egyhajtásra, lélegzetvétel nélkül kiitta. Ezt általában az elemi tudományok körébe sorolták, ehhez mindenkinek érteni kellett, aki helyet akart foglalni a cimboraság asztalánál.

A *Floricos* már magasabbrendű készültséget feltételezett. Túlságosan tágöblű kupával nem lehetett megcselekedni; olyanféle edény kellett hozzá, amelynek nyaka valamivel szűkebb volt a rendesnél. A Floricos-ivó ennek a pohárnak *felső részét a szájába vette s ajkaival gyűrűszerűen körülfonta.* Azután

fejét hirtelen hátraszegte, hogy a merőlegesre felbillentett pohár tartalma *egyetlen zuhintással dőljön bele a torkába.*

Az ilyen pohárürítések körül különféle jogkérdések merülhettek fel.

Első kérdés: Mi történjék, ha valakire a Floricos-poharat ráköszöntik s ő az ivást megtagadja, mondván, hogy nem meri vállalni, mert nem ért hozzá? – *Felelet:* Emiatt nem lehet rá büntetést kiszabni, mert erején felüli cselekményre senki sem kényszeríthető.

Második kérdés: Mi történjék azzal, aki a Hausticos kiürítését megtagadja vagy nem bírja véghezvinni? – *Felelet:* Minden kímélet nélkül büntetéspohár kiivására kell ítélni, mert senki sem vonhatja ki magát olyasmi alól, amit mindenkinek tudnia kell.

Harmadik kérdés: Mi történjék azzal, aki vállalja a Floricos kiürítését, hozzá is fog, de a műveletbe belesül? – *Felelet:* Az ilyen fráter kezdje elölről s igyék addig, amíg a szeme kidagad; miért vállalkozott olyanra, amihez nem ért.

A két fő ivási módszerhez egyéb fortélyok csatlakoztak. Aki különösen ki akart tűnni, nem kézzel fogta meg a poharat, hanem *ajkai közé vette a pohár szélét* és úgy emelte fel; a másik *könyöke közé szorította* és úgy ivott; a harmadik *két poharat ragadott fel s jobbról-balról, egyszerre csurgatta szájába* az italt. Akadt olyan is, aki nem ivott közvetlenül a pohárból, hanem hátrahajtotta a fejét és *homlokára csurgatta* a bort; innen a bornak végig kellett folynia az orra gerincén, majd be a szájába. Piszék nem is próbálkoztak vele, inkább a nagy- és sasorrú ifjak mutatványa volt.

Bonyolultabb ivási módok voltak még a következők:

A lóhere. A felköszöntöttnek három poharat kellett künnia egymásután, egyhajtásra. Ha a felköszöntő ragaszkodott a lóhere szárához is, le kellett zúdítania még egy negyedik poharat.

A róka-vontatás. Nagy edény kellett hozzá, ez körbe járt s mindenki ivott belőle. Az utolsónak ki kellett innia a maradékot, akármennyi volt is; azután új edényt kellett megkezdenie, amely ismét körbe járt. Hogy meddig? A Jus potandi nem mondja meg; alkalmasint addig, amíg valamennyien ki nem dőltek vagy amíg a magyar értelmű róka nem jelentkezett.

A Parlenke. Az elnevezés eredete nehezen hámozható ki. Nagyobb fajta kupából itták úgy, hogy a felköszöntött ifjú annyi bort szopott ki belőle, amennyi jólesett, a maradékot pedig a felköszöntő *szeme közé öntötte, valamint a kupát a fejéhez vágta.* Tilos volt a gyalázatos gorombaság miatt megharagudni. Az illetőnek módja volt, hogy visszatorlással éljen.

A ló és a lovas. A kupát a terem távoli sarkában letették a földre. Akin az ivás sora volt, négykézlábra állt, a másik a hátára ült. A négykézlábasnak a kupáig kellett kúsznia s megérkezvén, a kupát kihörpintenie. Közben a lovas csigázhatta, ahogyan akarta. Megtörtént, hogy IX. Wratislaw uralkodó hercegre is sor kerülvén, engedelmesen alávetette magát a „Komment” szabályainak és bizony eltérdelt szabályszerűen a kupáig. Lovasa, Hahn lovag nevezetű, ekkor már annyira be volt rúgva, hogy részegségében – engedelemmel mondva – beleköpött a kupába. A herceg mit tehetett egyebet, szabály az szabály, kiitta a kupát.

Sine Tuck, sine Muck, sine Bartwisch. Sajnos, a gyönyörű hangzású italosdiról részleteket nem ismerünk. A *Jus potandi* csupán annyit említ, hogy szakálltalanok egyáltalán nem vehettek benne részt.

Curl murl puff. Erről egyáltalán nem tudunk semmi közelebbit, pedig a neve után ítélve, érdekes szertartás lehetett és ugyancsak fejbekólintással végződhetett, mint a *Parlenke.*

Szólottam a *Hausticos* és *Floricos* ivása körül felmerülhető jogkérdésekről. Ezek csak töredékét teszik ki a borjog területén szereplő jogelvek tömegének. Mind felsorolni a mai száraz világban unalmas lenne. Ízelítőnek álljon itt az az eshetőscg: mi történjék, ha a társaság sorjában iszik körbejáró nagy edényből s valaki ivás közben *beletüsszent* az edénybe? A borjog tudósai szerint az ilyen sajnálatos esetben azonnal fel kell függeszteni a körivást és a vétkest arra kell kényszeríteni, hogy *egymaga igya ki a bort, ami még az edényben volt.* Azután új edényt kell hozatni, teletölteni s folytatni a borturnét, vagy bortornát, ahogy jól esik.

A többi paragrafus arról szól, hogy az ivást kis pohárral kell-e kezdeni, avagy mindjárt naggyal? Lassan, de kitartóan kell-e inni, avagy gyors egymásutánban hajtogatni fel a poharakat? Mi módon

kell az ivási kényszer alól kibújni szándékozókat ebbeli tervükben megakadályozni s a merényletet megtorolni? stb.

Száz paragrafusnak is egy a vége: a diák urak pontosan megtartván az ősi szabályokat, mihamar úgy berúgtak, mint a disznók. Duhajkodtak, garázdálkodtak, verekedtek. Részegségükben egymásnak estek s a legkisebb vélt sérelemre; kard-ki-kard; nem egyszer piros vér szaporította a piros bor foltjait. Ha kivonultak az utcára, odakinn folytatták a garázdaságot. Német egyetemi városban éjnek idején nem volt tanácsos békés polgárnak az utcán mutatkoznia. A részeg diákcsapat összeszurkálta vagy agyba-főbe verte. Minden ok nélkül, ha csak el nem fogadjuk oknak azt az állapotbeli különbséget, hogy ők részegek voltak, a polgár pedig józan. Ha ugyan józan volt.

A NÜRNBERGI TRAGACS

De nem volt józan.

A polgár éppúgy ivott, akár a diák vagy az úr. Maga a német kultúrtörténct állapította meg, hogy a XV., XVI. és XVII. században a németek éppolyan mértéktelenül ittak, mint őseik Tacitus idejében. Antonius Campanus, a pápai legátus titkára III. Frigyes császár udvarában, ezt írta róluk: *Nihil hic aliud est vivere quam bibere.* Az élet nem egyéb itt ivásnál. Herman Schrader kitűnő kis könyvében *(Das Trinken in mehr als 500 Gleichnissen und Redensarten,* Berlin, 1890) ötszáznál több közmondást szedctt össze az ivás borvirágos mezőiről, ami elárulja, minő szélesen terpeszkedett el az ital szelleme a nép gondolatvilágában. Ugyanő említi mcg jellemző adatként, hogy a német szereti az erős vágyakozás kifejezésére a *szomjúság* szót használni: *„Thatendurst, Rachedurst, Geld-, Gold-, Ehr, Lese-, Bildungs-, Wissens-, Preiheits-, Friedens-, Ordens-, Titel-, Wonne-, Liebesdurst.”* Az *ittasság* is jogot követelt a képletes kifejezések körül: *„Freudetrunken, begeisterungstrunken, gefühls-, glaubens-, liebes-, sieges-, wonne-, kampfes-, hoffnungs-, schlaftrunken.”*

Maradt egy kézzelfogható bizonyítékunk is a polgárság részegeskedésének szemléltetésére. *A nürnbergi tragacs.* Nürnbergben a látogatottabb kocsmák kapuja elé éjszakának idején állandóan egy tragacsot készítettek. A városi tanács tulajdona volt, s tanácsi határozat alapján került a kocsmák elé, hogy a kiszállingózó és öntudatlan részeg állapotban dülöngő polgárokat a városi szolgák rárakják és elszállítsák. „Helyes – bólint a mai olvasó – ha tisztes polgár létükre a földig itták le magukat, meg is érdemelték, hogy a mámort a börtöncellában aludják ki.” Nem egészen. A tragacsnak az volt a tulajdonképpeni rendeltetése, hogy az ittas polgárokat megmentse a sárban fetrengés kellemetlenségétől s a reggel iskolába siető ifjúságot megóvja a kevéssé épületes látványtól. A városi poroszlók a részeg férfiút gyengéden rátették a tragacsra, hazaszállították, és átadták az odahaza várakozó hitvestársnak.”[400]

ISZIK A LOVAG, ISZIK A BÍRÓ

Az előkelő világ persze nem kocsmában ivott, hanem odahaza. Ennélfogva nem poroszlók rakták őket tragacsra, hanem lakájok vagy apródok cipelték a szobájukba.

A XVI. század egyik leghíresebb gégéje Schweinichen lovagé volt. A boron kívül a tintát sem száműzte a házából, amennyiben hűségesen feljegyezte életének minden eseményét. Egyszerű szavakkal írt, őszinte naplója érdekesnél érdekesebb adatokat tár a mai olvasó elé. Az 1576. év egyik eseménye János nassaui őrgróf udvarában zajlott le. A lovag vendég gyanánt került oda s az volt a legelső cselekedete, hogy vacsorakor asztal alá itta az őrgróf egész udvari személyzetét. Az őrgróf meg akarta torolni a szégyent s másnap az ebédnél ráköszöntötte a lovagra az úgynevezett *vendégkupát,* amelyet szokás szerint a vendégnek kellett felhajtania. Igen, de ezúttal a kupa egy óriási serleg volt, három quart, vagyis körülbelül *három és fél liter* tartalommal. Schweinichen lovag felállt, nekifohászkodott és egyhajtásra legyűrte a gyomorrepesztő mennyiségű vendégnedűt. Nem

repedt meg a gyomorfala, sőt a nekibátorodott lovag tovább köszöntötte a kupát az őrgróf udvari marsalljára és *másodszor is fenékig ürítette.* A sor most a marsallon lett volna, de az képtelen volt egyszerre felhajtani a szörnyű serleget s kortyonként itta ki. Emiatt büntetésül meg kellett ismételnie a negyedfél litereket. Ezt már nem bírta ki, lefordult holtrészegen a székről s az apródok elszállították a szobájába.

Schweinichen lovag dicsőséget szerzett nemcsak a nevének, de még a címerének is, amelynek pajzsán egy vaddisznó volt látható.

Egy ugyanazon korbeli másik napló, a Zimmern grófok házi krónikája őszintén bevallja, hogy abban az időben mindenki, minden alkalommal és mindig sokat ivott. Ittak lakodalmon, ittak temetésen, ittak szerződéskötés örömére, ittak bírósági tárgyalások előtt. Ittak a tárgyalás után is, még pedig a *bírságpénzeket* itták el ott mindjárt helyben. Az elítélt szívesen fizetett, mert ő is együtt ihatott a bírósággal.

Ittak a *kínzókamrában* is. A XVII. században történt, hogy Braunschweig városa valami ellentétbe keveredett az uralkodó herceggel, mire az előkelő polgárokat lázadás címén perbe fogták és kínpadra vonták. *A kínvallatás alatt a bíróság tagjai folytonosan ittak,* olyan mértéktelenül, hogy némelyikük részegségében az asztalra borult és elaludt. Megtörtént, hogy egy ilyen tökrészeg bíró a vádlott kínordítására felriadt és odaszólt a hóhérnak: „Csak rajta, rajta, mester, fel a gazfickóval, a hazaárulóval!” Azután visszabukott az asztalra és tovább aludt. A hóhér éppen olyan részeg volt, mint a bíróság.[401]

A botrányos részegeskedést Luther Márton is megsokallta. 1527-ben Torgauban egy lakománál Ernő lüneburgi herceg mellett ült. A mértéktelen ivásról volt szó. Luther a herceghez fordult:

– A fejedelmeknek lenne kötelességük, hogy példát mutassanak!

– Persze, persze – helyeselt a herceg –, hiszen ha mi nem mutatnánk példát, nem is innának annyit Németországban.[402a]

Lássuk hát egy példáját a fejedelmi példaadásnak.

Híres borpincéknek fő-fő ékességei voltak az óriási hordók.[402b] A *heidelbergi* nagy hordó hossza 11 méter, átmérője 8 méter, elfér benne 99 000 liter bor. Azért nem csinálták ki a pintérek százezerre, mert akkor még akóban számoltak s ez alapon 2040 akó ment bele. Díszes gályához hasonlít, fel van ékesítve szobrokkal, faragásokkal. Lépcsőn lehet felmenni a tetejére, ott széles erkély nyílik, lakomákat is szoktak rendezni rajta.

Pöllnitz báró emlékirataiban elmondja, hogy amikor 1719-ben meglátogatta a pfalzi választófejedelem udvarát, nagy kitüntetésben volt része: a fejedelem meghívta a nagy hordó megtekintésére, amely ünnepélyes alkalom természetesen ünnepélyes ivással volt összekötve.

A látogatás díszmenetben, nagy parádéval történt. Elöl haladtak a trombitások, utána az udvar, majd a fejedelem és a leánya udvarhölgyeivel. A hordó tetején elhelyezkedvén, a fejedelem ráköszöntötte Pöllnitzre az irgalmatlan nagy vendégbillikomot és egyhajtásra kiitta, mint az egy választófejedelemtől elvárható is volt. A sor most a báróra kerülvén, ez engedélyt kért, hogy mint idegennek, ne kellessék egyszerre felhajtani a billikomot, hanem apránként ihassa ki. A fejedelem kegyesen megengedte, hogy ha már ilyen gyámoltalan, igyék részletekben. A báró ekkor *csalt.* Mikor nem figyeltek rá a nagy borozás közepette, egy-egy adagot kiloccsantott kupájából a hordó mellé. A maradékot kiitta és büszkén jelentkezett, hogy íme végzett a kupával.

De a csalás nem használt sokat. A hercegkisasszony és udvarhölgyei elkezdték szokott fogásukat: ráköszöntötték a kelyhet az urakra, köztük Pöllnitz báróra is, de amíg ők maguk csak keveset szürcsöltek belőle, addig az uraságoknak ki kellett inniuk fenékig. A boldogtalan báró érezte, hogy erői fogytán vannak. Megszökött az erkélyről és ki akart osonni a pinceajtón. De nem ismerte az óvórendszabályokat, amelyeket a fejedelem ilyen eshetőségekre készen tartogatott. Az ajtóban két

szálas gárdista állott, ezek keresztbe tették előtte a puskáikat és *halt*-ot kiáltottak. A báró – mint írja – iparkodott velük megértetni, hogy neki személyes természetű okai vannak a távozásra, de a két katona oda se hallgatott. Parancs, az parancs. A szerencsétlen kénytelen volt visszaoldalogni, de hogy legalább a további boradagoktól meneküljön, elbújt a hordó mögött, holmi deszkarakások közé.

Ez sem használt. A fejedelem érdeklődni kezdett a vendége iránt, s mert nem találták, kiadta a rendeletet, hogy élve vagy halva, elő kell keríteni. Nosza megindult a hajsza Pöllnitz után, s egy szemfüles apród fel is fedezte a deszkák mögött. Odacipelték a választófejedelem elé, hogy mondja ki rá az ítéletet. A báró tréfára fogta a dolgot és *elfogultsági kifogást* emelt a bírája ellen.

– Úgy? – mondotta a fejedelem. – Rendben van, tehát kijelölünk a báró úr részére semleges bírákat. Majd a hercegnő és udvarhölgyei fognak ítélkezni.

Az ítélet gyászosan ütött ki.

Úgy szólt, hogy Pöllnitz báró köteles addig inni, *amíg holtan nem esik össze.* Női ajkakról bizony ez kegyetlenül hangzott. De a fejedelem élt legfőbb kegyelmezési jogával s az ítélet szigorát oda enyhítette, hogy a báró csupán négy kupát lesz köteles egymásután felhajtani, mindegyiket félitce tartalommal. Ez alól nem lehetett kibújni. Pöllnitz megitta a kirótt adagot, azután összebicsaklott és holtrészegen terült el hölgybíráinak lábai előtt. Csak másnap ébredt fel odahaza az ágyában. Ugyanakkor arról is értesült, hogy az *egész társaság éppolyan állapotban került ki a pincéből, mint ő.*

Másik epizód porosz udvari körökből. Bielefeld báró, porosz diplomata mondja el, aki 1739-ben Rheinsbergben vendégeskedett a trónörökösnél. Rajongva emlékezik meg a zene, művészet és kellemes társalgás között eltöltött szép napokról, de bevallja, hogy egy napon üröm csöppent az örömei közé.

Vacsorára gyűlt össze a társaság. A trónörökös ült az asztalfőn, jelen volt még felesége s az udvari hölgykoszorú. Megkezdődtek a felköszöntések és ürültek a kupák. Két óra elteltével a vendégbáró úgy érezte, hogy hölgytisztelet ide, alattvalói hódolat oda – ő bizony kimegy egy kicsit a friss levegőre, még ha a trónörökösné mellett ül is. Ki is ment s példáját egyéb uraságok követték. De

amíg kinnjárt, a dévaj trónörökösné kiöntötte a báró előtt álló vizeskancsóból a vizet s pezsgőt töltetett a helyébe. A vendég úr visszaérkezvén, elhatározta, hogy ezentúl óvatosabb lesz, a borát vízzel fogja keverni. Úgy is cselekedett s fürgén hígítgatta borát a vizeskancsó tartalmával, abban a jámbor hiszemben, hogy az így felvizezett bor nem árthat meg. De már kissé mámoros volt és kábult ínye nem ismerte fel a csalafintaságot. Akarata ellenére, szép csendesen berúgott.

Az egész társaság részeg lehetett már, amit a hercegnő megállapítván, *földhöz csapott egy üvegpoharat.* Alkalmasint tudta, hogy mi következik.

Ez volt a jeladás.

A részeg társaság felugrált s ami pohár, tányér, csésze, vagy egyéb törékeny kristály és porcelán a kezeügyébe került, *részint a földhöz csapkodta, részint a tükrökbe hajigálta.* A hercegi pár nagy lelki gyönyörűséggel szemlélte az edénytörőversenyt, de amikor az általános duhajság dulakodássá kezdett fajulni, kiosont a teremből.

Bielefeld szintén menekülni próbált, de annyira tántorgott, hogy a lépcsőhöz érve, egyszerre vette valamennyi lépcsőfokot, vagyis röviden: legurult. Amint ott hevert mozdulatlanul a sötétben, arra ment egy szolgáló, a házi kuvasznak nézte és néhánysz•r belerúgott. Észrevéve, hogy a mozdulatlan test nem kutya, hanem nemes uraság, előkerített egy apródot, az azután gondoskodott róla, hogy a báró urat szállítsák haza és hívjanak kirurgust, aki bekötözi a sebeit.

Tizennégy napig kellett ágyban feküdnie.

A kastélyban másnap a trónörökösné egyedül, csakis hölgyei társaságában jelent meg az ebédnél. Valamennyi uraság, beleértve a trónörököst is, egész nap ágyban maradt.

A trónörökös ama Frigyes herceg volt, aki utóbb *Nagy Frigyes* néven szerepelt a történelemben.

GAMBRINUS KIRÁLY UDVARA

Elhagyom a borzuhatagot és kirándulok a sörtengerre.

A borivók Bacchus tiszteletére ittak, a sörivók Gambrinuséra. Ez a derék fejedelem, akit a legenda megtett a sör feltalálójának, s akit hordón ülve, kezében habzó söröskancsóval szoktak ábrázolni, sohasem volt a világon. A legendának mindössze annyi az alapja, hogy valaha a brüsszeli sörfőzők megválasztották tiszteletbeli céhmesternek az uralkodó flandriai grófot, Első Jánost, azaz flamand-latinosan: *Jan Primust.* A *Jan Primus* név utóbb Gambrinussá korcsosult s a legendákat kedvelő szájhagyomány királlyá és az árpalé feltalálójává léptette elő[406].

A sörivó diákság Gambrinus tiszteletére *sörkirályságot* szervezett. Királlyá természetesen azt választották meg, *aki legtöbbet bírt inni.* Az állami és udvari hivatalokat kinek-kinek ivási teljesítőképessége arányában osztották ki. Volt egy sereg miniszter, kancellár, udvarmester, generális, kincstárnok, sőt udvari költő és udvari újságíró is.

Soha még uralkodó trónusa úgy nem ingadozott, mint a sörkirályé. Mindennap el lehetett készülve, hogy letaszítják róla. Nem ugyan a nép akaratából, mert érdemei alapján választották meg s csak úgy egyszerűen nem lehetett elcsapni. Ellenben bármely alattvalója bármikor *leihatta a trónusáról.* Az alkotmány tehát voltaképpen demokratikus volt, mert a legkisebb rangú tisztviselő előtt is nyitva állott az út a legfőbb hatalom polcára: csupán egy kancsóval kellett vernie az uralkodó rekordját s már ő lett helyébe a király.

Ez a butaság annyira népszerűvé vált, hogy a sörivók a legtöbb német egyetemen megalapították Gambrinus birodalmát. Némelyiknek igen nagy volt a tekintélye, olyannyira, hogy például a ienai sörkirályt maga az uralkodó herceg is kollégaként kezelte.

A sörkirályok ivási rekordjait éppolyan legendakoszorú övezi, mint magának Gambrinus királynak létezését. Hihetetlen adatok voltak róluk forgalomban. Valamennyi egykorú feljegyzés közül az a legmegdöbbentőbb, amely szerint egyik jénai sörkirály egy ünnepi gála-ivászaton összesen 18 „Stübchen” sört volt képes benyakalni. Egy ilyen „Stübchen” több mint 3˝ liternek felel meg, tehát a beszopott mennyiség meghaladta volna a 60 litert!

Ebbe bele lehet halni, amint hogy egyéb feljegyzések szerint igenis voltak esetek, amikor egyes tapasztalatlan fiatalokat úgy elragadott a buzgalom és vetélkedési kedv, hogy ott helyben az asztal mellett csakugyan halálra itták magukat.

HOGYAN ITTAK AZ ASSZONYOK?

A *Jus potandi* megemlékezik a kisasszonyokról is, hogyan ittak a diák urakkal egymás egészségére. *Galamb-pohár* volt az ilyen italosdi neve. Bal kezük gyűrűs ujját egymásba akasztották, jobb kezükkel mind a ketten átfogták a poharat s kétoldalról egyszerre szürcsölték belőle a bort, miközben ajkuk összeért, mint a csókolózó galambok csőre.

Ártatlan iáték lehetett. De mikor a német asszonyok egyedül ittak, a szürcsölés dús kortyogtatássá bővült. Röviden: az elmúlt századokban a nők majdnem olyan keményen ittak, mint a férfiak.

Egy heilbronni városi határozat elrendelte, hogy a részegségen ért asszonyok kontyára a városi szolga tűzzön egy cédulát ezzel a felírással: *„Versoffene Krugsurschel”* (részeges kancsó) és köztanulság céljára vezesse körül a városban. Egy másik asszony részegen ment a templomba: bizony kikötötték a pellengérre.

Nagyúri hölgyek büntetlenül ihattak. Ittak is. Anna Zsófia szász hercegasszonyról *Liselotte* ezt írja 1717. december 9-i levelében: „Az öreg választó-fejedelemnéről mindig azt hallottam, hogy a sárga földig (sternsvoll) leitta magát.”[408a]

Minden adatnál ékesebben beszél egy összefoglaló bírálat, amely templomi szószékről hangzott el. Abraham a Sancta Clara, Bécs aranyszájú hitszónoka suhogtatta meg a részeg asszonyok fölött a virgácsot:[408b]

„Bizony, ha a nők berúgnak, nem maradnak csendben, hanem úgy kiabálnak, mint a toronyőr vagy az éjjeli bakter. Október Inónapban a békák elhallgatnak, viszont az októberi nedű ugyancsak

megnyitja az asszonyok száját. Krisztus Urunk a szamaritánusnőt a kút mellett találta és elbeszélgetett vele; hát hiszen víz mellett lehet is a nőkkel beszélni, de ha bor mellett vannak, álljon velük szóba a kakukk. Mikor Péter apostolt felbőszítette a rájuk törő banda és kardot rántva, Malchusnak, a főkolomposnak a füle közé vágott – rögtön lecsillapodott, mihelyt az Úr Jézus rászólt, hogy dugja hüvelybe a kardját. De próbáljon valaki rászólni a részeg asszonyokra, akiknek a nyelvük a kardjuk és a pofájuk (das Maul) a kardhüvelyük; száz parancsra sem fog a kardjuk veszteg maradni a hüvelyében. Haj, haj, te szegény férj, ha ilyen feleséged van.”

A mai ember nem dörögne el ilyen szigorú bírálatot. Meg kell érteni az elmúlt századok asszonyát. Ő is megkívánta a szórakozást. Akkor még nem volt például bridzs, amely értelmét fejleszthette volna. Úgy tett, mint a mai kor takarékos háziasszonya, amikor másodszor tölti fel a zamatjavesztett teát; feltöltötte az agyvelejét, de borral.

Csillagjósok és szibillák

A régi ember sehogy sem tudott belenyugodni, hogy ő csupán méreteiben különbözik a kísérleti bacilustól, amely be van zárva a húslé-kocsonyába s onnan nem juthat ki. Megpróbálkozott az örökifjúság titkának kihüvelyezésével, hátha legalább megfejelheti a szűkre szabott földi létet. S ha már mindenképpen meg kell halni, vajon nem lehetne-e új életre támadni, holmi vegyi műveletek útján?

A mai ember szánakozóan mosolyog ezen a vergődésen. Saját tudományosan képzett elméje pontosan ismeri a földi lét határait és tudja, hogy az elröppent lelket semmilyen vegyi mesterkedéssel sem lehet visszacsalogatni.

Pedig kár mosolyognia. Mert ő meg a titkok titkának feszegetésébe mámorosodott bele. Ám legyen – mondja –, megnyugszom benne, hogy napjaim meg vannak számlálva, de tudni akarom *az eljövendő napok történetét.*

Kíváncsisága bűnös talán, de dőreségnek bélyegezni túlságosan szigorú ítélet lenne. Akkor szédül át a butaságtól elválasztó vonalon, amikor a jövő titkát pár pengőért akarja megvásárolni csillagjósoktól és kártyavetőnőktől, kávéaljból és babszemből jövendölő viceházmesternéktől, vásári ponyván vigyorgó álmoskönyvekből.

Nem kívánok hozzászólni a vitához, hogy tudniillik valóban létezhetnek látnoki tehetséggel megáldott – vagy megvert – emberek, s ezek úgy látnak előre az időben, mint mi a térben. Ezúttal nem foglalkozom *Nostradamus* quatrin-jeinek a magyarázatával, sem a *Mirabilis liber* érdekes jóslatával, sem a Lehnin-féle jövendölésekkel, sem a Cazotte szájába adott rémlátással, sem Heering Christian, Ponitowssken kisasszony, Ferriëm asszony és sok más, nem hivatásos jövendőmondó látomásaival.

Nem célom, hogy bírálattal illessem az okkultizmus és spiritizmus tanításait, nem érintem az álmok jelentőségéről táplált, többé-kevésbé tiszteletreméltó nézeteket; különösen óvakodom, hogy beleszóljak a manapság új lánggal fellobbanó *asztrológia* tudományába. Nem is értek hozzá. Csupán ennyit idézek egy magyar asztrológusnak nyilatkozatából:

„Az asztrológia köréből száműzni kell a *pénzszerzést.* Semmi sem árt annyira az asztrológia hírnevének, mintha a csillagokból *pénzért* jósolnak."

A nagy pénzért jövendőt áruló kalmárokat igyekszem közös gyűjtőtáborba tessékelni. Csupa bölcs ember kerül itt együvé; mind olyan, aki a taplóvá szikkadt emberi értelmet okosan fel tudja használni a pénzcsiholásnál.

ÁLMOSKÖNYVEK

Semmi esetre sem sorolnám közéjük az álmoskönyveket terjesztő *könyvkiadókat.* A régi Spártára kell gondolnom, ahol leitatták a rabszolgákat, hogy bemutathassák a részegség gyászos állapotát s elrettentsék az ifjúságot a szeszes italtól. Bizonyára az a cél vezeti az álmoskönyvek kiadóit is, hogy minél szélesebb körökben szemléltessék az álomfejtések körül elterjedt, ijesztő ostobaságot s felvilágosítsák az ócska babonában hivő egyszerű embereket. Dicséret illeti meg őket a nemzetnevelő tevékenységért, csakúgy, mint a detektívregények kiadóit, akik a közönség elé tárván a legelképesztőbb butaságok görbe tükrét, ezen a kerülő úton igyekeznek az olvasók figyelmét a komoly irodalomra irányítani.

Egyébként az álmoskönyvek múltja több ezer éves. A régi ember ámultan és értetlenül állt az álmok csodavilágának küszöbén. Nem tudta másként magyarázni, mint hogy az álom káprázatával túlvilági lények, istenek kábítják a halandót. Nem botor játékos tréfából, hanem végzetesen komoly céllal: a jövendőt akarják az álomképekkel elébe tárni. Néha egyszerű és világos *látományok* közlik a jövőt,

ezek a ritkább esetek, nem kell őket magyarázni. De legtöbbször *szimbolikus* álomképek rejtik a jövő titkát, ezek megfejtésre szorulnak.

Az értelmezés külön erre a célra kiképzett álomfejtők dolga volt. Kiképzésük tudományos alapon történt. Egyiptom, Babilónia, Szíria volt az őshazájuk. Némelyik nagyvárosban 25-30 álomfejtő is dolgozott. Rendjüknek olyasféle társadalmi rangja volt, mint az orvosi rendnek. Épp olyan sűrűn keresték fel őket s épp olyan bőségesen hullott ölükbe a tiszteletdíj. A fejedelmek rendes álomfejtőket tartottak, udvari tisztviselői ranggal s mindenféle cifra címmel, például: „A titkos dolgok Mestere”, „A mágiás könyvek Tudója”.

Volt, aki könyvben is összefoglalta tapasztalatait s megszülettek az *álmoskönyvek.* Közülük csupán egy maradt ránk: Artemidoros daldiszi álomfejtőnek *Oneirokritika* (Álomfejtés) című tudományos álmoskönyve.

A görög Artemidoros a mai időszámítás szerinti második században élt. Nagyműveltségű, nagytekintélyű férfiú volt; az akkori leghíresebb bölcsészekkel tartott barátságot. Egész életét az álomfejtés tudományának szentelte. Folyton utazott és gyűjtögette a beteljesültnek mondott álmokat. Tapasztalatait rendszerbe foglalta s így született meg az *Oneirokritika.* Híres könyv volt, úgy megbecsülték, hogy kéziratos példányai túlélték a barbár századok háborús pusztításait; majd a könyvnyomtatás feltalálása után latin, olasz, francia, angol és német fordításokban keringtek vi]ágszerte.[416]

Álomfejtőnek lenni – írja a bölcs görög – nem könnyű. Az álmodót a legaprólékosabban ki kell kérdezni; minő viszonyok között él? mi az élethivatása? milyen a családi élete? testi állapota? Pontosan tisztázni kell az álomanyagot, mert a legkisebb eltérés a jósálmot ellenkező értelművé hangolhatja át. S ha minden részlet ki van előtte teregetve, még veleszületett külön tehetség kell hozzá, hogy ügyes következtetéssel rábukkanjon a helyes megfejtésre.

Meg kell adni, Artemidoros finom elmeéllel szedi rendszerbe és boncolgatja a jósálmokat. Persze, ma ez az elmeél tompának tűnik fel, a hajdani logika agyafúrtsággá torzul s a mé]y bölcsesség ünnepi köntöse úgy fest, mint a régmúlt idők valame]y furcsa divatja.

Az egész könyv ismertetése nem ide tartozik. Csupán néhány mutatványt szemelek ki belőle.

Valaki csecsemővel álmodik. Ennek a jelentése aszerint változik, hogy kicsoda álmodik vele. Különböző, gyakran ellentétes értelmű jóslatot tartalmazhat. *Szegény ember* számára azt jelenti, hogy nemsokára akad valaki, aki gondoskodik róla, mert hiszen a csecsemőnek is gondját kell viselni. Ám ha *iparos* ember álmodik vele, baj lesz: üzlete elsorvad, mert a csecsemő keze meg van kötözve, ami jelképes értelemben arra utal, hogy nem képes a szerszámot emelni. *Gazdag* ember készüljön rá, hogy más lesz az úr a házában, mert a csecsemőt nem kérdik meg, mit akar, hanem rendelkeznek vele. *Atléta* számára a jóslat nagyon rossz: a csecsemő nem tud sem futni, sem ugrani, sem birkózni. *Külföldön hányódó utasember* bizton remélheti, hogy ismét hazai földre fog lépni, mert születése alkalmával a csecsemő is a világba lépett. Viszont aki *utazni készül,* maradjon inkább otthon, mert a csecsemő gyámoltalan s nem bír az akadályokkal megküzdeni. *Ügyvédnél* különbséget kell tenni, hogy a panaszost képviseli-e vagy a vádlottat? Ha panaszosként lép fel, elveszíti a pert; ugyanis a csecsemő nem tud beszélni, amiből következik, hogy az álomképpel sújtott ügyvédnek is megbénul a nyelve, dadogni fog s a bírót nem lesz képes meggyőzni. Ellenben a *vádlott* ügyvédje ne aggódjék, nem fogják a védettjét elítélni, hiszen apró gyerekeket sem szokás súlyos büntetéssel sújtani, ha valami rosszat csinálnak. *Fiúcsecsemő* jót jelent, mert ha felserdül, meg tudja keresni a kenyerét és nem szedi el az apja pénzét. *Leánycsecsemő* nagyon rossz, mert ha a lány férjhez megy, hozományt kell neki adni.

Így szedi tűhegyre az álompillék ezreit a fáradhatatlan görög. És szerinte még az sem elég, ha megfejtettük a jósálom értelmét. Azt is ki kell hüvelyezni, hogy az esemény *mikor* fog bekövetkezni. Például minden, ami *lassan növekedik,* úgymint tölgyfa, olajfa, elefánt stb. azt jelzi, hogy a szerencse

vagy balsors csak nagysokára érkezik. *Gyorsan* sarjadó növények vagy szapora állatok álomképének nyomában a jósolt esemény nagy hirtelenséggel csap le.

Az is fontos, hogy az álomesemény *miképpen* folyik le? Ezt érdekes példával világítja meg. Szerinte minden, ami *fonott,* így kötél, háló, kosár, koszorú: összeköttetésre, barátságra, házasságra utal. Történt, hogy egy előkelő uraság udvari állásért folyamodott. Közben azt álmodta, hogy valaki olajfakoszorúval várta a háza előtt, ő két lépcsőt ment lefelé s a jelenés a koszorút a fejére illesztette. Boldogan ébredt; az álom nyilván az állás elnyerését jelezte. Igen ám, de pórul járt, a kérvényct elutasították. Miért? Mert álmában a lépcsőn *lefelé* ment és így kapta a koszorút. Ha *fölfelé menet* kapta volna, el is nyerte volna az állást.

Ma is él Artemidoros furcsa szarvasokoskodása, amely szerint némely álomkép éppenséggel az *ellenkezőjét* jelenti. Halál és gyász azt jelzi, hogy az álmodóra örömteli esemény vár. Az emberi léleknek szoros kapcsolata van a környező természettel, már pedig tudnivaló, hogy a természetben borúra derű és derűre ború következik. Épp ilyen sajátos és jelentős változás megy végbe az emberi lélekben is; tehát ne ijessze meg az álmodót, ha álma halottal és temetéssel gyötri, mert a való életben minden az ellenkezőjére fordul.

A tehetséges álomfejtő képes megfejteni a legvadabb álmokat is. Artemidoros dús példatárából idézek egy ilyen esetet. Egy atya azt álmodta, hogy két fia agyonütötte és jóízűen falatozott a testéből. A harmadik fiú visszahúzódott és azt mondta: Nem, én nem eszem az apámból. Tudománytalanul gondolkozó ember szerint ez azt jelentené, hogy a két emberevő fiú méltatlan lesz az apa szeretetére, viszont a harmadik, a jólelkű gyerek sok örömet Eog szerezni neki. Szó sincs róla. Az történt, hogy a jó gyerek fiatalon meghalt, a másik kettő ellenben túlélte és megörökölte az apját. Vagyis a jó fiú *nem evett a hagyatékból,* miután nyilvánvaló, hogy az apa teste a hagyatékot jelentette.

Mint látható, Artemidoros művét tudományos magvakból fejlesztette ki, már aminő magkészlete volt az akkori tudománynak. Ám azóta sok-sok évszázad telt el s az Idő nagy szitáján fennakadtak

még ezek a tudományos magvak is. Ami keresztülhullott rajta, hitvány pelyva csupán, értelmetlen locsogás, vigasztalan zagyvaság, röviden: álmoskönyv.

A görög rendszerezést és boncolgató elmeélt a mai álmoskönyvekben hasztalan keresnénk. Tartalmuk kivétel nélkül reménytelenül együgyű. Azt sem lehet kihüvelyezni, hogy szerzőik honnan kaparták elő a tudományukat. Az álomképeket betűrendben sorakoztatják fel és önkényesen vágják melléjük a megfejtést, minden ésszerűség nélkül. Az ősi görög származásra csak az a körmönfont okoskodás vall, amely szerint némely álomkép az álombeli esemény *ellenkezőjét* jövendöli.

Aki bepillant egy mai álmoskönyvbe, efféle bölcsességek ötlenek a szemébe:

Ásítás: nemsokára mulatság. Betegeskedni: jobb egészség. Bánkódás: jó hírt hallani. Büszkeség: szégyenbe esni. Baleset: sorsod jobbra fordul. Büntetés: jutalom. Jutalom: büntetés. Fogházban lenni: hivatali előmenetel. Bukfencet hányni: megtiszteltetés.

Nem tudom, hány ember álmodik azzal, hogy bukfencet vet, de a jó álmoskönyvnek foglalkoznia kell minden lehetőséggel. A legcifrább ellentét-magyarázat egy angol álmoskönyvben található, amely ezzel a nagyigényű címmel csalogatja az olvasót: *Napóleon sorskönyve, zsákmányul esett a lipcsei csatában, s az álnzok magyarázatát tartalmazza. (Napoleons Book of fate, captured at the Battle of Leipsic, with Interpretations of Dreams.)* A furcsa álom furcsa megfejtése így hangzik: „Ha fiatal leány azt álmodja, hogy egy *gorillába szerelmes,* a szomszédság legcsinosabb és legokosabb embere veszi feleségül s minden eladó leány irigyelni fogja."

Mikor Genovában kitalálták a lottójátékot s ebből az újszerű jövedelmi forrásból más országok kormányai is tele kézzel kezdtek meregetni, az álmoskönyvek egy új értelmetlenséggel bővültek. A szerzők az álmoskép badar magyarázata mellé odabiggyesztették a *számokat* is, amelyeket az álomkép jelentése alapján a lutriban meg kell tenni.[420] A számokat minden alap nélkül önkényesen dobálták az álomképek mögé, összevissza, mintha ők is valami zacskóból húzták volna ki találomra. Ilyeneket írtak:

Ablakot egysorban látni: időváltozás. 76, 1, 12.

Bádogos: törni-zúzni. 7, 82, 75.
Leánnyal álmodni: öröm. 49, 21.
Egeret látni: nyereség. 90, 70. *Asszonyt látni:* csalódás. 16, 66.
Ha verébbel álmodol: ügyvéded megcsal. 39, 58.

A mai álmoskönyv már címével is igyekszik olvasóközönségének értelmi szintjét megközelíteni. Legtöbb kiadást ért meg a *százéves igazmondó* könyve, ezzel a léprecsalogató címmel: *Valódi perzsa-egyiptomi nagy álmoskőnyv, a legújabban feltalált chaldeai perzsa és egyiptomi bölcs próféták kézirataiból összeállította a százéves igazmondó.* Honnan tudhatta a jóhiszemű falusi vásárlátogató, hogy a százéves igazmondó voltaképpen egy zsengekorú tintanyaló, aki nemhogy chaldeai kéziratokat tudna olvasni, de annyira műveletlen, hogy még Artemidoros könyvét sem ismeri, amelyből legalább néhány tetszetős magyarázatot lophatott volna ki. A többi álmoskönyv címében is kell hogy legyen legalább egy perzsa mágus vagy egyiptomi fáraó, vagy valamilyen más keleti uralkodó.

E könyv olvasói bizonyára sohasem láttak még álmoskönyvet. Ismertetek hát egyet, nem is a legújabbak közül, nehogy bárkinek az érdekét súroljam. A mű 1905-ben jeleut meg. Az előszó ilyenképpen hivalkodik:

„Jelen álmoskönyvünk forrását a régi, tökéletlen s legjobb esetben értelmetlen és értéktelen álmoskönyvek mellőzésével, a saját tapasztalatainkon kívül az egyiptomi hagyományok leghivatottabb tanulmányozója, az ógörög író Artemidor, továbbá a régi római írók feljegyzése, a feltárt piramisok tekercsei, a sivatagok égctő porából napfényre került ék-írások s az egykor eltemetett, de a föld gyomrából kiásott városok emlékei képezik. Ezek megbecsülhetetlen anyaga lehetővé tette, hogy az általános kívánalmaknak eleget tehetünk, s a nagyközönségnek egy olyan álmoskönyvet nyújthatunk, amely nemcsak terjedelemre nézve múlja felül az eddig megjelent álmoskönyveket, hanem *értelmes, szabatos* és *lelkiismeretes* is. Legyen ez az álmoskönyv mindenkinek vigasztaló és óva intő barátja.”

Tehát a szerző ismeri Artemidorost. Lássuk, mit tanult tőle s mi mindent közöl olvasóival értelmesen, szabatosan és lelkiismeretesen.

Ablakot, sokat látni: jelenti az időnek meghűvösödését.

Abajdócot szedni: nagy uraknak félelmes, szegénynek terhes, de jutalmas munka.

Akasztófa: barommal kereskedőnek szerencse, más kereskedőnek nem jó, általában egészségedben változást jelent.

Angolországban lenni: sok költséged lesz.

Annát látni vagy köszönteni: nagy öröm. (A kezembe került példányon valamelyik előző olvasó keresztülhúzta a megfejtést és helyébe írta: bő dinnyetermés. Vajon minő piramistekercs alapján módosíthatta a jelentőségét?)

Betűket tanulni: munkásembernek jó, hivatalnoknak gonosz.

Bikát látni: vendégség, ha kerget: betegség, ha el nem ér: öröm.

Bírót látni: félelem.

Borbély: hazug hír.

Borravalót kapni: csekély jutalom.

Bocs(medve): csókot kapsz.

Bölcset látni: unalom.

Börtön: egészségednek nem jó, de hasznos.

Budán lenni: jó reménység.

Egeret enni (!): fáradság után nyereség.

Ékesen szólani: kinevettetés.

Ékesen szólót hallani: unalom.

Éneket hallani: bosszúság.

Fejed, ha felette nagy: békességszeretőnek békétlenség, betegnek főfájás, vitéznek fáradság, szegénynek gazdagság, uzsorásnak jó, fejedelemnek gonosz.

Fejed, ha kicsiny: fentebbivel ellenkező.
Fejed, ha sok van: szegénynek jó.
Fejed, ha kezedben hordozod: igen jó.
Feje, ha olyan, mint a lóé vagy más oktalan állaté, nem jót jelent.
Himlőhely: szeretőd elhágy.
Lencsét főzni: férfiúnak szép jövő.
Orrod, ha kettő van: visszavonás.

Nem lehet tagadni, a sivatagi porban kotorászó szerző sok olyan megfejtést ásott ki, amelyek az ébrenlét óráiban is megállják a helyüket. Kétségtelen, hogy Angolországban lenni sok költséget jelent; ragyaverte ábrázat károsan befolyásolja a szerelmet; borravalót kapni többnyire csekély jutalom; ékesen szólót hallani határozottan unalom, különösen, ha a feje olyan, mint a lóé vagy más oktalan állaté.

A női álomjelentéseket illető megfejtései bizonyos élettapasztalatra vallanak:

Asszonyt, ösmerőst látni: mulatság.
Asszonyt, ösmeretlent látni: új bajod támad.
Asszonnyal beszélni: dolgaidat szemmel tartsd, különben megbánod.
Asszonyt csókolni: nyereség.
Asszonyt látni unatkozni: jó idő.
Banya: szerelmesnek nem jó.
Házasodni: nagy nyavalya.

Az új kiadásban megjelenő, de alapjában elavult álmoskönyveknek nagy hibája, hogy a legújabb korban keletkezett fogalmakkal nem foglalkoznak, viszont megrekedtek bennük régi, idejüket múlt lehetőségek, mint például: abajdócot szedni, abaposztós ruhát hordani, kézíjat hordozni, pellengéren állani stb. Ezt a hézagot, sőt mondhatnám szakadékot van hivatva kitölteni, avagy áthidalni Löwenstein Miksa herceg modern álmoskönyve: *Was bedeutet mein Traum?* (Mit jelent az álmom?).

(Zürich, 1936.) Megtudjuk belőle, hogy ha töltőtollal álmodunk, szerelmes levelet jelent; a gépkocsi-alváz új foglalkozás kezdésére utal; benzin és benzinszivattyú utazást jósol; repülőgép szerencsét. Szerepel még benne telefonkönyv, földalatti vasút, villanykapcsoló, taksamérö, cipzár, ejtőernyő, írógép; mind olyan fogalom, aminőket annak idején Chaldea bölcsei nem magyarázhattak.

Ismétlem, amit e fejezet elején mondottam: nem kívánok hozzászólni az álmokat illető metapszichikai nézetekhez. De ha valaki mégis megkérdezne, annak azt felelném: a könyvnyomtatás feltalálása óta soha, egyetlenegyszer sem fordult elő, hogy valaki *előre közölte volna nyomtatásban az álmát* s ennek alapján a megvalósulást teljes hitelességgel meg lehetett volna állapítani. Mindig csak utólag, *post eventum* szoktuk hallani: megálmodtam!

Mondhatnánk ezzel szemben: az álom beteljesülését nemcsak egyszerű emberek, pletykás öregasszonyok szokták hírharangra bízni, de komoly férfiak, nagynevű hírességek is szavukkal erősítgetik, hogy ezt meg azt az eseményt ők valóban előre megálmodták. Tehát az esetek igenis hitelesek.

Miután óvakodom a vitától és minden nézetet tisztelek, magam helyett a koppenhágai Lehmann professzor szavaival válaszolok. Az álomkép – írja a dán tudós *Babona és varázslat* című könyvében – rendszerint nem éles és határozott, hanem tétova, hézagos, összefüggéstelen. Ha azután olyan eseményt élünk át, amely a félig elfeledett álommal valahogyan összefügg, emlékezetünk a hézagot kitölti, logikussá teszi, az álomkép megváltozott alakban újraéled és elhiteti velünk, hogy épp azt álmodtuk, ami megtörtént.

Megszólaltathatok egy kétezer év előtti bírálót is. Cicerónak van egy könyve: *De divinatione* (A jóslásról). A tisztafejű római így nyilatkozik az álmokról:

„Minő igazságtalanság, hogy az istenek egyik embernek elárulják a jövő titkát, a másiknak nem! S miért alvás közben? miért nem fényes nappal? És miért közlik a jóslataikat talányokban, miért nem világosan? Képzeljük el azt az orvost, aki betegének levest rendel s a levesbe főzendő állatot így írja körül:

Egy földszülötte, fűben kúszó állat,
Mely vértelen s hátán hordozza házát.

Ahelyett, hogy röviden és világosan ezt írná: *csiga.*”

Fanyar elméjű hitetlenek abban is kételkednek, *egyáltalában igaz-e a nyilatkozat,* amelyet ama bizonyos hírességek ama bizonyos beteljesült álmokról tettek? Hátha csak a szájukba adták? hátha csak néhány elejtett szóból fejlesztette ki a pletyka?

És miért csak a *beteljesült* álmokat kürtölik világgá? miért nem beszélnek a *be nem teljesültekről?*

Bár nem szólok bele a vitába, ebben van valami. Elgondoltam, hogy Európának körülbelül 500 millió lakosa van. Hánynak az álmát lehetne tekintetbe venni a statisztikánál? Elég méltányos kulcs, ha a megbízhatatlan tizenöt éven aluli álmodók fejében egyharmadrészt levonunk. Marad 334 millió. Ha ezek mindennap csak egyetlenegy dologról álmodnak is, esztendőnként több mint *százmilliárd* álomkép keletkezik. Tessék most tovább szorozni néhány század eltelt éveinek a számával s valóságos csillagászati számsor fog elénk meredni. Ehhez képest a beteljesült álmok krónikájában feljegyzett látomások csak annyit jelentenek, mint egy porszem a Tátra sziklatömegéhez képest.

Vagyis, ha egy álom valóra válik, a legjobb esetben *véletlen.*

A CSILLAGMEZŐK HASZONBÉRLŐI

Év végén, év elején nyugaton ma is megszólalnak a *hivatásos jövendőmondók,* köztük azok is, akik a csillagfronton véghezvitt kémszemléjükről számolnak be.

Az idő tehervonatán cammogó egyszerű polgár álmélkodó csodálkozással tekint fel ezekre a kivételes képességekkel megáldott emberekre, akik úgyszólván kibérlik a mennyei csillagmezőket,

betakarítják a termést és a december-januári cséplés eredményét jóskönyvek és horoszkópok alakjában dobják az emberi hiszékenységi piacra.

1938 tavaszán egy francia csillagásznak a könyve olyan ragyogó pályát futott meg, akár a meteor – illő hasonlattal élve.[425] Mert nem kevesebb foglaltatott volna a jóskönyvben, mint az, hogy a szerző a csillagok járásából még 1937 nyarán *megjövendölte: 1938 március 10-én Németország be fogja kebelezni Ausztriát.* Ilyen pontos jövendőmondás csakugyan alig fordult még elő a horoszkópok krónikáiban. Az újságok hasábos cikkeket írtak róla, s a szájról szájra lebbenő hír színtiszta igazság gyanánt adta tovább a jövőbelátás csalhatatlan példáját.

Sajnos, a hírhordás megint régi rossz szokását követte. Kiragadott egy sokíves könyvből egyetlen mondatot, ezt beleharsogta a reklám nagyító hangszórójába s az összefüggésekről, a könyv egyéb tartalmáról mélységesen hallgatott. Már pedig aki futó pillantás helyett végig is olvassa a könyvet, a híres jövendölést a mondott fogalmazásban ugyan meg nem találja.

Annyi igaz, hogy a jós *1938. március 10-ét valóban kritikus nap gyanánt jelölte meg.* Azt írta róla, hogy ennek a napnak az egész világra kiterjedő hatása lesz; érinteni fogja Franciaországot, Angliát, Ausztriát, Itáliát.

Így, egymagában, ez bizony meghökkentő és gondolkozóba ejtő jövőbelátásra vallana. De ha tovább forgatjuk a könyv lapjait, egyéb ezzel összefüggő jósmondattal is találkozunk. Ausztriáról beszélve, a jós szerző ekként magyarázza a kritikus napot:

„Feltétlenül szükséges Ausztria átszervezése, hogy megmentse az országot. *Március 10-e azonban nem az osztrák köztársaságot fogja érinteni.* Az események Ausztrián *kívül* fognak *lezajlani.* Úgy találtuk (ti. a csillagokban), hogy Danzigban s visszahatásképpen Csehszlovákiában következnek be. Március 13-án a bécsi kormány is megérzi ezt az eseményt.”

Ha ezt elolvasták volna a hír-megafon kezelői, talán halkabbra lágyították volna a hangját.

A csillagok állásából még sok egyéb titkot is megtudott a magasságok vándoraira leselkedő szerző. Például Spanyolországot királlyal ajándékozta meg. Párizst megnyugtatta: a meghosszabbított

világkiállítást 1938-ban siker fogja kísérni. Arról nem tehetett a jós, hogy a kiállítást 1938-ra egyáltalában nem vitték át. Ha átvitték volna, siker lett volna.

Vagyis, ha a józan ész nappali világosságánál vesszük szemügyre a teklám csillogó szentjánosbogarát, mindössze egy kis szürke, hideg hírkukac vonaglik elénk. Az a bizonyos március 10-e. Magyarázata könnyű: a szerző ebbe a napba egyszerűen belehibázott. Százával sorolt fel még napokat, amelyek kritikusak lesznek erre meg arra az országra, erre vagy arra a politikusra nézve. Egyetlenegy sem vált be s ez a találat értékét teljesen lcrontja.

A magyar közmondás így szól: *vak tyúk is talál szemet.*

Mégsem gondoltam rosszat a párizsi csillagászról, hiszen a tudós is tévedhet. Meg kell becsülni az új tudomány fejlesztésére igyekvő minden önzetlen törekvést, még ha botlás és tévedés lassítja is a haladást.

Azonban a könyv utolsó oldalán érdekes hirdetés csalétkében akad meg az olvasó szeme. Az foglaltatik benne, hogy a csillagász engedett hívei unszolásának és *megnyitotta tanácsadó irodáját.* Aki beküldi születésének pontos adatait és 200 frankot, megkapja a reávonatkozó horoszkópot és választ három tetszés szerinti kérdésre. 600 frank ellenében értesülhet a következő esztendőben várható fontosabb eseményekről; akinek pedig van szíve és 1000 frankot tesz postára, egész életére vonatkozó részletes tájékoztatással fog kiokosíttatni. Az iroda tanáccsal szolgál az emberi élet minden fordulatánál, 150 franktól 1000-ig terjedő pénzküldemények ellenében. Legolcsóbb a pályaválasztási tanács; alig valamivel drágább a házasságkötés körüli irányítás. Kinek ne érne meg 300 frankot, ha ennek fejében hosszú esztendők házi boldogsága mosolyog feléje? És bolond ember mulasztja csak el a hallatlanul kedvező alkalmat, hogy potom 500 frankért megtudhassa, mikor fogjon valamely vállalkozásba, mikor kössön szerződéseket és mikor induljon üzleti útra.

Tehát a világhírű asztrológus nem annyira a tudomány érdekében ünzetlenül verejtékező tudós, mint inkább egy jól jövedelmező csillagforgalmi iroda tulajdonosa. Jellemző, hogy forgalmának még a sorozatos felsülések sem ártottak. A csillagkörökben járatos férfiú annak idején megcsinálta VIII.

Edward király horoszkópját s abba természetesen beillesztette a *koronázás* időpontját is, amikor persze a volt király már mint windsori herccg élte magánéletét. A csekély melléhibázás nem zavarta a horoszkópgyárost. Könyvében egyszerűen kijelentette, hogy a csillagok közölték ugyan vele a trónváltozást, de *igen magasrangú körök kérelme, valamint kiadójának határozott tilalma folytán kénytelen volt titkot tartani!*

A csillagjós-ipar leghatalmasabban az Amerikai Egyesült Államokban lendült fel. Területén 1935-ben kerekszám *kétszázötvenezer* hivatásos jövendőmondó működött.[428] A newyorkiak egyesületbe is tömörültek s kérvénnyel fordultak a hatósághoz, hogy állítson ki a tagok számára szabályszerű iparűzési engedélyt. A kérelmet elutasították. Ebben legnagyobb része volt Mac Adoo New York-i főbírónak, aki hivatalos véleményét ekképpen foglalta írásba:

„A jövendőmondás csak arra alkalmas, hogy viszályt szítson a családban, téves utakra vezessen hiszékeny embereket a mindennapi életben, gyanússá tegye egyik embert a másik előtt, – egyszóval nem más, mint elejétől végig *humbug.* Nincsen semmi különbség a pompázatosan fellépő csillagjós és a közönséges cigányasszony között."

Magát az elvadult reklámot az amerikai törvények szerint nem lehet megtiltani. A rádió magántársulatoknak a tulajdona s közzéharsog akármilyen hirdetést, csak fizessék meg jól. Megtörtént, hogy egy Adams nevű „asztrológa" rádióhirdetcsére egy év alatt 1 300 000 érdeklődő jelentkezett. Egy magát Dolores néven kínáló csillagfejtő asszonyságtól *másfél millió* rádióhallgató kért véleményt. Arra is volt eset, hogy egy csillagjós 11 héten belül *százezer* levelet kapott, közülük *negyvenezer* meg is volt bélelve 1-4 dollár értékű bankócédulával. Majdnem hihetetlen az a statisztikai adat, hogy az amerikai közönség évente nem kevesebb, mint *125 millió* dollárral adózott az emberi hiszékenység vámszedőinek.[429]

Az amerikai tudományos irodalom szomorodottan állapítja meg, hogy ámbár náluk épültek fel a világ legnagyobbszabású csillagvizsgáló intézetei, a nagy tömeg mégsem a valódi tudomány iránt érdeklődik, hanem megbabonázott szédülettel veti magát a szélhámosok hálójába. Sajátságos

módon az elkábított százezrek nem tudják, vagy talán nem is akarják megérteni, hogy mindez csak üzlet. Üzlet a napilapok és magazinok csillagászati rovata, üzlet a csillagjóslás titkaira oktató temérdek könyv, üzlet a tudomány ossággal kérkedő, 1000 oldalas *orvoscsillagászati enciklopédia,* amely minden emberi testrészt és minden ismert betegséget a csillagok járásával kerít összefüggésbe. Minden asztrológus könyv kitűnő üzletet jelent, hiszen példányonként 3-5 dollárért árulják s vevő tízezrével akad.

Néhány könyvcím közülük:

Asztrológia és a balesetek. A csillagok és az Ön jövője. Asztrológia és házasság. A Zodiacus és az emberi lélek. A diák könyve a csillagjóslásról. Családi asztrológia. Asztrológia és lóverseny. A csillagok befolyása a tőzsdei árakra. Mikor és hogyan kell bridzset játszani, tekintettel a csillagjárásra.

Hogy mennyire megbolondult a közönség, még az apróhirdetések is mutatják. Ilyesmi olvasható az amerikai lapokban:

„Jó családból származó, hal jegy alatt született vagyonos hajadon keresi egy skorpió ismeretségét házasság céljából."

A beavatottak megértik a rejtélyes szöveget. Az illető hajadon valamelyik asztrológus könyvből vagy neki szóló szerkesztői üzenetből arról értesült, hogy boldog házasságra csupán akkor számíthat, ha jövendőbelije skorpió jegy alatt születctt, mert a frigy szempontjából csakis ilyen csillagászati kapcsolat kedvező.

Álmélkodva írta a New York-i orvosi akadémia egyik nagynevű tagja, hogy mindez nem a tizenhatodik században történik, hanem a huszadikban. Ámde mégis, akik évenként 125 millió dollárt áldoznak a jövő titkáért, nyilván *rák* jegy alatt születtek. Hátrafelé botorkálnak a századok országútján.

*

Hogyan dolgozik az asztrológus-üzletember?[430]

Először is keleti hangzású nevet választ. Hammon tanár, Omár khán, Tarah bey s hasonló nevek páváskodnak a párizsi lapok hirdetéseiben. Néha a név csupán állandó köntös, a benne rejtőző egyén minduntalan változik. Ugyanis a csillagjós-ipart valóságos, a céghivatalnál bejegyzett *vállalatok* is űzik; ezek fizetett alkalmazottként tartják a horoszkóp-készítőt, mondjuk: Omár khánt. Ha nincsenek vele megelégedve, elcsapják s az új tisztviselő megint csak Omár néven levelez a megcsalandó üzletfelekkel.

Kezdeti lépés az újsághirdetés. Ebben az illető csillagjós – maradjunk Omár khánnál – közli a nagyvilággal, hogy *fogadalma* folytán a szenvedő emberiség segítségére óhajt lenni s tudományát készséggel bocsátja rendelkezésére mindenkinek, aki rászorul. Még pedig teljesen ingyen. Csupán a válaszlevél költségére kér előre 2-3 frankot.

A csalétket egy csomó ember bekapja. Pár frank nem pénz a csábító lehetőségért. Megküldik a kívánt csekélységet s közlik születcai adataikat. Postafordultával Omár khántól ez a levél érkezik:

„Köszönöm, hogy válaszolt hirdetésemre. Hogy az Ön iránti rokonszenvemet bizonyítsam, több órát töltöttem el az Ön horoszkópjának felállításával. Megvizsgálva a planéták állását, az Ön születésének pillanatában, azt találtam, hogy igen fontos eseményeket jeleznek Önre nézve, amelyekből rendkívüli személyes haszna lehet. Kellő kihasználásuk szerencsét, sikert, boldogságot jelent egész hátralevő életére. Ez a bámulatos alkalom három hónapon belül fog bekövetkezni, de pontos időt csak további adatok beküldése után s hosszabb, elmélyült számítások alapján lehet csak közölnöm. Egyelőre annyit mondhatok, hogy ilyen ritka alkalom az Ön életében többé nem fog ismétlődni. A szerencse vár Önre egy zárt ajtó mögött, amelynek kulcsa az én kezemben van. Én tisztán látom, csalódás nem lehetséges. Csekély költség ellenében nagy vagyonhoz juthat. Az emberek ezrein segítettem már s el vagyok árasztva hálálkodó levelekkel, amiért immár gondtalan életet élhetnek az én tanácsaim alapján. A siker titka: mit és mikor kell cselekedni. Ezt pedig csakis a részletes horoszkóp árulja el.

Szerencsére Ön értékes tulajdonságokkal rendelkezik, amelyek megkönnyítik a küzdést. Ön intelligens, szorgalmas, szívós és kitartó; épp ezért az Ön sorsának tanulmányozása engem különösen érdekel.”

A címzett máris teli tüdővel szívja be a közelgő szerencse illatát. Nem tudja, hogy szóról szóra ugyanazt a levelet kapja Omár khán valamennyi áldozata, aki megragadt a csábító hirdetés lépén.

A részletes horoszkóp díja nem is sok. A párizsi jósok általában 150 frankot szoktak kérni. Aki beküldi a pénzt és a kívánt további adatokat, megkapja a részletes és elmélyült horoszkópot, amely csak terjedelmében különbözik a vásárokról ismert, madarak által kihúzgált szerencsecéduláktól. A jós még azzal sem törődik, hogy az *egyéni* horoszkópot külön-külön gépeltesse le. Valamennyi megrendelő ugyanazt a *sokszorosított* példányt kapja, csak a születési adatok különböznek bennük.

„Ön *bak* jegy alatt született s a Saturnus planéta érezteti hatását. Az Ön szerencsés napja a szombat; színe a fekete, az indigókék és a barna; illatszere a benzoé; ékszer gyanánt az onyx a legelőnyösebb Önre nézve. Astro-biologikus kapcsolatban van Önnel az ásványvilágból az ólom és a kén, a növényvilágból a mirrha, sisakvirág és moha. Szerencseszáma 8.”

„Mindig határozott célt tűzzön ki, törekedjék teljes erővel feléje, de járjon el nagy körültekintéssel. Egészségét illetően óvakodjék a meghűléstől, különös gondja legyen a vérkeringésre, valamint az emésztés rendbentartására.”

1937 őszén egy neves párizsi elmeorvos, L. H. Couderc, gondolkodóba esett: mi lehet az oka, hogy a becsapott emberek ezrei ezeket a khánokat sem föl nem jelentették, sem meg nem pofozták? Kísérletet tett, s elhelyezett a lapokban egy megfelelő szövegű csábhirdetést. Legnagyobb ámulatára százával jelentkeztek az érdeklődők. Miután „első kísérlet” címén ingyen választ ígért, valamennyinek *azonos szövegű* horoszkópot küldött. Ilyesmi volt benne: „Ön eszes és művelt, egyenes és becsületes jellem, de kissé lobbanékony, nem tűri az ingerkedést. Ne feledje, hogy a harag rossz tanácsadó. Az ön múltjában váltakoztak a kedvező és kedvezőtlen események, voltak zavarok, s ezek némelyike még ma is érezteti anyagi és érzelmi hatását.”

Nincs az a horoszkóp, amelyik megjósolhatta volna a doktornak a váratlan eredményt. Özönével érkeztek a hálálkodó levelek. Legtöbbje amiatt áradozott, hogy soha senki így még el nem találta néhány adat alapján a levélíró jellemét és a múlt eseményeit. Egyikük ezt ömlengte: „Ön talán emberbaráti egyesületet, vagy új vallást akar alapítani? Boldog lennék, ha engem is előjegyezne.”

Couderc doktor egy orvosi lapban leszűrte asztrológiai kirándulásának eredményét. A megrendelők hiszékeny, naiv, befolyásolható, háborodott kedélyű és elméjű, egyensúlyukat vesztett egyének. Elmebeli fogyatékosságukat kimélyítik a modern elet sajnálatos körülményei: nehéz viszonyok, a jövő bizonytalansága, állandó aggodalom. A szélhámos jósok üzenetei még jobban megzavarják őket. Az államnak kellene erélyesen közbelépnie, hogy megszűnjék a gyalázatos üzlet.

Az állam nem lépett közbe. Az üzlet tovább virágzott.

A magyar olvasó nem hinne a szemének, ha bepillantana például a *Nouvelles Littéraires* című, legnagyobb irodalmi szintű hetilapnak *La vie et son décor* (Az élet és külszíne) feliratú rovatába. Ez a rovat a nőolvasók számára készül, divattudósításokat közöl és szépészeti üzeneteket közvetít. Az 1935. november 9-i számban a rovat ezzel a felhívással fordult hölgyolvasóihoz:

„Asztrális csoport. Arra illetékes egyének tudományos irányítása mellett az asztrális csoport segíteni akar mindazokon, akik hozzá folyamodnak. Születésének adatai alapján Ön helyett tanulmányozza mindazokat a földi befolyásokat, virágokat, köveket, növényeket és színeket, amelyek Önnek kedvezhetnek.”

„Csoportunk állította elő egyebek között a nevezetes *Loviza-parfőmöt* is. Ez a parfőm az *egyén* számára készül, különösen az Ön számára, születésének adatai s a nagy planetáris rendszerek alapján. Az Asztrális csoport az Ön rendelkezésére bocsáthatja az eredményről szóló elismerő bizonylatokat, különösen azokét a boldog *adeptusokét,* akik 1935 júniusában a *nemzeti sorsjátékon megütötték a hárommilliós nyereményt.”*

Csodálatos. A lap többi részében a legelőkelőbb elmék szólnak a francia olvasóközönség legműveltebb rétegéhez, ez a rovat pedig orcapirulás nélkül feji meg a műveltség köpenyege alatt

meghúzódó butaságot. Az üzlet üzlet. Az örökké éber állam is behunyja a szemét, mert semmi oka sincs rápislantani a Loterie Nationale körüli reklám harsonásaira.

Legvakmerőbb üzleti fogással egy Jacques Millard nevű csillagjós szédítette meg a francia Bésançon lakosságát. Tücsköt-bogarat összejósolt az 1937. esztendőre, általános jólétet s hasonló kellemes dolgokat. Csupán egyetlen rossz hír feketéllett a rózsaszínű jóslatok között: Bésançonban a nyáron nagyerejű földrengés lesz. A bésançoniak gyorsan biztosították házaikat földrengés ellen s alattomban lemosolyogták a hitetlen biztosító társaságokat, amelyek a jóslat ellenére vállalták a kockázatot. Elmúlt a nyár, elmaradt a földrengés. Ellenben kiderült, hogy a csillagász a biztosító társaságok bérence volt. Négy társaság óriási üzleteket kötött, maga a jós kétmillió frankot keresett. Néhány károsult nem hagyta annyiban a dolgot, megrohanta az asztrológust és elverte, hogy csak úgy rengett.

A JÓSLÁSNAK SZÁZFÉLE MÓDJA VAN

Az asztrológia üzletembereivel külön foglalkoztam, mert ők mégis valamelyes tudományos festékbe mártott szálakból szövik a hálójukat. De az elbutult hiszékenységnek egyéb piócái is hemzsegnek a nagyvárosokban, mindenféle jósnő, látnok, mágus és álmédium, akiknek műveltségi készlete csak annyi, amennyit az elemi iskola padjain magukba szedtek.

Úri hölgyek társas összejöveteleken titokzatos mosollyal adogatnak egymásnak címeket rejtő cédulákat. Lelkük rajta, ha elhiszik, hogy a sors a jövő titkát nehéz illatú udvari helyiségekben és komor házmesterlakásokban rekkenti el, megfejtését pedig írás-olvasással hadilábon álló, örökké gyászszegélyes körmű asszonyságokra bízza. De ezek legalább szerényen meghúzódnak a vackaikban és beérik az úgynevezett száj-reklámmal. A valódi jóspiac tarka pereputtya akkor rajzik elénk, ha széttekintünk az *okkultista hirdetés-irodalomban.* Erre alább külön rátérek.

Mondandóim során, mint eddig is tettem, alkalmazkodom az általános szóhasználathoz, amely nem különbözteti meg egymástól a *jóst és a jövendőmondót.* Szorosan értelmezve az utóbbi szó a *látnokot* illetné meg, aki a saját okkult képességei révén tud a jövőbe pillantani. A *jóslás (divinatio)* külső jelekből és jelenségekből következtet a jövőre. (Az *omen* megint más; ez is a jövőt jelzi, de nem mi folyamodtunk hozzá, *akaratlanul* jelentkezik.) A mi együgyű jósnőink alig tudnak egyébből jósolni, mint kártyából, kávéaljból, babszemből, kristálygolyóból. Pedig a klasszikus világ s ennek hagyatékaképpen a kései középkor, több mint *százféle* jósmódszert ismert. Összeírtam egy csomót közülük. (A görög nevet tájékoztatásul csatolom néhányhoz.)

Borostyánjóslás (Daphnomantia)
Csontjóslás (Cleromantia)
Falevél-jóslás (Botanomantia)
Füstjóslás (Capnomantia)
Forrásjóslás (Pegomantia)
Fügefalevél-jóslás (Sycomantia)
Fahulladék-jóslás (Xylomantia)
Hamujóslás (Spodomantia)
Homok-jóslás (Geomantia)
Hagymajóslás (Cromniomantia)
Kakasjóslás (Alectromantia)
Nyíljóslás
Kenyérjóslás
Kockajóslás
Kulcsjóslás
Lámpaláng-jóslás

Madárjóslás
Névből-jóslás
Patkányjóslás
Répalevél-jóslás
Sajtjóslás
Sójóslás
Számjóslás
Szemjóslás
Tésztajóslás
Tükörjóslás
Tűzjóslás
Tömjénjóslás
Tojásjóslás
Véletlen-jóslás
Viaszjóslás
Vízjóslás (10-féle)
Versjóslás
Vakondjóslás

Az álomjóslásról már szólottam. A nekilendült két modern tudománnyal, a kézjóslással és írásjóslással nem foglalkozom. Hogy írhassak róluk, el kellene mélyednem bennük.

A *borostyánjóslás* egyszerű. Friss gallyat kell a tűzre dobni; ha pattog jó jel, ha sokat pattog, még jobb.

Csontjóslásnál csontlemezekre felírják a betűsor egy-egy betűjét, zacskóban összekeverik s egyenként kihúzgálják, mint a lutricédulát. A kihúzott betűkből alakuló szavakat vagy megértik, vagy nem.

Falevéljóslás éjjeli viharok után történik. Hajnalban ki kell menni a kertbe s a lehullott levelek helyzetéből ki lehet okoskodni a jövőt. Már aki tudja.

Füstjóslásnál virágmagvakat dobunk a parázsra s a füst alakjából és irányából hozzáértő ember fontos dolgokról értesül.

Forrásjóslásnál szűknyakú edényt merítünk a vízbe s az edénybe tóduló víz kotyogása az efféle beszédben járatos embernek megmondja a jövőt.

Fügefalevéljóslásnál nem kell rosszat gondolni. A levélbe tűheggyel bekarcoljuk a kérdést és a levelet félretesszük. Ha sokáig friss marad, jó jel. Ha gyorsan szárad, készüljünk a rossz eredményre.

Fahulladékjóslásnál fel kell szedegetni séta közben az elénk kerülő fadarabkákat s alakjukból következtetni lehet a jövőre.

Hamujóslásnál este a szabadban szétteregetjük a hamut s ujjunkkal beleírjuk a kérdést. Reggelre a betűk nagy része olvashatatlanná mosódik el, de a megmaradt betűkből ki lehet hüvelyezni a választ.

Homokjóslás úgy megy végbe, hogy egy marék homokot az asztalra dobunk. A homokszemek szeszélyes ábrákká peregnek szét, ezeket a képzelőtehetség kiegészítheti és a jövőre vonatkoztathatja.

A *kígyójóslás* külön tanulmányt igényel. A kígyó gyűrűzéseiből kell a jövőre következtetni s ehhez kellő készültség és tapasztalat szükséges.

A *hagymának* az időjárás körül van szerepe. Az 1842. évi *Debreceni kalendáriumba* be van írva, hogy újév napján egy földesuraság cselédei a következő babonaságot cselekedték:[437]

„Egy jókora nagyságú vereshagymát négy részre vágván s annak lemezeit széjjel szedvén, 12 ilyen cikket szabad akarat szerént kiválasztanak belőle és azokat sorba rakván egy deszkára, tepsire vagy

tálcára, a 12 hónap nevei szerint elnevezik. Azután pedig mindenik lemezben egy-egy kis lágy sót tévén, éjszakára felteszik a meleg kemencére; reggel osztán megnézegetvén, azt hiszik, hogy amely lemezben a só elolvadt vagy megnedvesedett, annak nevét viselő hónap esős lesz, amelyben pedig fel nem olvadt, az száraz hónap fog lenni.”

Szokás az ilyen paraszti babonákat lemosolyogni. Pedig ezt a babonaságot is, mint sok mást, valamikor a művelt uraságok űzték, róluk szállt ingyen hagyományként a parásztra. Pontosan ugyanennek az eljárásnak leírását találom a többször említett *Breslauer Sammlungen* 1719-i évfolyamának 62. oldalán. Bizonyos Kortholt porosz államtanácsos küldte be a közleményt s hivatkozott több előkelő úrra, akik a hagymajóslást fényes eredménnyel próbálták meg. A paraszt és az államtanácsos közt a különbség csak ennyi: a parasztember azért rakja ki a hagymaszeleteit újévkor, mert ekkor kezdődik az esztendő. Az államtanácsos szerint az okból kell újévkor fogni a kísérlethez, mert előtte való éjjelen van az astrum praesagiens-nek (jósló csillag) legerősebb uralma. Melyik ez a szilveszteri jóscsillag, nem mondja.

Úgy látszik, az *astrum praesagiens*-hez kapcsolódik a szilveszteri ólomöntés is. Ma tréfás játék, valamikor komolyan hittek benne. Csakúgy, mint a többi, nem részletezett módszerben, amelyekre kár a betűöntő szedőgép ólmát pazarolni. Még csak a *kakasjóslásról* valamit, annak a szemléltetésére, hogy egykor az efféle jósolgatás nemcsak komoly, de *halálosan* komoly volt.

Nagy kört húztak a földön s annyi részre osztották, ahány betű van a betűsorban. A betűknek megfelelő részekre egy-egy árpaszemet tettek, a kör közepére belódították egy kakast és lesték, milyen sorrendben fogja az árpaszemeket felcsipegetni. Az egymásra következő betűk zagyvalékából esetleg lehetett valamelyes értelmet kihámozni. Ha a kakas abbahagyta a szemelgetést, a maradék betűkből jósoltak. Mikor Valens császár Antiochiában tanyázott, néhány jós megpróbálkozott a kakassal, hogy kisüsse, ki lesz Valens utóda a trónon. A megmaradt betűkből ez a névtöredék jött ki: *Theod…* Valens megtudta és rendet csinált. Először a bűnös kíváncsiakat fejeztette le, azután minden

Theodorus nevű, trónjelöltként számbavehető polgárt. A kakas mégis jól volt értesülve, mert utóda Theodosius lett, akit a történelem a Nagy jelzővel ékesített fel…

REMÉNYVÁSÁR A JÓSPIACON

Nem hinné az ember, az okkultista hirdetésnek minő múltja van. Már a XVII. század elején találkozunk vele. A British Museum levéltára (5931. számú Harleian-kézirat) őriz egy ilyen hirdetésszöveget; hol jelent meg? nem tudni.

„Gray’s Inn Lane-ben (pontos cím) lakik Mrs. Stothards, aki válaszol minden nem tilos kérdésre, például: életfolyása boldog lesz-e avagy boldogtalan? miféle személy lesz a házastársa? a házasság kedvező időpontja elmúlt-e már avagy csak ezután következik be? valamelyik barátja igaz-e vagy álnok? s más effélékre. Születési helyének és időpontjának ismeretében megmondja, minő események várnak rá a jövőben. Elemzi a test bármely részén található *szemölcsök* jelentőségét; kitűnően magyarázza és megfejti az álmokat. *Díj félshilling.* Menjen fel a lépcsőn és ne kérdezősködjék.”

Ami a furcsa szemölcs-jóslást illeti, ennek a titka elveszett volna az utókor számára, ha egy Lupton nevű korbeli író *Notable Things* (Figyelemreméltó dolgok) című (1660) könyve fel nem jegyzi a szükséges tudnivalókat. Eszerint:

„Szemölcs a kézen és karon arra utal, hogy a test egyéb részein is akad hasonló. Szemölcs a vállon: bölcsesség; közel a hónaljhoz: gazdagság és rang. Szemölcs az ajkon: jó gyomor és beszélőképesség. Szemölcs a homlok jobboldalán: nagy gazdagság, – baloldalon az ellenkezője. Vörös bibircsó akár férfinak, akár nőnek az orrán: erős szerelmi hajlandóságra vall. Egy vagy több szemölcs a hastájon: nagyevőt árul el. Férfi térdén: gazdagságot, nő térdén: sok gyermeket jósol. Mellen: szegénység, csípőn: nyomor és szerencsétlenség.”

A modern reményvásár bemutatását Párizzsal kezdem. Ebyetlen hetilapnak egyetlen számában *harminchét* jós és jósnő csalogatja az olvasót. Még pedig a művelt olvasót, mert a *Candide* nem a pallérozatlan elméjű tömegek számára készül. Úgy látszik, van afféle műveltség is, amelyik a felszínen terül el, mint a kérkedően nagylevelű lápvirág s eltakarja az alatta rejtőző feneketlen butaság-tömeget.

A jóshölgyek többnyire keleti tanulmányokkal hivalkodnak, alkalmazkodva a közhithez, amely szerint ott ringatták az okkultizmus bölcsőjét pólyás korában. Egyik azt hirdeti, hogy ötezeréves egyiptomi titkokat ismer; a másik arab, a harmadik hindu titkos tudományoknak a tudója. Olyan is van, aki most érkezett Tibetből, ahol a Nagy Lámák okosították ki arról, miképpen mondjon jövendőt tyúkeszű párizsi asszonyoknak. Éctekezási díj 20 frank.

Kelet papnői nemcsak jósolnak. Tanácsolnak, vezetnek, kifejlesztik megbízóik lappangó képességeit, erősítik önbizalmukat, megacélozzák őket az élet küzdelmeire, biztosítják a sikert. Mme Renée a hirdetés szerint látnok, gondolatátvivő és chiromanta. Óegyiptomi *tarot*-val dolgozik. Nem kérdez, hanem tanácsol. Csalhatatlanul megmondja a jövendőt. Pontos dátumok. Közli a siker titkát. Küldje be születési adatait és húsz frank ötvenet. – Mme Therčse Girard „diplomás” látnoknő. Tudományos ellenőrzés mellett működik. Neve az egész világon ismeretes. Mondja ő. Hol szerezte a diplomáját, nem közli s így kételyeim nem jogosulatlanok, mert tudásom szerint okkultizmust csupán a salamancai egyetemen tanítottak, ott is ötszáz évvel ezelőtt s lehet, hogy ez sem igaz. Valamennyi hirdető között a legolcsóbb Mme Buick. Ő csalhatatlan tanácsokat ad egészség, szerelem, házasság és *családi unalom* eseteiben. Mindezt potom öt frankért.

Kegyetlenül unhatja magát családi körében a párizsi dáma, akit még az sem lep meg, hogy íme egyetlen újság hirdetési rovatában harminchét természetfölötti tulajdonsággal megáldott tehetség verődik össze.

Ahogyan a francia lapok hű tükrözői voltak a párizsi nők hebehurgyaságának, a *német* okkultista hirdetések német alaposságról tettek bizonyságot. Elővettem az egyik legkomolyabb okkultista

folyóirat, a *Zeitschrift für Okkultismus* 1921–22. évfolyamait. Végigböngésztem a hirdetéseket és elámultam, milyen pergőtűznek van kitéve a jámbor olvasó. Ha mindazt elhiszi, amit a hirdetések ígérnek és hozzájuk folyamodik, következőképpen szerelik fel az emberi lét küzdelmeire:

Mindenekelőtt meg kell tudni, mik a jelen rejtelmei és a jövő titkai? Legbiztosabb, ha az érdeklődő E. M. úrhoz fordul Drezdába, aki is a saját megjelölése szerint *Neupsychologe und Traumdarsteller* (Újlélekbúvár és álomábrázoló). Be kell küldeni két fényképet s a különös foglalkozású úr megfelelő tiszteletdíj ellenében ezeket a teljesítményeket ígéri: „Telepatikus úton hat a távolból. Befolyásolja a szenvedélyeket, megszabadít gyengeségektől és aggodalmas érzésektől. Saját gondolati erejének *(Gedankenkraft)* átvitele útján lelki harmóniát teremt. Az akaraterőt gyarapítja. Megállapítja fénykép után a jellemet. Nagy létkérdésekben tanácsot ad. Szállít mágikus kristályokat tisztánlátás *(Hellsehen)* és szuggesztió céljaira. Kiképez „szuggesztőröket” (nem hipnotizőröket!) és „magnetopathákat”.

Az ilyen okkultista-polihisztor mellett eltörpül bizonyos J. K., aki csupán lámpaláz és akaratgyengeség ellen nyújt távkezelést „mágikus fluidum” útján s magát mint *Psychologe und Magnetopath* írja alá. Viszont C. B. nem egyes eseteket kezel, hanem az egész embert átalakítja. Tíz márka ellenében tájékoztató ismertetést küld; címe *Lebensführer mit Harmonielehre* (Életútmutató harmóniatannal). – W. G. a lélek legtitkosabb rejtekeit piszkálja felszínre „intuitív ezoterikus névértelmezés” útján. A kissé homályos megjelölést ez a magyarázat világítja meg: „A névjelentés három fokozatából megállapítható, hogy kiki milyen szellemi magaslatra lendítette fel magát, illetőleg, hogy szellemi átmenetek vannak-e nála folyamatban, avagy még valamely alsóbbrendű alkatban éli az életét.”

A. M. úr Casselben továbbmegy. Nem csupán a jelent s esetleg a jövőt leplezi le, de a múltat is. Mégpedig azt a múltat, amely az *előző inkarnációkat* tartalmazza. A tájékoztató szerint kívánatra kiderít *„előző inkarnációkat, messze a Krisztus születését megelőző időkre visszamenőleg”.*

Valamennyi hirdetőt veri egy *Alchimia* című hirdetés, ez csupa főnévből és melléknévből van összeróva: „Titkos szer az aranycsináláshoz! A bölcsek köve! Életelixir! Tekintély! Paracelsus titka!”

Tegyük fel, hogy a mi okkultistánk lelkiek tekintetében rendben van, csupán a teste beteg. Ez esetben válogathat a legkülönfélébb, távolból ható rendszerek között. Biztos eredményt ígér C. H. úrhölgy módszere, aki a legsúlyosabb betegeken is azonnal segít *durch Hellhören* (tisztánhallás útján). Elképzelni sem tudom, mi a csoda lehet ez. Egy másik hölgy, H. H. nevezetű *Lebens- und Heilreformerin* (Élet- és gyógyújítónő) nem csupán távolból gyógyít, de „távtanfolyamot” *(Fernkurs)* is tart a távgyógyítást megtanulni óhajtó urak és hölgyek számára.

A gyógyszertárak is bekapcsolódtak a hirdetési tevékenységbe. Hirdetnek *Magnodint,* távolbaható készítményt telepatikus gyógykezelés céljaira, – *Vörös életelixirt,* főképpen öregségi bajokban, – *Aurodin-olajat,* amely „ódtartalmúan van polarizálva s felgerieszti és elmélyíti az ódikus érzéseket”. Jó kisegítő szer lehet azok részére, akik lelki ügyeikben az intuitív ezoterikus névértelmezést veszik igénybe.

Ha a hivő okkultista ekképpen rendbehozta lelki és testi ügyeit, elindulhat a dolgára. De a mindennapi élet rémteli őserdejében mindenfelől ellenséges karmok kapdosnak feléje. Jól teszi hát, ha megveszi *a Mágikus Tükör* című, zsebbevaló kis kézikönyvet. Ez útmutatást ad, miképpen lehet védekezni a káros lelki hatások ellen. Még okosabban cselekszik, ha a casseli Arkana-céghez fordul és megrendeli a *Mephisto*-készüléket. Nyolc márka; díszes minőség tizenöt márka, sötétben is világító 25 márka. Az ördöngös kis készülék minden élő lényről vagy élettelen tárgyról csalhatatlan bizonyossággal megállapítja, hogy milyen *nemhez* tartozik. Ha például valakinek kételyei vannak, hogy fiú-e a lány, vagy lány-e a fiú, feje fölé kell tartani a készüléket s pár pillanatig várni, amíg ingája lendülni nem kezd. Szabályos ingamozdulat hímnemű lényt jelez, köralakú nőneműt. Ha nem mozdul az inga, a helyzet zavaros; a hirdetés szerint „Kombination der Objekte” mutatkozik. Meg kell adni, hogy a mindennapi élet ritkán nyújt alkalmat efféle kételkedésekre, ámde a Mephistónak egyéb

haszna is van. Nevezetesen bármely pénztárcáról kideríti, hogy hímnemű vagy nőnemű állat bőréből készült-e? amit jó tudni.

Mindezeknél hasznosabb, sőt nélkülözhetetlen *a Tattwaskop* nevű műszer. Olyan, mint az óra; zsebben lehet hordani. Seregnyi cég hirdeti, mint a „modern sikerember” célszerű felszerelését. Tudnivaló, hogy a világűr kisugárzásai között a *Tattwa-su*garak hatnak legkedvezőbben az emberi sorsra. A sikerember tehát akkor fog valamely vállalkozásba, amikor a Tattwa jelentkezik. Hogy mikor? pontosan megmondja az elmés találmány, amelyről minden csillagászati képzettség nélkül nyomban le lehet olvasni, hogy sugárzik-e már a Tattwa, vagyis alkalmas-e a pillanat a vállalkozásra? Szőrszálhasogatás lenne ilyenkor aggályoskodni, hogy a Tattwa az *ellenfélnek* is jó s hátha az is szorongat egy Tattwaskopot a mellényzsebében?

Reichenbach báró tanítását élelmesen értékesíti egy lipcsei cég. *Ódmérő* készüléket ajánl; ez pontosan megméri az ember tenyeréből és ujjahegyéből kiáramló ódikus sugarak mennyiségét és erejét. – Egy mágusnak öltözött meztelen kardot villogtató úr gnosztikus tanfolyamot hirdet. Aki elvégzi, nem Saul agyagedényéből, hanem Dávid kürtjéből fog megkenetni. „kimondhatatlan olajjal”. Megtanulja az újjászületéshez szükséges titkokat; megismerkedik a vízzel, amelyben a tudók fürödnek, – megtudja, ki szereti őt: Aphrodite? Persephone? Selene? avagy Kybele? Azt is megtudja, mi volt a mennyei kapu, amelyet Jákob látott Mezopotámiában, – mi volt a bűvös növény, amellyel Odysseus disznóvá varázsolt társait megint emberré változtatta, – s mi a meztelen szablya, amely az élet fájához vezető utat biztosítja.

Az *angol* okkultista hirdetéseket egyszerűség és üzletszerűség jellemzi. Elővettem találomra a *The Two Worlds* című spiritualista hetilap egyik számát. Az ottani okkultisták különlegesen kedvelt szórakozása az úgynevezett *pszichometria.* Valamely apró használati tárgyat kell a mágusnak küldeni s ő ennek alapján kicsalogatja csigaházából a jövőt. Egy hűvös szárazsággal fogalmazott reklámcikkből arról értesülünk, hogy bizonyos Farmer nevű úr ócska mellényének béléséből kimetszett egy levélbélyegnyi darabot s elküldte a mágusnak. Pár nap múlva megjött a válasz:

„December hónap kedvezni fog Önnek s nagy nyereségre tesz szert. Azután kísérletezések ideje következik s csupán a jövő év márciusában dőlnek el a dolgok az Ön javára. Úgy látom, hogy idegei nincsenek rendben. Szedjen erősítő szereket. Az elmúlt hónapokban súlyos veszteségei voltak, de minden rendbe jön s Önre boldog és békés esztendők várnak."

Az előfizető nem azért járatja a lapot, hogy kételkedjék. A reklámcikket színigazságnak fogadja s a mágushoz özönlik a sok ruhabélés, nadrággomb, cipőfűző és egyéb madzag.

Az *amerikai* asztrológus-hirdetésekről már szólottam. Az okkultista reklám egyéb lépvesszői közül különösen egyhez tapadt a szemem: a *Siker-klub* hirdetéséhez. Az egyesület alapeszméje tetszetős. Ha bármi oknál fogva ellankad bennünk az akaraterő, ismét talpraállíthat egy másik akaraterős egyén, a belőle kisugáraó energia segítségével. Hát még ha az energiát nem egy, de *ezer meg ezer egyén sugározza felénk!* Ami akkor történik meg, ha belépünk a siker-klubba. (Tagsági díj csupán néhány dollár.) Minden tag kap egy *Harmonia-kulcsot,* azaz írásbeli tájékoztatást. Ebben pontosan meg van jelölve az időpont, amikor a tagoknak abba kell hagyni foglalatosságukat, minden akaraterejüket összeszedve tagtársaikra kell gondolniuk és energiát kisugározniuk. A csüggedt tag felé mintha ezer és ezer leadó-állomás ontaná energia-sugarait. Ő megtöltözik velük, a felgyülemlett akaraterőtől meglódul és kiharcolja a sikert. Amelyet az alapítók a maguk számára máris elkönyveltek.

LENORMAND KISASSZONY

A hivatásos jósnők sorából valóságos történelmi nevezetességre tett szert a sokat emlegetett Lenormand kisasszony.

A franciák már rég tisztában vannak vele, hogy híres jövendölései mind „aprčs coup" hangzottak el. De még mindig akadnak tájékozatlan, ötöd- és hatodkézből merítő, pongyolatollú dilettánsok, akik

újra meg újra felfrissítik az ostoba legendát, hogy a csodálatos asszony megjósolta Joséphine császárné sorsfordulatait, Napóleon bukását és sok minden egyebet.

Igen, megjósolta, de mindig csak *utólag.* Amit nagyon könnyű ellenőrizni, csak át kell nézni akármelyik francia lexikonban Lenormand kisasszony műveinek jegyzékét. A megjelenés évébői rögtön kiderül, hogy a látnoknő az ő bevált jövendöléseit *Joséphine halála után* közölte a világgal, amikor az egyetlen tanú már nem jelentkezhetett.[445]

Maria-Anne-Adélaide Lenormand 1772. május 27-én született Alençonban. Tizenhatéves korában Párizsba került és fehérneművarrással kereste kenyerét. Különös természetű leány volt; hajlott mindenféle babonára s ő maga is jósolgatott az előkelő vevőknek. Mikor Párizsra ráköszöntöttek az 1789. esztendő eseményei, egyszerre csak híre ment, hogy a fehérneműs bolt furcsa kisasszonya *előre megjósolta a forradalmat.* Ez bizony nem volt nehéz. Tudta azt mindenki, aki a nép közt megfordult, csak a rövidlátó főnemesség nem akart tudni róla. A kis varrólány jóstehetsége fellendítette a boltot. Egyre többen nyitogatták az ajtaját, hogy jövendőt mondassanak maguknak. Az üzleti érzékű vidéki lány most elérkezettnek látta az időt, hogy pénzre váltsa fel tehetségét. Társult egy Gilbert nevű hivatásos jósnővel s közös rendelőt nyitottak Párizs szívében, az előkelő Saint-Germain negyedben.

Mi volt a fiatal szibilla tehetsége? Semmi esetre sem az, hogy belelátott a jövendőbe. Ellenben jó megfigyelő képességgel, kitűnő arcismerettel, éles és furfangos elmével áldotta meg a természet. A beszélgetést ártatlannak látszó kérdezősködéssel kezdte:

„Melyik színt szereti legjobban? Melyik a kedves virága? Milyen állattól irtózik leginkább? Eszik-e hagymás ételeket?” Tíz-húsz felelet már kezébe adta az első szálakat. És ne feledjük, hogy a XVIII. század Párizsában vagyunk, ahol már maga a ruha elárulta, ki milyen társadalmi osztálynak a tagja. Álruha nem használt, a varróleány gyakorlott szeme azonnal észrevette a turpisságot. Néha magához rendelte az ügyfeleit folytatólagos tanácskozásra s közben bőven volt ideje, hogy kémeket eresszen a nyomukba.

Elég az hozzá, Lenormand kisasszony vállalata fellendült, elvált a társától s ezentúl fényes új lakásban a maga kezére dolgozott.

Jóslásainál többféle rendszert alkalmazott. Leggyakrabban kártyát vetett. Három csomója volt s aszerint, amint 7, 13 vagy 17 kártyát rakott ki, elnevezte a műveletet *kis-, közép- és nagyjátéknak.* Jósolt kávéaljból is. Rálottyantotta a kávéaljat egy közepén lyukas, lapos tálra. Tíz-tizenöt perc múlva (közben kérdezősködött) a víz a lyukon kiszivárgott, a visszamaradt kávéalj megszáradt és képzeletébresztő kacskaringókban terült el a tálon. Ebből aztán lehetett jósolni akármit.

Lenormand kisasszony szereplésének első korszaka a forradalom végéig terjed. Főúri ügyfelei lassanként elmaradtak, bizonyos általánosan ismert okokból. Helyettük az új világ vezéremberei adták egymás kezébe a kilincset: Marat, Robespierre, Saint-Just. Már ahogyan a szibilla mondja emlékirataiban. Ő mind a háromnak erőszakos halált jósolt. Így is történt. Sajnos, a csodálatos jóslatokra csupán egyetlen tanú van: a jósnő saját maga. Ezt a jóslatot is utólag eszelte ki, hogy a világ előtt így indokolja Robespierre lovagiatlan cselekedetét, aki is becsukatta őt a Petite Force nevű női börtönbe. Nem a merész jóslat megtorlásául, hanem arisztokratákkal való cimborálás gyanúja miatt. De akármilyen okból zárták be, illett volna, hogy a maga sorsát is lássa előre, ne csak a másokét.

A Petite Force-ban töltött napok indították el Lenormand kisasszony ragyogó második korszakát. Amint írja, itt ismerkedett meg egy fogoly nővel, Beauharnais tábornok feleségével. Ez a hölgy, leánynevén Joséphine Tascher de la Pagerie, cédulát csempészett hozzá s megkérte, árulna el valamit a jövőjéből. A jósnő visszacsempészett egy másik cédulát, erre volt felírva a híres-nevezetes jövendőmondás, amelyet ma is áhítattal, szinte ájtatosan szoktak idézni a hivők.

„Beauharnais tábornok áldozata lesz a forradalomnak. Özvegye két év múlva újra férjhez megy, mégpedig egy fiatal katonatiszthez, akire a legfényesebb jövendő vár. Mint a tiszt felesége, tizenkét éven át élvezni fogja a szerencse legdúsabb kegyeit s az államban elérhető legnagyobb rangot, de azután megfosztják a nagyság minden pompájától.”

Ez aztán nem holmi kétértelmű locsogás, hanem félre nem magyarázható pontos beszéd, amelynek minden szava valóra vált. Beauharnais tábornok vérpadon halt meg, özvegye két év múlva férjhez ment egy Bonaparte Napóleon nevű fiatal katonatiszthez, aki utóbb első konzul, majd Franciaország császára lett. Tizenkét évig övezte Joséphine-t az államfői pompa, azután Napóleon elvált tőle…

Igen, de a nevezetes cédulát Joséphine-en kívül senki sem látta s az esetet Lenormand kisasszony csupán 1815-ben közölte a világgal *Souvenirs prophétiques d'une sibylle* című könyvében, amikor a császárné már halott volt és nem szólhatott, nem tanúskodhatott!

Valami kapcsolata csakugyan lehetett a későbbi császárnéval. Ezt a kreol asszonyt néger dajkái ránevelték mindenféle babonára, kártyavetésre, szerencsemondatásra. A divatos párizsi jósnőt néhányszor magához rendelte s ennek egyéb sem kellett, hogy elhíresztelje a magas összeköttetést.

Az udvar látszólagos kegye fényes reklámnak bizonyult. Lenormand kisasszony diadalmas pályafutásának delelőjére ért. Ügyfeleinek sorába tartozott Talma, a nagy színész, – David, a nagy festő, – sőt Staël asszony is, a nagy bölcselkedő.

Egy napon megint jósolt Joséphine-nek. Azt a komor végzetet jövendölte meg, hogy a császár el fog válni tőle. Voltaképpen nem jövendölt, inkább *árulkodott.* Hogy Napóleon válni akar, mindenki tudta, csak a felesége nem. Lenormand kisasszony gorombán vétett a titoktartási kötelesség ellen, amikor a hírt jóslat alakjában megsúgta a semmit sem sejtő asszonynak. Másnap Fouché, a rendőrminiszter udvariasan magához rendelte a szibillát. Ez boldogan ielentkezett a kártyáival.

– Tudja, miért hívattam? – kérdezte a miniszter.

– Nyilván meg akar hallgatni. Elhoztam *a nagy játékot.*

– Nem éppen. Le kell magát csukatnom.

– Engem? lecsukni? miért?

– No hallja, a nagy szibilla ne tudná az okát? Kérdezze meg a kártyáit.

A riadt hölgyet ott marasztalták s leckeképpen néhány hétig benn tartották a fogházban.

A császárság bukása után egy darabig a régi híréből élt, majd megfogyatkozott a híre is, a jövedelme is. Megpróbálkozott az irodalommal s kiadta emlékiratait, a híres *post eventum* jóslatok ősforrásait. Könyvkereskedésbe is belevágott, az sem vált be. Ekkor nagy reklámzajjal elhíresztelte, hogy Belgiumba kell utaznia, fontos jóslatai vannak az orániai herceg számára. De megint csak az történt, hogy a jövő titkainak nagy ismerője nem látta előre a saját sorsának fordulatait. *Brüsszelben letartóztatták,* mert a vámőrök minden kártya és kávéalj nélkü(felfedezték, hogy kettősfenekű bőröndben zsebórákat akart csempészni Belgiumba.

Mikor kikerült a börtönből, a jóstehetség dicsfénye haloványra fakult. A hívek elhagyták, a világ elfelejtette s neve csupán 1843. június 25-én bukkant fel ismét a lapokban, amikor 72 éves korában meghalt.

Halála után, mint ez már ilyenkor szokás, a legenda hamvadó parazsa megint fellobbant. Könyveket írtak, cikkeket ontottak róla, tanúk szólaltak meg, ezt meg azt a valóra vált jóslatot emlegetve.

Azóta egy század patinájának aranyos zöldje rakódott a híres jóslatokra s ma is akadnak gyakorlatlan szemű hivők, akik nem látják meg, hogy csupa eredetileg is zöld beszéd húzódik meg az idő nemes rozsdája alatt.

Az utószülött pletyka most már magát Napóleont is besorozta Lenormand kisasszony ügyfelei közé.[450a] A nagy száműzött már nem élt. Nyugodtan hazudhatott akárki akármit, mint a mi Háry Jánosunk, mikor nem volt jelen a diák. „S vitéz Háry János istenigazában – Elveté a sulykot ő bátorságában.” A sulyokvetésben feljegyzésre méltó eredményt ért el bizonyos W. Killian nevű angol, aki állítólag Szent Ilonán járt, beszélt Napóleonnal s tulajdon szájából hallotta, hogy bizony ő jósoltatott magának a szibillával, mégpedig nem is a császári palotában, hanem a *jósnő lakásán.* Ez tette őt figyelmessé Szent Ilona szigetére is! Az angol utazó szerint Napóleon így mondta el az esetet:

„Lenormand kisasszony megmutatta nekem Szent Ilona szigetét s le is rajzolta Rue Tournon-beli lakásán egyik szoba padlójára. A sziget egyes helyeihez odaírta: Plantation-House, Long-Wood, The Tower, Hudson Lowe.”

Mindent el lehet hinni. Még azt is, hogy a párizsi varrólány angol helyneveket irkál a padlóra kifogástalan helyesírással s évekkel előre tudja, ki lesz Napóleon száműzetésének idején a sziget kormányzója. Csak azt nem, hogy a franciák császára *lakásán* fogja meglátogatni a pénzért kártyát vető asszonyságot. (Killian könyvét, amelyben a csodálatos esetről ír, Cabančs doktor említi meg,[450b] de pontos adatokat a könyvről nem közöl.)

Nem számítva mindezeket, Napóleon nem Lenormand kisasszony révén értesült Szent Ilona létezéséről. *Ő azt már kadét korában ismerte.*

Erre azután én tudok tanút állítani: saját magamat. Sőt mindazokat, akik Firenzében jártukban betértek a Laurenziana-könyvtárba s módjuk volt bepillantani Napóleon *iskolai füzetébe.* Üveg alatt őrzik az érdekes ereklyét, az utolsó lap van benne felütve. Napóleon kadét korában ebbe a füzetbe írta feladatait a tengerentúli gyarmatokról. *Az utolsó lap közepén a dolgozat megszakad s a legutolsó sor, amelyet a gyermekkatona a füzetbe jegyzett, így szól:*

„Sainte-Hélčne, petit isle.”

Szent Ilona, kicsiny sziget…

Más kérdés, nem riad-e felénk valamely lélekdöbbentő végzetszerűség a négyszavas sorból, amelyben a leendő császár *tulajdon kezével írta le életsorsának utolsó megrázó fejezetét?* Nem tudom. Lehet véletlen is, ismerjük különös játékait.

Íme a napóleoni véletleneknek még egy sajátságos találkozása:

Szent Ilona szigetét ugyanazon a napon fedezi fel egy portugál hajós, amelyiken Kolumbus rábukkan Martinique szigetére. Martinique szigetén születik Joséphine császárné és Szent Ilonán meghal Napóleon császár…

Félelmetesen különös találkozás! Magamat is meghökkentett, amikor egy nagyigényű, komoly könyvben olvastam. Fel is használtam a gondolatébresztő adatot, írtam is róla, mint a leselkedő Végzet felsötétlő árnyékáról. Regényben nagyon szépen hangzott. De most száraz prózát írok, bele kell hát tekinteni a lexikonba. Ott bizony az olvasható, hogy Martinique szigetére 1493-ban érkezett Kolumbus Márton napján, Szent Ilonát pedig 1502-ben fedezték fel a portugálok Ilona napján.

A Végzetet dübörögtető hírkoholó nem vette észre, hogy mind a két szigetet nyilvánvalóan arról a szentről nevezték el, akinek névünnepén történt a felfedezésük.

Így jár az ember, ha a nyomtatásban felsötétlő butaságokat első szóra elhiszi.

EGY ŐRÜLT JÓSIGÉI

Leszűröm a nagy reményvásár tanulságát. Lehetséges, hogy a hivatásos jövendőmondó valamelyik homályos mondatába csakugyan bele lehet magyarázni a valóra vált jövőt. Egyik hazai jósnőnk végzetterhes megnyilatkozása:

„Áprilisban enyhe idő lesz, de májusban kései fagytól kell tartanunk… Az év második felében egy rablásszerű bűnügy tartja majd izgalomban a kedélyeket… A színházaknak jó évadjuk lesz. Az év márciusában vagy májusában egy művésznő jut jól megérdemelt sikerhez… Stb.”

A jós többnyire a játékos ötven százalékos kockázatával játszik: a vörös és fekete közül egyiknek ki kell jönnie. Ha eltalálja, a hír látnokká bömböli ki. Így jósolta meg Madame de Thčbes az első világháborúban a francia győzelmet. Jóslatait *napiparancsban* olvasták fel a frontokon. Franciaország megnyerte a háborút, de a frank elértéktelenedett és Thčbes asszony elvesztette a vagyonát.

Ezt nem látta előre.

Említettem, hogy a vak tyúk is talál szemet. Hogy a tételt *ad absurdum* vezessem le, hivatkozom egy lelki vaknak, vagyis valóságos, bolondházban őrzött, hivatalos őrültnek a jövendöléseire. L. von

Alversleben jegyezte fel és 1831-ben kiadta *Der Prophet* címmel.[452] A dömitzi tébolyda lakója egyebek között ezt jósolta:

„Az 1853. évben egy császár megkísérli, hogy az uralma alatt levő szabad nemzet jogait megnyirbálja. Erővel és egységgel, minden forradalom nélkül fogja a nemzet követelni, ami őt megilleti és meg fogja a hűségesküt tagadni, amíg azt a császár előbb le nem teszi. Sokáig húzódik a küzdelem, hár minden vérontás nélkül, amíg végre sikeresen megegyeznek."

Ha ráhúzzuk a jós mondatokat a magyar kiegyezésre, úgy illenek, mint a kesztyűujjak. Más kérdés, miért éppen ezt az egy történelmi eseményt találta el az őrült próféta, holott egyebekben látomásai tökéletesen csődöt mondtak.

Az ember az ő botor kíváncsiságában nem érte be, hogy itt-ott bekukkantson a jövendő fátyola alá. Le akarta azt rángatni egészen, még ha a Végső Titok csontkoponyája vigyorogna is ki alóla.

Mikor lesz vége a világnak?

Sokan próbálkoztak már a válasszal. Egyik a csillagok járásából hámozta ki; másik a biblia szavaiból, különösen János jelenéseiből igyekezett kicsikarni; megint másik egyszerűen a saját látomásaival rémítgette az ijedős emberiséget.

Mielőtt ezekre a komor jóslatokra keríteném a sort, be kell számolnom arról is, mi a tudomány álláspontja *a világ teremtésének* időpontja körül? Nem a mai geológia tanításainak évmillióira gondolok, nem is arra a hol ennyi, hol annyi ezer esztendőre, amit a barokk idők szövegmagyarázói összeokoskodtak. A pontos meghatározásokat kedvelő elmék nem ilyen általánosságokon töprengtek. 6k azt akarták kideríteni, hogy a világ teremtése *mely napon* történt.

Meg kell itt emlékeznem arról a hangyaszorgalmú tudósról, aki elsőnek gyűjtötte össze az esztendő minden napjának eseményeit s egy hatalmas böknapgyűjteményt hagyott az utókorra. A könyv valóban hatalmas, mert 1492 ívrét nagyságú oldalt tartalmaz s a disznóbőrkötéssel együtt körülbelül öt kilogrammot nyom. Szerzője: Heinrich Anshelm von Ziegler und Kliphausen, szász választófejedelmi tanácsos. Címe: *Täglicher Schauplatz der Zeit.* (Az idő napi színtere.) (Leipzig, 1675.)

Az események legnagyobb része ma már érdektelen. Apró német fejedelmek örvendetes születésnapjai és népüket bánatba döntő elhalálozási napjai sorakoznak fel; temérdek Henrik és Ágost, valamint Henrik-Ágost és Ágost-Henrik, sőt Frigyes-Ágost-Henrik, nemkülönben Ágost-Henrik-Frigyes uralkodási tényei terpeszkednek el a sűrűn nyomott lapokon.

Ezúttal bennünket csupán *október 26-a érdekel.* Mert *ezen a napon történt a világ teremtése.* A szerző hivatkozik Tycho de Brahe és Calvisius csillagászati számításaira s még arról is felvilágosít, hogy az emlékezetes időpont nem holmi szürke hétköznapra, hanem ünnepi vasárnapra esett.

El lehetne hinni, ha az ember hitét meg nem ingatná más tudósok ellenkező véleménye. Urbain Chevreau, Krisztina svéd királynő titkára és XIV. Lajos fiának, Maine hercegnek nevelője 1686-ban kiadott egy *Histoire du Monde* (A világ története) című könyvet. Ebben arra hivatkozik, hogy némelyek szerint az isten a világot tavasszal teremtette, mások szerint ősszel, még pedig *szeptember 6-án, pénteki napon.* (Péntek! Jól kezdődött!)

Valamennyi elméletet halomra rúgta *a Breslauer Sammlungen* című tudományos folyóirat. J. G. Siegesbart nevű munkatársa. Az 1726. évi pótkötetben hosszú tanulmányt írt a fejtörést étdemlő kérdésről *Aera Mundi Vera* (A világ valóságos kora) címmel. Elődei – írja – azt sem tudták, honnan kell elindulniok. A helyes „rajtpont” az az idő, amikor *a nap* teremtése ment végbe. Vagyis elsősorban azt kell kideríteni, hogy mely évszakban, mely napszakban, hány órakor helyezte el a teremtő a napot, éspedig az ég mely pontján. Amit a tudósok eddig összehordtak – méltatlankodik a cikkíró – mind ingatag és ésszerűtlen okoskodás. Tudománytalan érvelés azzal indokolni az őszi kezdetet, hogy a biblia szerint akkor már érett gyümölcs volt a fákon, közöttük a tiltott gyümölcs. Jogosan szegezhető ezzel szembe, hogy mint ismeretes, délszaki vidéken a fákról tavasszal is érett gyümölcsök mosolyognak.

Tehát hol helyezte el a teremtő a napot? Csakis *Jeruzsálem fölött,* másról beszélni sem lehet. Ugyanis az isten az első emberpárt nem a paradicsomban teremtette, hanem Jeruzsálemben. De hát akkor micsoda szerepe volt a paradicsomnak az első emberpár életében? – kérdi bátortalanul a meghökkent olvasó. Szerzőnk megfelel: *A paradicsom csupán egy nagy park volt, ahová Ádám és Éva üdülni járt.*[456]

Ha ezt elhisszük, minden nehézség elhárul. Hosszú és részletes csillagászati számok eredményeként kiderül, hogy a világ teremtése egy *tavaszi szerdára* esett. Időszámításunk tehát

ettől a naptól kezdődik, mégpedig *esti hat órától,* mert a biblia szerint sötétség előbb volt, mint világosság. A nap csak másnap reggel jelent meg először az égen, Jeruzsálem fölött. Aki ebben kételkedik, olvassa el a XIX. zsoltár 6. versét, ebben Dávid király azt énekli a napról, hogy az „mint egy vőlegény, kijő az ő ágyasházából”. Vőlegények reggel jönnek ki a nász-szobából.

A cikkíró csak azzal az adattal maradt adós, hogy mely hónapnak hányadik napjára esett a nevezetes szerda, ami különben nem nagy hiba, mert egyebekben a teremtés bonyolult kérdése körül tökéletes rendet teremtett.

*

A világ végének rémképével első ízben az *ezredik esztendő* fenyegette Európát. Évtizedekkel előtte már híre kelt, hogy a végzetes kerekszám az emberiség életének befejezését rejti magában. Műtörténészek azt mondják, hogy a rettegés nyoma meglátszik a műemlékeken: az utolsó évtizedekben abbahagyták a maradandó, időálló építkezéseket, s a templomokat is könnyű anyagból, fából rótták össze. A hatalmas, századok távlatára tekintő építkezések akkor lendültek fel, amikor a rémterhes ezredik esztendő engedelmesen elbotorkált a többi után s helyet engedett a következőnek. Valami haszna mégis volt az ijedelemnek: a korbeli okiratok tanúsága szerint soha annyi kegyes alapítványt nem tettek az emberek, mint a rettegés esztendeiben. *„Appropinquanto mundi termino”* – a világ végének közeledtével: ez volt az alapító okleveleknek rendes kezdő mondata.

Gyakran ismeretlen maradt a kéz, amely a félelem kanócát meggyújtotta. Nálunk 1818-ban kézről kézre jártak ezek a jóskínrímek:

Ezernyolcszáztizennyolcban lészen világ vége,
Tűzzel, vizzel, kőesővel elpusztulunk végre.

Ég leszakad, föld elsüllyed sötét semmiségbe,
Térj meg ember bűneidből, hogy juss idvességbe.

Jókai éles szeme fölfedezte a jóscédulát és pompás kis novellát kerekített belőle. *(A világ vége.)* „Persze, hogy amelyik kalendáriumcsinálónak egy csepp esze volt – írja –, az mind valamennyi úgy megrakta a júniusi hónapot jégesővel, zivatarral, forgószelekkel és földindulásokkal, ahogy csak hozzáfért, úgy, hogy aki egy kalendáriumot megvett, dehogy kapálta föl a szőlőjét abban az esztendőben."

Megismétlődtek a homályos forrású rémhírek az 1832., 1857. és 1866. években. 1832-ben Magyarországon a lipótnapi vásár üresen tátongott, vevő-eladó otthon maradt és magában rémüldözött. 1857. június 13-án Párizs ijedt lakói kivonultak St. Denisbe, hogy a magas házak rájuk ne omoljanak. 1866-ban Pesten a nép otthagyta műhelyét, szerszámját s hetekig dorbézolt a kocsmákban. A férfinép pulya viselkedését egy asszony csúfolta ki: Gallmeyer Jozefin, aki a pesti német színházban gúnydalokat énekelt a világ végéről.

A látnok-próféták nem tartották szükségesnek, hogy jóslatukat külön is indokolják. Az amerikai William Miller 1832-től 1844-ig *háromezerkétszáz* szónoklatot tartott apokaliptikus látomásairól. Ekkor közölte híveivel, hogy többet már nem beszél, mert 1844. március 14-én ránk tör a világ vége. A hivők hittek. Sokan voltak, valóságos szekta; *millerita* néven emlegetik ma is őket. A nők összevásárolták a boltok fehér muszlin-készletét, hogy illendő köntösben találja őket az utolsó ítélet napja. Amely nap nem köszöntött be, mire az öreg próféta azzal vigasztalta csalódott nyáját: az isten megbocsátott s a világ összerontását elhalasztotta.

Ugyanígy járt Lee Spangler, pennsylvaniai próféta. Ez 1908 októberére jósolta a világfelfordulást. Hívei, mint ilyenkor illik, szintén fehérbe öltöztek, kivonultak a mezőre s ott zsoltárszóval várták a szörnyű percet. A percből órák lettek, rájuk esteledett, rájuk is virradt s az álmatlan éjszaka után

ráébredtek a csalódásra. Nem lett belőle baj, békésen hazaszéledtek s a próféta keresésére indultak, aki időközben hazament aludni. Otthon volt és reggelizett.

A szövegmagyarázók jósolmányainak ismertetésébe nem bocsátkozhatom, mert olyan bonyolultak, hogy magam sem értem. Ízelítőnek íme egy J. W. kezdőbetűk mögött meghúzódó angol szerző fejtegetése 1665-ből. Könyvének címe: *Romae ruina finalis anno Domini, 1666.* (London) (Róma végső romlása az Úr 1666. esztendejében.) Az anglikán szerző nagyon haragudhatott a katolikus egyházra, mert annak pusztulásával indítja el az egész emberiség gyászos végzetét. Figyelmezteti Itáliában üdülő honfitársait, hogy sürgősen utazzanak haza, mert a következő évben Róma megsemmisül. A hátborzongató eredményt így okoskodta ki: A Titkos Jelenések könyvének az Antikrisztust jelentő száma 666, vagyis az akkor folyó ezredévre vonatkoztatva 1666. Az Antikrisztus ezúttal nem más, mint VII. Sándor pápa. Kétség nem férhet hozzá, mert ha összeadjuk számértékét a pápa latin címének: *Alexander episcopus Romae* (Sándor, Róma püspöke) az eredmény 1666 lesz. Róma tehát ebben az esztendőben elpusztul, de az emberiségnek marad még 45 éve, hogy készülhessen a végső égszakadásra. A 45 esztendős haladékra Dániel próféta könyvének utolsó versei értelmében lehet számítani; ennyi év választja el a világ végét az Antikrisztus bukásától.

Az effajta kócos elméletek nem sok vizet zavartak, de annál inkább rémítgették az emberiséget azok, amelyeket a tudomány jól fésült parókája fedezett a tekintélyével. A feketén látó jóstudomány legszívesebben az üstökösök farkába kapaszkodott. A véletlen különös játéka volt, hogy éppen a nagy járványok idején tűnt fel az üstökösök félelmes tűzcsóvája. Az 1500-tól 1543-ig terjedő időszakban nem kevesebb, mint *huszonhatszor* borzongatta meg Európa idegeit a riasztó égi jelenség. Ugyanebben az évsorban hol itt, hol ott ütötte fel fejét a leggonoszabb ragály, a pestis. A csillagászok konok csökönyösséggel ragaszkodtak hozzá, hogy az üstökös nagy katasztrófáknak, némelyek szerint éppenséggel a világ végének a hírnöke. Táblázatokba sorozták a várható szerencsétlenségeket, aszerint, melyik égi állatjegyben mutatkozik a galád kóborcsillag. *Kos* jegyében jelentkező üstökös véres háborút, nagy halálozást, szárazságot és koronás fők lehullását

jelzi. *Skorpió* jegyében ezeken felül még hernyóvésszel és sáskajárással is kecsegtet. *Hal* jegyében háború és pestis remélhető s ismét koronás fők fognak lehullani. A tudományos bagolyhuhogás még a XVIII. századot is ijesztgette s csak 1758-ban hallgatott el nagy szégyenkezéssel, amikor egy egészen más természetű jövendölés vált valóra. Halley megmondta, hogy ebben az évben ismét meg fog jelenni az az üstökös, amely 1682-ben rémítette a világot. S csakugyan, a vándorcsillag engedelmesen megjelent, éppen csak hogy a farkát nem csóválta. Ekkor végre ráeszmélt az emberiség, hogy az üstökös nem égi hatalmaknak figyelmeztető heroldja, csupán egyszerű turista a mennyei ösvényeken.

A tudományos világbolondítás nemcsak üstökösökkel dolgozott. A cseh Leowitz, latinosan Leovitius, a Jupiter és Saturnus egymásrahatásából szűrte le az ijesztő következtetést, hogy a világnak 1584-ben lesz vége. A rémhír legfurcsább eredménye az lett, hogy egyszerűbb emberek tömegével rohanták meg a jegyzőket és *végrendelkezni akartak.* Hiába csillapították őket, hogy mirevaló a végrendelet, ha a világnak amúgy is vége lesz? A nyugtalanság hullámai csak akkor ültek el, amikor a vészterhes esztendő utolsó éjszakáján megszólaltak a szilveszteri harangok.

Michael Stiefel luteránus prédikátor egy Wittenberg melletti faluban élt s a matematika titkaival bíbelődött. Számításának módszerét nem árulta el, csupán az eredményt nyilatkoztatta ki. Elég meglepő volt. A világ teljes összeomlása 1533. október 3-án, délelőtt 10 órakor fog végbemenni – mondotta könyörtelenül. A megszállottak csökönyösségével hitt a saját jövendölésében, olyannyira, hogy bejárta a szomszédos falvakat, szószékről hirdette a közelgő végítélctet és bűnbánatot, vezeklést ajánlott a hátralevő rövid időre. A falusi népet sikerült meggyőznie, csupán a vezeklést illetően ütött ki másképpen a dolog. Minden megmozgatható holmijukat, jószágukat, takarmányukat elkótyavetyélték s a pénzt elmulatták. Mikor a baljós nap baljós órája elmúlt s a világ nem roskadt össze, a vagyonukat elvert hivők dühükben elverték a jövendőmondót is.

A világ békességét legalaposabban Johann Stofler kavarta föl.[461] Matematikát tanított Tübingenben, írt egy csomó latin és német könyvet, értette a csillagok beszédét. Nagy tekintélye volt az akkori

tudományos világban, következésképpen általános feltűnést keltett, amikor előállott felfedezésével, hogy 1524-ben a Saturnus, Jupiter és Mars veszedelmesen megközelíti a Földet, mégpedig a *Hal* jegyében. Három nagy csillag közel a Földhöz, mind a három egy *vízi állat* jegyében: nem jelent egyebet, mint az egész világot elárasztó és elpusztító általános vízözönt!

A jósbomba elpukkant, szilánkjai szétrepültek Európa-szerte. Más csillagtudósok igazolták a három csillag barátságtalan közeledését. A hír terjedt s mielőtt maga a vízözön jelentkezett volna, máris a félelem hullámai söpörtek végig Európa népein. A paraszt abbahagyta a mezei munkát; minek szántson-vessen, ha munkája gyümölcsét amúgyis elsodorja az ár? Az iparos csak tessék-lássék dolgozott, a kereskedő vállalkozási kedve megbénult. Az adós nem fizetett, bölcsebbnek vélte, ha a törlesztésre szánt pénzt elmulatja. Megindult az élelmiszer-tárolás, megrohanták és kifosztották az élelmiszerraktárakat. Gazdag emberek a hegyekbe költöztek; mások hatalmas bárkákat építettek s cölöpökön tartották készenlétben a házuk közelében.

Az általános megrökönyödés nem kerülte el a fejedelmi udvarokat sem. Maga V. Károly császár is nyugtalankodni kezdett: hátha mégis? Olyannyira, hogy a császár megnyugtatása érdekében a század egyik legjobb nevű humanistája, X. Leó pápa kedvelt embere, Augustinus Niphus állt ki a síkra és *könyvet írt* a Stofler-jóslat ellen. Volt azonban a császárnak egy másik hű embere, Rangon hadvezér, aki viszont amiatt nyugtalankodott, hogy a császár esetleg túlságosan megnyugszik és elmulasztja a kellő óvatosságot. Ő meg egy firenzei orvossal íratott könyvet éppenséggel Niphus ellen. Felterjesztéssel is fordult a császárhoz, küldene ki mindenfelé vízoltalmi biztosokat s ezek jelöljenek ki a lakosság számára vízbiztos magaslati helyeket.

Így izgult és háborgott egész Európa, különösen 1524 elején, mert Stofler szerint februárban kellett megnyílnia az ég csatornáinak. De a rosszindulatú csillaghármas szégyenére ez a február olyan száraz volt, mintha valamennyi planéta a tapló jegyében adott volna találkozót. Mindenki fellélegzett. A nyugtalanok és a nyugodtság miatt nyugtalankodók végleg megnyugodtak.

Volt egy kivétel: a brandenburgi választófejedelem, maga is műkedvelő csillagász. Udvari csillagászaival ellenőriztette Stofler számításait, s együttesen kisütötték, hogy Stoflernek nagyjában igazsága van, csak itt-ott tévedett. A vízözön meglesz, de nem az egész földtekét fogja elárasztani, csupán Poroszországot. Ezt is másEél évvel később: 1525. július 15-én. Felfedezésüket titokban tartották, ami nem vallott szociális gondolkodásra. Berlin népe csak akkor értesült a feje fölött függő ítéletről, amikor július 15-ének délutánján feltárultak a fejedelmi palota kapui s az uralkodó, nyomában az udvarral, díszhintókon vágtatott Berlinen keresztül, fel a Kreuzbergre. Erről a „bergről" tudni kell, hogy magasságát illetően a Gellérthegynek körülbelül a bokájáig érne. A berlini nép eleinte dohogott magában, hogy ilyen csúnyául cserben hagyták, de mikor naplemente után is derült égről mosolyogtak le a megvádolt csillagok, megbékélt mosollyal állt sorfalat a szégyenszemre visszaigyekvő kocsisor mellett.

Hát Stofler? Egyelőre nem lett nagyobb baja. Hívei nagy kimagyarázkodást rendeztek az ismert formula szerint: a csillagok igazat mondtak, a vízözönnek rá kellett volna szakadni a világra, de a gondviselés megszánta az emberiséget és a veszedelmet elhárította róla. Ámde a bajkeverő tudóst a bűnhődés olyan oldalról érte, amerről nem várta. *Tulajdon könyvei büntették meg,* azok a könyvek, amelyeket a hamis vészhír koholására használr fel. Pár év múltán egy este le akart szedni könyvespolcáról néhány vastag fóliánst. Egy ilyen bőrkötésű könyvszörnyeteg van olyan nehéz, mint egy kisebbfajta ágyúgolyó. A polc valamely alkatrésze cipekedés közben meglazult, az egész állvány felborult, s a tudóst a fejére zuhanó könyvóriások ott helyben agyonütötték…

A mai olvasó talán kétli, hogy a Stofler-jóslat ekkora hideglelős ijedelmet váltott volna ki a művelt világból. Négyszáz év távolsága ékelődött közénk, ki tudja, ezalatt mennyire duzzasztotta fel a sok toldás-foldás az eredeti sovány híranyagot. Éppen e könyv írója kardoskodik amellett, hogy a régmúlt időkből érkező kövér mendemondákból ki kell olvasztani minden pletykahájat.

A kételkedés jogosultnak látszik. Ám ha igaz, amit a tömeglélektan művelői hirdetnek, akkor a Stofler-eset hihető. Az egyes ember lehet akár bölcs is – mondják –, de a tömeg ostoba. Az okos szót

elereszti a füle mellett, viszont az ostobaságot befogadja és addig dédelgeti, amíg a fertőzéstől el nem gennyed a füle. Valóban tudok erre példát, mégpedig a legjózanabb, leghidegebb vérű nemzet köréből.[464]

Az 1750. év elején Angliában enyhe kis földlökéseket éreztek. Nem lett belőlük semmi baj. De hogy, hogy nem, április 5-e táján Londonban az a hír kapott szárnyra, hogy a kis földborzongásokat nagyobb, végzetes erejű rengés fogja követni, amely április 15-én halomra dönti egész Londont. Honnan eredt a vészhír? Senki sem tudta. Mégis úgy megriasztotta az embereket, hogy eszeveszetten menekültek vidékre. Nem csupán a fogyatékosabb műveltségű kispolgár ugrott be, de az előkelő társaság is. Hetvennégy főnemes és kilencvenhét parlamenti tag rakta kocsira egész házanépét és száguldott vidéki birtokára. A kényszerűségből Londonban rekedt jobbmódú családok a Hyde-parkban ütötték fel tanyájukat s hajnalig tartó kártyázással ütötték agyon az időt. A köznép az islingtoni mezőket özönlötte el.

Néhány élelmes kereskedő idegeit nem kezdte ki a rémhír, ezeknek ügyes ötletet sugalltak a hideg áprilisi éjszakák. Ami meleg holmi akadt a boltjukban, piacra dobták és pompás vásárt ütöttek. Felhasználták a divat hajtóerejét is; külön alkalmi elnevezéssel hirdették az időszerű árut. *Earthquake-gown:* földrengés-öltöny lett a meleg ruhák neve. Az ötlet bevált, a divatőrület kötelezővé tette, hogy az előkelő hölgyvilág néhány napig földrengés-öltözékben díszelegjen.

A kuruzslók is jó üzletet csináltak. Felütötték bódéjukat a menekülőkkel zsúfolt tereken és porokat, pirulákat árultak „földrengés ellen”.

A klubokban jó angol szokás szerint nagy összegű fogadásokat kötöttek: lesz-e földrengés, vagy sem?

A riadalmat nem lehetett lecsillapítani. Hiába rendelte el a londoni püspök, hogy a papság szószékről világosítsa fel a népet. Hasztalan jelentek meg a lapokban intelmek, figyelmeztetések, sőt fenyegetések is. Egyik újság kijelentette, hogy *név szerint* fogja kipellengérezni a vidékre menekülő nemességet. Semmi sem használt. Az utolsó éjszakán még fokozódott is a tömegőrület. Nők és

férfiak mintha megtébolyultak volna, kirohantak az utcára és ott cél nélkül ide-oda futkostak. Másokat a rettegés betegen roskasztott össze; akadt több szívbajos ember, aki belehalt az izgalomba.

Az általános fejvesztettség közepette csupán az anyaföld maradt nyugodt. Nem mozdult meg. Sem április 15-én, sem azután. A zűrzavar elült, a menekülők hazaszállingóztak s a rend helyreállítása után a hatóság nekilátott a nyomozásnak: honnan indult el az eszeveszett rémhír? Az eredmeny meglepő volt. Megtalálták a rémhírterjesztőt, mégpedig a lovas gárdaezredben szolgáló *egyszerű közkatona személyében.* Fokozódott az álmélkodás, amikor a katonát kihallgatták és vallatni kezdték. Kiderült, hogy tökéletes bolond, *valódi szabályszerű elmebeteg.* Be is szállították azon nyomban az őrültek házába.

Íme a rémhír lélektana: holmi idegességet kiváltó esemény hatása alatt elég egy elmebajos közkatonának badar fecsegése, hogy a művelt, higgadt angol közönség sutba dobja hagyományos fegyelmét és beleszédüljön a tömegörületbe.

*

Voltaképpen komolyabb hangon illett volna tárgyalnom a világ végére figyelmeztető jóslásokat. Mert a *végső összeomlás* sokkal közelebb volt, mint a gyanútlan emberiség gondolná. A frankfurti egyetem csillagvizsgálójának igazgatója, dr. Kurt Wilhelm Meissner 1938 nyarán kijelentette, hogy minden valószínűség szerint az 1939. évben pontot tehetünk a világtörténelem utolsó lapjára. Hatalmas üstökös közeledik felénk, akkora, hogy szétszórhatja egész naprendszerünket. Távcsővel egyelőre nem lehet fölfedezni, de egyéb jelenségek azt mutatják, hogy már nem lehet messze. Megjelenését óriási földrengések és vízáradások fogják kísérni.

A svábhegyi csillagvizsgáló vezetősége megnyugtató nyilatkozattal válaszolt: szó sem lehet róla, tudományos képtelenség ilyesmiről beszélni.

Igen, de a mi csillagvizsgálónk tudós vezetői valamit nem tudnak. Nem tudják, hogy a fekete hírt más oldalról is a fülünkbe búgták. Legalább nyolc-tíz okkultista könyvben, folyóiratban, újságcikkben olvastam a Szibillák könyvében található jóslatról, amely szerint *„az utolsó időben a kocsik lovak nélkül fognak járni és az emberi hang a föld egyik szélétől a másikig fog elhallatszani”.* Eszerint a világ vége esedékes lett volna. Sajnos, mind a tíz idéző egy tizenegyedikből táplálkozhatott, amelyik elmulasztotta megjelölni az ősforrást. Miféle Szibillák könyvéről van szó? Azt a pár maradék könyvet, amelyet a régi latin Szibillák jóslatairól őriztek Rómában, az V. század elején Stilicon elpusztította. Az *Oracula Sibyllina* cím kalózlobogója alá húzódó jövendöléseknek semmi köze a cumaei, tiburi stb. szibillákhoz. Ezek a II. század táján keletkeztek, ismeretlen keresztény és zsidó szerzők görög verseit tartalmazzák, a pogányság ellen irányulnak s a nagytekintélyű régi cím felhasználásával igyekeztek nagyobb hitelességre szert tenni.[466] Mindegy lenne, ha akár közöttük bújnék meg az érdekes vers; de tudni kellene, mely kiadásban, hol található? miként hangzik görögül s mi lenne a pontos fordítása? Enélkül, azt hiszem, nem sértettem meg senkit, ha akkor erősen kételkedtem a meglepő jóslat hitelességében.

Különösen azért, mert azt olvastam egyhelyütt, hogy ez a *Szent Szibilla (!)* jövendölése. Az ilyen önkényes szenttéavatás eszembe juttatta a derék német prédikátort, aki szónoklataiban mindenkinek megadta az őt megillető titulust. *Flögel* azt írja róla, hogy amikor Nabukodonozorról prédikált, mindig hozzátette: „Ő császári Felsége”. – Náthánt pedig ekként becsülte meg: „A nagytiszteletű udvari prédikátor és szuperintendens, Náthán.”

*

Még mindig nem érkeztem el a világ végéről mondandóimnak a végére. Azt is kellene tudni, *miképpen* fog lezajlani a mindnyájunkat érdeklő pusztulás? Stoflernek még abban sem volt igaza, hogy vízözönnel fenyegetőzött. Dehogy vízözön. *Tűzözön!*

Thomas Burnet, Vilmos angol király titkára és udvari káplánja részletesen felvilágosít bennünket *Telluris Theoria Sacra* (A föld szent elmélete) című könyvében. (London, 1689.) Vigasztaló, hogy a végső szerencsétlenség időpontját bizonytalannak mondja; még vigasztalóbb, hogy szerinte nem az egész világrendszernek lesz vége, csupán a mi földtekénknek. Annyi azonban bizonyos, hogy *tűz* végzi el a hóhérmunkát. A nagy égés előkészületei máris észlelhetők, ugyanis: 1. Földünk felszínén és mélyében temérdek éghető anyag van felhalmozva, úgymint: fa, szén, szurok, gyanta, kén, kőolaj stb. 2. A tűzhányók öble mérhetetlen mennyiségű tüzet rejt. 3. A levegőben is tüzes villámok és hullócsillagok cikáznak.

A baj úgy kezdődik, hogy a föld a nap közelébe kerül. Pár évig óriási szárazság lesz úrrá a föld áthevült felszínén; ennek mellékes következményeképpen éhínség és dögvész tör ki s az emberiség elpusztul. A pusztulásra ítélt olvasónak elég lenne ennyi, de a könyörtelen szerző folytatja a borzalmak részletezését. Földrengések következnek és keresztül-kasul lyuggatják a földgolyót. Majd egyszer kitör valamennyi tűzhányó s az egész föld tűzbe borul. Ami a folyamokat és tengereket illeti, azok kiszáradnak. Az emberiség pedig ne búslakodjék, mert ha elpusztul is, végzete intő tanulságul szolgál a többi világoknak. Ezek *végigszemlélik a tűzözönt, magukba szállnak és megjavulnak.*

Más okból sem kell kétségbeesni, mert *a régi helyén új világ támad.* Ez úgy történik, hogy a megolvadt salak ismét kihűl s mintegy üvegburok gyanánt veszi körül a földet. A lángok viharzásától magasba ragadott anyagok megint visszahullanak, a vízgőzök ismét lecsapódnak, termő földréteg képződik, s az élet újra kezdődik.

Az új élet reménye kevéa vigaszt nyújtana, ha úgy folytatódnék, mint a régi. De a szerző nagyszerű dolgokat tartogat az újjászületendő emberiség számára. Az új világban nem lesz sem hideg, sem meleg; minden magától terem rajta, senkinek sem kell dolgoznia és sohasem lesz háború.

Nem lehetett volna mindjárt így kezdeni?

Tudom, hogy a címszó a nyelvújítás megbélyegzett szavai közül való. Akár a futonc és az áponc. Viszont a *kegyenc* Teleki László révén bevonult az irodalomtörténetbe, a *fegyenc* pedig a törvénytáron keresztül vonul be a fegyházba. E törvényesített elődök fedezete alatt sorakoztatom fel különceimet. Kénytelen vagyok e mesterségesen gyártott szót használni, mert ez közelíti meg legjobban az „excentrikus”, vagyis a rendes társadalmi élet középpontjából kizökkent ember fogalmát. Tóth Béla „különös emberek” címmel ír róluk, de az ő megjelölése nem eléggé erőteljes mostani mondanivalóim számára.

Volna még a „bogaras ember”. Tolnai Vilmos szerint ez a népi szó olyan emberre vonatkozik: „aki különben egész rendes eszű, csak egy bizonyos tekintetben ragaszkodik valamely ötletéhez, gondolatához vagy szokásához s ebben nem alkuszik meg.”

Íme, a népi észjárás milyen pontosan meghúzta a határvonalat a különc és a bogaras, rigolyás ember között. A valódi különcöt több-kevesebb értelmi fogyatékosság jellemzi, – míg akinek csak valami bogara van, ettől még teljesen épeszű lehet. Néha a legnagyobb lángész is szorít helyet a fejében holmi ártatlan bogárnak. (Csak azt ne higgye akármelyik bogaras ember, hogy ő most már lángésszé lépett elő.)

Anekdotagyűjtemények, képes családi újságok sűrűn mosolyogtatják meg olvasóikat nagy emberek bogaraival. Legismertebbek a furcsa fogások, amelyekkel írók, tudósok és művészek a lankadófélben levő alkotó szellemet élesztgetik. *„Schiller rohadt almát szagolt írás közben”* – lelkendezi az anekdotagyűjtő. – Milton csak zeneszó mellett tudott dolgozni. – Buffon munka előtt udvari díszt öltött, kardot kötött és berizsporozta a haját. – Haydn is a legszebb ruháját vette föl, sőt fehérneműt váltott, ami abban az időben nem volt mindennapos ügy. – Méhul koponyát tett a zongorájára s az elmúlás komor jelképe alatt frissen nyiladoztak lelkében a melódiák. – A történetíró Mézeray mindig

gyertyánál dolgozott, akár éjszaka volt, akár nappal. Vendégeit a látogatás után az utca közepéig kísérte ki, de fényes nappal is gyertyával világított nekik. – Cujas, a híres jogász hasonfekve dolgozott; könyvei és jegyzetei a padlón voltak kiteregetve. – Viszont a német irodalomtörténész, Reimmann csakis állóhelyzetben tudott írni s hogy kísértésnek ne legyen kitéve, dolgozószobájában nem volt sem szék, sem pamlag, sem egyéb ülési alkalmatosság.

Oldalakon át lehetne folytatni. Nyilvánvaló, hogy mindez nem különcség, csak rigolya. Kevésbé ismert példa: Swift, a Gulliver halhatatlan szerzője rendszerető ember volt. Valahányszor házvezetőnője új cselédlányt fogadott fel, maga elé rendelte és két parancsot hirdetett ki. Először: mindig csukja be maga mögött az ajtót, valahányszor egy szobába bemegy. Másodszor: akkor is csukja be, amikor a szobából kimegy. Történt, hogy az egyik lány esküvőre volt hivatalos egy távoli faluba. Bemegy a gazdájához és kimenőt kér. Swift megadja az engedélyt, sőt kiüzen a lovásznak, hogy nyergeljen, ültesse a háta mögé a lányt és vigye el a lakodalomra. Boldogan rohan el a lány és természetesen nyitva felejti az ajtót. Negyedóra múlva az író felpillant, meglátja a nyitott ajtót, becsöngeti az inast: „Nyergelni, utánavágtatni, visszahozni”. Az inas feleúton utoléri és visszatereli a lányt, aki a rászakadó csapástól támolyogva kérdezi, mit vétett? „Semmit, lányom, csak nyitva hagytad az ajtót. Légy szíves; csukd be, azután mehetsz a lakqdalomra.”

Erre talán azt lehetne mondani, hogy elsuhanó árnya volt a nagy elme későbbi teljes elborulásának. Igyekszem hát egy teljesen kifogástalan példával megvilágítani a különbséget a bogaras ember és a különc között. Richelieu bíbornok lángelméjének fénye századok homályán keresztül világít felénk. S mégis, egyszer Grammont herceg épp akkor talált a szobájába nyitni, amikor Franciaország mindenható államférfia ingujjra vetkezetten azzal volt elfoglalva, hogy *nagyokat ugorjon a falra.* A herceg udvari emberhez illően viselkedett. Úgy tett, mintha a furcsa foglalatosság a legtermészetesebb dolog volna, ledobta kabátját, és fogadást ajánlott a bíbornoknak, hogy ő is ugrik akkorát. S a két uraság versenyt ugrott a falra. Az eset francia krónikásai azt példázzák vele, hogy

lám, miként gyümölcsözik a jó modor: a herceg tapintatos viselkedését a bíbornok hathatós pártfogással viszonozta; ezen a réven lett belőle Franciaország marsallja.

Igen ám, de a szép tanulság mellett elsikkad az eset másik oldala: ingujjra vetkőzni és a falra ugrándozni, különösen ha Franciaország sorsát intéző bíboros államférfi teszi, több a bogaras cselekedetnél is. Ilyesmit csak szabályszerű bolondok szoktak végbevinni. Hozzáképest szelíd ügyességi sportnak minősül Domitianus szenvedélye, aki üres óráiban bezárkózott a szobájába és legyeket fogott.

A dolog nem így áll. A krónikások elfelejtették, vagy talán nem is tudták, hogy valamikor divatos volt a *falrafutás* sportja. Kellő gyakorlás után az ügyes sportoló 2-3 méternyire is képes volt felszaladni a meredek falon. Ha versenyről volt szó, bizonyos magasságban szögeket vertek lazán a falba s a nekirugaszkodó versenyzőnek le kellett rúgni a szöget. Kettős ügyesség kellett ehhez: felszaladni a falra s a rúgás után úgy csavarintani meg a derekát, hogy ismét talpra essék. Mint a müncheni királyi palota egyik folyosóján látható felirat igazolja, a falrafutás rekordere Kristóf bajor herceg volt, aki 1490-ben lerúgott egy tizenkét lábnyi magasságban bevert szöget.[474] Így aztán érthetővé válik Richelieu különös szórakozása: egyszerűen *házi testgyakorlatot végzett.* Persze, ehelyett űzhetett volna egyéb, illendőbb sportot is; nem szükséges, hogy államférfiak a falra másszanak. De hát éppenséggel ekkor ez volt a *bogár* s a csekély rigolya miatt bajos lenne azt inondani, hogy Richeliu különc volt.

Ez alkalommal elégtételt kell szolgáltatnom *Toldi Miklós*nak is. A falrafutás sportjának ismerete nélkül úgyszólván érthetetlen a budai szépasszonynál történt esete, amint azt Ilosvai elmondja. Az özvegy menyecske megunta Miklós udvarlását és szabadulni akart tőle. Meghívta vacsorára. A szobákat pompásan felékesítette, az ablakokra művészi brokátokat akasztott.

Az egyik ablakra, mely kárpitot vona,
Azon szép oroszlány arannyal írva vala.

Vacsora végeztével, miután közben Miklós ingujjra vetkezett, következett az előre kieszelt csel:

Gyakorta hallottam, asszony néki monda,
Náladnál ugrásban nincs jobb ez világba.
Az én szerelmemért, amaz oroszlányra
Kérlek ugorjál fel, az én kívánságomra.

Ottan Toldi Miklós hátra iramodék,
Az asszony kedvéjért egyet-kettőt ugrék,
Fene oroszlányra hamar felugordék,
Buda piacára Toldi ezen közben ugrék.

Csak nyaka nem szegék. Igen bosszankodék:
Toldi egy imegben ott künn pironkodék.[475]

Akármilyen mámoros volt is Toldi bortól és szerelemtől, egy faliszőnyeg hímzett vagy festett oroszlánját semmi esetre sem nézhette szoborműnek, amelyre fel lehet ugrani. Az asszony sem tételezte fel róla, hogy ilyen bolondot fog cselekedni. Ha pedig mégis megteszi, nem látszott bizonyosnak, hogy az ugrásnak magasba törő lendülete egyszersmind oldalvást is ki fogná vágni az ablakon. Egészen nyilvánvaló, hogy itt a falrafutás régi sportjáról volt szó. Toldi nekiiramodott és „egyet-kettőt ugrék”, vagyis két hosszú lépéssel fel akart szaladni az oroszlán magasságáig; azonban fal nem volt az oroszlán mögött, hanem nyitott ablak. A lendület egyenesen kiszalajtotta az utcára.

Mint mondottam, a valódi különcre nem áll az, ami a bogaras emberre, hogy tudniillik „különben egész rendes esze van”. Nála a rendes észen csorba esett. Említettem Swift rendszeretetét. Ami nála

csak bogár volt, igazándi különcnél az egész életet magaalkotta szabályok közé zsugorító, embert géppé merevítő életmóddá fajul. Iskolai példa rá az öreg *Nobs* esete.

Ez az öreg Nobs a XVIII. században élt. Egy kenti városkában töltötte el az életét, óramutatónyi pontossággal. Konok rendszeretete legszembetűnőbb csökönyösséggel a sétáiban mutatkozott meg. Minden áldott nap ugyanabban az időben felsétált egy dombra, ott a kocsmában megivott egy üveg sört és megint visszasétált. Ezt az utat *negyvenezerszer* tette meg, ami nem lehetetlenség, miután a megátalkodott öregúr egészségügyi kutyagolásainak segítségével 96 esztendőt ért meg. Pontosan tudta, hány lépés az út oda-vissza, ismerte legkisebb hajlását és lejtését. Képes volt behunyt szemmel megtenni az utat s mert azt is tudta, melyik helyen következik egy nagyobb darab kő, ilyenkor már előre megemelte a lábát és hiba nélkül keresztüllépett rajta. Ha olyan zivataros idő köszöntött be, hogy nem lehetett a házból kimenni, *odabenn a lakásban ment fel a hegyre.* Egyik szobából a másikba gyalogolva tette meg a szükséges számú lépéseket, amíg csak fel nem ért a képzeletbeli kocsmáig; ekkor megitta a sörét, pihenőt tartott s megint visszasétált. Ragaszkodott a napi séta egyéb részletéhez is. Tréfás kedvű ember volt, de a tréfáit is beleszorította a rend abroncsaiba. Mikor a szabóműhely előtt haladt el, bekiáltott az ablakon: „Gyertyát koppantani!” A tehenészetnél odaszólt a fejőlányoknak: „Felgyürkőzni!” Az útbaeső majornál barátságosan ráhúzott botjával a kutyákra. Rég nagyanyák lettek a fejőlányok, nagyapák a szabólegények, de a megrögzött öregember sohasem változtatott a mókáin. Otthoni sétáin sem feledkezett meg róluk. Valahányszor annyi lépést számolt meg, amennyivel a szabóműhely elé kellett érnie, elkiáltotta magát: „Gyertyát koppantani!” A képzeletbeli tehenészet előtt vidoran odaszólt: „Felgyürkőzni!” A képzeletbeli kutyaólnál végigvágott a képzeletbeli kutyákon. A képzeletbeli mezőn teli tüdővel szívta be a friss szénaillatot s a maga elé varázsolt dombtetőről lelki szemeivel élvezte a kilátást. Egy helyütt sövény zárta el az utat, odahaza ezt két összetolt szék helyettesítette, amely mesterséges akadályon a megfelelő időpontban hűségesen keresztüllépett. Egyébként az öreg különcöt az egész város

szerette és becsülte, mert jó ember volt, minden jótékony célra adakozott s aki hozzáfordult, nem ment el üres kézzel.

Íme a tökéletes, hibátlan, szabályszerű különc.

Miután a lélekelemzés nem kenyerem, meglehetős rendszertelenséggel csináltam jegyzeteket az olvasás közben elém került különcökről. Mikor azonban kezembe jutott Huizinga professzor könyve a *játékos emberről:*[477] egyszerre világossá lett előttem a különc lélektana s különceim szinte maguktól rendezkedtek el, mint a játék közben gomolygó labdarúgó-csapat a síp szavára.

Hiszen ezek az emberek nem tesznek egyebet, mint játszanak!

Mi a játék, Huizinga szerint?

„Szabadon elhatározott cselekvés, amely a rendes hétköznapi élet keretein túlterjed s a játszót mégis teljesen elfoglalja; nem kapcsolódik hozzá semminő anyagi érdek; meghatározott helyen és időben, meghatározott szabályok szerint megy végbe.”

A játék mozgató ereje a *verseny.* Görög szóval: *agón.* Keresztül-kasul szövi az egész emberi életet s annak küzdelmeit. Az ember küzd, hogy az elsők sorába törhessen, akárhogyan: tudás, ügyesség, gazdagság, származás vagy akár költekezés révén. Küzd testi erejével, fegyverrel vagy puszta ököllel, eszével, a szerencsejáték kockájával, vagyona fitogtatásával, nagyzolással, dicsekedéssel, akár a mások legyalázásával. *Nyerni akar.* A játékos magáért a sikerért harcol, meg akarja mutatni, hogy különb a többinél. Ha megnyeri a játékot, bámulatot és dicsőséget arat. S ha az élete végéhez közeledik, akkor is küzd; megkezdődik az agónia: a küzdelem a halállal.

A különc életcélja is az, hogy kicsikarja a többi ember bámulatát. De cél és eszköz között nincs meg az arány. Tudása, képességei fogyatékosak. Úgy pótolja a hiányt, hogy furcsa szabályokat eszel ki, ezeket saját magára tukmálja és aggodalmas pontossággal megtartja. Így nemcsak egész életét megtöltő szórakozásra is tesz szert, mint a patience-játszó, keresztrejtvényfejtő, horgász, golfozó vagy egyéb magánosan tobzódó játékos, hanem kivereksz i a külső világ bámulatát is. Kinevetik, de

nem bánja. Elérte, amit akart: saját magával szemben megnyerte a játszmát és közönséges embertársaitól elkülönült.

A különcöt figyelve, még valami a szemünkbe tűnik. Ismét egy Huizinga-féle szóval fejezem ki. *Puerilizmus.* Azt a fokot jelenti, amely közbülső helyet foglal el a gyermek és az ifjú értelmi fejlettsége között. Felnőtt emberek ezek, de elméjük megállapodott a kamaszkori fejlődés határán. Ez voltaképpen a belépti jegy, amellyel a különc helyet igényelhet a könyvem címe alatt gyülekező társaságban.

Az emberi nemet Linné *Homo sapiens* (bölcs ember) néven illesztette be rendszerébe. Charles Richet véleménye szerint jobban megfelelt volna *a Homo stultus* (ostoba ember) elnevezés. Lehetne talán egy alcsoportot is alakítani: *homo stultus et ludens* (ostoba és játékos ember).

POGONOLÓGIA

Sebestyén Gábor vármegyei ügyész, a múlt századeleji táblabíró-világnak kedves humorú literátus alakja, egy 50 ívre terjedő, kéziratnak maradt művet írt: *Pogonológia, vagyis értekezés a szakállról leginkább történeti tekintetben klasszikus szempontból.* Nem tudok többet a tartalmáról, mint amennyit a cím ígér. Lehetséges, hogy Sebestyén ismerte a francia J. A. Dulaure *hasonló tárgyú könyvét: Pogonologie ou Histoire philosophique de la barbe* (Pogonológia avagy a szakáll bölcseleti története). (Paris, 1786.)

Valószínű, hogy mind a két mű a férfiúi ékesség dicsőséges múltjával és társadalmi jelentőségével foglalkozik. Egy tizenhetedik századbeli elődjükbe módom volt betekinteni. Ez a címe: *Barbae Majestas, Das ist: Ein schöner / lustiger und ausführlicher Real-Discurs von den Bärten / etc. Durch M. Barbatium Schönbart* (A szakáll felsége. Vagyis: szép, mulatságos és teljes reál-értekezés a

szakállakról stb.). (Haarburgk, 1660.) Az álnevű szerző temérdek történelmi adat kenetével fényesíti ragyogóra a szakállt, mint a férfias erény külső jelképét és tiszteletet k parancsoló lobogóját.

Hogy végezzek a szakálltörténeti művek szemléjével, még csak G. F. Gublingius latin nyelvű művét említem meg: *De barba Deorum etc.* (Az istenek szakálláról) (Wittenberg, 1725.) A görög és római istenek szakálla tárgyaltatik a bizonyára nagy készültséggel szerkesztett értekezésben. Úgy látszik, a tudós világ elismeréssel fogadta, mert a szerző vérszemet kapott s még abban az évben folytatta a tudományos szőrszálhasogatást ezzel a címmel: *De causis barbae Deorum.* Vagyis ugyanezen szakállak okairól.

A *Barbae Majestas* szerzője egyebek közt így elmélkedik: „A természet feldíszítette a férfit a szakállal, mint a fát lombjával, madarat tollával, lovat sörényével, birkát a gyapjával. Aki borotválkozik, olyan, mint a lombtalan fa vagy a nyírott birka. A szakáll a legszebb férfias dísz és *nem kerűl semmibe.*”

Kerülő úton bár, de íme megérkeztem tárgyamhoz. A különc célja: feltűnni! feltűnni minden áron! Legegyszerűbb módja a rendestől eltérő külső. Ennek is a legolcsóbb megoldása, ha a férfiarcon sarjadó szőrpamacsok és egyéb szembosszantóan hivalkodóra tenyésztett szőrgomolyok segítségével delejezi magára a szürke egyformaságú világ tekintetét.

A bajusz kevésbé alkalmas a célra. Az orr alatti, szűkre szabott parcella csak korlátozott lehetőségeket kínái. Felkunkorított, kipödrött, rövidre nyírt bajusz, esetleg természetes bájjal alácsurgó fókabajusz s ezeknek apróbb változatai kimerítik az egyéni bajuszviseletre irányuló törekvéseket. Lehetne még a méretekről beszélni; idevonatkozóan tudjuk, hogy 1940-ben a leghosszabb bajusznak egy hindu volt a tulajdonosa. 90 centimétert pödörgethetett. A legkisebb bajuszt az amerikai United Air Lines pilótái viselték; csak akkorácska, mint egy keskenyre borotvált női szemöldök. „Strip-tease mustache” a neve a leheletnyi szőrzsengének.

De a szakáll! Ezzel aztán igazában kitombolhatja a felnőtt gyermek a játékszenvedélyét. Legcsökevényebb Eajtája a *légy,* az alsó ajkak alól kifittyenő kis pamacs. Ez megnöveszthető,

szélesre vagy hosszúra. Beleolvadhat a Van Dyck-szakállba vagy kecskeszakállba, de élhet önálló életet is, magános gőggel telepedve meg a körülötte elterülő, kiborotvált pusztaságon. Még népesebb a légy oldalrokonsága: az oldalszakáll, a fültőnél végződő keskeny szőrszalag, amely esetleg végével az arcba penderülhet, mint a spanyol torreador-barkó. Göndörödhet, vastagodhat, megnyúlhat, szétterülhet s lehet belőle változatos formájú pofaszakáll, a fodrászművész megannyi öröme. Maga a tulajdonképpeni szakáll, az abszolút szakáll lehet négyszögletes, kerek, szabályos vagy szabálytalan; az utóbbi ismét seprűszerűen zilált vagy torzonborz, mint a Mózes-szakáll. Mindezekhez a szakáll-alakulatokhoz különféle bajuszokat is lehet alkalmazni, sőt a bajuszt tengerész-módra le is lehet borotválni.

Tehát a kispénzű különc számára kimeríthetetlen sokaságú módok kínálkoznak, hogy magát a közönséges világtól elkülönítse. Számítsuk még hozzá a hajviseletet s ez esetben a „kimeríthetetlen” jelző nem marad meg szóvirágnak, hanem számtani valósággá lép elő.

Egy Paulus Roeber nevű műköltő 1635-ben Hall szászországi város dicsőítésére ezt a hexametert szerezte: *Rex, dux, jus, sal, far, pons, mons, merx, pax, ibi grex, vox Nunc sunt…* (Király, herceg, jog, só, kenyér, híd, hegy, áru, béke, nyáj, hang, vannak most itt…)

Nem szántam időt az értelem kihüvelyezésére s beértem a tudományos magyarázattal, amely szerint az egytagú szavak cserélgetésének összesen 39 916 800 változata lehetséges! Vagyis ha a világ teremtése óta három ember naponként háromezer változatot jegyzett volna fel, 1625-ig még nem készült volna el vele. E változatok a vers értelmét egyáltalán nem érintik – mondja a magyarázat.[481a] Hihető.

Az ábrázat türelemjátékosai számára is ennyiféle játszma ajánlkozik. Értelmi képességüket a változatok nem érintik.

Szemléltető példa céljára azt a férfiút választottam ki, akit Bayle is érdemesnek ítélt arra, hogy külön tanulmányt írjon róla.[481b] Andreas Eberhard Rauber egyike volt a világ legnevezetesebb szőrkertészeinek. Sikerült olyan hosszúra nevelnie a szakállát, hogy a földet söpörte. A hétköznapi

életben két ágba fonta, hogy a kezelése könnyebb legyen, amikor azonban az udvarhoz ment, kibontotta a fonatokat. Ilyenkor nem ült kocsiba, nyeregbe sem szállt, hanem a szakáll érvényesülése érdekében gyalog lépkedett. A természetes valójában szétterülő szőrrengeteget bot köré csavarta s mint lobogó zászlóval vonult be a palotába. Bámulatot keltő bevonulás lehetett, különösen, ha vörös volt a szakálla, ami nem valószínűtlen. Rauber II. Miksa császárnak udvari és katonai tanácsosa volt, de úgy látszik, a császár tisztában volt vele, hogy esze a szakállában bújt el, különben nem ugratta volna be a lovagi világ legfurcsább vitézi tornájába. Egyik császári szerelem eleven emléke gyanánt egy szép leány nevelkedett az udvarban. Heléna volt a neve. Képzelhető, micsoda tülekedés folyt érte. A pályázók között lengett Rauber szakálla is. A lány szíve Rauber és egy spanyol lovag között ingadozott. A császár határozott helyette: lovagi torna döntse el, kié legyen a lány. De a torna szabályai nem voltak éppenséggel lovagokhoz illők: mindegyik vitéz kapott egy *zsákot,* ebbe kellett az ellenfelét beleráznia. Rauber lovag nagyerejű férfiú volt; a derűs küzdelemnek az lett a vége, hogy a spanyolt harcképtelenné gyúrta és belerázta a zsákba. A császári leányt megkapta, de házasságuk gyermektelen maradt. Második felesége magyar lány lehetett: Csillag Orsolya. (Bayle szerint Ursel von Tschillack.) Ebben a házasságban azután megmutatta a magyar konty és a német szakáll, hogy együttesen mire képes: Orsolya négyszer egymásután ikreket hozott a világra.

A másik szakállnövesztő embert, akinek nevét a krónikák megőrizték, Johann Stainingernek hívták. Polgármester volt a bajorországi Braunauban. Szakállának két ágát a két karján hordta, mint valami uszályt, hogy el ne botolják benne. Egy napon elfelejtette a karjára ölteni s amint lelépett a lépcsőn, belébotlott és kitörte a nyakát. Történt az eset 1572-ben.

RUHA TESZI AZ EMBERT

A különc nem tudja, hogy ez az ismert mondás Marcus Fabius Quintilianustól származik. De tudja, hogy ruha teszi a különcöt is; ha a rendestől elütő gúnyában begyeskedik végig az utcán, okvetlenül minden ember szeme rá fog meredni.

Nagyvárosoknak megvannak a maguk utcai figurái. Ezek kieszelnek egy feltűnően szokatlan színű vagy szabású ruhadarabot s egész életükön át konokul ragaszkodnak hozzá. Mindenki utánuk fordul; a cél el van érve; megelégedetten délcegelnek tovább.

Országh Antal írja egyik 1855-ből származó párizsi levelében,[483] hogy találkozott a híres *kék emberrel.* Öltözete a következő volt: „négyszögletű, magastetejű kék plüskalap, kék ing, kék nyakravaló, kék inggombok, kék mellény kék gombokkal, kékgombos öltöny, melynek hátulsó zsebéből kék zsebkendő lóg ki, kék kesztyű, kék bot, kék nadrág, kék fénymázas csizma. Miért öltözik így ez az úr?… talán senki sem tudja. Azonban oly sokoldalú az élet s a sors, hogy míg mi ez úron és monomániáján nevetünk, egy egész élet könnyei illatozhatják e különc ruházatot.”

Az író, ha véletlenül is, eltalálta az igazságot. Amikor *Champfleury*-nek a párizsi utcai alakokról írt könyvét [*Les Excentriques* (A különcök) Paris, 1852] olvastam, ráakadtam benne a kék ember történetére. Carnaval volt a neve, Itáliából jött Párizsba, olasz leckékkel kereste a kenyerét. Felesége fiatalon halt el s a csapást nem bírta kiheverni. Telt-múlt az idö, de mélységes és állandó búskomorsága nem akart oszlani. Végre kiderítette a gyógyulást akadályozó titkot: a *gyászruha* okozta a ránehezedő mélabút. Kísérletezni kezdett s íme, a színes ruha meghozta az életkedvét, a fekete ismét visszasüllyesztette a melankóliába. Megtervezte tehát gyógyító jelmezeit, közülük a kéket Országh is látta. Volt még a ruhatárában piros, sárga, zöld s a jó ég tudja hány színű ruhája, összesen *hatvan,* a hozzájuk tartozó felszereléssel együtt.

Vajon ez több volt az egyszerű különcségnél? Vajon eszét vette el a fájdalom? Nem valószínű, mert bomlott elmével bajos leckéket adni s különben is, Champfleury szerint üres idejét mindig a könyvtárban töltötte. Általában elmeorvos dolga lenne kihüvelyezni: hol végződik a különc? hol kezdődik az eszelős? De hát ki tudja megmondani, hol végződik a *kevés* és hol kezdődik a *sok?*

Bíróságaink sűrű fejtörés után tudták csak megállapítani, hány ember kell ahhoz, hogy büntetőjogi szempontból *csoport* verődjék össze belőlük.

A DANDY

A ruha különcei között legékesebb paradicsommadár a dandy.
Londonban jelenik meg a XIX. század elején, de vannak elődei egyebütt is. Franciaország divatkrónikáiban ezeken a neveken szerepelnek:

Mignons (XVI. század vége).
Raffinés (XVII. század eleje).
Muguets (XVII. Század).
Godelureaux (XVII. század vége).
Freluquets (XVIII. Század).
Roués (XVIII. század).
Petit maitres (XVIII. század). *Mirliflores* (XVI. Lajos).
Muscadins (1793).
Jeunesse dorée (forradalom utáni aranyifjúság).
Merveilleux, incroyables (az aranyifjúság tagjai).
Lions (1830, innen a magyar arszlán).
Cocodčs (második császárság).
Gommeux (századvége).
Az angol ősök ezek voltak: *Beau, Buck, Maccaroni, Prettyfellov, Exguisite, Tulip, Top, Spark, Swell* stb.

Ismét hivatkoznom kell a megkülönböztetésre, amelyet a bogaras ember és a különc között tettem. Például Brühl grófot, a szász választófejedelem mindenható miniszterét nem lehet különcnek nevezni, ámbár a ruháinak tömegével és választékosságával lefőzte volna akármelyik dandyt. Állandóan háromszáz öltő ruhája lógott a szekrényekben. S ami a legfurcsább, ez a háromszáz öltözet voltaképpen csak *százötvenet* jelentett, mert minden ruhája *két példányban* volt meg. Nem tűrte magán sokáig ugyanazt a ruhát, viszont azt sem akarta, hogy a túlságos váltogatás szembeszökő legyen. Ennélfogva olyankor, amikor valamely ünnepély vagy fogadtatás nagyon elhúzódott, közben hazaszökött ruhát váltani, de ugyanannak a ruhának a *másodpéldányát* vette fel, hogy meg ne sértse a társaság szerényebb zsebű tagjainak érzékenységét. Mondani sem kell, hogy mindegyik ruhához más-más sétapálcája és tubákos szelencéje volt, ugyancsak 300-300 példányban.

Ezt a nagyszerű embert bajos lenne puerilis elméjűnek kikiáltani. A mértéktelenre duzzasztott ruhatár csupán a *bogara* volt. Tőrülmetszett különcnek azt a dandyt mondom, aki az öltözködésnek él, kívül ruha, belül semmi. Barbey d'Aurevilly a dandykről szóló tanulmányában ezt a szójátékot villantja el: „Paraître, c'est ętre pour les Dandys.”[485] Így lehetne magyarítani: „A dandy számára lenni annyi, mint megjelenni.”

Korának rangban első dandyje IV. György király volt. Thackeray *A négy György* című könyvében ezt írja róla: „Ki volt ez a György voltaképpen? Végigpillantok egész életén s nem látok mást, mint egy szenvelgő fejbiccentést, negédes mosolyt. Megkísértem, hogy széjjelszedjem s mit találok? Selyemharisnyát, kitömött lábikrát, befűzött derekat, paszomántos kabátot, rendszalagot és csillagot, illatos zsebkendőt, fényes barna parókát, mellényt, alatta másik mellényt és semmi egyebet.”

György csak a hivatalos rangban volt a legelső. A dandyk ranglétráján megelőzte walesi herceg korabeli barátja, a londoni divat teljes hatalmú irányítója, George Brummel, becéző nevén: *Beau Brummel.*

Brummel divatelmélete paradoxonszerű volt: *„Úgy kell feltűnni, bogy az ember ne tűnjék fel.”* Nem a kék ember-féle vad ruházkodással terelte magára a figyelmet, hanem ellenkezőleg, a túlzott egyszerűséggel. De ezt az egyszerűséget olyan agyafúrtsággal vitte keresztül az egész vonalon, amely rávert a férfidivat történetének legelrugaszkodottabb korszakaira.

Naponta háromszor váltott inget. Minden pár kesztyűjén *négy* kesztyűs dolgozott; egyik csakis a hüvelykujjnak volt a szakértője, a többi három a kesztyű egyéb részein működött. Cipőinek a *talpát* is ki kellett fényesíteni, mindennap újra. Reggelenként *három órát* fecsérelt el az öltöző asztala előtt. Egyszerre három fodrászművész dolgozott a fején; egyik elöl, másik hátul, a harmadik oldalt. Az öltözködési művelet legválságosabb mozzanata a nyakkendő megkötése volt. Akkori divat szerint estélyi öltözékhez a nyakon körülcsavart, állig érő, hátul feltornyosodó fehér muszlin-nyakkendő volt kötelező. Brummel mindenekelőtt *festőművésszel* rajzoltatta meg a kötendő csokrok mintáit. Kiválasztotta az alkalomhoz illőt s belefogott a nagy műbe. Először egyenletesen körülcsavarta nyakán a kendőt, úgyhogy az állát is eltakarja. Azután a tükör előtt állának lassú és türelmes ide-oda mozgatásával leszorította, úgyszólván leköszörülte az álla alá. Ekkor következett a tulajdonképpeni fortély: egyetlen lendülettel megkötni a csokrot. Akárminő tökéletes művésze volt is a nyakkendőkötésnek, nem sikerült mindig egyetlen fogással a rajzminta szerint sorakoztatni a redőket, már pedig a keményített anyagon meglátszott z legkisebb gyűrődés is. Ilyenkor elhajította a vadonattiszta kendőt és másikkal próbálkozott. Mondják, amikor rossz napja volt, halomba gyűltek körülötte az engedetlen nyakravalók.

Ha bálba ment, már az öltözőszobája ajtajában várakozott rá a hordszék, nehogy időelőtti lépegetéssel az összhatás tökéletességén esetleg sérelmet ejtsen. A hordszék hófehér selyemmel volt kibélelve, és fényezett talpú cipellői fehér prémpárnán nyugodtak.

Beau Brummel életének többé-kevésbé érdekes részletei nem ide tartoznak. Elég a vége. Aminő tökéletességgel kötötte meg a nyakkendőit, olyan tökéletesen verte el vagyonát. Amikor kifizetetlen ruhaszámlái miatt az adósok börtöne fenyegette, a kontinensre szökött. Itt tengődött néhány

esztendeig; a hajdani divathős divatját múlt figurává kopott; majd a caeni szegényházba került s mindenkitől elhagyatva, félig hülyén halt meg.[487]

A KÜLÖNC OTTHONA

Meglátogatom a különcöt otthonában.

S itt elém ötlik elméleti fejtegetéseimnek egy hézaga.

A napilapok koronként híreket hoznak az amerikai filmvárosból, hogy ez meg amaz a filmcsillag minő ezeregyéjszakai palotába ölte bele a lepedőművészet terén szerzett millióit. Kitűnik belőlük, hogy a filmszövegek állandó betanulása és átélése nem suhant el nyomtalanul lelki világuk fölött.

A cigánycsászárhoz méltó villában a fürdőszoba padlója onyxból van; a vízcsapok anyaga tömör arany; a szobákban a faburkolat, az ablakfüggöny és a szőnyeg egységes színre van hangolva, olyanra, amely megfelel a művésznő hajszínének és egyéniségének. Az ilyen művészi törekvések ugyan még nem könyökölnek át a korláton, amely a különcöt elválasztja a köznapi világtól, de azt sem lehet rájuk mondani, hogy egyszerű bogarak. A bogaras ember a *saját maga* csöndes gyönyörűségére élvezgeti a rigolyáit, míg az onyxpadló és az arany vízcsap csillogása arra való, hogy idegen nézők szeme dagadjon ki tőle.

Ezt a szót alkalmaznám: *különcködés.*

Nem érdemes szót vesztegetni rájuk.

Körutamat egy bécskörnyéki házacskában kezdem. A tulajdonos azelőtt rádiós tiszt volt egy hadihajón. Kedves mesterségétől a nyugalom éveiben sem bírt megválni. Egyik szobáját berendezte rádióállomásnak és felszerelte a legjobb szuper-, hiper- és szuperhiper-készülékekkel. Szürkületkor bevonult a régi időkre emlékeztető szobába és hajnalig hallgatta a rövidhullámon érkező hangokat. De nem a leadóállomások műsoraira volt kíváncsi. A *tengeri hajók jelzéseit* leste, s ha egyet elcsípett,

rögtön bevezette a közölt adatokat a rádióskönyvbe. Legnagyobb élménye, ha süllyedő hajónak a vészjeleit sikerült elcsípnie. Az SOS-jelzések drámai sorrendjükben kerültek be a könyvbe, egészen az utolsóig. Az ezt követő hallgatás azt jelenti, hogy a tenger torka bezárult a hajó fölött. Az öreg türelemjátékos *nyert.* Reggel befejezte önkéntes szolgálatát és aludni ment. Este megint újra kezdi, napról napra, évről évre, amíg majd a saját SOS-jeleire lesznek figyelmesek a mennyei felvevő-készülékek…[489]

A levegő hullámaival könnyű megtartani a közösséget. De mit tegyen a nyugalomba vonult *búvár,* aki évtizedeken át bajlódott a tenger hullámaival? 1934 nyarán az olasz lapok hírt adtak egy messinai kivénült búvár furcsa otthonáról. Úgy látszik, nem volt vízhez ragadt szegény ember, mert vagyonkájából telt arra, hogy üvegfalú házacskát építtessen s azt lesüllyessze a tenger fenekére, közel a parthoz, kilenc méternyi mélységre. Tágas, hengeralakú cső vezetett belőle fel a felszínre, lifttel a belsejében. A házban villanyvilágítás és központi fűtés is előkelősködött. A villany arra is kellett, hogy hatalmas fényszórókat sugároztasson szét a mélyvízben, s mint a Verne által megálmodott Nautilus utasa, élvezhesse a halak vidám kergetőzését, s a rákok és teknősbékák bölcs mérsékletű sétáit.

Ezekből a játékokból kiütközik a szórakoztató elem. De vannak megátalkodott türelemjátékosok, akik valóságos kényszerzubbonyt szőnek a szabályaikból, s abba préselik bele magukat. Némelyik elhatározza, hogy ezentúl kerülni fogja a napvilágot s csak akkor lép ki a lakásából, amikor már besötétedett. Ilyen következetes férfiú volt dr. Neu, a bécsi Jockey-Club nyugalomba vonult állatorvosa. Nappal aludt, este felkelt, felöltözött és elment a kávéházba reggelizni. Elolvasta a reggeli újságokat, ügyet sem vetve a közben megjelent estilapokra. Éjfélig az utcán lődörgött, akkor egy kocsmában megebédelt. Hajnalban megint betért a kávéházba uzsonnázni, s ekkor már sort kerített az estilapokra. Mikor a záróra miatt a rendes kávéházból kitessékelték, elballagott a piac környékére, ott letelepedett egy korán nyitó kofakávéházban s reggel hat óra tájban bécsi virslit vacsorázott. Azután hazament s a jól eltöltött éjjeli nap után megelégedetten belebújt az ágyába.

Az öreg állatorvos rögeszméje nem eredeti. Több mint száz évvel ezelőtt megcselekedte egy yorkshire-i angol földesúr.[490] Ez is megfogadta, hogy teljes életében kerülni fogja a napvilágot. Házának minden ablakát befalaztatta. Nappal aludt vagy olvasott. A társas érintkezésből nem rekesztette ki magát, de csak akkor fogadott vendégeket, ha már beköszöntött az éjszaka. Amikor vendégei elmentek, kilovagolt vagy kisétált a gazdaságába, s addig bolyongott, amíg fel nem jött a hajnali csillag. Ez volt a jel, hogy vissza kell menekülnie a saját külön sötétségébe.

Súlyosabb eset, amikor az önsanyargató különc azt fogadja meg, hogy hátralevő esztendeiben *nem kel fel többé az ágyából.*

1930 szeptemberében közölték a müncheni lapok, hogy meghalt Fritz Babel, aki arról volt nevezetes, hogy *hatvan éven át ágyban feküdt* és sohasem volt semmi baja. Állítólag képzelt beteg volt s attól félt, hogy a szabad életben megkapja az influenzát, ez pedig őnála okvetlenül halálos végű tüdőgyulladássá fog fajulni. Kényszereszméjével alig lehet összeegyeztetni életének egyéb adatait: folyton-folyvást olvasott és az átlagot felülmúló műveltségre tett szert. Különben igazsága is volt, mert egyszer a gazdasszonya télvíz idején nyitva felejtette az ablakot s az óraszámra beáramló hideg levegőtől a gyámoltalan ember csakugyan halálos végű tüdőgyulladást kapott. Igaz, hogy már 78 éves volt ekkor…

Megint csak arra a keskeny mezsgyére kell utalnom, amelyen a különc lépeget. Jobbról az élet virágos tétje tarkállik, balról a téboly ingoványa gőzölög; ki tudja megmondani, mikor és hol véti el a lépést?

A paplan alatt élő müncheni embernek is létezett egy angol elődje. Tallis volt a neve, a worcesteri Burcott községben lakott. Mr. Tallis egy napon felfedezte, hogy ő fázik. Úgy védekezett, hogy több inget húzott magára. Először kettőt, azután hármat, majd négyet, nyolcat, tízet – végre a temérdek ing úgy lenyomta, hogy lépni sem tudott. Ekkor azt gondolta ki, hogy majd állandóan ágyban marad s így konzerválja a szükséges melegmennyiséget. Csináltatott kilenc darab sapkát, mindegyiket 2-2 rőf flanellból s ezeket hordta az ágyban. Nem felváltva, mint gondolnók, hanem egymás hegyében. S

ez sem elégítette ki. A kilenc sapkára még egy koronaszerű, 40 rőf flanellból készült alkotmányt húzott, erre pedig nyolc darab flanell-süveget illesztett. Összesen 84 rőf flanellt emésztett fel a fejvédő alkotmány; volt is látszatja, úgy hatott a fején, mint egy óriási méhkas. Ingeit is flanellal béleltette, abból volt a tizenkét takarója is, amelyek – mondani sem kell – szintén egymás tetejében óvták a hidegtől a didergő úriembert. Télidőben óvatosságból két parafadugót gyömöszölt az orrába. Az ágyból sohasem lépett ki, még olyankor sem, amikor tisztába tették; egyszerűen meghúzódott az ágy végében. Évenként egyszer ágyat változtatott; az új ágyat szorosan a régi mellé kellett tolni, s ő áthemperedett új otthonába. 28 évig párolta magát flanelijai között, csökönyös vasakarattal. 72 éves volt, amikor átborzongott a másvilágra.[491]

Fázékony férfiú volt II. Ferdinánd toszkánai nagyherceg is. Az államügyek nem engedték, hogy ágyban melegedje át az életét, be kellett érnie azzal, hogy legalább a fejét óvja a meghűléstől. Fogadó szobájában két hatalmas hőmérő lógott a falon. Ő fel és alá sétálgatott, s miközben jelentéseket tettek neki vagy vendégeket fogadott, szeme a hőmérőket leste. Aszerint, amint a higanyoszlop emelkedett vagy süllyedt, cserélgette a sipkáit. Ötöt-hatot szorongatott a kezében, s a váltást egy bűvész ügyességével cselekedte – írja Arhauld abbé emlékirataiban.

Ugyanez idő tájt Párizsban Saint-Martin abbé irodalmi kísérleteinél is nagyobb hírnévre tett szert *fűthető ágyával.* Téglából rakatta ki a nyoszolya alapépítményét s mielőtt lefeküdt, befűttetett. Napközben kilenc inget öltött magára, kilenc pár harisnyát húzott és kilenc sapkát rakott a fejére, nyomatékul egy óriási parókával. Meg is érte a nyolcszor kilenc esztendőt.

Ezeknek a különös embereknek különös életmódja meghazudtol minden egészségügyi szabályt. Amitől más rendes ember elpusztul, az ő életüket hét évtizednél hosszabbra nyújtja meg. Sőt: egy Mrs. Lewson nevű dúsgazdag hölgy még többre vitte. Szintén egyéni nézetei voltak a meghűlést illetően, ennélfogva a szobái padlóját sohasem engedte felsikálni. Az ablakmosásnak is elvi ellensége volt, nevetséges szokásnak mondta, amiből csak baj származik. Ennélfogva házában nappal is félhomály derengett; az ablaküvegekre rakódott piszokréteg visszakergette a napsugarat. Ő maga

sem mosdott soha, mert ez is biztos okozója szokott lenni a meghűlésnek. Víz és szappan helyett disznózsírral kente az arcát, s ezzel eleget is tett a tisztaságnak és a kozmetikának. Néha kisétált a házából, félszázadelőtti divat szerint szabott, uszályos selyemruhában; ilyenkor a közeli nyilvános fürdő előtt álldogált és gúnyos mosollyal nézte a szánandó embereket, akik oda bementek. 1816. május 28-án halt meg, *száztizenhat* éves korában.[492]

A REMETE

Az oxfordi Ashmolean-Museum ritkaságai között látható egy közönséges cipő. Azaz hogy nem közönséges, mert saját külön neve is van: *The Buckinghamshire Shoe.* Száz és száz, foltnak való, egymásra rétegezett bőrdarabkákból rótta össze hajdani gazdája, a *dintoni remete,* becsületes nevén John Bigg. Bírósági hivatalnok volt Cromwell idejében, a királyt elítélő egyik bíró mellett. A *commonumealth* bukása után elcsapták a gazdáját, mire ő meghasonlott a világgal, bevette magát egy elhagyott kunyhóba s ott abból az ételből-italból élt, amit jó emberek hordtak neki. Ezenkívül nem kért tőlük egyebet, mint értéktelen bőrhulladékot. Ha kapott, rátalpalgatta a cipőjére, amely idővel a mesebeli hétmérföldes csizma méreteire dagadt. 30 éves volt, amikor a világtól elvonult, s még 37 esztendőt remetéskedett át a dintoni kunyhóban.

Megint csak elém görbül a kérdőjel: mi volt ez? Egészen kibillent-e John Bigg esze a helyéből? avagy ráragadt az angol úriosztály betegsége, a *spleen* s ez sugallta neki a sanyarú életszabályt, amellyel elkülönítette magát a megunt világtól? Emberkerülőnek nem lehet mondani, mert szívesen eredt szóba mindenkivel, aki meglátogatta, mint dintoni nevezetességet.

Mintaszerű és kifogástalan emberkerülő volt a vagyonos Henry Welby, vagy ahogyan emlegették: a *Grub-Street remetéje.*[493]

Életrajzírója szerint családi viszály tette emberkerülővé. Vett egy háza a londoni Grub-Streeten s ennek emeletén három szobát berendezett remetesége céljaira. Háló-, ebédlő- és dolgozószobából alakult ki a lakosztály. Egy öreg cseléd végezte a takarítást és kiszolgálást, olyképpen, hogy amíg egyik szobában működött, gazdája elvonult előle a másikba. Az öregasszonyon kívül Henry úr nem állott szóba teremtett lélekkel, nem mutatkozott senki előtt, legendás alakját emberi szem nem látta a haláláig. Mielőtt a világtól elvonult, volt felesége és leánya, később unokái is születtek, de látni sem akarta őket, csak írásban érintkezett velük. Húshoz, halhoz nem nyúlt, tejen és főzeléken tengődött, s ezzel a sovány táplálékkal kihúzta 84 esztendeig. Bérlői, alkalmazottai, üzletfelei csupán írásban fordulhattak hozzá, egyébként a ház földszintjén angol urasághoz méltó, dús asztal várt mindenkit, akinek dolga volt vele. Meghibbant elméről szó sem lehetett nála, – az életrajz szerint nagytudományú ember volt, különösen a nyelvészettel foglalkozott sokat. Minden új könyvet meghozatott, akármilyen drága volt is. Negyvennégy évet töltött el a magára parancsolt egyedüllétben, s a magaalkotta szabályokból egy vonalnyit sem engedett. A St. Giles-templomban temették el, ahol Milton hamvai porladnak. (A Grub Street mai neve Milton Street.)

John Timbs, az angol különlegességek krónikása elmondja, hogy nagyurak meghonosították a *hivatásos remete intézményét.*[494] Az *agón* termelte ki a különös ötletet, a verseny, letorkolni a szomszédot a saját parkjának eredetiségével. A mesterséges vízesés, mesterséges várrom, s egyéb mesterséges látványosság unalmassá bágyadt. Friss vonzóerőről kellett gondoskodni. II. György király idejében Charles Hamilton mesterséges remetelakot épített Cobham melletti kastélyának parkjában. A belévaló remetét hirdetés útján szerződtette. Feltételei voltak: a szolgálati idő hét év; ezalatt a remete nem lépheti át a remeteség határát, nem nyírathatja a szakállát és haját, nem vágathatja a körmét. Köteles teveszőr csuhában járni és pápaszemet hordani. Ágya szalmazsák a földön; az idő múlását csak fövenyórával mérheti. Ételt a ház konyhájáról szállít neki az inas, de nem szabad egy szót sem váltani vele. Ha kiállja a hét esztendőt, 700 guinea jutalmat kap; ha megszegi a

szerződés pontjait, mehet isten hírével, nem kap semmit. A hirdetésre jelentkező szegény ördög mindent aláírt, de három hétnél tovább nem bírta az állapotot és megszökött.

Egy másik gentleman Prestonban *50 font évjáradékot* ajánlott annak, aki hét évig kibírja a házi remeteséget. Feltételei kedvezőbbek voltak a Hamilton-féléknél. Haj- és szakállnyírás, körömvágás szintén tilos volt ugyan, viszont a szobájában volt egy házi orgona s annyi könyvet kaphatott a kastély könyvtárából, amennyit akart. Timbs idejében már négy éve üldögélt a remetelakban egy elvadult szakállú, hosszúkörmű ember. Tovább nem kutatott utána, s így nem tudhatni, végig kiszolgálta-e a sanyarú esztendőket.

Még a múlt század elején is járta a kótyagos divat. A *Courier* című lapnak 1810. január 11-i számában ez a hirdetés jelent meg: „Fiatal ember, aki a világtól vissza akar vonulni, alkalmaztatást keres remete gyanánt előkelő úrnál.” Ugyanez időben a *Notes and Queries* levelezője meglátogatta Lord Hill hawkstonei kastélyát, mert hallotta, hogy ott egy remete látható. De már csak egy viaszremetét talált a remetelakban. A valódi remetét kénytelen volt a lord végkielégítéssel elbocsátani, mert kiokosították, hogy megütheti a bokáját egy régi angol törvényben, amely szerint az ilyesmit *rabszolgatartásnak* lehet minősíteni.

A BOLDOG BULLDOG

Az emberkerülő nem mindig húzódik vissza tökéletes magánosságba. Megvan a maga társasköre, azzal az eltéréssel, hogy kétlábú lények helyett négylábúakat telepít maga köré.

Timbs említett könyvében érdekes képet fest Lord Bridgewater házi köréről. A rettentően gazdag főúr magános óráit tizenkét szeretett bulldogja vidította fel. Együtt is ebédelt velük. A kutyák körben ültek a kerekasztal körül, mint Arthus király lovagjai, külön karosszékeken, nyakukban asztalkendővel. Mindegyikük mögött külön inas szorgoskodott, hogy a kiszolgálás kifogástalan

legyen. Ha valamelyik eb vétett az asztali illem szabályai ellen, száműzetett az asztaltársaságból, a cselekmény súlyának megfelelő időre. A vétkes kutya a száműzetés tartama alatt szomorú volt és enni sem akart; csak akkor jött meg az életkedve, amikor újra nyakába kötötték az asztalkendőt.

Timbs mindezt még elnézte volna különc honfitársának, de amiatt erősen méltatlankodott, hogy a lord kutyáit *cipőben járatta.* Szerinte ezzel a bolondsággal csak a varga járt jól, mert egyszerre negyvennyolc lábról vehetett mértékit. A múlt században igazsága lehetett az írónak, ma nem. Lord Bridgewater feltaláló-lángelme volt, messze megelőzte korát. Manapság minden kutyadivatkereskedésben kaphatók zippzáras sárcipők, hogy a gépkocsiban helyet foglaló kedvenc be ne rondítsa az ülést.

(Ebből is látható, hogy a lord elméje nem ficamodott ki teljesen. Amit az is bizonyít, hogy sokat olvasott, s ha valamely könyvet nem bírt megszerezni, kölcsönkérte. Ambár igaz, hogy amikor elolvasta, elég különös módon küldte vissza. Legszebb hintójába két legjobb lovát fogatta be, mindegyiken egyenruhás lovász ült, a hátulsó bakon is kettő merevült élő szoborrá összefont karokkal, a könyv pedig a hintó párnázott díszülésén terpeszkedett, s úgy tette meg az utat gazdájához.)

Mentenem kell magamat. Semmiképpen sem szándékozom leghívebb barátunknak, a kutyának érdemeit kisebbíteni. Csak ott említem őket, ahol életsorsuk a különcébe kapcsolódik. Egyébként jól tudom, mit jelent az emheriség számára a kutya. Hiszen még történetírójuk is akadt: Émile Richebourg megírta a nevezetes kutyák történetét (*Histoire des chiens célebres.* [Híres kutyák története]). Az ember hű társának erényeit minden áradozásnál pontosabban méltatja az a síremlék, amely a newsteadi kastély parkjában látható. Lord Byron kutyája van ott eltemetve. A feliratot maga a költő fogalmazta:

Itt nyugszanak
Földi maradványai annak
Aki szép volt hivalkodás nélkül
Erős hányivetiség nélkül
Bátor vadság nélkül
S egyesítette magában a férfi erényeit
Annak bűnei nélkül.
Ez a dicséret, amely hiú dicsekvés lenne
Emberi hamvak fölött
Méltán megilleti
BOATSWAIN
a kutya emlékét
Aki született Újfundlandban 1803 májusában
Meghalt Newstead Abbey-ben 1808. november 18-án.

Byron versben is megörökítette Boatswain erényeit s ez alkalommal hozzánk, férfitársaihoz is volt néhány szava. Sajnos, kevéssé előnyös. Ha a kutyák olvasni tudnának, kérdés, a rólunk festett kép nem befolyásolná-e eddigi ragaszkodásukat.

Hivatkozhatom még egy síriratra, amely állítólag Bolognában dicsőítette az elhunyt kutya erkölcseit.

Latrai a ladri, ed a gli amanti tacqui
Onde a messere, ed a madonna piacqui.

(A kutya a latrot megugatta, de a szeretőt nem,
Így lőn kedves az úr, kedves az asszony előtt.)

(Sebestyén Gábor fordítása.)

A két sírirat idézése felment a gyanú alól, hogy a kutyákat akarom társadalmi elhelyezkedésük körül megtámadni. Nem. Különc – *de te fabula narratur* (rólad szól a mese).

Ha már latin szavakat ejtettem, megtoldom még kettővel. Az ókori emlékek gyűjtői sokáig tanácstalanul állottak egy csomó – ezúttal emberi – sírkővel szemben. A halott foglalkozása így volt rajtuk megjelölve: *minister catellarum.* Lefordítani könnyű a feliratot. *Catella:* ebecske, *minister:* szolga. De miért „ebecskék szolgája?” Végre egyéb adat-mozaikok összeillesztgetésével kiderítették, hogy a régi Rómában az öleb éppúgy bevonult a családi körbe, mint manapság, s az illető elhunyt csakugyan azzal kereste a kenyerét, hogy elszegődött előkelő házakhoz a kutyák szolgájának, vagyis gondozta és kiszolgálta az apró kedvenceket.

Teendői eléggé elfoglalhatták. Gondoskodnia kellett puha nyoszolyáról és finom bíbortakaróról, – ízletes fogásokkal csiklandoznia a válogatós jószág ínyét, – fürdetni, kefélni és csinosítani a kis szőrgombolyagot, – sőt illatos kenőccsel dörzsölgetni a patáit, hogy minél kellemesebbek legyenek a pillanatok, amikor úrnőjének képére a dédelgetett kedvenc felmászik, vagy a füle tövét nyalogatja.

Plautus szerint római úrihölgynél az udvarló csak akkor tarthatott számot kedvező Eogadtatásra, ha előbb megnyerte a kis kutya kegyeit. Az epés *Juvenalis* dühösen rója meg a divathölgyeket: *„Egy kis ebecskéért odavetnék férjeik éltét!”*

Martialistól tudjuk, hogy egy Publius nevű ismerőse megfestette Issa nevű kutyájának az „arcképét”. A kötekedő természetű költő nem hagyhatta szó nélkül a nevezetes eseményt, és így verselte meg (I. könyv, 109. epigramm):

„Issa pajzánabb, mint Catullus verebe. Issa tisztább, mint a galambok csókja. Issa vonzóbb, mint akármelyik fiatal leány. Issa becsesebb, mint India drágaköve. Issa minden gyönyörűsége Publiusnak. Ha nyöszörög, azt hinnéd, beszél; együttérez urának örömével és bánatával; fejét ura nyakára hajtja s úgy alszik ott, hogy a lélegzése sem hallatszik. Sohasem felejtkezik meg magáról; ha ki kell mennie,

gyöngéd vakarással ad jelt, hogy eresszék ki. Nehogy emléke elvesszen halála után, Publius megfestette képét. Íme az arckép, amely olyan hű, hogy ha egymás mellett nézed őket, nem tudod, melyik a kép és melyik a kutya.”

(Horatius nem ilyen epés. Ő elnézéssel írja, hogy akkoriban a szerelmesek között a leggyöngédebb becéző név volt: *kutyuskám.* Ez a szokás ércnél maradandóbbnak bizonyult. Nem emlékszem annak a középkori lovagnak a nevére, aki kalapjára egy fehér gyertyácskát hímeztetett, csak arra, hogy kedvesének Bianca volt a neve. Fehér gyertyácska olaszul: *candella bianca.* De ha az első szónak első tagját elválasztjuk, ez jön ki: *can della Bianca.* Vagyis Bianca kutyája.)

Század század nyomába hágott, trónok borultak fel és nemzetek pusztultak el, de az öleb változatlanul uralkodott a divat birodalmában. Az erről szóló krónika hosszú történet lenne, nem is tartozik ide. Itt csak a különcködők társadalmáról van szó. Az öleb közöttük is megtartotta a rangját. Weber, a német nevető filozófus azt állítja, hogy Bécsben 1805-ben *harmincezer* díszkutyát számoltak össze. (*Demokritos,* VI. kötet.) A szolgaszemélyzetet szigorú parancs kötelezte, hogy a kutyákkal udvariasan bánjék. Tilos volt tegezni a finom úri ebeket. Ha a kertben a vadul száguldó agár letaposta a virágágyakat, a kertész csak így szólhatott rá: „Menjen ki a kertből urasága.” *(Gangens raus, Ihr Gnaden.)* A szobában garázdálkodó pudlit a szobalány csak így utasíthatta rendre: „Maradjon már veszteg, Lisette kisasszony.” *(So ruhens doch, Fräulein Lisette.)* Weberre hárítom a felelősséget az adatai valóságáért. Részemről elhiszem.

A NÉGYLÁBÚ ÖRÖKÖSÖK

Híres kutyákról még sokat lehetne beszélni. Nem tartoznak tárgyamhoz, s így nem terjeszkedem ki Nagy Frigyes agaraira, különösen Biche-re, aki a király ágyában aludt s nem volt hajlandó megengedni, hogy a lefekvés ideje túlságosan belenyúljon az éjszakába. Ha a király idön túl is

munkába merülten ült íróasztalánál, Biche mindenképpen igyekezett rosszallását kifejezni s ha semmi sem használt, nekiugrott az asztalnak és kikaparta a lúdtollat a gazdája kezéből.

Nem beszéltem Ratou-ról. Ninon de Lenclos híres ölebéről. Ez meg arra vigyázott, hogy az asszonya el ne rontsa a gyomrát. Még ha vendégek voltak is, ott ült az asztalnál, mint egy háziorvos. Levesnél, egyszerű sült húsnál meg sem mukkant, de ha erős fűszer szaga csapott az orrába, figyelmeztető morgásba fogott. Kávénál dühösen csaholt, szeszes italnál a fogát vicsorgatta. Ninon ilyenkor magába szállt és ellenállt a kísércésnek.

Nem ismertecem részletesen a kis Fortuné történetét sem. Ez Joséphine császárnénak volt a kutyája abban az időben, amikor férjhez ment Bonaparte tábornokhoz. Esküvő után az új pár visszavonult Joséphine-nek a Rue Chantereine-en levő lakásába, és itt már megtalálták a kutyát rendes helyén, az ágyban, a paplan alatt. Onnan morgott az idegen úrra és nem volt hajlandó elkotródni. Így töltötték el hármasban a nászéjszakát.

Mindezzel azt akartam szemléltetni, hogy híres kutyák nevétől hemzsegnek a történelem lapjai, de híres *macskáról* nem tudunk semmit. Hacsak Petrarca kedvenc macskáját nem említem, de ennek sem maradt fenn a neve, csupán bebalzsamozott teste a költö arquai lakóházában. A hiányzó dicsőségért bőven kárpótolta a macskákat világtól elvonult gazdáik dédelgető szeretete.

A doromboló, hízelkedő állat különösen az örökséglesésben kerekedett a kutya fölé. A régi lapokban úgyszólván hetenként olvashactunk híreket különc öregemberekről és asszonyokról, akik macskáikat nevezték ki örököseiknek. Kutyaörökös sokkal kisebb számban akadt. Csak kivételesen örökölt életjáradékot majom, ló, papagáj.

Az olvasó fejét csóválja és méltatlankodik: miként engedheti meg a törvény, hogy különcségükkel tüntető emberek ilyen szemérmetlenül tegyék csúffá az öröklési jog komoly intézményét.

Itt a különc mellé kell állnom. Az csak újságírói szóvirág, hogy macska lett az örökös. Állat nem örökölhet semmiféle ország törvénye szerint. A macskatartó örökhagyó egyszerűen nem akarja, hogy halála után az állatai éhen vesszenek, tehát úgy gondoskodik róluk, hogy örökösét kötelezi az

eltartásukra, s erre a célra pénzt hagyományoz. Némelyik többet, másik kevesebbet. 1931-ben egy Alaud Cain nevű kaliforniai hölgy végrendeletében 50 000 dollárt hagyott macskájának az ellátására. Külön szakácsnét és komornyikot tartottak a megtisztelt állat mellett, de még így sem tudták az örökösök a pénz kamatait elkölteni. Zavarukból maga a macska segítette ki őket: a finom ételek mértéktelen élvezetétöl szívelhájasodást kapott és elhalálozott.

Figyelmeztetem az aggódó macskagazdákat, hogy hasonló végintézkedéseknél célszerű gondosan ügyelni a jogi formákra, mert kúlönben a végrendelet érvénytelen. Minta gyanánt szolgálhat egy Neufville nevű nürnbergi ügyvédnek 1784. december 20-ról kelt végrendelete.[502] A macskákra vonatkozó résznek ez a szó szerinti fordítása:

„Rostin Anna szakácsnémnak hagyományozok 25 forintot, továbbá ingyen lakást házam legfelső emeletén. Ugyanő köteles 6 macskámat ellátni, aminek ellenében kapjon fejenként és hetenként 12 krajcárt, vagyis összesen 1 forint 12 krajcárt. Nehogy a szegény állatok télen fázzanak, kapjon tüzelőfára negyedévenként 4 forintot, összesen egy évre 16 forintot. A felügyelet és gondozás, valamint a helyiségek takarítása fejében kapjon további 12 forintot évenként. Ha valamelyik macska elpatkol, az illető hét végével a tartásdíj megszűnik. Házamat 8 esztendeig nem szabad eladni, mert körülbelül ennyire taksálom az időt, amikorra valamennyi macska elpusztul. Ha ekkor netán egy-kettő mégis életben lenne, Rostin Anna vigye őket magával egy másik lakásba, amiért hetenként és fejenként kapjon 24 krajcárt. Általában ünnepélyesen meg kell fogadnia, hogy a macskáknak naponként háromszor ad enni, – hogy továbbá, ha valamelyik megdöglik, helyére nem csempész egy másik macskát, hanem jelentést tesz végrendeletem végrehajtójának a táppénz levonása céljából. Amennyiben ez ellen vétene, vagy a házban kárt okozna, azonnal ki kell dobni, és a feladatot másra bízni. Felkérem továbbá R. Margaréta és M. Kunigunda kisasszonyokat, mint akik macskáimmal ismerősök, hogy koronként látogassák meg őket s ha valamely szabálytalanságot tapasztalnának, azonnal értesítsék róla végrendeletem végrehajtóját. Ha ily esetben Rostin Anna engedetlenkedne, vagy illetlen szavakat használna, nyomban el kell távolítani, és mással helyettesíteni.”

Meglátszik, hogy az okiratot jogász szerkesztette, meleg szívvel, de hideg fejjel. A meleg szív szemléltetésére egy másik végintézkedésből is idézek néhány sort. 1828 márciusában kelt s egy idős, vagyonos angol hölgy utolsó akarata nyilvánult meg benne.[503]

„Hagyományozok kedves Jockoo majmom részére 10 fontsterling életjáradékot, amely kizárólag az ő ellátására fordítandó. Hű Shock kutyám, valamint nagyon szeretett Tib macskám ellátására 5-5 font sterling járadékot hagyományozok. Amikor valamelyikük elhalálozik, járadéka szálljon a két életbenmaradottra s ha ezek egyike is elhal, az utolsóra. Ennek halála után a teljes járadékösszeg illesse meg G. nevű leányomat, akit azért részesítek előnyben többi gyermekem fölött, mert tudom, mekkora gondot és küszködést jelent számára nagyszámú családjának eltartása.”

Az anya szíve csak nem tagadja meg magát.

NAGYVÁROSI KUTYATEMETŐK

Bele kell nyugodni, hogy az állatok Párkái a kedvencek életének fonalát rövidebbre sodorják, mint a gazdáikét. Rendben levő dolog, hogy ilyenkor a gyászoló hátramaradott az elhunytat tisztességesen eltemetteti. De nincs mindenkinek parkja, amelyben emléket állíthat neki, mint Byron kutyájának, avagy márványmauzóleumot emelhet, amint egy Frank Callaghan nevű gazdag ohiói uraság cselekedte megboldogult dakszlija számára. Felvilágosult nagyvárosi hatóságok tehát megértő gondoskodással kihasítottak egy-egy telket *kutyatemető* céljára.

A sírhelyek nem drágák. A koppenhágaiban 10 vagy 20 korona, nagyság szerint. Aki sokallja, vagy esetleg úgy érzi, hogy kegyelete nem egészen időálló, bérelhet évi 1 vagy 2 koronáért.

Az elnevezés mindenütt ugyanaz: kutyatemető. *(Hundefriedhof. Cimetičre des chiens. Dog’s cemetery.)* Ami világosan mutatja, hogy a halál után a kutya kerekedik felül. A macska csak hízelkedése révén dorombolja ki a szeretetet, míg a kutyát erényei teszik rá méltóvá. A hízelkedő

bársonymancsok megmerevülése az egyén tökéletes megsemmisülését jelenti. Ám az erény emléke tovább él, s megilleti a maradandó jel.

A kutyatemetőkbe macskák is temetkezhetnek, de a macskasírok száma elenyészően csekély. A párizsi kutyatemetőben a látogató megilletődve áll meg a bernáthegyi *Barry* síremléke előtt, *aki* egymaga *negyven ember* életét mentette meg, – míg nevezetes macska sírját keresve kell keresni. Talán csak *Kroumir* érdemes a megemlítésre, a gazdája, Henri Rochefort miatt...[504]

Ha már itt nézelődünk az asničres-i kutyatemetőben, csodálkozni fogunk, hány nagy név ötlik a szemünkbe. Nem a kutyáké, a gazdáiké. Az Akadémiát Coppée, Sully Prudhomme, Rostand és Émile Faguet képviseli. A színpad csillagaiból több kiskutya- és nagykutya-csillagzat telnék ki; a leghíresebbek Réjane és Cléo de Mérode.

A feliratok jórésze ellen nem lehet kifogást tenni. Rövid, meleg búcsú a kedvenctől; esetfeg egy bölcs mondás, mint például Pascal aforizmája: „Mennél többet érintkezem az emberekkel, annál jobban szeretem a kutyámat.” Talán csak akkor csodálkozik kissé a látogató, amikor olyasmit olvas, mint ez a Lamartine-idézet (prózában fordítva):

Jöjj végső hű barát, napjaim derűje,
Nyald le könnyes szemem, tedd szívedet szívemre
S szeressük egymást a szeretet kedvéért.

Eltekintve az egészséget veszélyeztető szemnyalogatástól, még ez a felirat is megjárná, hiszen látnivaló, hogy a gyász szomorúsága mögött is ott incselkedik a francia szellem semmit komolyan nem vevő manója.

Ellenben komor komolysággal sorakoznak elénk a berlini kutya-nekropolisz síremlékei, gyakran a megboldogult arcképével ékesítve. Ilyen feliratok olvashacók: „Ím, hát letettük az anyaföldbe a mi jó kis Veránkat, aki utolsó leheletéig hűséggel csüggött rajtunk. Életének jelmondata volt: jónak lenni!

Hálával uracskád és asszonykád.” – Másik: „Itt nyugszik a mi édes kis kedvencünk, hű barátunk, hűséges kísérőnk. Örült az embereknek, s öröme volt az embereknek.” – Sőt: „Itt nyugszik *az Úrban* a mi kedves Mielchenünk. Nyugodjál békében, hű barát!” – Némely ebgazdában titkos költői ér rejtőzhetett, ezt a gyász hangulata kidugaszolta:

Ich denke dein, du bleibst mir unvergessen;
Was du mir warst, das kann nur ich ermessen!

(Rád gondolok, feledhetetlenem,
Csak én tudom, hogy mi voltál nekem.)

Avagy:

Ich dachte hin und dachte her,
Das Glück für euch zu werben;
Nur an das eine dacht ich nicht,
Das ihr mir könntet sterben!

(Gondoltam ezt, gondoltam azt,
Boldoggá, mint tehetlek,
Csak arra nem gondoltam én,
Hogy egyszer eltemetlek.)

A londoni kutyatemető (Hyde Park, Victoria Gate) 1880-ban nyílt meg, 1915-ben pedig már teljesen megtelt. Új sírkertet kellett nyitni Huntingdonshire-ben. Jellemző adat: a régiben csak *egyetlen*

macska hűlt tetemei porladnak. Mutatvány a feliratokból: „Szomorú megemlékezéssel az édes kis Jack-nek, aki szeretett, s akit szerettünk.” – „Az én Ba-Ba kutyám. Sosem feledlek, sosem pótollak.” – „Joe Follett. Nem csupán kutya volt: emberi volt.” – „Csakis aluszunk, úrfi!” – „A mi szelíd, kedves kis Blenheim-ünk, Jane. Napsugarat hozott életünkbe, s elvitte magával.” – Vers itt is akad:

Hearts growing older,
Love never colder,
Never forgotten shalt thou be.

(Öregszik a szív,
De nem hül ki, hív,
El nem felejtelek soha.)

A motor-korszak egy különleges kutyatemetőt hívott életre Hildenborough-ban, a londoni országút mellett. Azok a kutyák és macskák vannak benne eltemetve, amelyeket halálra gázolt az autó vagy motorkerékpár. Hogy a macskákat végre kiengeszteljem, íme, két rájuk vonatkozó felirat:

„Ginger, öreg kandúr. Életét vesztette 1932. július 31-én, egy öttonnás teherkocsi rohant át rajta.” – „Miért hagyiák el lányok és kandúrok otthonukat? Bobbie kisurrant a London Road 6. számú házból, autó alá került, s most itt alussza örök álmát.”

LORD BALTIMORE HÁREME

Frederick Calvert, Baltimore bárója elhatározta, hogy teljesen elkülöníti magát a világtól, s azt fogja cselekedni, ami neki tetszik. Nem vállalt semmiféle hivatalt vagy méltóságot, amire rangja és

hatalmas vagyona (évi negyvenezer font jövedelemmell) kötelezte volna, még a királyi udvarhoz sem tette be a lábát. A saját tetszése szerinti életet azonban másképpen osztotta be, mint honfitársa, Lord Bridgewater. Nem bulldogokkal vette magát körül, hanem leányokkal. Elég különös módon. Sokat utazott a Keleten, megismerkedett a háremélet titkaival s elhatározta, hogy *háremet alapít Londonban.* A város szélén nagyszerű palotát építtetett, s egy sztambuli hárem mintájára pazarul berendezte. Öszszetoborzott egy csomó gyönyörű leányt, akik önként, szerződésileg vállalták az odaliszk-szerepet. A szerződés értelmében pontosan kidolgozott szabályok szerint kellett élniük a palotában. Főszabály volt, hogy valódi háremhölgyek mintájára nem volt szabad elhagyniuk a hárem zárt világát, vagyis nem volt egy percnyi kimenőjük sem. A felügyeletet eunuchok helyett öregasszonyok gyakorolták. Benn a háremben a leányok mindent megkaptak, amit szemük-szájuk megkívánt. Ha a lord valamelyikükre ráunt, eltért a sztambuli rendszertől, nem varratta zsákba, és nem dobatta a Temze fenekére, ellenben dús hozománnyal elbocsátotta.

A közvélemény háborgott és tombolt, amikor a dolognak híre ment. A lord pedig édeskeveset törődött a közvéleménnyel, sőt éppenséggcl az volt egyik célja, hogy kihívja maga ellen. A hatóság nem avatkozhatott be, mert a háremtartás ellen nem lehetett paragrafust találni, s enélkül angol polgár házának küszöbét hatósági ember nem lépheti át. Baltimore jól tudta, mit csinál; már eleve kipuhatolta, hogy alapítása nem ütközik semmiféle létező törvénybe.

A londoni főúri társaság, amelyet Baltimore semmibevevő magatartása különben is felbőszített, kiforralt egy haditervet. Megkörnyékezték egyik Sarah Woodrock nevű odaliszk atyafiságát, s ezek feljelentést tettek a lord ellen *nőrablás* miatt. Ilyesmiről persze szó sem lehetett, de a feljelentésnek nem is az volt a célja, hogy a háremtartó főurat megbüntessék, hanem hogy a hárem gondosan őrzött titkait a nyilvánosság elé ráncigálják. A bűnpert nem lehetett elkerülni, Baltimore pasának meg kellett jelennie a bíró előtt. A tárgyalást 1768. március 26-án tartották meg. A bíró nyilván megértette a feljelentés valódi célját, mert engedélyt adott, hogy a tárgyalás menetét gyorsírással lejegyezzék, s az anyagot nyomtatásban kiadják. A könyv meg is jelent, a londoni társaság nagy

gyönyörűségére. *(The Trial of Frederick Calvert, Esqu; Baron of Baltimore, for a Rape on the Body of Sarah Woodrock etc. Published by Permission of the Judge. Taken in Shorthand by Joseph Gurney. London, 1768.)* (Nemes Frederick Calvert, Baltimore bárójának bűnpere Sarah Woodrock elrablásáért stb. Közzététetett a bíró engedelmével. Gyorsírással jegyezte Joseph Gurney.).

A feljelentés alaptalannak bizonyult, a lordot fölmentették. De elment a kedve a londoni palotájától. Eladta mindenestül, csak a háremhölgyeit tartotta meg, azokkal nagy duzzogva elutazott Bécsbe. Itt újabb meglepetés érte: a rendőrfőnök hivatalosan érdeklődött, hogy a hölgyek közül melyik ő lordságának a hites felesége? Baltimore azt felelte, hogy nem marad olyan országban, ahol a hatóságok beleütik az orrukat úriemberek magánügyeibe. Végleg Nápolyba költözött, s ott is halt meg néhány év múlva, 36 esztendős korában. Úgy látszik, a háremét közben feloszlatta, mert a botránykrónika többé nem foglalkozott vele.

Ha valaki azt mondaná, hogy de bizony okos ember volt ez a furcsa angol: nem tagadnám, sőt meg is támasztanám egy további adattal. Baltimorenak írói készsége is volt. Könyvet írt keleti utazásairól, s egy többnyelvű verseskötetet is adott ki: *Gaudia poetica, in latina, anglica et gallica lingua composita* (Költői örömök, latin, angol és francia nyelven írva). Különctársai közé azon az alapon iktattam be, mert cselekedetében tisztán meglátszik az *agón,* a verseny: kiválni az angol főúri társaságnak pompájában is szürke egyformaságú tömegéből. Emellett élvezte a saját külön játékát is. Mert tulajdonképpen játszott. Gyergyai Albert Árgirus királyfia azt mondta volna rá: „Vénus játékja…”

A KÜLÖNC HÁZASODIK

Az ilyen laza erkölcsű főúr a kivételek sorába tartozik. Viszont gyakori volt az eset, hogy nagynevű, nagyvagyonú főurak hirtelen elhatározással feleségül vettek kardalosnőt, balettlányt, műlovarnőt. S

akármilyen botrányzamatú az ilyen házassági kaland, mihelyt megtörtént az esküvő, az újdonsült asszonyt épp úgy elismerik ladynek, mint hogyha kilencágú korona lett volna a pelenkájába hímezve.

Lord X. falusi kastélyában álmatlanul töltött egy éjszakát. A dolog bosszantotta. Valamit cselekedni kell. Elhatározta, hogy megházasodik. Még pedig gyorsan, hogy túlessék rajta. Hogy az ilyesmivel járó fáradozásokat etkerülje, úgy gondolta, legjobb lesz, ha elveszi a legelső hajadont, aki a szeme elé kerül. Csenget az inasnak; küldjön neki egy hajadont. Az inas beküldi a házvezetőnőt. A lord ráparancsol, hogy öltözzék fel, mennek a templomba, elveszi feleségül. A házvezetőnő azt hiszi, a gazdája megbolondult. Eloldalog és megy a dolga után. Félóra múlva a lord megint csönget: felöltözött-e már a házvezetőnő? Nem biz az, végzi a rendes dolgát. Akkor hozzon az inas másik hajadont. Ezúttal egy cselédlányba botlik az inas, beküldi az úrhoz. Ugyanaz a parancs, a lánynak több esze van, felöltözik, s egy óra múlva mint lady vonul át a cselédség lakosztályából a belső termekbe. Archenholtz személyesen ismerte azt a magas állású államférfit, aki ebből a házasságból származott.

Mr. Howe évi jövedelme io 00o fontra rúgott. Egy ragyogó szépségű fiatal lány, Miss Mallet nevezetű, az évjáradékon kívül a férfit is megszerette benne, és hozzáment feleségül. Esküvő után az újsütetű férjet elfogta a kételkedés, vajon csakugyan szerelemből ment-e hozzá az asszony. Rövid töprengés után fölkelt az ebédlőasztaltól és azt mondta, dolga van a Cityben. Az asszony várta, várta, de a férje csak nem érkezett vissza.

Előre elárulom a történet csattanóját: az esküvő és a nászéjszaka között pontosan tizenhét esztendő telt el.

Howe nem ment messzire. Ugyanabban az utcában szobát bérelt egy rézművesnél, s álnév alatt élt ott vagy tíz esztendeig. Senki sem ismert rá, mert csak rövid ideje lakott Londonban. Napjai azzal teltek el, hogy nem csinált semmit, mindössze egy kávéházba járt újságot olvasni. Egyszer az egyik újságban szemébe ötlött a saját neve; a felesége folyamodványa volt a parlamenthez, hogy indítsák meg a holttányilvánítási eljárást. A halvérű ember még erre sem mozgatta a fülét, sőt később nagy

megelégedéssel olvasta a lapjában, hogy halottnak nyilvánították. Várta, hogy mi lesz. Nem lett semmi. Az asszony nem ment újra férjhez. Csak annyi változás történt az életében, hogy a tizedik év végén másik lakásba költözött. A konok halott addig mesterkedett, amíg ugyanabban a házban kapott ő is egy bútorozott szobát. Hét esztendeig űzte a bújócskát felesége tőszomszédságában, olyan kitartással és ügyesen, hogy senki sem jött rá a titkára. A tizenhetedik évben, annak a napnak az évfordulóján, amelyen férje eltávozott, az asszonynak egy levelet kézbesítenek. A névtelen levélíró kéri, kegyeskedjék igen fontos ügyben másnap délelőtt 10 órakor megjelenni a St. James-parkban, itt és itt. Az asszony merő kíváncsiságból húga társaságában elmegy a parkba. Kisvártatva megjelenik Mr. Howe, s mintha időközben mi sem történt volna, a világ legtermészetesebb hangján üdvözli a feleségét, bejelenti, hogy a Cityben elvégezte a teendőit, és udvariasan felajánlja a karját. Mrs. Howe tudomásul vette a befejezett tényeket, elfogadta a felajánlott hitvesi kart, s az elveszett és megkerült birkával hazament családi életet folytatni.[511]

Különös családi érzékre vall egy Lowell nevű milliomos londoni magánzó esete. Hetven éves korában fölfedezte, hogy ő voltaképpen nőhódítónak született, s elkezdett nőtársaságokban forgolódni. Egy helyütt nála fiatalabb urak is forgolódhattak, mert a társaság egyik lánytagjának az erényei körül hiba történt. Apasági perekben a bíróság döntő bizonyítékul szokta elfogadni a leányanya esküjét. Szorult helyzetében a lány rászánta magát a nem egészen erkölcsös kísérletre: beperelte az öreg Lowellt. Az eredmény minden várakozását meghaladta. A hiú öregúr még csak nem is védekezett, elismerte a babyt és fizetett. A környéknek hasonló szorult helyzetbe került hölgyei vérszemet kaptak, lecsaptak a könnyű prédára, mindig ugyanolyan sikerrel. Két év alatt Mr. Lowell hatvankét gyereknek lett az ítéletileg megállapított édesapja…[512]

A FOGADÁSI LÁZ

Ismét hivatkoznom kell a *spleen-re.* A szó tulajdonképpen a *lép* angol neve. Valamikor azt hitték, hogy a mélakórnak (melankólia) székhelye a lép. A szót átvitték a búskomorság megjelölésére s értelme lassanként kibővült: unalmat, lehangoltságot, csüggetegséget, általános rosszkedvet, mi egyebet jelentett. Természetesen spleen-re csak a gazdag ember hajlamos, szegény ember nem ér rá a fejét lógatni.

Egy másik jellegzetes angol tulajdonság a *whim.* Körülbelül annyit jelent, mint a német *Grille,* a magyar bogár vagy rigolya. Akit megszállt, szeszélyes és eredetieskedő ötletekre izgatja.

Már most érthető, hogy akinek *spleenje* van és szeretne tőle szabadulni, követi a *whim* csalfa sugallatát. Semminő szertelenségtől sem riad vissza, csakhogy kivergődjék az életunalom posványából, ha ideig-óráig is. Így lobban fel a *fogadási láz.*

Ha valaki lóversenyen fogad, attól még lehet okos ember. Annyi csak az, mintha *reményvásáron* venne részt, ragyogó külsőségek közepette, izgalmas pillanatokkal fűszerezve. Dagadt lépről és horpadt agyvelőről csak olyankor lehet szó, amikor valaki a kívánatos izgalmat aránytalanul nagy összegnek, olykor egész vagyonának a kockáztatásával szerzi meg.

A lóversenyek krónikásai megörökítették a legkirívóbb esetet. Hőse ősrégi család sarjadéka volt, mint pompázatos neve is mutatja: *Henry Weysford Charles Plantagenet, Marquess of Hastings.*

Hat évig tartott tündöklése a turfon. Eleinte nyert. Évenként legalább 30 000 fontot, mondotta ő maga. Majd még nagyobb lendülettel penderített egyet a szerencse kerekén: egyetlen versenyen, a Cesarewitch-en 75 000 fontot szedett ki a bookmakerek zsebéből. Azután visszafelé fordult a kerék. A Derby favoritja Hermit volt, bizonyos Henry Chaplin nevű úrnak a lova. Lord Hastings Hermit ellen kötött fogadásokat, összesen 100 000 fontja forgott kockán. Hermit megszerezte neki az áhított izgalmat, amennyiben elsőnek futott be. A 100 000 fontan – angol nézőpontból is óriási összegen – a bookmakerek osztozkodtak.

Nem ok nélkül említettem meg a győztes lónak és gazdájának a nevét. Hermit patáival a végzet dübörgött Lord Hastings fülébe. Chaplinnek volt egy gyönyörű menyasszonya, Lady Florence Paget.

Ezt Hastings csúnya módon megszöki ette. A lány vásárlás ürügyével bement egy üzletbe, s amíg vőlegénye kint várakozott, a hátulsó ajtón kisurrant. Beugrott a csábító kocsijába és elvágtattak. Három év telt el. Ennyi esztendősnek kell lennie egy versenylónak, hogy futhasson a Derbyben. A végzet világra segítette Hermitet, s ez három év múlva bosszút állt.

Ugyanez év őszén Lord Hastings egyetlen newmarketi versenyen elvesztett 50 000 fontot. Most aztán bővelkedhetett az izgalmakban, amelyekkel versenyistállójának, kastélyának, birtokának elárverezése szolgált. Olyannyira, hogy idő előtt beleőszült, belerokkant. Életének utolsó versenyére már kerekes kézikocsin tolták ki, de a turf egykori hősével már nem állt szóba senki. 1868. november 11-én halt meg, *huszonhat* éves korában.[514]

A fogadási láz nemcsak a lóversenytér látogatóit fűti. Bárhol, bármikor fellobbanhat. A spleenes ember mindig hajlandó mindenre fogadni. A legkisebb vita esetén kész a közkeletű szólam: „I lay any thing”. Fogadjunk akármibe. Fogadtak, hogy ha a vendéglő nagy tükrét bezúzzák, hány darabra törik össze. Az nyert, aki a cserepek számát legjobban megközelítette. – Fox, Anglia egyik legnagyobb államférfia 1000 fontba fogadott a klubjában, ki közelíti meg legjobban annak a bérkocsinak a számát, amelyik elsőnek hajt el az ablak előtt. (Igaz, hogy utóbb a vagyona meg sem közelítette az adósságait.) – Egy spleenes úr arra fogadott, hogy egy teljes éven át minden éjjel más lakásban fog aludni. Három hónapig győzte, akkor kidőlt és fizetett. – Még cifrább fogadás 1773-ból: három órán belül meg kell tenni lóháton negyven angol mérföldet, meginni három palack bort és „megoldani három lánynak az övét”. A furcsa olimpiai versenyszámot az edzett bajnok megnyerte. A bizonyára érdekes részleteket nem ismerjük, de annyi kitűnik az esetből, hogy a föld még nem hordozott a hátán bolondabb embert, mint aki ötven guineát fizetett azért, hogy más igya meg a bort stb.

Fogadtak arra, hogy a beteg II. József meghal-e vagy sem? Fogadtak, hogy a Temzébe esett ember belefullad-e vagy kiúszik? s dühösen üvöltöttek le a hídról a mentacsónakokra: ne nyúljanak hozzá, fogadásról van szó!

Egy Caraccioli nevű külföldi úrral történt, hogy Londonban sétalovaglás közben elragadta a lova. Miközben kétségbeesetten rángatta a kantárszárat, egyszer csak hallja, hogy néhány angol úr vágtat utána, s egymás felé kiabálnak:

– Kitöri a nyakát!

– Nem töri ki!

– *I lay any thing!*

– Ötven guinea!

– Tartom!

A megvadult ló egyre veszettebbül vágtatott; rémült lovasa már maga ís hajlandó lett volna fogadni, hogy kitöri a saját nyakát. Váratlan reménysugár: sorompó bukkant fel előtte, vámőrséggel, azok bizonyára feltartóztatják. Hiú remény; a pokoli kíséret már messziről ordítozott: „Fogadás! Tovább engedni!” Persze tovább engedték, át is került a sorompón, fel is fordult lovastul, ott maradt ájultan, éppen csak hogy a nyakát nem törte ki.

Swift egyszer Windsorba kocsizott Lord Oxford társaságában. Az út egyhangúságát fogadással tették változatossá. Fogadtak: melyiküknek sikerül az út szélén kaparászó tyúkok közül leghamarabb harmincat összeszámlálni? Mindegyik csak az útnak azon az oldalán számolhatott, amerre az ülése esett. További feltétel: macska vagy öregasszony máris harminc tyúkot számít. Közben utoléri őket Lord Bolingbroke, átszáll hozzájuk és egy fontos, súlyos politikai kérdést kezd Oxfordnak magyarázgatni. Ez figyelmes ábrázattal hallgatja, nagyokat bólint s egyszer csak elkiáltja magát: „Swift! Macska a jobb oldalon! Nyertem!”

Ami a furcsa fogadásoknál is furcsább: a régi angol jog szerint bíró előtt is lehetett őket érvényesíteni. Mikor a rejtélyes életű Eon lovag Londonban ütötte fel a sátorfáját s ott asszonyruhában járt, viszont férfi módjára vívott és verekedett: a pletykaszomjas előkelő társaság majdnem belebetegedett a kíváncsiságba, vajon csakugyan asszony-e ez a férfi, vagy férfi-e ez az asszony? *I lay any thing* – mondották mind a két párton, s az Eon lovag nemére kötött fogadások

összege felszaporodott *egymillió fontra.* A döntést legegyszerűbb lett volna magára a lovagra bízni, de ez úgy felháborodott, hogy karddal és bottal fenyegette meg a kíváncsiskodókat, majd faképnél hagyta egész Londont és hazament Franciaországba. Egyik fogadó mégis el akarta dönteni a kérdést és ellenfelét beperelte. Az ügy Lord Mansfield bíró elé került 1777. júliusában. A felperes két, nyilvánvalóan hamis tanút hozott magával, ezek a lovag asszonyi volta mellett tettek vallomást. Az alperes azzal érvelt, hogy a fogadás a jó erkölcsökbe ütközik s így érvénytelen. A bíró lehordta mind a két felet, de kijelentette, hogy a létező törvények semminő fogadást sem tiltanak el. A zsüri a felperes javára hozta meg a verdiktet, s az alperesnek ki kellett izzadnia a 700 font fogadási összeget.[516]

Keményebb próba elé állította a bíróságokat az a fogadás, amelyet B. Gilbert anglikán pap kötött M. Sykes baronettel. Napóleonról volt szó egy társaságban. A baronet erősködött, hogy ez az ember nem él már sokáig, annyi ellensége van és annyi veszedelem környékezi. Szó szót ért, majd a baronet nagy hirtelen ezt a fogadást ajánlotta: fizessenek le neki egyszersmindenkorra 100 guineát, ő viszont minden napért, amelyet Napóleon még megél, fizet 1 guineát. Gilbert tiszteletes tartotta a fogadást és másnap megküldte neki a 100 guineát. A baronet viszont fizetgette neki a napi 1 guineákat, amíg csak a 100 guinea el nem fogyott, sőt azontúl is, *három teljes esztendeig.* Ekkor megelégelte a bolondul vállalt évjáradékot, és perre engedte az ügyet. A bíróság ezúttal magasabb szempontból érvénytelennek mondta ki a fogadást. Nem tűrhető – mondotta –, hogy angol polgároknak érdeke fűződjék Anglia ellenségének életéhez, – de az sem engedhető meg, hogy az efféle fogadásokból esetleg egy merénylet terve szülessék meg Bonaparte ellen.[517]

Végre 1845-ben megszabadultak a bíróságok a tehertől, hogy hasonló bolondgombákat komolyan kelljen tárgyalniuk. A parlament elfogadta azt a törvényt, amely minden fogadáson alapuló szerződést érvénytelennek mondott ki. Fogadni lehet ma is, csak perelni nem. A régi vad fogadások élő emléke gyanánt ma már csak egy ruhadarab maradt fenn. Lord Spencer fogadott, hogy levágja a

frakkja két szárnyát, s a csonka kabátot divatossá teszi. Amikor megjelent benne, a dandy-társadalom kiugró szemmel csodálta, másnap mind szaladt a szabójához, és megszületett a *spencer.*

KYSELAK MÁZOLÓPAMACSA

Mit tegyen az, aki híjával van bármiféle tehetségnek, s az ábrázata sem alkalmas rá, hogy megfelelő szakállkertészettel a közfigyelmet magára irányítsa?

A franciáknak van egy mondása az úgynevezett „önreklám” szertelenségeire: *la voličre de Psaphon.* Psaphon madárháza. A mondás onnan ered, hogy ezt a lybiai fiatalembert féktelen becsvágy hevítette, de nem törődött vele senki. Azt eszelte ki, hogy összevásárolt egy csomó beszélő madarat, s megtanította őket három görög szóra: *„Megas theis Psaphon.”* (Psaphon nagy isten!) Mikor a madarak már jól tudták a leckéjüket, széjjeleregette őket berkekben, ligetekben. A sok madár addig csacsogta mindenütt Psaphon nevét, amíg a lybiaiak elhitték, hogy a dologban van valami, s végre szent félelemmel csakugyan megtették Psaphont istennek.

Psaphon iskolája a mi korunkban is virágzik, csak a madárcsipogást váltotta fel a polgári sajtó bömbölése. A közönség elkábul az állandó pergőtűztől s inkább elhiszi, hogy X. vagy Y úr valóban „megas theos”.

Akinek nem elég duzzadt a zsebe, hogy a hírverés szajkóit etethesse belőle, tegyen úgy, mint *Kyselak.*

Josef Kyselak (1795–1831) a régi Bécs nevezetes alakja volt. Mint udvari tisztviselőnek, sok volt a ráérő ideje. Ezt azzal töltötte, hogy folytonosan kirándult, hol Bécs közvetlen környékére, hol távolabbi vidékekre. De nem kell azt gondolni, hogy a természet szépségei vonzották. Azt sem, hogy bogarászni ment, noha az oldalán bádogdoboz fityegett. A dobozban *festék* volt. Felszerelését hatalmas mázolópamacs egészítette ki. A becsvágyó turista avégett járta be Ausztria legszebb

helyeit, hogy ahová csak lehetett, odamázolja messzire rikító betűkkel: *Kyselak.* Hivatásszerűen űzte a nevezetes romok, templomtornyok, barlangok, hegycsúcsok elrondítását. Mik voltak ehhez képest a szerelmesek fatörzs-farigcsálásai vagy a diákgyerekek falrafirkantásai! Liliputiak Gulliver mellett. Bécsben annyira ismeretessé vált az udvari hivatalnok elvadult szenvedélye, hogy néha már védekezni kellett ellene. Új hidat építettek a Duna fölé s mikor elkészültek, külön őröket állítottak a két végébe, nehogy Kyselak még az avatás előtt odamerészkedjék a pamacsával. Mikor azután az első hajó elhaladt a híd alatt, az utasok álmélkodva látták egyik ív külső oldalán az ismert nevet pompázni: KYSELAK. Hogyan jutott oda, elképzelni sem tudták. Nem átallotta a schönbrunni park gloriette-jét is megtisztelni a névmázlatával, de erre már Ferenc császár megharagudott. Maga elé idézte, lehordta és megfogadtatta vele, hogy ezentúl zablát vet a szenvedélyére. A megfeddett férfiú alázatosan kihajlongott a szobából, a császár felkelt az íróasztala mellől, hogy bosszúságát pár lépéssel lecsillapítsa, s ekkor szeme megakadt az asztal oldalán. Finom zsebkéssel bele volt vésve: Kyselak. Ez persze csak anekdota. Mindenesetre jól jellemzi az embert, s az alakja körül szövődött legendakört.[519]

De az már hiteles valóság, hogy Anglia egyik legrégibb és legtiszteltebb történelmi ereklyéjébe egy diákgyerek belefaragta a nevét. A Westminster-apátságban őrzik Hitvalló Edward trónszékét, az úgynevezett *Coronation Chair*-t. Ebben a trónszékben ül minden angol király a koronázási szertartás alkalmával. S egyszer kívülük más is beléje telepedett, amint az ősrégi fába kegyetlen kézzel metélt szavak bizonyítják: „Ebben a székben aludt P. Abbott 1801. január 4-én.” Évek teltek el, amíg a merényletet észrevették, s akkor már ki tudja, merre járt P. Abbott diákgyerek. A hagyomány szerint a siheder fogadott egy pajtásával, hogy bátorságát kimutatandó, egy éjszakát tölt a Westminster-apátságban. Sikerült is elbújnia s bezáratni magát éjszakára. Hajnalban, hogy a cimborának bizonyítékkal szolgáljon, megfertőzte zsebkésével a trónszéket. Az indokolást nem tartom valószínűnek, mert hiszen a két cinkos egyszerűbb jelben is megállapodhatott volna. Inkább a

névmegörökítés kórságát látom benne megnyilatkozni; ettől a belső ingertől rándulhatott meg a kölyök keze, akárcsak a kisdiáké, amikor bicskájával nekiesik az iskolapadnak.

A KÜLÖNC A MÁGLYÁN

Volna még egy hatásos módja a feltűnési viszketeg csillapításának. Az, amelyet Lukianos mond el *De morte Peregrini* (Peregrinus haláláról) című könyvében. Ezt a Peregrinust kortársai *Proteus* névvel tisztelték meg, gyakori köpenyegforgatásai miatt. Cinikus bölcselő volt, bekalandozta Görögországot és Kisázsiát, zavaros vallásbölcseleti előadásokat rendezett. Eleinte ment a dolog, köréje csődültek, meghallgatták, tanítványai is akadtak. Később megkopott a kezdeti népszerűség. Hiába cserélgette a be nem vált elméleteket újabbakra, vonzóbbakra: a siker elpártolt tőle. De minden szomjúságnál gyötrőbb a hír szomjazása; ez a betegesen szomjas ember nem bírt belenyugodni, hogy az első sorokból hátrakerüljön. Kivágta a végső nagy ütőkártyát. Kihirdette, hogy tanításainak hitelesítése céljából az elisi játékok alkalmával *elevenen meg fogja magát égettetni!*

Hívei és tanítványai nagy lelkesedéssel fogadták Mesterük érdekes elhatározását. Ők maguk készítették el az esemény nagyszerűségéhez méltó máglyát s ünnepélyes menetben, temérdek kíváncsi tömeg részvételével kísérték ki az önkéntes mártírhalál szokatlan vállalkozóját. A hatás óriási volt, ennél nagyobb feltűnést semmiféle tudományos munkálkodással sem lehetett volna kiverekednie. Az eszeveszett ember talán titokban számított rá, hogy az utolsó pillanatban megakadályozzák az őrült kísérletet, de bizony csalatkozott. Híveinek nagyon megtetszett az ötlet, hogy egy valóságos vértanúra van kilátásuk és serényen buzdították a Mestert, hogy másszék csak fel a máglyára, majd ők meggyújtják. A boldogtalan nem léphetett már vissza, felkapaszkodott a máglyára, s mint a jelenvolt Lukianos írja, rettentő fájdalomsikoltások közepette elszenvedte a nevét megörökítő, szörnyű tűzhalált.

Aki visszariad a máglya kínjaitól, akassza fel magát. Ezt nem sértő éllel mondom, inkább tanácsképpen. A példaként követhető esetet Bacon mondja el *Historia vitae et mortis* (Az élet és halál története) című művében. Egy ismerőse, előkelő gentleman, fejébe vette, hogy kitapasztalja, mit érezhet az ember, amikor felakasztja magát. Megvette az alkalmas kötelet, gondosan beszappanozta, hurkot kötött a nyakára és kirúgta maga alól a széket. Nem lett volna módja rá, hogy utólag beszámoljon a hatásról, ha pár perc múlva véletlenül rá nem nyitja valaki az ajtót. Levágták, felélesztették. Utóbb elmondta Baconnek, hogy nem érzett semmi fájdalmat, csupán mintha szeme belsejében valami láng csapott volna fel, amely kék színt öltött és kialudt. A kísérlettel tökéletesen meg volt elégedve.

A spleenes ember nem lát egyebet a halálban, mint izgalmas változatosságot. Timbs írja idézett könyvében: Egy éjszaka a New Roadon az éjjeliőr két embert vesz észre, amint különös foglalatosságot mívelnek. Egyik a másiknak kötelet akaszt a nyakába s javában készül, hogy felhúzza a lámpavasra. Az áldozat minden ellenállás nélkül, nyugodtan tűri a végzetes előkészületet. Az éjjeliőr közbelép, de amazok kikérik maguknak a beavatkozást, egyesült erővel nekimennek a fogadatlan prókátornak és elverik. Rendőr kerül elő, beviszi a társaságot. Kiderül a tényállás: a két ember kártyázott s az egyik minden pénzét elvesztette. Feltette a rajtavaló ruháját, ám ekkor a másik figyelmeztette, mi lesz, ha ezt is elveszti? Nem mehet haza meztelenül! „Nem baj, ha vesztek, úgysem érdemes élnem; akassz fel, s akkor nem kell már a ruha."

Akármilyen hihetetlen, adatok vannak rá, hogy valóban léteztek *öngyilkosok klubjai.*[521] A londoni klub működését homály fedi; állítólag a hír nem egyéb, mint Addison tréfája. Viszont a párizsi és berlini klubról egy igen komoly tudós szerzett adatokat. Ezek a XVIII. század végén és a XIX. század elején működtek. Párizsban 12, Berlinben 6 tagjuk volt. Évenként választás útján jelölték ki, melyik tag legyen öngyilkos. A berlini klub utolsó tagja 1819-ben hajtotta végre a kötelező öngyilkosságot. Ezzel a klub *kihalt.*

Van valaki, akitől a különc semmiképpen sem tudja magát elkülöníteni. Ez bizony bemegy a remete zárt lakásába is, elvégzi a dolgát és tovább áll. Csontváz alakjában, kaszával szokták ábrázolni.

A különc tisztában van vele, hogy a végső pillanat be fog következni, megragadja hát az utolsó alkalmat, hogy kitombolhassa magát. A végrendeletkészítésnél szabadjára ereszti rigolyás képzeletét s csakugyan eléri, hogy a világ még holta után is emlegeti. Ki ámulva, ki nevetve, ki mérgelődve.[522]

Mint akárhány rendes ember, a különc is azzal kezdi a végrendeletét, mi történjék a földi hüvelyével? Hová temessék? Hogyan temessék? Az emberkerülő még holta után sem akar társaságban feküdni; kiszemel egy magános helyet s elrendeli, hogy ott tegyék 1e a földbe. Akárcsak Horváth Jakab, az öreg pesti ügyvéd, aki 1806-ban hatszáz forintot hagyott arra a célra, hogy kertben temessék el, ne temetőben és csak annyit véssenek a sírkövére: *Fuit* (volt). Nem sejthette persze, hogy száz év múlva zsivajgó gyerekhad fogja körülötte fölverni a Városliget csöndjét. – Alaposabban intézte el a dolgát Thomas Hollis, dorseti földesúr (1774). Meghagyta örököseinek, hogy a legközelebbi táblában ássák el tíz lábnyi mélyre, nyomban utána szántsák fel és vessék be a földet.

Akkor még nem dívott a halotthamvasztás, ami sokkal ötletesebb megsemmisülési módokra nyújt alkalmat. G. W. Saunders, angol cricket-bajnok úgy rendelkezett, hogy égessék el és hamvait szórják szét a cricket-pályán. Fordult a világ! Azelőtt a máglyán megégetett gonosztevők hamvait szórták szét a levegőbe, hogy meg ne fertőzzék az anyaföldet. – Udvariasan gyengéd ötlettel lepte meg hölgyismerőseit egy 1931-ben elhunyt columbiai nőbarát, Ramon Escuder nevezetű. Elrendelte, hogy hamvasszák el s a hamvakat osszák szét emez és amaz úrhölgyek között.

Őket pedig arra kérte, tegyenek belőle néhány csipetnyit egy-egy medaillonba és hordják állandóan a nyakukban. Mert reá nézve nagy megnyugvást jelent az a tudat, hogy holta után „is” szép nők

keblén fog pihenni. A hölgyek teljesítették a halott gavallér végső akaratát. Részben kegyeletből, részben, mert az elhunyt ennek fejében csinos összegeket testált rájuk.

Következetes eszmetársítás vezette azt a Jack Fuller nevú, múlt században elhalt angolt, aki úgy rendelkezett, hogy egy *piramisba* temessék. Ugyanis szerinte a halál után a dolgoknak ez lesz a sorrendje: a holttestet megeszik a férgek, a férgeket a kacsák, a kacsákat a rokonok. Márpedig elég, ha a pénze kerül a rokonok zsebébe; abba nem tudna belenyugodni, hogy ő maga a gyomrukba jusson.

Legésszerűbben mégis egy Peter Labelliere nevű nyugalmazott őrnagy gondolkozott. Úgy intézkedett, hogy *fejjel lefelé* temessék el. Ugyanis: Jelenleg az egész világ fel van fordulva. Ha majd elmúlnak a bolond esztendők s a világ rendje helyreáll, az ő teste is egyenesen álló helyzetbe fog átbillenni.

A VÍG TEMETÉSEK

Természetes, hogy a különc a gyászt illetően is a rendestől eltérő nézetet vall. Őt bizony ne gyászolja senki. Sőt, legyen a temetése örömünnep, táncolják körül a koporsóját, énekeljenek vidám nótákat.

E nemben a leghíresebb Lodovico Cortusio padovai jogtanár végrendelete (1418). Elsőbben is megtiltotta, hogy bárki sírjon a temetésén. Általános örökösét nem jelölte ki név szerint, hanem elrendelte, hogy rokonai közül az örökölje minden vagyonát, aki a végtisztességen a legjobb ízűt nevet. Hagyományokat is rendelt, azzal a korlátozással, hogy elesik tőle az a magáról megfeledkezett hagyományos, aki a temetésen netán sírva fakadna. A fekete színt mindenütt mellőzni kell, a templom virágokkal és zöld gallyakkal díszítendő. Tizenkét eladó lány vigye a vidám színű lepellel borított koporsót; ennek fejében kapjanak takaros összeget a hozományukhoz. Előttük és utánuk ötven zenész muzsikáljon, síppal, dobbal, hegedűvel.

Melyik rokon röhögte ki magának a hagyatékot? Nem tudni. Csak azt tudjuk, hogy az atyafiság megtámadta a végrendeletet, azzal az indokolással, hogy nem épeszű ember, aki így intézkedik. A keresetet elutasították, kimondván, hogy Cortusio a padovai egyetem jogi *doktora* volt, márpedig jogtudor csak épeszű ember lehet. Dreux du Radier, aki ezt a határozatot ismerteti [*Récréations historiques* (Történelmi mulatságok). La Haye, 1768], mélán teszi hozzá, hogy az ő idejében ez az okfejtés már bajosan állaná meg a helyét.

Ugyanő egy furcsa példát hoz fel a régi jogászok csavaros eszejárására. Heves viták folytak – írja – akörül, hogy amennyiben a bibliai Lázár *feltámadása után* újabb és eltérő végrendeletet csinált volna, ez lett volna-e érvényes, avagy a korábbi, amely *első halála előtt* készült? Néhány jogbajnok amellett tört lándzsát, hogy az elsőt kell érvényesnek tekinteni, mert Lázár teljesen és tökéletesen meghalt, tehát halála pillanatában a végrendelet már életbe lépett. Utólagos feltámadás nem ütheti el az örökségtől a törvényesen kinevezett örököst. A jogi tornába beavatkozott a nagy Accursius, a bolognai egyetemen a római jog tanára (1182–1260) s érveinek erejével az első végrendelet híveit kilódította a nyeregből. A vita eldőlt: a feltámadott Lázárnak igenis joga volt második halála előtt új végrendeletet csinálni. [A kétségtelenül érdekes indokolás megtalálható *Glossa Ordinaria* (rendszeres magyarázat) című munkájában dig. lib. 1. tit. 3. alatt. Így mondja forrásom. Nem néztem utána.]

Heimskerk holland festő kerekösszegű tőkét hagyott arra a célra, hogy a kamatokból évenként házasítsanak ki egy jóravaló szegény hajadont. Azzal a feltétellel, hogy az esküvő napján teljes menyasszonyi díszben, vőlegényével s a násznéppel együtt zarándokoljon el a temetőbe s ott valamennyien táncolják körül a sírját. Meg is tették a boldog párok évről évre s szokássá lett, hogy a körtánc végeztével hálásan felkiáltsanak: „Sokáig éljen a mi kegyes jótevőnk, a vidám Heimskerk Márton!”

Kevésbé sikerült egy essexi férfigyűlölő vénkisasszony végső rendelkezése. 1791-ben halt meg, miután 83 évig élt, kitartóan utálva a férfiakat. Meghagyta, hogy temetése örömnap legyen, a gyászkíséret vidáman viselkedjék és sírja körül hat fiatal lány járjon táncot. Szerette volna a férfiakat

teljesen kizárni a szertartásból, de a helyi szokás megkövetelte, hogy temetéseken a szemfödél négy sarkát férfi tartsa. Az öreg hölgy kénytelen volt engedményt tenni. Hát jó, tartsa a szemfödelet négy férfi, kapjon is mindegyikük száz fontot, – azonban egyikük sem lehet 40 évesnél fiatalabb és esküt kell tenniük, hogy soha életükben nem volt még nővel pásztorórájuk. Az egész környéken nem akadt férfi, aki az esküt le merte volna tenni. A végrendelet végrehajtója kénytelen volt a kegyeletes szereplésre négy férjes asszonyt felkérni. Óvatosságból eskü letételéhez nem ragaszkodott.

Aki életében szerette a boritalt, halála órájában is azon jár az esze. Bakhuysen holland festő (1631–1709) annyi aranyat rakott egy erszénybe, ahány esztendőt élt, vagyis hetvennyolcat. Ezt a pénzt barátainak hagyta, hogy a temetés után igyák el az emlékére. Egy Devaynes nevű londoni bankár (1810) a feleségére 1200 font évjáradékot hagyott, nemkülönben 300 palack bort azzal a rendeltetéssel, hogy ha másodszor is férjhez megy, igyák meg a lakodalmán. Ami a saját személyét illeti, az volt a kérése, hogy amikor a koporsóba teszik, dugjanak a hóna alá egy-egy palack legjobb minőségű xeresit.

Másoknál az ital bódulatát pótolta a dohány. Még kisebbre szűkítve a kört a *tubák.* 1776. április 1-án a másvilágra prüsszentette át magát Mrs. Margaret Thompson, vagyonos úrihölgy. Végrendeletének a temetésre vonatkozó része így csiklandozta meg a burnótkedvelők orrát:

„Elrendelem, hogy töltsék meg koporsómat a legjobb minőségű skót tubákkal, de előzőleg hű cselédem, Sarah, rakja valamennyi zsebkendőmet koporsóm fenekére. Ismerem a szokást, amely szerint a koporsóba virágot tesznek, de magam részéről sokkal kellemesebbnek és üdítőbbnek tartom a tubákot. Koporsómat a St. James-plébánia kerületének elismerten legnagyobb hat tubákosa vigye; kalapjukon ne fekete fátyol legyen, hanem tubákszínű. Utána hat leány haladjon s ezek az egész menet alatt tubákoljanak. A pap is tubákoljon a menet élén; ennek fejében hagyok neki 5 guineát. További 20 guineát hagyok arra a célra, hogy hű Sarah cselédem a menet egész ideje alatt minden 20 yardnál szórjon szét egy marék skót tubákot a kísérethez szegődő tömeg között.”

Van úgy, hogy a különc magát a végrendeletet torzítja humoros olvasmánnyá. Halála után is eredeti akar lenni s hanyatló életének utolsó öröme az a tudat: micsoda szemet fognak mereszteni a hivatalos személyek, amikor felbontják a végrendeletet s a halál komolyságához méltó ünnepélyes sorok helyett egy idétlen tréfa betűi táncolnak majd előttük.

A tréfás végrendeletek őse gyanánt Rabelais-ét szokták emlegetni: „Nincsen semmim, az adósságom sok, a maradékot a szegényeknek hagyom.” De ez csak egy darabja a Rabelais-t övező anekdotakörnek. Hertslet kimutatta, hogy ugyanez a tréfa Erasmusnak Bedához 1527-ben írt levelében már előfordul. [Rabelais 1553-ban halt meg. Azt is csak úgy fogták rá, hogy halálos ágyán mindenáron egy dominót akart magára ölteni, mert a biblia ezt mondja: „Beati qui moriuntur in Domino”, (boldogok, akik meghaltak az Úrban)].

Ellenben hitelesek az angol hivatalos helyeken letett végrendeletek. Ismertetek közülük néhányat, olyanokat, amelyekben a bohóckodó különc nem csupán rázogatta a csörgős pálcát; de fejbe is csapta vele a várományosait.

1781. – „Én, John Aylett Stow, öt guineát hagyok arra a célra, hogy végrendeletem végrehajtója szerezzen egy olyan festményt, amely viperát ábrázol, amint éppen megmarja életének megmentőjét. A képet ajánlja fel nevemben ... úrnak, aki is e kép révén gyakori alkalmat fog találni az elmélkedésre s össze hasonlíthatja a viperát saját magával. E hagyományom ama 3000 fontot helyettesíti, amelyet előző végrendeletemben hagytam rá, de visszavontam és elégettem.”

1793 – Evan Jonces walesi gentleman végrendeletének utolsó pontja:

„Ami a maradékul jelentkező rooo fontot illeti, amelyet 3%-os záloglevelekben bírok, következőleg rendelkezem róla: Az összeg felét arra a célra hagyom, hogy a házamtól Rocks-ig vezető átkozott töltést, amelyen kocsim mindig rettenetesen összerázott és én minden alkalommal csúnyául

káromkodtam (Isten bocsássa meg nekem), hordják el és építsenek a helyébe rendes országutat. Másik felét kapja unokahúgom, aki megszökött az inasommal és hozzáment feleségül. Azonban kijelentem, hogy ezt az összeget nem szívesen hagyom húgomra, a ledér nőszemélyre, hanem ha lehetséges lenne, sokkal készségesebben hagyományoznám arra a célra, hogy a szomszédságomban székelő ügyvédeket egytől egyig akasszák fel, mert szavamra mondom, egyetlen becsületes fickót sem találtam köztük."

1770. – „Én Stephen Swain, hagyományozok John Abbott és Mary nevű felesége részére fejenként 6 pennyt, ezen az összegen vegyenek a számukra kötelet, mert tartok tőle, hogy a sheriff ez ideig nem gondoskodott róla."

1794. – „Én, William Darley, miután feleségem kilopott a zsebemből 50 guineát s azt nevemben odaadta John Pugh uraságnak, hagyományozok neki 1 shillinget." (Ugyanis a végrendelet érvénytelen volt, ha az öröklésre jogosultak nem voltak benne megnevezve, bárminő csekély összeg erejéig.)

1785. – „Én, Charles Parker, könyvkereskedő hagyok So fontot Elizabeth Parkerre, akit őrült elvakultságomban feleségül vettem, tekintet nélkül családjára, hírére és vagyontalanságára; s aki viszonzásul elhalmozott mindenfajta rágalommal; éppen csak hogy útonálló zsiványsággal nem vádolt meg."

1797. – Mr. Greenway, yorkshire-i gazdag úr utolsó visszapillantása családi életére:

„Életem szerencsétlensége az volt, hogy boldogtalan házaséletet folytattam Elizabeth feleségemmel, aki intelmeimet semmibe sem vette, féktelen természetén nem változtatott és mindig azon törte a fejét, hogyan keseríthessen meg mennél jobban. Józan ismerőseink tanácsai sem használtak semmit, ő az én gyötrelmemre született és megátalkodott maradt mindvégig. Sámson ereje, Homéros lángelméje, Augustus bölcsessége, Pyrrhus ravaszsága, Jób béketűrése, Hannibál éleselméjűsége, Hermogenes ébersége sem lett volna elegendő, hogy ezt az asszonyt megfékezze. E most elősorolt okok figyelembevételével hagyományozok neki *egy shillinget.*"

A CHICANE-VÉGRENDELET

Nem tudom magyarra fordítani ezt a szót: *chicane.* A lexikon szerint: „rossz szándékból eredő akadály, melyet valaki egy másnak útjába gördít, hogy célja elérését hátráltassa.” A *bosszantás* közelítené meg legjobban az értelmét, de a szó nem eléggé átfogó jelentésű, nem jellemzi pontosan épp az idevágó eseteket, amelyekben a koporsóból kinyúló kéz fügét mutat, de egyszersmind ököllel csap le.

A legártatlanabb füge-mutogatást egy Tolam nevű öreg irlandi rendezte a XVIII. század végén. Az öreg úrnak zsugori híre volt s úgy látszott, a végrendelet igazolta a közvéleményt:

„Sógornőmnek hagyományozom azt a két pár ócska harisnyát, amely az ágy végében található.”

„*Item,* Charles unokaöcsémnek hagyok egy pár másik ócska harisnyát.”

„*Item,* John Steine hadnagynak egy kék harisnyát és vörös kabátomat.”

„*Item,* unokahúgomnak egy ócska cipőt.”

„*Item,* Hannah-nak csorba korsómat.”

A végrendelet kihirdetésére összegyülekezett atyafiság hoszszú orral vette tudomásul a szűkmarkú adományokat. Kijelentették, hogy nem tartanak rájuk igényt, összeteremtették mindennek a vén zsugorit és nagy mérgesen indultak kifelé a szobából. Hannah – aki, úgy látszik, valami öreg cselédféle lehetett – elkeseredésében belerúgott az útjába került csorba korsóba. A korsó felfordult, eltörött és egy csomó arany gurult ki belőle… Nosza futott mindegyik a maga ócskasága után: azok bizony meg voltak tömve aranyakkal. Erre elhatározták, hogy hálás kegyelettel fogják imáikba foglalni a derék öregúr áldott emlékét.

Bosszús gondot szokott okozni az örökösöknek az *elrejtett hagyaték.*

Peignot nem nevezi meg azt az angol urat, akinek hagyatéka nem fedezte a tartozásait. Pedig kellett pénzének lennie. Erre vallott egy cédula, amelyre ez volt írva: „Hétszáz font található a fiókos szekrényben.” De bizony abban hiába kutattak, nem volt benne semmi. A végrendelet végrehajtói eladták a lakásberendezést, a könyvtárat, a többi ingóságot s a befolyt pénzt arányosan felosztották a hitelezők közt. Az egyik végrehajtó gentleman nem bírt a dologba belenyugodni. Bogaras, de becsületes embernek ismerte az öreget; mi a csudának ugratta hát őket azzal a fiókos szekrénnyel? Egyszerre a homlokára ütött: *Till!* (A fiókos szekrény angol neve *till.*) Eszébe jutott, hogy az öregúrnak volt egy kedves olvasmánya: *Tillotson szent beszédei.* Hátha itt van elásva a titok? Rohant a másik gentlemanért s együtt továbbrohantak a könyvkereskedőhöz. „Megvan-e még a Tillotson-féle könyv?” – „Elküldtem vidékre egy vevőmnek” – volt a válasz. A két gentleman leroskadt. „De a vevő visszaküldte, nem kellett neki – folytatta a kereskedő. – Itt van a polcon.” – A két gentleman feléledt. Kifizették a könyv árát, hazavitték s csakugyan megtalálták a könyv lapjai közé beragasztva a hétszáz fontot.

Peignot szerint 1796-óan történt az eset. Peignot könyve 1829-ben jelent meg. Tehát ilyen százados múltja van azoknak a történeteknek, amelyekkel az újsághírek időnként ámulatba ejtették a hivő olvasót. Egyszer a vatikáni könyvtár egyik kötetébe csempészi az örökhagyó a hatalmas összegű bankjegyeket, azzal a céllal, hogy azé legyen a pénz, akinek az övéhez hasonló az ízlése s a könyvrengetegből éppen azt a kötetet kéri ki. Másszor egy léha unokaöcsöt akar a nagybácsi olvasásfa szorítani s a bankókat beragasztja saját könyvtárának egyik kötetébe. Tessék neki mind a húszezer kötetet végiglapozni. Majd még jobban nekivetemedik a hírlapírói képzelem s a pénzt a washingtoni könyvtár ötmilliónyi kötetének egyikébe rekkenteti el. Az ötletet tovább népszerűsítik a tömegízlés számára gyártott, megható ártatlanságú regények és filmmesék; ezekben egy bútordarab rejti a kincset, amely izgalmas kalandok után végre napvilágra kerül, amint azt az olvasó vagy néző már a legelső mondatnál sejtette is. Lehetséges, hogy valamelyik bogaras örökhagyót csakugyan

megihleti a gyámoltalan mese s valóban megcselekszi a fülébe dobolt bolondságot. Jusson eszébe, hogy az ős-ötlet 1796-ból való.

Valódi chicane-végrendeletet csinált 1776-ban egy tőzsdén meggazdagodott londoni bankár. 60 000 fontra rúgó vagyonát unokaöccsére hagyta, de kemény feltétellel: az öcs köteles minden üzleti napon délután 2 órakor a tőzsdén megjelenni s 3 óráig ott tartózkodni. Kivételnek egyes-egyedül igazolt betegség esetén van helye. Ha csak egyetlenegyszer is elmulasztja a köteles látogatást, szálljon az egész vagyon bizonyos jótékony intézményekre. Így akarta kifejezni megbecsülését a tőzsde iránt, ahol a vagyonát szerezte. De a boldogtalan öcs végzetes rabszolgasorba sülylyedt. Elutaznia nem lehetett, legfeljebb rövid időre, vasárnap, amikor a tőzsde zárva volt. Minden dolgát, minden szórakozását a szerencsétlen tőzsdelátogatáshoz kellett igazítania. Nem értett a tőzsdéhez, mégis napról napra oda kellett zarándokolnia és halálos unalom közepette ellődörögnie a hivatalos óráját. Kijátszásról szó sem lehetett, mert a várományos jótékony intézmények közös költségen ellenőrző kémeket tartottak s ezek a sorsdöntő órákban mindig ott álltak lesben.

Ehhez képest csak enyhe chicane-t tartalmazott egy yorkshire-i anglikán vikárius végakarata, amellyel tekintélyes vagyonát egyetlen leányára hagyta azzal a megkötéssel, hogy sohasem járhat kivágott ruhában. Nem lett volna nagy baj, de a derék úrnak sajátos nézetei voltak a kivágás méreteit illetően: „Miután Anna leányom semmibe sem vette intelmeimet s továbbra is hódolt az illetlen és kárhozatos divatnak, amely a nők karját *kőnyökig mezítelenül* hagyja, úgy rendelkezem, hogy amennyiben nem szakít ezzel az öltözködési móddal, minden vagyonom szálljon helyette Karolina nővérem legidősebb fiára. Ha valaki ezt a rendelkezésemet túlságosan szigorúnak ítélné, azt felelem neki, hogy a nőnél az öltözködés illetlensége nem egyéb, mint külső jele a lélek romlottságának.”

*

Még sok adat kellene, hogy a különcről festett kép teljes legyen, de azok a nagy könyvtárak kötetrengetegében rejtőzködnek s ez idő szerint nincs olyan végrendelkezés, amely a kutatót arra ösztönözné, hogy onnan őket kikeresgélje.

A rekordördög

Izomszakadásig, szívrepedésig, érpattanásig rohan az atléta, hogy megjavítsa a rekordot a másodperc töredékparányával. Nem azzal a versenytárssal küzd, aki mellette rohan a célszalag felé; láthatatlan ellenfele van: a *rekord,* amelyet valamelyik viadortársa valamikor elért. Az *agón*-nak különös, de nemes fajtája ez. A futó díja nem egyéb, mint egy babérág s a néző úgy érzi, mintha lelkesedésével ő is részese lenne a jutalmazásnak, mintha ő is segítene letörni azt az ágat a dicsőség örökzöld fájáról.

De a nemes atlétikai viadalnak minő torz megcsúfolása az idétlen próbálkozás, hogy mennyi idő alatt lehet megfutni a klasszikus 100 yardos távolságot *hátrafelé;* vagy hány másodperc kell rá, hogy a vállalkozó bajnok *féllábon* ugrálja végig. Nem is beszélve az *ikerfutás* együgyű rekordkísérletéről, ami úgy megy végbe, hogy két versenyző szorosan egymás mellé áll, érintkező lábukat egymáshoz pólyázza s mint valamely háromlábú csodaállat iramodik végig a pályán. A babér elfonnyadna szégyenletében, ha ilyen emberek homlokára fonnák.

A rekordőrület új keletű.

A régi sportok krónikáiban csak elvétve akadunk olyan elszánt férfiú nevére, aki sajátmagával kelt versenyre a rekord kedvéért. Egy 1725-bŐl származó augsburgi rézkarc mint megörökítésre méltó eseményt mutatja be Johann Guttmann kerékgyártómester vállalkozását, aki egy magagyártotta kocsikereket puszta kézzel Dasingból Dachauig hajtott. A pesti parkokban karikázó ifjúság bizonyára meg tudná ítélni, miféle képességek szükségesek ehhez a sportághoz. Saját gondolatmenetemben csupán eszmekapcsolás céljára volt alkalmas. Eszembe jutott róla: tulajdonképpen mi lehetett a rekordőrület kifejlődésének a hajtókereke?

Kétségtelen, hogy első elindítója a fogadási szenvedély volt.

Barclay kapitányt, a XVIII. századeleji gyalogló-bajnokot világhírű rekordkísérletére a fogadás hajszolta. 1000 guinea volt a tét, 1000 mérföldet kellett gyalogolnia 1000 óra alatt. Külön kikötés: minden órában legalább egy mérföld teendő meg. Vagyis hat héten keresztül pihenésre, evés-ivásra, alvásra, mi egyébre azok a percek maradnak, amelyeket minden egyes órából megtakarít. A megtakarított perceket nem lehet összeadni és egy végtében felhasználni, hanem csakis külön-külön, óránként lehet igénybe venni. Ha tehát egy mérföldet – mondjuk – 15 perc alatt gyalogol végig, marad 45 perce, beoszthatja tetszése szerint, de az új óra kezdetén újra szedni kell a lábát. A páratlan vállalkozás céljára Newmarket-ben jelölték ki a pályát. 1809. június vén történt az indulás. A közelben egy vendégfogadó volt, ott töltötte el Barclay a megtakarított perceket 42 keserves napon át. Képzelhető, mekkora tömegek verődtek össze az emberkínzó látványosságra, különösen az utolsó napokban, amikor már csak az akaraterő tartotta a versenyzőben a lelket. Lába megdagadt, súlyából vagy harminc fontot vesztett, alig vonszolta magát, de kitartott az utolsó percig és megnyerte a fogadást.

Még aki nem sportember, az is megelégedéssel olvassa a híres verseny leírását, mint az erő és kitartás ritka próbatételét. De a rekordok emberét nem érdeklik efféle elvont fogalmak. Ő csak a számokat látja, a mérföldek, órák és percek számait; ezeket kell a közönség emlékezetéből kigyomlálni és a helyükbe frisseket ültetni. Barclay kapitány kerek ezres számaiba sokáig nem mertek belekötni. Végre 1846-ban előállott egy Richard Mauks nevű talpviador és vállalta, hogy ő az 1000 mérföldet 1000 *félóra* alatt gyalogolja végig, vagyis csak feleannyi időt veszteget rá. Meg is cselekedte, ámbár pihenő ideje nem volt óraszám felaprózva, mint a kapitányé. A kensingtoni cricketpályán gyalogolt körbe-körbe 1846. október 10-től október 31-ig. Háromezer néző tapsolta meg, amikor az utolsó mérföldjét végigrogyadozta.

Ezzel még nincs vége. A rekord démona tovább csiklandozta a gyalogdaliák talpát. Az amerikai E. P. Weston jelentkezett, hogy ő a bizonyos 1000 mérföldet hajlandó 1000 negyeáóra alatt végiggyalogólni. Szavát be is váltotta a newyorki pályán i87i júniusában. Azután áthajózott Angliába

s ott számos nagysikerű gyalogvettet hajtott még végre. Valószínűleg megfelelő anyagi eredménnyel, mert a nézők pénzét okvetlenül megéri az a csodálatos tény, hogy egyik ember jobban gyalogol, mint a másik.

(Figyelemreméltóbb rekordot teremtettek a müncheni pincérleányok. 1911-ben, hogy béremelési mozgalmukat indokolják, felszerelték egyik társnőjüket lépésmérővel. Kiderült, hogy a napi munkaidő alatt, vagyis reggel tíz órától éjfélig a lány 58 000 lépéssel *negyven kilométert* tett meg. És nem üresen, hanem nehéz tálcákat és tálakat egyensúlyozva. Gazdáikban kevés volt a sportérzék, mert a szép teljesítmény ellenértékét mindössze napi *két márkában* szabták meg…)

Utóbb már a rekordördög nem érte be az egyszerű talpcsiklandozással. Mintha ostorral hajszolta volna embereit minél meglepőbb, minél vadabb rekordok felé. Fogadási szenvedélyre, fogadási nyereségre nem lehetett mindig számítani. Ki kockáztatná a pénzét csakis avégett, hogy megtudhassa: vajon el lehet-e jutni Newyorkból Philadelphiába *négykézláb?* A két Marsh-fivér 1933 őszén mégis vállalkozott rá, mert a rekordördög egy másik esélyt csillantott meg előttük. Amerikai szóval élve: a *publicity* kilátásait. A két szegény ördög munka nélkül tengődött, ezzel a kétségbeesett ötlettel próbálták hát meg, hogy magukra csalják az újszerűségekre éhes, kíváncsi tömeg figyelmét. Valószínű, hogy sikerült is állásba bukdácsolniuk; bizonyára akadt üzletember, aki ügyesen fel tudta használni cégér gyanánt a négylábú alkalmazottakat.

Akárhányszor maga a cég üti nyélbe a kerge vállalkozást. 1933 nyarán Budapesten üdvözölhettük Franz Schaffler gráci szobafestősegédet, aki a Gráctól idáig terjedő 565 kilométeres utat létrán tette meg. Egy létragyáros cég adott e célra 2000 schillinget s egy olyan széjjelbicsakló kettős létrát, aminővel működésük közben a szobafestők táncolnak végig a falak mentén. Schafflernek fel kellett másznia a létre tetejére és szétvetett lábbal, oldalvást rugdalni előre, 565 kilométeren keresztül, hogy bebizonyítsa a gyár készítményeinek páratlan tartósságát. Rekord: óránként egy kilométer.

Nem tudtam megállapítani, mi ösztönözte P. L. Wings texasi lakost, hogy világkörüli útra induljon *hátrafelé.* Valami periszkópszerű készüléket szerkesztett és ezzel figyelte a hátamögötti

eseményeket. Az eredménynek nem találtam nyomát a hírlapokban; az igaz, hogy nem is kerestem. Későbbi kutatók tájékoztatásául annyit, hogy a rákember 1931 májusában fordított hátat a jövőnek.

Ugyancsak lötyöghet annak az agyveleje, aki hiányos ismereteinek hézagait nem tudja egyébbel kitölteni, mint balgánál balgább rekordok történeteinek beletömködésével. A most következő kis adattár egy későbbi kor elmeorvosainak tudományos munkásságát igyekszik megkönnyíteni.

A KALIFORNIAI BÉKADERBY

Hogy végezzek az atlétikai rekordokkal, felidézem annak a 20-25 000 emberből álló nézőközönségnek a képét, amely évenként összegyülekezett a kaliforniai Angel’s Camp melletti ugróolimpiászra. Adataim szerint 1934-ben nem kevesebb, mint 262 versenyző indult, sőt 1938-ban számuk felszaporodott 300-ra. Az 1938-as versenyen világrekord született: 15 láb 10 hüvelyk. Pontosan átszámítva 4,83 méter, legpontosabban még 2 milliméter. Ezzel megdőlt az 1934-i világrekord, amely csupán 4,15 métert tett ki. Atlétikai versenyek látogatói azt mondhatnák, hogy ez bizony nem sok; láttak ők már 8 méteres ugrást is. Igen, de nekifutással, holott a kaliforniai bajnok helyből ugrott. Azt is figyelembe kell venni, hogy nem ember volt, hanem varangyosbéka. Állítólag Mark Twain *Jumping Frog* (Ugró béka) című novellájának emlékezetére rendezik évenként a közönségvonzó békaderbyt. A kegyelet teljesen helyénvaló. Irodalomtörténészek szerint ez a novella volt őse a manapság „short story” néven ismert népszerű műfajnak. Az ilyen rövid történetecske nem veszi túlságosan igénybe az olvasó értelmi képességeit és lehetővé teszi, hogy elfoglalt emberek üres perceikben gyakorolhassák az olvasás ármányos tudományát, amelyet kellő gyakorlás híján esetleg elfelejtenének. A kitűnő író szándéka ugyan nem erre irányult, de hát a megemlékezés mindig szép dolog, akármi a rugója. (Hogy el ne felejtsem: a győztes béka neve *Zip.* Az előző

rekordert *General Grant* néven jelentette be a gazdája. Ugyancsak elismerésre méltó kegyeletes megemlékezés a hős amerikai tábornokról, az Egyesült Államok későbbi elnökéről.)

SODRÓFADOBÁSI VILÁGREKORD

A férfiak és varangyosbékák kíméletlen versenye leszorította a nőket az atlétikai rekordkísérletek területéről. Másfelé kellett kárpótlást keresniük. Sajnos, a Covent Garden-i *pipázási* versenyben is lemaradtak; ennek győztese egy londoni ügyvéd lett, aki egy féluncia, vagyis 14 gramm dohány elszívását 75 percre húzta ki. A hölgyversenyzők 20 perc múlva elkészültek. Megbuktak a Hertogenbuschban elfüstölt szivarozási versenyben is. A bajnokságot egy hollandi úr nyerte el. Teljes két órán át szívott egyetlenegy szivart és hét centiméteres hamut tudott épségben felmutatni. Talán meg is tetézte volna az elismerésre méltó teljesítményt, de a hetedik centiméter végén eltüsszentette magát. Nem sikerült a nőknek eredményt elérniük a Kansas Cityben rendezett *jégenülési* versenyben sem. Itt az volt a cél: ki tud legtovább ülve maradni fürdőruhában egy százkilós jégkockán. Vagy a nők nem bírták a hideget, vagy a kocka nem állta a meleget – a győztes itt is férfi lett.

Ellenben szép sikerük volt a *cérnabefűzési* ügyeskedés területén. Azt hinné az ember, hogy könnyebb lehetett a bibliai tevének keresztülmennie a tű fokán, mint a mai világban négy-öt cérnaszálat egymás mellett keresztülerőszakolni a varrótű parányi nyílásán. Az asszonyi ügyesség és türelem azonban olyan csodát művelt, hogy a teve is elbámult volna rajta. Egyre több és több szálat préseltek át a lyukon s végre az 1934. esztendőben Jeanne Cloutier suncooki varrónő annyira vitte, hogy 224, mondd kétszázhuszonnégy szál cérnája kandikált ki a lyuk másik oldalán! Sajnos, csak egy évig élvezhette a világbajnokság erkölcsi és anyagi előnyeit. A dicsőséget megirigyelte egy Serrelli nevű ottawai szabó és addig mesterkedett, amíg a befűzött szálak számát felszaporította

kétszázötvenre! Ha így folytatják, végre csakugyan megvalósul a bibliai példázat, mert hiszen némely magyarázat szerint a fordítók ferdítették el Máté evangéliumának illető helyét és összezavarták két görög szót. *Kamelos* = teve. *Kamilos* = hajókötél.

Hogy a férfiak ildomtalan versenyétől megszabaduljanak, a nők egymás között rendeztek rekordkísérleteket. Ilyen volt az 1933. évi *sodrófadobási* verseny. A sodrófával egy férfialakot ábrázoló céltáblát kellett eltalálni 15 méter távolságról. A versenyre nagyszámú érdeklődő és érdekelt férfiközönség sereglett össze. A hölgyek rendkívüli ügyességről tettek bizonyságot. A világbajnoki címet Lydia Bailey arizonai asszonyság nyerte el egymásután tízszeri telitalálattal.

REKORD-ÁRADATOK

A világrekordok közlésénél óvatosnak kell lenni. Ami ma még messzevilágító fénnyel tündöklik, holnap már csak pislog, mint a hamuba süllyedt parázs. Az amerikai Ripley könyvében, a *Believe it or not* című furcsaság-gyűjteményben megemlített egy ráérő yankeet, aki méltánylandó kitartással dominóköveket rakott egymás tetejébe, egyre magasodó tornyot alkotva belőlük. Sikerült 111 követ feltornyoznia összeomlás nélkül. Alighogy Ripley könyve megjelent, seregestül kapta a leveleket, hogy érdemetlent tűntetett ki, mert itt és itt ez meg az az úriember sokkal magasabb dominó-felhőkarcolót tud építeni; egyikük már éppenséggel a 139-ik kőnél tart.

Ripley könyvében még a következő rekordok ötlenek szemünkbe:

Henry Lewis úr az orrával biliárdozik és csinált egy 46-os sorozatot. – I. M. Barnett ausztráliai úr az ugrókötél sportjában tökéletesítette magát. Négy teljes órahosszat ugrált a lába alatt áthajtott és feje fölött átpenderített kötélen. Az ugrások száma 11 810. – Conners úr, Bostonból, hosszú és vékony rudat erősített az orrára s a toldat segítségével egy görögdinnyét görgetett 17 kilométernyi távolságra. Ugyanő a felhőkarcolók lépcsőin történő fel- és lerohanásnak a világbajnoka. – Joe Powers

16 napot és 2 órát töltött el egyfolytában a chicagói Morrison Hotel zászlórúdjának tetején. A részleteket a szerző nem közli s így nem tudhatjuk, ült-e? állt-e? evett-e? ivott-e? stb. – Dr. Leinwand Adolf bécsi úr 3 órán és 40 percen át megszakítás nélkül vicceket mondott, összesen 960-at. – Egy másik bécsi úr 30 napon át szünet nélkül mosolygott. Idő mindkét esetben: 1930. – Laufer Henrik úr, Düsseldorfból, szemet vetett egy barátjának a feleségére. Botrány, majd kibékülés; de amit a szem vétett, a szemnek kellett megvezekelnie. Megegyeztek, hogy a bűnös kacsintású ember 90 napon át a jobb szemét behunyva fogja tartani. A baráti kör ellenőrzésével a különös penitencia megtörtént. Világrekord.

Ripley gyűjteményében halomba torlódik a világ minden részéből összelapátolt vegyes különlegesség. Megtudjuk belőle, hogy egy kínai mandarin mind a két szemében két-két pupilla van – egy sebesült katonának lyuk van a homlokán és azon keresztül szivarozik –, egy detroiti úr felfújja az arcát, úgyhogy szél jön ki a szeméből s ezzel elfúj egy gyertyát –, egy tehénnek a hátán is van tőgye s mind a kettő tejet ad. – Értesülünk a furcsa képtelenségről, hogy Magyarországon egy Koháry hercegleányt törvényesen *fiúnak* nyilvánítottak. Le is van rajzolva, férfiruhában, cilinderrel a fején. (Ripley nem köteles ismerni a magyar családi jogot. De a tudósítójának lehetett volna annyi sütnivalója, hogy megnézze a lexikonban, mit jelent a *fiúsítás* praefectio. Nem lesz abból a lányból fiú, csupán az ági vagyon ölti fel a lányra nézve a szerzeményi vagyon természetét, ha nincs fiúörökös. Ez történt Koháry Mária Antónia esetében is, aki annyira megmaradt nőnek, hogy férjhez ment és ősanyja lett a Kóburg–Koháry nemzetségnek.) A hihetetlennek látszó, de Ripley által hitelesnek mondott temérdek rendkívüliség az olvasók körében egy újszerű rekordkísérletet váltott ki. Meg akarták mutatni, hogy ők is értenek a furcsaság-gyártáshoz. Százával futottak be Ripleyhez a levelek, amelyeknek írói a szeszélyesnél szeszélyesebb *címzés* kieszelésében keltek versenyre egymással.

Tudni kell, hogy Ripleyt milliós olvasóközönsége a rövidített *Rip* néven szokta becézni. A becézés eleinte nem volt akadálya a vádnak, hogy eseteit nem a valóságból szedi össze, hanem csak úgy

kitalálja. Még azt is kell tudni, hogy *rip* angolul annyi, mint szakadás, repédés. Ezekkel a tudnivalókkal felszerelve érthetővé válnak a címzésversenyben felbukkant ötletek.

Egyik levélen nem volt semmi címzés, de a boríték be volt hasítva. Szakadás = *rip.* Megkapta. – Egy másikon a cím helyett ez a találós kérdés incselkedett: „Ha a nadrágod szűk és lehajolsz egy százszorszépért, mi történik?” A posta ezt is megfejtette. Repedés = *rip.* – Megtalálta a népszerű szerzőt az a levél is, amelynek címzése így szólt: „A földkerekség legnagyobb hazugjának.” – Kevésbé volt ötletes az a pár száznyi levél, amelyeknek írói címirat helyett Ripley fényképét ragasztották a borítékra. – Ugyancsak százával érkeztek levél nélküli, puszta levélbélyegek, hátukon a címzéssel. A posta hűségesen kézbesített egy japán bélyeget; csak ennyi volt a hátán: „Ripley, North America.” – Kapott leveleket fára, üvegre, vászonra, bádogra, tojáshéjra, babszemre írva. Távirat-jelekkel, rúna-írással, gyorsírással, zászló-jelekkel, süketnémák ujj-betűivel. Újévre kapott egy 27 láb hosszú, 8 láb széles levelezőlapot. A posta valamennyit kézbesítette. De végre betelt a mérték. Jött egy levél a borítékon nem volt cím, csupán egy madárnak a rajza. Erős nagyítóüveggel ki lehetett hüvelyezni, hogy a madár körvonalait parányi kis betűk alkotják. A lelkes tisztelő 3500-szor írta le és rejtette a körvonalakba a címzett nevét: Robert Ripley.

A főpostamester megelégelte az ötletversenyt és ezt a rövid rendeletet bocsátotta ki:

„1930. április 19. A postatisztviselők túlságosan sok időt pocsékolnak Ripley úrhoz intézett, hiányos címzésű levelek kihüvelyezésére. Ezentúl az ilyen levelek vagy vissza fognak küldetni a feladónak, vagy a kézbesíthetlen küldemények közé fognak soroltatni.”

Azonban az ötletversenynek még ezzel sem szakadt vége. Előkerült egy legeslegutolsó pályázó. *Kivágta az újságból a hirdetményt* és ráragasztotta a levélborítékra. Az illető postatisztben volt annyi humor, hogy az elkésett fecskét továbbröpítse Ripleyhez.

Világrekord. Publicity.

A *publicity* gyors kiverekedése nem könnyű dolog. Adva van egy ismeretlen név s ki kell harcolni, hogy máról holnapra felragyogjon az újságok hasábjain. Száz-, vagy még több millionyi név közül. Nem hosszú évek munkásságával, nem a szellem és tudás fegyvereivel, hanem a tömegek kíváncsiságára számító, gyorshatású cselekedettel. A *publicity* megéri, hogy az ember négykézláb másszék érte az országúton vagy görögdinnyét görgessen az orrával. Irigylésre méltó, akinek nem kell verejtéket ontania a rekordhajszában, a kisujját sem kell megmozdítania s mégis feléje fordul a publicity aranytermő mosolya.

Ilyen szerencsés halandó a nagy amerikai cirkuszok közönségvonzó ritkasága, a Sober Sam néven szereplő fiatalember. Ez sohasem nevet. (The man who never smiles.) Ötven dollár jutalom üti a markát, aki meg tudja nevettetni. Naponként százával mondják neki a legsikerültebb adomákat, mókáznak vele, torzképeket vágnak feléje – de Sam komor marad, mint a komolyság világbajnoka. – Az arkansasi Buster Scottot a természet a világ legnagyobb lábával áldotta meg. Hossza 41,6 centiméter, szélessége a lábujjaknál mérve 20,8 centiméter. Középső ujjának a kerülete 14,3 centiméter. (Mind a két rekorder részére a publicity-t a *Life* amerikai hetilap 1938. május 8. és 29-i száma szerezte meg, fényképpel kísért ismertetés útján.) – A szeplő-rekorder Nelson Milner, 17 év körüli fiatalember. Pontosan 2666 darab szeplő tarkázza az ábrázatját. Úgy van, pontosan, mert amikor az újságírók hírét vették a pettyegetett csudának, megrohanták a boldog ragyafit s szabatos hírekhez szokott közönségüket kielégítendő, lelkiismeretesen megszámlálták a szeplőket. Részletes eredmény: 550 darab a jobb orcán, 620 a balon, 670 a homlokán, 305 az orrán, 171 az állán, 350 a két fülén.

Van baleset-rekorder is. James Greelan hivatását illetően farmer volt. Csupán volt, mert a háza három ízben tövig leégett s vagyonát két ízben az utolsó centig elvesztette. Ezenfelül az utolsó öt esztendőben 6-szor ütötte el villamos, 14-szer automobil s úgy ezen, mint egyéb baleseteinek

következtében 214-szer törte el, ficamította ki, sebezte meg a kezét és a lábát. Végső elkeseredésében állásért folyamodott egyik rádiótársasághoz s így írta magát alá: „Az Egyesült Államok legszerencsétlenebb embere.” Azonnal szerződtették.

AZ EGÉR- ES ARANYHAL-NYELŐK

A nagygyomrúak rekordjai lassanként érdeküket vesztették. A makaróni-evés, görögdinnye-habzsolás, lepény-nyelés terén végbemenő mérkőzésekkel már csak szűk helyi körök törődnek. A publicity megszerzéséhez különleges teljesítmények szükségesek. J. W. Horton kansasi néger egyforma étvággyal fogyaszt el üveget, tojáshéjat, újságot, árjegyzéket, banánfürtöt héjastul-szárastul. Képes megenni egy egész nyers ökörmájat, 10 font nyers marhahúst, 11 tucat tojást, 12 darab sült csirkét; mindezeket együltében. Felkanalazott egy ízben egy zacskó cementet is, de ebbe már belebetegedett. Ezt a rémületes étvágyat nem illeti meg a győzelmi babér, mert a férfias akaraterőnek semmi köze hozzá. Nem egyéb, mint a *bulimia* (szó szerint: ökörétvágy) néven ismert betegségszerű farkasétvágy. Héroszai már az elmúlt századokban is szerepeltek. A krónikák feljegyezték Kolnicker, Tarare, Fress-Kahle s egyéb struccgyomrú ember nevét. Köztük előkelő helyet foglal el a magyar Kórógyi Péter, akiről Isthvánffi krónikája azt írta meg, hogy nagy könnyűséggel nyeldesett eleven egereket és levágott macskafarkokat.

Azért említettem a mi Kórógyinkat, hogy elvitassam az elsőbbséget attól az amerikai egyetemi hallgatótól, aki úgy jutott be a lapok hírrovatába, hogy megevett öt fehéregeret, salátalevélbe csomagolva. Ellenben elismerem, hogy az *aranyhal-nyelés* a maga idejében teljesen újszerű kísérlet volt. 1939 tavaszán kezdődött divatja az amerikai egyetemeken. A kezdet szerénynek volt mondható. Az úttörő diák mindössze három eleven aranyhalat csúsztatott le a torkán. A következő napon egyik ellenfele már hatot nyelt le. Viharos ütemben következtek a rekordjavítások: 25, 29, 42.

A nemes versengés „nemzeti-egyetemközi-eleven aranyhal-nyelési” (national-intercollegiate-live-goldfish-eating) verseny néven ért el gyors népszerűséget. A publicity-t sikerült elérni. A már említett *Life* című hetilap közölte az eredményeket és a viadorok arcképét. A cikk időpontjában (1939 április) az egyetemközi rekordot a Middlesex University másodéves hallgatója tartotta 67 élő aranyhalnak lecsusszantásával. Újabb eredményekről nincs értesülésem, csupán annyit tudok, hogy törekvések merültek fel a kísérleti anyag kibővítésére. Egy chicagói diák eleven kukacokat majszolt el; az arkansasi egyetem másodéves hallgatója leharapta egy kígyó fejét és elrágcsálta. A bostoni egyetem egy nőhallgatója követve a szelídebb női kedély tanácsát, az aranyhalat szirupba fagyasztotta és úgy ette meg, mint a cukrozott gyümölcsöt.

Ha szavam elhallatszanék Észak-Amerikáig, felhívnám a tanulóifjúság figyelmét *J. Chr. Kundmann* könyvére: *Rariora naturae et artis* (A természet és művészet ritkaságai). (Breslau und Leipzig, 1737.). Van egy *Ungewöhnliche Delicatessen* (Szokatlan csemegék) című fejezete, ebből sok érdekes anyagot meríthetnének a száraz egyetemi esztendők felüdítésére. Történelmi tanulmányaik kiegészítésére rendezhetnének gyomortani szemináriumokat: felújíthatnák Nagy Károly császár kedves csemegéjét, a kutyatejből készült sajtot, – vagy a német fejedelmi asztalok ínycsiklandozó különlegességét, februári gyenge szarvasagancsot, fűszeresen elkészítve, vékonyra szeletelve. A néprajzi szak hallgatói is több szokatlan fogás megízlelésével könnyíthetnék meg a természeti népek életmódjának megismerését. Ilyenek: patkány héjában megsütve, denevér és gyík főve, repülőhangya sülve, selyemhernyó kirántva, pók és cserebogár pirítva, giliszta kalácsba gyúrva mazsola helyett, sáska megfőzve, sóval, borssal és ecettel saláta gyanánt. Mindezeket nyersen is el lehet fogyasztani; nem szükséges, hogy civilizált emberek alkalmazkodjanak a vadak szokásaihoz. Pókot célszerű a saját hálójába burkolni és úgy lenyelni, amint ezt Kundmann doktor a tulajdon szemével látta.

Lánydiákok jól tennék, ha már előre készülnének a legszentebb női hivatás minden kis részletére; így aztán nem érheti őket meglepetés, ha annak idején a „megkívánás” néven ismert különös étvágy

jelentkezik majd náluk. Előzetes gyakorlat céljára ajánlható a mész, szurok, gyertya és falkaparék. Azután át lehet térni a porrá tört enyvre, matrác-töltelékre, gyapjúszövetre. Az sem lehet rossz, amiről a *Misc. Nat. Curios. Dec. I. An. II. Abs. CCIX. Pag. 312.* ad hírt, hogy tudniillik egy ilyen menyecske kocsikenőcsöt mártogatott fel zsemlyeszeletekkel.

A diákifjak külön figyelmébe ajánlanám Báthori zsigmond követeinek, Bernátfi és Pozsonyi magyar uraknak tapasztalatát a bakcsiszeráji tatár fejedelem asztaláról. A tatárnak kedves eledele a lóhús, minden részét felhasználja. Egy nemes alkatrészt tálaltak fel a magyar vendégeknek is; meg volt töltve vajjal, mazsolával, fűszerszámmal. A magyarok nem ettek belőle, pedig tudjuk, hogy például a kannibál nem ínyencségből eszi meg az ellenséget, hanem mert azt hiszi, hogy agyvelejétől okosabb, a szívétől bátrabb lesz stb.

A REKORDÖRDÖG A TEMPLOMOKBAN

A garázda rekordördög beorcátlankodott a templomba is. Egy kansasi metodista templomban a hívek – a magánéletben bizonyára buzgó sportemberek – bebliaolvasási stafétát rendeztek. 70 főnyi kegyes csapat állt össze, hogy 20 perces váltással végigolvassa a teljes újszövetséget. Rekord: 18 óra.

A kansasiak dicsőségét megirigyelte Cincinnati s ott is megalakult a bibliafaló staféta. Az istenfélő sportférfiak jámborságukat jóval nagyobb erőpróbával bizonyították be. A teljes ó- és újszövetséget olvasták végig, amelyről köztudomású, hogy tartalma 66 könyv, 31 173 vers, 773 764 szó és 3 566 480 betű. A tekintélyesnek mondható anyagot az ájtatos csapat 16 óra 40 perc másodperc alatt nyargalta végig s ezáltal legalább annyi érdemet gyűjtött, mintha ugyanazon idő alatt egy tibeti imádkozó-malmot pergetett volna.

Nem szükséges, hogy az egyszerű hivő a 773 764 szó mindegyikét megértse. Arra való a lelkipásztor, hogy nyájának megt magyarázza. Erre természetesen időt kell szentelni. George Brown washingtoni néger lelkész nem takarékoskodott vele, amikor egyfolytában 12 óráig és 10 percig prédikált.

Előrelátható volt, hogy ez a rekord sem fog sokáig fennállni. 1937 májusában Los Angeles egyik templomában Lee tiszteletes halomra döntötte, laposra gázolta. Vasárnap délelőtt 11 órakor ment fel a szószékre és teljes 60 órán keresztül szünet nélkül prédikált. Amikor megéhezett, szendvicseket evett. – Amikor megizzadt, gallért váltott. Mindezt fenn a szószéken. Néhányszor lement a sekrestyébe mosakodni, de ezalatt sem tartott szünetet: a beszédet *továbbmondta mikrofonba.* A harmadik nap már ember ember hátán tolongott a templomban, s ezzel Lee tiszteletes elérte a célját: fölkelteni a közönyös emberek érdeklődését a vallás iránt. Publicity még a jó isten számára is szükséges.

Összehasonlítás kedvéért megemlítem, hogy némely angol templomban ma is látható a szószék peremére helyezett *fövenyóra.* A greenwichi plébánia-templomban négy darab van egymás mellett egy díszes tokban, negyedóránként lepergő homokkal toltve, úgyhogy a lelkész ellenőrizheti a beszédre fordított időt. Rendszerint egyórás tartamra voltak szabályozva s az már külön megemlített, ritka kivételes eset volt, amikor a szónok nem tudta fékezni a szónoklat lendületét, s egy gyors mozdulattal a kiürült üveglombikot *visszafordította.* 1867-ben a londoni királyi kápolnát újra rendezték be, s a szószékre beszerezték a hagyományos fövenyórát is. Viktória királynő megragadta az alkalmat és elrendelte, hogy az új homokóra 18 percre legyen beállítva…

A rekordmanó látogatást tett az igazság templomában is. Finnegan chicagói bíró bizonyára megérdemelte volna a publicity-t tudománya révén, mégis egy villámtárgyalása tette híressé. Egy válóperben meghallgatta a feleket, kihallgatott egy tanút, s kihirdette a bontó ítéletet és indokolását – mindezt *1 perc 58 másodperc alatt.*

Texasban egy bíróság – bíró és 12 esküdt – Eugen Sharp nevű néger gyilkossági ügyében tartott tárgyalást. A vádlott mindent beismert; nem is tehetett egyebet, mert tetten érték. Az esküdtek tanácskoztak és bűnösnek mondták ki. A bíró kihirdette az ítéletet: 25 esztendei fegyház. A boldogtalan 25 évig elmélkedhetik a fogház magányában, hogy miként futhatták le ezt a jogi sprintet *7 perc 30 másodperc alatt?*

S hogy az úgynevezett múzsatemplomokat ki ne feledjem: a rekordlidérc befurakodott a hollywoodi film-székesegyházakba is. A lepedő főpapjai fölismerték a rekord hatalmas hírverési értékét. Elrendelték, hogy a művészek érdekesebb teljesítményeiről statisztikát kell készíteni. Külön osztályokban felnőtt és nagykorú tisztviselők dolgoztak azon, hogy a felnőtt és nagykorú olvasóközönség tájékozódást szerezzen a filmvilág izgalmas mozzanatairól. Az ötlet feltétlenül közérdekű, mert enélkül sohasem tudhattuk volna meg, hogy a különböző filmekben Douglas Fairbanks összesen 75 párbajt vívott, Tom Mix 10 000 akadályt ugratott át, Johnny Weismüller 1000 kilométert úszott, Lyonel Barrymore 32 ízben volt mostohaapa, William Warren 75 pofont állt ki, viszont Robert Montgomery 500 csókot szuszogott végig, ezek közül csupán Joan Crawfordtól 120-at kapott.

A megzenésített szerkesztőség

„Semmi sem új a nap alatt” – mondotta Rabbi Akiba Gutzkow drámájában és igazat szólt, mert maga ez a mondás sem új. A Prédikátor könyve I. részének 9. verse jelenti ki: „és semmi nincsen új dolog a nap alatt.”

A közönség mégis mindig az újat szomjazza, Gellert szerint:

Ein Ding mag noch so närrisch sein,
Es sei nur neu, so nimmt’s den Pöbel ein.

(Bolondságnak semmi sem elég,
Ha új, hogy el ne fogadja a csőcselék.)

A költő gyöngédtelenül címezi a közönséget csőcseléknek. Ámbár ez a gyöngédtelenség sem új. *Schopenhauer* még gorombább tudott lenni. „A közönség annyira együgyű, hogy inkább az újat olvassa, mint a jót.”

Végre, ha sokat keresgélünk, azt is kisüthetjük, hogy maga a gorombáskodás sem új. Az első goromba ember *Kain* volt. Magával az istennel szemben is kihívóan viselkedett, mert mikor az azt kérdezte: „Hol van Ábel, a te atyádfia?” – ilyen hetyke feleletet adott: „Mit tudom én? Avagy őrzője vagyok az én atyámfiának?”

De hát a közönség ízléséhez alkalmazkodni kell. Miért ne szolgálja ki a *zenész* is? A reklám trombitáját ő is meg tudja fújni.

Nagy lelkendezéssel újságolták a tengerentúlról érkező hírek, hogy egy amerikai jazzkirály vagy zűrzene-nagyfőnök szimfóniát írt a szerkesztőség belső életéről. Megzenésítette a vezércikket,

napihírt, színházi kritikát, sporttudósítást, törvényszéki csarnokot, tőzsdei árdagályt és árapályt, lótás-futást, írógépkopogást.

A bűbájos alkotás azonban nem újdonság.

Clément Jannequin, a programzene egyik ősapja, már a XVI. században kottára szedte a szarvasvadászatot, a marignani csatát és az iménti szimfónia ősanyját, az asszonyi pletykálkodást. *(Le caquet des femmes.)*

Marin Marais, a király zenekarának első hegedűse 1725-ben kiadott egy hegedűdarabot: *Le Tableau de l'opération de la taille.* Vagyis egy hólyagkő-műtét lefolyása. Hogy az előadó művész jobban megértse a szerző szándékát, magyarázatokat is fűzött az egyes tételekhez. Ezek szerint a mű így tagozódik: „Megpillantjuk az operálószéket. – Borzongás. – Erőt veszünk magunkon és felülünk rá. – Komoly gondolatok. – Kezünket, lábunkat lekötözik. – Megtörténik a bemetszés. – A műszert bevezetik. – Kiszedik a követ. – Itt majdnem elájulunk. – Vér. Feloldják a köteléket. – Elszállítanak az ágyba."

A különben jeles művész írt néhány operát is, tehát értett a hangszereléshez. Nem lett volna akadálya, hogy az érdekes hangképet zenekarra írja és egyéb hangszereknek is juttasson szerepet. Megfesthette volna a lábadozást, diétát, gyógyszereket. Finále: orvosi honorárium. Üstdob, harsonák, nagybőgő.

Amit Marais mester komolyan gondolt, utódai tréfából cselekedték.

De la Borde, XV. Lajos főkamarása, zenész és adóbérlő megzenésített egy hosszú és törvényhelyektől hemzsegő királyi szabadalomlevelet, énekre és zenekarra. A munka címe: *Privilčge.*

Száz év múlva Moritz Kässmayer űzött hasonló zenei tréfákat. Megzenésített egy poloskaport ajánló reklámot és egy elveszett kutyát kereső apróhirdetést. Az *Ördög Róbert* dallamaiból egy házassági hirdetést állított össze. Attól sem sajnálta a fáradságot, hogy megzenésítse a *Bűvös vadász* teljes színlapját, valamennyi szereplő színpadi és polgári nevével együtt.

Viktor Kehldorfer az étlapra vetette magát. Nem a saját szerzeményeivel festette alá a fogásokat; ismert műveket tálalt fel melléjük. Haydn *Ökörmenüett*je a marhahúst jelezte, – a népszerű *Kommt ein Vogel geflogen* a sült csirkére utalt, – a *Bűvös vadász*ból a vadászok kara a vadpecsenyét illette meg. A fagylaltnál felzendült Waldteufel közkedvelt keringője: *A korcsolyázók.* Magától kínálkozott a francia sajtoknál a marseillaise, a tokaji bornál csárdás, a rajnai boroknál a Loreley dala.

Maga Haydn is elszórakozott azzal, hogy közmondásokat zenésítsen meg.[552] Hat közmondást választott ki a szeszélyes célra: Minden kezdet nehéz. Nagyot akar a szarka, de nem bírja a farka. (Grosse Sprünge geraten selten.) Ki-ki a párjával. Mindenkinek a magáét. Sok a jóból is megárt. Minden jó, ha vége jó.

Ezek zenei mókák, jókedvű pillanatok szülöttei. Csakis avégett soroltam fel őket, hogy a türelmetlen fülű zenebarátoknak figyelmébe ajánlhassam: nincs semmi új a nap alatt. Mindenkinek joga van, hogy azt zenésítse meg, ami tehetségének kibontására leginkább alkalmas: kártyaszalont, telefonközpontot, szalámigyárat, fuvartelepet, ingatlanárverést vagy akár adóhivatalt. Csak azt ne mondja, hogy újat talált ki.

A SZÁZZONGORÁS HANGVERSENY

Az amerikai polgár szeret azzal büszkélkedni, hogy náluk épült a legnagyobb felhőkarcoló, náluk mered égnek a leghórihorgasabb gyárkémény, náluk öntik a legmagasabb csillagnéző lencsét, náluk kap az elnök újévre 1000 kilós sajtot, náluk történnek a legpusztítóbb tűzveszedelmek és földrengések.

Világos, hogy a fülrengetés terén sem engedhetik más nemzetnek az elsőbbséget.

1838 májusában Detroit város nagy zenei ünnepséget rendezett. *Száz* zongora volt félkaréjban felállítva, *kétszáz* művész dolgozott rajtuk. Helyesebben művésznő, ugyanis a megdöbbentő

jelenetet ábrázoló fényképen úgy láttam, hogy valamennyi zongora előtt fehérruhás hölgyek leselkedtek a karmester vagdalkozásaira.

A zenekarok óriása Bostonban szerepelt, 1872. június 17-től július 4-ig, az amerikai polgárháború befejezésének emlékére tartott ünnepélyeken. Viszont a hangversenyek új háborúságra adhattak alkalmat, ezúttal a zenei hangok között, amennyiben a zenekarban a következő hangszerek törtek egymásra: 200 első hegedű, 150 második hegedű, 100 mélyhegedű, 100 cselló, 100 nagybőgő, 24 klarinét, 20 fagott, 24 vadászkürt, 4 tuba, 4 dob, 1 óriásdob, 24 fuvola, 20 oboa, 24 trombita, 24 trombon, 6 pár üstdob.

A szimfonikus zenekartól függetlenül, önállóan működött egy 86 tag tüdejét próbára tevő fúvószenekar. Egy díszelőadáson közösen is föllléptek. A *Trubadúr* cigánykórusát adták elő egyesült erővel s hogy a hatás még erőteljesebb legyen, beállítottak 50 üllőt. Ezeket 100 bostoni tűzoltó döngette, odakinn pedig egy üteg ágyú lődözött a megfelelő zenei pillanatokban.

Azonban: *ez sem új.*

1615. június 13-án Drezdában János György szász választófejedelem nagyszabású hangversenyt rendeztetett. Grundmaus udvari kántornak *Holofernes* című oratóriumát adták elő. 576 zenészt és 919 énekest szerződtettek a nevezetes alkalomra, a világ minden tájáról. Krakkóból egy Rapoczki nevű lengyel muzsikus érkezett. Magával hozta 7 rőfnyi magas nagybőgőjét is. Nyolc öszvér kellett hozzá, hogy cipelje, mert egy kis lépcső is volt hozzáépítve. Ezen szokott fel és alá szaladgálni a művész, aszerint, hogy hol követelték meg a magas vagy mély hangok a megfelelő rittyentést.[554]

A zenei ünnep a szabad ég alatt zajlott le, egy domboldalon. A szomszédságban egy szélmalom lógatta a szárnyait; az ádáz kántor őt is bevonta a zenekarába. Két szárnya között kifeszített egy hajókötelet s egy pallófűrész segítségével csaltak ki belőle zenei hangokat. Az üstdobot egy rézből való, megfordított serfőző-kád helyettesítette. A dobpergés kiegészítéséül a fejedelem odarendelt néhány öreg ágyút, ezeket behangolták s az udvari főtüzér durrogtatott velük nagyokat. A magán-hegedűszólamot egy Scioppio nevezetű cremonai művész játszotta. Csupán annyiban tért el a rendes

játékmodortól, hogy hegedűjét a hátán tartotta. Két kar is gyarapította a hangorkánt: az asszírok és az izraeliták kara. Végül az oratórium igénybe vette a dráma eszközeit: az asszírok kara megszaladt, az izraelitáké utánuk vetemedett és rohadt almával hajigálta amazokat hátba.

A hatás nem maradt el. Arany János így érzékelteti Toldi hangjának erejét: „Meghallotta, hacsak mellibe rezdült is, még akit az anyja földsikeren szült is.” A választófejedelemnek a hasába rezdült az oratórium. Azt kellett fognia, úgy nevetett. A kántor dús jutalmat kapott: 50 forintot és egy hordó bort.[555]

A szabadtéri hangversenyek legmerészebb tervét a lengyel származású Basilius Bohdanowicz dolgozta ki. A XVIII. század vége felé vetődött Bécsbe s mint szerény brácsás húzódott meg egy külvárosi színház zenekarában. A sovány életsorsba nem bírt belenyugodni. Feleségével és *nyolc* zenei tehetségű gyermekével együtt hat álló esztendeig dolgozott a nagy művön. Egy teljes szekérre való partitúrát írtak össze. Klopstocknak *Hermanschlacht* című színművét zenésítette meg, többszóz tagú zenekarra méretezve, hegedűk nélkül, ellenben puskaropogással, ágyúdörgéssel és egyéb csatazajjal. Akkoriban a programzene még pólyáiban gőgicsélt s a nagyszabású elgondolás süket fülekbe ütközött. Az újítót kinevették, a szabadtéri zenei ütközetből nem lett semmi. De a nyugtalanvérű lengyel mindenképpen ki akarta csikarni a sikert. Írt egy vokális szimfóniát kilenc énekhangra, értelmes szavak nélkül, visszhanggal, kutyaugatással, tyúkkotkodácsolással tarkázva. Kinevették. Szerkesztett egy *8 kézre és 40 ujjra való zongorát.* Négy lánya játszotta rajta az apjuk szerzeményét. Megint kinevették. Írt egy hegedűdarabot, ezt is a négy lánya játszotta el, négy vonóval, de *egyetlen hegedűn.* A lehetetlennek látszó bűvészmutatvány részletei nem maradtak ránk, csak annyit tudunk, hogy újra és újra kinevették. Ma gazdag ember lett volna belőle, de 1817. február 23-án koldusszegényen halt meg. Ócska zongoráját és egyéb holmiját a hatóság 169 forintra becsülte.[556a]

Szegény Bohdanovicz azért nem boldogult, mert az ötleteit maga is komolyan vette. A kritika „zenei sarlatán, arcátlan pojáca” névvel tisztelte meg, pedig csak szertelenségekbe tévedt rajongó volt.

Ugyanezeket a címeket később is megkapták akárhányan, akiknek programzene volt a zenei programjuk.

Tett volna úgy, mint ugyanakkor Londonban egy olasz hegedűs.[556b] Hiába csillogtatta a művészetét, beleveszett a londoni ködbe. Hangversenyeire ráfizetett, a kevés pénze fogytán fogyott. Végső szükségében átcserélte a művészetet üzletre, felcsapott vállalkozónak. Összeválogatta a megfelelő művészi kart és hangversenyt hirdetett ezzel a szokatlan címmel: *Invalidusok Akadémiája.* Műsor: Hegedűkettős, előadja két púpos. – Trió, résztvesz benne egy félszemű, egy nagyorrú, és egy dagadtnyakú. – Vonósnégyes: egy béna, egy törpe, egy holdvilágképű és egy nyúlszájú.

A közönség tódult.

A HANGLEMEZ-KÚRA

A külföldi lapok újdonságai között gyakran a fülünkbe cseng egy vadonatúj orvosi találmány híre: pl. a *hanglemezkúráé.*

Egy New York-i fogorvos érzéstelenítő szer gyanánt hanglemezeket használ. Betegei – mondotta – a legcsökönyösebb zápfog kihúzásánál sem éreznek semmit, ha közben szól a zene. Legjobb fájdalomcsillapító lemez gyanánt Beethoven ötödik szimfóniája vált be.

Egy lengyel orvos egyéb betegségek kezelésére is hanglemezeket ajánl. *Pszihofónia* névre keresztelte az új módszert. A zene minden betegséget meggyógyít, csak azt kell az orvosnak kiokoskodnia, hogy az illető betegségnek milyen zenedarab az ellenszere. Ha ezt az alapvető kérdést tisztázta, maga a kezelés rendkívül megegyszerűsödik: patikaszerek helyett felírja a megfelelő hanglemezt, a beteg megveszi és addig játszatja, amíg meg nem gyógyul.

A nagyhangú újdonságokban csak a hanglemez az új, a zenegyógymód ősrégi.

Már az ószövetség idejében ismerték a zene hatását az emberi lélekre. A legrégibb kezelést Dávid alkalmazta, amikor hárfájával kiűzte a gonosz szellemet Saul királyból.

Nagy Sándort egyik lakomáján udvari zenésze, Antigenides úgy feltüzelte fuvolájával, hogy fegyvert ragadott és nekiment a vendégeknek. Szerencsére jelen volt Timotheos, a híres görög muzsikus, s ő játszani kezdett, mire a nagy hódító lecsillapodott és tovább ivott. Az esetet Dryden megverselte, Händel megzenésítette. (*Sándor-ünnep* című kantáta.)

A görög zene hatásait illetően részletes útbaigazítással szolgál egy régi francia író, René François. Könyvében (*Essay des merveilles de nature* [Tanulmány a természet csodáiról], Rouen. 1621) úgy ír róla, mintha maga is jelen lett volna Nagy Sándor lakomáján.

„A *dór* zene a tisztaság szeretetével tölti meg a szívet és a szűziesség ártatlan fáklyáit gyújtja meg. A *phryg* lesüllyeszti a szívet a hasba, a vért felforralja, ként gyújt meg az erekben, úgy, hogy kardot kell ragadni és harcba rohanni. Az *aeol* lecsillapítja a lélek viharait és szent varázsának édességével elaltatja a gondokat. A *ión* Felemeli az elmét a sárból és porból, amelyben fetreng s szárnyalva ragadja a mennyei szent dolgok felé. A *lyd* elűzi a szívünket béklyózó unalmat s megszabadít fogaitól, amelyekkel szegény életünk fonalát rágja.”

Ékes mondatok, mintha ión zene sugallta volna őket.[558]

Mondhatná azonban valaki, hogy a régmúlt idők beomlott tárnáiból kibányászott eseteknél nem tudhatni, mennyi bennük az igazság aranya és mennyi a rátapadt salak. Álljon hát itt egy hozzánk közelebb eső időből származó hiteles történet, jó bizonyítékul, hogy a zene csakugyan képes teljesen elvadult lelkeket is szelídre hangolni.

Stradella, Itália ünnepelt énekese, a XVII. század hatvanas éveiben a velenceieket bűvölte el. Egy gazdag velencei nemes embernek volt egy gyönyörű kedvese. A lány szeretett volna éneket tanulni, felfogadták hát Stradellát énektanárnak. Mint hasonló esetekben történni szokott, a tananyag kibővült és a fiatalok további gyakorlás céljából elszöktek Rómába. Velencei nemes ember ilyesmit nem tesz zsebre. Abban az időben a bérgyilkosipar szépen virágzott, amint ezt olasz

operaszövegekből tudjuk. A kijátszott szerető felfogadott két megbízható orgyilkost s a szerelmes pár nyomába uszította őket. Ezek Rómába érve megtudták, hogy Stradella este öt órakor énekelni fog a lateráni templomban. Az istenfélő banditák az alkalmat kedvezőnek vélték. A művész kegyes ténykedése után megtisztult lélekkel lép majd ki a templomból, viszont onnan a kedveséhez megy, bűnös szeretkezésre. Az újabbi bűnbeeséstől tehát megkímélik, ha útközben leszúrják. S most avatkozott be a zene hatalma: a művész gyönyörűen énekelt, a közönség könnyezett a meghatottságtól s a két bandita megrendülten eszmélt rá, hogy ilyen művésztől nem szabad megfosztani Itáliát. Megvárták ugyan útközben, de immár csak azért, hogy elárulják megbízatásukat és figyelmeztessék: jó lesz, ha minél előbb biztos helyre menekül. Stradella nem mondatta magának kétszer, tovább szökött Torinóba a kedvesével s ott a lányt feleségül vette. A történet folytatása már nem a zene, hanem a bosszú lélektanához tartozik. A velencei úr nem tágított. Most már három banditát küldött Torinóba s ezek egy magános sétáján le is döfték az üldözött énekest. Három tőrszúrást kapott a mellébe, de meggyógyult. A nekibőszült velencei nem sajnálta a pénzt, állandó kémeket tartott Torinóban. Ezek folyton Stradelláék nyomában voltak, s mikor az új házasok kirándultak Genovába, utánuk eredtek s a szállodai szobájukban mindkettőt legyilkolták.[559]

Még egy olasz eset, kedvezőbb véggel. Egy *Palma* nevű nápolyi énekesnek arany volt a torkában, de fel is váltotta, el is költötte. Adósságokat csinált, nem fizetett, végre egy mérges hitelezője be akarta csukatni az adósok börtönébe. Már az ajtaja előtt állt az elfogató paranccsal és a fogdmegekkel, amikor édes dallamok szűrődtek fülébe az ajtón keresztül. A tenorista odabenn egy áriát gyakorolt a *Pietra simpatica* című operából. A hitelező elérzékenyült, hangosan sírva fakadt, bekopogtatott és elengedte az adósságot. Ez sem volt elég; új kölcsönt adott neki. A zene hatalmát igazoló történet közlője, *Weckerlin* (*Musiciana,* Párizs, 1877), nem mondja, hol lehetne megtalálni a felperesríkató operát.

Azt is tudjuk, hogy elmekórházakban zenével próbálják csillapítani a nyugtalan betegeket. Az is hihető, hogy a beteg a fogorvos rohamát kevésbé érzi, ha a zenére figyel. Még az is lehetséges, hogy

műtét előtt az altatás könnyebben megy, ha közben megfelelő lemezt indítanak el, például Ravel *Boleró*ját. Idáig minden rendben volna.

De vajon *testi betegséget* is meggyógyít a zene?

Az elmélet nem új.

Maga Galenus is hitt benne. Hitte és tanította, hogy *viperamarás* és *skorpiócsípés* esetében a kellően adagolt zene megöli a mérget. Aulus Gellius azt írja, hogy nagy hatás remélhető a zenétől *csúzos* betegségek kezelése körül. Demokritos és Thales még merészebbet mond: *pestis* ellen is használ a zene.

Az ókor tudósai adósak maradtak az indokolással. Ha a „gyógyzene” tudományos támasztékai iránt kíváncsiskodunk, a barokk orvostudósok írásaiba kell betekintenünk.

Az úgynevezett *hasonlósági* elvnek az volt az alapja, hogy minden betegségnek meg lehet találni a gyógyszerét, csak a természet ujjmutatását kell követni. Vannak növények, amelyek valamely emberi testrészhez hasonlítanak; ezek biztos hatású gyógyszert tartalmaznak az *illető testrész* betegségei ellen. Szívformájú gyökerek és gyümölcsök jók a szívbajok ellen; árvalányhaj meggyógyítja a kopaszságot; gránátalma magva szünteti a fogfájást; a fákon kiütköző gombák oszlatják a daganatokat stb.

Ez az elmélet egy továbbit fiadzott: *bármely betegséget zenével is meg lehet gyógyítani, ha a hangszert olyan növény fájából készíttetjük, amely növény az illető betegségnek az orvosszere.* Ily alapon legegyszerűbbnek mutatkozott a *furulyagyógymód,* mert a hasonlóságot feltüntető gallyakból és gyökerekből könnyű volt furulyát faragni. Az alapötletet addig csiszolták, amíg egy Rosaeus nevű szerző *Epistolae Medicinale* (Orvosi levelek) című munkájában kimondta a furulyára vonatkozó utolsó szót: *oldalfájás* esetében az is mindegy, milyen fából készült a furulya, mert a gyógyulást *a furulya és az oldalborda* közötti hasonlatosság idézi elő.

Az enyhe tilinkózás mégsem válhatott be minden esetben, mert a későbbi orvosi tudomány dübörgőbb hangszerekhez folyamodott. A francia Récamier doktor (1774–1852) a szó szoros

értelmében *receptre írta fel a dobszót.* Ismeretes egy rendelvénye, amelyet egy gyomorbajos hercegnő számára írt:

„A gyomor kedveli a ritmust. A hercegnő ezentúl délben és este dobszó mellett fog étkezni.”

Hónapokon keresztül két dobos vonult fel az ebédlőterem ajtaja elé és keményen végigdobolta az ételsort. Úgy látszik, sikerült is a hercegi gyomrot helyredobolni, mert Récamier doktor ezentúl állandósította betegeinél a dobkezelést. Szerényebb erszényű beteg, akinek nem volt módja, hogy két dobost szerződtessen az ebédjeihez, ezt a receptet kapta:

„A gyomor kedveli a ritmust. *Monsieur* két hónapon át követni fogja a katonazenekart a takarodó alkalmával, amely esténként a Vendôme-téren játszódik le.”

És minden este látható volt a Vendôme-téren egy csapat Récamier-beteg, amint hűségesen menetelt a takarodó ütemére, a beavatottak kaján mulatságára.

Ha ekkora hatása vao a dobnak, képzelhető, mire képes egy egész *katonabanda.* Még arra is, hogy *feltámasszon egy halottat!*

1786-ban esett meg a csodálatos eset, amelynek hírével tele volt valamennyi francia újság. Chateaudun mellett egy ferences kolostorban az orgonista ideggörcsöket kapott és ágynak esett. Az orvos megnézte, felírt neki valami csillapítószert és elment a dolgára. Gondolta, reggelre a beteg jobban lesz. Ám hívták másnap hajnalban, hogy jöjjön, de hamar, mert a beteg alighanem meghalt. A mozdulatlan beteg szíve csakugyan nem vert s a szája elé tartott tükör sem homályosult el. Kétségtelen, az ember meghalt. De hogyan lehetséges, hiszen a betegség nem mutatkozott halálosnak! Az orvosnak sugallatszerű ötlete támadt: elszaladt a kaszárnyába és a katona-karmestertől kölcsönkérte a *zenekart.* Megkapta az engedélyt s nosza vitte magával az egész katonabandát a kolostorba. Közben a halottat felravatalozták. A jámbor barátok azt hitték, a doktor megőrült. De mire a meglepetéstől magukhoz tértek, a doktor már felsorakoztatta a zenekart a ravatal körül és indulót parancsolt. Parancs-parancs, a katonák nem okoskodtak, rázendítettek egy harcias indulóra. És íme: *a halott szempillája megrebbent…* Rajta, rajta! – vezényelte a doktor, a

trombiták a végítélet harsonáinak erejével riadoztak és süvöltöttek: *a halott kinyitotta a szemét és sóhajtott egyet.* A szerzetesek álmélkodására a doktor most félreállította a trombitásokat és lágy hegedűszóval könnyű táncdarabokat játszatott. Majd vidám, gyorsütemű zenére tért át, – a legvégén ropogós matróztáncot húzatott – s a halott nyújtózkodni kezdett, a lábát emelgette és tökéletesen Feltámadt.

Hitelességéért jótáll Champfleury, *Histoire de l’imagerie populaire* (Párizs, 1886) című könyvében, a 231. oldalon.

A ZENE MINT HAJNÖVESZTŐ

Van egy patinás francia folyóirat, az *Intermédiaire des chercheurs et des curieux.* Úgyszólván maga az olvasóközönség szerkeszti. Akit valamely különös, nem mindennapi kérdés érdekel a tudomány, művészet, irodalom, családtörténet stb. köréből, beküldi kérdését a lapnak s bizonyos lehet benne, hogy megkapja a pontos és kimerítő választ. Néha majd szétveti a tudományos csata a keskeny hasábokat; véres komolyságú történelmi drámákat csakúgy kizsigerelnek, mint apró, de érdekes kuriózumokat. Valamelyik előfizető azon töprengett: miért hosszú a muzsikusoknak a haja? Vajon élettani okai vannak-e? avagy szándékosan növesztik meg, és ha igen, miért?

Kapott rá furcsánál furcsább felvilágosításokat. (LVI. évfolyam. 440. 714. LVII. évfolyam, 77.)

Egyik olvasótársa valóságos barokk-íztől csepegő fejtegetésekkel elégítette ki a kíváncsiságát. Kétségtelen – írta –, hogy a leghosszabb sörény a zongoristáknak veri a vállát; ebből okszerűen következik, hogy a zongorahangoknak hajnövesztő ereje van. Kitűnően óvja a hajat a többi húros hangszer: cselló, nagybőgő, mélyhegedű és hárfa. Oboa és klarinét ereje gyengébb, a muzsikus ötvenedik életéve után már nem hatnak. A rezes fúvóhangszerek éppenséggel vészesek; trombon öt év alatt teljesen megkopaszít.

Egy másik olvasó a kalandos magyarázatokat a józan kritika ollójával nyirbálta meg. Lehetséges – felelte –, hogy a trombitásoknak idő előtt kimegy a haja. Ez onnan van, hogy legnagyobb részük katonabandában működik, egyenruhában jár és *fején tartja a sapkáját.* Az pedig általánosan tudott dolog, hogy kopaszságot legtöbbnyire az állandó kalapviseléssel meggyötört fejen lehet tapasztalni; mert az izzadság nem párolog el s maró sava megtámadja a hajgyökereket.

Az is igaz, hogy a zongora és egyéb húros hangszer művészeinek a haja lobogósra nő. Ennek is egyszerű a magyarázata; nincs szükség hajuknál fogva előráncigált okoskodásokra. Vérbeli zenésznek a feje tele van hangjeggyel és melódiával, reggeltől estig ezek zümmögnek a fejében, a hangszerén játszik vagy zenét szerez, nem képes egyébre gondolni, mással foglalkozni, röviden: *nem ér rá, hogy levágassa a haját.*

*

Visszatérek, ahonnan elindultam, a *pszihofóniához.* A lengyel orvos csak általánosságban nyilatkozott, a terápia részleteit nem árulta el. Talán egyéni érdek tartotta vissza, talán nem akarta, hogy szigorúan tudományos rendszeréből tudatlan kuruzslók üzletet csináljanak. Szerencsére ismerünk egy másik orvost, aki nem csinált titkot a felfedezéseiből. Gordon y Acosta havannai egyetemi tanár 1846-ban közzétette tapasztalatait, hogy egyes hangszerek miféle betegségek ellen jók.

Hegedű gyógyít mélabút és hipochondriát.

Mélyhegedű használ ideges eredetű elgyengülés esetében.

Hárfa ellenszere a hisztériának.

Angolkürt dührohamot csillapít.

Vadászkürt üldözési téveszmét oszlat el.

Trombon süketséget gyógyít.

Dob kiváló csillapító eszköz minden idegizgalom esetében.

Gordon doktor nem ismerhette a legújabb idők népszerű zenei találmányait, amelyek viszont kiválóan alkalmasak, hogy gyógyítás helyett a fenti betegségeket előidézzék, a dührohamtól a süketségig.

Oh, de mi a név?
Mit rózsának hívnak, nevezzük azt
Akárhogy: olyan illatos marad.
Így Romeo, ne hívnák Romeonak,
Megtartaná dicső tökélyeit
E név nélkül is…
(Romeo és Júlia. 11.)

Csupa színigazság. Romeo helyett akármi más lett volna a veronai ifjú neve, akkor is érintetlenül duzzadtak volna benne a dicső tökélyek. De *kifelé* másként hat a nemes csengésű Romeo, mint például az otromba „Buffalmacco”.

Minden névben két elem rejtőzik: a hangtani, ahogyan a fülünkbe csendül, és az eszmei, amit jelent.

Minő bűbájosan édesedik Petrarca szonettjeihez *Laura* babérillatú neve, viszont milyen cammogva botorkál le ajkunkról *Ursula,* a medvécske. Ámbár ma már a jelentőség fakultan, elsorvadtan húzódik meg a betűk mögött. A mai Emíliának eszébe sem jut, hogy ő görögül szeretetreméltót jelent s Philippine sem tudja, hogy ő egyszerűen „a lovak barátja”.

De valamikor a nevet babonás képzetek lebegték körül. A pythagoreisták szerint az ember egész jövendő sorsa benne rejlik a nevében. Achilles azért győzhette le Hektort, mert névbetűinek számértéke nagyobb volt, tehát a viadalban is felül kellett kerekednie. A római szertartásoknál azokat a férfiakat illette elsőség, akiknek neve jó dolgokra utalt. *Gaius* (a gaudium szóból) a szülők öröme; *Faustus* (favere) az istenek kedveltje; *Tullus* (tollere), aki méltó rá, hogy fölneveljék. Rossz

mellékíze volt a *Spurius* névnek, mert két kellemetlen betűből származott: Sp = *sine patre,* vagyis az apja ismeretlen. A *Proculus* abban az időben jó név volt: azt jelentette, hogy az apja távollétében bár, de jól született…

NAPÓLEON NEVÉNEK TITKA

A pythagoreisták elmélete nem fulladt bele az idők tengerébe. Koronként felbukkan, mint a legendás tengeri kígyó. A múlt század elején Napóleon angol haragosai bebizonyították, hogy ő a Jelenések könyvében említett sokfejű fenevad, az Antikrisztus. Ismeretes a tizenharmadik rész utolsó mondatában felrémlő baljóslatú szám: 666. Ez a fenevad száma. Már most, ha Napóleon nevét megfelelően felosztjuk, ez derül ki:

Napole (6) on Buon (6) aparte (6). Vagyis 666.

Ez világos. Esetleges kételyeknek meg kellett hátrálniok egy másik számítás elott. Rev. Faber a névbetűk héber számértékét vette alapul s íme, ez az eredmény bontakozott ki:

B	2	N	40
U	110	A	1
O	50	P	60
N	40	O	50
A	1	L	20
P	60	E	5
A	1	A	1
R	80	N	40
T	100		----

E	5	217
	––––	449
	449	––––
		666

Vagyis kétségtelenül Napóleon volt az apokaliptikus szörnyeteg. Mindössze az a kis hiba csúszott a számításba, hogy Napóleon keresztnevében a második O betűt Rev. Faber A betűnek minősítette. Joga volt, angol ember úgy ejti ki a védtelen hangzókat, ahogyan akarja.[567a]

A feltűnő felfedezést Macaulay-val is közölte egy angol úriember és várta a hatást. A történetíró a fejét rázta. „Tévedés. Az apokaliptikus szörny az angol alsóház. 658 tagja és 8 főtisztviselője van. Ez összesen 666."[567b]

S még a nevek számértékéhez sem kell folyamodni, ha meg akarjuk tudni, hogyan játszott a sors bujócskát Napóleon nevében. Fel kell bontani részeire:

2……. NAPÓLEON
5……. APÓLEON
4……. PÓLEON
3……. ÓLEON
7……. LEON
6……. EON
1……. ON

Ha ezeket a szótörmelékeket az előttük látható számok sorrendjében állítjuk össze, ez a görög mondat keletkezik:

Napoleon, on o leon leon eon, apoleon poleon.

Napóleon, a népek oroszlánja, városokat rombolva elindult.
Amikor megbukott, az anagramm-szerkesztés ráérő tudósai szétrakosgatták a névbetűit és ezt sütötték ki:
Napóleon Bonaparte: *Bona rapta leno pone.* (Add vissza a rablott javakat, bordélyos.)
Napoléon, empereur des français: *Un pape serf a sacré le noir démon.* (Egy rab pápa felkente a fekete démont.)
Még Napóleon atyafiságának nevébe is bevágta karmait a végzet. Egymás alá kell írni a császárnak és négy királytestvérének nevét, az utóbbit latinosan:

NAPOLEON
IOSEPHUS
HIERONYMUS (Jerôme)
IOACHIMUS
LUDOVICUS.

A kezdőbetűket lefelé olvasva ez jön ki: NIHIL.

A NÉVBEN REJTŐZIK A VÉGZET

Felnőttek játékai. Csak az a baj, hogy a névbabona ma is felüti a fejét. Nem ugyan mint tengeri kígyó, inkább mint tintahal; zavaros babonafolyadékot freccsent széjjel.
Például: mindazokra sötét végzet leselkedik, akiknek az *első és utolsó névbetűje azonos.* Lásd a történelemben: Négy Seleucos erőszakos halállal pusztult el. Skopas vérpadon halt meg. Spartacus csatában esett el. Sejanus, Tiberius kegyence kegyvesztett lett és megfojtották. Attila meghalt a

nászéjszakáján. II. Ottó császárt Rómában megmérgezték, III. Jenő pápa kénytelen volt három ízben is Franciaprszágba menekülni. Aminek csakis az lehetett az oka, hogy a franciák franciásan írták a nevét. Ha a latin Eugeniust használták volna, nem lett volna semmi baja.[569]

A XVIII. század eleji tudományos irodalomban sűrűn szereplő Chr. Fr. Paullini eisenachi orvos és tudós nem sokat adott a babonásdi játékra, de elismerte, hogy csakugyan vannak nevek, amelyek végzetesek lehetnek. Átböngészte ebből a szempontból a történelmet s ezeket az adatokat hámozta ki: Hét *Donald* nevű skót király erőszakos halállal halt meg. Az első és utolsó betű azonossága csak esetleges, mert minden francia *Henri* nevű király is szerencsétlen véget ért, – a német császárok közül pedig a *Friedrich*ek folytonos háborúk közepette éltek. A görög császári trónon a *Nikephor,* a spanyol királyi házban a *Fülöp* név hozott szerencsétlenséget. A *Rikárd* nevet sem lehet javasolni, mert valamennyi ilyen nevű angol királyt a balsors látogatta meg. Viszont különösen ajánlható a Henneberg-családban használatos név, a *Poppo.* A szerző *tizennyolc,* hennebergi Poppót kutatott fel, valamennyinek szerencsés és boldog életsors jutott osztályrészül.

NÉV ÉS VÉLETLEN

Azonban: ami igaz, az igaz. Régebben az újságok napihírei között néha meglepően végzetszagú nevekkel találkoztunk, mintha csakugyan a sors fintora meredne ki belőlük. A rendőrség letartóztatott egy csalót, aki rendkívül ügyes furfanggal több mint kétszáz kereskedőt csapott be. Úgy hívták: *Fortély* Kálmán. Egy magántisztviselő hírlapírónak adta ki magát, megzsarolt egy csomó embert és tetemes összegeket vágott zsebre. Úgy hívták: *Kapsz* László. Az öngyilkosok krónikájában szerepelt *Lógó* Lajos levélhordó; felakasztotta magát. Egy boldogtalan szegedi leány szerelmi bánatában felakasztotta magát egy fenyőfára; *Baumstark* Rózsi volt a neve. Baleset áldozata lett *Eleven* Júlia: halálra gázolta egy autó. Kevésbé komor hangulatot kelt *Gyors* Irén, aki a pincérek

bálján vett részt. Egy másik pincérnévből is sok mindent kiolvashatna az *onomatomantia* (névjóslás) tudománya. *Hibácska* Mihály felperesként jelent meg egy járásbírósági ügyben, meg is nyerte a perét. Mikor a foglalkozását kérdezték, jogos önérzettel válaszolta: főpincér…

Nem más ez, mint *véletlen.* Millionyi eshetőség van beledobva az élet szerencsekerekébe s a véletlen egy-egy ilyen furcsa esetet kipeckel belőlük. Senki sem fogja a végzet kezét keresni abban a különös összetalálkozásban, hogy egy alkoholellenes nemzetközi kongresszuson Magyarországot három úr képviselte: *Giesswein, Pálinkás* és *Boromissza.* Hacsak fel nem tételezzük a végzettől, hogy néha megunja a tragédiákat és nevetni akar. Mint a tolvajok esetében, akik betörtek Teleki Pál volt miniszterelnök fiának lakásába. Úgy hívták őket: *Andrási Gyula* és *Tisza Kálmán.*

A véletlenek egyik legkalandosabb tréfája Zola Emil nevéhez kapcsolódik. Zola hamvait 1908. június 4-én szállították a Pantheonba. A szertartáson részt vett Dreyfus is; kegyeletét akarta leróni a hatalmas szavú pártfogó iránt. Egy *Gregory* nevű, szélsőjobboldali egyén nem helyeselte Dreyfus jelenlétét s hegy véleményét nyomatékosabbá tegye, nekiugrott és egy tőrdöféssel megsebesítette. Rá pár napra az *Intermédiaire des chercheurs et curieux* egyik munkatársa a Nemzeti Levéltárban dolgozott. Kezébe került egy száz év előtti folyamodvány s megakadt a szeme a *Zola néven.* Micsoda véletlen! Elkezdi olvasni s íme, a véletlen nem érte be ennyivel: ráduplázott. A folyamodványt egy *Zola* nevű fogoly kőfaragó szerkesztette s erélyes hangon követelte, hogy eresszék szabadon, mert *ártatlanul* tartóztatták le. Az ártatlanság hangoztatása a Zola névvel kapcsolatban máris különös, de hátra volt a csattanó. A kőfaragó panasziratához mellékelt egy levelet, ebben egy előkelő állású úr, szenátor, bizonyítja, hogy Zola rendes életű, tisztességes ember. A szenátor neve: *Gregory…* A hosszú panasziratnak teljes szövege olvasható az említett folyóirat 1908. június 10-i számában.

Egy tekintetben csakugyan van a névnek az égész életre kiható jelentősége. Hogy ismét Napóleont húzzam elő: vajon mi lett volna a sorsa, ha például *Moinaux* (hangzása szerint: veréb) lett volna a neve, mint a Goncourt-akadémia egyik illusztris tagjának. (Az irodalomban: Courteline.) Hogyan lehessen a verébből császári sas? Minden dicsőséget elgáncsolhat az áldatlan apai örökség. Ezért

latinosították nevüket agyba-főbe a német Schurtzfleisch-ek és Lämmerschwanz-ok, – ezért lett mindyájunk megelégedésére Gensfleisch-ből Gutenberg, – ezért hagyta ott a két Rosny a fura hangzású Boex nevet, – s ezért sietett Roger Vercel a Goncourt-díj koszorújához illően kibújni a régi kígyóbőrből; ugyanis mi tagadás, törvényes vezetékneve ez volt: Cretin.

Épp így állunk a keresztnéwel. Bölcs szülők jól csengő, előkelő nevet raknak a gyerek élettarisznyájába. Ervin és Zéno már az iskolában elkerüli a sorsot, amely Fridolinra és Nepomukra kérlelhetetlenül lecsap. A jó névadáshoz gyakran nem is volt szükséges az egyéni ötletesség; elég, ha a szülő a mindenkori divatot követi. Milyen gyönyörű leányneveket köszönhetünk Aranynak és Vörösmartynak: Piroska, Hajna, Ilma. A németek házatáját Werther megjelenése után fölverte az apró Lotték zsivaja; Franciaországban egy időben csupa kis Jean-Jacques-ot tartottak keresztvíz alá, – majd a *Három testőr* hatása alatt elburjánzottak az Aramisok és Artagnanok.

JÁNOS ÉS JAKAB VERSENYFUTÁSA

Még az egyszerű polgári neveket is hol feldobja, hol lesüllyeszti a divat hullámverése. A névmagyarázással foglalkozó komoly tudomány érdemesnek vélte, hogy kutatásokat végezzen a hullámzás törvényszerűsége körül. Első feladat volt az anyaggyűjtés. Dicséretes munkát végzett Karl Heinrichs, bár az óriási területnek csak kis részletét búvárkodhatta át. (*Studien über die Namengebung* etc. [Tanulmányok a névadásról stb.] Strassburg, 1908.) A szerző Frankfurt város és két szomszédos község anyakönyveit dolgozta fel, 400 évre visszamenőleg!

Aki a tudományos munkát megbecsüli, megérti a statisztika fontosságát. Ki tudja, milyen következtetést lehet majd levonni abból, hogy csupán Flörsheim községben az 1776-tól 1805-ig terjedő időközben 841 fiúra 56 különböző keresztnév esett, vagyis 6,7%, – holott a százalékarány a lányoknál csak 6,2%, mert 511 lánynál mindössze 31 különböző keresztnév fordult elő.

Ami magukat a neveket illeti, *Johann* vezetett, 127 volt belőle, Philipp 75, Peter 70, Jacob 66, Martin 53, Andreas 41. De a dicsőség mulandó, a következő harmincas évköz folyamán a helyzet megváltozott. „Az első, ami a szemünkbe ötlik – írja a szerző –, hogy a Johann név eddigi uralkodó helyzetéről leszorult. Második helyre esett vissza, Jacob elébe kerekedett. Sőt a többi név is, amely eddig messze mögötte volt, most a közelébe férkőzött.” Ugyanis ebben az évközben a mezőny így alakult: Jacob 228, Johann 223, Georg 187, Philipp 152, Heinrich 149. Jacob győzelme csakugyan váratlan volt, a harmadik helyről tört előre.

Ezzel azonban még nem zárult le Johann és Jacob vetélkedése. A verseny folytatódott a kettős neveknél. Egy ideig békésen haladtak egymás mellett, mint Johann Jacob és Jacob Johann, de később a verseny megélénkült, mert a két vezérnévhez egyéb, alacsonyabb rangú nevek is tapadtak. Megjelent az anyakönyvben Johann Adam, Johann Albrecht és Johann Adolf, valamint Jacob Andreas, Jacob Friedrich és Jacob Wilhelm. A szerző részletes táblázatokról is gondoskodott, ezekből kitűnik, hogy melyik esztendőben melyik volt a győztes.

A könyv terjedelme 510 oldal, nagy nyolcadrét.

A FRANCIA NÉVTÖRVÉNY

1803. április 1-én a francia kormány törvényt hozott nyilvánosságra, amely a keresztnevek használatát szabályozta. Az új törvény szerint:

„E naptól fogva a születési anyakönyvekbe csakis a különféle naptárakban előforduló, avagy olyan neveket szabad bejegyezni, amelyet hajdankori történelmi személyek viseltek. Bármely más név bevezetése tilos.”

Meglátszik rajta, hogy április elsején bocsátották világgá. Olyan átgondolatlanul és pongyolán van szövegezve, hogy a kigyomlált bolondgombák helyébe újak bújtak elő, s mai napig is vidáman

tenyésznek. Minő naptárt szabad alapul elfogadni? mely népeket lehet az ókori történelembe besorolni? mikor végződik az ókor? mi legyen az, ami az ókori férfit vagy nőt történelmi személyiséggé minősíti? stb.

Még a modern Franciaországban is akárhányszor a mindenkori anyakönyvvezetőtől függ a törvény értelmezése. A naptárak körül állandó a harc az apák és a hivatalok között. Egy apa *Automne* nevet akart adni a lányának. A hivatalnok tiltakozott, de az erélyes apa elébe tárta a legelső kezeügyébe eső naptárt, abban benne szerepelt az Ősz, tehát a név törvényen alapult. A tisztviselő megadta magát. Erre a győzelemittas szülő vérszemet kapott és következő leánycsemetéit csak azért is *Tél* és *Nyár* néven jelentette be. (Hiver, Été.)

Nem sikerült naptárral bizonyítani az igazát annak az apának, aki gyermeke részére a *Szőnyeg* nevet választotta. Erősködött, hogy igenis létezett egy ilyen nevű szent. Mint aki teljesen bizonyos a dolgában, felmutatta egyik nagy párizsi áruház naptárát, s ott a hónap egyik napja után csakugyan ez állott: *Tapis.* Tudniillik az áruház mindennap más alkalmi eladást hirdetett, s azon a napon a *szőnyeg* volt soron.

Alig lehetett elnémítani egy erőszakos apát, aki mindenképpen ehhez a névhez ragaszkodott: *Dicat Gleton Bastopol.* Bizonykotlott, hogy ezek igenis szentek, benne kell hogy legyenek valamelyik kalendáriomban. Honnan szedte a névgalimatiászt? nem volt kideríthető.

Egy másik apa újszülött leánykája számára ezt a nevet követelte: *Syphilide.* A rémült anyakönyvezető iparkodott kiegyezni vele, hogy talán Sylphide-ről van szó? de az konokul ragaszkodott a Syphilide-hez, mert ezt ő úgy hallotta és neki így tetszik. Azzal vetettek véget a vitának, hogy nekiszegezték az 1803. évi névtörvényt és elutasították, mert az indítványozott név semmiféle naptárban nem található, hasonló nevű történelmi személy pedig nem létezik.

Más esetekben maguk az anyakönyvezetők lövik a bakot. Még a XX. században is némelyik hivatalnok visszautasította a Henriette, Paulette és Violette neveket, viszont elfogadta Kleopatrát *fiú* számára. Nem nyert kegyelmet Ginette, Josette, Pierrette, sőt a Musset által népszerűsített

Bernerette sem, ellenben simán bejegyeztek az anyakönyvbe olyan vad neveket, hogy az embernek eláll tőlük a szeme-szája: *Angadresme, Almédorine, Aoline, Capitalie, Appolise, Valchérie, Algarade, Théotise, Lumance, Philégante, Obélie, Phiolie* s még egy egész sereg. Egy caeni telekkönyv lapjain ez a név mosolyog: *Bonnie Marie Derzélje Exilma.* Dallamos a párizsi 7. arrondissement anyakönyvébe 1920. január 19-én bejegyzett leányka ipszilondús nevével: *Myrrhis Lilyanne Elys Mirtys Maryelle.*

Még több a furcsaság a történelmi nevek tájékán. Szabadgondolkodással kacérkodó szülők nem akarják elveiket megtagadni s fiaikat szentek helyett parádés történelmi nagyságok nevével ékesítik fel. Ez magyarázza meg, hogy akárhány ismertebb név szokatlanul daliásan csendül a fülünkbe. Politikusnál még megjárja, sőt például Briand-hoz éppenséggel illett is az Aristide név. De mit szóljunk ahhoz az amiens-i kispolgárhoz, aki az 1889-i összeírás alkalmával ezen a fenhéjázó néven jelentkezett: *Dioscore Alcétas Olympiodore Zozine?* Avagy ahhoz a régi jakobinus emlékeket ápoló családapához, aki mind a tizenhárom gyermekét klasszikus névvel indította el az élet útjaira? Egész jól festhetett Archimedes, mint számtanácsos, – Demosthenes, mint biztosítási ügynök, – Brennus, mint cégtulajdonos az évi mérlegkészítés alkalmával, – s Vercingetorix, mint kishivatalnok, büszke nevével, amely ókelta nyelven így hangzott: Ver-kenn-kedo-righ, vagyis „a száz főnök főnöke”.

Az anyakönyvezetők döntése ellen fellebbezéssel lehetett élni, s így a felsőbb hatóságoknak módjuk volt még tökéletesebbé tenni a zavart. Mind a mai napig a kormányok nem bukkantak rá a legegyszerűbb megoldásra: egy hivatalos névjegyzék kiadására, amely ha nem is merítené ki valamennyi lehetőséget, de mégis irányt mutatna. Mindössze 1865-ben jelent meg egy tájékoztató jegyzék, ezt közigazgatási szakemberek állították össze magánszorgalomból. 1920-ban a *La Liberté* című párizsi lap munkatársa megszerezte az avult jegyzék egy példányát, s a lap november 5-i számában az olvasók épülésére a következő névcsemegéket tálalta fel belőle:

Férfiak számára: *Abide. Abscode. Bananuphe. Trichoux. Guthagon. Mappalique. Moucherat. Tychique. Ubéde. Ynsingo. Zotouques. Riran. Rhodopien. Tround. Eutichien. Eusébiote.*

Nők számára: *Bibienne. Ensvide. Golinduche. Mazote. Rusticule. Zingue. Yxte. Moico. Suniverque.*

Rejtély, hogy a közigazgatási szakemberek szemét miféle szakismeret igazgatta, amikor ezeket a rettentő neveket valami öreg naptárból kiásták.

Ahhoz pedig a francia akadémia régészeti osztálya kellene, hogy kiderítse, miféle történelnü alak volt ez a négy jegyzékember: *Leutichidas, Anacydarax, Zypoetes* és *Hippocoon.*

HÁBORÚS NÉVÖTLETEK

Az I. világháború alatt a lelkesedés lángja felégette a névtörvény korlávait.

Egész sereg apa követelte, hogy engedélyezzék fia számára a *Joffre* keresztnevet. És valóban, sok város anyakönyvi hatósága kimondta, hogy „kivételesen, tekintettel a hazafias érzelmektől sugallt elhatározásra”, el lehet térni az 1803-i törvénytől. A *Joffre* név bejutott az anyakönyvekbe, s a tört résen besuhant nőnemű alakja is: *Joffrette.* Mindez rendben levő dolog volt, hiszen a hadvezérekről másolt keresztneveknek voltak már elődeik is, például *Kléber,* nőre alkalmazva *Kléberte.* De az már a régi szép időkre emlékeztető túlzás volt, hogy *földrajzi* neveket is beengedtek a születési lajstromokba: *Namur, Ličge, Mulhouse, Alsace-Lorraine, Italie, Belgique.* Visszautasították a *Fegyverszünet* (Armistice) nevet, de engedtek egy hadba induló katona követelésének, aki 1871-ben, az elvesztett háború évében jött világra, s most újszülött fia számára ezt a nevet eszelte ki: *Revanche.*

A PURITÁNOK NÉVCSODÁI

Az idő vízfolyama sima kaviccsá koptatja az érdes kődarabot. Az angolszász népeknél a névjáték annyira megszokottá vált, hogy ha mi csodálkoznánk a vezetéknevekből alakított keresztneveken, ők ezen a csodálkozáson még jobban csodálkoznának. De nem tesszük, sőt büszkék vagyunk rá, hogy Kossuth Lajos amerikai diadalútjának emlékezetére sok szülő adta gyermekének a *Kossuth* keresztnevet. Azt is megelégedéssel vesszük tudomásul, hogy a Jerome K. Jerome, nálunk is népszerű angol író nevében megbúvó „K” betű *Klapka* tábornok nevét jelenti.

Azonban a nemes és tiszteletre méltó játék mókává fajulhat.

A nagy tömegeknél a név nem egyéb, mint az egyén felismeréséhez szükséges megjelölés. Annyi csak az értelme, mint az utcanevek helyett alkalmazott számozásnak. Még a puritán hagyományok nyoma sem látszik meg rajtuk. A puritán ősök, ha túlságba hajtott szenteskedésből is, legalább olyan neveket választottak, amelyek azt hirdették, hogy viselőjük istenfélő ember.

Cromwell parlamentjének vezérférfia, Barebone még beérte a rövid *Praise-God* (Dicsérd istent) keresztnévvel; elég volt neki, hogy vezetéknevének az értelme volt humoros (Lesoványodott váz, csont és bőr ember). Tetejébe bőrgyáros is volt. Fivéreinek a neve már csak üggyel-bajjal szorulhatott bele az anyakönyv rovataiba.[578]

Jesus-Christ-came-into-the-world-to-save-Barebone lett az egyik. (Jézus-Krisztus-azért-jött-a-világra,-hogy-megváltson-Barebone.) A másiké így nyújtózott el: If-Christ-had-not-died-for-thee-thou-hadst-been-damned-Barebone. (Ha-Krisztus-nem-halt-volnameg-érted-elkárhoztál-volna-Barebone.) Az anyakönyv csak tűrte a hosszú névszalagokat, de a közönséges élet céljaira meg kellett őket kurtítani. Többnyire leoperálták az első szótagokat, s azokat használták a rétestésztaként nyúló teljes név helyett. Az utóbbi Barebone-testvér esetében a keresztnév utolsó szavát fricskázták ki és illesztették a vezetéknév elé. A kegyes férfiú nyelvbotlasztó neve *Damned Barebone*-ná rövidült. (Elkárhozott B. De így is lehet érteni: Átkozott B.)

Egyéb puritán nevek:

Swear-not-at-all Ireton. (Egyáltalán-ne-esküdözzél Ireton.)

Glory-be-to-God Pennyman (Dicsőség-az-Istennek Pennyman.)

Hew-Agag-in-pieces-before-the-Lord Robinson. (Szabdald Agagot-darabokra-az-Úr-előtt Robinson.)

Obadiah-bind-their-Kings-in-chains-and-their-nobles-in-irons Needham. (Obadiah-verd-királyaikat-láncba-és-nemeseiket-bilincsbe Needham.)

A névelemzés tudománya akár ebből a pár névből is megrajzolhatja az istenfélelemben tobzódó puritán jellemrajzát. Két szó is elég rá: kegyesség és kegyetlenség. Nem véletlen, hogy a kegyes Robinson az ezernyi bibliai epizód közül éppenséggel Agag király esetét szemelte ki, akit nem a szokott egyszerűséggel végeztek ki, hanem Sámuel szent dühében darabokra szabdalta Saul király előtt. Obadiah is bizonyára benn lesz valahol a bibliában; csak annyit tudok róla, hogy *slang* nyelven így hívták a quakereket. Maga Cromwell, mint később a francia forradalom vezérei, megmaradt az Olivér név mellett; fiát és kijelölt utódját is meghagyta Richárdnak, pedig ehhez a névhez III. Richárd révén nem a legszebb emlékek kapcsolódnak.[579]

JAZZ-VISSZHANG A NÉVADÁSBAN

Olvastam, hogy Amerikában valami ligaféle is alakult, amely változatossá akarja tenni a keresztnevek „örökös egyhangúságát”. Egyik vezérférfia, W. Pride washingtoni bíró leányát *Prosperity,* fiát *Dollar* névre kereszteltette. A louisianai szülők valóságos társasjátékot rendeztek, ki tud hóbortosabb nevet kiagyalni boldogtalan gyermeke számára. Vagy talán nem is boldogtalan az új sarj. Ha az apja vére kóválygog benne, talán örül is neki, hogy az úgynevezett szürke tömegből legalább a neve révén tarkállik ki. *Lift, Éter, Selyempapír, Vaníliafagylalt, Ricinusolaj,* s hasonló elmés nevek polifóniája valóban alkalmas rá, hogy felüdítse az elavult névrendszer sivár egyhangúságát.

Egy massachusettsi hölgy erre az ábrándos névre hallgatott: *Preserved Bullock.* (Tinókonzerv.) Ha legalább Halkonzerv (Preserved Fish) lett volna, mint egy newjersey-i kereskedő. Két leánytestvér az

Egyesült Államok két tagállamának nevét kapta születési ajándékul: *Nebraska* és *Kansas.* Húguk születésénél annyi engedményt mégis tett az apjuk, hogy Texas állam nevét női névvé vidámította, s a lány mint *Texana* csatlakozott földrajzi nővéreihez. Egy nyilván bibliofil hajlamú családapa öt szülöttje szép latin neveknek örvendezhetett, ilyen sorrendben: *Imprimis, Finis, Appendix, Addendunz, Erratum.* (Kezdet, Vég, Függelék, Pótlás, Sajtóhiba.) Úgy látszik, a szaporodási tréfa azt jelenti, hogy a második gyereknél a szülők be szándékoztak szüntetni a család további gyarapodását, de hogy, hogy nem, még három betolakodó keresztezte a tervüket. Az utolsó név különösen elmésnek mutatkozhatott, csak persze, a gyerek aztán tépelődhetett felnőtt korában, hogy a sajtóhiba kinek a tévedéséből furakodott be a családba.

Ezek után bizalmam megerősödött Robert L. Ripley adataiban is. Már említett könyvében *(Believe it or not)* hivatkozik egy Ramel nevű texasi emberre, akinek az apja azt a tréfát sercentette ki, hogy a gyereket Lemar D. névre kereszteltette, ha ugyan megkereszteltette. Így aztán elölről is, hátulról is ugyanaz jött ki: Lemar D. Ramel.

Ugyanő fedezett fel egy Zuriel vezetéknevű newyorki szakácsot; ez meg azt főzte ki, hogy minden gyerekére a saját kezdőbetűjét hagyja majd örökségül. Az első gyerek *Zerena* lett. A másodiknál elfogyott a találékonysága, nem tudott okosabbat kigondolni, mint hogy a saját keresztnevét odaduplázza, *Zuriel Zuriel* után még tizenkettő kelt ki a szakácsi fészekben, ezek számára a családi Z-betűt a következő nevekbe gyúrta bele: *Zerema, Zimri, Zephrona, Zerusba, Zetna, Zustis, Zelora, Zethaniel, Zeruth, Zelotus, Zedelia, Zejames.*

Egyetlen eset fordult csak elő, amelyben az apa a gyermekre bízta, válassza meg maga a keresztnevét. Dr. Gatewood chicagói orvos születésekor nem kapott keresztnevet. Az apának az volt a véleménye, hogy ő nem ismerheti a gyermek ízlését; válasszon az maga magának nevet, ha majd felnőtt. Az ifjú Gatewood felnőtt, mérlegelte az ügyet, s arra az eredményre jutott, hogy *egyáltalán minek neki a keresztnév?* Nem választott egyet sem. Ötvenegy évet élt végig keresztnév nélkül…

A világ legősibb gyűjtője a tetovált vadember volt, aki képtárát a tulajdon bőrén hordozta. A gyűjtőszenvedély a pénzvágynál is mélyebben eresztette gyökerét az emberiség lelkébe. Mikor látom hasznát a pénznek? Ha már nincs meg, ha kiadtam. S ekkor megint a másé, más örül neki. De amit vettem rajta, az az *enyém,* akár holtomig gyönyörködhetem benne.

Olyan a gyűjtőszenvedély, mint a malakkai csodafa, amelyről középkori utazók hoztak hírt; egyik felén éltető gyümölcsök függnek a gallyakon, a másik fél lombja közt bódító nadragulya búvik meg.

Hála és ezerszer hála a nagyok dicsőséges emlékének, akik az emberi szellem legszebb gyümölcseit tetézték halomba. Nélkülük nyomorult szürkeség terpeszkednék a földön, az élet legragyogóbb színeitől lennénk megfosztva. De nem rám tartozik, hogy a fényes névsort megcsillogtassam. Könyvem címe kötelez, hogy hangot váltsak s arról számoljak el, mi mindenre akadtam a csodafa másik oldalán. Ha felvonultattam a pénz szerencsétlen őrültjeit, mindenképpen szét kell néznem az atyafiságnak, a gyűjtés bódultjainak tanyáin is.

Az európai nagy gyűjtemények előkelő ízlésű fejedelmek palotáiban keltek életre. Ahogyan gyarapodtak és szaporodtak, kibontakozott a tudomány új ága: a *Museologia.*[583] Leírja a híres múzeumokat és megtanít, miképpen kell az anyagot összeállítani, elrendezni. Kétféle gyűjteményt kell megkülönböztetni: a művészit és a természetrajzit. *(Kunstkammer, Naturalien-Kammer.)* Az elsőben nemcsak műtárgyak kaphatnak helyet; ide tartoznak az emberi találékonyság és ügyesség remekei, valamint ruhák, érmék, fegyverek stb. Csatlakozik hozzájuk a ritkaságok szobája. *(Raritäten-Cabinet.)*

A *műgyűjteményben* elhelyezendő tárgyakat a Krünitz-féle enciklopédia 26 csoportba osztja. Kiválogatom közülük az ide kívánkozókat. Nem az alapító felelős értük, hanem a tanácsadóik; ezek meg a kuriózumszomjas korszellemre háríthatnák a szavatosságot.

Műtörténeti sétám első állomása az *apró műtárgyakat* rejtő üvegszekrény. A bolhacirkusznak ez a testvérművészete nem vesztette el népszerűségét, ha az egykori lelkesedés megcsappant is. A régi *museographiák* külön helyet szánnak a *mikrotechnika* remekeinek, s követendő példák gyanánt apróra leírják az apró művészet furcsa alkotásait. Az idők során sok elkallódott belőlük, mert nemcsak elefántcsontból esztergályoztak szabad szemmel alig látható alakokat, de a szemkicsurgató türelemjátékot kevésbé nemes anyagra is rápazarolták. Nagy vonzó ereje volt a *cseresznyemagnak.* A drezdai gyűjteményben volt látható egy ilyen jobb sorsra érdemes cseresznyemag. *Száznyolcvanöt* emberfő volt rajta kifaragva! Lefőzte a művészt koppenhágai versenytársa, ennek sikerült *kétszáz* fejet kiesztergályoznia. Volt, aki féltette művét az idő roncsolásától, s a magot csupán tartálynak használta fel. Nürnbergi mesterek teljes négyesfogatot csempésztek be egy cseresznyemagba. Bizonyos Boverick nevű angol összemesterkedett egy parányi fiókos szekrényt, ebédlőasztalt, tálalót, tükröt, tizenkét támlásszéket, hat tányért, két sótartót, tizenkét kést, villát és kanalat. S hogy legyen, aki használja a liliputi készletet, kifaragott egy úri párt és egy inast. Az egész társaság bútorostul, mindenestül belefért egy cseresznyemagba, s annak is *csak a felét foglalta el.*[584a]

A mag másik felében hely maradt némi gyanakvás számára. Hát még, ha ismét nürnbergi mesterekről hallunk, akik tartály céljára *borsszemet választottak,* s mikroszkopikus poharakat raktároztak el benne. Mindegyik pohárnak talpa volt, s a talp és a pohár teste között *szabadon mozgó gyűrűcskét lehetett forgatni.*

A legenda szerint kétszáz ilyen pohár fért el a borsszemben. Ha ez tódítás is, mit szóljunk ahhoz, hogy a franciák által sokszor idézett utazó, *Maximilieu Misson* nemcsak látott, de a kezébe is vett ilyen csodálatos borsszemet, nagyító üveggel vizsgálgatta és *száz* darab poharat talált benne.[584b]

Nem szabad szigorúnak lennünk – mondhatná valaki –, hiszen ezeket az apróságokat mégis csak az emberi türelem és ügyesség teremtette. A türelemről Petőfi már megadta a véleményét. Az ügyesség csak olyan, mint az anekdotabeli bűvészé, aki borsószemeket hajigált a kulcslyukon keresztül. Ez jutalmul egy véka borsót kapott a királytól, míg a faragott cseresznyemagból nagy pénzek csíráztak ki a mester számára. A balgaság abban mutatkozott meg, hogy a gyerekes bolondságokat nem átallották egy sorban mutogatni a valódi művész halhatatlan alkotásaival. A parókás tudós szemében a rendszerezés volt fontos, nem az értékelés. Amit a *museológia* a gyűjteménybe felveendőnek ítélt, az odakerült és lajstromszámot kapott, akár görög szobrász faragta márványból, akár nürnbergi esztergályos cselekedte cseresznyemagból. Köhler a szobrokat így osztályozza: felöltözött és meztelen szobrok, ülő, álló és lovagló szobrok stb.[585]

A RANGBELIEK MŰALKOTÁSAI

A Krünitz-féle rendszer külön csoportot engedélyez olyan alkotásoknak, amelyek az alkotó *személye* miatt érdemlik meg, hogy bejussanak a műtárgyak előkelő társaságába. Ilyenek a vakok faragásai, valamint kalligrafikus írások, aminőket kezetlen emberek a lábukkal, kezetlen-lábatlanok a hónaljukba szorított vagy szájukba fogott pennával rajzoltak papírra. A bécsi volt udvari múzeumban ma is megvan Thomas Schweickernek, a XVI. század híres karnélküli nyomorékjának sajátlábúlag írt és rajzolt, díszes keretű írás-mutatványa. De még az arcképe is ott függött a múzeumok aranydíszes termeiben; a jónevű De Bry karcolta rézbe.

Az alkotó művészek másik fajtája rangbéli előkelősége révén kapott helyet a remekművek között. Külön termekben hivalkodtak a festmények, szobrok, bútorok, amelyeket *fejedelmi személyek* festettek, faragtak és esztergályoztak. Elárasztották a német múzeumokat I. Frigyes Vilmos porosz király képei. Szorgalmas művész volt, bár az államfő a művészt korlátok közé szorította. Mindennap

két órától háromig festett; ekkor abbahagyta, mert pont háromkor jelentkezett a segédtiszt a napi jelszó végett. Kedvelt miniszterei és tábornokai a királyi ecsettel festett képeket kaptak ajándékba, amelynek bizonyára minden pénz- és birtokadománynál jobban megörültek. Az alattvalói hódolat végtelen; még azok a berlini hölgyek is megtiszteltnek érezhették magukat, akikbe a király hátulról belerúgott, amikor délelőtt az utcán találta őket, ahelyett, hogy a konyhában szorgoskodtak volna. Akadt miniszter, aki egy pillanatra sem ütődött meg rajta, hogy írás helyett rajzban kapja meg a legfelső utasítást. Ez történt: berlini ügyvédek azzal a fortéllyal éltek, hogy ügyfeleik folyamodványait jó pénzért rábízták a király kedves gránátosaira, adnák át a királynak, mintha ők maguk ajánlanák a pártfogásra érdemes folyamodót. Ha a király jókedvében volt, a „hosszú fickó” sok mindent elérhetett. De az ármány kisült, a király dühös lett, megbízta Cocceji államminisztert, szövegezzen egy rendeletet, amely büntetést szab az ilyen ügyvédre. A miniszter megcsinálta a rendeletet és jelentkezett azzal a pótkérdéssel, hogy mi legyen a büntetés? A király nem állt vele szóba, mert éppen festett és emelkedett hangulatban volt. Jó kedvében a fogalmazvány szélére akasztófát rajzolt, amelyről egy ügyvéd lógott le, a gyalázat fokozásául mellé akasztott kutyával. A miniszter tudomásul vette a legfelsőbb elhatározást és kiegészítette a rendeletet: „minden ügyvéd, aki ezentúl a királyi gránátosok közbenjárását veszi igénybe, egy kutya társaságában felakasztandó.” A rendeletet már ki is nyomtatták, amikor világosság derült a buzgalmi kisiklásra. Gyorsan visszaszívták az egészet. A fejedelmi rajzot is megsemmisíthették, mert nem tudni, hová lett. Ellenben a képek szaporodtak, mert az öreg király konokul festett akkor is, amikor már úgy beléje állt a köszvény, hogy alig bírta az ecsetet fogni. Köszvénykori képeit ez a felirat különbözteti meg a többitől: *Fridericus Wilhelmus in tormentis pinxit.* Amit úgy is lehetne magyarra fordítani, hogy a képet Frigyes Vilmos kínjában festette.

A MACSKAZONGORA

Eljutottam a zeneterembe, ahol érdekesnél érdekesebb hangszerek szemléltetik a zene fejlődését. Köztük ismét egy fejedelmi alkotás gerjeszt figyelmet: *Károly* hesseni őrgróf találmánya, az úgynevezett *macskazongora.* A találmány annyiban tér el a bevált rendszertől, hogy a húrokat eleven macskák helyettesítik. A Krünitz lexikonjában található rajz és leírás útmutatása nyomán a nevezetes hangszert így lehet elkészíteni: Negyven-ötven macska közül ki kell válogatni tizennégy különféle hangút, s ezeket a hangsorszerinti beosztással be kell zárni a zongora tizennégy egymás melletti rekeszébe. A macskák feje elöl künn van és látható, farkuk pedig a rekesz hátulján le van rögzítve, úgyhogy nem mozgathatják. Ha egy billentyűt leütünk, a megfelelő hegyes tű a megfelelő macska megfelelő farkába döfődik, s a macska elnyávogja magát. Kellő mélységű és magasságú macskahangok sorbaillesztése esetén kedves macskadallamokat lehet a zongorán eljátszani.

Sajnálatomra közölnöm kell, hogy az érdekes hangszer a gyakorlatban nem vált be. A feltaláló befejezte tevékenységét azzal, hogy a macskazongorát feltalálta, a kísérletezéssel nem törődött. Erre 1716-ban került sor, amikor Nagy Péter meglátogatta Hamburgot. A minden új iránt érdeklődő cár előtt megemlítették a rendkívüli zeneszerszámot, mire azonnal rávágta, hogy csináljanak neki egy olyant. A cári óhajtás parancs volt, nem lehetett előle kitérni. Megbíztak egy *Büchner* nevű, fizikai kísérletekkel foglalkozó *magistert,* üsse valahogyan nyélbe a nyávogó clavichordiumot. A boldogtalan hiába húzódozott, meg kellett csinálnia. Elkészítette hát a szerkezetet és összevásárolt, valamint összelopatott hatvan darab macskát. A nehézségek már a hangpróbánál megmutatkoztak, mert a kandúrok, valahányszor más-más nőstény közelébe kerültek, mindig más hangon kurrogtak és miákoltak. Végre kidobták a nőstényeket, és keserves munkával kiválogattak tizennégy kandúrt. Bezárták őket a rekeszekbe, s az immár megszólaltatásra hivatott hangszert bemutatták a cárnak. De új bajok keletkeztek. Amikor a művész leütött egy billentyűt, a farkon döfött macska nem azt a hangot adta ki, amelyet elvártak tőle az előzetes próbák után, hanem melléje nyávogott, hol mélyebben, hol magasabban. S a hamis hangokat akkor is fújta, amikor a következő macskán lett

volna a sor és neki el kellett volna hallgatnia. Viszont a többször igénybe vett farkú macska eltompult a fájdalom iránt és hallgatott, amikor meg kellett volna szólalnia. A remélt műélvezet csúnya üvöltözésbe fulladt. A cár mégis nagyszerűen mulatott, talán jobban, mintha a macskák klasszikus zenedarabokat nyivákoltak volna el.[589a]

Őrgróf ide, őrgróf oda, a feltaláló dicsőségét is el kell vitatnom tőle. Némelyek Kirchner Atanáznak, a tudós jezsuitának tulajdonítják, aki *Musurgia universalis* (Egyetemes zeneművészet) című könyvében írta le. De Kirchner egy még régebbi találmányra gondolhatott, nevezetesen arra, amelyik 1549-ben szerepelt II. Fülöp spanyol király brüsszeli bevonulásának ünnepélyes alkatmával. *J. B. Weckerlin* derítette ki a nevezetes esetet zenetörténeti kutatásai során.[589b] A menetben díszes kocsin vontatták a macskahangszert; ez alkalommal a leütött billentyű nem tűt döfött az áldozatok nyúlványába, hanem emberségesebb módon csupán megrántotta a farkukat egy ráhurkolt madzag segítségével. A zongorán egy idomított medve játszott, s’ idomított majmok jártak táncot a fülcsiklandó zenére.

Alapos kutatók még ezzel az adattal sem érhetik be. A méltán híres Hachette-féle csodák könyvtárának *(Bibliothčque des merveilles)* számos kötete között egy igen érdekes tanulmány jelent meg R. Radau tollából.[589c] Eszerint Zsigmond magyar király és német császár udvari bolondja, Kunz von Rosen is csinált már egy macskazongorát, olyanfélét, mint a hesseni őrgrófé.

Mélyebben már aligha lehet turkálni a zenetörténet fiókjaiban. Mennyire el volt terjedve a bolondság, mutatja, hogy maga *Callot* is belerajzolta egy szeszélyes képébe a macskazongorát. A képet hárman is utánozták: De Bry, De la Vigne és J. Kellerthaler.

A hosszúra nyúlt zenetörténeti értekezést megtoldom egy hazai adattal. A *Magyar Hírmondó* 1784-i évfolyamának 685. oldalán azt újságolja, hogy egy olasz komédiás a közönséget hat macskából álló énekkarának meghallgatására csalogatta, „mellyek a Hármóniával legszebben éneklő Kántorokat is fellyülhaladnák”. Felbérelt néhány gyereket, azok sorban húzogatták a macskák farkát s közben az olasz a beszedett pénzekkel odábbállt.

A BOLHACSAPDA

Valentini doktor is méltónak ítélte arra a macskazongorát, hogy nagyigényű tudományos könyvében bemutassa. Szomszédságában egy másik muzeális értékű találmány rajza ötlik a szemünkbe. Bolhacsapda a neve. Fischart híres bolha-hőskölteménye, a *Flohhatz* is megemlíti. Az éposz egyik szereplője így lázadozik ellene:

Azt is gyűlölje minden bolha,
Aki a csapdát kikoholta.

Galád találmány volt ez a bolhanemzetség ellen. A panaszkodó bolha felháborodásában Phalarisnak, az agrigentumi zsarnoknak a szellemes ötletére hivatkozik, aki tudvalevően az izzó ércbika gyomrába legelsőnek magát a feltalálót dugatta be. A csapda feltalálójának is hasonló sorsot kíván:

Néki is próbát kéne állni,
Be fog-e a találmány válni?
S enyves hordóba dugva állig
Tölthetné rút életét halálig.

A verses bolhapanasz ma már nem lenne megérthető a csapda ismerete nélkül. Átlyuggatott kis csövecske volt, elefántcsontból vagy egyéb nemes anyagból. A cső belsejébe egy pálcikát mélyesztettek, s azt embervér és méz keverékével kenték be. Ismerve a bolha lélektanát, a feltaláló bizonyosra vette, hogy a búvóhelyeket kedvelő, sötéttelkű állat be fog merészkedni a cső belsejébe.

Ott azután a pálcikára ráragad. A napi zsákmány kivégzése céljából a csövet forró vízbe kellett mártani. A készüléket nyakba akasztva hordták, csinos láncon vagy zsinóron.

Az elmés szerkezet néhány példánya ma is látható németországi múzeumokban mint kultúrtörténeti csodabogár.

A *Kunst- und Wunderkammer* látogatójára még sok egyéb furcsaság kacsintott a szekrények üvegablakai mögül.

Gyönyörködhetett festői tájakat, városrészeket és várromokat ábrázoló képecskékben, amelyek messziről úgy hatottak, mint a legfinomabb rézkarc. Közelről véve szemügyre, kiderült, hogy a Wyllich kisasszonyok alkotásai, akik 1782-ben lepték meg a műértő közönséget *emberi hajból* készült műhímzéseikkel.

Odább rozsdás bicskák, ollók, szögek és vasdarabok proletárkodtak az előkelő társaságban. Nevezetességük abban rejlett, hogy előzetesen valaki *lenyelte* őket s a gyomrukból sebészi úton kivétetvén, felajánltattak a fejedelmi gyűjtemények számára. *Krünitz* abba a csoportba osztályozza őket, ahová a történelmi hírességekkel kapcsolatos tárgyakat sorozták. Ma már elvándoroltak innen megfelelő helyükre, az anatómiai gyűjteményekbe. Teljesen eltűntek, s talán valahol a múzeumok pincéjében porladoznak az *ambrasi* gyűjtemény hiteles emléktárgyai, köztük az a kötél, amelyre Judás felakasztotta magát. Ugyanoda kerülhetett a *Schwammerdamm*-gyűjtemény márványszekrénykéje, pedig nem kisebb ember hamvait rejtette magában, mint éppenséggel Aristotelését.

Ismétlem: a hitelességgel hivalkodó ritkaságokért nem a jóakaratú alapító felelős, hanem a történelmi penésztől szimatját vesztett régiségbúvár, akinek a múlt idők emlékeire fenekedő éhségét mindenáron ki kellett elégíteni, ha mással nem, Aristotelés csodamódon előkerült hamvaival, vagy – amint Jókai írja – azzal az ollóval, amellyel Arnulf császár lovának a farkát elvágták, mikor éjjel az Enns hídján keresztüllovagolt.

Több mint kétszázesztendős útikönyv került a kezembe.[592] Elvezet a bécsi császári kincstárba is, sorba vesz minden darabot. Drágakövek csillognak, arany-ezüst villog az elfakult lapokon. Figyelmeztet egy 300 dukát súlyú aranyra, amelyet ólomból csinált egy J. K. Richthausen nevű alkimista, III. Ferdinánd király és császár jelenlétében, ahogyan az aranyon levő felirat bizonyítja. *(Exhibitum Pragae d. 15. Jan. 1658. in praesentia Sacrae Caes. Maj. Ferdinand III.)* (Előállíttatott Prágában, 1658. jan. 15-én, Ő Szent Császári Felsége III. Ferdinánd jelenlétében.) Ugyanott függ láncon egy nagy kerek érem, 41 Habsburg-uralkodó domborművű arcképével. Valamikor ezüstből volt, de Wenzel Seyler cseh alkimista *félig arannyá változtatta.*

A két alkimista sorsáról annyit tudunk, hogy Richthausent III. Ferdinánd bárói rangra emelte, Seylernek pedig I. Lipót nemességet adományozott és azzal tisztelte meg, hogy a gyártott műaranyból pénzeket veretett ezzel a felírással: *„Aus Wenzel Seylers Pulvers Macht bin ich von Zinn zu Gold gemacht.”* (Wenzel Seyler – jó pora van: ettől lettem ónból arany.)

Egyéb gyűjteményekben is helyet kapott a mesterséges arany. Emitt bársonyba ágyazott érmek hirdették büszke felirattal az átváltozás történetét. Amott aranycsésze közölte, hogy vasból varázsolta nemes fémmé az alkimisták titokzatos tinktúrája. Küchelbecker a firenzei nagyherceg gyűjteményében egy szöget látott: félig vas volt, félig arany. Valamivel szerényebb igénnyel mutatkoztak be a mesterséges *ezüsttárgyak,* köztük az úgynevezett Kronemann-féle tallérok, ezeket Keresztély Ernő brandenburgi őrgróf alkimistája, Kronemann báró csinálta ólomból és higanyból.

Az osztrák udvar a kóbor kalandoroknak elhitte, hogy mesterséges arannyal színig töltheti a kincstárt. Egyik csalódás a másikat követte, ők mégsem ábrándultak ki, s töretlen hittel dédelgették a kalandor csalókat. Bár Mária Terézia józan asszonyi ésszel megtiltott mindenféle aranycsinálást, az udvar a múlt század hatvanas éveiben megint csak beugrott három nemzetközi szélhámosnak.

Szinte hihetetlen, hogy bécsi műegyetemi tanárok ellenőrzése mellett, magában az állami pénzverdében, két esztendeig vezethették orránál fogva az udvart azzal a mesével, hogy 5 millió forint értékű ezüstöt 80 millió forint értékű arannyá fognak átváltoztatni. A pénzverde igazgatósága már el is készítette az alapítandó aranygyár költségvetését, amikor végre kinyílt a Burg szeme. A csalókat elzavarták, a becsapott igazgatót nyugdíjba kergették, s a gyászos végű kaland irományait eltüntették a titkos levéltárba, ahonnan csak az összeomlás után kerültek az ámuló utókor szeme elé.

Ezer éven át sustorgott a tűz az alkimisták titokzatos műhelyeiben, ezer évig kergették pénzéhes uralkodók a műarany lidércfényét s az eredmény csak annyi volt, amennyi elfért a múzeumi szekrények egyetlen polcán. Még az sem ötlött az eszükbe, hogy a nagy titok birtokosa miért ajánlja fel éppen nekik a tudományát, s miért nem gyárt aranyat a saját szakállára? Hiszen néhány száz hordónyi arany csapraverésével maga is szerezhetne holmi kisebb fejedelemséget.

Mégis, mi lehetett a titka a Richthauseneknek és Seylereknek? Csakis valami nagyon ügyes fogás, amelynek éppen azért szegődött siker a nyomába, mert olyanokat szédítettek vele, akik *akartak* hinni. Egy ilyen furfangnak ismerjük a teljes történetét; bennünket azért is érdekel, mert az eset hőse *magyar ember* gyanánt szerepelt és némely alkímiával foglalkozó írás ma is magyarnak mondja.

Usufur, sin List- und Lustiger Betrug (Usufur: furfangos és tréfás csalás) című, rendkívül ritka nyomtatvány mondja el az épületes históriát. (Első kiadása 1649-ben, a második 1655-ben jelent meg.) Cselekvő hőse bizonyos Erdélyi Dániel (a német szöveg szerint *Daniel von Siebenbürgen*), szenvedő alanya a toszkánai nagyherceg. A végén kiderül, valóban honfitársunk volt-e a fortélyos Dániel.

Működését mint kuruzsló kezdte meg Padovában. Bámulnivaló, hogy a nagyhírű padovai egyetem árnyékában egy csodadoktor megtelepedhessék és pár év alatt 2000 arany dukátot tehessen félre. Úgy látszik, csakugyan segített a betegeken, ami viszont nem csodálnivaló, mert aki abban az időben orvost engedett közel magához, akár a halál angyalát tessékelte volna be. A tudományosan képzett

orvos azzal kezdte, hogy eret vágott, köpölyözött, piócázott, hánytatott, s mikor sikerült végképp legyöngítenie a beteget, borzalmas orvosságokat nyeletett vele úgy, hogy az agyongyötört betegnek tökéletesen elment a kedve az életbenmaradástól. Ellenben Dániel úr szerei ártalmatlan porok voltak, s nem zavarták a természetet békés gyógyító munkájában.

De a padovai csodadoktor többre vágyott. A lassú pénzszerzés nem elégítette ki. Döntő erejű tettre készült s mint egy hadvezér, úgy dolgozta ki az elkövetendő nagy szemfényvesztés minden részletét. Elsőbben is elhíresztelte, hogy új, minden eddigi szerénél hatásosabb csodaport fedezett Eel. Ez volt a nevezetes *Usufur.* 6 maga nem árulta a port; csak gyógyszerészeknek adott el belőle, s betegeit azokhoz utasította. A csipetnyi Usufur nem árthatott a betegnek, ennélfogva meggyógyult. Az új gyógyszer híre szétfutott egész Itáliában. Dániel minden megrendelést visszautasított, csak a firenzei gyógyszerészekét fogadta el, s ezzel megtette a második sakkhúzást.

Harmadik húzása úgy történt, hogy elutazott Firenzébe, és (kihallgatáson jelentkezett a toszkánai nagyhercegnél. Tudta, hogy szerelmese az alkímiának. Előadta a mondókáját, hogy sikerült felfedeznie az aranycsinálás titkát, s felajánlaná a hercegnek. Mindössze 20 000 aranydukátot kér, ezt is csak siker esetére. Az ajánlat józanul hangzott, a nagyherceg elfogadta, de előbb próbatételt követelt, mégpedig azonnal. Dániel vállalta. Bevezették a herceg saját vegyi műhelyébe, s ott nyomban hozzáfogott a nagy műhöz. Rezet és ónt olvasztott meg, az olvadt ércbe belesűrített egy skatulya titokzatos port, megkavarta, kihűtötte s a szilárddá vált ércdarabra rámutatott: *itt az arany!* Futtattak az udvari aranyművesért, ez megcsinálta a próbát: a réz és ón keverékéből csakugyan aranyat lehetett kiválasztani. Most már Dániel elárulta a titkot: az ő csodaszere, az *Usufur* változtatja aranynyá a fémeket. Az Usufur kapható akármelyik patikában. A herceg rögtön hozatott Usufurt innen is, onnan is; ő maga állt neki az olvasztásnak, keverésnek s mindegyik próba sikerült: *a tégelyben megjelent az arany!*

Erdélyi Dánielnek nagy lett a becsülete. A hercegi palotában kapott szállást, a herceg asztalánál evett, két kamarást és négy lakájt rendeltek a szolgálatára. Amikor kikocsikázott a városba, hat

testőr kísérte a hintóját, amint az igen nagy uraságokat megillet. A herceg alig bírt magával boldogságában. Valamennyi eddigi alkimistáját elcsapta, ezentúl már ő maga személyesen fog aranyat csinálni. A jámbor urat úgy meghatotta a rászakadó szerencse, hogy dolgozószobájának asztalára egy koponyát tétetett: hadd emlékeztesse szüntelenül a halálfő, mindenki halandó, ne bizakodják el a jó sors napjaiban.

Erdélyi Dániel eleget tévén maga részéről a megállapodásnak, célzásokat tett a 20 000 dukátokra. Leányait kell kiházasítania, mondotta. Rövid szabadságot is kért, hogy Franciaországban elrendezhesse családi ügyeit. Megkapta a szabadságot is, a pénzt is, – sőt a hálás herceg elhalmozta becses ajándékokkal: gyémántokkal, jáspiskehellyel, rubintos aranylánccal. Azt is megígérte, hogy ha visszajön, tanácsosává teszi, palotát ad neki s testvéreként fogja becsülni. Mint ilyen, tekintse mindenét közösnek (kivéve a feleségét – jegyzi meg óvatosan a krónikás).

Díszőrség kísérte Dánielt Livornóba s ott hajót béreltek számára Marseille-ig. A búcsúnál Dániel gavallérosan viselkedett. A katonák közt 300 tallért osztatott szét, a kapitánynak aranyláncot adott s egy levelet bízott rá a herceg számára. A herceg felbontván a levelet, a következő sorok meredtek eléje:

„Kegyelmes herceg! A sok jóságot, amellyel Kegyelmességed elhalmozott, nem viszonozhatom egyébbel, mint őszinte vallomással. Amennyiben Kegyelmességednek továbbra is aranycsinálással méltóztatik foglalkozni, előre megmondom, hogy sohasem fog több aranyat kapni, *mint amennyit az Usufur tartalmaz.* Én bizony tiszta aranyat reszeltem porrá s némi keveréssel azt adtam el a patikáriusoknak. Ha a por elfogy, Kegyelmességed nem tud több aranyat csinálni. Bocsássa meg Kegyelmességed csalásomat; amit kegyes volt rám pazarolni, azt a jó Isten bizonyára más módon visszafizeti Hercegségednek. Kegyeskedjék javamra betudni, hogy mérsékelt voltam, és nem csaptam be jobban. *Én különben nem is vagyok erdélyi, hanem olasz és nem is hívnak Dánielnek, hanem egészen másnak.* A legjobb egészséget kívánva, ajánlom Hercegségedet az Úr kegyelmébe. Amen.”

Mondják, hogy amikor az első felháborodás hevülete lecsillapult, a herceg maga is nevette a betyárságot. Lehetséges. Hogy egész Európa nevetett, bizonyos.

Dánielt azonban ki kell iktatnunk honfitársaink sorából.

BEZOÁR

Tovább forgatom Küchelbecker útikönyvét, s valósággal rajzanak elém a bécsi császári kincstár drágaságai. Köztük Bocskai István koronája, Thököli Imre fejedelmi süvege s egy szablya, amellyel egyik Rákóczi-ős egyetlen csatában tizenhét ellenséget vágott le. Jobb helyük volt. a biztonságos bécsi Burgban, mint nálunk, örökösen ellenség dúlásától fenyegetett magyar földön.

De hát ez nem ide tartozik. Ellenben meg kell állapodnom néhány gömbölyded, jelentéktelennek látszó szürke és barna kövecske előtt, amelyeket az a megtiszteltetés ért, hogy aranydíszes, művészi filigrán-keretbe foglalták. *Bezoár-kövek,* mondja a kalauz, feltételezve, hogy mindenki tudja, mit jelent a különös szó.

Hogy mi is megértsük, ismernünk kell a hajdani uralkodó fényes életének árnyoldalait is. Állandó rettegés környékezte, hogy politikai véleménykülönbségek ütközőjébe sodródhatik, már pedig az eltérő nézetek kiegyenlítésére minden időkben egy hatékony eszköz kínálkozott: *a méreg.* Örökösen résen kellett lennie, hogy a hosszúkezű ellenfél valahogyan meg ne étesse. Az is óvatossági rendszabály volt, ha a felszolgáló kamarásoknak kitüntetésképpen megengedték, hogy az asztalra kerülő ételt-italt előbb megkóstolhassák. Ha gyorsan ölő méreg volt bennük, a kitüntetés dicsősége fokozódott: megmentették a fejedelem életét. Lassan ölő mérgekkel szemben ellenméregről kellett gondoskodni. A tudomány azt tanította, hogy léteznek úgynevezett *alexipharmakon*-ok, vagyis mindenféle méregnek *egyetemes* ellenszerei. A fejedelmi ebédlőteremben külön kis szekrényke volt

látható, ebben őrizték a mérget hatástalanító szereket. (Kredenc = credenza, vagyis a bizalom letéteményese.)

A *bezoár-kő* felséges szer volt akármiféle méreg ellen. Tulajdonképpen nem is volt kő, csupán „összekögült” és elmeszesedett szőrcsomó, amelyet némely növényevő állat gyomrában találtak. Ha az állat megbetegszik – hirdette a tudomány –, csodálatos ösztönével megtalálja és föllegeli a leghatásosabb gyógyfüveket, s ezek megölik gyomrában a kórokozó csírát. A gyógyfüvek az ugyancsak lenyelt szőrökkel és egyéb pihékkel keveredve lassanként kőkeménységű golyóvá állnak össze, tehát mi sem természetesebb, mint hogy az ilyen kő sűrített alakban tartalmazza valamennyi gyógyfű hatékony erejét.

Különösen szarvas-, zerge- és kecskegyomor volt lelőhelye az aranynál becsesebb kőnek; köztük az volt a legértékesebb, amelyik a keleti *bezoár-kecske* (ma: capra aegagrus) gyomrából vándorolt a nagyúri *kredenc* alexipharmakonjai közé.

A bezoár gyógyító erejébe vetett hit mélységes volt és meg nem ingatható. *Laurens Catelan* külön könyvet írt róla[598a] és így lelkesedik:

„A gondviselés nem juttatott az emberiségnek ennél kitűnőbb, nagyobb erejű és biztosabb hatású szert mérgezések ellen. A betegség *vírusa* úgy áramlik mindenünnen a kő felé, mint ahogyan a heliotrop fordul a nap felé, a hímpálma az ő nősténye felé, a *remora* a hajó felé s az *orbis* hal a szél irányába.”[598b]

Rendesen nyakba akasztva hordták, de lehetett borba is áztatni pár óráig, amíg a bor beszívta a kő erejét.

Legnagyobb hitele volt a kelet-indiai bezoárnak. Az odavaló paraszt úgy keresi – mondották az utazók –, hogy két kezét a bezoár-gyanús kecske hasa alá teszi, egyiket elöl, másikat hátul, s erős préselő simítással az állat hasa közepére nyomja a követ. A kő ára a gyémántéhoz hasonló rendszer alapján alakult ki: súly szerint hatványozódott. Kisebb kövek közül 5-6 darab szokott egy unciát (körülbelül 30 gramm) tenni, ennek az ára 5-18 francia frank volt. Egy teljes unciát nyomó

„szólóbezoár” megért 100 frankot is. Négy unciás darabért szívesen fizettek akár 2000 frankot is. A vételnél óvatosnak kellett lenni, mert a csábító ár kitermelte a hamisítóipart. Bizonyos tésztafélét mézgával kevertek s az apróbb köveket ezzel az anyaggal körültapasztották, megnagyobbították. A védekezésnek az volt a módja, hogy a bezoárt lemérték és langyos vízbe tették. Ha színét nem hagyta és súlyából sem vesztett, valódi volt.

Valentini doktor szerint még a bezoárnál is becsesebb volt az a kő, amelyet egy malakkai disznófajta termelt ki. *Pietra del porco* (disznókő), másként *Lapis Malacensis* (Malakkai kő) néven került forgalomba. A ma is meglevő bécsi bezoárok közt alkalmasint ilyen is van, mert a foglalat alján kis disznócska látható. Az értékes kiviteli cikkre a holland kelet-indiai társaság rátette a kezét, s darabonként 135-175 hollandi forintért adta el. Viszonteladó 4-600 forintot is elkért érte. Lehetett kölcsön is kapni, de minden 24 órára egy arany kölcsöndíj járt. Tudniillik a kő biztos sikerrel gyógyított köszvényt, kólikát, elhájasodást, sárgaságot is.

NEM LÉTEZŐ ÁLLAT NEM LÉTEZŐ SZARVA

Fáradhatatlan kalauzom, Küchelbecker, *egyszarvú-szarvat* is megemlít a ritkaságok között. Az ám, hiszen magam is láttam; ez a híres 2,43 méter hosszú „Ainkhürn”, a császári ház *el nem idegeníthető hitbizománya.* A világi kincstár ötödik szobájában van, igen előkelő társaság környezi: pápai aranyrózsa, koronázási pallosok s egyéb drágaságok. Egyik koronázási kardnak markolata is, hüvelye is ebből a pénzzel alig felmérhető értékű csontból készült. Azonban a szarv csak úgy az ajtó mellé van támasztva, mint egy sétapálca. Bezzeg jobban megbecsülték a burgundi hercegek kincstárában, ahonnan az osztrák császári házra szállott, mint el nem idegeníthető hitbizomány.

Hajmeresztő árakat fizettek egy ilyen szarvért. A Mediciek kincstárának 1492-i leltára 6000 forintra becsüli, de ez csak a csikajáé lehetett, mert a szász választófejedelem gyűjteményében volt egy,

amelyet 100 000 birodalmi tallérra értékeltek. A bayreuthi őrgrófok kincstára a XVI. században négy egyszarvú-szarvval büszkélkedett. Az egyikhez úgy jutottak, hogy V. Károly császár adta zálogul adóssága fejében, s bölcsen ott is hagyta kiváltatlanul. Az ősgróf nem búsult a pénz után; hogyisne, mikor egy másik szarvért a velenceiek 1559-ben 30 000 zecchinót kínáltak. Dehogy adták oda; keressenek maguknak a velenceiek Itáliában egyet, lám, II. Gyula pápa idejében 12 000 tallérért kelt el egy kifogástalan példány. Polgárember ritkán jutott hozzá; egészen kivételes eset lehetett Zsámboki Jánosé, aki végrendeletében külön megemlékezett a javai közt őrzött szarvról.

Még a hulladéka is aranyat ért; olasz gyógyszerészek a kaparék fontját 1536 scudiért árulták.

De hát miféle nagyszerű hasznai lehettek egy darab állati csontnak, hogy ilyen temérdek sok pénzt fizettek érte?

Legbiztosabb hatású, páratlan erejű ellenszere volt mindenfajta méregnek. Ha a szarvból készült pohárba bármilyen gyilkos méreg került, ártó hatása azonnal elveszett, s a, méreggel fertőzött italt meg lehetett inni veszedelem nélkül. A szarv kaparéka nyomban elpusztított minden mérges csírát, ami a szervezetbe jutott. Aki az asztalnál olyan késsel evett, amelynek nyelét e szarvból faragták, meg volt óva a veszélytől, mert ha belevágott a mérgezett húsba, a kés nyele *megizzadt.* Ilyen csodaszer minden pénzt megért.

Illenék most már magáról az egyszarvúról is megtudni egyet-mást. A középkori krónikák és keleti utazók pontosan leírják. Olyanforma, mint a ló s elöl a homlokából több rőfnyi hosszú, csavarmenetekbe tekeredő szarv mered elő. Gyors, erős, vad és kegyetlen természetű. Nem fél sem embertől, sem állattól, nekimegy az elefántnak is. Ilyenkor szarvát egy kősziklán hegyesre köszörüli és beledöfi az elefánt hasába. Szimatja és utolérhetetlen gyorsasága miatt nem lehet a közelébe férkőzni és elejteni. Hogyan jutnak hát a szarvához? Úgy, hogy *elfogják.*

Bárminő barátságtalan természete van is az egyszarvúnak, s bárminő ádáz dühvel öklel is fel vadászt és elefántot, van egy gyöngéje: az ártatlan ifjú leány. Conrad Megenberg 1486-ból való híres természetrajzi könyve (*Das Buch der Natur.* [A természet könyve]), így tömöríti pár sorba az

egyszarvú-fogást: „Ha a hajadonlány leül az erdőben, az egyszarvú odamegy hozzá, dühössége egyszerre elmúlik, az ártatlan test tisztasága megejti, szelíden a lány ölébe hajtja a fejét és elalszik. A vadászok ekkor elfogják, megkiitözik s elviszik a király palotájába, mint csodálatraméltó ritkaságot.”

A vadászat másik módjával Miskolczi Gáspár ismertet meg a *Jeles Vadkert*ben.

„Azt szokták a vadászok cselekedni, hogy egy erős, vastag ifjú legényt leányzóruhába felöltöztetnek, kedves illatú patikai szerszámmal köntösét megöntözik s valami oly közel való helyre állítják, honnét a jó illat az Aerrel együtt az Unicornisnak orrába érhessen. Azonban a vadászok csak ott közel megvonszák magukat. Eljő a nagy vadállat és megáll az ifjú előtt, kedvére élvén annak az illatjával, az ifjú legény pedig az ő jóillatú köntösének ujjával az Unicornis szemeit addig törlögeti, hogy a vadászok is ott érik.”[602]

A soron levő kérdés most az lenne, hogy a csodaállatot ki látta? hol látta? mikor látta?

Azt bizony nem látta senki.

Keleti utazók bizonygatták, hogy ők beszéltek szavahihető keleti emberekkel, ezek keleti királyok udvarában láttak elfogott unicornisokat. Aki azt mondta, hogy maga látta, legfeljebb olyan közismert lódító volt, mint *Tavernier.* Ő lőtt is egyet, mikor az achemi szultán vadászatot rendezett a tiszteletére, s a szarvat hazahozta Franciaországba. Csak azt nem írta meg, hány arany gurult eléje, mikor a szarvat valamelyik gazdag francia úr pénzeszsákjába döfte.

És senkinek sem jutott eszébe, hogy a meseállat szarvát *a koponyával együtt követelje!*

Honnan szedték hát a monoceros-legendakör elemeit? – lehetetlen kideríteni. Egy szűkszavú mondatra akadhatni az örök Pliniusban, – némely bibliafordító is egyszarvúnak fordítja a Jób könyvében említett félelmetes állatot, de mások szerint ez rhinoceros és nem monoceros. A mai természettudomány azt mondja, hogy ilyen állat nem létezhetik.

Arra meg egyáltalán nincsen semmiféle adat, hogy a monoceros szarva bármikor bármiféle mérgezés ellen használt volna. A bezoár erejére legalább találtak valamelyes gyatra elméleti

indokolást, de az unicornis-szarv méregoszlató hatását még csak meg sem tudták értelmesen magyarázni.

Összefoglalás: *Egy nem létező állat nem létező szarvának nem létező tulajdonságát csengő aranypénzzel fizették meg, s az e módon kidobott valódi aranyat egy senki által sem ismert tudomány senki által meg nem talált mesterséges aranyával akarták pótolni.*

S a kincstárak látogatói elképedt áhítattal csodálták a nagyhatalmú urak elképesztő ostobaságát, az alkalmazkodó tudomány pedig olyan sereg munkával fejtegette és rendszerezte a nagy semmit, hogy azon mi képedünk el.[603]

Végre az egyszarvú-tőzsdének megjött a fekete szombatja. Egyre több szépen fejlett szarv került forgalomba s a gyanúperrel élő északi természettudósok kiderítették, hogy a szarv csakugyan egyszarvú állattól származik, de ez nem négylábú szárazföldi növényevő, hanem *tengeri hal.* A becses csont nem egyéb, mint a *narvál* hosszúra megnőtt agyara. Az északi tengerekben halászható s méreg ellen nem használ ugyan, de szép hasznot jelentett élelmes halászok és még élelmesebb kereskedők számára.

AZ ELEVEN KÉTFEJŰ SAS ÉS A CSODÁLATOS TYÚKTOJÁSOK

Áttérek a *természetrajzi gyűjteményekre.* Az ilyen *Naturalienkammer* alapításához nem kellett vékaszámra ontani az aranyat, a laposabb tudományos zsebektől is kitelt nem egy jóhírű magángyűjtemény. Nem lehet tagadni, hogy bokros érdemük volt a fiatal természettudomány felcseperedése körül, viszont a barokk csodahajhászás is elbokrosodott bennük. Némelyik olyan tarkán-barkán zsúfolt volt, mint Noé bárkája, – ami különben magától értetődött, mert a gyűjtők szerint Noé alapította a világ legelső természetrajzi gyűjteményét.

Nem volt igazi gyűjtő, aki legalább egy kitömött monstrumot ne tartogatott volna. Hatlábú bárány, négyszárnyú tyúk, agancsos ünő, négyszemű birka, kétfejű borjú, kétfejű galamb rémítette a megcsodálástól ijedező hölgylátogatókat.[604] Nem tudom, mi sorsa lett egy bennünket is érdeklő madárnak; valamikor a spanyol király gyűjteményében volt látható. *A kétfejű sast* gondolom. A sokszor idézett, akadémikus komolyságú *Breslauer Sammlungen* közölte a meglepő vadászzsákmány történetét, 1723. évi XXV. kötetében. A mexikói alkirály hozta magával Dél-Amerikából. Nem holmi állati csodaszülött volt, hanem egy valósággal létező madárfajnak hiteles példánya; *a vadászok látták a nőstényét is.* A hímsas akkora volt, mint egy pulyka; vállából két nyak nyúlt ki, mindegyiken egy-egy fejjel. Azt is megfigyelték a vadászok, hogyan evett: egyik fejével marcangolta a zsákmányát, *a másikkal ide-oda tekingetett és vigyázott.* Mit és mennyit evett, a vadászok nem mondták el. A hézagos adatokat kiegészíthetem: olyan jó étvágya volt, hogy az egész régi magyar címert hegyestül-folyóstul a gyomrába temette.

Ahol madarat gyűjtenek, a tojása is helyet kap. A strucctojás akkor még ritkaságszámba ment, nagyon megbecsülték, aranyba foglalták és dísztárggyá léptették elő. Még keresettebb volt az olyan tojás, amelynek világra kotlásánál a tyúk valamely szabálytalanságot követett el, s a tojás rendes alakja helyett szeszélyesen eltorzult. Ilyen volt az 1719. május 18-án Breslauban (Wroclaw) tojt tojás, amely valóságos lombik-formájúvá sikerült, sőt a lombik szájának megfelelő része még kanyarodott is egyet, mint a gyík farka. Az eset közlője megjegyzi, hogy a tyúkot nagyon lehangolta az eset; szomorú lett, lógatta a fejét és nem akart enni. Egy másik tyúk körte alakú tojást tojt, ismét egy másik akkorát, mint a lúdé. Mindezen tojásoknak bő tudományos irodalma keletkezett; részletes felsorolásuk megtalálható Kundmann doktor már idézett, saját gyűjteményét ismertető könyvében. Megtudjuk a tojás-irodalomból, hogy legérdekesebbek *a dupla-tojások,* mondhatnám *viselős tojások,* amennyiben a rendes tojásban belül még egy tojás található, teljesen felszerelve minden kellékkel: héjával, fehérjével, sárgájával. Ezek láttára a képzelet szárnyat bontott és még cifrább lehetőségek felé repesett. A lőcsei Spielenberger doktor arról értesítette Sachs ŕ Löwenheim nevű németországi

tudóstársát, hogy egy odavaló tehén megellett, s csodák csodája, az újszülött borjúban egy másik kisborjú találtatott. Tudományos kérdés, nem szólhatok hozzá, tehát csak mint egyszerű krónikás közlöm a német orvos-természettudományi társulat *Ephemerides* címen ismeet, latin nyelvű folyóiratának (Decur. II. An. III. pag. 164.) másik hírét, amely szerint 1672-ben egy thüringiai molnár feleségének kislánya született, s nyolc nap múlva a csecsemő követte az anyja példáját: ő is világra hozott egy további kis leányt, mindössze négy ujjnyi nagyságút. Az unoka és az anyja meghalt, az anya anyja, illetve a nagyanya életben maradt.

V. Keresztély dán és norvég király múzeumának ritkaságai között két tojás volt látható; semmiben sem különböztek a rendes tyúkok rendes tojásaitól. Mi alapon kerültek a ritkaságok közé? A katalógus[606a] felfedi a titkot. Nem tyúk tojta őket, *valóságos anyjuk volt:* egy becsületes norvég ember tisztes felesége! Az eset hitelességét nem kisebb ember igazolja, mint Thomas Bartholinus, koppenhágai egyetemi tanár, az egyetemi könyvtár igazgatója, dán államtanácsos, akit érdemei fejében a király minden adófizetés alól felmentett. Az orvosi tudománynak ez a ma is elismert híressége mondja el,[606b] hogy az illető norvég asszony házasélete során több gyermekkel ajándékozta meg a férjét, s 1638-ban hasonló szándék körvonalai mutatkoztak nála. Azonban mikor eljött az ideje, férje és a tudós asszony nagy megdöbbenésére, a várt ajándék az említett két tojásra korlátozódott.

LUSUS NATURAE

Egy keleti közmondás úgy szól, hogy a szú betűformájú kacskaringókat rág ugyan a fába, de azért a szú nem ismeri a betűt. A barokk természetkutatónak más volt az eszejárása. Igenis, ha a fában, fűben, kőben betűre vagy rajzra emlékeztető vonalak, avagy foltok mutatkoznak, annak jelentősége van, azzal a természet közölni akar valamit. Ennélfogva hűségesen besorozott gyűjteményébe

kavicsot, gyökeret, gyümölcsöt, mi egyebet, ha a titokzatosság felé csapongó képzelet valami nem mindennapit fedezett fel rajtuk. A francia J. B. Robinet részletes elméletet dolgozott ki,[607] eszerint a természet eleitől fogva az embernek, mint legtökéletesebb lénynek megalkotására törekedett s közben tanulmányi célból *vázlatokat* csinált. Ilyen vázlat minden *kőképződmény,* amely emberi testrészhez hasonlít; például az *anthropocardit,* vagyis szívhez hasonló kő, továbbá kezet, lábat, fület, szemgolyót, vesét stb. utánzó kavicsok. Legmeglepőbbek s a kétkedőt is meggyőzők a férfi és nő kapcsolatára utaló, csodálatosan természethű képződmények, különösen a „vénuszkagyló” néven ismert, szemérmetlen csigaház.

A hasonlóságokat kutató képzelet az anyaságra is kiterjeszkedett. A gyermekét világra hozó asszonyon könnyít az *aetites,* a saskő. (Németül *Adlerstein* vagy *Klapperstein.*) Azért hívják saskőnek, mert a sas fészkében található. Honnan szerzi a sas, nem tudni, csak annyi bizonyos, hogy addig nem bír kotlani, amíg nem kerített magának ilyen követ. Voltaképpen kavicsformájú agyagvaskő, belső rétege elvált a külsőtől s ha megrázzák, *zörög.* Tehát átvitt értelemben *anyakavicsról* lévén szó, követni kell a természet útmutatását és a szülő nő nyakába kell akasztani. Kundmann doktor ismételten idézett könyve túláradó részletességgel ismertet minden köz- és magángyűjteményt, ahol efféle saskövek, himlőkövek (ti. ragyás, tehát himlő ellen használ) s egyéb szeszélyes alakban incselkedő vagy képes ábrázolatra emlékeztető kövek találhatók.

De hát a becézett kövek nem vázlatai a természetnek, csupán *játékai.* Ismerjük az olasz múzeumok márványlapocskákkal berakott ébenfaszekrényeit; némelyik lap tökéletes városképnek vagy tájrészletnek a látszatát kelti. A velencei Szent Márk-templomban, mindjárt elöl balra egy élethű kis papagáj képe alakult ki a simára csiszolt márványfalon.

A játékot megillető érdeklődésnek szörnyű eltúlzása mered elénk a bécsi világi kincstárban, ugyanabban a szobában, ahol az egyszarvúnak immár halcsonttá lefokozott szarva húzódik meg. Itt van a híres nagy achátcsésze, a császári háznak ugyancsak „el nem idegeníthető hitbizománya”, két század előtti értékelés szerint valamennyi többi műtárgynál becsesebb kincs. A csiszolt acháton

ugyanis Krisztus nevének néhány első betűjére emlékeztető vonalak tűnnek elő. Ámde a betűk körvonalai mellett bizonyos gyanú körvonalai is kibontakoztak: suttogni kezdték, hogy bizony segítő emberi kéz is beleavatkozott a természet művébe…

A *lusus naturae* a növényvilágban is szeszélyeskedett. Ha valahol citrommal viselős citromot, körtéből kinőtt körtét, kézformájú retket, emberfejhez hasonló gombát találtak, a természet játéka új meg új táplálékot adott a csodaszaglászatnak. A leletet hódolattal felterjesztették az illetékes választófejedelemhez, a részletes latin leírást beküldték az *Ephemerides*nek, épp olyan aggódó pontossággal tüntetve fel a találat helyét és idejét, akár magáét a fejedelemét a hivatalos kalendáriumokban.

Néha még a nagyigényű retkeknél és káposztatorzsáknál is meglepőbb hírekbe botlunk bele. 1646. június 22-én Schönewalda községben egy cselédleány füvet sarlózott s nagy ijedelmére egy virágformájú növény embermódra sikoltozni kezdett. *Két emberfej volt rajta,* egyik török, másik keresztény, azok sikoltoztak. Késő volt, a sarló halálra sebezte őket. Az elhunyt növényt először a wittembergai egyetemre küldték, majd felajánlották a szász választónak.

1724. július 11-én egy niederhofeni lóhereföldön különös *leányfejű* növény bújt meg a here között. Még a keble is látszott, ezüstszínű volt, haja pedig aranyos tincsben lógott le. Mi több, a fején főkötő volt, derekán vállfűző. Az ostoba béres nekiment és lekaszálta. Ekkor derült ki, hogy a növény *élt,* akár az eleven ember. Húsa volt és vére. Mikor a kasza keresztülsuhintott rajta, meghalt szegény. Mi lett vele? nem írták meg, alkalmasint eltemették, mert csupán a róla készült rajzot küldték meg a württembergi hercegnek.

A fejedelmek minden esetben számot tartottak a természet játékaira. 1634-ben Strehla mellett egyetlen száron *tizennyolc kalászt* találtak. Még zöld volt, amikor fölfedezték, ennélfogva a hercegi jószágkormányzó *külön őröket* állított melléje s ezek éjjel-nappal felváltva silbakoltak, amíg be nem ért. Ekkor, mint sejthető, elküldték a hercegnek.

Egy kettősskalászú búzaszárról is értesülünk; ez nem került ugyan fejedelmi gyűjteménybe, de egyéb nevezetessége miatt tisztelte meg figyelmével a tudományos irodalom. A búzaföld urának szép neve volt: Venceslaus Scherfer von Scherferstein. A hitelesség kedvéért említem meg, nehogy kétely férkőzhessék a történet valódiságához. Venceslaus úr sétaközben akadt a kétfejű kalászra s kedveskedésül hazavitte feleségének, aki áldott állapotának végső szakaszát élte. Az ajándék nem remélt eredményt váltott ki: a fiatal asszony még azon éjjel *ikrekkel* viszonozta a férji figyelmet.

RUDOLF CSÁSZÁR MANDRAGORÁI

A tréfáskedvű természet egyik legkülönösebb játékszere a *mandragora.* A lexikon szerint az ebszőlő-félék családjának szára rövid, levele a gyökérfőtől emelkedik, osztatlan, legfeljebb karéjos. Ebből nem sokat értek, de a rajzokból tudom, hogy répához hasonló gyökere alul kétágú, mintha lábai lennének – valamivel feljebb két gyökérszál karként fityeg alá –, a karok fölött a gyökér megduzzad, akárcsak feje lenne. Az egész gyökér kísértetiesen emberszerű, különösen a feltüzelt képzelet előtt.

A mandragorát a föld alatt nem környékezte akkora sötétség, amekkora a gyökere köré tapadt, amikor napfényre került. A babonának erre a sötétjére céloz Shakespeare, midőn Júliát így szólaltatja meg:

...S rémes sikoly, minőt földből felásott
Bódító mandragora gyöke hallat,
Hogy aki hallja, megbódul legott.

Ezt meg kell magyarázni. A mindragora, mint köztudomású, bitófa tövében kel ki, akasztott emberek lehulló halálverejtékéből.[610] Ha kihúzzák a földből, emberi hangon sivalkodik, olyan rémesen, hogy

aki hallja, halálra bénul tőle. Azonban a fortélyos emberi elme kifogott rajta. Aki meg akarja szerezni a sátáni növényt, madzagot hurkol köréje s a madzag másik végét egy kutya nyakára csomózza. Azután elmegy biztonságos távolra s a kutyát erős trombitálással vagy más módon megriasztja. A kutya nekiiramodik, kirántja a gyökeret, viszont ő maga az alvilági sivalkodástól döglötten rogy össze. Most már a mandragora nem árt a gazdájának, sőt nagyszerű hasznokat közvetít. Megőrlött pora italba keverve páratlan *philtrum* (szerelmi bájital); aki megissza, menthetetlenül szerelmes lesz.

Megszünteti a meddőséget. De célszerű előre elhatározni, hogy *hím- vagy nőnemű* mandragorából készítsék-e az italt, mert az első esetben fiút, a másikban leányt szállít az előcsalogatott gólya. A növény nemi hovatartozását szintén a hasonlatosság alapján lehet megállapítani; ágas-bogas, redős gyökere bő táplálékkal hizlalhatja a képzelőtehetséget. Mikor Machiavelli lebocsátotta mérőónját az emberi butaság tengerébe, feneket ért a mandragoránál. *Mandragola* című vígjátékának bonyodalmát a mesés növény családszaporító erejére alapította s a darab nagytudományú hősének még nagyobb ostobaságát pécézte ki. (*Lafontaine* innen merítette hasonló történetét, őt persze a bonyodalom pajzán részletei érdekelték.)

Mindezek a hasznok csekélységgé zsugorodnak a mandragora semmi máshoz sem fogható csodahatása mellett. *Szerencsét hoz* arra, aki bírja. Gazdagság, siker, hatalom szegődik a boldog halandó mellé. Az orleans-i szűz perében a bírák vészes komolysággal faggatták a hős leányt: *hová tette a mandragorát,* amely harcaiban segítette? Nem fért a fejükbe, hogy egy leány legyen képes jóvátenni a férfiak hitványságát.[611a]

Kevésbé tragikus végű bírói tárgyalásról is van értesülésünk. A körmöcbányai levéltár őrizte meg az emlékét.[611b] Két odavaló borbély, Farsang András és Streinitzer Jakab eladott jó pénzért egy mandragorát Thurn Zakariás csizmadiamesternek. A mester nem bánta meg a vételt, a szerencse csakugyan beköltözött a házába. Megrendelői szaporodtak s még a vásárokon is az ő portékája kelt el leghamarébb. A kenyéririgység akkor is virágzott, a lemaradt szaktársak gyanút fogtak és a hatósághoz fordultak. Az ármány kiderült. A városi tanács bölcs ítéletet hozott: valamennyi vádlottra

pénzbírságot sózott és a bűbájos gyökeret elkobozta. Zakariás mester csizmáinak további sorsáról nem maradt feljegyzés.

A mandragora-őrületről részletes és hiteles képet tár elénk egy XVII. századbeli magánlevél.[612] Egyébként a testvéri szeretet megható megnyilatkozása. Magyarul így hangzik:

„Elsőbben is testvéri szeretet, hűség és minden jó!

Kedves Bátyám! Vettem leveledet és megértettem belőle, hogy nagy károkat szenvedtél házad és gazdaságod körül, sorra döglik marhád, disznód, lovad, birkád; pincédben borod, söröd megsavanyodik s a sok csapás miatt közted és kedves feleséged között napirenden van a perpatvar. Fájt a szívem mindezek hallatára, elmentem hát efféle ügyekben járatos emberekhez és megkérdeztem, mi lehet a szerencsétlenséged oka? Azt mondták, hogy nem Isten küldte rád, hanem gonosz emberek műve. Ha szabadulni akarsz a rontástól, tarts házadnál egy *alraunát,* minden jóra fordul. Elmentem ilyent keresni s találtam egyet az idevaló *hóhérnál.* Fizettem érte 64 tallért s borravalót is adtam a hóhérlegénynek. Küldöm testvéri szeretetem jeléül s megírom, mit kell vele csinálni.

Mikor megkaptad, három napig hagyd békén és ne nyúlj hozzá, azután fürdesd meg langyos vízben. A fürdővízzel locsold meg a jószágot és házad küszöbét, meglátod, minő változás fog sorsodban beállni. Évenként négyszer kell megfürdetni, utána megint felöltöztetni selyemruhácskájába és elzárni abba a szekrénybe, amelyben legértékesebb holmidat tartod. A fürdővíz nehéz szülésnél is segít, egy kanállal kell belőle beadni. Ha pered van, vidd magaddal a tárgyalásra a jobb karod alatt, biztosan megnyered a pert, akár igazad van, akár nincs.

Kelt Lipcsében, böjt előtti vasárnapon, 1675.”

Ha ez sem segített a sorscsapásoktól üldözött kisgazdán, akkor a mandragora hamis volt. A nagy kereslet a hamisítóipart is felvirágoztatta. Ártatlan fagyökereket addig metéltek, faragtak, igazgattak, amíg elérték a hasonlatosságot. Érdekes fogással varázsoltak *hajat* a műemberkére: fejét

bemetszették, a résbe árpaszemet dugtak s ezt kihajtatták. Mikor a szár hosszúra nőtt, borotvával hajszálfinom szálacskákra hasogatták.

Ezt a hosszúgyökerű tanulmányt azért bocsátottam előre, hogy kellően értékelhessük II. Rudolf császár prágai gyűjteményének két ritkabecsű darabját. Ugyanabban a szekrényben parádéztak, amelyben szerényen húzódott meg néhány vasszög, pedig Noé bárkájából származtak. *(Sollen von der Archa Noë sein.)* De jelentőségük elhomályosult a fekete selyembe öltöztetett *mandragora-pár* mellett. Egyik férfi volt, a másik nő.

Tetejébe mind a kettő *hamis* volt. Később a bécsi császári könyvtárba kerültek s amikor a tudós Lambecius rájuk akadt, rögtön észrevette a hamisítást. Mint írja, cSUpán „curiositatis vausa” (a különlegesség kedvéért) tűrte meg őket a könyvtárban. Az sem érdektelen, hogy az alsóingük *magzatburokból* készült, amiről tudvalevő, hogy szintén szerencsét hoz és veszedelem ellen oltalmaz. Tehát a császár mindent elkövetett saját és országai érdekében; sajnos, a magzatburok is bizonyára hamis volt, mert csak így történhetett meg, hogy kénytelen lett dicstelenül adót fizetni a török szultánnak.

HASZNOS KACAT, BECSES LIMLOM

Búcsút veszek a nyilvános gyűjteményektől. Ha sok kuriózus furcsasággal kacérkodtak is a „ritkaság-kamarák”, mégis csak gyönyörűséget, épülést, okulást kívántak nyújtani.

A *„magángyűjtő”* ilyesmivel nem törődik. Ő magamagának gyűjt. „Gyűjtés nélkül nem lehet élni – mondja. – Aki nem gyűjt valamit, üres és céltalan az élete.” Néha kiteregeti a kincseit; ezt is a saját gyönyörűségére cselekszi, mint a gyerek, aki karácsonyi ajándékait mutogatja. De akárhányszor, akaratlanul bár, a temérdek összehordott kacattal a művelődéstörténetnek tesz szolgálatot. Mi minden limlomot nem ölelt keblére a gyűjtőszenvedély! Lakat, kulcs, kapuzörgető, gyertyakoppantó,

sétabot, pipa nemcsak a gyűjtőjének szerzett mindennapos örömet, de a tudós is egy-egy hiányzó kultúrtörténeti láncszemre akadt köztük. Névjegy, színlap, táncrend, gyászjelentés, étlap fontos adatokat közölhet azzal, aki tud olvasni belőlük. Egy párizsi *fogpiszkáló-gyűjtemény* bízvást mosolyt keltő lehet, de elhal a mosoly az ajkakon, ha megtudjuk *Coligny* fogpiszkálójának történetét.

A fogpiszkálót, mint asztal körüli újítást, felkapta az előkelő körök divatja; Coligny admirálisnak is mindig a szájában fityegett. Mikor a Bertalan-éjszaka után az udvar hölgyei és urai szemlét tartottak az utcára kidobált holttesteken, egy tréfás úr fogpiszkálót dugott Franciaország legyilkolt nagy emberének a szájába…

W. T. bécsi huszárezredesnek 200 000 ólomkatonája volt; a világ valamennyi hadseregének minden fegyvernembeli katonája elmasírozhatna előtte, ha járni tudna. Dr. Jackson híres altonai kártyagyűjteményében szellemtörténet, műtörténet és okkultizmus ad egymásnak találkozót; könyvet lehetne írni róla.

Hát még a divat apró kellékei! Kalap, gallér, paróka, fésű, kesztyű, zsebkendő, legyező, csípőcsat, harisnyakötő, vállpaszomány, fűző, de még *fűzőpánt* is halcsontból, acélból, elefántcsontból, szép rajzos díszekkel és alakokkal kicifrázva. Pár évtizede a londoni kristálypalotában egy cipőgyűjteményt állítottak ki, ez a divatnak úgyszólván valamennyi őrületéből adott ízelítőt. Csodájára jártak a *hajóorrú* cipőnek, amelyet Plantagenet Henrik eszelt ki, hogy eltakarja a lábán kibimbózott irtóztató bütykeit. Hosszú volt és elöl felkunkorodott, akár a hajó orra.

Alig van tanulságosabb része a férfidivat történetének, mint a hajóorrú cipő hóbortja: két teljes évszázadig tartott. A gavallérok versenyre keltek, ki csináltassa hosszabbra, ki díszítse fel pazarabbul. Orrát ezüstvéggel, aranykarommal, címerrel ékítették s amikor már nem tudtak okosabbat kitalálni, kis *arany csörgőket* illesztettek a végére. Úgy elvadult a bolond divat, hogy még az egyházi zsinatok is megbélyegezték, eltiltották. De akárcsak süketeknek tartottak volna prédikációt. Nem használt semmit. A világi hatóságok sem bírtak vele; hát inkább egyezséget kötöttek. *Cipőrendeleteket* bocsátottak ki, ezek megszabták, hogy kinek-kinek *mekkora kunkorhoz*

van joga. Közember cipőjének kunkora nem lehetett hosszabb féllábnál – tekintélyes polgár megnövelhette teljes lábnyira –, főrangú személy két láb hosszú kunkorral parádézhatott. Az éktelen hosszúra kinyújtóztatott cipőorrot halcsonttal merevítették vagy lánccal kapcsolták a térdükhöz, hogy a saját orrukra ne vágódjanak. (Innen a közmondás: nagy lábon élni.) A XIV. század közepe táján sikerült csak kipusztítani a kerge divatot.

HARMINCKÉTEZER GOMB

Tehát: ha önző is a gyűjtőszenvedély, mégsem lohol haszontalanul az ócskaságai után. Új adatokkal örvendezteti meg a tudóst és itt-ott az emberi butaságnak meg nem vetendő adattárát tárja az utókor elé.

1851-ben egy tréfás kedvű tudós, Renier Chalon, a belga királyi akadémia tagja csúfondáros füzetkével figurázta ki a kacatgyűjtőket. (Ugyanő volt a híres Fortsas-féle bibliofil felültetés szerzője.) A kis gúnyirat széles komolysággal jelentette be, hogy megalakult a Gombgyűjtészet Nemzeti Egyesülete *(Société nationale de boutonistique).* Ismertette az egyesület célját, szabályait és a gombgyűjtészet rendkívüli fontosságát. „A gomb tükörként vetíti elénk az emberiség történetének korszakait, kezdve a tövistől, amellyel Ádám összetűzte fügefalevélkötényét, a ragyogó gombokig, amelyekkel gavallérjaink mellényei büszkélkednek.”

A pamflet főképpen egy genti gyűjtőt vett célba, aki *harminckétezer* gombot hangyáskodott össze. De a nyílvessző bumerángnak bizonyult, magát a gúnyolódót találta fejbe, mert a gyűjtemény csakugyan tükre volt a kultúrtörténetnek. Sőt az emberi butaságnak is. Gombjaiból nemcsak a hozzájuk varrott kabátot lehetett megismerni, de az egész házat, az egész várost, amelyben a kabát tulajdonosa sétált valamikor. Csak egyetlen példa a XVIII. század végéről: az akkori divatfi egyik évben tallérnagyságú zománcgombokat hordott, rajtuk művészi miniatűrfestményekkel –, a

másikban nemes kövekkel, értékes kaméákkal gombolta be a mellényét. Majd az imádottja nevének kezdőbetűit vésette a gombjaira, sorjában felülről lefelé, úgyhogy az 1786. év ficsúrjának a gyomráról le lehetett olvasni, melyik dámába szerelmes. 1787-ben megint változott a divat: virágokat, madarakat, pillangókat, jelvényeket illett a gombokra pingáltatni. 1788-ban valamennyit kiszorította az *épületek* divatja. A gombokra a híres középületek ábrázolatai kerültek s a gavallér hasán, mint valamely képes útikönyv lapjain, látható volt a Louvre, a Nôtre-Dame, a Tuileriák palotája, a st. denisi diadalkapu stb. A forradalom alatt természetesen a frígiai sapka, a Bastille, Marat arcképe jelent meg a gombokon s végezetül akadtak lelkes hazafiak, akik a *guillotine* képét hordták a gombjaikon.

TIZENHATEZER GYUFASKATULYA

Vannak azonban gyűjtők, akikkel szemben „rokonszenves sajnálatot” érzek, mint ahogyan Bonnard Szilveszter körvonalazta érzelmeit, amikor az orosz herceggel megismerkedett. A herceg *gyufaskatulyákat* gyűjtött s avégett utazott Szicíliába, hogy ottani parasztoktól a hatóság elől dugdosott skatulyákat szerezzen be, Mazzini és Garibaldi arcképével, darabját száz líráért. Tudniillik a gyűjtés célja nem maga a skatulya, csupán a födelére ragasztott képecske. Anatole France orosz hercege 5714 darab skatulyát szedett össze, amivel az író nagyot akart mondani. Nem álmodhatott *tizenhatezer* skatulyafödélről, az 1935. évi stockholmi kiállítás megcsodált anyagáról. S ez csak a válogatott anyag volt, amelyet az európai és amerikai skatulyafödélgyűjtő egyesületek tagjai szemeltek ki gyűjteményükből. Komoly dolog ez – mondogatták a kiállításon –, mert elénk tárja az apró térre szorított reklám-grafika fejlődését. Bizonyára kultúrtörténeti törekvés vezette néhai Csulalongkorn sziámi királyt is a gyűjtők sorába. Egyszer majdnem életét áldozta fel a tudomány

oltárán: Londonban sétált és kicsi híján elgázolta egy omnibusz, mert meglátott a kocsiúton egy rég áhított skatulyát és vakmerően utánakapott.

A gyufaskatulyák gyűjtőivel közeli atyafiságot tart a *cartophilisták* népes családja. Ők azokat a képecskéket gyűjtik, amelyeket a dohánygyárosok raknak cigarettás dobozokba és skatulyákba. Jelenleg csupán Nagy-Britanniában körülbelül 120 ezer gyűjtő vadászik rájuk. A gyárosoknak van annyi eszük, hogy új meg új sorozatokkal szítsák a vadászszenvedélyt. Évenként százötvenre becsülik az új sorozatok számát; van olyan gyár, amely egy sorozatból 450 millió darabot nyomat. Ezek persze nem sokat érnek, de a régieknek, a múlt század végéről származóknak kialakult forgalmi ára van: 50 darabból álló teljes sorért húsz fontot is szívesen fizetnek. A bélyegkereskedések mintájára cigarettaképkereskedő cégek is alakultak. Egyikük hatvanmillió darabot tart állandóan raktáron s több ezer teljes sort képes bármikor szállítani.

AKI DUGÓKAT GYŰJTÖTT

Ezek az „átmenetinek” nevezhető gyűjtemények elvezetnek a túlsó végletig, ahol csupa hasznavehetetlen dibdáb limlom vihog felénk. Említettem a cipőgyűjtő angolt. Derék, hasznos munkát végzett. Nem így párizsi utánzója. Ez ugyancsak cipőkre vetette magát, de csakis olyanokat sorozott be a gyűjteménybe, amelyeket a párizsi nagy opera *balettkarának csillagai* hordtak el.

Nem kell hinni, hogy a balettcipők holmi édes emlékek gyanánt kerültek az illető úr üvegszekrényeibe. Épp olyan kevés közük volt a gazdájuk magánéletéhez, mint a nemdohányzó Sir Edward Manvill 70 000 különféle fajtájú szivarjának, vagy a játszani nem tudó Jackson doktor kártyáinak. Valamennyit ugyanaz a szenvedély terelte össze: a gyűjtőszenvedély.

Nem mondhatom ugyanazt a párizsi Chardon doktorról. Ő valóban emlékeket gyűjtött, az asztali örömök emlékeit. Az italok mámora gyorsan szertefoszlik, igyekezett hát legalább az ízüket

megrögzíteni. Ha valahol különösen jó bort kortyolt, elkérte a *palack dugóját* és hazavitte. Otthon a becses dugaszra csinos címkét ragasztott; rajta volt a kelet, az alkalom, a bor fajtája s néhány feljegyzésre méltó mellékkörülmény. Dolgozószobájában külön állványon sorakoztak a nevezetes dugók, Chardon doktor öreg napjainak unalomûzői. Csöndes, magános estéken meg-megállt egyik emlékezetes dugó előtt és túl penészen, túl dohon magába szívta a régmúlt gyönyörök illatát.

A híres zeneszerző, Clapisson, színházi estékkel kapcsolatos *fütyülőket gyűjtött.* Egy másik színházi ember olyan színdarabokra cserkészett, amelyeket *sem elő nem adtak, sem nyomtatásban nem jelentek meg.* Egyike volt a világ legönzetlenebb gyűjtőinek, mert bizonyos lehetett benne, hogy örököseire csak a nyers papirosértéket fogja hagyni.

Viszont nem érdektelen egy öreg párizsi korrektor gyűjteményének a sorsa. Ez harminc éven keresztül *helyesírási hibákat* gyűjtött. Valahányszor egy irodalmi híresség kéziratában helyesírási hibát fedezett fel, az illető kéziratlapot elsikkasztotta, odahaza megfelelő címkével látta el és belajstromozta a gyűjteményébe. Mikor meghalt, örökösei ki akarták dobni a nyomdapiszkú papíroshalmazt, de lám: egyszerre csak érdeklődők jelentkeztek, egyik a másik után, úgyhogy a család észbe kapott és *nyilvános árverésre* bocsátotta a bolond gyűjteményt. E1 is kelt jó áron.

A FOGGYŰJTŐK

Van a gyűjtőknek egy garázda fajtája: az ereklyebolond. Rendben van, ha múzeumok ereklyeként őrzik nagy emberek írásait; de nincs rendben, ha egy zeneőrült ellopja *Händel orgonájának egyik sípját,* amint az megtörtént Angliában. Az is rendben van, ha Camillo Schwartz, az elmúlt századvég világjáró artistája *híres emberek sírján nőtt virágokat* szedegetett össze kalandozásai során s ötven év alatt ötszáz virágot és levelet préselt albumokba, csupa nagynevű halott lélekidéző emlékét. De háborodott elméjű gyűjtő lehetett, aki Pershing tábornok *kihúzott fogát* vette meg drága pénzért a

fogorvosától. Pershing megharagudott és nyomozást indított a foga után. Tisztjei vállalták, hogy visszaszerzik. Az amerikai dollár csodát művelt: a tisztek pár hét alatt háromszáztizenhét hiteles Pershing-fogat szedtek össze.

Úgy látszik, a fognak akkora becsülete van a gyűjtőknél, akár a hajfürtnek, sőt olykor nagyobb is, mert a hajfürt mulandó életű. Lucretia Borgia hajfürtjét kristályüvegben őrzi a milánói Ambrosiana-könyvtár, dc a hajdani aranyszínű ragyogás már régen fakóra kopott. Lord Byron barátjának, Hunt Leigh-nek a hajfürtgyűjteménye – közte Napóleon, Swift, Carlyle, Milton hajtincse – 1921-ben kalapács alá került s még Londonban, a különc gyűjtők hazájában sem adtak érte többet 109 fontnál. A fog maradandó. Mikor III. Ottó császár felbontatta Nagy Károly sírját, először elvégezte az illő ájtatosságot, azután rendbehozatta a nagy halott öltözetét, végül kihúzatta egy fogát s jámbor alázattal elvitte ereklyének. – Firenzében a Dante-magyarázó Landino-nak a hálás Mediciek palotát ajándékoztak. Ott is temették el, a palotájában s még a múlt század elején is csodaként mutogatták teljesen ép testét. 1632-ben egy Cavignani nevű bolognai kapitány – feliegyezték a nevét – kegyeletesen tisztelgett az öreg múmiánál, kihúzta két fogát és eltávozott.

A *Hasznos Mulatságók* 1836-ban arról ad hírt, hogy egy londoni árverésen Newton egy foga 700 fontért kelt el. – Ugyanott ez az adat is olvasható: „Midőn Abelard és Heloise tetemei az Ágoston-szerzetesbeliek kápolnájába vitetének által, bizonyos angol a híres szenvedő hölgynek egy fogáért 100 000 frankot ajánlott.” Az adatot kiegészíthetem modern „szenvedő hölgyek” eseteivel; ugyanis egy Bentley nevű bankárt St. Louisban fogházra ítéltek, mert megtanulta a fogorvosság elemeit, szép fiatal leányokat felcsalt egy kibérelt rendelőbe s teljesen ép fogaikat kihúzogatta. Gyűjtő volt.

DESCARTES KOPONYÁJA

A legcsúfabb barbárságot Descartes koponyájával követték el. Mint tudjuk, Descartes Stockholmban halt meg 1650-ben s Krisztina svéd királynő nagy tisztességgel temettette el. 1666-ban kihantolták és földi maradványait hazaszállították Franciaországba. Igen, de a *koponya nélkül.* Ez csak 1821-ben került meg, amikor Berzelius, a híres svéd vegyész megvette akkori tulajdonosától harminchét frankért és a Jardin des Plantes természetrajzi múzeumának ajándékozta. A közben eltelt másfél század alatt ez történt vele: a kihantolásnál a hatóságot egy Planström nevű svéd gárdakapitány képviselte, aki is kegyeletből a nagy ember koponyáját megtartotta magának. S ez nem volt elég, *a saját nevét is belevéste a koponya homlokcsontjába!* Azután kézről kézre járt a koponya, mindegyik új tulajdonos követte az előd példáját s a homlokcsontot megfertőzte a saját nevével. Megdöbbentő, hogy Archenholtz, egy porosz katonatiszt, ma is elolvasásra érdemes sok könyv szerzője sem átallotta a nevét odabiggyeszteni. A legrútabb meggyalázás akkor érte a koponyát, amikor egy Argren nevű lebujtulajdonos is odakarcolta szennyes nevét a korszakalkotó nagy gondolatok csontburkára. Azaz, hogy volt a gyalázatnak fokozata is: Archenholtz elődje letörte a maga számára az alsó állkapcsot s enélkül adta tovább az ereklyét.

Szinte hihetetlen, hogy az emberi koponya valamikor *divatcikk* volt. 1751-ben kapott lábra az őrült divat Párizsban. Főúri hölgyek koponyát állítottak az öltözőszobájuk asztalára, színes szalagokkal díszítették fel, égő viaszgyertyát tettek bele és koronként ájtatos elmélkedésbe merültek előtte. Maga a királyné is tartogatott egyet, állítása szerint Ninon de Lenclos-é volt. Így becézte: „ma belle mignonne”.

A gyűjtőszenvedély néha rossz kalauz „és rengetegekbe nem egy uta téved”. Egy F. W. Davidson nevű pénzes newyorki orvos talán még ma is kódorog világszerte, hogy *kivégzéseket* gyűjtsön. Pedig hat év előtt már kétezer fényképfelvételt szedett össze. Mint mondotta, tudományos célból adta magát a szokatlan műkedvelésre. *Credat judaeus Apella*[622] – felelem Horatius nyomán. Volt egy XVIII. századbeli elődje, az angol Lord Selwyn; ez is Tyburnben lógott minden akasztásnál, hogy hozzáillő kifejezést használjak. De ez már az elmeorvosra tartozik.

A halál hangulatát konzerv gyanánt elraktározó gyűjtőtársadalom előkelő tagja volt Sir Thomas Thyrwitt. A múlt század elején élt. *Akasztott emberek köteleit* gyűjtötte. Nem a hozzá fűződő babona vitte rá, csakis a gyűjtőszenvedély. A különös bűnügyi múzeum legrégibb darabja a XIV. századból származott, ezzel végezték ki IV. Henrik angol király idejében Sir Thomas Blount-ot árulás miatt. Békésen függtek egymás mellett politikai bűnösök, közönséges gonosztevők és öngyilkosok kötelei, valamint Sir Thomas nehezen megszerzett büszkeségei: akasztott kutyák kötelei, tudniillik olyan kutyáké, amelyeket a gyalázat fokozása céljából akasztottak az elítélt mellé. Voltak ott fűzfavesszőből Eont durva hurkok, aminőkkel hajdan Írországban kötötték fel a lázadókat s akadt finom selyemzsinór is, ezt a gyilkosság miatt elítélt Lord Ferrers kivégzésénél használták. Maga az elítélt követelte nemesi kiváltsága alapján. A szabatosságot kedvelő baronet minden egyes kötélhez mellékelte az illető eset részletes leírását, ezeket ő maga állította össze fáradságos kutatások és utánjárások eredményeképpen.

A VILÁG LEGHASZONTALANABB GYŰJTEMÉNYE

Végzem a szemlét *a világ leghaszontalanabb gyűjteményével.* Mint ilyen, nem kerülte el a rekordokat nyilvántartó amerikai lapok figyelmét s részletesen megírták a pályabérre érdemes gyűjtő viszontagságainak történetét. Frank Damek volt a neve, Chicagóban lakott, 1870-ben fogott hozzá a gyűjtemény megalapításához. Mindössze egy csomag kártya összegyűjtése volt a cél; igen, de olyan csomagé, amelynek *minden egyes lapját az utcán kellett megtalálni!* Hogy az alapgondolatot hol szedte fel, nem lehetett tudni, de szívós konoksággal tört a kitűzött célja felé. Eleinte könnyen ment a dolog. Rövid tíz év alatt annyira vitte, hogy már csak tizenöt lapja hiányzott a csomagból. De azután küzdelmes évek következtek. A szerencse hol rámosolygott, hol elhagyta. Volt esztendő, amikor három hiányzó lapot is talált Chicago utcáin, viszont évek teltek el, könnyesre nézte a

szemét, mégsem került egy sem eléje. Már csak három kártyája hiányzott: a treff filkó, a pikk hármas és a káró kettes. Egy napon azt hitte, hogy az ördög incselkedik vele s csupán káprázat a *kártyacsomag,* amelyet valaki egy kőkerítés párkányán felejtett. Valóság volt. Benne is volt a treff filkó és a pikk hármas, azonban – az ördög csakugyan incselkedett – egyetlen kártya hiányzott belőle, éppenséggel a káró kettes! Teltek-múltak az évek, Damek fekete haja ezüstösre fehéredett, amikor végre-végre, a kezdettől számított húsz év múlva, az 1890. év egyik felejthetetlen napján hóna alá nyúlt a szerencse. Az utca porából feléje nevetett a két legszebb női szemnél is bűbájosabb *káró kettes!*

A zarándok célhoz ért.

Nem lehet hát vitás, hogy a chicagói műkedvelő a földkerekség leghiábavalóbb gyűjteményét szorgalmaskodta össze. De eldöntetlen a kérdés, vajon hová kell sorolnunk Rio Caselli olasz bibliofil gyűjteményét, a hasznosak vagy haszontalanok közé? Ő ugyanis huszonöt évet szánt rá, hogy könyvtárat létesítsen *a világ legunalmasabb könyveiből.* Az eltelt negyedszázad során 8600 kötetet ítélt méltónak arra, hogy könyvespolcain elhelyezze. Köztük akárhány olyan mű is meghúzódik, amelyet az irodalomtörténetek oldalakon keresztül dicsőítenek. Egyszer azonban kiszivárgott a hír, hogy egy ünnepelt modern szerző könyvei is belekerültek a galád gyűjteménybe. Az érzékeny lelkű író *kihívta párbajra* a gyűjtőt. A lovagias ügy elsimult, de ezentúl a Caselli-könyvtárba kíváncsi idegen nem juthat be. Az unalmas könyvek csak magát a tulajdonost szórakoztatják.

A régi bíró belebújt a talárjába, föltette a parókáját s ezzel emberi volta megszűnt, hivatali díszbe öltözött jogi gép lett belőle. Hiába mondotta Pál apostol: *„A betű öl, a lélek megelevenít.”* A középkor joga csakis a *betűt* nézte.[625] Nem érdekelte a tettes személye, az elkövetési szándék, csupán a tett. Ami büntetést a törvény a tettre megállapított, irgalmatlanul végrehajtották. Nem volt méltányosság, nem volt enyhítő körülmény, nem volt kegyelem.

A taláros és parókás robotember még a *gyermeket* is vérpadra küldte, ha olyan bűnt követett el, amelyre a törvény halálbüntetést rendelt. A Széchényi-könyvtár apró nyomtatványai között egy 1780-as csomóban részletes leírása található annak, miképpen *fejezték le a tizenhárom esztendős* Margarete Dissler nevű leánykát. S ez már az úgynevezett felvilágosodás századában történt! A *Sonntagischer Postilion* című berlini újság 1681. évi 30. számában egy *tizennégy éves lányról* ad hírt, akit gyújtogatáson értek. Ma azt mondanák az orvosszakértők: piromániás. Akkor halálra ítélték, lefejezték és a holttestét elégették. Másik berlini lap, a *Vossische Zeitung* 1749. évi 112. számában azt újságolja, hogy Bajorországban megégettek egy boszorkányt s miután kiderült, hogy egy *nyolcéves* kislányt is beavatott a mesterségébe, az ártatlan és szerencsétlen gyermeket is vérpadra hurcolták s a hóhér felvágta az ereit.

A meg nem alkuvó, konok megtorlási elvből akkor sem engedett a régi jog, amikor a tettest nem lehetett kézrekeríteni. Ilyenkor a büntetést *in effigie,* jelképesen hajtották végre. Ha az ítélet halálra szólt, csináltattak egy szalmabábot s azt annak rendje és módja szerint a város főterére hurcolták, a bitófa alá. Ott ünnepélyesen felolvasták *neki,* tudniillik a szalmabábnak, az ítéletet; majd felhívták a hóhért, teljesítse kötelességét. A hóhér mestersége szabályainak pontos megtartásával felhúzta a bűnös szalmabábot az akasztófára. Éppen csak az orvos hiányzott, hogy szívhallgatójával megállapítsa a halált.

Ha az ítélet különösen súlyos volt s még azt is elrendelte, hogy kivégzés után a holttestet el kell égetni: ezt a parancsot is szép rendesen végrehajtották. A hóhér leszedte a kivégzett szalmabábot a bitófáról, máglyára tette és a nézőközönség épülésére nagy parádéval elégette.

BŰNPEREK HULLA ELLEN

A semmit meg nem bocsátó, semmit el nem engedő jogi megátalkodottság olyankor is merev maradt, amikor a tettes *meghalt.* A megtorlás rideg elve, vagy más szóval az *államosított bosszú* a holttesten is kitöltötte hideg dühét. Mikor II. Károly visszatért Angliába és elfoglalta apja trónját, Cromwell és néhány társa már a Westminster-apátság márványkockái alatt pihent. De még a holttestük sem maradhatott büntetés nélkül. 1661. január 30-án, I. Károly kivégeztetése évfordulóján Cromwellnek és két társának koporsóját kiemelték a díszsírhelyről s elhurcolták Tyburnbe, a közönséges gonosztevők vesztőhelyére. Ott a három hullát felakasztották, napestig a bitón hagyták, majd mind a háromnak fejét vették s elásták őket az akasztófa alá. A ritka látványosságnak nagy volt a nézőközönsége; London előkelő hölgyei kötelességüknek vélték, hogy Tyburnbe hajtassanak s megrakodjanak egy „érdekes kép” emlékével. Minő idegeik lehettek ezeknek az asszonyoknak! A memoáríró Pepys szokott szárazságával felsorolja január 30-nak eseményeit: prédikációt hallgatott, levelet kapott a bátyjától, azután meglátogatta Lady Battent. Ez épp akkor jött meg Pepys feleségével Tyburnből, ahová kimentek megnézni a három akasztott hullát. Minden kommentár nélkül, mint rendjén való dolgot említi meg a hölgyek kirándulását.

Jellemző a régi jog formalizmusára, hogy a bűnös ember holtteste ellen is a perjogi szabályok megtarrásával folytatták le a pert. Csak annyi volt a különbség, hogy a hulla részére *ügygondnokot* rendeltek, aki a védő szerepét játszotta meg, miután a hulla köztudomás szerint nem tud beszélni s

védekezni. Így jártak el az *öngyilkosok* esetében, mint azt egy 1725-bŐl származó perkivonat érdekesen illusztrálja:

„Bűnper, amelyet Fontaine-des-Nonnes királyi ügyésze indított Jacques de la Porte, Marcilly bíróságának tisztviselője, úgyis mint Charles Hayon hullája részére kirendelt ügygondnok ellen. A tárgyalás során hizonyitást nyert, hogy a nevezett Charles Hayon chaussée-i lakos önként és gonoszul megölte magát akként, hogy összekötőzte a lábát és belevetette magát a patakba, ahol is megfulladt. Ennek a megtorlásául hullája arra ítéltetik, hogy mezítelenűl és arccal lefelé farostélyra fektettessék és Chaussée község utcáin végighurcoltassék."[627]

Nem tudtam megállapítani, hogy Cromwellék esetében lefolytatták-e szabályszerűen a bűnpert – viszont a II. Henrik francia király gyilkosának holtteste ellen indított bűnügy iratai ma is hiány nélkül megvannak.[628]

Kilenc tanút hallgattak ki, valamennyi *eskü alatt* vallotta, amit úgyis mindenki tudott, hogy ti. a merénylő Jacques Clément leszúrta a királyt, mire a berohanó testőrök és udvari emberek a tettest halálra kaszabolták. Az ítélet a királyi utód, IV. Henrik nevében kelt s a szokásos bevezetés után így rendelkezik:

„Ő Felsége a bírói tanács javaslatára elrendelte és elrendeli, bogy a nevezett Clément-nak említett holtteste négy ló által négyfelé szakíttassék, annakutána elégettessék s hamvai a folyóba szórassanak, ekként emléke végképpent kiirtassék. Kelt St. Cloudban, 1589. augusztus 2-án. – Aláírva: Henry. – Jegyzet: Ugyanott ugyanaznapon végrehajtatott." (628)

A négyfelé szakítás a királygyilkosok büntetése volt. IV. Henrik nem sejthette, hogy ő is merénytő tőr áldozata lesz s gyilkosa, Ravaillac, elevenen fogja elszenvedni a halott Clément sorsát.

Kevésbé volt tragikus, mikor a törvény bosszúszomját *élettelen tárgyakon* tombolta ki.

Firenzében 1498. április 8-án a Savonarola ellen forduló tömeg megrohanta a San Marco kolostort. A nagy barát egyik híve megkondította a harangot. A vészjelre összecsődült a kolostor népe, darabig ellenállott, de azután győzött a tömeg. A többit tudjuk. Ám kevesen tudják, hogy Savonarola

máglyahalála nem elégítette ki a győztesek bosszúvágyát. *A harangnak is bűnhődnie kellett.* Még azon év nyarán a tanács elítélte. Leszedték a toronyból, szamárfogat vontatta végig a városon, közben a hóhér *megkorbácsolta,* akárcsak Xerxes pribékjei a Hellespontust.

Ezt a néhány példát azért sorakoztattam fel, hogy mintegy ösvényt vágjak a régi jog bozótján keresztül, amely elvezet a legfurcsább, leggroteszkebb középkori jogintézményekhez: az úgynevezett *állatperekhez.*

A KÖZÉPKORI ÁLLATPEREK

Állatokat bíróság elé idézni és elítélni: olcsó téma a humorista számára. A napilapok tárcarovatai és vasárnapi mellékletei idevágó derűs apróságokkal szokták az olvasót felvidítani, miközben könnyedén és felületesen zavarják össze a fogalmakat.

Kétféle állatpert kell megkülönböztetni:

Egyik a nagy tömegben garázdálkodó kártékony állatok *elűzését* célozta. Ez egyházi bíróság elé tartozott.

A perek másik fajtája *egyes bűnös állatok* ellen indult s célja a bűntett *megtorlása* volt. Világi bíróságok ítéltek benne.

Az egyházi perek *nem* kívánkoznak könyvem keretébe. Csak azért emlékezem meg röviden róluk, hogy a két perfaj közti különbségre rávilágítsak.

A középkor elemi csapásai között előkelő helyet foglaltak el az egyes vidékekre mérhetetlen rajokban zúduló apró állatok: sáska, hernyó, cserebogár, kígyó, béka, egér, patkány, vakond stb. Tönkretették a termést, gyakran éhínség szegődött a nyomukba. Az akkori tudomány tehetetlenül bámulta a vészt, nem bírt segíteni rajta. A nép tehát elfordult a tudománytól és a valláshoz folyamodott.

A váratlanul lecsapó, kíméletlen erejű veszedelmet csupán azzal a magyarázattal tudták indokolni, hogy a *démon* keze van benne. Nem sáska legeli le a termést, nem egér rágja el a növény gyökerét, hanem maga a *démon szállott a kártevő állatok testébe.* A rémült emberek papjuktól várták a segítséget s követelték, hogy *átkozza ki a Gonoszt.*

De a kiátkozási eljárásnál is meg kellett tartani a perjogi szabályokat: följelentés, védőrendelés, tárgyalás, vád, védelem, ítélet. Persze, hogy mindez ma komikusan hat, de a kor szemszögéből nézve éppen csak annyira volt különös, mint a modern időkben akárhány hagyományos angol szokás. Tudjuk, hogy a lőpor összeesküvés emlékére ma is őrség száll le a parlament pincéjébe s *olajlámpással* világít be minden szögletbe, nem rejtőzik-e gyanús dolog valahol? Mondani sem kell, hogy az egész pince ragyogó villanyfényben úszik. És mégsem neveti ki senki az érdemes őrség hivatali buzgóságát.

Az egyházi bíróság ítélete elsőbben *intést* tartalmazott *(Monitoire.)* Ha ez nem használt, következett az *elátkozás. (Maledictio.) Nem az állat, hanem a démon ellen.*

Előfordult, hogy a világi bíróságok is megpróbálkoztak hasonló eljárással. Ezek aztán torzképei voltak az egyházi pereknek, mint azt egy reánk maradt részletes tárgyalási jegyzőkönyv derűsen szemlélteti. A per Svájcban folyt le, Glurns község bírósága előtt.[630]

„Anno Domini 1519 Orsolya napján Wilhelm von Hasslingen, Glurns község bírájánál megjelent Simon Fliss stilfsi lakos és bejelentette, hogy Stilfs község lakosai nevében a mezei egerek ellen eljárást akar indítani, amint azt a törvény előírja. És minthogy előírás szerint ilyen esetben az egereknek védőre van szükségük, kérte, hogy a hatóság rendeljen ki részükre védőt, nehogy panaszra legyen okuk. E kérelem alapján a bíró nevezett mezei egerek részére védőként kirendelte Hans Grienebner glurnsi polgárt s őt e tisztében törvény szerint megerősítette. Ennekutána Simon Fliss vádlót nevezett meg Stilfs község lakossága részéről az egerek ellen éspedig Minig von Tartsch személyében.”

(Úgy látszik, az eljárás elhúzódott, vagy pedig évenként csak kétszer tartottak törvénynapot, mert a végtárgyalás csak 1520-ban történt, Fülöp és Jakab napját követő szerdán.)

„*Bíró* Conrad Spergser. (Ez zsoldos kapitány volt Bourbon connétable seregében.) *Szavazók:* (megnevezve 10 polgár).”

„Minig von Tartsch, Stilfs község egész lakossága által megbízott vádló előadta, hogy ő e napra törvénybe hívta Hans Grienebnert, a mezei egereknek nevezett oktalan állatok védőjét, mire az illető Hans Grienebner előlépett és az egerek nevében jelentkezett.

Minig Waltsch suldeni lakos tanúként kihallgattatván, előadta, hogy ő 18 éve állandóan jár a stilfsi földeken keresztül és tapasztalta, hogy a mezei egerek ott jelentékeny károkat okoztak s a lakosságnak alig maradt szénája.

Niklas Stocker stilfsi lakos előadta, hogy ő az ottani földeken segített dolgozni s mindig látta, hogy efféle állatok, melyeknek nevét nem tudja, a gazdáknak igen nagy károkat okoztak; különösen ősszel, sarjúkaszáláskor vette ezt észre.

Vilas von Raining, jelenleg Stilfs szomszédságában lakik, de ezelőtt 10 éven át stilfsi lakos volt, előadja, hogy ugyanazt mondhatja, mint Niklas Stocker, sőt annál többet, mert az egereket ő saját maga is sokszor látta.

Ezek után a tanúk vallomásukat esküvel megerősítették.”

(Mint látható, a bíróság mellőzte az érdekelt stilfsi gazdák meghallgatását és pártatlanságáról azzal tett bizonyságot, hogy csakis elfogulatlan és érdektelen tanúkat hallgatott ki: két szomszédfalubeli polgárt és egy helybeli napszámost.)

Vád:

„Minig von Tartsch vádat emel a mezei egerek ellen állandó károkozásaik miatt s előadja, hogy ha ez így megy tovább és a kártékony állatok nem távolíttatnak el, megbízói nem lesznek abban a helyzetben, hogy az adót lefizethessék s kénytelenek lesznek máshová költözni.

Védelem:

E vádra Grienebner előadja: A vádat megértette, azonban köztudomású, hogy védenceitől bizonyos hasznok is származnak (rovarok bábjait pusztítják), tehát számít arra, hogy a bíróság nem vonja meg tőlük az oltalmat. Amennyiben ez mégis megtörténnék, kéri, hogy a bíróság határozatban kötelezze a panaszosokat, jelöljenek ki részükre más területet, ahol békességben megélhetnek – továbbá rendeljen ki melléjük megfelelő karhatalmat, amely elvonulás közben megvédi őket ellenségeiktől, a kutyáktól és a macskáktól –, végezetül, amennyiben védencei közül némelyek *várandós állapotban lennének,* engedélyeztessék ezek részére elegendő kíméleti idő, hogy magzataikat világra hozhassák és magukkal elvihessék."

Ítélet:

„A vádnak és védelemnek, valamint a tanúknak meghallgatása után akként ítéltetett, hogy a mezei egereknek nevezett kártékony állatok kötelesek Stilfs község szántóföldjeit és rétjeit 14 nap alatt kiüresíteni és onnan elköltözni, a visszatéréstől pedig örök időkre eltiltatnak; ha azonban az állatok közül némelyek várandós állapotban lennének, avagy zsenge koruk miatt az utazásra képtelenek volnának, úgy ezek részére további 14 napra oltalom biztosíttatik –, mindazonáltal az utazásra képesek tartoznak a 14 nap alatt odábbvonulni."

Látnivaló, hogy a jogi formákat a legszigorúbban megtartották, s a bíróság éppoly pártatlan volt az ítélkezésben, aminő pártatlanságot tanúsított a kihallgatásnál. Az egereket el kellett ítélni, mert

károkozó magatartásukat a kifogástalan tanúk bizonyították. De egyes elítéltekkel szemben különös méltányosságot tanúsított, követve az akkori joggyakorlatot, amely a várandós asszonyokat bizonyos kiváltságokban részesítette. Viszont ridegen elzárkózott a védő indítványa elől; nem jelölt ki más helyet a letelepedésre, egyszerűen kiutasította a bűnösöket a határból: menjenek, ahova akarnak. Mentek-e, maradtak-e nem tudjuk.

*

Teljesen más természetű volt az *egyéni bűnper,* amelyet a bűnös állat nyakába akasztottak. Itt az ősrégi jogelv szólalt meg a bíróban, a *ius talionis:* szemet szemért, fogat fogért. Ha a büntetést végre lehet hajtani szökevény bűnösön, vagy meghalt emberen: miért ne lehetne megbüntetni a bűnös állatot is? *A megtorlás és elrettentés* rideg elmélete bűnhődést parancsolt; Themis istenasszony bekötötte a szemét és nem akarta látni, emberre vagy állatra sújt-e le a pallosával.[633]

Az első ítéletet, amelyről tudunk, 1266-ban hozták egy disznó ellen. Az utolsóval egy kancát ítéltek halálra 1692-ben. Tehát több mint *négy évszázadon* át tartott a páratlanul groteszk perek divatja. Összesen 93 teljesen hiteles feljegyzés és jegyzőkönyv maradt ránk, ami igen nagy szám, mert tekintettel kell lennünk arra, minő pusztítást végzett a régi levéltárakban a tűzvész, ellenség dúlása, emberek gondatlansága. A legtöbb eset Franciaországban fordult elő, de vannak adataink Németországból, Svájcból, Olaszországból is. Angliából kevés hiteles adatot ismerünk, de hogy ott is gyakori lehetett a bűnös állatok kivégzése, kiderül Shakespeare néhány sorából. A *Velencei kalmár*-ban Gratiano ezekkel a szavakkal támadt a kegyetlen Shylockra:

Véreb szellemed
Farkast vezérelt, mely emberhalálért
Felköttetett, de a bitórul is

Elszabadult rémlelke.

Az eljárást az illetékes bíróság folytatta le. A vádat az ügyész képviselte. Előfordult, hogy a bűnös állatnak hivatalból védőt rendeltek. Kihallgatták az eset tanúit, esetleg helyszíni szemlét is tartottak s mindenről részletes jegyzőkönyvet vettek fel. Megtörtént az is, hogy bizonyos eljárási szabályok rendelkezése folytán a bűnös disznót *kínpadra vonták* és keserves sivalkodását beismerés gyanánt vették jegyzőkönyvbe.

Az eljárás folyama alatt a vádlott állat bús *letartóztatásban* töltötte napjait. Ugyanabban a börtönben, ugyanazon börtönőr felügyelete alatt, mint fogoly embertársai. Sőt a hivatalos számlák szerint élelmezéséért is ugyanannyit fizetett a hatóság a börtönőrnek, mint egy emberképű fogolyért. Ilyenkor csupán egy nehézség merült fel. Szabály szerint a foglyokról *jegyzéket* kellett vezetni. Minő néven vezessék be már most a raboskodó állatot? A bürokrácia úgy segített magán, hogy a négylábú vizsgálati foglyot a *gazdája* nevén iktatta be a listába, ilyenképpen: „X. Y. disznaja."

Ha a főtárgyalás adatai alapján a vádlott állat bűnössége bebizonyult, a bíróság meghozta az ítéletet. Tudunk esetet 1499-ből, hogy az ítéletet annak rendje szerint *kihirdették* az elítélt állat előtt a fogházban, ahol a vizsgálati fogság szomorú napjait töltötte. A gyilkosságot elkövető állat büntetése halálra szólt. A kivégzési módok közül a legszégyenteljesebbet, az akasztást szokták elrendelni. De előfordulhattak súlyosabb esetek, amikor is a bűnös állat különös kegyetlenséggel marcangolta vagy döfködte halálra áldozatát. Ilyenkor azokat a szigorított büntetéseket alkalmazták, amelyek az elvetemült gonosztevők halálát szokták keservesebbé tenni. 1463-ban élve temettek el két disznót; 1386-ban ugyancsak egy disznót arra ítéltek, hogy a kivégzés helyére a hóhér *kiszánkáztassa,* vagyis lécekből összerótt farostélyon hurcolja végig a városon.

A halálbüntetést a hivatalos hóhér hajtotta végre, nyilvánosan, az alakszerűségek megtartásával. A hóhér éppúgy megkapta a hivatalos díjazást, mint a rendes esetekben. Meulan, francia város

levéltárában ma is megvan az 1403-i számadás egy elítélt disznó kivégzése körül felmerült költségekről. Így szól a nevezetes okirat:

„A disznó élelmezésére a fogházban: 6 párizsi garas.

„I t e m, a hóhérnak, aki Párizsból jött az ítélet végrehajtása céljából, a főbíró úr rendelete folytán 54 párizsi garas.

„I t e m, a szekér díja, melyen a disznót a vesztőhelyre vitték, 6 párizsi garas.

„I t e m, a kötélért, amellyel megköttetett és felakasztatott, 1 párizsi garas és 8 dénár.

„I t e m, kesztyűért 2 párizsi dénár.”

A számadásból az is kiderül, hogy a hóhér a drámai aktusnál *kesztyűt* használt, akárcsak emberen hajtotta volna végre az ítéletet. Arra is volt eset, hogy a disznó orrát levágták és a csonka fejre emberi álarcot illesztettek –, sőt néha *felöltöztették* az állatot, mellényt és nadrágot adtak rá, hogy még jobban megközelítsék az illúziót.

Legtöbbször disznó szerepel vádlottként, egyben tanúságot téve a szülők hallatlan gondatlanságáról, akiket legalább is meg kellett volna csapatni, ha már a hóhér amúgyis kéznél volt. Ritkább a bika és a ló, még ritkább az öszvér és a szamár. 1462-ben egy macskát is felakasztottak, mert megfojtatt egy csecsemőt.

Enyhébb esetekben a vádlott állat elkerülhette a halált. Ismerjük az 1395-ből származó szardíniai törvényt, amely a tilosba tévedő szamarakról szólt. Ha a szamár első ízben rándul ki a tilosba – rendelte a törvény –, le kell vágni az egyik fülét; visszaesés esetében a másikat is. Talán egyetlen eset a világtörténelemben, hogy a szégyenbüntetést éppenséggel a szégyent jelentő szamárfülek eltüntetése útján hajtották végre.

Csak igen hiányos értesülésünk van arról az oroszországi bűnperről, amelyet egy öklelős természetű *kos* ellen indítottak. Csupán annyit tudunk, hogy a garázda állatot a bíró *szibériai száműzetésre* ítélte. A végrehajtás módozatairól és a száműzetés keserű kenyerét evő kosnak a szibériai magánéletéről nem maradtak ránk adatok.

Többet tudunk a kutyáról, amely Alsó-Ausztria egy kis városában megharapott egy tanácsurat. A kutya gazdája bebizonyította ártatlanságát és felmentették. De a kutyának bűnhődnie kellett. *Egy évi és egy napi* fogházra ítélték a rút merényletért. Súlyosbításul nem a rendes tömlöcben kellett elszenvednie a büntetést, hanem a piactéren levő, kalitkaszerű rácsos fogdában. „Narrenketterlein” volt e vasketrec neve; a szégyenbüntetésre ítélt bűnösöket szokták belezárni és a nép csúfolódásának prédájául dobni.

Ismerjük az *illetékességi összeütközésnek* épületes esetét is. 1314-ben a francia Moisy községben egy elszabadult bika felöklelt egy embert. A községgel szomszédos Valois gróf értesülvén róla, elfogatta a bikát és elrendelte a bűnvádi eljárást. A gróf tisztviselői kiszálltak Moisyba és szabályszerűen lefolytatták a bűnpert. Kihallgatták a tanúkat s a gyilkosság a bikára rábizonyult. A grófnak pallosjoggal bíró földesúri bírósága meghozta az ítéletet s azt ott helyben, a község akasztófáján végre is hajtották. Ekkor azonban Moisy község elöljárósága ráeszmélt, hogy a grófnak nem volt joga az ő területén eljárni. *Megfellebbezte* hát az ítéletet a megyei parlamenthez, mint főbírósághoz. A parlamentnek főtt a feje, mert a községnek igaza volt, viszont Valois hatalmas grófjával nem volt célszerű ujjat húzni. Azt a bölcs határozatot hozta tehát, hogy a grófnak nem volt ugyan joga eljárni a község területén, azonban a bika felakasztása helyesen történt, mert megérdemelte.

Maradt feljegyzés a *legfelsőbb kegyelem* gyakorlásáról is.

1379 szeptemberében Jussey község legelőjén három disznó megvadult, nekiment a községi kanász kisfiának és halálra marcangolta. Nagy kavarodás támadt, a disznók ide-oda szaladgáltak s a zűrzavarban a szomszéd földesúr kondája összevegyült a községi kondával. A földesúr, hogy lecsillapítsa a lázongó közvéleményt, elrendelte a bűnvádi eljárást s egyelőre mindkét kondát bezáratta a zálogoló ólba. De az első felbuzdulás után a földesúr is, az elöljáróság is észbe kapott, hogy ebből baj lehet. Ugyanis a legfőbb bíráskodást a burgundi herceg gyakorolta; ha ő bele talál avatkozni a bűnperbe, igen könnyen megtörténhetik, hogy nem éri be a három főtettes disznóval,

hanem kivégezteti mindkét kondát, mint megannyi *bűnsegédet.* Ebben az esetben pedig nagy károsodás következik be, mert a kivégzett állatok húsát tilos volt kimérni. Kutyáknak vetették oda, vagy elásták a vesztőhely tövébe. A földesúr tehát fogta magát és személyesen jelentkezett kihallgatásra a burgundi hercegnél, a történelmi nevezetességű Merész Fülöpnél. A közbenjárás eredménnyel járt, sikerült a hercegnél kieszközölni a *legfelsőbb kegyelmet.* Rendelet ment a hercegi főbíróhoz, hogy érje be a három főbűnös disznó elítélésével, a többit pedig „noha a kanászgyerek halálos eseténél mindanynyian jelen voltak" – mégis *kegyelemből* bocsássa szabadon.

Hogy az ilyen bűnperekben készült akták külső formájáról is képet nyújtsak, szó szerinti fordításban közlök egy igen érdekes jegyzőkönyvet és ítéletet. Csupán abban térek el az eredetitől, hogy itt-ott pontot teszek, mert a hivatalos szöveg végtelen hosszú és tekervényes szófüzéreit még elolvasni sem lehet egy lélegzetre. Ismét gyilkos disznóról van szó, ez azonban nem egymagában, hanem *hat malacával* együtt került vád alá, amiatt, hogy egy ötéves fiúcska halálát okozták. Az eset Savignyben történt, Savigny földesúrasszonyának pallosjogi területén. A bűnperben a koca tulajdonosát is perbe vonták, de egyéb baja nem történt.

Az akta így hangzik:

„Tárgyaltatott Savignyben, általunk, nemes Nicolas Quarroillon bíró által 1457. január 10. napján, a megnevezett és idézett tanúk jelenlétében.

Huguemin Martin, Savigny nemes földesúrasszonyának ügyésze vádat emelt Jean Bailly ugyanitteni lakos ellen amaz eset miatt, hogy az elmúlt karácsony elölti kedden egy koca és hat malaca, jelenleg nevezett földesúrasszonyság fogságában, tetten éretett, amint gyilkosságot és emberölést követett el az ötéves Jean Martinen, a nevezett Jean Bailly vétkességéből. Nevezett ügyész a nevezett úrnő bíróságának döntését kívánván igénybe venni, nevezett vádlott, általunk megkérdeztetett, kíván-e nyilatkozni a nevezett kocának és malacainak most említett ügyében? Minekutána először,

másodszor és harmadszor is figyelmeztetve lett, hogy amennyiben nincs pergátló kifogása, mindent előadhat a nevezett koca bűnösségének és bűnhődésének kérdésében: a nevezett vádlott kijelentette, hogy nincsen semmi előadni valója; aminek folytán nevezett ügyész azt a kérelmet intézte hozzánk, hogy minden további haladék nélkül hozzunk határozatot ebben az ügyben. Ez okból mi, fentnevezett bíró, adjuk tudtára mindenkinek, hogy következőleg ítéltünk:

Tekintettel arra, hogy a vádló által elénk terjesztett eset kellőképpen bizonyítva van, hivatkozással a burgundi hercegség jogszokásaira és törvényeire, kimondjuk és kihirdetjük, hogy Jean Bailly disznaja Savigny földesúrasszonyának ítélkezése alá bocsáttatván, akasztassék fel a két hátulsó lábánál fogva Savigny úrnő jogterületén levő bitófára. Ami pedig a nevezett disznó szopós malacait illeti, kimondjuk és kihirdetjük ama határozatunkat, hogy ámbátor nevezett malacok véreseknek találtattak, bűnösségük még sincs kellően bizonyítva, miért is ügyük e l k ü l ö n í t e n d ő, s a kitűzendő új hatásnapig Jean Bailly gondozására bízandók, feltéve, hogy Jean Bailly 100 garas perköltségbiztositékot tesz le arra az esetre, ha a malacok bűnössége mégis megállapíttatnék.

Kihirdetés után nevezett ügyész kérte, hogy az ítélet részére írásban kézbesíttessék, miért is én alulírott Huguenin de Montgachot, a burgundi herceg Ő Magasságának udvari jegyzője, kiadtam neki a jelen okiratot, a fent írt napon és a megnevezett tanúk jelenlétében. Ita est.”

Ebben a bonyolult ügyben a derék Montgachot, Ő Magasságának jegyzője, *még három* okiratot állított ki. Egyik arról szólt, hogy a malacok gazdája, a sokszor megnevezett Jean Bailly kijelentette: neki nincs egy árva garasa sem perköltségbiztosíték céljára, és egyáltalán nem hajlandó felelősséget vállalni a malacok jövőbeli magaviseletét illetően. A másik okirat az öreg disznó halálos ítéletének végrehajtásáról vétetett fel és a kivégzés megtörténtét igazolja. Legérdekesebb a harmadik, amely az immár árva malacok ügyének eldöntéséről szól. A póttárgyalást február 2-án tartotta meg a nevezett bíró, a nevezett ügyben, a nevezett személyek jelenlétében és salamoni bölcsességre valló ítéletet hozott. Kimondotta, hogy miután a malacok gazdája nem volt hajlandó letenni a

perköltségbiztosítékot, *a hat malac uratlan jószágnak* tekintendő s mint ilyen, az ország jogszokásai értelmében a *földesúrnőnek átadandó.*

Így aztán mindenki jól járt. A disznótartó gazda szabadult a kártérítés alól, a földesúrnő megkapta a malacokat, a hatósági személyek felvették a díjaikat és az ifjú malacok büntetlen előéletűek maradtak.

REGÉNYES JOGTUDOMÁNY

Bajos a barokkot a romantikával rímeltetni. De nem tudom másképpen jellemezni a jogászoknak azt a csoportját, amely a XVIII. század elején tűnt fel a német egyetemek táján és a jogtudomány száraz talajából virágokat fakasztott, ha furcsákat is. Akinek módja van végigpillantani a korbeli disszertációk, disputációk, kommentárok és traktátumok temérdeknyi tömegén, valóban olyasmit fog érezni, mintha a jogélet vadvirágos mezeje tárult volna elébe; virágos is, vad is.

Ezek a tanulmányok *regényesen* dolgozzák fel a jogkérdéseket.

Íróik nem az egyes jogintézményeken próbálták ki az elméjük élességét. A mai jogtudós kiszemeli, mondjuk, a bérleti jogot, örökjogot, családi jogot, váltójogot s külön-külön ír róluk több-kevesebb lével feleresztett tanulmányt. A német barokk jogász nem így fogott a munkába. Ő *személyt vagy tárgyat* szemelt ki s azt sétáltatta végig a jogintézményeken.

Megírták a molnárok jogát, pékek jogát, kovácsok jogát, trombitások jogát, de még az örömleányok jogát is. Parókás komolysággal tárgyalták a kutyajogot, galambjogot, méhjogot. Tollhegyre tűzték a szerelmes levelek körüli jogviszonyokat, a pofonokat illető jogi lehetőségeket, megoldották a kísértetjárás folytán keletkezett jogi problémákat.

S mindezt a barokkot jellemző pompakereséssel, lényeg helyett lélektelen csillogtatással, üresen terjengő dialektikával.

Szóval: regényesen.

A KUTYAJOG

De jure canum (A kutyák joga) – ezzel a címmel adta ki Heinrich Klüver wittembergi ügyvéd 1734-ben népszerű értekezését a kutyák jogáról. A kisded művet iskolában lehetne tanítani, mint a barokk észjárás szemléltető példáját.

Első fejezete a kutya méltatásával foglalkozik. Történeteket mesél tanulékonyságáról, hűségéről. Mesélő kedve szokatlan területekre is ragadja a 23. és 24. paragrafusokban.

23. §. Történt, hogy egy szegény özvegyasszony tyúkja hűségesen lerakta az illő számú tojásokat, de a kiköltésre nem maradt ideje, mert hogy, hogyan nem, megdöglött. A szegény aszszony kezét tördelte. Vége a tyúkászatnak, a tojásokból nem lesz csirke. Ám kiskutyája mintha megértette volna a helyzetet, ráült a tojásokra és valamennyit kiköltötte.

24. §. Egy vajákos parasztasszony különleges tyúkeledelt készített, amitől a tyúkjai jó tojósak lettek volna. De kutyája megtorkoskodta az ételt s mi lett az eredmény? Tyúk módjára egyik tojást a másik után potyogtatta, amlg csak a csemege hatása tartott.

Csak a harmadik fejezetben fordulnak elő az ebjogi kérdések. Felvonulnak a házikutyák és veszett kutyák, mint különböző jogi bonyodalmak előidézői. Megjelenik a színen a *sintér.* Ennek a szerepe nem olyan egyszerű, mint gondolnók. A régi céhek szabályai szerint sintérséget viselt ember nem lehet a céh tagja, mert mesterségét a becstelen élethivatások közé sorolták. Mármost előfordulhat, hogy valamely tisztes iparos agyonüt egy kutyát. Jogkérdés: mennyiben minősül az ilyen mesterember alkalmi sintérnek, úgyszólván kontár gyepmesternek?

Klüver doktor kutyái az örökjogba is belevakkantottak. Megtudjuk, hogy a kutya nem tekinthető ági vagyonnak, tehát azt a hitvestárs örökli. Viszont a kutya nyakravalója csak az esetben illeti meg a

hitvestársat, ha egyszerű szíjból készült. Amennyiben ezüsttel van kiverve, átadandó az ági örökösöknek.

Még sok érdekes ebkérdést vakar körül a szerző, de helyettük inkább egy másik mesterművét ismertetem: a postakocsiban született gyerekről írt, több kiadást megért tanulmányát.

A POSTAKOCSIBAN SZÜLETETT GYEREK ÉS A FUVARDÍJ

Teljes címe ekképpen hangzik: *Kurtzes Bedencken über die Juristische Frage: Ob eine schwangere Frau, wenn sie wärender Reise auf den Wagen eines Kindes genesen, für selbiges Fuhr-Lohn zu geben gehalten sey. (Jenae, 1709.)* (Rövid elmélkedés eme jogtudományi kérdésről: Vajon egy terhes asszony, hogyha utazás közben a kocsin gyermeket szült, ezért is köteles-e fuvardíjat fizetni?)

Mielőtt a vitás gyermek a postakocsiban megszületnék, a szerző azt a kérdést tárgyalja, hogy magányos nőnek egyáltalán illik-e utaznia? Idézi Beier jenai professzort, aki határozottan ellene van az efféle utazgatásoknak: „quia suspectum reddunt pudicitiam.” (Mivel gyanússá teszik a szemérmet.) Ezt az eshetőséget, már mint hogy a szemérmetesség körűi gyanú támadhat, a szerző is elismeri. De rábukkan egy fontos mentőkörülményre: lehetséges – mondja –, hogy az asszonynak *dolga van* és így muszáj utaznia. Ha pedig netán valamelyik útitárs pajzán ajánlatokkal kerülgetné az egyedül utazó úridámát, erre az esetre a szerző pompás visszavágást tanácsol, utalással a szeméremre. Azt kell felelnie a csábítónak: „Ha ön valóban szeret, ne akarjon megfosztani attól, ami szeretetreméltóvá tesz.” Nagyobb hatás kedvéért ez franciául foglaltatik a szövegben, szóról szóra úgy, amint a szerző valamelyik francia anekdótás könyvből kipuskázta. *(Si vous m’aimez, vous ne songerez pas ŕ me ravir ce qui me rend aimable.)*

Ezek után megtörténik az értekezés alapjául szolgáló esemény: a magányosan utazó hölgy a postakocsiban váratlanul gyermeket hoz a világra. Az orvosi segély kérdése a szerzőt nem érdekli,

neki csakis a jogkérdés a fontos: vajon az újszülött gyerekért külön meg kell-e a fuvardíjat fizetni? Mai nyelven szólva: *kell-e a gyerek számára is jegyet váltani?*

Két eset lehetséges.

1. Ha az asszonyság az egész kocsit kibérelte. Ebben az esetben joga van bárkit felvenni vendégül s a fuvaros nem igényelhet érte külön díjat. A gyermek ilyen vendégnek tekintendő.

2. Ha csupán a maga részére váltott jegyet. Ezt a lehetőséget már több tudós tárgyalta s általában az a nézet alakult ki, hogy a gyereknek nem kell jegyet váltani: „quia partus est portio mulieris, vel viscerum" (mivel a magzat az asszonynak, illetve belsejének része). A szerző is vallja ezt a nézetet, de egészen más indokból s úgy látszik, azért írta meg az egész értekezést, hogy saját újszerű és meglepő indokait a maradi jogászvilág indokai helyébe iktassa. Az előbb említett indok, amely szerint a gyermek a nő testének részét alkotja s így éppoly kevéssé tekinthető külön személynek, mint a nő egyéb belső részei, – nem áll meg. Illetőleg megáll, de csakis addig az időpontig, amíg a gyermek belül rejtőzködik. Mihelyt elvált a mamájától, önálló személyiségnek tekintendő.

Mik tehát a döntő erejű új indokok?

1. A gyermek nem foglal el külön ülőhelyet, tehát a fuvaros nem károsodik. Amennyiben az anyja nem bírja az ölében tartani, ez esetben sem kell ülőhelyre tenni, hanem le lehet fektetni a kocsi fenekén szalmára.

2. A fuvaros láthatta, hogy a nő más állapotban van, tehát számolnia kellett a szaporulattal.

Ez hát világos. Ám változik-e a helyzet, ha a nő előrelátásból *bölcsőt* is visz magával? Igen, változik, mert a bölcső *helyet foglal el* a kocsiban. De ebben az esetben sem a gyerekért kell fizetni, hanem a bölcsőért. Viszont csakis akkor, ha a fuvaros bizonyítja, hogy a bölcső által elfoglalt helyet kiadhatta volna másnak.

További bonyodalom: a nő nem akar a bölcsőért fizetni. Mire van joga ilyenkor a fuvarosnak? Visszatarthatja a bölcsőt. Igen, de minő joghatállyal? Zálogjoggal vagy csupán megtartási joggal? A kettő nem ugyanaz, mert ha csupán megtartási joga van, akkor egy másik, zálogjogos hitelező a

kielégítésnél megelőzi. A szerző temérdek jogi tekintély idézése után oda lyukad ki, hogy a fuvarost csak megtartási jog illeti. Aki kételkedik az idézetek helyességében – írja végül –, lapozza fel Harprecht doktor *Recht der Fuhrleute* (A fuvarosok joga) című, elismert tekintélyű könyvét, ott valamennyit megtalálhatja I. cap. 4. §. I. pag. 63.

Nem kételkedtem és nem lapoztam fel a nagytekintélyű könyvet.

A SZERELMES LEVELEK JOGTERÜLETE

Ha már az újszülött körül támadt jogi bonyodalmakkal foglalkoztam, kitérek az előzményekre is.

Bernhard Pfretzscher vittembergai jogtudós kirándult erre az eddig elhanyagolt jogterületre és megírta közérdekű munkáját a szerelmes levelekről: *De litteris amatoriis. Von Liebesbriefen.* (A szerelmeslevelekről.) (Vitembergae, 1744.)

A tanulmány két részre oszlik. Külön tárgyalja a *tisztességes* szerelmet és külön a *bűnöset.*

Első eset, első kérdés: kiskorú fiatalember szerelmes levele mennyiben kötelez a házasságra? Felelet: ha a szülők beleegyeztek a levélírásba, igen – egyébként nem. A döntés helyes, ámbár a gyakorlatban aligha fordult elő Papinianus óta, hogy szerelmes leveleket szülői engedéllyel írtak volna.

További kérdés: kötelez-e házasságra az *elmebajos* szerelmes levele? A kérdés nem egyszerű, mert ha szorosan vizsgáljuk az eseteket, akad akárhány, amelyben éppenséggel *a szerelem zavarta meg a levélíró eszét.* Néha olyan mértékben, hogy hasonlóvá lett az őrülthöz. Egyes jogtudósok szerint az ilyen megveszekedett szerelmest csakugyan elmebajosnak kell tekinteni, tehát szerelmes levele nem kötelez. Szerző álláspontja: *orvosszakértőket* kell meghallgatni a téboly fokának pontos és teljes kiderítése céljából.

Más komplikáció: *részeg ember* szerelmes levele mennyiben kötelez? A részegség *fokától* függ – véli a szerző.

Óvatosan kell eljárni a szerelmes levelekben foglalt, *nem egészen világos nyilatkozatok* értelmezése körül. A jogvélemények egyetértenek benne, hogy az *általános, közhelyszerű szólamok* kötelezésre nem alkalmasak. Például: *„Enyém vagy. Légy az enyém stb.”* Ellenben igenis, házassági ígéretnek tekintendők az efféle megpúpozott mondatok: *„Enyémnek akarlak, bármit beszéljenek is az emberek.” – „Enyém vagy, drága szívem, sohasem hagylak el.” – „Csak a halál választhat el egymástól.”*

Csupa hasznos útbaigazítás a levelező ifjúság számára. Különösen a példatár legutolsó frázisa: *„Ha valaha megházasodom, csakis téged veszlek el.”* A szerző szigorú jogi álláspontra helyezkedik s ezt a nyilatkozatot a *feltételes* ígéretek közé sorolja. A *lex permittens* szabálya szerint halasztó feltétel esetén a szerződés hatálya csak a feltétel teljesedésével áll be. Ha tehát a levélíró sohasem házasodik meg, az illető kisasszony elvételére sem lehet kötelezni.

A tisztes szerelem jogterületén a legutolsó kérdés: mi történik, ha a levélre a címzett *nem válaszol?* A szerző szerint nem is köteles válaszolni. Kellő hatályú kijelentés akkor is kötelez, ha a megtisztelt hölgy nem felel. Kétség esetén *eskü ítélendő meg* a nő javára, hogy miképpen értelmezte a levelet.

A *bűnös* szerelemmel a szerző röviden végez. Ebbe a rovatba a *házasfelek* szerelmes levelei sorolandók. Tudniillik, amelyeket harmadik személyekhez írnak. Ha a *feleség* vetemedik ilyesmire, a férj kétféleképpen járhat el:

1. Amennyiben a nő tapasztalatlanságból, oktalanul cselekedett, meg kell bocsátania.
2. Amennyiben tudatosan levelezett, a férj *megpofozhatja.* Célszerűségi szempontok is indokolják a kellő időben alkalmazott pofont, nehogy utóbb súlyosabb rendszabályokhoz kelljen folyamodni.

S ha a nő leplezi le a férjet? Ő nem veheti igénybe a pofont, mint megtorló és elrettentő eszközt, hanem békésen kell az ügyet rendeznie.

Ezzel az elfogultságra valló okfejtéssel a szerző hihetőleg végleges rendet teremtett a szerelmes levelek körüli jogkérdések bozótos rengetegében.

A kis tanulmány olvasása közben felébresztette figyelmemet a szerző ama állítása, hogy a szerelemtől meg lehet bolondulni. Ismeretes a spanyol *Quevedo* művecskéje a szerelem őrültjeinek kórházáról, de hát ez nem egyéb, mint a XVII. század nagy szatirikusának incselkedése. Ellenben tudományos szakáll-lengetéssel toppant elém a helmstädti egyetem orvosi fakultásának véleménye az 1726. esztendőből.

Okot az adott rá, hogy egy ifjú evangélikus teológus beleszeretett az apja cselédlányába. A lány református volt s így a házasság elé vallási akadály tornyosult. Egyszerre csak az evangélikus templomban a hívek vallását gyalázó cédulákra akadtak. A nyomozás kiderítette szerzőjüket az ifjú teológus személyében. De hát miért gyalázta a fiatalember a tulajdon hitét? Az egyházi tanács elé idézték s ott mindent bevallott. *Fel akarta izgatni az evangélikus papságot,* hogy válaszképpen fokozott erővel támadjanak a reformátusokra, erőteljes hitvita fejlődjék ki s *a leány a vele közlendő érvektől meggyőzetvén, térjen át az evangélikus vallásra.*

Bonyolult teológus-szerelem!

Az egyházi hatóság hibát sejtett és a helmstädti orvosi fakultáshoz fordult. Emez így válaszolt:

„*Responsum Facultatis Medicae* (Az Orvosi Kar döntése). Minek utána közöltettek velünk a cand. theol. C. H.-ra vonatkozó ügyiratok s véleményünk kéretett arra nézve, vajon az ügyiratokból megállapítható-e, hogy nevezett candidatustól a Judicium rationis per nimium amorem pervertáltatott légyen (vagyis, hogy elment az esze a felette nagy szerelemtől), ez okból Mi, az itteni orvosi fakultás Dékánja, Szeniorja és Professzorai az ügyet gondosan áttanulmányozván és mérlegelvén, nézetünket akként összegezzük, hogy az ügyiratokban foglalt körülményekből valóban arra lehet következtetni, miszerint az illető egyén fejében nincs minden rendben, miután az Amor frustratus (csalódott szerelem) melankóliára hajlamos egyedeknél az elme megzavarodását idézheti elő, úgyhogy az illető cselekménye nem számítható be.”

Múlt az idő s a teológus szerelmi ügye tovább kúszott az akták útvesztőjében. Az orvosi fakultás véleményét áttették a wittembergai egyetem jogi fakultásához. Ez orvosszakértői vizsgálatot rendelt el. Az orvosok elővették a teológust, megvizsgálták és eljárásukról jegyzőkönyvet vettek fel. A jegyzőkönyv szerint az ügy meglepő eredménnyel végződött: a teológus kijelentette, hogy neki *kutyabaja s immár egyáltalában nem is szerelmes...*

A KÍSÉRTETJOG ÉS A POFONJOG

A regényes jogtudósok atyamestere a hallei egyetemen működött. Samuel Stryk, latinosan *Strykius* volt a neve. Egyebekben jogkari dékán, udvari titkos tanácsos, szóval jelentékeny férfiú, aki termérdek tanulmánnyal ékesítette a jogi irodalmat. Egyik leghíresebb könyve volt: *De jure spectorum* (A kísértetek joga.) (Halle, 1700.)

Ebben a *kísértetjárás* folytán keletkezhető és tisztázatlan jogi bonyodalmakat teszi tisztába.

Főként a *bérleti* jog körül támasztottak zavart a garázda szellemek. *Felmondhatja-e a bérlő lakását, ha szellemek jelentkeznek benne?* Amennyiben a kísértetjárás elviselhető, például a szellemek csupán a ház félreeső helyén próbálkoznak szelídebb kopogással vagy enyhébb üvöltéssel: a bérletet nem lehet Felmondani. Súlyosabb természetű kísértetjárás esetében a bérlő felmondhat. A háztulajdonos köteles a felmondást elfogadni, kivéve, ha bizonyítja, hogy azelőtt a házban semmiféle rendellenesség sem fordult elő s ha újabban kísértetek ütöttek benne tanyát, az onnan van, hogy az új bérlő bizonyára boszorkányokat és varázslókat uszított maga ellen.

Bebizonyított kísértetjárás esetében az adásvételi szerződés semmis. Sőt, ha a vő apósától ilyen megszállott házat kapott hozományul, visszaadhatja és a hozomány kiegészítését követelheti. Kísértetes házaknál *adóelengedésnek* is helye van.

A gonosz szellem nemcsak házakat szállhat meg, de embereket is. Mi történjék, ha *a házasfelek valamelyikébe búvik bele?* Ha ilyesmi még a jegyesi állapot tartama alatt mutatkoznék, a másik fél a házasságtól visszaléphet. De ha már megkötötték a házasságot, tűrni kell. Válásnak helye nincs. Példa: megtörtént egy jámbor életű asszonnyal, hogy *kobold* szállott meg benne. A gonosz lélek mesterkedése abban nyilvánult meg, hogy az asszony *egyre piszkosabb lett s a házból sorban eltünedezett minden értékes holmi.* A férj teljesen tönkrement, de ki kellett tartania a feleség mellett, mert a züllesztés a kobold műve volt, a nő nem tehetett róla.

Fontos kérdés, hogy *a szellemek útmutatásával talált kincs* megilleti-e a találót, avagy elkobozható-e az állam javára? Ajánlatos az óvatosság, mert lehetséges, hogy a kincsőrző szellem nem az ördög megbízottja, hanem esetleg *jó lélek.* Viszont *rossz szellemek* közbenjárása esetén különbséget kell tenni. Ha a szellem nem csinál egyebet, csupán megmondja, hogy hol van a kincs s az illető a maga emberségéből a kincset meg is találja és hazaviszi: a lelet az ő jogos tulajdona lesz. Ellenben, ha a szellem kioktatja, minő titkos varázslatokkal lehet a kincshez hozzáférni, vagyis *eszközt* szolgáltat a szerzéshez: a kincs elkobozható.

Sok egyéb kérdés csomóját bogozza még ki Strykius professzor. Lehet-e holttá nyilvánítani távollevő férjet azon az alapon, hogy a lelke megjelent kísérteni? Nem, mert a jelenés esetleg csaláson alapulhat. – Gyilkosság esetén elég bizonyíték-e, ha a tett helyén az áldozat szelleme véresen megmutatkozik? Nem, az előbbi okból. – Menti-e a bűncselekményt, ha a tettest kobold beszélte rá a tettre? Csak abban az esetben, ha bizonyítható, hogy a kobold sűrűn kerülgette az embert és megfenyegette: ha vonakodik, kitekeri a nyakát.

Strykius dékán másik nevezetes műve a *pofonjog* körüli jogvitákat rendezi. Címe: *Tractatio juridica de alapa* (Jogi értekezés a pofonról).

A munka négy fejezetre oszlik; a jogi kidolgozás komolyságának és alaposságának illusztrálására. Íme címeik:

I. *De alapae descriptione,* vagyis a pofon fogalmának meghatározása.

II. *De subjecto activo,* vagyis aki a pofonokat adja.
III. *De subjecto passivo,* azaz aki a pofonokat kapja.
IV. *De effectu alapae,* vagyis a pofon következményei.

Nem követem a professzor tudományos beosztását, csupán hozzá nem értő módjára mondok el egyet-mást, amit a fejtegetésekből tudni érdemes. Az ember azt hinné, hogy tulajdonképpen az egész első fejezet fölösleges, mert hiszen pofon az pofon, nem kell magyarázni. Dehogyis nem. Még abban megegyezhetnek a vélemények, hogy ha valakit lábbal rúgnak képen, nem lehet pofonról beszélni, – de ott már igen finom megkülönböztetésié van szükség, ahol olyan ember adja le a pofont, akinek *a kezéről hiányxik valamennyi ujja.* Hogy ilyen eset valósággal előfordult-e a világ teremtése óta, mellékes, – az előfordulás *lehetősége* az, ami a vérbeli jogászt izgatja. Szóval, az ilyen pofon nem pofon.

Humánus Felfogásra vall a szerző ama fejtegetése, hogy a gazdának nincs joga a cselédet felpofozni. Viszont bizonyos esetekben a *férj törvényes joggal megpofozhatja a feleségét,* nevezetesen, ha tetten éri, amint mással csókolózik; avagy – mint ezt már tudjuk – idegen férfinak szerelmes levelet ír, avagy elcsavarog és csak késő este tér haza. Ellenben ha úgy törüli képen, hogy elered az orra vére, az már válási ok.

De mi történik, ha a *feleség pofozza meg a férjét?* Ilyenkor két eset lehetséges: 1. ha a férj erősebb, mint az asszony, nyugodtan visszapofozhatja; 2. ha gyengébb és a megtorlási akció nem kecsegtet sikerrel, válópert indíthat ellene. Mindkét esetben megvan a férjnek az az alternatív joga, hogy vegye tudomásul a pofont, nyugodjék bele és ne csináljon semmit.

Szóbeli sértést tilos pofonnal megtorolni. Ez a jogelv már csak azért is fontos, mert felmerült a következő jogkérdés: Ha táncestély alkalmával valamely úr táncra kér valamely hölgyet s a hölgy a táncot megtagadja, *van-e joga az illető úrnak az illető hölgyet pofon vágni?* A döntés természetesen nemleges, mert egyrészt a hölgy azzal táncol, akivel akar – másrészt, ha a táncmegtagadás

sértésnek lenne is tekinthető, ez csak olyan, mint a szóbeli sértés, tehát pofonnal megtorolni nem szabad.

Táncmulatságon s hasonló alkalmakkor egyéb dolgok is történhetnek. Rossz erkölcsű férfiak meg szokták cselekedni, hogy jó erkölcsű *kisasszonyokat* olyan tapogatásokkal illetnek, amely tapogatások a tánc lebonyolításához nem éppen szükségesek. Ilyenkor a merénylőt azonnal pofon lehet vágni, mert jogszabály, hogy *ki mivel vétkezik, azzal bűnhődjék.* Amit a bűnös férfikéz vétkezett, a sértett nő keze megtorolhatja.

Sok hasznos tudnivaló akadna még a pofonjog terén, de az már csak a jogtörténészeket érdekelheti.

Hasonló barokk jogi értekezés ijesztően nagy tömegben foglalja el a nagyobb könyvtárak polcait. Írtak a *hajadonjogról* és összepereltek a kérdésen, vajon felteheti-e a menyasszonyi koszorút, aki lánykorában *erőszaknak esett áldozatul?* Egyik jogtudós azt vitatta, hogy *igen;* a koszorú az *erkölcsi* ártatlanságnak a jelképe s a merénylet csak fizikai következménnyel járt, a lány erénye nem szenvedett csorbát. A betűjogászok felhördültek: akárhogyan veszti el valaki az ártatlanságát, nem léphet annak jelképével az oltár elé. Akadt közvetítő vélemény: jó, legyen tilos az ilyen ara fején a koszorú, ám biztosítani kell részére a jogot, hogy legalább *a koszorú árát követelbesse a vőlegénytől.*

Egy Simon Christoph Ursinus nevű doktorjelölt tudori értekezést izzadt ki az *örömleányok jogáról,* bizonyára szorgos tanulmányutak alapján. *(De quaestu meretricio.)* Mikor nevezhető valamely nőszemély *meretrix*-nek? Ha pénzért osztogatja a kegyeit. Azonban, ha nem fogad el pénzt, hány gavallér kell ahhoz, hogy a nevet megérdemelje? A tudomány nem foglal határozottan állást; némely szerző szerint *negyven* szükségeltetik. Amit a meretrixnek adtunk, nem lehet visszakövetelni; ha hitelt élveztünk és zálogot adtunk, a zálogot ki kell váltani. Ha nem fizettünk és zálogot sem adtunk, csupán *megígértük* a tiszteletdíjat, az ígéret kötelez. – Az élesszemű jogászsarj figyelme elől nem menekülhetett semmiféle lehetőség. Végrendelkezhetik-e a meretrix? s ha igen, tehet-e kegyes alapítványt? Alighanem Phyrne járhatott a szerző eszében, aki állítólag ajánlatot tett arra, hogy

felépítteti Téba falait a keresetéből. – Legeslegcifrább jogkérdés: ha az ilyen lány letér a polgári takarékosság ösvényéről és a keresményét könnyelműen elpazarolja: lehet-e *gondnokság alá helyezni?* A válasz tagadó s így a szerző megmenekült annak a részletezése elől, miképpen képzelendő el a gondnok működése?

Írtak a szakáll jogáról, a hallgatás jogáról, az orrjogról, lábjogról, kézjogról, sőt külön a jobb és bal kéz jogáról, valamint az egyes ujjak jogáról stb.

Stb.?

Még ennek is van külön joga!

Igenis, a szerény és semmitmondó „s a többi”, amely eleddig nem élt önálló életet, hanem alázatosan elsikkasztva a tulajdon létét, beérte azzal, hogy csupán utaljon más, előkelőbb fogalmak lécezésére, – ez a páriaként tengődő, soha észre nem vett és nem méltatott „s a többi” *Strykius* professzor jóvoltából kilépett a páriasorból és emelt fővel csatlakozott a többi jogi fogalomhoz, mint a mesebeli rút kis kacsa, amelyről kiderült, hogy fényes fehér hattyú.

Strykius könyvet írt róla ezzel a címmel: *Tractatio juridica de Etcaetera.* Vagyis: *Jogi értekezés a Satöbbiről.* Mi a Satöbbi története? mi a lényege? mikor szabad használni? minő bajok származhatnak a helytelen használatból? s a többi.

Például, ha valamely jogi aktusnál fel kell sorolni az uralkodó fejedelem valamennyi címét, nem szabad a harmadik vagy negyediknél a címek hosszú sorát megakasztani azzal, hogy rövidség okáért odaírjuk: s a többi. Továbbá: a jegyző felelős a nála felvett okiratokért, tehát óvakodjék a „s a többi” használatától, mert ebbe a rosszindulatú ügyfél beleköthet.

Azt is megtudjuk a kitűnő kis munkából, hogy akkoriban súlyos becsületsértés volt, ha valakinek azt mondták: *Te Satöbbi! (Du Etcaetera!)* Bár – mint ezt már tudjuk – pofonütni nem volt szabad az ilyen sértegetőt, viszont fel lehetett jelenteni, s a bíró köteles volt keményen megbüntetni. Úgy látszik, a szigorú büntetések nemcsak a megtorlásra voltak alkalmasak, hanem azt is elérték, hogy a sértő szó használata lassanként elmaradt, s ezzel a Satöbbi becsülete is helyreállott.

S a többi.

A halhatatlan nem csalhatatlan

1878. március 11-én a francia tudományos akadémia érdekes jelenetnek volt a színhelye. Du Moncel nevű természettudós bemutatta Edison új találmányát, a fonográfot. Nagy volt a gyülekezet meglepetése, amikor a kis élettelen gép egyszerre csak megszólalt és hűségesen visszamondta a bemutatónak imént elhangzott szavait.

Egyszerre egy öreg akadémikus, Bouillaud nevezetű, felpattant zsöllyéjéből, nekirohant Du Moncelnek és tudóshoz nem egészen méltó felháborodással *torkonragadta…* „Nyomorult – rivallt rá –, majd éppen egy hasbeszélő fog bennünket becsapni!”

Az esetet a szemtanú Camille Flammarion mondja el, *L’inconnu* (Az ismeretlen) című híres könyvének első fejezetében. Hozzáteszi, hogy a dühös öregúr egy félév múltán sem csillapodott le. Az akadémia szeptember 30-án megint ülést tartott, a makacs kétkedő szót kért és kijelentette, hogy érett megfontolás után fenntartja a véleményét: a fonográf hasbeszélőnek volt a mutatványa. „Mert nem lehetséges – mondotta –, hogy az emberi beszéd nemes hangszerveit hitvány fém pótolhassa.”

A jó emberről sohasem hallott volna az utókor, ha Flammarion meg nem örökíti a nevét. De volt az akadémiának egy valóban halhatatlan nevű tagja: *Lalande,* a nagy csillagász: 1781-ben lépett a világ elé Blanchard repülő és kormányozható csónakjával. A nagyközönség fantáziája lobbot vetett, már-már látták Párizs fölött cikázni a repülő emberek rajait. Lalande sietett lehűteni a lelkesedést. Cikket írt a *Journal de Paris* 1782. május 18-i számába. Cikkében a tudomány nehezékével lehúzta a repülő csónakot a levegőből. „Akárhonnan vesszük szemügyre a kérdést – írta –, teljességgel lehetetlen, hogy az ember a levegőbe emelkedjék és ott fenn lebegjen. Ehhez óriási méretű szárnyak kellenének, s azokat *másodpercenként három lábnyi* sebességgel kellene mozgatni. Csak a bolond hiheti, hogy ilyesmit meg lehetne valósítani.”

1783. június 5-én a Montgolfier-testvérek felbocsátották az első léghajót…

Rá egy hónapra, 1783. július 11-én *Jouffroy* márki, a gőzhajó feltalálója, megtette első útját kerekes hajójával a Saône folyón. Találmányát a kormány elé terjesztette. Ez továbbította a párizsi akadémiához. Vélemény: a kísérlet semmit sem bizonyít, az üggyel nem érdemes foglalkozni.

A levegő és a víz első hódítóit megbuktatta a tudományos vizsgabizottság. A *vasút* pionírjai sem jártak jobban. A hivatalos tudomány kézlegyintéssel intézte el a találmányt: nem indul meg az a gőzös sohasem, mert a kerekek egy helyben fognak forogni. De a kerekek rácáfoltak a tudós agyvelők kerekeire: forogtak, forogtak, és a mozdony nekiiramodott. Akkor meg az lett a baj, hogy a gyors mozgás súlyos betegségeket szabadít majd rá az emberiségre. A bajor királyi orvostudományi kollégium véleménye szerint: aki vasútra ül, *agyrázkódást* kap, – aki kívülről nézi az elrobogó vonatot, *elszédül.* Ez okból – ajánlotta a vélemény –, ha már az állam belébocsátkozik a veszedelmes kísérletbe, legalább a *pálya mentén emeltessen olyan magas deszkakerítést, mint a vasúti kocsi.*

Flammarion még egy sereg tudóst léptet föl a pellengérre.

A *meteorkövek* potyogását századok óta látták, tapasztalták, tanúsíthatták Európa-szerte. Múzeumok üvegszekrényeiben tolakodtak a látogató szeme elé, bizonyságlevelekkel, hogy hol és mikor hullottak alá. Végre az akadémia is föleszmélt tudományos álmából, s megbízta Lavoisier-t, a nagy vegyészt, tenne jelentést a kalandos kövekről. A jelentés alapján az akadémia kimondta, hogy a dolog hihetetlen és valóságnak el nem fogadható, mert kövek az égből nem eshetnek. A gyanús köveket valamely ismeretlen földi kitörés köphette a világra.

A tengeralatti kábel terveit Babinet akadémikus komolytalanoknak bélyegezte. – Lebont, a gázvilágítás feltalálóját azzal intézték el, hogy lámpa bél nélkül nem éghet. – Mikor Harvey a vérkeringésről szóló elméletével előállott, tudóstársai úgy nekimentek, hogy még a betegeit is elriasztották tőle. A párizsi egyetem még a XVII. században is az aristotélesi iskola megmerevült tételeit tanította és a merész újítók ellen a parlamenthez folyamodott segítségérc. Ez 1624-ben az új tételek szerzőit száműzte Párizsból és *halálbüntetés terhével* tiltotta meg, hogy „a régi és elfogadott szerzőktől eltérő új alapelveket tanítsanak”.

A bolognai egyetemen *Galvani* kollégái csörgősapkát nyomtak a feltaláló fejébe: kinevették és elkeresztelték „a békák táncmesterének”.

1840-ben a francia akadémia rászánta magát, hogy figyelmére méltassa azt a különös tüneményt, amelyről akkoriban „állati delej” és „szomnambulizmus” néven csodákat regéltek. *Ma úgy hívják: hipnózis.* A vizsgálódás eredményeként elhatározta, hogy effajta kísérletekkel éppoly kevéssé fog a jövőben foglalkozni, mint a perpetuum mobile hóbortjával vagy a kör négyszögesítésének haszontalan ábrándjával.

Flammarion példatárát kiegészíthetem a mi Semmelweisünk esetével is. Kálváriáját mindenki ismeri, nem kell részleteznem. Majdnem az ő sorsára jutott az angol orvostudomány örök dicsősége, a himlőoltás megteremtője: *Jenner.* Mikor előállott azzal, hogy az emberiség átka ellen tehénbetegség átoltásával kell védekezni: a kollégák feldühödött csorda hevével támadtak neki. Cikkekkel, pamfletekkel ökleltek bele a vakmerő újítóba. Bizonyos dr. Mosely nagy felháborodásában prófétai szózattal fordult a közvéleményhez: „Ki a megmondhatója, hogy ha állati nedveket oltunk be az emberi szervezetbe, esztendők múlva minő következmények jelentkeznek majd? minő gondolatok erjednek az állati lázzal fertőzött agyvelőkben? minő hatással lesz az emberi jellemre a négylábú befolyás?” A tetszetős jelszavakat mások is lobogójukra írták. Dr. Rowley röpiratának címlapját egy *ökörfejű* fiú színes képével ékesítette. Dr. Smyth dühének tajtékját hazugságok mérgével keverte s nem átallotta, hogy elrettentő példaképpen egy gyászos esetet ne dörgöljön a botor Jenner orra alá. Fiúgyerek volt az áldozat, *akit* beoltottak tehénnyirokkal, s *amely* az oltás után négykézláb kezdett járni; bőgött, mint a tehén és öklelőzött, mint a bika.

Aki nem éri be ezzel a rövid seregszemlével, lapozza fel a találmányok és felfedezések történetét; úgy fognak elébe rajzani, mint a tehénlegelő megpiszkált lepényei alól az egyébként ékes fémfényű bogarak.

A nagy Vegyész, aki az emberi agyvelő híg anyagát adagolja, elegyíti és összeköpüli, olykor mintha tréfás kedvében lenne: heterogén részecskéket kavar egybe és kajánul örül neki, micsoda furcsa gyúrmát sikerült habarnia.

Az ilyen kevertagyú ember átfogóan nagy tudásra tesz szett, eligazodik a tudomány legmélyebb járataiban, belelát a természet legrejtettebb titkaiba: de nem lát keresztül közönséges szélhámosok csalóka szövevényén s bámulatos naivitással engedi, hogy úgyszólván karikát akasszanak az orrába és táncoltassák, mint vásári komédiások a cammogó medveóriást. Pedig épp olyan kiváló tudós, épp úgy dísze akadémiáknak és egyetemeknek, mint hírhedt kételkedő kollégái, akik csikorgó féket vetettek a haladás szekerére.

Ismerünk akadémiai tagokat, akkora becsapattatás hőseit, amekkorának nemhogy halhatatlan öregúrral, de halandó iskolásgyerekkel sem lett volna szabad megtörténnie.

A hősök hőse volt Michel Charles világhírű matematikus, az *Académie des Sciences* nagytekintélyű tagja, úttörő tudományos művek szerzője, a londoni Royal Society aranyérmének tulajdonosa, a berlini, pétervári, brüsszeli, római, stockholmi, madridi stb. akadémiák kültagja. Nyolc éven keresztül, 1861-től 1869-ig bolondította a tudóst egy félművelt szélhámos. Világtörténelmi nevezetességek hamisított leveleit adogatta el nehéz pénzekért. Nem egy-két tucatot, nem is egy-kétszázat, sőt nem is egy-kétezret, hanem a nyolc esztendő folyamán összesen 27 345, mondd *huszonhétezerháromszáznegyvenöt* darabot. Az akadémikus saját tudományos szakmáját illetően Pascal 1745 darab, Newton 622 darab és Galilei 3000 darab levéllel szerepelt a gyűjteményben. A számtanhoz nagyszerűen értő tudós számlálatlanul pocsékolta a pénzt a levelekért. A nyolc évre terjedő szélhámosság tartama alatt 140 000, azaz *száznegyvenezer* frankot fizetett ki a hamisítónak.

Pók nem tudja olyan ügyesen befonni a legyet, aminő ügyességgel fonta be a Vrain-Lucas nevű szélhámos az elszédült tudóst. Íme a mese, amivel operált:

Bois-Jourdain gróf, királypárti főúr menekült a forradalom elől. Hajóra szállt és Amerikába igyekezett. A hajó közel a parthoz viharba került, elsüllyedt s a gróf beleveszett a tengerbe. A mentőexpedíció a hajó roncsai közül kihalászott egy ládát, ebben volt a gróf mérhetetlen értékű *kéziratgyűjteménye.* A forradalom bukása után az örökösök megkapták a becses ládát, őrizgették is családi ereklyeképpen, de a második nemzedék immár nem rabja a kegyeletnek, tönkrement, pénzre van szüksége, s hajlandó néhány darabtól megválni. Persze, titokban, hogy a család érzékeny hiúsága csorbát ne szenvedjen. A néhány darabból azután lassanként 27 345 darab lett s a tudós a gyűjtő falánk mohóságával csapott le az egyre nagyobb számban felkínált példányra.

A levelek öreg könyvekből kivagdosott régi gyártmányú papírra voltak írva, ódon rajzú betűkkel s a hamisítónak még arra is gondja volt, hogy a papirost pár napig *sóban áztassa.* Ezzel a netáni gyanúnak vágott elébe, amely a *hajótörés* meséjét illetően keletkezhetett volna.

A nagy matematikus végtelen naivitására az a legjellemzőbb, hogy még csak nem is tudakozódott utána: vajon egyáltalán létezett-e gróf Bois-Jourdain nevű emigráns? Igaz-e, hogy elpusztult a tengeren? Kik az örökösei? Hol laknak? Lehetséges volna-e velük személyesen érintkezni és az egész gyűjteményt megszemlélni? Minden kételyt leszerelt a hamisító vakmerő trükkje: eladott a tudósnak néhány ritka levelet, fölvette a tekintélyes vételárat s pár nap múlva hosszú ábrázattal jelentkezett, hogy kéri vissza a leveleket, itt az értük kapott pénz; ugyanis az egyik örökös, régivágású rojalista tábornok, éktelen dühbe jött, amikor a hír a fülébe jutott, megtiltotta a további vásárt és visszaköveteli a leveleket. Ha volt esetleg kétely a tudós lelkében, erre eloszlott, mint a nyári felleg. Még ő könyörgött a közvetítőnek, nyugtassa meg az öreg harcost, hiszen nála, az akadémikusnál a levelek jó helyen vannak. Vrain-Lucas vállalta a nehéz feladatot, leszerelte a vén dörmögő generálist és a láda kincsei tovább szivárogtak át Chasles úr szekrényeibe.

Volt azonban még egy csekély hiba. Pascal és Newton levelei francia nyelven íródtak s a laikus szemét a kézírás ügyes hamisítása megtéveszthette. De vajon *Nagy Sándor milyen alapon levelezett*

franciául Aristotelésszel és Cleopatra miképpen írhatntt francia levelet Julius Caesarnak? Mert ilyen ritkaságok is kerültek elő százával a ládából, sőt még különbek is, mint később ki fog derülni.

A szélhámos nem akadt meg, nem ejtett görcsöt a mese szálain. Ügyesen továbbszőtte a káprázatos mesekelmét: „Ezek a régi levelek – mondotta – nem eredetiek, hanem a XVI. századból való *fordítások.* Ahhoz nem férhet kétség, hogy az eredetiek akkor még megvoltak s hogy a fordítások hitelesek. Az eredeti gyűjteményt a *tours-i* apátság őrizte levéltárában, ott készültek a fordítások. Tény, hogy az eredetiek elkallódtak, de a fordításokat maga XIV. Lajos hitelesnek ismerte el és besorolta saját kéziratgyűjteményébe. Ő és Pompadour asszony továbbfejlesztették a gyűjteményt, amely megmaradt a királyi javak között XVI. Lajosig. Ez a boldogtalan király a forradalom viharaiban Bois-Jourdain grófnak ajándékozta az egész kollekciót, nehogy a jakobinusok méltatlan kezébe essék.”

A tudós tökéletesen megnyugodott.

És holta napjáig nyugodtan gyönyörködött volna titkosan őrzött kincseiben, ha a hiúság arra nem ösztökéli, hogy egy részükkel kilépjen a nyilvánosságra. Nem a saját egyéni ambíciója vitte rá, hanem a *francia nemzeti hiúság.*

Nagy pénzen megszerzett leveleivel azt akarta bebizonyítani, hogy *a nehézkedés törvényeit nem az angol Newton fedezte fel, hanem a francia Pascal.* A dicsőség a francia géniuszt illeti meg, vissza kell tehát helyezni a fizika birodalmában a trónusra, amelyről az angolok méltatlanul leszorították.

1867. július 15-én tartotta a tudományos akadémia nevezetes ülését, amelyen Michel Chasles megtette bejelentését és előterjesztette bizonyítékait: *Pascal levelezéseit a fiatal diák Newtonnal, a levelekhez csatolt s a gravitáció törvényét kifejtő jegyzeteket* és Newton édesanyjának Pascalhoz intézett leveleit, amelyekben köszönetet mond a fia iránt tanúsított jóságért.

Ez aztán robbant. A megpiszkált hangyabolyról szóló ősi hasonlat sem fejezi ki kellően a bejelentés nyomán támadt kavarodást, A többség tapsokkal üdvözölte Chasles-t, a tudós hazafit, aki visszaszerezte a francia géniusz számára az idegen bitorolta dicsőséget. Sőt akadt egy neves

vegyész, aki vizsgálat alá vette az egyik levélen használt tintát s azt a szakvéleményt adta ki róla, hogy a tinta valódi, korbeli. De néhány savanyú ember a fogát szítta. „A dolog nem tiszta – mondották –, mert az első levél dátuma szerint Newton akkor még csak *12 éves diákgyerek volt,* tehát valószínűtlen, hogy Pascal az ő nagy tudományos felfedezését ilyen korú fiúcskára bízta légyen.” Egyéb apró tévedések, anakronizmusok is ríttak ki a levelekből és kétessé tették a hitelességüket. Beleszólt a vitába az angol Sir David Brewster, Newton híres biografusa és kereken kijelentette, hogy az egész levelezés hamisítvány; különben is mindenki tudja, hogy Newton csupán később foglalkozott fizikával s a gravitáció törvényéről Pascal a levelezés időpontjában nem is álmodhatott.

Chasles professzor nem jött ki a sodrából. A francia kételkedőknek azt felelte, amit hasonló esetekben szokás, hogy ti. rossz hazafiak és destruktívok. Az angol tudós ellen friss fegyverszállítmánnyal indult harcba: leveleket produkált *Galilei*-től, ezeket az olasz tudós az ifjú Pascalnak írta és pedzi bennük a gravitáció elméletét. Pascal tehát igenis már abban az időben foglalkozott a gravitációval, amikor Newton még meg sem született.

Hiába mondták neki, hogy Galilei *vak* volt a levelek keltezéseinek idején: pár nap múlva előállt egy eredeti olasz nyelvű Galilei-féle levéllel; ebben az öreg olasz örömmel írja, hogy szembaja javult s ismét kezébe veheti a tollat. Az ellenpárt ekkor lesújtott a döntő csapással: Galilei egyik levele szóról szóra ki van írva egy 1764-ben, tehát több mint száz éwel később megjelent francia könyvből. A könyv címe: *Histoire des Philosophes modernes* (Az újkori filozófusok története), szerzője Savérien. „Haha – felelte a meggyőzhetetlen akadémikus –, a dolog fordítottja áll: a szöveget Savérien lopta a Galilei-féle levélből.” És letette az akadémia asztalára Savériennek Pompadour asszonyhoz intézett levelét, amelyben köszönetet mond, amiért a márkiné gyűjteményéből rendelkezésére bocsátotta Pascal, Newton és Galilei írásait s ezzel kegyesen segítette őt a modern filozófusokról készülő művének megalkotásában.

Mondanunk sem kell, hogy valamennyi új bizonyíték megint csak Vrain-Lucas műhelyéből került ki.

Ki volt ez a Vrain-Lucas?

Vidéki kertész fia, elemi iskoláknál többet nem végzett, de Párizsba kerülvén, könyvtárakban töltötte szabad idejét, összefalt temérdek könyvet s zavaros autodidakta-tudásra tett szert. Írnoka lett egy párizsi genealógusnak, aki jó pénzért családfákat kutatott fel s elsajátította az okirathamisítás alapelemeit. A véletlen összehozta a gyermeknaivitású akadémikussal; felismerte a lehetőségeket és megindította grandiózus hamisítási hadműveleteit, amelyekről maga sem hitte eleinte, hogy ilyen napóleoni sikerrel fognak lefolyni.

Két teljes esztendeig hullámzott a tudományos vita dagálya és apálya. Chasles semmiképpen sem akarta elárulni, hogyan jutott a levelekhez. Diszkréten őrizte a Bois-Jourdain-család titkát. Amikor már nagyon szorongatták, megnyitotta szekrényeit néhány ismert autogramgyűjtő előtt és fölfedte előttük többi kincsét. A származási hely hitelességét kívánta a szemenszedett ritkaságokkal bizonyítani.

A gyűjtőkollégák ámultan szemlélték az elébük táruló csodákat. Volt ott 27 levél *Shakespeare-től,* 28 *Pliniustól,* 10-10 *Plátontól* és *Senecától,* 6 *Nagy Sándortól,* 5 *Alkibiadestől* és több száz *Rabelais-től.* Kötegszámra hevertek a dobozokban sok század előtt élt szerelmesek levelei: néhányat *Abelard* írt *Héloďse-hoz,* 18-at *Laura Petrarcához,* egyet pedig – a gyűjtemény gyöngyét – maga a gyöngyolvasztó *Cleopatra Julius Caesarhoz.* S amikor azt hitték, hogy az érdekességek sora ezekkel kimerült: az öreg akadémikus finom mosollyal húzta elő *Attila* levelét, majd *Pontius* levelét *Tiberius* császárhoz, végső csattanóul pedig *Mária Magdolna* levelét, amelyet *a balottaiból feltámasxtott Lázárhoz* intézett!

Ez a ritkaságok ritkasága így hangzott:

„Nagyon szeretett fivérem, ami Pétert, Jézusunk apostolát illeti, remélem, hogy nemsokára itt fogjuk őt látni s nagyban készülök fogadtatására. Mária nővérünk ugyancsak igen örül neki. Az ő egészsége bizony hanyatló s ajánlom emiatt a te imáidba. Olyan jól érezzük magunkat itt a gallusok földjén,

hogy nem szándékozunk egyhamar hazamenni. Ezek a gallusok, akiket barbároknak szoktak nevezni, egyáltalán nem azok s abból, amit itt tapasztaltunk, azt következtetjük, hogy a tudományok világossága őtőlük fog szerteáradni a földön. Szeretnénk már téged is látni s kérjük az Urat, hogy fogadjon kegyelmébe.

Magdolna.”

Csak az olyan megátalkodott francia hazafi, mint Chasles, nem vette észre a messze kifityegő lólábat. A tudomány világító fáklyáját lobogtató gall ősöket avégett kellett a levélbe beiktatni, hegy Chasles francia szíve feldobogjon s ne sajnálja a pénzt a gall géniusz hatalmas bizonyító erejű dokumentumától.

De a többi honfitárs szemében kevesebb több lett volna. Mária Magdolnát már nem bírták megemészteni és felszólították a professzort, engedje meg, hogy tudósok és írásszakértők vizsgálják át a gyűjteményt. A professzor nem volt rá hajlandó. A rögeszmés őrült ravasz konokságával így indokolta meg az engedély megtagadását: „Nem lehet a vizsgálattól semmit sem remélni, mert a tudós nem írásszakértő és az írásszakértő nem tudós.”

Nem is adta be a derekát ezúttal sem s a leghajmeresztőbb hamisításra is jóhiszemmel megesküdött volna, hogy valódi.

A lavinát egy véletlen indította el. Vrain-Lucas mester a császári könyvtár terhére is elkövetett holmi apró szélhámosságot és a rendőrség kezére került. Ott elővették a többi dolgát és szépen lebonyolították a Bois-Jourdain-féle meseszövevény szálait is. A szélhámos beismerése azután megtörte a professzort. A tudományos akadémia 1869. szeptember 13-i ülésén bűnbánattal beismerte, hogy őt bizony becsapták és a gravitációs elmélet dicsőségét meg kell hagyni Newtonnak.

Vrain-Lucas a tárgyaláson cinikusan védekezett. Ő nem károsította meg Chasles urat, mert a gyönyörűség, amelyet a hamisítványokkal szerzett, megért neki 140 000 frankot. Azonkívül a hazának is szolgálatot tett, mert ráirányította a közfigyelmet a dicsőséges francia múltra.

A haza hálátlannak bizonyult. Vrain-Lucast két évi börtönre ítélték.

Michel Chasles-t nem ölte meg a nevetség. Megemésztette a csalódás fájdalmát, a bűnügyi tárgyalás szégyenét, csupán azt a pástétomot nem bírta megemészteni, amellyel *nyolcvannyolc* éves korában megterhelte a gyomrát. Ebbe 1880. december 8-án belehalt.

*

A becsapott tudósok eseteiről érdemes lenne antológiát szerkeszteni. A cím ugyan nem találna; virág helyett zöldségfüzér jönne létre.

Még az ártatlanabbak közé tartozik Fontenelle tréfája. Az öregúr – aki egyébként százéves korában halt meg mint a francia akadémia főtitkára – ebédre hívta meg akadémikus társait. Ebéd után kisétáltak a kertbe s ott a házigazda egy furcsa tüneményre terelte a vendégek figyelmét. „Tapogassák meg, uraim, ezt az üveggolyót. Épp rásüt a nap s mégis felül hideg s alul meleg. Vajon mi lehet az oka?” A tudós társaság tapogatott és tapogatózott. Bölcs és megalapozott vélemények rajzották körül a nevezetes golyóbist. Végre Fontenelle megelégelte a magyarázatokat. „Azt hiszem, közölhetem a helyes megfejtést. Az elébb kinn voltam a kertben s akkor még a golyó felül volt meleg és alul hideg. Megfordítottam, s most, hogy az urak is kijöttek, felül hideg és alul meleg.”

Gonoszabb tréfát űzött a londoni akadémiával Sir John Hill (1716–1775. Miután hasztalan ostromolta a tudós társaságot s nem vették fel tagnak, bosszút forralt. A Royal Society titkársága egy napon szenzációs levelet kapott, fel is olvasták a legközelebbi ülésen. Vidéki orvos küldte és arról referált, minő csodálatos gyógyítást vitt végbe *kátrányoldat* segítségével. Egy matróz eltörte a lábát; ő a tört részeket összeillesztette, bekente kátránnyal, átkötötte s pár nap múlva a két rész teljesen egybeforrt. A matróz úgy járt-kelt vele, mintha sohasem tört volna el.

Akkoriban sok szó esett a kátrány gyógyító erejéről; különösen az egyiptomi múmiák kátránytartalmáról beszéltek csodákat. A kátrányhit tudósainak kapóra jött az eset, új bizonyítékot

jelentett az elméletük mellett. Akadtak kételkedők is: ezek azt vitatták, hogy a matróz lába nem lehetett teljesen eltörve; a vidéki orvos talán túlzott, s a gyógyulás nem lehetett olyan gyors. Még nem ült el a vita s a vidéki orvos ismét jelentkezett. „Múltkori levelemből – írta – valami kimaradt. – Elfelejtettem megírni, hogy a matróz törött lába *fából volt.*”

Még orcátlanabb felültetésnek lett áldozata Bory de Saint-Vincent francia természettudós (1780–1846). Az ő nevéhez kapcsolják az *ormányos patkányok* híres történetét. Egy kiszolgált zuáv, *Brinon* nevezetű, jelentkezett nála s néhány csodálatos, addig még nem látott állatpéldányt kínált megvételre. Patkányok voltak, de nem közönséges európai fajtájúak. A farkuk rövid volt, viszont orruk több centiméternyi ormánnyá hosszabbodott meg. Úgynevezett *szaharai ormányos patkányok* – mondotta a zuáv. (Rats ŕ trompe du Sahara.) A tudós háromszáz frankért megvett egy hímet és egy nőstényt. A patkánypár nem késlekedett a családi örömökkel, csakhamar világra jött az új patkánysarj, de bizony ormánya nem volt egyiknek sem. Kisült, hogy a zuáv azelőtt bonctermi szolga volt, s ott ellesett tudományának segítségével leoperálta a patkányok farkát s átültette az orrukba.

Nagy kavarodást okozott német tudományos körökben J. B. A. Beringer würzburgi egyetemi tanár és hercegi tanácsos felfedezése. Sétái alkalmával egy öreg kőbányában érdekes megkövesedések kerültek elébe. Pókok, hernyók, giliszták és effélék, kővé meredve. A professzor figyelmessé lett és rendszeres kutatásokat végzett a bányában. A leletek szaporodtak. Megkövült kígyók, békák, gyíkok bukkantak felszínre, majd – csodák csodája – *egy pók, teljes hálójával együtt, amint éppen elkap egy legyet.* A szenzáció dagadt. A kikapart kövek némelyikén a nap és hold ábrázolata volt látható, sőt egy üstökös-képet is talált a szerencsés kezű tudós. A lelet legértékesebb részét ép állapotú kövek alkották, amelyeken tisztán volt olvasható Jehova héber betűkkel Irt neve. S mindez nem belenyomódva a kőbe, hanem *kiemelkedően, reliefszerűen kifaragva!*

Elkezdődtek a találgatások. Egyik vélemény szerint *lusus naturae,* a természet játéka hozta létre a köveket. Akár ha egy vödör vizet széjjelloccsantunk a földön, s a víz mindenféle szeszélyes rajzot mutat. Igen ám – okoskodott a másik –, de ha ezer vödröt loccsantunk is ki, mégsem keletkezik

legyet elkapó pók képe, sem Jehova pontosan leírt neve. Egyébre kell gondolni. Arra, hogy a kövületek nem véletlenül keletkeztek, hanem *tudatosan* alkotta őket az egész természeten át meg át hatoló *anima mundi,* a gondolkodó és cselekvő *világszellem.*

Beringer professzornak más volt az elgondolása, s azt megfelelő pompázatos formában tárta a tudományos világ elé. Georg Ludwig Hueber nevű tanítványával doktori disszertáció alakjában összefoglaltatta az anyagot, s remek rézmetszetű képmellékletekkel illusztráltatta. A könyvecske 1726-ban jelent meg Würzburgban; hosszú latin címéből elég a két kezdőszó: *Lithographiae Wirceburgensis* etc. (Würzburgi kőfeliratok). Akkor tudományos értekezés, ma bibliofil-csemege; alig néhány könyvtárban van meg.[667]

A professzor nem fogadta el a kalandos vélekedéseket. Komoly tudós első látásra tisztában lehet vele, hogy kövületekről nincs szó. Az ábrázolások emberi kéz művei. És pedig abban az időben keletkeztek, amikor az ősgermán nép még a pogányság sötét korát élte. Vagyis *bálványképek* voltak, pogány imádat tárgyai s mint ilyenek, meg nem becsülhető értéket jelentenek az ősgermán kultúra számára. A würzburgi kőbányába akkor kerülhettek, amikor a germánok felvették a keresztséget. Nyilvánvaló, hogy az első keresztény püspökök nem tűrték meg a pogány kultusz tárgyait s parancsukra a lakosság összehordta és elásta valamennyit. Valószínű, hogy másutt is rejlenek hasonló kövek a föld mélyén; gondviselésszerű szerencséje a tudományos világnak, hogy a véletlen folytán Würzburgban felszínre vergődtek.

Az okfejtés egyszerű volt és világos, el lehet fogadni. Ugyanilyen egyszerűen felelt meg a professzor ama kételkedőknek, akik a „Jehova” feliratú követ nem tudták a pogány istentiszteletbe beilleszteni. A germán lakosság között *zsidók is voltak,* s a többivel együtt ők is felvették a keresztséget, ők is elásták a szertartási tárgyaikat.

A könyvecske eljutott a szász királyhoz. Érdekelte a felfedezés, íratott a professzornak, hogy küldjön megtekintésre néhány darabot a híres leletből. Drezdában megvizsgálták a köveket, s a professzor egyszerű megfejtésénél is egyszerűbben derítettek világosságot az ügyre.

A képeket würzburgi diákok vésték a kövekre, jobb ügyhöz méltó fáradsággal. Elásták a kőbányában s gondjuk volt rá, hogy a professzor apránként megtalálja őket. Vakmerő betyárság volt, de beütött. A tetteseket persze kötelezte a zsiványbecsület, s a professzor háta mögött röhögő kórust nem sikerült leleplezni.

Mondják, maga a professzor vásárolta össze és semmisítette meg a dicsőségét hirdető könyv példányait, azért lett belőle bibliofil ritkaság.

A VADAK KÖNYVÉNEK TITKA

Akikről idáig szó esett, az életben járatlan tudósok voltak. Lelkük nem volt gyanakvásra berendezve, nem ismerték fel a ravasz csellel állított kelepcét. De a francia *Domenech* abbé magamagának ásta a vermet, abba esett bele.

A párizsi arzenál-könyvtár egy rejtélyes füzetet őrzött; senki sem tudta, hogyan került oda. A katalógus *Vadak könyve* (Livre des Sauvages) címen lajstromozta. Furcsa ábrázolatok és ákombákomok voltak benne, könyvtári hagyomány szerint amerikai indián műve lehetett. Paul Lacroix, a könyvtár igazgatója, figyelmessé tette rá Domenech abbét, a neves földrajzi írót. Tudta ugyanis, hogy az abbé beutazta Észak-Amerikát, Texast, Mexikót és mint az indián kérdés szakértője volt ismeretes.

Az abbé nekifeküdt a füzetnek, s pár heti tanulmányozás után elkészült a magyarázattal.

Az ábrázolatok nem egyebek, mint *az ős indián képírás jegyei.* Tudományos jelentőségük óriási, mert bepillantást engednek a vörösbőrűek ősi kultúrájába, sőt történelmük egyes korszakaiba is. Szerényen bevallotta ugyan az abbé, hogy valamennyi hieroglifát ő sem volt képes megfejteni, de a füzet nagy vonásokban egyes törzsek vándorlását tartalmazza, s az ősvallás misztériumait érinti.

Különösen meglepő, hogy a phallos-imádatra is kétségtelen bizonyítékot nyújtanak a kezdetleges illusztrációk.

A felfedezést a párizsi illetékesek nagy elismeréssel fogadták. Szó volt róla, hogy az abbé megpályázza az akadémiai Volney-díjat, de aztán mást gondoltak. A könyvtár igazgatója elmondta, hogy még az abbé előtt nála járt egy észak-amerikai hittérítő, s a füzetről pontos másolatot készített. Felrémlett hát a veszedelem, hogy valamely amerikai vagy mexikói tudóstársaság *facsimile* kiadásban megjelenteti a füzetet, és megelőzi a franciákat. A nemzeti becsület kérdése felberzenkedett s a szépművészeti igazgatóság ajánlatára a kormány elhatározta, hogy Domenech abbé tanulmányát a megfelelő képanyaggal maga az államminiszter – egyben a császári ház minisztere – fogja kiadatni.

A könyv megjelent. Ez volt a címe:

Manuscrit pictographique Américain précédé d'une Notice sur l'Idéographie des Peaux-Rouges par l'Abbé Em. Domenech, Membre de la Société Géographique de Paris etc. Ouvrage publié sous les auspices de M. le Ministre d'État et de la Maison de l'Empereur. Paris, 1860.

(Amerika képes leírása, előszóként a vörösbőrűek képírására vonatkozó jegyzettel, írta Em. Domenech abbé, a Párizsi Földrajzi Társaság stb. tagja. Az Állam és a Császári Ház miniszterének jóváhagyásával kiadott mű.)

Sikerült hát Amerikát megelőzni.

De közben baj történt.

A párizsi műtárlat díjkiosztása alkalmával Walewski gróf, akkori külügyminiszter tartotta a szokásos ünnepi beszédet. A szónoki lendület túlságos magasságokba ragadta a Napóleon-ivadékot. Megtette Franciaországot a népek tanítómesterének és megállapította, hogy az egész nyugati civilizáció francia példának köszönheti létezését, s a francia szellem bélyegét viseli.

Németországban megütközéssel fogadták a hivatalos himnuszt. Különösen felháborodott J. Petzholdt, a bibliográfia híres drezdai tudósa. Épp akkor került kezeügyébe a nagyigényű Domenech-

féle mű. Francia civilizáció? Jó. Tollat fogott és a német könyvpiacot megörvendeztette egy tizenhatoldalas füzetkével:

„Das Buch der Wilden” im Lichte französischer Civilisation. (Dresden, 1861.)” (A vadak könyve a francia civilizáció fényében.).

Vad indiánok nem kentek olyan maró mérget a nyilaikra, aminővel a német tudós a francia civilizációt végigfecskendezte. Hogy a végén kezdjem: a *Vadak Könyve nem egyéb, mint egy amerikai német iskolásgyermek piszkozat-füzete.* A fiú valami távoli tanyán élhetett, s unalmában mázolta tele az irkáját mindenféle gyerekes figurával és ákombákommal.

A korbácsot suhogtató alak nem indián varázsló, hanem tanítómester, aki elveri a diákot. A rejtélyes, hosszúkás ábra nem a villámnak s az isteni büntetésnek a jelképe, hanem közönséges *kolbász.* A hatszemű alak nem bölcs és bátor törzsfőnök, csupán a gyermeki fantázia torzszülötte. Nem három főpap tart istentiszteleti tárgyat a szája elé, hanem három gyerek eszik *perecet.* A felhők istene, a tűz szelleme, s egyéb túlvilági jelenség az ismert gyermeki rajzolgató próbának köszönheti a létezését: kis kör két ponttal jelzi a fejet, nagy kör a hasat, két gyufaszál a lábat. Ami a phallos-imádatot illeti, hasonló leegyszerűsített szemérmetlenséget bővében láthatott az abbé odahaza Párizsban; haszontalan kölykek szokták ilyesmivel telemázolni a francia civilizáció bizonyos egészségügyi intézményeit.

Volt a dolognak csattanója is. A francia tudósnak halvány fogalma sem volt a német nyelvről, de még a *gót betűkről* sem. Pedig nem kell valakinek tudósnak lennie ahhoz, hogy a gót betűre figyelmessé legyen, s ez esetben a könyvtárba elsőnek vetődő német ember felvilágosíthatta volna az abbét tragikus tévedéséről. Ő egy rajzcsoportról azt sütötte ki, hogy az a *tűzital,* vagyis a nemzetrontó pálinkát jelenti. Holott világosan oda volt írva: *Honig.* Méhkas, lépesméz, mézeshordó volt, amit a gyerek odapingált. S a többi furcsa „képírás” alatt is hemzsegtek a német szavak: *will, grund, heilig, hass, nicht wohl, unschuldig, schaedlich, bei gott,* és a többi.

A szép kártyavár összeomlott.

De a francia közvéleményt nem sújtotta le a sajnálatos eset. Petzholdt könyvét lefordították franciára, a német tudóst megdicsérték, és Domenech abbét kinevették. Alkalmasint a külügyminisztert is.

MI A FLIRT?

Egyik legkiválóbb nyelvtudósunk kísérletet tett arra, hogy a használatos idegen szavakat megmagyarosítsa, vagy legalábbis egyértékű magyar szavakat állítson be helyükbe. A *flirt*[(673)] helyébe a következő szavakat ajánlja: *legyeskedés, hetyegés, bomlás, enyelgés, szeretkezés, kacérkodás.* De hát ez a kísérlete nem sikerült, mert egyik szó sem fejezi ki pontosan azt a fogalmat, melyet az angol *flirt* tartalmaz. A *kacérkodás* meg éppenséggel különbözik tőle.

A *flirt* angol ige annyit jelent, mint valamit gyorsan ide-oda mozgatni. Lord Chesterfield, a XVIII. század egyik legszellemesebb angol írója elmondja, hogy ő jelen volt, amikor ennek a szónak újszerű alkalmazása megszületett. Lady Frances Shirley volt a neve a dámának, aki a szót először használta mai értelmében, s akinek érdemét a hálátlan utókor teljesen elfelejtette. „Ott voltam – írja Chesterfield –, mikor ez a jelentőségteljes szó elröppent a világ legbájosabb ajakáról.” A bűbájos Lady Frances azt cselekedte, hogy *a legyezőjét hol kinyitotta, hol becsukta; hol az arcát rejtette mögéje, hol csak a szemét,* s mikor férfipartnere tréfásan felelősségre vonta a csábító ingerkedés miatt, ártatlanul azt felelte, hogy hiszen ez csak *„flirtation”, ő csupán a legyezőjét mozgatja.*

A szó tehát megszületett, s úgy az angol hölgyek, mint a kontinens dámái minden igyekezetükkel rajta voltak, hogy az újszülött ne maradjon csenevésznek, hanem kellően megizmosodjék. Így aztán a flirt szó értelme is megdagadt, bonyolulttá lett, úgyhogy manapság összevissza alkalmazzák. Tudományos definíciója ma is hiányzik. Nem gúnyolódásból mondom ezt, mert valóban a tudósok egész sora töprengett a flirt lényegén. A flirt létezését és virágzását nem lehet letagadni, tehát meg kell kísérelni a tudományos magyarázatát.

Iwan Bloch, aki egyébként az angol életnek egyik legalaposabb ismerője, csak úgy tudja definiálni, hogy szembeállítja a *kacérsággal.* Bloch szerint a kacérság egyenesen az érzékekre pályázik, nem törődik a férfi és a nő viszonyának szellemi részével. Viszont a flirt a kacérságnak spiritualizált atyafia; itt a nő inkább a szellem és az ízlés fegyvereivel igyekszik a férfit harcképtelenné tenni.

A svájci Forel szerint a kacér főképpen tetszeni akar, a hódítás csak mellékes célja. Ellenben a flirt egyenesen szerelmet akar ébreszteni, a legváltozatosabb eszközökkel. Ezeket az eszközöket bájos részletességgel sorolja fel a kitűnő szerző és tudományos alapossággal megállapítja, hogy a flirt felváltva veszi igénybe a *látási* és *tapintási* érzékszerveket. Előbbiek közt legfontosabb a szembeszéd, mert sokat árulhat el, s ezzel erőteljes hatásokra számíthat. A tapintó érzék körébe tartozik a kézszorítás, a közelhajolás, a látszólag véletlenül történt hozzásúrlódás, továbbá olyan helyeken, ahol az emberek szorosan egymás mellett ülnek, a térdek és a lábak beszéde. Ilyen módon a szó fölöslegessé válik, a flörtölő pár beszéd nélkül is megérti egymást.

Az amerikai H. T. Finck szintén megkülönbözteti a kacérságot a flirttől. A kacérság *(coquetry)* szerinte is a tetszésvágyat jelenti. A kacér nő hódítani akar, de csakis a hódítás kiélvezése végett, minden egyéb cél nélkül. Akárcsak a zsugori, aki az aranyain nem akar vásárolni semmit, csupán az arany kedvéért halmozza őket rakásra. A flirt ennél sokkal bocsánatosabb játék, a szólásmód is így hangzik: „ártatlan flirt”, – míg a másikra azt szokták mondani: „szívtelen kacér”. Hogy még jobban kidomborítsa a flirt jellegét, mellésorakoztatja a rátartós, rideg, álszentes típust is. Ez a típus a férfi kérdésére akkor is nemet mond, ha igent gondol, viszont a kacér nemet gondol és igent mond. És a flirt? Mosolyog és csak annyit mond: *talán…* Ezt a gondolatmenetet követve tudósunk leszűri a flirt definícióját is, röviden így: *„Flirt az a művészet, amellyel a nő a férfit elbűvöli és leköti, s amellett állandóan kétségben hagyja afelől, hogy szereti-e, vagy sem”.*

A definíció elfogadhatónak látszik.

De még valamit, hogy a flirt Fogalma teljesen tisztázódjék. Nem szabad összetéveszteni vele a szerelem *előjátékait.* Ezek néha megegyeznek azokkal a jelenségekkel, amelyeket Forel professzor a

flirt körül észlelt, mert hiszen a szerelem nem csupán a szívek találkozása, hanem olykor a térdeké is. A franciáknak van egy kitűnő szavuk az ilyen előjátékra. Úgy hívják: *petite-oie.*[675] Magyarul kissé nyersebben hangzik: *lúdaprólék.* Vagyis apró kegyosztások, amelyek megelőzik a nagy lakomát, mikor magát a libapecsenyét tálalják. (Félreértés ne essék: a hasonlat éle a pecsenyére, nem a libára irányul.)

A LOVAGKORI NŐSZOLGÁLAT

Ezúttal nem az ókorral kezdem, mint ahogy a kultúrtörténetben egyébként szokás. Tudjuk, hogy a klasszikus világ a mai értelmű szerelmet nem ismerte. A nőt mint családanyát megbecsülés vette körül; tisztelték, piedesztálra helyezték és ott is hagyták, nem másztak utána. Szerelemről a házasságban kevés szó esett. Ha a családfő szórakozni akart, elment a hetérákhoz, itt meg éppenséggel nem kereste a lelkiséget.

A modern felfogásnak megfelelő szerelem a feudális *lovagkorban* kezdett kifejlődni. Részben talán a germán befolyás eredményezte ezt, mert északon általában a nő nagyobb szabadságot élvezett, részben talán a Mária-kultusz nyitotta fel a férfiak szemét, s kezdtek a nőben egyebet is látni, mint tenyészanyagot vagy örömleányt. Ezt a hivatalos kultúrtörténet már régen felismerte és megállapította. De azt a merész állítást már kevésbé fogadná el, hogy ugyanakkor *született meg a flirt is.*

Megkísérlem a bizonyítást.

Mindenekelőtt a lovagi szerelem lényegével kell tisztában lennünk. Nehogy az a vád érhessen, hogy céljaim érdekében ferdítek, átadom a szót Katl Weinholdnak, aki a középkori nő életéről írt standard-művében (*Die deutschen Frauen in dem Mittelalter,* Wien, 1882) (A német nők a középkorban) a következőket mondja:

„A lovagkor megalkotta a *nőszolgálat* (Frauendienst) intézményét. A lovagi rend életét a polgári élettől eltérő, külön szabályok irányították; külön rendi becsületük volt és külön rendi szokásaik alakultak ki. A lovag életcélja odairányult, hogy férfiasságát és bátorságát merész tettekkel bizonyítsa be. Ez a cél szülte a kalandvágyat s a kalandkeresésnek egyik főtörvényét: védeni a gyengéket, különösen a nőket. A nővédelem, nőszolgálat azután odafejlődött, hogy a lovag szolgálatait *egyetlen nőnek szentelte…* Ez a lovagi szolgálat valósággal *konvencionális szokássá* terebélyesedett, igen gyakran nélkülözte a valódi szenvedélyt, s csak mint külsőséges, ámbár az egész életre kiható megszokottság jelentkezett… A lovagi szolgálat *férjes nőknek* szólt, mert ezek szerepeltek az előkelő társaság első soraiban. A cél csupán az elmének s a szerelmi érzéseknek a *játéka* volt. A lovag kiválasztott egy hölgyet *(frouwe),* és felajánlotta neki szolgálatait. Úgyszólván életszükséglet volt számára, hogy legyen egy hölgye, s ő annak lovagjává *(frouwenritter)* szegődhessék. Ha a hölgy a felajánlkozást elfogadta, a lovag minden cselekedetét hölgye nevében vitte végbe. Viszont a lovagi élet szokásjoga szerint a hölgy immár más lovag szolgálatait nem fogadhatta el, s a megállapodás jeléül szalagot, fátyolt vagy koszorút ajándékozott lovagjának, amelyet ez sisakján viselt, vagy lándzsája hegyére tűzött, hogy lovagi tetteinél a hölgy emléke mindig vele legyen és vitézi cselekedetekre sarkallja.”

(A *férj* csodálatosan közömbös szerepéről később lesz szó.)

Itt közbeszövök néhány adatot a *francia* lovagi szokásokról. A provence-i trubadurok ránk maradt műveiből tudjuk, hogy a lovagi szolgálatnak több fokozata volt. Első fokon állott a lovag akkor, amikor még érzelmeit szívében hordozta, és titkos szerelmét nem merte bevallani *(feignaire).* Ha már nyilatkozott a hölgynek, fellépett a második fokra, amely a kérelmezőket illette meg *(pregaire).* Ha pedig a hölgy a szolgálat felajánlását elfogadta, *meghallgatott* lett belőle *(entendeire).* De míg ezt a fokot elérte, *próbaidőt* kellet kiáltania, s ez évekig, sőt olykor *öt esztendeig* húzódott. A próbaidő sikeres letelte után a hölgy hűbéresének fogadta a lovagot, mégpedig nem csak úgy egymás között, holmi bizalmas suttogás kapcsán, hanem a nagy nyilvánosság előtt, szertartásosan. *A szertartás*

ugyanolyan formaságok közt ment végbe, mint ahogyan a hűbérúr és hűbérese között szokott lefolyni! A hölgy karosszékben ült, a lovag előtte térdelt, s hajadonfőtt, összetett kézzel tette le a hűségi fogadalmat, amelyet a hölgy úgy fogadott el, hogy eskütétel közben a lovag kezét a saját keze közé vette, majd csókkal (nem szerelmi, hanem hűbércsókkal!) jelezte a szerződés megpecsételését.

Ugyebár, kezdenek kibontakozni ennek a középkori bolondságnak a körvonalai? A férfi szolgaságot fogad, a *nő pedig nem kötelezi magát semmire…*

Hogy mi történt a fogadalom letétele után, arra nézve ismét Weinholdot szólaltatom meg:

„Amit csak cselekedett a lovag, lett légyen az csupán lovagi torna, avagy részvétel a keresztes hadjáratban, mind hölgye nevében vagy annak parancsára vitte végbe. Mikor Hartmann von Aue hadbavonult a szaracénok ellen, így énekelt róla: Senki se kérdezze, miért megyek a hadba, megmondom magamtól is, hogy a *szerelem* parancsára teszem. Ezen nem lehet változtatni; fogadalmat és esküt megszegni nem szabad. Sokan dicsekszenek vele, hogy szerelemből ezt meg azt teszik, de ez mind csak szófia beszéd. Hol vannak a tettek? Az az igazi szerelem, amely miatt a férfi képes hazáját elhagyni és idegenbe menni. Íme, lássátok, mint űz ki engem hazámból a szerelem, pedig Szaladin szultán egész seregével sem bírt volna Frankhonból kicsalni…”

Amit a lovag cselekedett, *jutalom* reményében tette. Ez a jutalom különféle lehetett. Már az is jutalomszámba ment, ha az asszonyszolgálat folytán a lovag kiemelkedett a hétköznapiságból, és bizonyos felmagasztosult lelkiállapotba (hôchgemuot sîn) jutott. Albrecht von Johannsdorf, XII. századbeli *Minnesänger* egyik dalában jutalmat kér úrnőjétől. „Hát dalaim, amelyek neked szólnak, és tetteim, amelyeket teérted vittem végbe, nem érdemelnek jutalmat?” „Légy nyugodt – feleli a nő –, megkapod a jutalmat és boldog leszel.” „Mi hát a pályabérem, ó jeles hölgy?” „Növekvő dicsőséged és felmagasztosult lelkivilágod elegendő jutalom.”

Így főzték le rendszerint a lovagot, akinek páncéljába szállt az esze, és századokon keresztül sem eszmélt rá, hogy ez a felmagasztosult állapot nagyon egyoldalú szerelemről tesz bizonyságot. A férfi

fogadalmat tesz, próbát áll ki, lovagi tornákon vérzik, a Szentföldre zarándokol – a nő pedig mindezt kegyesen elfogadja, és a *maga részéről nem nyújt semmit.* A német kultúrtörténészek ezt az egyoldalú viszonyt *romantikus szerelem* néven könyvelik el, és nem győznek eleget gyönyörködni a *Minne* szóban, amely az ártatlan és bájos érzést oly szépen fejezi ki. De valamennyien megfeledkeznek arról, hogy a romantika virága csupán a férfi oldalán illatozik, a nő szerepe az egész szerelmi ügyben színtelen és illattalan, a legnagyobb mértékben passzív.

Mi egyéb ez a nő részéről, ha nem flirt?

Ahogyan a lovagnak szüksége volt úrnőre, éppúgy kellett az asszonynak a flirt, hogy szürke életébe némi színt vegyítsen. Tudjuk, hogy abban a korban a házasságnak nem a szerelem volt az alapja, hanem családi érdek. A lányt a szülők nem kérdezgették; ők maguk választottak számára férjet. Lehet, hogy az így kötött házasságban az asszony békességet és nyugalmat talált, de egész bizonyos, hogy halálra unta magát. Sőt a békesség sem volt mindig bizonyos. Íme néhány érdekes adat arról, miképpen viselkedett a középkori férj szűkebb családi körben.

Nemesebb szerelem alig képzelhető, mint ahogyan a *Nibelung* ének szerint Siegfried szerette Krimhildát. S mégis, mi történt az ismeretes epizód után, amelyben Krimhilda megsértette Brunhildát, és ezzel megzavarta a wormsi udvar békéjét? Krimhilda maga mondja el Hágennek, mit csinált vele Siegfried:

Meg is szenvedtem érte – mond a királyi nő,
Mert büntetésből kékre veré a testem ő.

(Szász Károly fordítása)

Efféle eldöngetések családi körben nem tartoztak a ritkaságok közé. Fejedelmek felesége sem lehetett biztos benne, hogy nem teremti-e képen a férje; ilyen esetekkel nem is egy, de több század krónikáiban találkozhatunk. Schweinichen lovag saját hallatlanul zamatos naplójában elmond egy

épületes történetet, amely a liegnitzi hercegi pár között zajlott le. A herceg nagy ebédet adott. Erre többek között bizonyos K. asszonyság is hivatalos volt. A hercegné ki nem állhatta K. asszonyságot, ennélfogva nem akart részt venni az ebéden. A herceg szörnyen megharagudott, és személyesen ment a hercegné lakosztályába, hogy felelősségre vonja. Schweinichen lovag, a herceg kamarása, így mondja el a sajnálatos esemény lefolyását:

„Ő Kegyelmes Hercegsége keményen rá méltóztatott szólni a hercegnére, mondván, hogy miután Ő Kegyelmes Hercegsége igen sok úri népet hívott meg vendégül, Ő Kegyelmes Hercegsége azt akarja, hogy a hercegné azonnal jöjjön az asztalhoz. A Hercegné Ő Kegyelmessége sok mentegetőzés után végre kifakadt, hogy ő nem akar olyan dög mellett ülni, mint K. asszonyság. Amin Ő Kegyelmes Hercegsége nagyon felháborodott, tegezni kezdte a Hercegnét, s így szólt: »Tudd meg, hogy K. asszonyság nem dög.« Azzal egy olyan pofont adott a Hercegnének, hogy az tántorogni kezdett, és én fogtam fel a karomban. Ő Kegyelmes Hercegsége még jobban el akarta rakni a Hercegnét, de én gyorsan becsuktam az orra előtt az ajtót. Emiatt Ő Kegyelmes Hercegsége meg is haragudott rám, mondván, hogy semmi közöm hozzá, az ember azt teszi a feleségével, amit akar.”

A továbbiakból elég annyi, hogy hosszas béketárgyalás és különböző feltételek kikötése után a hercegné hajlandó volt megbocsátani, és részt vett az ebéden „tekintet nélkül arra – mondja Schweinichen lovag –, hogy Ő Kegyelmes Hercegnéségének kékre dagadt az egyik szeme a pofontól”.

Derék, jól irányzott pofon lehetett. De mi volt ez a hercegi legyintés ahhoz a rúgáshoz képest, amelyről La Tour-Landry lovag tesz említést lányaihoz intézett tankölteményében. A XIV. századból kéziratban ránk maradt mű szerzője kilencvennyolc fejezeten át oktatja leányait a jó és erkölcsös magaviseletre, példákkal és kis történetkékkel ízesítve mondanivalóit. Az engedelmességet nem győzi eléggé lányainak figyelmébe ajánlani, s elmondja egy asszony esetét, aki férjének folyton ellentmondott. A férj végre dühbe jött, öklével leütötte az asszonyt, s mikor ez a földön feküdt, úgy belerúgott az arcába, hogy az orrcsontja betörött. A tanulságot ekként vonja le a szerző az épületes

történetből: „És így az asszony egész életére el lett csúfítva rossz természete miatt. Jobb lett volna, ha engedelmeskedik és veszteg marad, mert a parancsolás a férjet illeti, s a nőnek az válik becsületére, ha engedelmesen hallgat."

Talán ennyi elegendő a lovagkori nő családi otthonának jellemzésére. A brutális, borgőzös férjhez láncolt asszony csak olyankor lélegzett fel, amikor az ura elment vadászni, vagy hadbavonult, vagy felruccant az udvarhoz. Viszont ekkor ránehezedett a zárt kastélyélet unalmas, lélekölő egyhangúsága. Szerelmi viszony kötése végzetes veszedelemmel járt volna, ellenben kapóra jött a veszélytelen Frauendienst s így a maga részéről is boldogan népszerűsítette ezt a sajátságos intézményt, amely az ő részéről nem volt egyéb, mint unaloműző játék a szerelemmel, vagyis szabályszerű *flirt.*

A TRUBADUR-SZERELEM

Mi mindent cselekedett a meghallgatott lovag úrnője tiszteletére és szórakoztatására?

Ha tudott verset csinálni, az úrnő bájait és erényeit magasztalta, nemcsak az egekig, de azon túl is. Íme egy kis gyűjtemény az ékes hasonlatokból, amelyekkel a *Minne* lovagjai úrnőjükhöz fohászkodtak:

„Ó Hajnali Csillag, Májusi Rügy, Liliomharmat, Paradicsomi Virány, Őszi Szőlőfürt, Fűszerek Kertje, Örömök Őrtornya, Nyár Gyönyörűsége, Boldogság Forrása, Virágdús Erdő, Szív Szerelmi Fészke, Gyönyörök Völgye, Szerelem Gyógyforrása, Fülemüledal, Lélek Hárfapendülése, Húsvét Virága, Mézillat, Örök Vigasz, Boldogság Terhe, Virágos Pázsit, Édes Mandulamag, Szem Mennyországa stb."

Arnaut de Marueil provence-i trubadur annyira megvadult a szerelemtől, hogy új hasonlatokat akarván kitalálni, szíve asszonyát így dicsőíti: „Ó Szerelem Tükre, Dicsőség Kulcsa, Márciusi Nap, Áprilisi Eső, Májusi Rózsa, Nyári Árnyék..."

Amit az imént az egeken túli magasztalásról mondtam, szó szerint veendő. Az egyik előkelő lovag, Rambaut orange-i gróf így éneket: „Az én Kegyesem mosolya boldogabbá tesz, mintha négyszáz angyal kacagna rám a mennyországból. Annyi öröm lakozik bennem, hogy ezer szomorú embert felvidíthatnék vele, és valamennyi atyámfia megélhetne belőle, minden egyéb táplálék nélkül…”

Nagy szavak, *de nem üres ömlengések,* mert a trubadur csakugyan képes volt ilyen földöntúli rajongásra. Ismeretes Jaufre Rudel és a tripoliszi grófnő sokszor megénekelt története. Annyi romantikus feldolgozását ismerjük – köztük Heine kísértetjárató költeményét –, hogy a józan, modern olvasó végre egy szót sem hisz el belőle. *Pedig a történet magva valóság.* Friedrich Diez felkutatta az ősforrást; ez a régi krónikák rövid tömörségével így mondja el az esetet:

„Jaufre Rudel, Blaya hercege, beleszeretett Tripolisz gróEnőjébe, anélkül, hogy valaha látta volna, csupán a hírek alapján, amelyeket jóságáról és erényeiről az Antiochiából hazatérő zarándokok terjesztettek. Elkezdett szép verseket írni hozzá, majd annyira elfogta a vágy utána, hogy felvette a keresztet és tengerre szállt. Útközben súlyos betegség lepte meg. Mire Tripoliszba értek, társai halottnak vélték, és egyelőre egy ottani szálláson helyezték el. A grófnő mindenről értesülvén, odasietett, ágyára ült, és karjába ölelte. A halottnak vélt lovag magához tért, meglátta a grófnőt, és hálát adott az Istennek, amiért életét eddig a percig meghosszabbította. Azután meghalt a grófnő karjai között, aki is nagy tisztességgel eltemettette a tripoliszi templomban, s ő maga fájdalomtól űzve, még aznap kolostorba vonult.”

Diez összeszedte a Rudel hercegről szóló korbeli egyéb adatokat, összevetette a krónika elbeszélését Rudel ránk maradt költeményeivel, s mindebből azt a következtetést szűrte le, hogy a *történet igaz.*

Ez a földöntúli rajongás megmagyarázza, hogy a sok furcsa cselekedetet, amelyekről legott számot fogok adni, nem a *Don Quijote*-féle meghibbant elme váltotta ki a lovagból. Ők mindent komolyan éreztek át, komolyan vittek végbe, s a közvélemény a groteszk hőstettek hírét komolyan fogadta.

Az ilyen komoly rajongókat könnyű volt a lovagi flirt hálójával körülszövögetni. Az esetek legtöbbjében a hölgy kissé kényeskedett, kellette és kérette magát, ahogyan az illem szabályai megkívánták, amíg végre lovagjának fogadta az epekedő férfiút, s rábízta, minő tettekkel adja bizonyságát szerelmének. Voltak esetek, hogy az úrnő valóságos szadista kegyetlenséggel *maga szabott kemény feltételeket,* s a holdkóros ábrándozó szó nélkül alávetette magát. Itt már a flirt átridegült a legszívtelenebb kacérsággá.

Anthony Méray elmondja a három lovag és az *ingpróba* történetét. Az úrnő kegyeiért három lovag esdekelt. Az úrnő végre úgy döntött, hogy hármuk közül azt fogja szerelmével megajándékozni, aki a legközelebbi lovagi tornán az ő *ingét fogja viselni.* Igen, de nem a vért alatt vagy felett, *hanem minden páncél nélkül, a puszta testen.* Annyit jelentett ez, mint belerohanni a halálba, vagy legalábbis azzal számolni, hogy kedvező esetben összedöfködve, félholtan fog lefordulni a lóról. A három közül kettő meggondolta magát, és bölcsen visszavonult. De a harmadik elfogadta a próbát, annyira eszét vette a szeretem és a lovagi becsület. Az eredmény természetesen az lett, hogy a torna után vérbefagyva szállították úrnője elé; se élt, se halt, de a szeme boldog szerelemtől égett. Mint ilyenkor szokás, az úrnő nagy lakomát rendezett. Szokás volt az is, hogy akárminő magas rangja lett légyen az úrnőnek, ő maga szolgálta ki a vendégeket a hős tiszteletére. Ez alkalommal az úrnő *felhúzta ruhájára a vérrel itatott inget,* és abban sürgölődött a vendégkoszorú körül.

Az ilyen ingviselés a lovagi tornák megszokott jelensége volt; persze a lovag a páncél *fölött öltötte* magára. Akkoriban ez talizmán-számba ment, védte a vitézt, és erőt adott neki. Ma azt mondanák: *fetisizmus.* Valóban, inkább erre mutat az az eset, amelyet Wolfram von Eschenbach ír meg a hős Gamuretről, aki az imádott Herzeloyde ingét nemcsak lovagi tornákon hordta páncélja fölött, de úgy ment a csatába is. – Coucy lovag a saját ingét küldte el szerelmesének, és megkérte, aludjon abban. – Jóval később Brantôme könyvének a szép lábakról szóló fejezetében igen furcsa szokásról emlékezik meg. Azt mondja, hogy személyesen ismert nemes uraságokat, akik mielőtt felhúzták volna új selyemharisnyájukat, elküldték kedvesüknek azzal a kéréssel, *hordanák előbb ők nyolc-tíz*

napig. „Azután – írja a híres pletykagyűjtő – viselni kezdték ők is, testük-lelkük nagy gyönyörűségére.”

Guillem de Balaun lovaggal ez történt. Szíve királynőjének Javiac úrnőjét szemelte ki. Ez meg is hallgatta esdekléseit, és annak rendje-módja szerint lovagjául fogadta. Egy darabig szabályszerűen folyt a szerelmesdi játék, ám egy szép napon Balaun lovag fülébe jutott egy civódó, de ismét kibékült szerelmes pár története, sőt magától a történet hősétől intim részleteket is hallott arról, minő édes a kibékülés. Balaun lovagnak igen tetszett a történet, s annyira megkívánta a kibékülés édességét, hogy a saját hölgyénél is meg akart vele próbálkozni. Előbb persze össze kellett vele veszni, amit a derék lovag a maga darabos eszével olyan módon hajtott végre, hogy amikor az úrnő levelet küldött neki, a levél hozóját egyszerűen kidobta. Az úrnő ekkor személyesen látogatta meg a szállásán a lovagot, hogy megtudja, mi a baja? A lovag nagyszerűen játszotta a sértett férfiú szerepét, és az úrnőt is kidobta. Ez lett volna a szerelmi incselkedés első felvonása. Azonban a továbbiakban a vígjáték drámává mérgesedett, mert Javiac asszony immár hallani sem akart többé a goromba szeretőről, s amikor az később bűnbánattal, bocsánatkérő szándékkal jelentkezett a várban, viszonzásul ő dobatta ki. Szegény Balaun ekként belebukván szerelemtudományi kísérletezéseibe, közbenjáróhoz folyamodott. Megkérte egy barátját, járjon közbe a haragos asszonyságnál, mondja el neki az összeveszési színjáték valódi okát, és valahogyan hozza rendbe az ügyet. A barát eljárt és ezzel a válasszal tért vissza: „Jól van, az úrnő megbocsát, de vezeklésül Balaun lovag *tépesse ki a kisujja körmét,* s küldje el neki egy vers kíséretében, amelyben a saját botorságát megbélyegzi.” Semmi sem vet élénkebb fényt a lovagkor balga romantikájára, mint ami ezután következett: Balaun lovag azon nyomban sebészt hívatott, kitépette *a kiskörmét,* s kíntói és boldogságtól omló könnyek között megcsinálta a kívánt verset. Azután barátjával elindult a várba. Az úrnő a kapuban várta őket, a dalnok térdre esett, átnyújtotta a körmöt és a költeményt, a hölgy nagy rívással átvette mindkettőt, s a lovag körme árán kiélvezhette a békecsók gyönyörűségét. – A bocsánatkérő dal szövegét Sainte-Palaye megtalálta és közzétette.

Efféle esetek ismerete után könnyebb megérteni Schiller balladáját az oroszlánok közé dobott kesztyűről, amelyet a lovag kihozott ugyan, de az asszonyság arcába vágta. Az anekdotát, mint tudjuk, Brantôme írta meg először, s talán valóban meg is történt, mert a valószerűség igazolására Brantôme a saját tapasztalatából is felhoz egy esetet, amelyben a hölgy azt a szerelmi bizonyítékot követelte a lovagtól, hogy döfje keresztül tőrével a saját karját. A lovag kész is volt rá, s Brantôme csak hosszú dulakodás után bírta megakadályozni az őrült kísérletet. Felhozza Genlis lovag esetét is, aki gyanútlanul andalgott hölgyével a Szajna hídján, mikor az asszonyt megszállta a szadista flirt ördöge, bedobta a drága csipkekendőjét a folyóba, és biztatta a lovagot, hogy ugorjon utána és hozza ki. Hiába szabódott a lovag, hogy nem tud úszni, az asszony gyávának fitymálta, mire elkeseredésében úgy, ahogy volt, fejest ugrott a vízbe. Szerencsére csónak akadt a közelben, s a szerelmes bolondot idejében szárazra cibálták.

SZERELEM ÉS LOVAGI TORNA

A trubadurok ömlengései az úrnő részére a flirt *titkos* örömeit jelentették, mert a korbeli illem általában nem engedte meg, hogy a költő dalaiban az ünnepelt hölgyet néven is nevezze. (Ráismerni ráismerhettek, de a külszín meg volt óva.)

Ez hát csak holmi csipegetés volt a flirt konyháján. A *nyilvános,* bőven terített asztal akkor tárult a dámák elé, amikor választottjuk *lovagi tornán* vívott hölgye tiszteletére.

Ha a modern kor embere valamely új találmány segítségével régen történt események képét utolérhetné a világűrben, az ilyen bajvívást egyszerűen nem értené. Az emelvényen fent ül a férj a feleségével, és békésen szemléli, hogy odalent egy lovag mint tör lándzsát az ő tulajdon felesége tiszteletére. Sőt az is lehet, hogy a férj is lenn viaskodik a porondon, talán éppenséggel annak a hölgynek a dicsőségére, aki a *saját felesége lovagjának a neje.* Bolond dolog, csak úgy lehet

megérteni, ha előzetesen ismerjük a már említett Frauendienst elemeit, s tudjuk, hogy a lovagi tornákat túlnyomó részben *asszonyok tiszteletére* vívták. A lovag minden haditettnél büszkébb volt arra, ha magát a *nők szolgájának* nevezhette. (A franciáknál a *Serviteurs d'Amour* nevet adományozták maguknak.)

A szolgaságot annyira komolyan vették, hogy akárhányszor maga az úrnő vezette ki lovagját a porondra, a szolgaság jeléül a ló zablájához erősített finomművű láncon vagy selyemszalagon.

1468-ban Merész Károly feleségének tiszteletére a burgundi udvarban nagyszabású lovagjátékot rendeztek. Sorban vonultak fel a lovagok, s egyszerre csak egy különös menet jelent meg a porondon. Elöl kis fehér lovon egy törpe lovagolt, utána csatlósok hatalmas *várat* cipeltek. A fából készült alkotmánynak négy tornya volt, magas várfalakkal összekötve. A falak földig értek, nem lehetett tudni, mi van a várban elrejtve. A törpe megállt a hölgyek mellvédje előtt, s felolvasott egy folyamodványt, amely ekképpen hangzott:

„Fenséges és nagyságos hercegnők és egyéb asszonyságok! A lovag, aki úrnőjének foglya, legalázatosabb üdvözletét küldi. Ő ebbe a várba van bezárva, és csupán az úrnő kegye és irgalma szabadíthatja ki. Épp azért hozzátok esedezik, fenséges és nagyságos hercegnők és egyéb asszonyságok, hogy méltóztassatok tanácsot ülni – talán a tanácsban jelen lesz ő is, aki a lovag szabadulását nem fogja ellenezni. Reméli a lovag, hogy a hölgyek tanácsa ki fogja őt engedni kínos fogságából, mert hiszen e nélkül nem vehetne részt a mai viadalban stb."

A fenséges hercegnők és egyéb asszonyságok úgy határoztak, hogy a lovagot ki kell engedni a rabságból. A törpe erre egy irdatlan nagy kulccsal kinyitotta a favázas várbörtön kapuját, és a hölgyek kellemes meglepetésére egy Roussy nevű lovag ugratott elő teljes fegyverzetben, pompásan felékesített paripán.

A torna folyamán a lovag a hölgyétől kapott *szerelmi zálogot* viselte a sisakján vagy lándzsáján. A zálog a női toalett alkatrészeiből került ki: lehetett szalag, fátyol, toll, kesztyű, karkötő vagy egyéb asszonyi felszerelési tárgy. Ezek voltak a híres talizmánok, amelyeket a lovagkor *faveurs* vagy

emprises d'amour néven ismert. Néha a viadal hevében lehullott a *faveur;* ilyenkor a dáma a tribünről másikat dobott a lovagnak. Volt eset – a Perceforest lovagregényből tudjuk –, hogy a dühös viaskodás során egymásután potyogtak le a lovag urak jelvényei, s a dámák nagy izgalmukban új meg új talizmánokat hajigáltak le nekik, tépve-fosztva testükről, ami éppen a kezük ügyébe esett, úgyhogy mire lefújták a tornát, rémülten vették észre, hogy az illetlenségig lekopasztva ülnek a nevető publikum között.

A férjnek pedig kötelessége volt örvendezni, ha a felesége lovagja diadalt aratott, akárha esetleg őt magát lódította ki a nyeregből. Divat volt, nem tehetett ellene semmit. S a divatnak ismerjük a törvényeit. Ha parancsára a szoknya hosszabbodni kezd, nem áll meg addig, amíg uszály nem lesz belőle; ha pedig bővülést diktál, egy-kettőre krinolinná öblösödik.

Így fajult el a *Frauendienst* divatja- is. Szép szokás volt a nővédelemre letett lovagi eskü – szép, bár groteszk a kóborlovagok intézménye, akik nekiindultak a nagyvilágnak, hogy megvédelmezzék a jogaikból kiforgatott árvákat és özvegyeket; de a szép kezdet hamar elfajzott a divat diktatúrája alatt. A lovagi tornák egyforma sablonja nem elégítette ki a nyugtalanabb lelkeket. Újszerű dolgokat kellett kitalálni az úrnő kegyeinek megnyerésére.

Ilyen újításszámba ment, ha a lovag hölgyének tiszteletére a torna szabályait igyekezett a maga számára *külön súlyosítani.* Némelyik nem viselt páncélt kezén, karján vagy lábán, ezzel is akarván bizonyítani, hogy a saját külön őrangyala minden páncélnál jobban meg fogja védelmezni a szabadon hagyott testrészt. Saintré herceg idejében egy idegen lovag érkezett Párizsba; ezt fogadalma arra kötelezte, hogy jobb karján a könyök fölött és jobb lábán a boka körül aranypereceket hordjon, amelyeket hosszú aranylánc fűzött össze. Hasonló őrültségektől akkor sem riadtak vissza, ha komoly csatáról volt szó. Froissart krónikájában ifjú angol lovagokról tesz említést, kik 1336-ban francia földre jöttek hadakozni. Ezek a *félszemüket bekötötték,* és úgy indultak a csatába, mert odahaza megfogadták szépeiknek, hogy mindaddig félszemmel fognak harcolni, amíg valamely vitézi tettel le nem teszik bátorságuk próbáját.

Amikor a kóbor lovag az ő viruló ifjúságát jelképező *zöld fegyverzetben* elindult kalandkereső útjára, csakugyan véghezvitte azokat a zöldségeket, amelyeknek karikatúráit a mai olvasó fejcsóválva neveti Cervantes *Don Quijote*jában, de aligha tudja, hogy mindezek *a lovagkorban valósággal véres-komolyan megtörténtek.*

Az idők folyamán a védtelen nők sorsa háttérbe szorult. A kóbor lovag a saját úrnőjének dicsőségét kívánta gyarapítani. Ez a dicsőséggyarapítás úgy történt, hogy ha idegen lovagok területére ért, ott *kihívást* küldött széjjel, felszólítva minden lovagot fegyveres mérkőzésre „hölgye iránti szerelme kedvéért”. *(Pour l’amour de sa dame.)* Az ilyen levél csepegett az udvariasságtól. A kihívó megkérte ellenfelét, ajánlaná őt a saját úrnőjének jóindulatába, s egyszersmind azt kívánta neki, hogy legyen része hölgyénél a szerelem minden örömeiben. A kölcsönös udvariaskodások után összecsaptak, s igyekeztek egymás fejét betörni *pour l’amour de sa dame.*

A győztes nem érte be a puszta dicsőséggel. A lovagi szokás szentesítette és kötelezővé tette az olyan furcsa feltételt is, hogy a legyőzött lovagnak *rabszolgaként kellett jelentkeznie a győztes lovag úrnőjénél.* A feltételt nem teljesíteni annyi volt, mint kitaszíttatni a lovagi sorból. Egy mantovai főurat Johanna nápolyi királynő azzal tisztelt meg, hogy az udvari bálon táncra kérte. A nemes lovag elolvadt a megtiszteltetéstől, s nyomban fogadalmat tett: azonnal elindul idegen országokba, s addig viszsza nem tér, amíg két legyőzött lovagot nem szállít a királynőnek. Sikerült is a vállalkozás, de a királynő – mint ilyenkor szokás – a rablovagokat kegyesen fogadta, és visszaadta szabadságukat.

Vulson de la Colombičre még vadabb esetet mond el. Az illető lovag fogadalmat tett, hogy úrnőjének *harminc olyan hölgy arcképét fogja megszerezni, akiknek imádóját bajvívásban legyőzte.* Don Quijote érdemes elődje ráfestette pajzsára az úrnője arcképét, és kivonult a nagyvilágba. Valahányszor olyan lovaggal találkozott, aki nem volt hajlandó elismerni, hogy a saját hölgye kevésbé szép, mint a pajzsra festett dáma, azt mérkőzésre hívta ki. A legyőzött lovagnak meg kellett engednie, hogy hölgye arcképét a győztes a pajzsára pingáltassa, a fogadalmi asszonyság képe alá. Állítólag sikerült is a lovagnak *egy év alatt* összegyűjtenie a harminc portrét.

Ezeket a rémületes badarságokat lehetetlen egyedül a lovagok számlájára írni. Akármennyire megrészegedtek is a behabzsolt romantikától, ennyire nem kótyagosodtak volna meg, ha *nem kapnak biztatást az asszonyoktól.* Az asszonyoknak jólesett az unaloműző imádat, s a hiúságukat is kellemesen csiklandozta. A szomszéd vár úrnője talán magasabb rangú, viszont az ő lovagja több arcképet gyűjtött össze, több országban hordozta meg

a hölgye színeit, és hírhedtebb új bolondságokat cselekedett. René provence-i gróf, Nápoly és Szicília királya, szintén nagy kedvelője a hölgyek tiszteletére rendezett tornáknak, *parázzsal megrakott serpenyőt* választott magának devizául. Ezzel az *égő vágyat* kívánta jellemezni, amelyet szívének hölgye iránt érzett. Rendben van, a hasonlat kedves, de mi volt a *fújtató,* amely a lovagok szívének parazsát állandó izzásban tartotta?

Igaz szerelem nem lehetett, mert a szerelmes asszony félti a kedvesét, s ha már amúgy is el kell engednie komoly háborúba, nem fogja fokozni aggodalmait azzal, hogy merő divatból nyaktörő kalandok után engedje szaladni.

A fújtató bizony nem volt egyéb, mint a *flirt.*

A LOVAGKORI SZERELEM DON QUIJOTEJA

A XIII. századból egy páratlanul érdekes kézirat maradt ránk. Ulrich von Lichtenstein lovag mondja el benne saját különös élettörténetét. Persze, nem sajátkezűleg írta, mert bár a derék lovag igen szép szerelmes dalokat költött, s a korabeli *Minnesänger*ek java közé tartozott, de *írni nem tudott.* Élettörténetét, csakúgy mint dalait, tollbamondta íródeákjának.

A hivatalos kultúrtörténet bizonyos kicsinyléssel halad el Ulrik lovag memoárja mellett, s alig méltatja figyelmére. Hogy miért? Mert Ulrik lovag *a legtökéletesebb, helyesebben legtökéletlenebb nőbolond volt,* aki valaha a világban bolyongott. A képzeletszülte Don Quijotenak ő volt a valóságos

élő elődje. A szakállas, komoly tudomány restell foglalkozni a szerelmi kalandok megkergült hősével. Pedig nincs igaza, mert akárminő túlzásokra vetemedett is a szerelemtől hevült agyú lovag, a túlzásokat a kor divatja termelte ki, s a divatot nem lehet mellőzni a korkép megfestésénél.

A flirt történetének felvázolásánál pedig Ulrik úr kalandjai éppenséggel megbecsülhetetlen értékűek. Egy évig tartó flirt részletes és teljes leírása tárul elénk a furcsa és kevéssé ismert írásműben. Úgyszólván kiegészítő része ez a flirt elméleti taglalásának, vagyis: *a középkori flirt a gyakorlatban.*

A kéziratot a müncheni állami könyvtár őrzi. Címe: *Frauendienst.* Hogy ez mit jelent, már tudjuk.[692]

Ulrich von Lichtenstein stájerországi gazdag uraság volt. Életsorsa egyhelyütt a magyar történelembe is belekapcsolódik. Részt vett 1246-ban a IV. Béla ellen vívott Lajta melletti csatában, s eleven tollal írja le, miként találták meg a magyar fegyvertől elesett Fridrik osztrák herceg holttestét. Ulrik lovag 1276-ban halt meg. Sírköve ma is megvan, s arról nevezetes, hogy állítólag a legrégibb német nyelvű felirat van rajta.

Életrajzírók rendszerint ezzel a közhellyel kezdik a hős jellemzését: „Már kora ifjúságában mutatkoztak nála oly jelenségek, amelyek előre jelezték későbbi pályafutásának irányát stb.” Ezt a frázist gyönyörűen lehetne alkalmazni Ulrik lovagra, mert már kora ifjúságában szerelmes lett egy nagyúri dámába, folyton körülötte settenkedett, s mint nemes apród bejárhatván a női lakosztályba, alkalmilag *mindig megitta a mosdóvizet, amellyel aZ imádott bölgy a kezét leöblítette.*

Hogy ki volt a hölgy, egész bizonyossággal nem lehet megállapítani. Annyi kiderül az életírásból, hogy *igen magas rangja volt;* egynéhány adatból arra is következtetni lehet, hogy magának *Lipót osztrák uralkodó hercegnek* volt a felesége.

Mikor Ulrik urat Bécsben lovaggá ütötték, elérkezettnek vélte az időt, hogy szolgálatait az úrnőnek immár annak rendje és módja szerint felajánlja. De a *lovag* már nem férkőzhetett olyan könnyen a közelébe, mint az *apród,* s így közvetítő után kellett néznie. A közvetítést egyik nénikéje vállalta, akit barátnői kapcsolat fűzött a magasrangú hölgyhöz. Megkezdődött az üzengetés. Ulrik lovag saját

szerzeményű dalait küldte el a hölgynek; ez elfogadta a dalokat, meg is dicsérce, de mindig azt üzente vissza, hogy neki nincs szüksége lovagra, s Ulrik úr ne is álmodjék róla, hogy a szolgálatait igénybe fogja venni. Vagyis az úrnő biztos érzékkel alkalmazta a flirt főszabályát: *elutasítani, de biztatni is, hogy a boldogtalan szerelmes állandóan kétségek között vergődjék.*

Egyszer a gőgös úrnő így nyilatkozott a nénike előtt: „Még ha öcséd rangban méltó is lenne hozzám, akkor sem kellene nekem, mert a felső ajka csúnyán előreáll.” Ugyanis Ulrik urat igen vastag és duzzadt, szinte duplának látszó felsőajakkal verte meg a természet.

Mikor a nénike továbbadta az üzenetet, Ulrik úr nem habozott soká. Nyergeltetett és Grácba lovagolt, felkereste az ottani legügyesebb sebészt, és nagy pénzeket ígért neki, *ha felesleges harmadik ajkától megszabadítja.* A sebész vállalta a műtétet, és sikeresen végre is hajtotta. Abban az időben nem ismerték még a narkózist, és a sebész le akarta szíjazni a lovagot, nehogy egy fájdalomokozta mozdulatára a kés félrecsússzék, és az egész eredmény pocsékká menjen. Persze a jámbor filiszter nem tudta, mi a lovagerény és mi a *Frauendienst.* Valódi lovag nem szalaszt el ilyen pompás alkalmat, amikor megmutathatja, hogy hölgyéért képes minden fájdalmat mukkanás nélkül elviselni. Ulrik úr *nem engedte meg, hogy lekössék;* úgy, ahogy volt, leült egy padra, és még csak meg sem nyikkant, amikor a felcser a fölösleges ajkát lemetélte.

Eredmény: a műtét sikerült, és a csúf harmadik ajaknak nyoma sem maradt. Azonban a boldogtalan páciens *félévig* feküdt Grácban, amíg a seb teljesen behegedt, s közben csontig és bőrig lesoványodott. Nem bírt sem enni, sem inni; valami fertelmes rosszillatú kenőccsel kenték be az ajkát, s akármit vett a szájába, menten kiadta az undortól, mert az étellel-itallal a zöld kenőcs is összekeveredett, és a szájába csurgott. *A testem szenvedett* – írja a javíthatatlan szerelmes –, *de a szívem boldog volt.*

A plasztikai műtét híre eljutott az úrnőhöz is, aki erre levelet írt a nénikének. Közölte, hogy rövid időre elhagyja székhelyét, s egy bizonyos városba utazik, ahol szívesen látná a nénikét is. „Elhozhatod az öcsédet, de csakis avégett, hogy lássam a helyrehozott száját; *semmi egyébért.*”

Íme tehát közelített a nagy perc, amikor Ulrik lovag végre élőszóval tolmácsolhatja érzelmeit az imádott nőnek, aki mindig, mint a *Jó,* a *Tiszta,* az *Édes* szerepel az írásban. A perc közelített, az úrnő is közelített, mégpedig lóháton, egyedül, kíséretét maga mögött hagyva. Ulrik lovag melléje rúgtatott, de természetesen a hölgy elfordította a lova fejét, mintha alkalmatlan lenne neki a fiatalember. A szerencsétlen nem sejtette, hogy ez a negédeskedés is a flirt előírásai értelmében történik. Olyan kegyetlen zavarba szédült, hogy nyelve a szájába ragadt, és nem bírt kinyögni egy szót sem. Szégyenletében elmaradt mellőle, majd ismét közeledni próbált, de a száját megint csak nem bírta kinyitni. *Ötször* ismételte meg a manővert, mindig hasonlóan negatív eredménnyel. A lovastúrának vége lett, az alkalom kihasználatlan maradt. Annyit még meg mert cselekedni Ulrik úr az út végén, hogy odafurakodott úrnőjéhez, lesegítendő a lóról.

S ekkor meglepő dolog történt.

A Jó, a Tiszta, az Édes kegyesen elfogadta a segítséget, és lelibbent a lóról, de libbenés közben a kengyelvasat tartó Ulrik *hajából kitépett egy jókora tincset,* és a fülébe lihegte: „Ezt a gyávaságodért!”

Sajgó fejbőrrel elmélkedett a tapasztalatlan lovaj; az érthetetlen eseményen. S mert immár nem bízott az élőszó erejében, ismét az írásbeli üzenethez folyamodott. Hosszú költeményben fejtette ki érzelmeit, s a szolgálatkész nénike eljuttatta a verset a címzetthez. Ismét váratlan fordulat következett: Ulrik úr *választ* kapott. Azonban a balszerencse nem hagyja el azt, akihez egyszer hozzászegődött. Ulrik lovag *nem tudott olvasni,* az íródeákja pedig más városban tartózkodott. *Tíz napon keresztül melengette keblén az olvasatlan levelet,* tíz napon át toporzékolt az üdvösség küszöbén, amíg végre a bizalmába beavatott íródeák megérkezett. S ekkor kiderült, hogy a szegény lovag kígyót melengetett a keblén. *Vers* volt a levélben, rövid kis vers, de minden üteme méreg a már-már reménykedő szerelmes számára. A verset nyilván maga a főúri hölgy költötte, s azt a gondolatot fejezte ki, hogy aki tiltott dologra vágyik, magamagát tagadja meg.

Wer wünscht, was er nicht soll,
Der hat sich selbst versaget wohl.

(Ki arra vágy, mit nem lehet,
Önnönmagát tagadja meg.)

Nyomaték céljából, valamint a jobb hangzás kedvéért a költőnő *háromszor egymásután* írta le ugyanazt a két sort.

De a konok szerelmest nem lehetett megtörni. Előtte lebegett vezérelve, amely szerint a rosszat is alázattal kell fogadnia, ha a Jó, a Tiszta, az Édes részéről jő. Ennélfogva változatlan szerelemmel csüngött rajta továbbra is, de miután a szavak nem hoztak eredményt, tettekkel iparkodott bebizonyítani, hogy méltó reá.

Ahol csak lovagi tornát tartottak szerte az országban, ott Ulrik úr megjelent, és vitézül viaskodott úrnője tiszteletére. *Száz kopját tört össze* az ellenfeleken; mindig győztesen került ki a viadalból. Nevét már a legjobb lovagok közt emlegették. De balcsillagzata megint éreztette hatását: egy napon az ellenfél kopjája olyan erővel zúdult neki a jobb kezének, hogy *lesodorta a kisujját.* Abbahagyta a tornát, benyargalt a városba a felcserhez, s ott ez megállapította, hogy a kisujj még rajta lóg a kezén néhány bőrfoszlány segélyével, talán meg lehet menteni. Hónapokig kötözték, kezelték a sebesült vitézt, végre azonban a kisujj úgy, ahogy, ferdén bár, de odaforrt.

Most kezdődik a kisujj igazi szerepe.

Időközben Ulrik úr a nénike helyett más közvetítőre tett szert. Egy bajtársa bejáratos volt a hercegi udvarhoz; ez vállalta az üzenethordást. Jelentette az úrnőnek, hogy Ulrik minő vitézi tettekkel adta bizonyságát szerelmének; íme, legutóbb a kisujját is lesodorták. Ez volt csak az igazi *ziccer* az asszony számára (boesánat a triviális kifejezésért). Rögtön kész lett a felelet: „Nem is igaz, mind csupa hazugság; jó forrásból hallottam, hogy a kisujja igenis megvan és semmi baja.”

Elbúsult ennek hírére Ulrik vitéz, megint csak lóra kapott, és felkereste – ezúttal nem a sebészt, hanem egy bizalmas cimboráját. Barátságukra hivatkozva, azt követelte tőle, hogy *vágja le a gyógyult kisujját!* A cimbora nem akarta vállalni a szívességet, mire Ulrik maga illesztette rá a kést a feláldozandó ujjra, s azzal fenyegetőzött, hogy lemetéli jól-rosszul, ha nem segít. Fogott hát a cimbora egy kalapácsot, rácsapott a késre és a *kisujj lerepült.* A sebet bekötözték, s mint Ulrik úr írja: *azonnal elkezdett költeni.* A hosszú költeménnyel elkészülvén, lediktálta, és beköttette zöld bársonyba; azután ügyes aranyművessel kis ujjacskát ábrázoló aranykapcsot csináltatott a könyvhöz. *Ebbe a kapocsba volt belerejtve a levágott kisujj!*

A követ híven kézbesítette a könyvet az úrnőnek és várta a hatást. Ami nem is maradt el, mert a hölgy megpillantva a kisujjat, a következő szavakra fakadt: „*O weh,* sohasem hittem volna, hogy értelmes ember képes legyen ekkora balgaságra!”

A válasz, amit a nagy tett eredményeképpen Ulrik úr kapott, a régi recept szerit szólt: „Mondd meg a megbízódnak, hogy a könyvet a fiókomban fogom őrizni, és a kisujjat naponként megnézem; de ne higgye, hogy ezáltal egy hajszállal is közelebb jutott a célhoz, mert ha ezer évig szolgálna is, mind kárbaveszett fáradság lenne.”

Ulrik lovag mégis boldogságban úszott, mert kisujja az úrnő fiókjában sokkal méltóbb helyre került, mintha a saját kezén billegett volna. Nagy lelkesedésében olyan vállalkozást eszelt ki, amely koronája leendett a választott hölgy tiszteletére véghezvitt lovagi cselekedeteknek.

Ez a vállalkozás a legnagyobb bolondság volt mindazok közül, amiknek hiteles története a lovagkorból ránk maradt. A képtelenségig eltúlzott, mai ésszel fel nem érhető torz lovagi kaland. S hogy mégis végbement, bizonyítja, minő cigányútra tévedt néha a lovagkor sokat emlegetett romantikája.

Lichtenstein Ulrik uraság egy szép napos odahagyta várkastélyát, azzal az ürüggyel, hogy Rómába zarándokol. Nem ment azonban Rómába, hanem megállapodott Velencében, s ott lappangott az egész télen át. Idejét azzal töltötte, hogy az ottani szabóknál pompás ruhákat rendelt. Igen ám, de

nem lovagi díszöltönyöket, hanem *női ruhákat.* És ezeket sem az imádott hölgy részére, hanem *tulajdon maga számára.* Csináltatott tizenkét szoknyát, harminc ingvállat, három fehér bársonypalástot és még sok egyéb női ruhaneműt és toalett-alkatrészt. Végezetül rendelt két hosszú, gyöngyökkel befont *copfot.*

Mikor az egész felszerelés együtt volt, és az idő kitavaszodott, Ulrik úr kidolgozott egy részletes útitervet Mestrétől elkezdve, Friaulon, Karinthián, Stájerországon és Bécsen keresztül Csehországig. Az út huszonkilenc napra volt előirányozva, annak pontos feltüntetésével, hogy mely napon mely városba érkezendik és hol száll meg. Ezt az útitervet lovasküldönccel előreküldte mindazokba a városokba, ahol megszállandó volt. A küldönc az illető városban közhírré tette az útitervet megfelelő levél kíséretében, amelyből kiderült, hogy Ulrik úr *rangrejtve* szándékozott a hosszú utat megtenni és lovagi viaskodással fűszerezni: nem mint Lichtenstein ura, nem is mint névtelen lovag, hanem *női ruhában, mint maga Vénus istenasszony!*

(Ezzel egyértékű bolondságot csupán a trubadur Pierre Vidal agyalt ki, amikor ideáljának tiszteletére *farkasbőrbe bújt,* és négylábon szaladgált a mezőkön. Ugyanis az imádott hölgy keresztneve *Loba* volt, vagyis nőstényfarkas. De csúnyául megjárta, mert a nyájőrző szelindekek valódi farkasnak nézték, és majdnem halálra marták.)

Visszatérve a hallatlan levélre, ez következőleg szólt:

„Vénus királynő, a szerelem istenasszonya valamennyi lovagnak üdvözletét küldi, és hírül adja, hogy személyesen keresi fel őket, megtanítandó minden nemes lovagot, miképpen kell a hölgyeket szolgálni és szerelmüket megnyerni. Közli velük, hogy ő Szent György-napján elindul Mertre városából Csehországba, s az a lovag, aki útközben lándzsát tör vele, annak aranygyűrűt ad jutalmul. Küldje el a lovag szíve hölgyének a gyűrűt; ennek az a varázsereje van, hogy amely hölgy megkapja, igaz szerelemre fog lobbanni a küldő iránt. Ám ha a viadalban Vénus istennő kitaszítja őt a nyergéből, kötelessége lesz *a világ négy tája felé meghajtani magát egy bizonyos hölgy tiszteletére.*

Vénus istennő arca takarva marad az egész úton. Amely lovag értesül megérkezéséről, és nem áll ki vele, azt ő a szerelem törvényein kívülinek tekinti, és átadja minden igaz úri hölgy megvetésének.”

A kor felfogására jellemző, hogy Ulrik lovagot nem kötözték meg és nem szállították a bolondok tornyába, sőt örvendező hujjahóval fogadták az újszerű kalandot. Végigolvasva a Vénus-túra lefolyását, kiderül belőle, hogy a móka köztetszésre talált. Vénus istennőt mindenütt ünnepélyesen fogadták s az útvonalon lakó lovagok egyike sem tért ki a mérkőzés elől. A végső eredményt előre bemondom: Ulrik úr Vénus istennő kosztümjében *háromszázhét kopját roppantott széjjel, és kétszázhetven aranygyűrűt osztott ki lovagias ellenfelei közt.* Neki magának a temérdek viadal során semmi baja sem történt, ellenben sikerült *négy lovagot a nyeregből kitaszítania.*

Ulrik lovag személyét a furcsa vállalat éppenséggel nem tette komikus figurává. A német Minnesängerek dalainak legrégibb gyűjteményét a XIII. század végéről származó zürichi Manasse-kódex tartalmazza; ebben maguk a dalnokok is láthatók szép miniatűr ábrázolásokban. Ulrik lovag igen jó társaságba került: *Hartmann von Aue* és *Wolfram von Eschenbach* közé. Teljes lovagi díszben, felékesített paripán nyargal, lehúzott rostélyú sisakján *Vénus istennő alakja térdel.* Tehát az akkori felfogás szerint a Vénus-túra semmi esetre sem lehetett nevetséges.

Hogy a túra külsőségeiről is számot adjak, íme, ekként vonult be hősünk Mestre városába:

Elöl lovagolt öt szolga, utána egy zászlótartó magasra emelt hófehér zászlóval. Ennek két oldalán két kürtös fújta a riadót. Majd három teljesen felszerelt paripa és három vezetékló következett, utánuk apródok vitték a lovag ezüstfehér sisakját és pajzsát. Megint egy kürtös, mögötte négy fegyvernök ezüstszín kopjakötegekkel, két fehérruhás leány lóháton és két hegedűs, szintén lóháton. Végre maga Vénus istennő, szemébe húzott csuklyás fehér bársonypalástban, a palást alatt habfehér selyem és patyolat női öltöny, fején gyöngyökkel ékes kalap. *A kalap alól két bosszú, övig érő, gyöngyökkel befont copf kígyózott elő.*

Ilyen díszmenetben vonult keresztül Vénus a megszabott útvonalon. A lovagok törték magukat, hogy mérkőzhessenek vele. A viadalra Vénus páncélt öltött a női ruha alá, a kalap helyébe sisakot

tett fel, de *a copfot meghagyta a sisak alatt.* A mérkőzések leírása érdektelen, bár Ulrik lovag részletesen elmeséli valamennyit. Egy ízben hozzá hasonló bolondra akadt: egy vend lovag hölgye tiszteletére *ugyancsak nőnek öltözött és copfot illesztett a sisakja alá,* s a két tökéletlen ebben a maskarában csapott össze, olyan keményen, hogy öklelő fájuk a pajzsukat is szétroppantotta.

A hölgyek mindenütt osztatlan lelkesedéssel fogadták a nők bajnokát. Tarvisban reggel *kétszáz asszony* gyülekezett a szállása előtt, hogy a templomba kísérje. Maga a templomjárás egyik legjellemzőbb korfestő adata a Vénus-túrának. Ma blaszfémiát látnánk benne, de akkor senki sem ütközött meg rajta, hogy egy nőnek maskarázott férfi diadalmenetben, apró tipegő női léptekkel vonuljon be a templomba, ott a *nők részére megszabott helyen* végighallgassa a misét, és részt vegyen, mint nő, az áldozásban!

A női szívekre nagy hatással volt a szerelem vándora, de ő hű maradt az ideálhoz mindvégig. Pedig néha nagy kísértésnek volt kitéve. Egyszer egy ismeretlen hölgy szolgái rátörtek a szállásán, teliszórták rózsával, és átadtak egy drága rubinköves gyűrűt, mint a magát megnevezni nem akaró, szép és fiatal nemes hölgy ajándékát.

A furcsa túra legfurcsább epizódja még hátra van.

De ez annyira furcsa, hogy hitelesség okából átadom a szót magának Ulrik lovagnak. Egy stájerországi községben, *közel a saját várához,* torna után bezárkózott a szállására, azonban a másik ajtón megint kiszökött. Vénus istennő átvedlett férfivá. Férfiállapotának rövid történetét így mondja el:

„Ekkor egy szolgám kíséretében kilopóztam onnan, és felkerestem *kedves feleségemet,* aki szívesen fogadott és igen örült, hogy meglátogattam. *Itt két szép napot töltöttem el, a harmadik reggel misét hallgattam, és kértem Istent, hogy továbbra is oltalmazza meg becsületemet.* Szeretettel búcsúztam el, és bátor szívvel nyargaltam vissza kíséretemhez.”

Ebből a pár sorból tudja meg az olvasó, hogy bizony Ulrik úr *időközben megházasodott,* sőt mint az életírás későbbi során értesülünk, *négy gyermeknek is apjává lett.* A népes család és a szerető hitves

éppenséggel nem feszélyezte másirányú szerelmi szolgálataiban. Koronként, főképpen télen, haza-hazatért a várába, ott egy darabig reális hitvestársi életet élt a feleségével, de tavaszi rügyfakadáskor megint kirepült a fészekből romantikus álmokat kergetni. A felesége nem talált ezen semmi kivetnivalót. Talán még hízelgett is neki, hogy a férje hírt-nevet szerez a *Frauendienst* körül, vagy talán neki is volt hasonló álomkergető lovagja. Az efféle magánügyeket a kor rendben levőnek találta.

A Vénus-túra során mímelt „rangrejtés” természetesen csak formális volt, mert mindenki tudta, hogy a női ingváll alatt Lichtenstein Ulrik lovag férfias szíve dobog. Megtudta a választott úrnő is. S egy szép napon megjelent Ulrik úrnál a bizalmas követ egy váratlan üzenettel. *Gyűrűt hozott neki úrnőjétől.* „Azt izeni, hogy veled örül dicsőségednek, immár elfogadja szolgálataidat, s ennek jeléül küldi a gyűrűt.” A szerelem vándora térdre hullott, és úgy vette át a zálogot.

Szegény, ha ismerte volna a flirt szabályait, matematikai biztossággal megjósolhatta volna, mi lesz az úrnő következő sakkhúzása. Megint eljött egy szép nap, s jelentkezett a közvetítő, de immár hosszú arccal és lógó orral. „Megtudta az úrnőd, hogy más nőkkel hűtlenkedtél; magánkívül van haragjában, és azt üzeni, azonnal küldd vissza a gyűrűt, mert nem vagy méltó, hogy viseljed.”

Ismét egy jellemző részlet a lovagkori érzelgősségre: a balhír hallatára Lichtenstein Ulrik lovag *elkezdett keservesen bőgni.* Úgy rítt, mint egy nagy gyerek; a kezét tördelte és meg akart halni. A nagy sirámra benyit a szobába a várkormányzó, s látva Ulrik úr vigasztalhatatlan állapotát, megesik rajta a szíve, és *vele sír, sőt vele zokog,* „mintha az apja halt volna meg”. Akkora bőgést rendezett a két páncélos vitéz, hogy figyelmessé lett rájuk Ulrik sógora, rájuk nyitotta az ajtót, lehordta őket, s úgy ahogy életet öntött a félig halott daliába.

A csökönyös szerelmesre szomorú napok virradtak. Bánatában verseket költött, és elküldte a kegyetlennek. Így referál a továbbiakról: „Búsan váltam el a hírhordótól, majd *meglátogattam kedves feleségemet, akit legjobban szeretek a világon,* habár más nőt választottam úrnőmmé. *Tíz boldog napot töltöttem nála, s aztán tovább utaztam bánatommal.*”

Nehéz ezt a váltógazdaságot megérteni hét század távlatából, de hát ez volt éppen a lovagkor egyik jellemző furcsasága.

Ulrik lovag regénye közeledett a végkifejlődéshez. A szép kegyetlen szívét az epedő dalok meglágyították, s mint sejthetjük, megint jött egy szép nap és megint egy üzenet: Ulrik lovagnak az úrnő megbocsát és *találkára várja.* De hogy a feltűnésben rejlő veszedelmet elkerüljék, *öltsön a lovag koldusruhát, vegyüljön a vár körül alamizsnát leső bélpoklosok közé,* és ott várja meg a találkára szólító titkos jeladást.

A szerelem Don Quijoteja még ekkor sem látott a szitán keresztül. Beöltözött a koldus-egyenruhába, napokig lebzselt a bélpoklosok között, és majd belebetegedett az utálatba. Közben néhányszor bőrig ázott, és reszketősre fagyott az éjszakai hidegektől. Végre jött egy lány a várva várt izenettel: éjjel ekkor meg ekkor legyen a bástya tövében azon ablak alatt, amelyben világosság fog látszani. Ulrik úr ledobta a koldusgúnyát, és egy szál ingben odaállt az ablak alá. A kitűzött időben csakugyan leeresztettek egy lepedőkből összeállított batyufélét, a lovag beleállt a lepedők öblébe, s gyengéd, de erős női kezek felhúzták az ablakba. Amint a szobába belépett, nyakába dobtak egy arannyal átszőtt selyempalástot, és *odavezették az úrnő elé.* Igen, valósággal megtörtént a hosszú évek szomjával epedt személyes találkozás!

Az úrnő kegyesen fogadta lovagját, megdicsérte hűségéért, és általában igen szép szavakat intézett hozzá. Ulrik úrból azonban kibuggyant az esztendőkön keresztül lefojtott szenvedély, követelővé vált, és holmi szerelmi bizonyítékokat indítványozott. Persze, ilyesmiről nemigen lehetett szó, mert az úrnőt *nyolc udvarhölgy* vette körül, de a szerelmes bolond se nem látott, se nem hallott; egyre vakmerőbb lett; végre esküdözni kezdett, hogy nem bánja, akármi történik, addig el nem megy innen, amíg a „Beiliegen” jutalmát meg nem kapja.[703] Nem bírták másként lecsillapítani, mint hogy az úrnő feltételt kötött ki: „jól van, meglesz, amit kíván, de hogy engedelmességének bizonyságát adja, szálljon be ismét a lepedőbe; majd egy darabon leeresztik, s ezzel a bizonyság megadatván, ismét felhúzzák”. Ulrik úr ezúttal ravasz volt; vállalta a bizonyságtételt, de csak úgy, *ha közben az úrnő*

kezét foghatja. Úgy történt, beszállt a lepedőbugyorba, s miközben lassan lefelé engedték, a Jó, a Tiszta, az Édes így szólt hozzá: „Látom, hogy megérdemled, csókolj hát meg.” Ulrik lovag boldogságtól aléltan nyújtotta felé operációtól meggyötört, évek csókszomjától repedező ajkát, de közben eleresztette a kis fehér kezet, s abban a pillanatban *lezuhintották lepedőstül a fal tövébe.* Tévedésről nem lehetett szó, mert mire összetört tagokkal feltápászkodott, a lepedőt már visszahúzták.

S az elnyűhetetlen szerelmű Ulrikot még ez sem ábrándította ki! A hölgy kimagyarázkodott, és ő tovább írta hozzá a verseket, amíg csak rá nem szakadt a végső nagy katasztrófa. Hogy mit cselekedett a flirt lovagkori mesternője, nem derül ki a naplóból, de valami hallatlan nagy gonoszság lehetett, mert Ulrik úr azt írja, hogy ezt már nem lehetett megbocsátani, és felmondta végleg a szolgálatot, *„mert bolond ember szolgál ott a végtelenségig, ahol jutalomra nem számíthat”.*

Vagyis a szerelem kóbor lovagja mindvégig *okos embernek* tartotta magát.[704]

A MINNE ALKONYA ÉS A GALANTÉRIA

Hát szép volt, ideálisan szép a feudális lovagok földöntúli asszonyimádata, de az epekedő szerelmesek túlzásaikkal addig feszítették a romantika húrját, amíg az végre is elpattant. A páncélos, szakállas, lantpengető gyerekeknek lassanként benőtt a fejelágya, és ráébredtek, hogy a piedesztálra helyezett asszony is csak asszony, mégpedig a javából, sőt nem is a javából.

Tannhäuser – nem a legendás, hanem az 1240–1270 közt valósággal élt Tannhäuser – már fellázad az asszonyok igája ellen, és verseiben merészen kifigurázza a lovagkori eszményképet.

Treuer Dienst der is gut,
Den man schönen Frauen thut –

(Akkor jó a hű szolgálat,
ha egy szép hölgynek ajánlod –)

dalolja, s azután felsorolja, hogy a bálványozott úrnő milyen feltételektől teszi függővé a jutalmat. Építsen neki elefántcsontból palotát; szállítsa el Galileából a hegyet, amelyen valaha Ádám üldögélt; hozza el a Grál kelyhét, valamint az almát, amelyet Páris Vénusnak adott, és azonnal a legédesebb jutalomban lesz része. Ellenben örök harag, ha nem bírja Noé bárkáját hamarosan megkeríteni. A Szép, a Tiszta, a Jó egészen másképpen fest Tannhäuser meglátásában.

Ja Dank sei ihr, ihr Nam' ist Gute.
Hei hei! es blieb zu fern ihr einst die scharfe Rute.

(Az ő neve: a Jó – ah, köszönet neki.
Hajh, hajh! az éles vessző miért is kerülte ki.)

Tannhäuser látó gyanánt járt szerelemtől vak dalnoktársai között. Világos szemmel látta meg, hogy amit a lovag halálosan komoly szerelmi kapcsolatnak tekintett, az asszony részéről nem volt egyéb, mint játék a szerelemmel, mai néven *flirt.*

Sprech' ich ein Ja, sie saget Nein,
So stimmen stets wir überein.

(Ha nékem Igen, őnéki Nem,
Így értünk egyet szüntelen.)

A *Minne* korszakának apránként bealkonyodott. A reneszánsz sűrűvérű embere nevette a vértelen epekedést, és reálisabb örömöket keresett a szerelemben. Maga a *Minne* szó is elvesztette régi jelentőségét. Egy komoly német tudományos mű elszomorodva írja róla: „A XV. század óta a *Minne* szó egykori nemes értelme egyre jobban eldurvult, s immár csupán a rút testi gyönyörök megjelölésére használták.”

Mennyiben rútak ezek az örömök, nem tartozik ide; annyi bizonyos, hogy a flirt történetében századokig terjedő rést ütöttek. A reneszánsz-ember aktív gyakorlatiasságát minden téren érvényesítette, s a flirt, mint intézmény, egyelőre a haszontalan dolgok lomtárába került. Teljesen nem pusztult el, mert hiszen minden korban akadt és fog akadni asszony, aki nem képes odaadó szerelemre, és érzelmeit felelőtlen játékban éli ki. Példát szolgáltatnak a közölt Brantôme-féle adatok; ezek már a XVI. századból valók, amikor csak itt-ott ütötte fel fejét a lovagkori erkölcsök némely kései maradványa.

A XVII. században ismét találkozunk a flirttel, de más néven. Ekkor már úgy hívták: *galantéria.*

A komoly Montesquieu meghatározása szerint a *galantéria* nem szerelem, hanem csupán könnyed és kedves hazugsága a szerelemnek. Ez bizony magyarul *flirt.*

Színhely: a *Rambouillet-palota.* Szereplők: a *prezsiőzök.* Ebben a mondvacsinált hangulatú szalonban új életre kelt a lovagkor nőtisztelete. A nő ismét felkerült a piedesztálra. De ezúttal nem a lovag helyezte oda, hanem magától mászott fel. Ott elhelyezkedve, éppúgy megkövetelte a lovagi nőszolgálatot, mint középkori elődje. Persze, már nem kopjatöréssel s egyéb harcias cselekedettel, hanem békés szellemi fegyverekkel. Szellemes társalgás, ügyes bók, versbe szedett érzelmi ömlengés segítségével kellett megnyerni az ideál hajlandóságát. Ezt a szellemi cicázást hívták akkor galantériának. A preziőz-világ *irodalmi* vonatkozása ismeretes; elég Molière szellemes és kegyetlen szatírájára utalni. A szalonokban űzött *galantéria* nem volt egyéb, mint lényegében a mai értelmű *flirt,* külsőségeiben a kor divatjával felcicomázva.

Presziőz-felfogás szerint „a nők a teremtés díszei: arra vannak teremtve, hogy imádják és nagy érzésekkel vegyék körül őket, aminek ellenében barátságot és megbecsülést nyújtanak”. S a gavallérok, legalábbis a Rambouillet-hölgyek szalonjaiban, beérték ezzel a sovány táplálékkal. Hogyne, hiszen hölgyeik olyan légiesek voltak, hogy például Julie d’Angennes a szó szoros értelmében elájult, ha valamely köznapi szót használtak előtte. Tudjuk, hogy társalgásukból száműzték a köznapi szavakat, és újakat, finomabbakat gyártottak helyükbe, olyannyira, hogy külső ember már meg sem értette a beszédjüket, s utóbb Saumaise külön szótárt szerkesztett a nyelvükről. *(Dictionnaire des Précieuses.)* Például a *kéz* nagyon parlagi szónak mutatkozott, mert hiszen közönséges emberek munkára is szokták használni, ennélfogva új nevet kapott: „a szép mozgékony”. *(La belle mouvante.)* A *tükör* szó kiküszöböltetett, s helyébe ez a gyönyörű kifejezés lépett: „Gráciák tanácsadója”. *(Le conseiller des Graces.)* A *karosszék* is túlságosan asztalosszagúnak találtatott, helyette azt kellett mondani: „a társalgás kényelmi eszköze”. *(Commodité de la conversation.)*

E szalonokban egyébről sem beszéltek, mint a hölgyek kiválóságáról, nagyszerű erényeikről és tökéletességeikről; arról a teljesen kielégítő boldogságról, amely a férfit áthatja, ha ezeknek az erényeknek imádatában leborulhat hölgye lábai elé. Íme, egy levél, amelyet Guez de Balzac, ennek a kornak egyik legbecsültebb írója intézett Rambouillet asszonysághoz, abból a kellemes alkalomból, hogy az illető hölgy megtisztelte őt egy illatszereket tartalmazó küldeménnyel:

„Római költők megénekelték Vénus istenasszony illatszereit. De az én ajándékom különb kéztől származik, mint ennek a *közönséges* istennőnek a keze: a szerelemnek valódi mennyei istennőjétől, magától az erénytől, amely íme, az embereknek megmutatkozott, a tökéletességtől, amely az ég magasságaiból a földre szállott. Nem győzök dicsekedni mindenki előtt az ajándékkal. Minden emberi dolog, a föld minden java immár eltörpült előttem. S amint nem létezhet nagyobb dicsőség, mint amelyet nekem az ajándék szerzett, úgy nincs olyan hála sem a világon, amelyet az enyémhez

hasonlítani lehetne. Érzelmeimnek csak egy kicsi töredékét tudom szavakban kifejezni, a java bennmaradt a szívemben.”

Szentimentális, légies irodalommal felhígított, magát dagályos hiperbolákban kiélő, vértelen szerelmi játék volt, amit a presziőz szalonok hölgyei űztek. De a tapasztalatlan fiatalságnak romantikára hajló részét sikerült megbolondítaniok. Bussy-Rabutin, aki férfikorában meglehetős messzire sodródott a platóni érzelernvilágtól, így ír ifjúkori szerelméről, amellyel egy szép özvegyasszonyt kerülgetett:

„Olyan nevetséges felfogásom volt a nőknek tartozó tiszteletről, hogy szép özvegyem sápkórban pusztulhatott volna el mellettem, ha észre nem veszi balgaságomat, és fel nem bátorít. Sokáig még a biztatásait sem mertem meglátni, amelyekkel felém közeledett. Megrögzött hitem volt, hogy addig nem lehet megnyerni egy hölgy szerelmét, amíg megfelelő időt nem töltött el az ember sóhajtozással, sírással, könyörgésekkel és szerelmes levelek írásával. Amíg ezeket végbe nem vittem, hitem szerint nem volt jogom a legkisebb kegyet sem remélni.”

Azonban a levélből kiderül, hogy a szép presziőz-özvegy alkalmilag nem zárkózott el némi engedményektől, aminők az ég magasságaiból leszállott lények légiességével nem egyeztethetők össze. *Vagyis az egész lovagkor-utánzó komédia lényegében nem volt egyéb flirtnél.* Abban az időben galantériának hívták, mert a „flirt” szó még nem született meg.

A SPANYOL HIVATALOS GAVALLÉR

A sokszázados mór befolyás hatásaként a spanyol asszonyra úgyszólván háremszerű őrizet súlya nehezült. Nem csupán a közfelfogás tiltotta el idegen férfiak társaságától, de gondoskodott róla maga a dühös és féltékeny férj is, hogy minden gyanús közeledés lehetetlenné váljék. Amikor ő maga akadályozva volt a személyes felügyelésben, helyettesítette a spanyol regényekből jól ismert

duenna, aki Árgus száz szemével vigyázott a foglyára. Az igaz, hogy az asszonyi fortély képes kijátszani a legagyafúrtabb őrizetet is, de az ilyen eseteknek nincs közük a flirthez, ezek a szenvedélyes szerelem történetének lapjaira tartoznak.

És itt, ebben az országban mégis találkozunk a lovagkori flirtnek egy XVII. századbelivé szelídült változatával. Mégpedig ott, ahol aligha várná az ember: *a királyi udvarnál.* A spanyol udvar társasági életét jéghideggé merevítette az emberi elme egyik legfurcsább találmánya: a spanyol etikett. II. Fülöp eszelte ezt ki és hagyta utódaira, megtoldva egy bomlásnak indult birodalommal.

A spanyol etikett földi istenné magasztosította a király és királyné személyét. Az istenek pedig nem nevetnek. Mosoly és derű száműzve volt az udvari életből. IV. Fülöpről feljegyezték, hogy életében *háromszor nevetett.* A királyné mellett egy élemedett udvarhölgy töltötte be a *Camerara Mayor,* vagyis a főudvarmesternő szerepét, ami abban állott, hogy reggeltől estig a sarkában volt, és vasszigorral ügyelt az etikett szabályainak megtartására. *„A spanyol királyné nem nevethet”* – hangzott a figyelmeztetés, amikor a fiatal királyné az udvari bolond mókáin elkacagta magát. *„A spanyol királyné nem nézhet ki az ablakon”* – bár az ablak egy kolostor magányos kertjére nyílott. Másszor, mivel a királyné nem átallotta örömét lelni papagájaiban, amelyek balga fecsegésükkel szórakoztatták, a Camerara Mayor sajátkezűleg kitekerte a szegény madarak nyakát. Terranova hercegnő volt e vénkisasszony neve. Az etikett nevében büntetlenül garázdálkodhatott, s csupán egyetlenegyszer járta meg, mikor a királyné áldott állapotba jutott. A kezdődő anyaság szent hónapjaiban spanyol szokás szerint mindent meg kellett engedni az ifjú asszonynak, amit csak *megkívánt.* A királyné élt a szabadalommal, s mikor a gyűlölt banya a szokásos kézcsókra járult eléje, jobbról-balról hatalmasan pofonvágta. *„Megkívántam”* – mentette ki magát szende arccal, és a tiszteletreméltó hölgy nem szólhatott semmit.

Ebben a légkörben az udvarhölgyeknek el kellett sorvadniuk az unalomtól. Annál is inkább, mert az ő felügyeletük is egy idős dáma, a *Guardadama* kezében összpontosult, aki megfelelő segéderőkkel vigyázott az erkölcsükre. Férjes asszony nem lehetett szolgálattevő udvarhölgy, csakis hajadon leány

vagy özvegy. Bent kellett lakniuk a palotában. Már most, hogy az életük elviselhető legyen, az udvari szabályzat megengedte, hogy tarthassanak maguknak egy vagy több *hivatalos imádót. Galanteos de palacio* volt ezeknek a neve, aminek magyar egyenértékese talán az *udvari gavallér* lehetne. Az ilyen gavallér lehetett akár házas ember is, s tetszés szerint fiatal vagy öreg. Lényegében mindegy volt, mert szerelmi ellenértékről szó sem lehetett, jogai mindössze abban merültek ki, hogy hölgyét imádhatta és szolgálhatta.

Cervantes szatírája nyomtalanul süvített el a spanyol királyi palota fölött; nem vettek róla tudomást. Az udvari gavallér szoros lelki rokonságban maradt Don Quijotéval és elődeivel. Az egész esztendőből csak néhány nap jutott ki neki, amikor az imádott nő közelségét élvezhette. A palotahölgyek csak kivételes alkalmakkor mutatkoztak nyilvánosan: nagy udvari ünnepélyeken, felvonulásokon, fogadtatásokon, esetleg valamely *autodafé* látványos szertartásán, ahol is szemük-fülük felüdülhetett a máglyalobogástól és a lángon pörkölődő boszorkány sikongatásaitól. Ilyenkor a hivatalos gavallér ott állhatott hölgye mellett és udvarolhatott neki, persze az illem és erkölcs korlátai között. Furcsa hivatalos színezetet adott az udvarlásnak a gavallér ama joga, hogy bár a király is jelen volt, mégis *feltehette kalapját,* mint a grandok. Ezt a kiváltságot állítólag azért engedélyezte neki az udvari szabályzat, mert a hivatalos feltevés szerint ilyenkor a gavallér hölgye jelenlététől és a szerelemtől *annyira elszédül,* hogy nem tud magáról, akár az álomkóros, s elejtené a kalapját, ha a kezében kellene tartania.

Az esztendő többi napján a *galanteo* ott ólálkodhatott a palota körül, és leshette, mikor jelenik meg esetleg egy pillanatra hölgye az ablaknál. Ekkor módjában állott szerelméről jelbeszéd útján vallomást tenni, s ez spanyol szokás szerint akként történt, hogy az illető zsebkendőjét először a szájához, utána a homlokához, majd a szívéhez érintette. D’Aulnoy grófnő emlékiratai szerint az ilyen epedő *galanteo* akkorákat nyögött és sóhajtott, hogy messziről meg lehetett hallani. Hogy mégis valamelyes fizikai gyönyörűségben is részük lehessen, megvesztegették a sebészt, aki a

palotahölgyeken eret vágott, s ez azután kicsempészett részükre egy kendőt vagy köteléket, amely *az imádott úrnő vérével volt átitatva.*

Ám az ilyen hivatalos lovagi szolgálat nagy díszt és kitüntetést jelentett. Törte is magát utána nemcsak fiatal, de öreg is. Akire a választás esett, boldogságában elhalmozta úrnőjét válogatott ajándékokkal; D'Aulnoy grófnő bizonyítja, hogy amikor ő Spanyolországban járt, akárhány *galanteót* anyagilag tönkretett a féktelen ajándékozási mánia.

A CICISBEO

A XVIII. század elején ütötte fel fejét ez a gyönyörűséges intézmény Genovában. Lényege az volt, hogy a genovai nemes úrhölgy maga mellett tartott nem is egy, de akár több lovagot, akik a személye körüli szolgálatot ellátták. Ha több lovagja volt, ezek felosztották maguk között az inspekciót. Egyik a reggeli öltözködésnél segített, másik a templomba kísérte a dámát, harmadik a sétákon, negyedik a társas szórakozásoknál strázsált mellette, az ötödik az asztal örömeiről gondoskodott, a hatodik a pénzügyeket intézte. E kötelességeket a gavallérok édes jogok gyanánt fogták fel. A divat annyira elfajzott, hogy utóbb már szégyenszámba ment, ha társaságbeli hölgynek nem volt cicisbeója, avagy jócsaládbeli gavallér nem lopta az egész napját cicisbeói minőségben.

A férjet illetően a helyzet olyasféle volt, mint a lovagkori férjé, aki kényszerült eltűrni, hogy a felesége ünnepélyes formák közt szerződtessen magának lovagi imádót. A különbség csak az volt, hogy amíg a lovagkori *cavalier seruant* ritkán találkozott az ideállal, addig a cicisbeo reggeltől estig a hölgye sarkát taposta. Épp ezért a férj rendes körülmények között nem is bánta valami nagyon az állandó díszkíséretet, mert a cicisbeók féltékenyebbek voltak egymásra, mint a férj a feleségére, s így tulajdonképpen megbízható ellenőrökre tett szert bennük. Baj csak ott történhetett, ahol egyetlen cicisbeo működött, de hát semminő korban sem lehetett védekezni, ha a flirt hullámai

átcsaptak a gáton. Meg aztán itt is olyanforma volt a helyzet, mint a középkori *Frauendienst* során: *a férj maga is elszegődött cicisbeónak másfelé.*

A cicisbeátust az különbözteti meg a több-kevesebb nyilvánossággal fellépő és többé-kevésbé eltűrt flirtöktől, hogy *intézményesen volt megszervezve.* A szó szoros értelmében intézményesen, *sőt jogi hatállyal,* amennyiben a házassági szerződések megtárgyalásánál az is kikötött pont volt, hogy az új menyecske *hány cicisbeót tarthat!* Ezzel a jogszokással dacolni annyit jelentett volna, mint az uszály divatjának idején bokorugró szoknyában sétálni végig az utcán. Egyetlen bátor férfi nevét jegyezte fel a krónika, Spinola márkiét, aki olyan pórias szerelemmel csüngött menyasszonyán, hogy a házassági szerződésbe a divattal ellenkező szellemű pontot vétetett be. Nyíltan és határozottan kikötötte, hogy házasságuk folyamán *sem a felesége nem tarthat cicisbeót, sem ő maga ilyen szerepet más nőnél nem vállalhat.*

Genovából a bomlott divat átszármazott más olasz városokba is. Az olasz írók fejvakarva vették tudomásul a kór terjedését, s nem találtak rá egyéb mentséget, mint azt, hogy a cicisbeátus voltaképpen *az erkölcsök javulásáról tesz bizonyságot,* amennyiben az ifjú nobiliket visszatartja gonoszabb fajta szórakozásoktól.

A szerző mosakodása

Megírtam egyszer, hogy mielőtt a közönség elé lép a könyv, éppúgy piperézi magát, mint akár egy bálba készülő nagyvilági asszony.

Az előszó nem egyéb, mint a szerző mosakodása: mi indította arra, hogy a könyvet véghezvigye, s mit miért cselekedett benne. A kötés a ruhának felel meg; figyelmezteti a vevőt, hogy olcsó vagy drága példány kelleti-e magát. A képek az ékszerdíszt helyettesítik. Az ajánlás azt az előkelőséget jelképezi, akinek a karján a hölgy bevonul a bálba.

Ezúttal beleestem a magam ásta verembe. Nekem is mosakodnom kell.

Amiről írtam, nem mind butaság. Ilyen például a *babona.* Ezt nem lehet a butaság családjába sorozni, mert táptalaja a hiszékenység. Meg aztán sok olyasmi fordul elő a könyvben, ami csak a mai kor szemszögéből tűnik butaságnak, de az elmúlt századok ismeretkörében élő régi embert semmiképpen nem lehet vele megvádolni.

Mentségem egyszerű. Nem vagyok tudós, csupán író. Nem értek hozzá, mint kellessék a fogalmakat a tudomány boncasztalára kiteregetni s addig nyúzni és metélni, amíg a szabálytalan porhüvely meg nem felel a rendes hulláról alkotott szabályoknak.

Érdekes olvasmányt akartam nyújtani az olvasóimnak, s nem vitt rá a lélek, hogy jó néhány érdekességet világgá engedjek szaladni, csak amiatt, mert lábuk kilógott a cím rövid takarója alól. Aztán, ha magam is megpróbálnék a fogalmakban vájkálni: a hiszékenység egymagában vajon képes-e a babonát kitermelni? Nem kell-e ahhoz még egy adag *korlátoltság* is?

Egyébiránt a magyar nyelv a butaság árnyalataira *háromszázhuszonöt* kifejezést ismer. Legalábbis ennyit gyűjtött össze és tett közzé Bánóczi József a *Magyar Nyelvőr* VII. évfolyamában *A butaság synonymikája* címmel. Gyűjtéséből a következőket válogattam ki:

Átabota
Balga
Balgatag
Bangó
Bamba
Bárgyú
Botor
Bolondos
Bódult
Buta
Bumfordi
Buksi
Buksifejű
Csacsi
Dőre
Együgyű
Értetlen
Esztelen
Eszeveszett
Eszefogyott
Eszement
Eszeficamodott
Fajankó
Faragatlan eszű
Féleszű
Futó eszű
Ferde eszű
Füstös agyvelejű
Füles
Félbolond
Félkegyelmű
Félnótás
Golyhó
Gyámoltalan
Gügye
Háborodott
Hájfejű
Három fertályos
Hígvelejű
Horpasz eszű
Hóbortos
Hülye
Húsfejű
Karcsúeszű
Kába
Kerge
Kele-kóla
Kelekótya
Kóboreszű
Korpaeszű
Ködös eszű
Kevés eszű
Kukkó
Lassú eszű
Mamlasz
Mafla
Málészájú
Megkergült
Megkótyagosodott
Megbomlott
Melák
Mulya
Nadragulyás
Nehézfejű
Oktondi
Oktalan
Ostoba
Ökörfi
Ökröndi
Ökörtérdű
Pupák
Rigolyás
Rövideszű
Süsü
Szamár

Szűkeszű
Szele-kajla
Szűrkapca eszű
Széllel bélelt
Szuszi-muszi
Tátogó
Tompa eszű
Totya ember
Tökfejű
Tökkolop
Tökfilkó
Töksi
Tökéletlen
Tudatlan
Tesze-tusza
Tutyi-mutyi
Tyipi-tyapa
Ügyefogyott
Üresfejű
Vízeszű
Zápeszű

Ezekhez az árnyalatdús szólamokhoz még egy csomó tájszólás csatlakozik. Csak némely vidéken élnek a nép ajkán, a nagyvárosi ember füléig nem jutottak el. Az irodalom sem bocsátotta be őket; mint vásott lurkók vihancolnak a kapu előtt. De ha nem is értjük magát a szót, hangzásából kicsendül, hogy a fogyatékos elem lekicsinylését tartalmazza. Betűrendbe sorakoztatom a dévaj sereget, tessék bemutatkozni:

Balustya. Bangula. Boderga. Bolyókás. Bónás. Bulyuta. Buszma. Csajbatag. Csajbókos. Csitebota. Csököli. Derde. Ergellős. Etentók. Gaborgyás. Gagyula. Gajbatag. Gendeboja. Gegyegügye. Herge. Hetrefüles. Hetrepila. Hőgöli. lcegböcös. Kajveszes. Kalabala. Kamutyi. Koplegyes. Kuburc. Lőcsértes. Lutyakos. Mamuka. Muszmák. Natrahőrös. Náboczi. Nyamándi. Nyivászka. Ragyivatlan. Tabajdok. Tató. Titibogyi. Totyatagos. Vannyogó. Zoholi.

Ami pedig a régi embert illeti, nem mondom, hogy némely rögeszméje miatt éppenséggel a butaság szégyentábláját kell a nyakába akasztani. De talán mégsem bántom meg az emlékét, ha azt mondom róla, hogy néha csajbókos volt, másszor ergellős, olykor pedig hetrepila és ragyivatlan.

Ráth-Végh István

Tartalom

60.4894 Kossuth Nyomda Budapest, V. Alkotmány utca 3. Felelős vezető: Lengyel Lajos igazgató
*
Kiadja a Gondolat, a TIT kiadója. Felelős kiadó a Gondolat Kiadó igazgatója. Felelős szerkesztő: Kenessey Béla. Műszaki vezető: Löblin Imre. Műszaki és képszerkesztő: Pogány Károly
*
Megjelent 35 000 példányban 45,25 (A/5) ív + 1 lap melléklet terjedelemben, az MSZ 5601-59. sz. szabvány szerint.

JEGYZETEK

[8] A tehetséges embereknél jelentkező ítélőképesség-hiányt egy *Anzengruber*-novellával szemlélteti. A novella a Trendel-házaspár tragédiájáról szál. Férj és feleség gyöngéd szerelemmel csügg egymáson, de az asszony hanyagsága szakításra vezet. Trendel úr kihallgatásra indul a nagyhatalmú főnökhöz, azonban nadrágján fityegnek a gombok. „Oda se neki – mondja az asszony –, pár öltéssel megerősítem.” Öltött is párat, de olyan hanyagul, hogy az első mély meghajlásnál a nadrágtartó megfeszült, a gombok leszakadtak s a többi. Válás.

Loewenfeld doktor így elmélkedik a szakítást előidéző szakadásról: Még egy gyenge elméjű nő is tudhatja, hogy lógó és fityegő gombokat nem lehet pár öltéssel megerősíteni. Már pedig a novella szerint az asszony nem gyenge elméjű, csupán hanyag. Ha az író mégis úgy állítja be a cselekményt, hogy az ép elméjű asszony merő hanyagságból gyalázatnak tette ki az urát: lélektanilag lehetetlen dolgot írt meg. S ez olyan hamis ítélőképességről tesz bizonyságot, amely méltatlan a nagy osztrák költőhöz.

Így jár az író, ha idegorvos kezére kerül.

[16] *Itinerarium Germaniae, Galliae, Angliae, etc.* (Nürnberg, 1612.) (Németország, Franciaország, Anglia stb. útikönyve.)

[35] Ez az úgynevezett *chaise percée* megérdemelte a tisztességet, mert kellő dísszel és ékességgel készült. Medici Katalinnak kettő volt belőle: egyik kék, a másik vörös bársony huzattal. Férje halála után csináltatott egy harmadikat, s a gyász jeléül feketével vonatta be.

Mikor IV. Ferdinánd nápolyi király színházba ment, a testőrség külön osztaga vitte utána a megszokott bútordarabot tiszt vezénylete mellett. Minden színházi estén megismétlődött az érdekes látványosság: díszes katonai menet vonult a kastélytól a színházig fáklyafény mellett, középütt a magas rendeltetésű székkel. Amerre a menet elvonult, a katonaság tisztelgett, a tisztek kivont karddal szalutáltak.

[39] Ezek legalább együtt ebédeltek. Nem úgy, mint az a német gróf, akiről C. Meiness azt írja (*Geschichte des weiblichen Geschlecht.* Hannover, 1788.), hogy osztrák főhercegnővel kötött szerelmi házasságot, s utóbb keservesen panaszkodott a nagy rangkülönbség miatt: „Egy ágyban aludnunk szabad, de egy asztalnál nem ehetem vele.”

[40] *Henri Brochet: Le rang et l’étiquette sous l’ancien régime.* (Paris, 1934. 48. oldal.)

[42] Nagyon ismert dolgok ezek. A részletek iránt érdeklődő haszonnal forgathatja a következő könyveket. *Sauval: Galanteries des rois de France. – Chateauneuf: Les favorites des rois de France. – Saint-Edme: Amoűrs et galanteries des rois de France. – Jean Hervez* hatkötetes sorozata: *La Régence galante. Les maitresses de Louis XV.* stb. – Erős Ágost viszonyairól szól *Pöllnitz* bárónak temérdek kiadást ért könyve: *La Saxe galante.* És így tovább, tovább.

[43] Ismerteti az esetet *Taine: Histoire de la littérature anglaise.* (III. könyv, IV. fejezet.)

[44a] Elmondja *Samuel Baur:* Denkwürdigkeiten etc. (Ulm, 1819. VIII. 339.)

[44b] A *tömjénezés* szó alkalmasint a feudális idők hagyománya. Istentisztelet alkalmával a miséző papnak oda kellett mennie s

hűbérúrhoz, és háromszor meghimbálni előtte a füstölőt. A kegyúri jogok fontos része volt ez. A franciáknál *droit de l'encens* néven volt érvényben.

[45] Hitelesség okáért a két utolsó sor eredetiben:

Jupiter et Henri le monde partiront,
L'un Empereur du Ciel, et l'autre de la Terre.

[46] *De tant d'Avocats que nous sommes,*
Je ne sçaurais plaider qu'avec un bon succès;
Je soutiens que LOUIS est le plus grand des hommes,
Et je suis asseuré de gagner mon procès.

(Akárhányan vagyunk is mi, ügyvédek,
Énnekem mindig lesz majd sikerem;
Lajos a legnagyobb: ez az ügy, melyet védek
S biztos vagyok, hogy e pört megnyerem.)

[49] Orvosi szempontból részletesen ismerteti az operáció történetét *Dr. Cabanès: La cabinet secret de l'histoire.* (Paris, é. n. I. série, 163.)

[52] Historische Memorabilien etc. Augsburg, 1934.

[55] Az V. szatíra.

Mais qui m'assurera qu'en ce long cercle d'ans
A leurs fameux époux vos Ayeules fidelles
Au douceurs des galans furent toujours rebelles?

(De vajh' ki biztosít, hogy ily sok év során
Dicső hitvestársukhoz hű ősanyáitok
Mindig elkergették a gáláns csábítót?)

[56] *Peignot Predicatoriana.* (Dijon, 1841. 181. old. jegyzet.)

[57a] *Albert Cim: Nouvelles récréations littéraires.* (Paris, 1921. 159. Old.)

[57b] *Baur: Denkwürdigkeiten.* (Ulm, 1819. VIII. köt. 324. old.)

[57c] „…ce que contribue beaucoup à persuader l'opinion publique, que cette race tient en quelque façon à cette grande race de Jessé, la plus noble, la plus glorieuse et la plus connue du monde" (…ami alátámasztja, hogy felvilágosítsuk a közvéleményt, miszerint ez a nemzetség egy bizonyos módon, ama nagy Jessé-nemzetséghez tartozik, a világ legnagyobb, legdicsőbb és legismertebb nemzetségéhez). A határozatot egész terjedelmében közli Ha Gourdon de Genouillac: *Les mystères du blason.* (Paris, 1868. 73. és k. ok.)

[58] *M. Bermann: Alt und neu Wien.* (Wien, 1880. 628. old.)

[60] Légendes et archives de la Bastille. (Paris, é. n. IV. fejezet.)

[61] A Dictionnaire-ben *Pinet* címszó alatt.

[63] Ezt is, a zápfogas címert is részletesen ismerteti s rajzát közli *Dr. Magyary-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek* című munkájának bámulatos olvasottsággal és páratlan tudással feldolgozott III. kötetében, 299. és 1038. tétel alatt.

[73] Hasonló ötlet maradványát ma is megtalálhatja a turista Skóciának északkeleti csücskén, *Duncansby Head*tól másfél mérföldnyire. Úgy hívták: *John o' Groat's House.* Ma utascsábító szallodát csináltak belőle. Az építtető: *John o' Groat* népes családnak volt a feje. Évenként összejöttek nála a családtagok, ámde vége-hossza nem volt az *elsőbbségi* vitáknak. Az öreg John fogta magát, épített egy *nyolcszögletű* házat, egyetlen szobával, nyolc ajtóval, a középen nyolcszögű asztallal. Mindegyik atyafi a

maga ajtaján sétált be; a maga székére ült; a *főhely* kérdését a bölcs öreg kikapcsolta.

[74] *Some choice observations of Sir John Finett, Knight and master of ths ceremonies etc. 1565.*

[78] A francia királyi gyermekek születése körüli szertartásokat részletesen leírja G. J. Witkowski: *Les accouchements à la Cour.* (Paris, é. n.) A német fejedelmi pólyások villámgyors pályafutásáról *Alwin Schultz* könyvében olvashatni: *Das häusliche Leben, etc.* (München, 1903.) Megtudjuk például, hogy mikor VI. Károly fiát, Lipót főherceget keresztelték, a medencébe a Jordán folyóból hozatott vizet töltöttek s az újszülöttet császári apja nyomban felavatta a Szent András-rend lovagjává.

[81] *F. Feuillet de Conches: Causeries d'un curieux.* (Paris, 1862. II. k. 41. o.)

[83] *Collection des meilleurs dissertations. Par C. Leber etc.* (Paris, 1826. 9. k. 441. o.)

[84] A francia zászlósúr – chevalier bonneret – nem viselt közjogi méltóságot, mint a magyar országnagy. Azt a birtokos nemest vagy főnemest lehetett zászlósúrrá avatni, aki megfelelő számú csapattal, a saját zászlaja alatt segítette a királyt a hadban.

[86] A csörgődivattal legrészletesebben foglalkozik *W. Reinöbl* könyve: *Die gute alte Zeit* etc. (Stuttgart, 1847. A. Scheible-féle *Das Kloster* című kiadvány 6, kötete.)

[88] *Projekt eines neuen Kleidungsordnung in Wien, welche künftiges Jahr 1787 beobachtet werden soll.* (Hayn-Gotendorf, VIII. 464. Teljes szövegét közli a Krünitz-féle enciklopédia 1795. évi XL. kötetében a 233. és köv. oldalakon.)

[97] A mi időszámításunk szerint 1796. november 1-én.

[98] *Curiosités théologiques, par un bibliophile.* (Paris, é. n. 274. o.) Egyéb példányok is ismeretesek lehettek. mert *Martin Zeiller* is megemlékezik róluk s egy némileg eltérő szöveget is közöl. (*Epistolische Schatzkammer.* Ulm, 1683. 634/b. oldal.)

[107a] Tanta pernicitas feritasque est cum amore auri. (*Hist. nat.* XI., XXXVI.)

[107b] *Li livres dou Tresor.* A kéziratos mű első olasz fordítását 1474-ben nyomtatták ki Trevisóban. Az eredetit újabban kiadta *P. Chabaille.* (Paris, 1863.)

[108] Inter quae erat formica indica canis mediocris magnitudine, animal mordax et saevum.

[110] Részletesen feldolgozta az anyagot *Tóth Béla* „Magyar ritkaságok" című könyvében (Budapest, 1899.) Épp azért csak röviden adom, néhány adattal felfrissítve.

[114] *De aureo dente maxillari pueri silesii, primum, utrum eius generatio naturalis fuerit, nec ne; deinde an digna eius interpretatio dari quaeat.* (Lipsiae, 1595.) (A sziléziai fiú arany zápfogáról; először, hogy keletkezése természetes volt-e, vagy nem, azután, hogy megfelelő magyarázat adható-e.) A ritka könyv megtalálható az Egyetemi Könyvtárban.

[115] Ez volt az úgynevezett *megcsodálás* akkori elmélete. A felvilágosult *Joubert* doktor az orvosi babonákról írt 1601-i kiadású könyvében azt ajánlja kezdő anyáknak, hogy ilyen esetekben óvakodjanak az arcuk körűi motoszkálni, hanem gyorsan tegyék a kezüket *hátra,* meg is mondja, hová; ott nem fogja az anyajegy senki szemét bántani.

[117a] *Hist. nat.* XXXIII. 25.

[117b] *De triplici vita* (A háromszoros életről) című, 1489-beo megjelent munkájában. A közölt kivonatos fordítás *dr. Szathmáry László* kitűnő könyvéből, a *Magyar Alkémistákból* való. (Budapest, 1928.)
[120] Az aranyorvosságokról további részletes adatokat lehet találni a *Breslauer Sammlungen* tudományos folyóirat 1722. július–októberi számaiban, valamint *Cabanès* doktornak *Remèdes d'autrefois* című könyvében. (Párizs, 1910.)
[123] *Von rätselhaften Ländern.* (München, 1925.) Az Ophir-irodalom bőséges jegyzékét is adja.
[134] *L. A. Jaussin:* Ouvrage historique et chimique, ou l'on examine s'il est certain que Cléopatre ait dissous sur-le-champ la perle qu'on dit qu'elle avala dans un festin. (Paris, 1749.)
G. Peignot: Du luxe de Cléopatre dans ses festins avec Jules-César, puis avec Marc-Antoine. (Dijon, 1828.)
[142] Elmondja *Gibbon: The Decline and Fall of the Roman Empire* című hatalmas művében (I. kötet V. fejezet).
[149a] Paris, 1801. Szerzője, *Cousin d'Avallon,* vénségére nyomorba jutott, s különösképpen ugyanúgy pusztult el, mint ahogyan koplaló hősei szokták az életüket befejezni. Egy reggel halva találták a Nôtre-Dame előtt: éhen halt.
[149b] Az első, hely és idő megjelölése nélküli olasz könyv teljes címe: *Capitoli da osservarsi inviolabilmente da tutti i confratelli dell' onorevole compagnia della Lesina.* – Legelső francia fordítás: *La fameuse Compagnie de la Lésine.* Paris, 1604. – A legendakör egyik ügyes feldolgozása megvan az Országos Széchényi Könyvtárban is L. eleg. m. 414. jel alatt. Címe: *La Contre-Lésine* etc. Paris, 1618.
[161] Teljes címe: *Grammaticae opus novum mira quadam arte et compendiosa, seu bellum grammaticale* (Csodálatos és összefoglalt nyelvtani munka, avagy nyelvtani háború). (Cremona, 1511.)
[176] *Sur vos genoux je sens que plus d'un dieu m'inspire;*
J'y ferai mille vers pour chanter vos attraits,
Mais tandis qu' Apollon vient y monter ma lyre,
Eh! le fripon d'Amor m'y blesse de ses traits.
[177] Sikereit csak akkor érthetnők meg, ha ismernők rögtönzött verseit, az abban szereplő személyeket és egyéb mellékkörülmenyeket. De tanulmányozásuk aligha érné meg a fáradságot. A tűzijáték fényes fénykévéje felragyog s aztán sötétbe vész. Inkább csak ízelítőül álljon itt egy kis rögtönzése, amely akkor szaladt ki a száján, amikor társaság volt nála s benyitott a szobalány, jelentve, hogy itt van Winter úr, az adószedő, az adóért. Véletlenül a szobalányból egy verssor ütemével fakadt ki a jelentés:
Please, Mr. Winter has called for the taxes.
Hook abban a pillanatban rávágta, hogy meg kell neki adni mindent, amit kér, mert Winter úr nem ismeri a tréfát:
I advise you to give him whatever he axes.
He isn't the man to stand nonsense or flummery,
For though his name's Winter, his actions are summary.
A rendkívüli rögtönző ügyesség nem csupán a pompás ritmusban és rímelésben mutatkozik meg, hanem a végére csapott szójátékban is: a *summary* szó egyrészt azt jelenti, hogy Winter úr sommásan szokott

eljárni, másrészt fonetikusan ejtve „nyáriasat” is jelent, ami valóban ellentétes az adószedő úr téliesen hangzó nevével.

[178] Mutatvány:

Berlin, was denckest du? Gott hat auf dich geschlagen,
Und sein gezucktes Schwert ist noch nicht eingesteckt;
Jedoch ich höre dich von keiner Busse sagen.
Kaum hat der harte Knall dich aus dem Schlaf erweckt;
Du bist noch frech genug; ja noch wie vor verstocket,
Ob dich gleich Gottes Hand mit Nachdruck Zu sich locket.

Es sprang dein Pulver-Thurm mit Prasseln, Rasseln, Krachen,
Es sprang und sprengte, vas nah und bey im stand;
Hilf Gott! hier sahe man den Auszug solcher Sachen,
Darinnen man den Riss gehäufften Jammers fand.
Hies schauerte die Haut, hier zitterten die Glieder,
Hier fiel den Mächtigsten des Muth auf einmal nieder.

[187] *Vészi Margit* sokkal bővebben mondja el a *Pesti Napló* 1934. szeptember 8-i számában.

[197] Budapest, 1939. Írta Halász Gyula.

[201] Hihetőbb a Ságh József-féle Zenelexikonból kikancsalító Ágaiáda. Egy általa szerkesztett életrajzba belecsempeszte a *Generalbass* saját külön magyar fordítását: *tábornoki alhang.* Azt hitte, a szerkesztő első olvasásra észreveszi a tréfát; de bizony komolyan vette. – Tóth Béla elmondja a Jakabok Jakabjának, *Claquehutes Frigyesnek* történetét is. (Ugyancsak az ifjabb nemzedék kedvéért.) A Nemzet 1888. június 19-i esti számában egy bécsi merényletről írt. Kirchner nevű festőművész orozva megtámadta egy barátját, s öklöző vasgyűrűvel fejbevágta. A továbbiakról ezt írja a lap: „A támadás végzetessé válhatott volna, de Claquehutes Frigyes, ki épp arra ment, a támadót legyűrte és az öklelő gyűrűt kicsavarta kezéből. Kirchner oly izgatott állapotban volt, hogy Claquehutest is megtámadta, de nem bírt vele.” A német eredeti távirat így szólt: *„Tödlicher Ausgang Attentates wurde nur durch Feder Claquehutes verhindert, an welcher Ring abprallte.”* Az újságírói gyorspillantású szem tulajdonnévnek nézte a klakk-kalap rugóját, amelyről a gyűrű lepattant. Az esemény kibővítése és színezése dicséretes mesterségbeli jártasságra vall.

[203] Neve minálunk *Faludi Ferenc* fordítása révén vált ismeretessé: *Bölts és figyelmetes udvari ember.* (1771.)

[207] Egyéb forrásaim, amelyekből merítettem: *Albert Cim: Récréations littéraires.* (Paris, 1920.) *Curnonsky et Bienstock: Le musée des erreurs.* (Paris, é. n.) Mind a kettő kétkötetes. Bőséges nyersanyag van bennük felhalmozva. Az angol anyaggal kiváltképpen az amerikai *W. S. Walsh* foglalkozik *Handy-Book of literary Curiosities* című könyvében. (Philadelphia, 1892.) Érdekes és értékes magyar anyagot tartalmaznak *Supka Géza* cikkei a *Literatura* évfolyamaiban. Ugyanott tette közzé gyűjtését *Kemény István* és *Berczel Aladár.* Saját gyűjtésem is kövérre dagasztott egy nagy borítékot. Olvasóim. amikor hírét vették vadászkirándulásomnak, egyre-másra küldözgették hozzám az általuk elejtett vadakat. Végül akkora halommal torlódtak elém az adatok, hogy csak a legjavát dolgozhattam fel.

[214] Érzem, hogy a lelőhelyek folytonos idézgetése göröngyössé teszi az olvasást. De enélkül az idézetek anekdotaszerűen pukkantak volna el s a

pillanatnyi mulattatáson túl nem lenne semmi maradandó értékük. Mint már sokszor fejtegettem, más az anekdota, más a kuriózum. Az utóbbinak *hitelesnek* kell lennie.

[215] A struccot már megvédtem a butaság vádja ellen, most viszont a krokodilusról kell levakarnom az odüsszeuszi ravaszság hírnevét, amely századok óta rátapadt. Valami őspletyka azt tartotta, hogy a zsákmányra éhes krokodilus gyermeksírást utánoz, s ezzel csalja maga Eelé a gyanútlan anyákat, akiket azután elkap és felfal. Nagyobb hatás kedvéért ilyenkor a könnyei is hullanak. Márpedig, ha a krokodilus olyan okos, hogy ismeri a gyereksírás hatását az emberekre: miképpen lehet annyira ostoba, hogy még könnyeket is hullat? Hiszen a csalogatás a *fülre* igyekszik hatni, nem a *szemre.* Mikor a becsapott áldozat gyerek helyett krokodilust lát, a könnyek bajosan lesznek rá hatással. A „krokodiluskönnyeket" tehát bátran sutba lehet dobni a „struccpolitika" mellé. Pedig valaha annyira hittek a krokodilzokogásban, hogy két latin nyelvű értekezés is foglalkozott vele. *Chr. Pfauz: Exercitatio historico-physica de Crocodilo et in specie de lacrymis Crocodili.* (Lipsiae, 1662.) *Joach. Dorner: Disputatio de lacrymis Crocodili.* (Wittebergae, 1666.)

[(214)] Ráth-Végh egyet tévedett: 1912 és 1959 között csak negyvennyolc csillag volt a lobogón. Figyelemre érdemes, hogy Alaszka 1959. január 3-án, Hawaii pedig ugyanazon év augusztus 21-én csatlakozott, így a negyvenkilencedik csillag után nem egészen nyolc hónappal felkerült az ötvenedik is – ebből tehát látható, hogy ezt a mondatot Ráth-Végh ebben a nyolc hónapban írta le. (L. A. D. jegyzete.)

[244] A két utolsó sort nem értettem, megnéztem hát az eredetit:

Streiter der Tugend, bleibe daheim!
Zierde der Jugend, bleibe daheim!

[251] Az érdekes könyvre *Rexa Dezső* barátom hívta fel a figyelmemet. A szerző személyére vonatkozó részletes adatot nem talált. *Szinnyei* csupán a nevét említi meg. Szinte érthetetlen, hogy Petőfi után még ilyen hangon szólalhasson meg valaki. A szerző művelt nőnek látszik; jártas a mitológiában, ismeri Ovidiust, Catullust és Schillert. Önérzetes is, amint könyvének végszavából kitűnik: „Ha az én munkám drágának látszik: én csak azt mondhatom, hogy ha az utolsó példányig felmarad, ócsóbban nem adandom." Az utókor neki adott igazat; a könyv ma bibliofil ritkasággá lépett elő, megéri a pénzt.

[253] *Édes Gergely ifjúi enyelgései.* Vátzon, 1803. Bő mutatványokat közöltem belőle *Magyar Kuriózumok* című könyvem XV. fejezetében.

[254] A sajtóhibákról részletes tanulmányt közöltem *A könyv komédiája* című munkámban.

[258] Közli a *Nouvelles Littéraires* 1931. évi június 13-i számában.

[259] A teljes szöveg megjelent *A Ma* című, úgynevezett aktivista folyóirat 1922. évi március 15-i számában. A később sorra kerülő szemelvények jó részét is ennek a lapnak Bécsben kiadott számaiból vettem. A külföldi szerzők műveit illetően azért voltam kénytelen a lap munkatársainak fordításaira támaszkodni, mert a dada-nyelvnek ők a leghivatottabb ismerői.

[264] Csupán francia szövegét ismerem. „*Plus de ponctuation.* Les adjectivs, les adverbes et les locutions conjunctives étant supprimés, la ponctuation s'annulle naturellement, dans la continuité variée d'un style vivant, qui se crée lui-même, sans les arrêts absurdes des virgules et des points." Majd

kimondja a döntő fontosságú elvet: „Être compris n’est pas nécéssaire.” Nem szükséges, hogy az embert megértsék…
[274] Időrendbe szedett adattömeget gyűjtött össze a varázslással gyanúsított nagy emberekről *Gabriel Naudé,* Mazarin bíborosnak, majd később Krisztina svéd királynőnek könyvtárosa. A könyv címe: *Apologie pour les grands hommes faussement soupçonnés de magie.* (Paris, 1625.) Érdekes példa arra, hogy még a XVII. század elején sem volt fölösleges a szállongó ostoba hírek cáfolatáról gondoskodni. Sőt: a könyv hét francia kiadása közül a legutolsó 1712-ben jelent meg! Német fordítása még későbbi, 1787-bői való. *(Ueber den Zauberglauben und andere Schwärmerein; oder Vertheidigung berühmter Männer etc.)*
[284] A francia szövegű levelet közli *Rudolf K. Goldschmit: Der kluge Zeitgenosse* című könyvecskéjében. (Leipzig, 1930.)
[285] Az idézeteket *R. K. Goldschmit* említett könyvéből vettem. Sok egyéb érdekes korbeli kritika foglaltatik még a kis gyűjteményben, különösen a Goethe-ellenes német kirohanások jellemzőek.
[290] Van valami a dologban. Állítólag ők maguk is érzik a hiányt s rövid lejáratú tanfolyamokon igyekeznek pótolni. New Yorkban egyre szaporodnak az efféle gyorstalpaló-tanfolyamok. A Wiking Press tudósítója sorbajárt néhányat és feljegyezte a tanítványok feleleteit. Például:
– Az episztola az apostol felesége. (Angolul érthetőbb: epistle, apostle.)
– Szalmaözvegynek a vegetáriánus feleségét nevezzük.
– A Nílusban krokodilusok és piramisok találhatók.
– Luther Márton szörnyű halált halt: egy bulla exkommunikálta.
– Cromwell az a hóhér volt, aki Károly angol királyt lefejezte.
– A zebra ma már teljesen kipusztult s csupán a Z betű illusztrálására használják.
– A vizet kétféle *gin* alkotja: oxigin és hidrogin.
Saját tapasztalatom: A velencei Britannia-szállóba amerikai társas karaván érkezett. A dózse-palota megtekintése után egyik hölgy odamegy az igazgatóhoz és megkérdi, *miféle fajú kutya volt az, amelynek szállásául építették ezt a szép palotát?*
– ?!
– Igenis, kutya, hiszen úgy hirdetik a látványosságok sorában: „A kutya palotája.”
Az igazgató a homlokára ütött. Angolul „Doge’s Palace” volt a dózse-palota megjelölése. De a mindig siető amerikai hölgy szeme elől az *e* betű valahogyan elsikkadt s így olvasta a címet: „Dog’s Palace.” Vagyis a kutya palotája. Végigjárta a palotát és belenyugodott, hogy Európában a kutyaólakat ekkorára építik, arannyal díszítik és festőkkel pingáltatják ki.
[297] *Oratio super fatalibus hoc tempore Academiarum periculis, publice recitata in Academia Rintelensi 1631. ibidemque impressa eodem anno.* (Beszéd az akadémiák ezidőbeli végzetes veszedelmeiről; nyilvánosan előadatott a rintelni akadémián, 1631., és ugyanott kinyomattatott ugyanazon évben.)
[305] *Puisse-t-il, avoué du dieu de l’Hélicon,*
Près de toi reposer au temple de Mémoire!
Un sort aussi flatteur suffiroit à ma gloire.

(Vajh ő, a Helikon istennek szolgája,
Az Emlék templomában pihenne majd melletted!

Ilyen hízelgő sors elég dicsőségemnek.)
[314a] Ut autem id fiat, hoc modo procedendum est; sperma viri per se in cucurbita sigillata putrefiat summa putrefactione ventris equini per quadraginta dies, aut tandiu donec incipiat videre et moveri ac agitari, quod facile videri potest. Post hoc tempus aliquo modo homine simile erit, ac tamen pellucidum et sine corpore. Etc.
[314b] Az érdekes naplót Jean *Finot: La philosophie de la longévité* című könyve nyomán ismertetem. Először a *Le Sphinx* című okkultista almanachban jelent volna meg, de ezt nem tudtam megszerezni. A Wurzbach-féle életrajzi lexikonban három Kueffstein Ferenc Józsefet találtam; az itt szereplő nyilván III. Ferenc József lehetett (1752–1818); gazdag osztrák hitbizomány-birtokos, bécsi udvari főhivatalnok.
[319] Az ítéletet ismerteti *B. Warée: Curiosités judiciaires* című könyvében. (Paris, 1859. 390. o.) A XVII. század német irodalmában is sűrűn idézik az esetet. A következő könyvekben találkoztam vele: *G. Ph. Harsdörffer: Der grosse Schauplatz etc.* (Hamburg, 1649–52.) *E. G. Happel: Relationes Curiosae* (Különös ítéletek). (Hamburg, 1683–91.) *M. Abele: Metamorphosis telae judiciariae* (A bírói szék átalakulása). (Nürnberg, 1684.)
[323a] Constat in Lusitania circa Olisiponem oppidum et Tagom amnem equas, Favonio flante, obversas animalem concipere spiritum, idque partum fieri, et gigni pernicissimum ita: sed triennium vitae non excedere. (Lib. VIII. c. 42.)
[323b] A *Hippomanes* című tanulmány jegyzetei között.
[324] A német fordítás 1751-ben jelent meg Frankfurtban. Teljes címe: *Lucina sine concubitu, d. i. ein Brief an die Königl. Societät der Wissenschaften, worinn auf eine unwidersprechliche Art, sowohl aus des Vernunft, als aus der Erfahrung bewiesen, dass ein Frauenzimmer ohne Zuthun einer Mannes schwanger werden, und ein Kind zur Welt bringen könne.*
[331] A palingenesis elméletével és történetével a következő művekben találkoztam:

L'abbé de Vallemont: Curiosités de la nature etc. Paris, 1753.

Pierre Lebrun: Histoire critique des practiques superstitieuses. Paris, 1702.

Kari von Eckartshausen: Aufschlüsse zur Magie. München, 1806.

Louis Figuier: L'alchimie et les alchimistes. Paris, 1860.

Digby értekezésének francia címe: Discours sur la végétation des plantes. (1661.) A latinosított nevén említett Quercetanus voltaképpen *Joseph Duchesne,* IV. Henrik nagyhírű tudós háziorvosa. A palingenesis későbbi álomkergetői mind Digbyn keresztül emlegetik. Persze, terhesebb lett volna utánanézni a műveiben, vajon hol ír a lengyel 12 palackjáról? Talán másképpen hangzanék az ő eredeti tanúskodása, mint a másodkézből vett idézet. De ismeretes, hogy az őrültek milyen féltve dédelgetik a hóbortjukat: nem akarják a rögeszmelombikot elhúzni a tűzről, nehogy tartalma hamuvá omoljon.
[334] Megtanultam, hogy rendkívüli eseteknél célszerű megfelelő tanúkra hivatkozni. A kairói temető csodájáról ezek az írók tanúskodnak:

Philippus Camerarius, a nagy humanista Joachim fia; ő maga is híres tudós, nürnbergi szenátor, a hesseni őrgróf tanácsosa, az altorfi egyetem

alkancellárja. Művének címe: *Centuria Historica* (Történeti század). (Leipzig, 1628.)

Alexander Schulenburg, katona és utazó. Magyarországon is harcolt a török ellen. Az ő kíséretének egyik tagja közölte a dolgot *Camerarius*-szal.

Simon Goulard genfi lelkipásztor, költő és történetíró. Könyvének címe: *Histoire admirable de nostre temps.* (Paris, 1607.)

Egy Velencében, a XVI. század derekán megjelent könyv, alkalmasint egyik velencei követ útleírása: *Viaggio di Messer Aluigi di Giovanni, di Alessandria nelle Indie.* Ezt a könyvet nem ismerem; hivatkozásom Goulard hivatkozásán alapul, aki ezenkívül még egy francia és egy német utazó hivatkozására hivatkozik.

[336] A világ legöregebb embereiről részletes tanulmányt írtam *Magyar Kuriózumok* című könyvemben.

[337] *De principum valetudine tuenda.* (A fejedelmek egészségének megőrzéséről.) (Padova. 1710.)

[346] *Cooper-Oakley:* Count of Saint-Germain. (Milano, 1912.)

[348] Ígért az egyebet is. Ilyen volt a páratlan csodaszer, az alcaest. Különösen *Van Helmont* zengte a dicsőítését. Az alcaest *felold* és *megolvaszt* minden anyagot: fémet, fát, üveget, drágakövet, kavicsot, növényt, húst, csontot. Akár a meleg a havat. Van Helmont állítólag fel is fedezte, kísérleteket is végzett vele. Szenet és fát zárt össze üvegedényben az alcaest-tel s három nap alatt a szén és fa tejszerű anyaggá olvadt. Tekintélyes irodalom keletkezett az alcaest kőrül. Végre az ugyancsak alkimista *Kunckel* lelohasztotta a lelkesedést egy ártatlan kérdéssel: ha az alcaest mindent felolvaszt, miként volt lehetséges, hogy *nem olvasztotta fel ax üvegedényt,* amelyben kísérleteztek vele? – Az alcaest többé nem szerepelt az alkímia csodaszerei között.

[357] Első kiadása latin nyelven jelent meg Frankfurtban, 1742-ben. A német kiadások legelterjedtebb ősének címe: *Der wieder lebende Hermippus, oder Curiöse Physicalisch-Medicinische Abhandlung von der seltenen Art sein Geben durch das Anhauchen Junger Mägdchen bis auf 115 Jahr zu verlängern, aus einer Römischen Denckmahl genommen, aber mit medicinischen Gründen befestigt etc. von Joh. Heinr. Cohausen, ietzo aus d. Latein, übersetzt. Gedruckt in der alten Knaben Buchdruckerey (Sorau, Hebold), 1753.*

[358] Cohausen megfeledkezett a *kaméleonról,* amely a régiek hite szerint szintén csak levegőből élt.

[368] Különösen ajánlható versek:

Ut lupus imbelles violentos territet agnos,
Ut timidus faevos exhorret Dama Molossos,
Sic haec incutiant mortalibus arma timorem.

(Amint a dühös farkas megrémíti a gyáva bárányokat, amint a félénk dámvad megijed a vad molossus kutyáktól, úgy keltsenek ezek a fegyverek félelmet a halandókban.)

Félelmetesen dübörgő sorok, annak is, aki nem érti.

[369] Saját külön nevük volt a csodapengéknek: *Balmung* (Siegfried). *Durandal* (Roland). *Excalibur* (Arthur király). *Joyeuse* (Nagy Károly). *Courtin* (Ogier a dán). *Haute-Clère* (Olivier) stb.

[370] *Sanguis menstruus primus virginis* (A szűzlány első menstruációs vére).

[375] Lásd a nagyhírű *Ruland János Dávid* pozsonyi orvosnak 1644-ben megjelent könyvét: *Pharmacopoea nova in qua reposita sunt stercora* etc. Egyebek közt bajusz- és hajnövesztő céljára egérszemetet kommendál.
[377] *Amphitheatrum sapientiae socraticae joco-seriae etc.* (Hanoviae, 16t9.)
[378] *J. B. Salgues: Des erreurs et des préjugés etc.* (Paris, 1825. III. 439.)
[381] *Allerneueste Nachricht vom Römiscb-Kaiserl. Hofe, nebst einer ausführlichen historirchen Beschreibung der Kaiserlichen Residenz-Stadt Wien.* (Hannover, 1730. 656 o.)
[382] *Szentpétery Imre: A bölcsészettudományi kar története.* (Budapest, 1937.)
[384] *La vie privée d'autrefois. Les médecins.* (Paris, 1892. 106. és köv. o.)
[386a] *Arnaldi di Villanova opera. 1505. 250 verso.*
[386b] *Tableau de Paris.* (Amsterdam, 1782. I. K. LXXVIII. fej.)
[387] *Archimathäus: De instructione medici.* A XII. századból származó kézirat. Ismerteti *Dr. A. G. Chevalier* a *Ciba* című orvosi folyóirat 1938. áprilisi számában.
[392a] *Az reszegsegnec és tobzódásnak veszedelmes voltáról való Dialogus.* (Kolozsvár, 1552.)
[392b] *Az emberek erköltseinek és az Isten igazságának tükörei.* (Győr, 1740.)
[392c] *Collectanea Curiosa Theologica Historica. Oder: Eine nützliche Sammlung satyrischer Straff-Schriften etc.* (Leipzig und Franckfurt, 1735.)
[392d] *Von dem greüwlichen laster der trunckenhayt etc.* Augsburg, 1528. A további kiadások megjelenési éve: 1531, 1533, 1534, 1539, 1550, 1559, 1609, 1610, 1591.
[395] *Jus potandi oder Zechrecht, Durch Blasium Multibibum aufgesetzt, und jetzt aus d. Latein übers. per Joannam Elisabetham de Schwinutzki.* (H. n. 1615. Későbbi kiadás: 1616, 1620, 1627, 1645, 1656, 1669, 1675, 1690.) Az álnevek alatt rejtőző szerző és fordító valódi nove ismeretlen. A jóízű, sőt borízű hangon írt könyvecskében foglalt adatok valódiságát egyéb szerzők is megerősítik; így a XIV. századbeli krónikás *Kanzow.* (Idézi *E. Sturtevant: Vom guten Ton im Wandel der Jahrhunderte.* Berlin, 1917, 175. o.)
[400] *Vulpius: Curiositäten der physisch-literarisch-artistisch-historischen Vor- und Mitwelt.* (Weimar, ab 1813. 10 k. 145. o.)
[401] *J. Scheible:* Das Schaltjahr. (Stuttgart, 1846. I. 360.)
[402a] Németül még jobban üt ki: „Da solltet ihr Herren und Fürsten dazutun!" – „Ja, mein lieber Herr Doktor, wir tun freilich dazu, sonst wär' es längst abgekommen." (*Sturtevant* már idézett könyve, 172. oldal.)
[402b] Lásd a nagy hordókról *Tóth Béla* tanulmányát *Magyar Ritkaságok* című könyvében. (Budapest, 1899.) A tatai hordó méreteit kiegészítem a *Kedveskedő* című régi magyar újság (1824. 13. sz.) szemléltető megjegyzésével, amely szerint: „dugóul egy csinos akós hordócska szolgál, körülötte 6 lovas szekér annak rendi szerint megfordulhat."
[406] *Hans Sachs még* kevésbé kicsavart alakban emlékezik meg róla:
Jamprinus ein kühner Held,
in Flandern und Brabant erwählt,
ein König, streng und frumm,
regiert in seinem Königthum.

(Vitéz Jamprinust Flamand

Választotta és Brabant,
jámbor, szigorú király,
országában dirigál.)

[408a] Egyéb épületes adatok olvashatók *Max Bauer* könyvében: *Deutscher Frauenspiegel.* (München, 1917.)

[408b] *Judas der Erzschelm.* II. 105.

[416] A baseli 1539-i kiadás címe: *Artemidorus Daldianus: De somnium interpretatione libri quinque, iam primum a Jano Cornario latina lingua conscripti* (Az álomfejtésröl [írott] öt könyv, most elsőízben larinra fordítva Janus Cornarius által). – Német kiadása F. S. *Kraus*-tól: *Symbolik der Träume.* (Wien, 1881.)

[420] Egy 1799-ben megjelent magyar álmoskönyv ezzel a címmel ajánlkozik a vásári közönségnek: *Megjobbítatott álmoskönyv, mely ABC szerint a Lotteriára mutató számokkal egyben-szedegettetve az éjjeli látásokat és jelenéseket megmagyarázza. E mellett hozzátétetett a képes álmoskönyvecske is, melyben elő-adatik, hogy az álomban látott dolog Mitsoda számokat jelentsen.*

[425] *Prédictions de Maurice Privat.*

[428] *August A. Thomen; Don’t believe it! says the Doctor.* New-York. 1935.

[429] Mindezek az adatok ugyancsak Thomen doktor idézett könyvéből valók.

[430] Lásd *Jean Galtier-Boissière* érdekes riportját, a *Crapouillot* 1937. novemberi számában.

[437] Közli *Dömötör Sándor* az *Ethnographia* XL. évfolyamában.

[445] *Souvenirs prophétique d’une sibylle sur les causes de son arrestation. (1815.) Anniversaire de la mort de Joséphine. (1815.) L’oracle sibyllin ou suite des souvenirs prophétiques. (1817.) Mémoires historiques et secrets de l’impératrice Joséphine. (1820.)*

[450a] *Maximilian Perty* nagy okkultista anyaggyűjteményében azt írja, hogy Napóleon többek közt az 1793., 1801., 1805. és 1807. években fordult a pythonissához. *(Die mystischen Erscheinungen der menschlichen Natur.* Leipzig, *1872. II. kötet 250. oldal.)* Hogy adatait miféle forrásból merítette, nem derül ki.

[450b] *Le cabinet secret de l’histoire.* Paris, 1905. II. 259.

[452] Az érdekes kis füzet Phys, 581. jel alatt található az Országos Széchényi-könyvtárban.

[456] …als eine von ihrer Wohnung nicht eben allzuweit abgelegene besondere Retirade und recht fürstlicher Hof- und Lustgarten, zu ihrer Recreation angewiesen, also dass sie sich nach Belieben da hinein uad auch wieder davon weg begeben können.

[461] *Bayle* a *Dictionnaire*-ben öthasábos tanulmányt írt a híres esetről. Stofler címszó alatt.

[464] Az esetről részletes híreket közölt a berlini *Vossische Zeitung* 1750. évi április 3., 14. és 17. számaiban. Ismerteti a Chambers-féle *Book of Days* is az I. kötet 233. oldalán.

[466] Összegyűjtötte és kiadta *Alexandre* 1844–1856-ban Párizsban, *Friedlieb* 1852-ben Lipcsében, *Geffeken* 1902-ben ugyanott.

[474] *Dry Nagel stecken hier vor Augen,*
Die mag ein jeder Springer schaugen:
Der erst zwölf Schuh hoch von der Erd,
Den Herzog Christoph ehrenwerth

Mit seinem Fuss herab thät schlagen;

(A szemünk előtt három szeg
Az ugró jól láthatja meg:
Az első a földtől tizenkét láb volt,
Mit lábával a dicső Kristóf herceg,
Könnyedén kibökni tudott)
[475] *Kuonrad lief bis zum andern Nagel*
Wohl von der Erd Zehenthalb Schuh.

(Konrád a másikig futott,
A földtől ez tizedfél lábnyi volt.)

A *lief* ige is igazolja, hogy futásról volt szó, nem ugrásról. Közli *G. A. E. Bogeng: Geschichte des Sports aller Völker und Zeiten* című munkájában. (Leipzig, 1926. I. 183. oldal.) Ugyanitt említi meg, hogy a falrafutás sportja Franciaországból származott át Németországba. Már Rabelais is ír róla.

[477] *Homo ludens.* Amsterdam, 1939.

[481a] *Martin Zeiller's Epistolische Schatzkammer.* (Ulm, 1683.) Nagyon kedves ennek a könyvnek a beköszöntője: „Grossgünstiger, nach Stands-Gebühr zu ehrender, geneigter Leser!" Vagyis: „Kit-kit megillető rang szerint tisztelt, kegyes olvasó!" Az író mintegy tálcán szolgálja fel a tiszteletadás mindenféle lehetőségeit, ki-ki válogassa ki magának, amire igényt tart.

[481] *Dictionnaire historique et critique.* „Rauber" címszó alatt.

[483] *Trócsányi Zoltán* közlése *Magyar régiségek és furcsaságok* című könyvének I. kötetében. (205. Oldal.)

[485] *Du Dandysme et de G. Brummel.* (Caen, 1845.)

[487] Ezzel a rövidre zsugorított kivonattal éppen csak utalni akartam a dandyzmusra. Barbey d'Aurevilly mellett volt még egy kitűnő történésze: *Jacques Boulenger. Les Dandys* című könyvében (Párizs, 1907) közli a Beau Brummelre vonatkozó bibliografiát s rendkívül érdekesen, hiteles adatokkal támogatva ismerteti a száz év előtti Párizs dandy-világát. Párizs utcai alakjaival *Ch. Yriarte* könyve is foglalkozik: *Paris grotesque et les célébrités de la rue.* (Párizs, 1864.)

[489] *A Neues Wiener Tagblatt* riportja 1931. március 21-ről.

A SOS-jelzésről azt olvasom, hogy nem azt jelenti, amit általában hisznek róla: „Save Our Souls". (Mentsd meg a mi lelkeinket.) A három betűt az 1912-ben tartott rádió-távírási értekezlet jelölte ki erre a célra, mert jelzésük a legegyszerűbb s gyakorlatlan rádiókezelő is leadhatja: három pont, három vonás, három pont. A régi jelzés volt: CQD.

[490] Elmondja *J. W. Archenholtz,* a porosz katonatisztből lett író *England und Italien* című könyvében. (Leipzig, 1787. III. k. 84. o.)

[491] Az esetet egy érdekes kis könyvecske ismerteti, amely 1796-ban jelent meg Lipcsében *Originalzüge aus dem Charakter englischer Sonderlinge* címmel. A szerző nem nevezi meg magát, csak annyit mond az előszóban, hogy anyagát tekintélyes angol folyóiratokból gyűjtötte össze. (*European Magazin, Gentlemen's Magazin* stb.)

[492] *Claud Golding:* The second Cavalcade of History. (London, é. n. 348. és k. o.)

[493] Történetét egy 1637-ben megjelent nyomtatvány beszéli el: *The Phoenix of these late Times; or the Life of Henry Welby, Esq., who lived at his House, in Grub Street, Forty-four years, and in that Space was never seen by any; and there died Oct. 29, 1636, aged Eighty-four.*
[494] *English excentries and excentricities.* (London, 1877.)
[502] Közli a *Krünitz-féle Oekonnmisch-technologische Encyklopedie* 1794. évi XXXVI. kötetében a 234–35. oldalakon.
[503] Közli *C. Peignot* kétkötetes kitűnő anyaggyűjteményében: *Testamens remarquables.* (Párizs és Dijon, 1829.)
[504] Hova lesz a macska, amikor megdöglött? – bocsánat a kifejezésért. Úgy látszik, a kedvenc a gyepmester kezére kerül, majd rókaprém alakjában szolgálja hasznosan a női divatot. Elmúltak az egyiptomi szép napok, amikor szent állatként bebalzsamozva kaptak helyet valamelyik sziklasírban. 1890-ben fedezték fel Beni Haszán mellett a nagy macskatemetőt. 180 000 macska múmiája volt benne felhalmozva. Akadtak vállalkozók, akik jó üzlet reményét látták a sötét barlangban felcsillanni, s megvették az egész készletet. Úgy gondolták, jól lehet majd értékesíteni dísztárgy vagy játékszer gyanánt, esetleg politikai gyűlések céljaira. Két hajó szállította a múmiatömeget Liverpoolba, s ott árverést rendeztek belőle. A szent állatok azonban csak trágyázásra voltak alkalmasak. A szállítmány tonnánként kelt el; az árat átszámitva kiderült, hogy egy pennyért 11 darabot lehetett kapni.
[511] *G. P. Philomneste: Le livre des singularités.* (Dijon és Párizs, 1841. 275. o.) Az álnév alatt *Gabriel Peignot,* a tudós bibliografus rejtőzik.
[512] U. o. 273. o.
[514] Claud Golding: Cavalcade of History. (London, é. n. 892. o.)
[516] *Chambers: Tbe book of Days.* (London, 1864. II. 634.) *Bülau (Geheime Geschichten und rätselhafte Menschen)* – a fentiek szerint nyilván tévesen azzal egészíti ki az esetet, hogy a többi fogadást a bíróságok érvénytelennek mondták ki. Viszont *Archenholtz* (*England und Italien,* II. 104) azt mondja, hogy a többi fogadó nem adott semmit a gyanús tanuk vallomására s a fogadások az ő utolsó londoni tartózkodása idején (1779) eldöntetlenek voltak. A világnak 1810. május 21-ig, Eon halála napjáig kellett várakoznia, amikor azután az orvosok napfényre hozták a titkot: a lovag férfi volt.
[517] Ugyancsak a Chambers-féle könyv mondja el az idézett helyen.
[519] Lásd Kyselakot illetően *Berman: Alt- und Neu-Wien.* (Wien, 1880. 1078. o.)
[521] *A. Brierre de Boismont: Du suicide et de la folie suicide.* (Párizs, 1856. 9. o.)
[522] Források: Legelsősorban *Gabriel Peignot* már említett kitűnő anyaggyűjteménye: *Testamens remarquables.* (Teljes címe: *Choix de testamens anciens et modernes, remarquables par leur importance, leur singularité ou leur bizarrerie.* Párizs és Dijon, 1829. 2. kötet.) *Chambers: Tbe book of Days.* (London, 1863. 2. kötet.) *Vulpius: Curiositäten der physisch-literarisch-artistischhistorischen Vor- und Mitwelt.* (Weimar, 1813.) Elszórtan akadt anyag egyéb könyvekben és régi hírlapokban is. Ezek nem olyan fontosak, hogy érdemes lenne egyenként hivatkozni rájuk. A napilapok ia minduntalan hoznak híreket különc, főképp amerikai végrendeletekről, azonban nem lehet tudni, melyik a hiteles, melyik az anekdota. Az amerikai törvényeket nem ismerem, de a mai Európában az

ilyen kificamodott jogi alkotások nem sokat érnek. Vagy mindjárt eredetileg érvénytelenítik a szabálytalan formák miatt, vagy a kijátszott örökösök kötnek bele, s magának a végintézkedésnek tartalmával bizonyítják be, hogy az örökhagyó közönséges értelemben vett elmebajos volt. A bíróság jogi elképzelései között a „homo ludens” nem foglal helyet.
[552] *Sprichwörter für Sopran, Alt, Tenor und Bass, componirt von Jos. Haydn. In Partitur gebracht und herausgegeben von Ad. Kaim.* (München. 1807.)
[554] Úgy látszik, ez a nagybőgő ott is ragadt Drezdában. Pöllnitz báró a XVIII. századból származó emlékirataiban elmondja, hogy a szász választó bevezette zenetermébe, ahol csupa nagybőgő lógott körös-körül a falakon. A középen egy mennyezetig érő nagybőgő állt, a herceg játszott is rajta, s ilyenkor egy lépcsőn futkosott fel-le.
[555] *Samuel Baur: Denkwürdigkeiten aus der Menschen-, Völker- und Sittengeschichte.* (Ulm, 1819–34. X. k. 292. o.)
[556a] A reá és családjára vonatkozó részletes életrajzi adatokat Gustav Gugitz kutatta fel. *Franz Gräffer* egy kis fejezetet szentel neki bécsi Apróságai között. (*Kleine Wiener Memoiren* etc. München, 1918. Gugitz adatai a jegyzetek között, az I. kötet 313–316. oldalain találhatók.) Megemlékezik róla a *Mendel*-féle *Musikalisches Conversations-Lexikon,* valamint *Fetis* nagy életrajzi lexikonja: *Biographie universelle des musiciens.*
[556b] *Baur* említi imént idézett gyűjteményében (VI. k. 362.), de a nevét nem mondja.
[558] Az ókori zenés lélek-kezelésről lehet még adatokat találni *Della Porta* könyvében: *Magiae Naturalis libri* XX. (Nápoly, 1589.) Foglalkozik vele Disraeli is: *Curiosities of literature,* „Medical Music” fejezet. Az újabbkori írók közül leglelkesebb hitvallója *H. Chomet: Effets et influence de la musique.* (Paris, 1874.) Érdekes összefoglaló tanulmány olvasható *Dr. Cabanès* könyvében: *Remèdes d’autrefois.* (Deuxième série. Paris, 1913. *La musique dans les maladies* fejezet.) Dr. Cabanès részletesen ismerteti az elmebetegeknél történt kísérleteket is.
[559] *Bourdelot: Histoire de La musique et de ses effets.* (Paris, 1715.)
[567a] *Dr. Ernest Horn,* a iowai egyetem tanára kiszámította, hányféleképpen lehet kiejteni ezt az angol szót: *Circumference.* Maga az első szótag már 21 különböző árnyalattal ejthető ki. Ugyanúgy a többi szótag is. Valamennyi változatot egymással váltogatva 396 000 000 lehetőség jön ki. Pontosan annyi, vagy csak megközelítően? a professzor nem mondja.
[567b] A számításokat és Macaulay esetét *W. Jones* közli *Credulities Past and Present* című könyvében. (London, 1880. 283. és köv. o.)
[569] Nem tudom, hasonló bölcsességgel vannak-e telítve azok az okkultista írások. amelyeknek csak a címével találkoztam. Tartalmukat nem ismerem. A címek tanulságosak:

Cazeneuve: Les hommes célèbres caracterisés par leurs noms. (Paris, 1880.)

Mouesan de la Villiroûet: Recherches sur les fonctions providentielles des dates et des noms dans les annales de tous les peuples. (Paris, 1852.)

A. Rochetal: Une science nouvelle: l’Onomatologie. Le caractère par le prénom, suivi de la liste des prénoms usuels avec l’explication des qualités et déjauts que chacun d’eux impose à celui qui la porte. (Paris, 1908.)

A régebbiek közül:
D. G. Moller: De nominum fatalitate. (Altorf, 1684.)
J. H. Stass: De omine in nomine. (Gotha, 1739.)
[578] Pedig az angol anyakönyvek eléggé türelmesek. Old Swineford lelkészi hivatalában ez az előkelő származásra utaló bejegyzés hivalkodik: *Dancell Dallphebo Marc Antony Dallery Gallery Caesar, – Dancell Dallphebo Marc Antony Dallery Gallery William úr fia.*
[579] A puritánok neveiről lásd *Rev. C. W. Bardsley* könyvét: *Curiosities of Puritan Nomenclature.* (London, 1882.)
[583] Legbőségesebb anyagot tartalmaz *M. B. Valentini* hesseni udvari orvosnak két ívrétnyi kötetre felhizlalt könyve: *Musaeum Musaeorum.* (Frankfurt, 1704–1714.)
Érdekesebb *C. F. Neickel* műve: *Museographia* (Múzeumleírás). (Leipzig und Breslau, 1727.) A tudós szerző munkáját egyenesen a *szentháromságnak* ajánlotta. (Ich dedicire meine geringe Arbeit denen dreyen hohen Personen der Gottheit, nemlich Gott dem Vater, Sohn und Heiligem Geiste etc., etc.)
Szerényebb igényekkel lép fel *J. D. Köhler* könyve: *Anweisung für reisende Gelehrte* etc. (Frankfurt und Leipzig, 1762.)
Részletesen foglalkozik a gyűjteményekkel a *Krünitz-féle* enciklopédia is, *Kunstkammer* és *Naturalien-Kammer* címszavak alatt.
Saját gyűjteményét írja le és tudományos kitérésekkel nyújt ráadást *J. Chr. Kundmann: Rariora naturae et artis* (A természet és művészet ritkaságai). (Breslau und Leipzig, 1737.)
[584a] Saját szemével látta *Henri Baker,* jeles angol természettudós; meg is írta könyvében, amelynek francia fordítása *Le microscop à la portée de tout le monde* címmel jelent meg 1754-ben.
[584b] *Nouveau voyage en Italie etc.* (La Haye, 1702. III. kötet 103.) Ebbe a múzeumi szakosztályba tartoznak a mikroszkopikus írások és a kolibrikönyvek is. Ezekről már írtam *A könyv komédiája* című munkámban. Ugyanott a könyvgyűjtés szenvedélyével is részletesen foglalkoztam, úgyhogy ezúttal a bibliofilia őrültjeivel nem kötődöm.
[585] Más megítélést érdemel a modern gyűjtő, aki a *mikrotechnika* remekeit nem azért gyűjti, hogy Phidiast megillető rajongással gyönyörködjék bennük, hanem mert kultúrtörténeti adattárat akar összeállítani.
A világ legnagyobb gyűjteményével *Jules Charbneau* francia úr dicsekedhetik. Jogosan, mert 38 esztendőt töltött és költött el az életéből, amíg mind a huszonhatezer darabját összeszedte. Van köztük egy gyémántos platinagyűrű, olyan parányi, hogy tökéletesen rásimul egy fogpiszkáló hegyére. Nem hiányzik a klasszikus cseresznyemag sem, ezúttal egy kis állatsereglet talált hajlékot benne. A teve megvalósította az evangéliumi mondást: keresztülmegy a tű fokán. Valóságos liliputi zongora is látható, sőt hallható, mert játszani is lehet rajta, azonban a billentyűk olyan pöttöm cingársággal szorulnak egymás mellé, hogy csak vékony tűvel lehet őket leütögetni. A modern technikát egy 7½ centiméternyi rádiókészülék képviselte, hat kilométerről fogja a hangot.
[589a] Az esetet maga Büchner beszéli el névtelenül kiadott könyvében: *Merkwürdigen Beyträge zu dem Weltlauf der Gelehrten.* (Langensalza, 1766.)
[589b] *Musiciana.* (Paris, 1877. 348. oldal.)

[589c] *L'acoustique.* (Paris, 1867.) Németül: *Die Lehre vom Schall.* (München, 1869.)
[592] *J. B. Küchelbeckers Allerneueste Nachricht vom Römisch-Kayserl. Hofe, nebst einer ausführlichen historischen Beschreibung der Kayserlichen Residenz-Stadt Wien.* (Hannover, 1730.)
[598a] *Traictée del l'origine, vertus, propriétez et usage de la pierre bézoar.* (Montpellier, 1623.)
[598b] A *remora* nevű halról az volt a hit, hogy odatapad a hajó farához s képes a kifeszített vitorlákkal, teljes sebességgel rohanó hajót megállítani. Tengerészek hitelt érdemlő megfigyelései nyomán derült ez ki. Az *orbis* (diodon, csepűhal) gömbalakú állat, felfújja magát és a tenger felszínén vitorlázik. Ha kitömték és felakasztották, akár benn a szobában is, mindig szélmentébe fordult, mondják.
[602] Ez a gyengéd hajlandósága a középkor költői előtt is népszerűséget szerzett az egyszarvúnak. *Philippe de Thaon* így versel róla:

La met une pucelle
Horst de sein sa mamelle
Et par odurement
Monocéros le sent.

(A szűzlányt ott tedd le,
Buggyanjon ki keble,
Szagra mint friss sarjú,
Érzi az egyszarvú.)
[603] *L. Catelan: Discurs von der Natur, Tugend, Eigenschaften und Gebrauch des Einhorns.* (Tolef. 1605.) Francia kiadása: Montpellier, 1624.
J. Chr. Stolbergk: De unicornu (Az egyszarvúról). (Lips. 1652.)
Fr. Chr. Berenius: De monocerote. (Lips. 1667.)
J. Bartholinus: De unicornu. (Amstel. 1678.)
S. F. Prenzelius: De unicornu. (Witt. 1675.)
P. L. Sachsius: Monocerologia sive de unicornibus. (Raceb. 1696.)
G. K. Kirchmaier: Disputationes zoologicae de basilisco, unicornu etc. (Jen. 1733.)
Ez az utolsó értekezés lehangoló tanúságtétel a XVIII. század elejének tudományoskodása mellett. Sőt: a század végén, 1796-ban a *Voigt's Magazin der Physik* című tudományos folyóirat közölte egy holland utazó nyilatkozatát, amely szerint egy másik holland elmondta neki, hogy egy harmadik hollnnd Dél-Afrikában elejtett egy különös állatot: feje, mint a lóé s a homloka közepéből kar vastagságú szarv nőtt ki. Kár, hogy nem akadt negyedik holland, aki a szarvat hazahozta volna.
[604] A megcsodálás tanának részletezése nem tartozik ide, de meg kell emlékeznem a *Monatliche Unterredungen* című folyóirat 1689-i évfolyamának egyik híradása nyomán arról a borjúról, amelynek fején az akkor divatos „fontange"-hajviselethez tökéletesen hasonló képződmény keletkezett. A hír beküldője szerint az anyatehén nyilván megcsodált egy divathölgyet.
[606a] *Oligerus Jacobaeus: Museum Regium* etc. (Királyi Múzeum.) (Hafniae, 1696.)
[606b] *Hist. anatom. rar.* (Anatómiai ritkaság története.) Cent. I. Hist. 4.

[607] *Vue philosophique de la gradation naturelle des formes de l'etre, ou les essais de la nature.* (Amsterdam, 1768.)
[610] Ezért hívják a németek *Galgenmännchen*-nek is. Egyéb neve: *Heinzelmännchen, Alraun, Alsäunchen.* Utóbbi név emléke ma is él a szerencsés kártyásra vonatkozó bécsi közmondásban: „Der muss ein Oranel im Sack haben."
[611a] A roueni vérbírák ostobaságánál csak azoké a mai íróké nagyobb, akik csakugyan bizonyítottnak veszik, hogy Jeanne D'Arc mandragorát hordott magával. Sőt szerintük *Gusztáv Adolf* is mandragorával a zsebében indult csatába. Nem említem meg nevüket, nehogy sivalkodjanak, mikor előrángatom őket.
[611b] *Ernyey József: A bányavárosok orvosai a XVI–XVII. században.* (Gyógyászat, 1905.)
[612] Közli *W. Mannhart: Zauberglaube und Geheimwissen.* (Berlin, 1895.)
[622] „Higyje el a zsidó apella." (Horatius, Sat. I. V. 100.)
[625] Egyszerűség kedvéért használom itt és a következőkben a „középkori" megjelölést. Ha a XVI–XVII. századból is közlök eseteket, ezek a középkori jog kisugárzásai, kései hullámgyűrűi.
[627] Közli *Charles Desmare* kitűnő adatgyűjteményében: *Curiosités des anciennes justices.* (Paris, 1867. 376. o.)
[628] *Collection des meilleurs dissertations etc.* Par *C. Leber, J. B. Salgues et J. Cohen.* (Paris, 1826.) A 18. kötetben található.
[(628)] II. Henrik 1559-ben halt meg, tehát Clément holtteste ekkor már harminc éve porladt. (L. A. D. jegyzete.)
[630] P. *Nork: Die Sitten und Gebräuchen der Deutschen etc.* Stuttgart, 1849. 946. oldal.
[633] Ami az alább kővetkező egyes eseteket illeti, a forrásművek részletes felsorolása helyett utalok az *E. P. Evans* által összeállított igen jó és pontos bibliográfiára. *The criminal prosecution and capital punishment of animales* (London, 1906) című könyvének 362–371. oldalán úgyszólván minden könyvet és tanulmányt felsorol, amely az állatperekkel foglalkozik.
[667] Egy példányára a bécsi nemzeti könyvtárban akadtam rá. *44 B. 5-jel alatt található.
[(673)] Mai helyesírással a szó *flört,* így ejtjük a Ráth-Végh által használt formát is. (L. A. D. jegyzete.)
[675] *Menu détail, baisers donnés et pris*
La petite-oie, enfin ce qu'on appelle
En bon français les préludes d'amour.

La Fontaine

(Csekélységek, csókok – kapott s adott –
Ez a „petite-oie" – jó franciasággal
Így hívjuk a szerelmi vágy előjátékát.)
[692] Az ismertetésnél a *Tieck*-féle kiadást használtam, amely 1812-ben jelent meg Stuttgartban ezzel a címmel: *Frauendienst, oder Geschichte und Liebe des Ritters und Sängers Ulrich von Lichtenstein, von ihm selbst beschrieben.*
[703] Ez a jutalom megint csak a lovagkornak előttünk érthetetlen intézménye volt. Úgy nevezték: *Beiliegen auf Glauben.* Az volt a lényege, hogy a kedvezményt elnyert lovag a hölgye mellé fekhetett, s vele

tölthette az éjszakát, de „a tisztesség és becsület korlátai között”. Meg kellett esküdnie, hogy a nő erényét nem fogja megtámadni, s a lovag az esküt meg is tartotta.

[704] Hogy Lichtenstein Ulrik költészetéből némi ízelítőt adjak, álljon itt eredetiben egy pattogó kis versszak abból a költeményből, amelyet a lovag-poéta a szakítás szomorú alkalmával szerzett. Az ónémet szöveget *Tieck* modernizálta.

Mich reut, dass ich meine Jahr	*(Bánom már, hogy sok évemet*
Habe verdummet also gar	*Ilyen ostobán éltem meg*
Um ein Weib,	*Egy nőt lesve,*
Die mir nimmer einen Tag	*Ki egyetlen napot sem*
Völliglich vergelten mag,	*Adhat nekem teljesen,*
Da ihr Leib	*Mert a teste*
Und ihr Muth	*És a kedve*
Nun nicht ist wie erst so gut,	*Már nem oly jó, mint régente,*
Da sie mich	*Hogy lángolva*
Bracht’ an sich.	Lettem foglya.)